

U S B E D

---

*ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER VE EĞİTİM DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND EDUCATIONAL
SCIENCES*

NİSAN/APRIL 2022 • CİLT/VOLUME 4 • SAYI/ISSUE 6

E-ISSN 2687-3060

J E N E R İ K / T A G

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER
AYTEKİN DEMİRCİOĞLU

BAŞ EDİTÖRLER / CHIEF EDITORS
AYTEKİN DEMİRCİOĞLU
FATMANUR ÖZEN

EDITORS
BEYHAN ZABUN
BURCU ÖZTÜRK
KATERYNA TRYMA
EMILIA ALAVERDOV
MEHMET ALİ DOMBAYCI
SERPİL AYTAÇ

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

1-Aytekin DEMİRCİOĞLU

Kastamonu University, TURKEY

2-Fatmanur ÖZEN

Giresun University, TURKEY

3-Emilia ALAVERDOV

Georgian Technical University,
GEORGIA

4-Beyhan ZABUN

Gazi University, TURKEY

5-KaterynaTRYMA

National Academy of
Educational Sciences, UKRAINE

6-Tinatin ZHORZHOLIANİ

Robakidze University, GEORGIA

7-Abdullah DURAKOĞLU

Abant İzzet Baysal University,
TURKEY

8-Mehmet Ali DOMBAYCI

Gazi University, TURKEY

9-Burcu ÖZTÜRK

Kastamonu University, TURKEY

10-Tamara OLENICH

Don State Technical University,
RUSSIA

11-Emel ADAMIŞ

Uludağ University, TURKEY

12-Fatma Hürrem SÜNNEY

Giresun University, TURKEY

13-Belis GÜLAY

Maltepe University, TURKEY

14-Mustafa ÖZTOPRAK

Eskişehir Osmangazi University,
TURKEY

15-Fatima Zohra CHELBI

Betnebir University, ALGERIA

16-Ahmed Abdalla NEGM

Ayn Shems University, EGYPT

17-Michalle GAL

Shenkar College, ISRAEL

18-Nabila ZIKRI

Tatvan University, MOROCCO

19-Olyana KINDIBALYK

University of European Studies
of Moldova, MOLDOVA

20-Nurlyhan ALDZHANOVA

Al-Farabi Kazakh National
University, KAZAKHSTAN

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

21-Ekrem Ziya DUMAN

Gazi University, TURKEY

22-Nadiia STEZHKO

University of the State Fiscal
Service of Ukraine, UKRAINE

23-Julia POCHYNOK

Ternopil National Medical
University, UKRAINE

24-Olena MELNYK

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical Uni. UKRAINE

25-Alvina ORIEKHOVA

Sumy National Agrarian University,
UKRAINE

26-Tetiana KAMINSKA

Kyiv Cooperative Institute of
Business and Law, UKRAINE

27-Inna SEMENETS ORLOVA

National Aviation University,
UKRAINE

28-Nalan KAZAZ

Kolegji AAB Üniversitesi, KOSOVO

29-Maryna DEI

National Aviation Uni. UKRAINE

30-Georgia PAPADOPOULOU

University of the Aegean, GREECE

31-M. H. Khalef ALKHRESHEH

Northern Border University, SAUDI
ARABIA

32-Nino ZHIZHILASHVILI

Georgian Technical University,
GEORGIA

33-M. Luiza C . B A P T İ S T A

Universidade de Caxias do Sul,
BRASIL

34-Hacer DOLANBAY

Muş Alparslan University, TURKEY

35-Maryna DIELINI

National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine,
UKRAINE

36-Maryam VAZIRI

Danesh Pajoohan Pishro High Edu.
Institution, IRAN

37-Demet KARAKARTAL

American University, CYPRUS

38-Ihab Said İBRAHİM

Kastamonu University, TURKEY

39-Soaad SHOLAK

Kastamonu University, TURKEY

40-Sunil MİSHRA

Amity University, INDIA

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

41-Parul MISHRA

G D Goenka University, INDIA

42-Adriana B. SCHIOPoiU

University of Craiova, ROMANIA

43-Monica MASTRANTONIO

University of York, UNITED
KINGDOM

44-Esra SİPAHİ DÖNGÜL

Aksaray University, TURKEY

45-Agnieszka WERENOWSKA

Warsaw University of Life Science,
POLAND

46-Natavan KARAMOVA

Western Caspian University,
AZERBAIJAN

47-Beatriz Lucia S. BIZOTTO

Centro Universitário Unifacvest,
BRAZIL

48-Panoraia POULAKI

University of the Aegean, GREECE

49-Nurgul ILIAZOVA

International University of
KYRGYZSTAN

50-Laura BRANCU

West University of Timisoara,
ROMANIA

51-Eliana Andréa SEVERO

University Center FBV (UNIFBV),
BRAZIL

52-Rashmi GUJRATI

CT University , INDIA

53-Evren KUTLAY

Bolu Abant İzzet Baysal University,
TURKEY

54-Çiğdem ÖZKAN

Çanakkale On Sekiz Mart University,
TURKEY

55-Zeliha TEKİN

Muş Alparslan University, TURKEY

56-Nesrin GÜLLÜDAĞ

Iğdır University, TURKEY

57-Nadire Gülçin YILDIZ

Medipol University, TURKEY

58-Susi FERRARELLO

California State University, UNITED
STATES

59-Aysha KHALİL

University of Punjab, PAKISTAN

60-Olena KOVALCHUK

Lutsk National Technical University,
UKRAINE

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

61-Merve AYDOĞDU ÇELİK

Tekirdağ Namık Kemal University,
TURKEY

62-Emel AKAY

Anadolu University, TURKEY

63-Yanina LISUN

Kyiv National University of Trade
and Economics, UKRAINE

64-Layla Jasim ABBAS

The University of Bashra, IRAQ

65-Neena DASH

Gangadhar Meher University, INDIA

66-Nataliia PAVLIUK

National University of Kyiv,
UKRAINE

67-Sana MALIK

University of Management and
Technology, PAKİSTAN

68-Ema PETROVIC

Belgrade University, SERBIA

69-Dhouha JAZIRI

University of Sousse, TUNISIA

70-Ewa STAWICKA

Warsaw University of Life Science,
POLAND

71-Julio Cesar Ferro DE GUIMARAES

Federal University of
Pernambuco, BRAZIL

72-Richa MISHRA

Nirma University, INDIA

73-Zeynep ŞENTÜRK DIZMAN

İstanbul Gelişim Uni, TURKEY

74-Stefanija ALISAUSKENE

Vytautas Magnus University,
LITHUANIA

75-Yavuz Selim UĞURLU

Ordu Fen Lisesi, TURKEY

76-Neringa SLAVINSKAITE

Vilnius Gediminas Technical
University, LITHUANIA

77-Lorenzo BELTRAME

Universita Degli Studi Di Trento,
ITALY

78-Joanna PALISZKIEWICZ

Warsaw University of Life Sciences,
POLAND

79-Yllka IMERİ

University "Fehmi Agani" Gjakova
KOSOVO

80-Dipra JHA

Washington State University, USA

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

81-Vira BAZOVA

National Aviation University,
UKRAINE

82-Leila SOUDANI

Ibn Khaldoun University, ALGERIA

83-Shiva ILKHANIZADEH

International University, CYPRUS

84-Iriyna BUTAR

National University of Kyiv,
UKRAINE

85-Shazia SHAIKH

University of Sindh, PAKISTAN

86-Ahmad ALBATTAT

Management and Science
University, MALAYSIA

87-Solange F. RAIMUNDO

Universidade Estadual De Maringá,
BRAZIL

88-Terezinha OLIVEIRA

Universidade Estadual de Maringá,
BRAZIL

89-Fatmath MUNA

Maldives Media Council, MALDIVES

90-Anna DULUZEWSKA

Maria Curie Skolodowska
University, POLAND

91-Francesca BRENCIO

University of Seville, SPAIN

92-Victoria GONTA

State Pedagogical University,
MOLDOVA

93-Fulya ODUNCU

Altınbaş University, TURKEY

94-Valeria BIZZARI

Husserl Archives, KU Leuven,
BELGIUM

95-Elena Paola C. ALESSIATO

Università degli Studi Suor Orsola
Benincasa, Naples, ITALY

96-Eka KHORBALADZE

Moscow State University, RUSSIA

97-Ife OYEWObI

Bingham University, NIGERIA

98-Shaza ALTURKY

University of Aleppo, UNITED ARAB
EMIRATES

99-Alev SÖKMEN

Kastamonu University, TURKEY

100-Carlos Alexander Grajales

Universidad De Antioquia,
COLOMBIA

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

101-Derya HEKİM

Uludağ Üniversitesi, TURKEY

102-Hülya YILDIZLI

İstanbul University - Cerrahpaşa,
TURKEY

103-Serpil AYTAÇ

Fenerbahçe University, TURKEY

104-Zeynep ÖZGÜNER

Hasan Kalyoncu University,
TURKEY

105-Elif SARICAN

Marmara University, TURKEY

106-Vildan KATMER

BAYRAKLI

Maltepe University, TURKEY

107-Mai Alm-el-DIN

Canadian International College,
EGYPT

108-Ceylan GÜNDEĞER

Aksaray University, TURKEY

109-Nurul Nisa OMAR

Int. University of Malaya - Wales
MALAYSIA

110-Füsun TOPSÜMER

Ege University, TURKEY

111-Sinem TUNA

İstanbul Gelişim University, TURKEY

112-Ahmet ERKASAP

İstanbul Gedik University, TURKEY

113-Gül Eda BURMAOĞLU

Atatürk University, TURKEY

114-Seray TOKSÖZ

İstanbul Esenyurt University,
TURKEY

115-Aslı YALIM

University of Central Florida, USA

116-Walaa FOUDA

American University, UNITED ARAB
EMIRATES

117-Viana HASSAN

Malta University, MALTA

118-Ebru TOLAY

Dokuz Eylül University, TURKEY

119-Yasemin KOÇAK BİLGİN

Doğuş University, TURKEY

120-Şahru PİLTEN UFUK

Sakarya University, TURKEY

121-Necla Öykü İYİGÜN

İstanbul Ticaret University, TURKEY

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

122-Merve ÖZKAN BORSA

İstanbul University, TURKEY

123-Ebru Gül YILMAZ

İstanbul Gelişim University,
TURKEY

124-Nuray EKŞİ

İstanbul Özyeğin University,
TURKEY

125-Işıl ALTAY

Maltepe University, TURKEY

126-Günseli GÜMÜŞEL

Ankara Atılım University, TURKEY

127-Yüksel BEKAROĞLU

DOĞAN

Üsküdar University, TURKEY

128-Ayşe DALYAN TARHAN

Cyprus International University

129-Aygül ANAVATAN

Pamukkale University, TURKEY

130-Elif EŞİYOK

Ankara Atılım University, TURKEY

131-Nil KULA

Dokuz Eylül University, TURKEY

132-Aunkrisa SANGCHUMNONG

Suan Dusit University, TAILAND

133-Gaye ÖZÇELİK

İstanbul Bilgi University, TURKEY

134-Bahar URHAN

Akdeniz University, TURKEY

135-Aysun KAHRAMAN

Manisa Celal Bayar University,
TURKEY

136-Henrich Christian JOHANNES

FOM university, GERMANY

137-Ahmet KILINÇ

Ankara Yıldırım Beyazıt University,
TURKEY

138-Jessica ASHE

Miami University, UNITED STATES

139-Bahar TÜRK

On Dokuz Mayıs University, TURKEY

140-Gözde SEZEN GÜLTEKİN

Sakarya University, TURKEY

141-Bengü TÜRKÖĞLU

Necmettin Erbakan University,
TURKEY

142-Seda AKTAŞ

İstanbul Esenyurt University,
TURKEY

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

143-Hüdayar CİHAN

Ankara Yıldırım Beyazıt University,
TURKEY

144-Dilek KARIŞAN

Aydın Adnan Menderes University,
TURKEY

145-Gözde ÖZDEMİR UÇGUN

İstanbul Aydın University, TURKEY

146-Cresilda BRAGAS

Polytechnic University,
PHILIPPINES

147-İzay REYHANOĞLU

Ankara Atılım University, TURKEY

148-Suad SAKALLI GÜMÜŞ

Saint Mary of The Woods College
UNITED STATES

149-Şehnaz SUNGURTEKİN

Bursa Uludağ University, TURKEY

150-Özge GÜR SOY ATAR

İstanbul Beykent University,
TURKEY

151-Suzan DSOUZA

American University of The Middle
East, KUWAIT

152-Şükran KILIÇ

Aksaray University, TURKEY

153-Gülen SOYASLAN

Çankırı Karatekin University, TURKEY

154-Işıl TAŞ

İstanbul Biruni University, TURKEY

155-Sibel BARÇIN

Kirgыз - Turkish Manas University,
KIRGYZSTAN

156-Gözde SIRGANCI

Yozgat Bozok University, TURKEY

157-Aysel UZUNTAŞ

Türkisch - German University, TURKEY

158-Özlem SAYDAR

İstanbul Altınbaş University, TURKEY

159-Şeyda SUBAŞI SINGH

University of Vienna, AUSTRIA

160-Elif ŞEN

Çankırı Karatekin University, TURKEY

161-Veli Doğan GÜNAY

Dokuz Eylül University, TURKEY

162-Yasemin GEDİK

Science Publishing Group, UNITED
STATES

163-Ines AMARA

King Faisal University, SAUDI ARABIA

164-Cansu TOR KADIOĞLU

Tarsus University, TURKEY

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

**165-Selda KARADENİZ
ÖZBEK**

Giresun University, TURKEY

166-Nurhan TOĞUÇ

İstanbul Esenyurt University,
TURKEY

167-Sırma Oya TEKVAR

Karabük University, TURKEY

168-Merve SELÇUK

Altınbaş University, TURKEY

169-Sevecen ÇELİK İNCE

Bülent Ecevit University, TURKEY

170-Gizem UYUMAZ

Giresun University, TURKEY

171-Şaziye YAMAN

American University of The Middle
East, KUWAIT

172-Ebru KUŞÇU

İstanbul Biruni University, TURKEY

173-Barbara DELL'ABATE

ÇELEBİ

İstanbul University, TURKEY

174-Ferhan ŞENGÜR

Eskişehir Teknik University, TURKEY

175-Giovanna MIOLLI

University of Padua, ITALY

176-Aslıhan KAYIK AYDINALP

İnönü University, TURKEY

177-Hatice ÖZKOÇ

Muğla Sıtkı Koçman University,
TURKEY

178-Hatime KAMİL ÇELEBİ

Kırklaereli University, TURKEY

179-Andrea URSU

University of Suceava, ROMANIA

180-Sümeyra ALAN

Erzurum Teknik University, TURKEY

181-Gözde MORGÜL

İstanbul Beykent University, TURKEY

182-Özlem ÜZÜMCÜ

Hasan Kalyoncu University, TURKEY

183-Gönül AKIN

İstanbul Beykent University, TURKEY

184-Duysal AŞKUN ÇELİK

City University of New York, UNITED
STATES

185-Ayşe ERSOY

Cape Breton University, CANADA

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

186-Beyza TOKSOY

İstanbul Okan University, TURKEY

187-Sahure Gonca TELLİ

İstanbul Doğu University, TURKEY

188-Aysun DOĞAN

Başkent University, TURKEY

189-Ayşın PAŞAMEHMETOĞLU

İstanbul Özyeğin University,
TURKEY

190-Emsal ATEŞ ÖZDEMİR

American University of The Middle
East, KUWAIT

191-Gözde ERSÖZ

Fenerbahçe University, TURKEY

192-Neslihan YAMAN

Yalova University, TURKEY

193-Elif BAKKAL ÖZTOKATLI

İstanbul Biruni University, TURKEY

194-Yağmur HORTOĞLU

Maynooth University, IRELAND

195-Gül EKİNCİ

Gaziantep University, TURKEY

196-Derya YALÇIN

Nişantaşı University, TURKEY

197-İlknur İSTİFÇİ

Anadolu University, TURKEY

198-Sevda KESKİN

İstanbul Piri Reis University, TURKEY

199-Zineb BENNIS NECHBA

Sidi Mohamed Ben Abdellah
University, MOROCCO

200-Mehmet BABACAN

İstanbul Medipol University, TURKEY

201-Tuğba GÖRGÜLÜ

Ankara Bilim University, TURKEY

202-Nicoletta GHIGI

University of Perugia, ITALY

203-Yeşim ÖZER ÖZKAN

Gaziantep University, TURKEY

204-Eda YAZGIN

Doğu Akdeniz University, CYPRUS

205-Dilek ŞİRVANLI ÖZEN

İstanbul Altınbaş University, TURKEY

206-Gülçin GÜVEN

Marmara University, TURKEY

207-Tevfik DEMİRÇİFTÇİ

East Stroudsburg University, UNITED
STATES

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

208-Yara IBRAHİM

National Egyptian Electronic
Learning University, EGYPT

209-Özlem ATAY

Ankara University, TURKEY

210-Bashar ALMANSOUR

The World Islamic Science and
Education University, JORDAN

211-Ayşegül ÖZ

Hatay Mustafa Kemal University,
TURKEY

212-Muthaloo SUBRAMANIAM

Asia Metropolitan University,
MALAYSIA

213-Joanna ROSAK SZROCKA

Czestochowa University of
Technology, POLAND

214-Justyna ZYWIOLEK

Czestochowa University of
Technology, POLAND

215-Okan YAŞAR

İstinye University, TURKEY

216-Nihan ABİR

Turkish - German University,
TURKEY

217-Nihan AKINCILAR KÖSEOĞLU

Fenerbahçe University, TURKEY

218-Vehbi BAYHAN

İnönü University, TURKEY

219-Paul Anthony MARIADAS

Taylor's University, MALAYSIA

220-Uma MURTHY

Taylor's University, MALAYSIA

221-Nazlı Ayşe AYYILDIZ ÜNNÜ

Ege University, TURKEY

222-Arzu ERGİŞİ BİRGÜL

Presidency of the Supreme Court,
TURKEY

223-Ayşen AKYÜZ

İstanbul Medipol University, TURKEY

224-Suguna SINNIHAH

National University of MALAYSIA

225-Gonca Reyhan AKKARTAL

İstanbul Medipol University, TURKEY

226-Emel ÇİLİNGİR ALTINER

Çukurova University, TURKEY

227-Yelda Hatice ONGUN

Başkent University, TURKEY

228-Bahrullah SAFI

Acacia University, UNITED STATES

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

229-Jusuf ZEQRİ

See University, MACEDONIA

230-Glenn DAWES

James Cook University, AUSTRALIA

231-Sevda KUŞKAYA

Erciyes University, TURKEY

232-Ayşe GÜÇ

Ankara Sosyal Bilimler University,
TURKEY

233-Seyil NAJIMUDINOVA

Kirgыз - Turkish Manas University,
KIRGYZSTAN

234-Hande UYAR OĞUZ

Bartın University, TURKEY

235-Jihane BAKKALI

Universite Abdelmalek Essaidi,
MOROCCO

236-Liudmyla KOVAL

Vasyl' Stus Donetsk National
University, UKRAINE

237-Nuran BAYRAM ARLI

Bursa Uludağ University, TURKEY

238-Yurdanur YUMUK

Karabük University, TURKEY

239-Gülcan DEMİR

Sinop University, TURKEY

240-Candide ÇULHAOĞLU

ULUDAĞ

İstanbul Beykent University, TURKEY

241-Burcu ARISOY

İstanbul Beykent University, TURKEY

242-Khristiyna KHVOROST

Volyn Medical Institute, UKRAINE

243-Gülcan BAŞAR

Giresun University, TURKEY

244-Burak Emre GÜR SOY

İstanbul Altınbaş University, TURKEY

245-Victoria ARAKELOVA

Russian - Armenian University,
ARMENIA

246-Danijela VASIC

University of Belgrade, SERBIA

247-Dinesh BABU

Amitra Vishwa Vidyapeetham, INDIA

248-Gizem GÜLTEKİN

VARKONYI

University of Szeged, HUNGARY

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

EDITORIAL BOARD

249-Yulianna TSVIETKOVA

Taras Shevchenko National Uni. of
Kyiv, UKRAINE

250-Marietta MATINOVIC

Royal Melbourne Institution of
Criminology University, AUSTRALIA

251-Seçil BAL TAŞTAN

Marmara University, TURKEY

252-Selin SET SÜTÇÜ

Akdeniz University, TURKEY

253-Bless Maricar B. RAMOS

Ministry of Education,
PHILIPPINES

254-Meryem AKIN

Cardiff Metropolitan University,
UNITED KINGDOM

255-Mazlina Abdul MAJID

Universiti Malaysia Pahang,
MALAYSIA

256-Vu TRINH

Newcastle University, UNITED
KINGDOM

257-Lúcia Lima RODRIGUES

University of Minho, PORTUGUESE

258-Gülşah TIKIZ ERTÜRK

Amasya University, TURKEY

259-Beyhan BAYRAK

Ministry of Education, TURKEY

260-İhsan BAŞTÜRK

Presidency of the Supreme Court,
TURKEY

261-Begüm BURAK

Ministry of Education, TURKEY

262-Ramazan ERTÜRK

Ministry of Education, TURKEY

263-Bedrettin YAZAR

The University of Texas at San
Antonio, UNITED STATES

264-Fahri BAKIRCI

TOBB ETU, TURKEY

SAYININ HAKEMLERİ

REVIEWERS OF THIS ISSUE

1-Tutku TUNCALI YAMAN

Altınbaş University, TURKEY

2- Özlem SANRI

Yedi Tepe University, TURKEY

3- Beyza TOKSOY

İstanbul Okan University,
TURKEY

**4- Nihan AKINCILAR
KÖSEOĞLU**

Fenerbahçe University, TURKEY

5- Gülbahar URHAN

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar
University, TURKEY

6- Hakan CEVHER

Ege University, TURKEY

7- Nalan KAZAZ

AAB University, MACEDONIA

8- Merve AYDOĞDU ÇELİK

Tekirdağ Namık Kemal
University, TURKEY

9- Mustafa Özhan KALAÇ

Manisa Celal Bayar
University, TURKEY

10- Samet AYDIN

Maltepe University, TURKEY

11- Serpil AYTAÇ

Fenerbahçe University, TURKEY

**12- Ceren AKSOY
SUGIYAMA**

Ankara University, TURKEY

SAYININ HAKEMLERİ

REVIEWERS OF THIS ISSUE

**13- Melis Seray ÖZDEN
YILDIRIM**
Kültür University, TURKEY

14- Nesrin DUMAN
Ayvansaray University, TURKEY

15- Özge GÜRSOY ATAR
Beykent University, TURKEY

16- İzay REYHANOĞLU
Atılım University, TURKEY

17- Ayşe SARI
İzmir Demokrasi University,
TURKEY

18- Melike YÖNDER ERTEM
İzmir Katip Çelebi University,
TURKEY

19- Eda YAZGIN
Doğu Akdeniz University,
CYPRUS

20- Arzu ERGİŞİ BİRGÜL
Presidency of the Supreme
Court, TURKEY

21- Gülçin GÜVEN
Marmara University, TURKEY

22- Emilia ALAVERDOV
Georgian Technical University,
GEORGIA

23- Farid MIRBAGHERI
University of Nicosia, CYPRUS

24- Fulya ODUNCU
Altınbaş University, TURKEY

SAYININ HAKEMLERİ

REVIEWERS OF THIS ISSUE

25- Ayşe Begüm ERSOY
Cape Breton University, CANADA

26- Hande UYAR OĞUZ
Bartın University, TURKEY

**27- Beatriz Lucia
SALVADOR BIZOTTO**
Centro Universitario Unifactso,
BRAZIL

28- Merve ÖZKAN BORSA
İstanbul University, TURKEY

29- Yelda Hatice ONGUN
Başkent University, TURKEY

30- Esra SİPAHİ DÖNGÜL
Aksaray University, TURKEY

31- Ebru TOLAY
Dokuz Eylül University, CYPRUS

32- Elif EŞİYOK
Atılım University, TURKEY

33- Ife OYEWOBİ
Bingham University, NIGERIA

34- Mai Alm-el DIN
Canadian International College,
EGYPT

35- Fatmanur ÖZEN
Giresun University, TURKEY

36- Didem KOŞAR
Hacettepe University, TURKEY

37- Didem GÜVEN
Sebahattin Zaim University,
TURKEY

38- Özlem SAYDAR
Altınbaş University, TURKEY

SAYININ HAKEMLERİ

REVIEWERS OF THIS ISSUE

39- Suzan DSOUZA

American University of the
Middle East, KUWAIT

40- Arzu ARIKAN

Anadolu University, TURKEY

**41- Gülümser GÜLTEKİN
AKDUMAN**

Gazi University, TURKEY

42- Muhammet ÖZDEN

Kütahya Dumlupınar University,
TURKEY

43- Emel AKAY

Anadolu University, TURKEY

44- Begüm BURAK

Ministry of Education, TURKEY

45- Olena KOVALCHUK

Lutsk National Technical
University, UKRAINE

46- Gülşah TIKIZ ERTÜRK

Amasya University, TURKEY

**47- Zeynep BAŞARER
BERBER**

Atatürk University, TURKEY

48- Beyhan BAYRAK

Ministry of Education, TURKEY

49- Mehmet Ali DOMBAYCI

Gazi University, TURKEY

50- Ayşegül ÖZ

Hatay Mustafa Kemal University,
TURKEY

SAYININ HAKEMLERİ

REVIEWERS OF THIS ISSUE

51- Şehnaz SUNGURTEKİN
Bursa Uludağ University, TURKEY

52- Doruk ENGÜR
Bursa Uludağ University, TURKEY

53- Sevecen ÇELİK İNCE
Bülent Ecevit University, TURKEY

54- Füsun TOPSÜMER
Ege University, TURKEY

55- Aysun DOĞAN
Başkent University, TURKEY

56- Okan YAŞAR
İstinye University, TURKEY

57- Bekir TAŞTAN
Kastamonu University, TURKEY

58- Paul Anthony MARIADAS
Taylor's University, MALAYSIA

59- Aysun KAHRAMAN
Manisa Celal Bayar University,
TURKEY

60- KaterynaTRYMA
National Academy of
Educational Sciences, UKRAINE

61- Gülcan DEMİR
Sinop University, TURKEY

62- Sahure Gonca TELLİ
Doğuş University, TURKEY

63- Gözde ÖZSEZER
Çanakkale On Sekiz Mart
University, TURKEY

USBED HAKKINDA

ULUSLARARASI SOSYAL
BİLİMLER VE EĞİTİM DERGİSİ
BAHAR 2022 CİLT 4 SAYI 6

Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi (USBED) 2019'da kurulmuştur.

Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Alanlarında yılda 2 kez olmak üzere Ücretsiz, Online, Açık Erişim yayın yapan Akademik ve Bilimsel bir Süreli Yayındır.

USBED'de kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.

USBED intihale karşı katı bir yayın anlayışına sahiptir. Makaleler, kaynakçasız olarak intihal programlarında tarandığında en fazla % 20 benzerlik taşımalıdır. Daha fazla benzerlik taşıyan makaleler yayın için kabul edilmemektedir. Yazar(lar)

makalelerini USBED'e yüklemeyen önce üniversitelerin kullandığı intihal programlarında veya www.intihal.net,

www.turnitin.com.tr,

www.ithenticate.com

gibi intihal programlarında denetlemelidir.

USBED'e gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmış ya da yayın için sıra bekliyor olmamalıdır.

Yazar(lar) yayımlanmak üzere gönderdikleri makalelerin yayın ve telif hakkını USBED'e devretmeyi peşinen kabul eder. Yazar(lar) bundan dolayı ücret veya başka imtiyaz talep edemezler.

Yayımlanmış makaleler USBED'e ve yazar(lar)a atıf yapmak suretiyle herkes tarafından kullanılabilir.

Makalelerin konu, içerik vb. açılardan üçüncü kişilere ve yasalara karşı tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

İLETİŞİM / CONTACT

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Email:

usbedjournal@gmail.com

ABOUT USBED

INTERNATIONAL JOURNAL OF
SOCIAL AND EDUCATIONAL
SCIENCES
SPRING 2022 VOLUME 4 ISSUE 6

International Journal of Social Sciences and Education (USBED) was established in 2019.

It is an Academic and Scientific Periodical which publishes Free, Online, Open Access twice a year in the fields of Social Sciences and Educational Sciences.

Blind arbitration system is applied in USBED.

USBED has a solid understanding of broadcasting against plagiarism. When articles are scanned in plagiarism programs without references, they should have a maximum of 20% similarity. Articles with more similarity will not be accepted for publication.

The author (s) should check the plagiarism programs used by universities or plagiarism programs such as www.intihal.net, www.turnitin.com.tr,

www.ithenticate.com before uploading their articles to USBED. Articles submitted to USBED must not be published elsewhere or waiting for a queue for publication.

The author (s) agrees in advance to transfer the publication and copyright of the articles they submit for publication to USBED. The author (s) cannot therefore claim fees or other privileges. Published articles can be used by anyone with reference to USBED and author (s).

Articles, content, etc. In this respect, the third party and all responsibility for the law belongs to the author (s).

İLETİŞİM / CONTACT

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Email:

usbedjournal@gmail.com

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

1-1011022

**Covid 19'un Küresel Tedarik Zincirine Etkisi Üzerine
Bir Çalışma: Salgın Süreci ve Tedarik Zincirinin
Geleceği**

A Study on the Impact of Covid 19 on the Global Supply Chain:
The Pandemic Process and the Future of the Supply Chain

Gonca Reyhan AKKARTAL

1 - 10

2-1056974

**Economic Diplomacy and International Trade from the
WTO Perspective**

**Giga ABURESIDZE, Inga PALIANI-DITTRICH, Janis GRASIS,
Emilia ALAVERDOV & Nina LINDE**

11 - 22

3-1051175

**Sultan III. Selim'den Sultan II. Mahmud'a
Modernleşmeye Geçiş Sürecinin Hamparsum Temsili
Üzerinden Değerlendirilmesi**

Evaluation of the Transition Process to Modernization from Sultan
Selim III's Era to Sultan Mahmud II's through the Representation
of Hamparsum

Evren KUTLAY & Tülin DEĞİRMENCİ

23 - 52

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

4-1065042

**Feminist ve Queer Estetik Oluşumlarda Kristeva'nın
Abject Nosyonu'nun Psikanalitik Eleştirisi**

Psychoanalytic Criticism of Kristeva's Abject Notion in Feminist
and Queer Aesthetic Formations

Seda LİMAN TURAN

53 - 74

5-1072008

**Pazarlama Yönetiminde İnsan Faktörü:İçsel Pazarlama
ve İç Müşteriler**

Human Factor in Marketing Management: Internal Marketing and
Internal Customers

Sahure Gonca TELLİ, Tansu IŞIKAY & Canan DEMİR 75 - 96

6-1054980

**Health Seeking Behavior on Maternal Health Care
among Adolescent Mother of Northern Bangladesh**

**Rawnaq Ara PARVIN, Md. Mithu RANA & Mst. Sharmin
AKTER** 97 - 118

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

7-1077273

Genç Yetişkin Erkeklerin “Baba” Kavramını Değerlendirmeleri

How Do Young Adult to Evaluate The Concept of Being ‘Father’

Gülçin KARADENİZ 119 - 144

8-1059852

Arama Motoru Optimizasyonu (SEO): Avantajları, Zorlukları ve Stratejileri Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme

Search Engine Optimization (SEO): A Conceptual Assessment on Its Advantages, Challenges and Strategies

Yasemin GEDİK 145 - 176

9-1056579

Covid-19 Pandemisinin Ameliyathane Hizmetleri Öğrencilerinin Eğitim ve Mezuniyet Sonrası Yaşamlarına Etkisine Yönelik Görüşleri: Kalitatif Bir Çalışma

Opinions of Operating Room Services Students on the Impact of the Covid-19 Pandemic on their Education and Post-Graduation Life: A Qualitative Study

Sevecen ÇELİK İNCE & Arzum ÇELİK BEKLEViÇ 177 - 202

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

10-1066895

Batı Trakya'da Bulunan Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Türk Ailelerin Çocukları ile Olan Oyun Etkileşimleri

Play Interactions of Turkish Families with Their Children with Special Needs in Western Thrace

Choulia Chatip İSMAİL, Hatice ŞENGÜL ERDEM & Yeşim FAZLIOĞLU 203 - 228

11-1004875

Economic Impact on Host Communities: A Comparative Study of Rohingya and Afghan Exodus

Amna Nisar ABBASI, Humza TARIQ & Nadia UMAIR 229 - 252

12-1045530

Marka Güveni, Marka İmajı ve Marka Değerinin Marka Evangelizmi Üzerindeki Etkisi: E-Ticaret Markaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma

The Effect of Brand Trust, Brand Image and Brand Equity on Brand Evangelism: An Empirical Research on E-Commerce Brands

Süheyla SÜER 253 - 280

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

13-1073426

**Effecting of Online Food Delivery Services During the
Pandemic Covid-19: The Case of Semarang**

Agnes DWI WICAKSONO & Vincent DIDIEK WIET ARYANTO 281- 292

14-1062908

Turkey's "Chess Party" in the South Caucasus

Vepkhvia CHALABASHVILI 293 - 308

15-1066772

**Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışının Yaşam
Doyumu ve Akademik Başarı Üzerine Etkisi:
Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma**

The Effect of Compulsive Online Purchasing Behavior on Life
Satisfaction and Academic Success: A Study on University
Students

Salih YEŞİL, Sümeyye YILDIZ & Başak ŞITAK 309 - 332

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

16-1074227

The Impact of Current Ratio, Return on Assets and Company Size Toward Share Prices of Coal Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange in 2016 - 2020

Vicky OKTAVIA, Ana KADARNINGSIH & Maria SAFITRI 333 - 348

17-1002466

Dünya Sıralamasında Yer Alan Türk Üniversitelerinin Eğitim Yönetimi ve Denetimi Alan Tezlerinin İncelenmesi

Investigation of Educational Administration and Supervision Theses of Turkish Universities in World Ranking

Nazan BAKIR 349 - 376

18-1074200

The Importance of Profitability and Dividend Policy for Indonesian State-Owned Enterprises – BUMN

Ana KADARNINGSIH & Irene Rini DEMI PANGESTUTI 377 - 388

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

19-1079621

**Eğitim Araştırmalarında Etkileşimsel Yaklaşımın
Önemi**

The Importance of Interactional Approach in Educational Research

Zekiye YAHŞI

389 - 402

20-1068209

**Köy Okulu Yöneticilerinin Salgın Döneminde
Uygulanan Uzaktan Eğitime Yönelik Deneyimleri**

The Experiences of Village School Administrators Regarding the
Distance Education during the Pandemic Period

Gamze KARAİBİŞ & Vildan KATMER BAYRAKLI

403 - 436

21-1072899

**Thomas Hobbes ve John Rawls'da Doğal Durum ve
Toplumsal Sözleşme**

The Natural State and The Social Contract in Thomas Hobbes and
John Rawls

Yağmur AYDIN

437 - 458

Covid 19'un Küresel Tedarik Zincirine Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Salgın Süreci ve Tedarik Zincirinin Geleceği

Gonca Reyhan AKKARTAL¹

Öz

2019 yılında başlayan küresel salgın tüm sektörler üzerinde dolaylı veya doğrudan etkide bulunurken en büyük değişikliklerin tedarik zincirinde yaşandığı gözlemlendi. Bu etkiler otomotiv yedek parça sektöründen gıda sektörüne, tekstilden turizme kadar birçok sektörü uzun süre etkilemeye devam etti. Bu değişimin bir sonucu olarak, tedarik zincirinin DNA'sındaki değişimler ve kendini göstermeye başlamıştır. Şirketlerin değişen dünya koşullarında hayatta kalabilmek için tedarik zinciri yapılarını nasıl değiştirmeleri gerektiği üzerine tartışılacaktır. Bu çalışmada ayrıca, salgın süreci öncesinde tedarik zincirinin yapısındaki değişimin tüketiciler ve müşteriler tarafından nasıl farklı bir yapıya dönüştüğü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Şeffaflık, Çeviklik, Esneklik

A Study on the Impact of Covid 19 on the Global Supply Chain: The Pandemic Process and the Future of the Supply Chain

Abstract

While the global epidemic that started in 2019 had an indirect or direct effect on all sectors, It was observed that the biggest changes were experienced in the supply chain. These effects continued to affect many industries from the automotive spare parts industry to the food industry, from textiles to tourism, for a long time. As a result of this change, the changes and changes in the DNA of the supply chain will be discussed on how companies should change their supply chain structures in order to survive the changing conditions in the world. In this study, it will be discussed how the change in the structure of the supply chain before the pandemic process has transformed into a different structure by consumers and customers.

Keywords: Sustainability, Transparency, Agility, Flexibility

Atf İçin / For Citation: AKKARTAL, G. R. (2022). Covid 19'un küresel tedarik zincirine olan etkisi üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 17.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.02.2022

¹ Dr. Öğretim Üyesi; Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: gonca.akkartal@medipol.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5116-8434

GİRİŞ

Küresel ekonominin en önemli kaynaklarından biri olan Tedarik Zinciri özellikle 2019 yılından bu yana yaşamakta olduğumuz covid-19 sürecinde önemli bir değişim içerisine girmiştir. Bu bağlamda talebin nasıl şekilleneceği konusunun yanı sıra sürdürülebilirlik ve şeffaflığın da sağlanması konuları da gündemi işgal etmeye başladı. Tedarik zinciri, küresel ekonomilerde gelişen durum ile birlikte daha hızlı karar verilen daha dinamik bir yapıya dönüştü. Bunun beraberinde gelecekte yer alacak her projede tedarikçi, üreticiler aynı anda ve eşzamanlı olarak çalışmak durumunda kalacak. Müşteri beklentilerinin çevreye daha duyarlı bir hale gelmesiyle birlikte firmalar tedarik zinciri yapılarını daha sürdürülebilir bir yapıya dönüştürme eğilimine girdiler. Bu durum tedarik zincirlerinin DNA'sını (yapısal bütünlüğünü) değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda tedarik zinciri ağ tasarımı da değişimleri beraberinde getirdi. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan ticaret savaşlarında da görüldüğü gibi tedarik zincirinin ağ tasarımı da yaşanan değişimlerin de müşteri talepleri doğrultusunda şekilleneceği görüldü. Bu çalışmada tedarik zincirinin yapısında covid-19 sürecinde yaşanan değişimleri ve bu değişimlerin küresel değer zincirinde yarattığı etkiler üzerinde durulacaktır.

Tedarik Zinciri ve Gelişim Süreci

Tedarik zinciri bir ürünün hammaddesinden başlayarak nihai tüketiciye kadar geçen süreçte şirketlerin performanslarına artırmak amacıyla depolama, dağıtım, sipariş karşılama, katma değerli işlemler ve diğer lojistik operasyonların tamamının organizasyonunu sağlayan bir ağıdır. Literatürde tedarik zincirinin yer alan birçok farklı tanımı mevcuttur. Diğer bir tanımda (Sunil Chopra, 2016) Bir tedarik zinciri, bir müşteri talebinin yerine getirilmesine doğrudan ve dolaylı olarak dâhil olan tüm taraflardan oluştuğu üzerine durulmuştur. Paksoy'a (2005) göre tedarik zinciri:

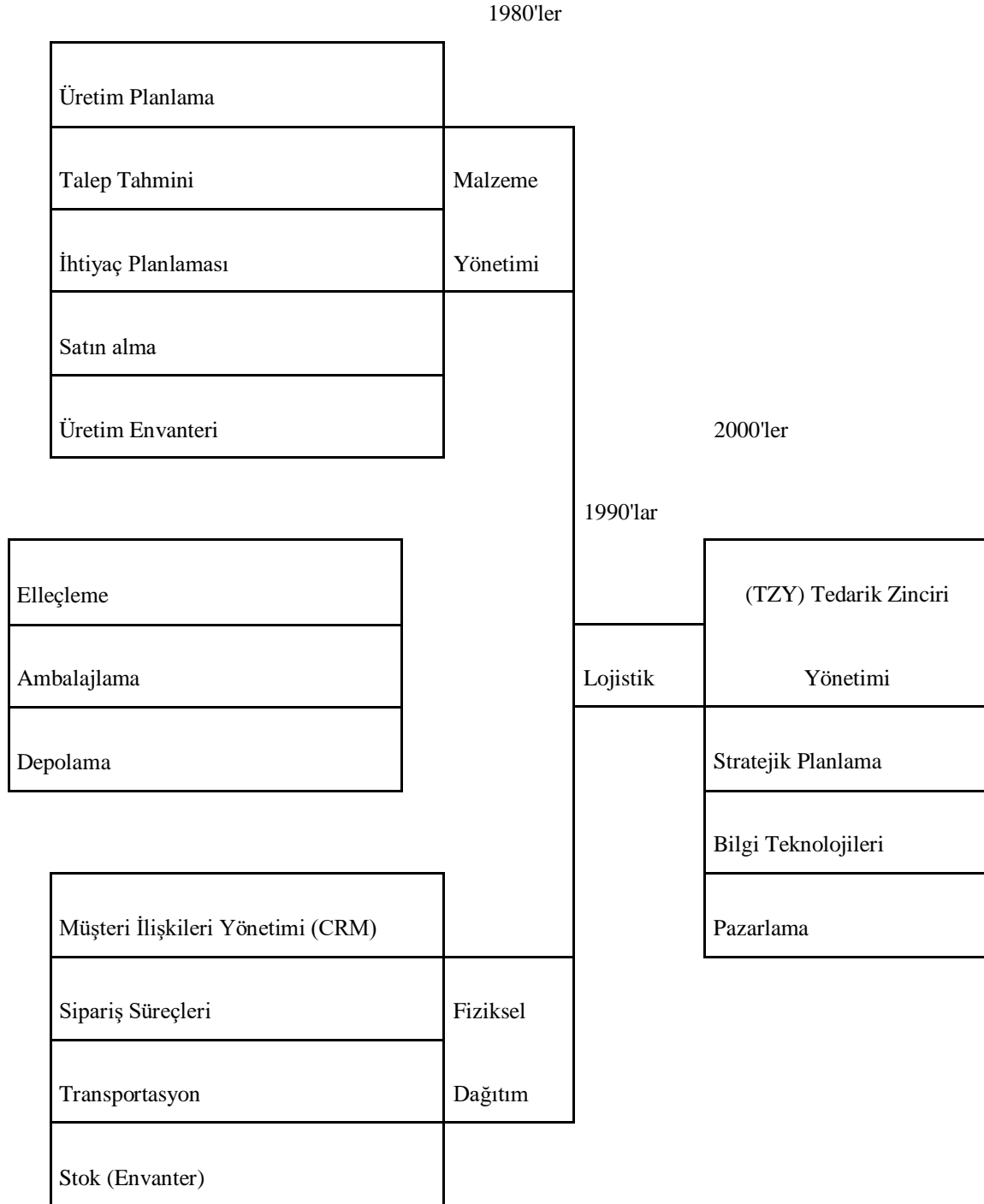
Tedarikçiler, üreticiler, ulaştırma kaynakları toptancılar, perakendeciler gibi farklı ortaklardan meydana gelen bir ağda, hammaddeyi tedarik etmekten ürünlerin nihai tüketicilere dağıtım ve pazarlanmasına kadarki tüm iş süreçlerinin entegre olarak hareketini gerçekleştiren ürün, para ve bilginin akışını yöneten sistemler bütünüdür.

Gelişim sürecinde ise 1950'li yıllarda başlayan süreç kendini makineleşmenin ve artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için ihtiyaç duyulan sanayileşme ile birlikte 1990'lı yıllarda hızlı bir ivme kazanmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra ekonomide ve ticaret hayatında meydana gelen değişikliklere paralel olarak işletme lojistiği önemli değişimler yaşandı. Bu değişimlere askeri lojistik önderlik ederek, teknolojik gelişmelerin de desteği ile süreç işletme lojistiğine dönüşmüştür. Lojistik kavramı evrim geçirmeye devam ederek takip eden on yıllarda sırasıyla Lojistik Yönetimi ve daha geniş anlamda Tedarik Zinciri Yönetimi şekline dönüşmüştür. Anlamın genişlemesi, ham maddenin satın alınmasından başlayarak, üretilmesi, depolanması, stokların yönetimi, taşınması ve son kullanıcıya ulaştırılması ile meydana gelmiştir. (Koçak, 2020)

Covid 19'un Küresel Tedarik Zincirine Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Salgın Süreci ve Tedarik Zincirinin Geleceği

Şekil 1. Tedarik zinciri yönetiminin zaman içindeki değişimi (Savut, 2019)

Küresel gelişimin sürecinin son aşaması 2019 yılının son aylarından Çin de ortaya çıkan Pandemi ve bunun sonucunda tedarik zincirinin DNA'sında yaşanan gelişmeler küresel tedarik zincirinin daha sürdürülebilir ve daha döngüsel bir yapı içerisinde girmesine sebep oldu. Bu durumun pandemi döneminden önce daha doğrusal olan ve geri dönüş odaklı olmayan sürecin daha döngüsel, çevreye duyarlı ve daha az israfa dayalı bir oluşuma dönüşmesine neden oldu. Bu yeni oluşum birçok zorluğu da beraberinde getirmiştir. Topluluklar ve işletmeler dünya çapında, yaşanan kesintiler nedeniyle benzeri görülmemiş zorluklarla karşılaşmıştır. Korona virüs salgını ve bunun sonucunda tedarik zincirinde meydana gelen aksamalar üretimde büyük kilitlenmelere neden oldu. (Ana Beatriz Lopes de Sousa Jabbour ve Charbel Jose Chiappetta Jabbour Martin Hingley y, 2020) Müşteri taleplerindeki değişimler sonucunda firmalar artık tedarik zincirinde daha rekabetçi olabilmek adına sosyal sorumluluk bilincine yatkın bir davranış modeli içerisine girdiler. Tedarikçiden müşteriye olan döngüsel hareket israfın önüne geçmek ve gelişen küresel algıyla beraber ciddi bir değişim sürecine girdi. Bununla beraber tedarik zinciri yapısal olarak döngüsel bir genetiğe büründü.

Tedarik zincirindeki gelişmelerin en çok dijital teknolojilerde kendini göstermesi, endüstrilerde sürdürülebilir kaynak planlamasını, müşteri ilişkilerini ve sürdürülebilir lojistik hizmetlerinin de gelişmesini beraberinde getirdi. Süreçlerin dijitalleşmesiyle beraber stok tutma, dağıtım, envanter yönetimi, talep planlama gibi birçok faaliyet optimize edilmiştir. E ticarete olan talebin de covid-19 sürecinde büyük oranda artmasıyla birlikte dijital teknolojiler tedarik zincirinde büyük bir önem kazandı. Bunları başında IOT (nesnelerin interneti) Endüstri 4.0 özellikle envanter ve stok yönetimini optimize eden robotik teknolojiler ve yapay zekâ elektronik perakendecilikte yerini almaya başlamıştır.

Tedarik Zincirinin Geleceği

mevcut kaynakları daha verimli kullanılması ve sürdürülebilirlik kavramının önem kazanması ile beraber dijitalleşmenin de tedarik zincirindeki önemi de arttı. Tedarik zincirinde bilgi teknolojilerinin her bir lojistik aktivitesinde süreçlerin entegre ve optimal düzeyde istenilen en yüksek müşteri hizmet düzeyine ulaşma olan etkisi covid-19 döneminde arttı. Gelecekte her projede daha sık yer alacak olan bilgi teknolojileri, küresel anlamda rekabet avantajı sağlamak ile beraber her anlamda yenilik ve adaptasyon sağlar.

Tedarik Zincirinin Covid 19 sürecinde nasıl şekilleneceği konusunda ise son yıllarda birçok yorum ortaya çıkmıştır. Derya Öztürk'ün (2016) çalışmasında vurguladığı gibi,

Küreselleşme sonucunda meydana gelen rekabetçi pazarlarda, müşterilerin artan beklentileri ve yükselen tatmin düzeyleri ve dünyadaki ekonomik ve siyasi değişimlere paralel olarak dalgalanan hammadde ve ürün fiyatları sonucunda tedarik zinciri yönetimi işletmeler için son derece önemli bir hale gelmiştir. Tedarik zinciri yönetimi adeta bir zorunluluk haline gelmiştir.

Tedarik zincirini meydana getiren lojistik fonksiyonların başında gelen taşımacılık, depolama ve dağıtım, sipariş yönetimi ve üretim yönetimi gibi kavramlar da küreselleşme ile birlikte müşteri beklentilerinde değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler daha çok ürün çeşitliliğinde artış olarak kendini göstermiştir.

Covid-19 döneminden itibaren ise, dünya genelinde ortaya çıkan algı ile birlikte tüketici davranışları çevreye duyarlı ve daha az kimyasal içeren ürünler tercih etmeye yönelik olarak gelişmiştir. Bununla beraber yaşanan küresel rekabet, tedarik zincirine de aynı şekilde yansımıştır. Hane halkının kişisel tercihlerinin değişimi evlere kapanma döneminde değişkenlik gösterdiğinden, tedarik zincirinde dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Gelecekte karbon ayak izi, geri dönüşüm lojistiği, yeşil lojistik uygulamaların tedarik zincirinin süreçlerine yansıtılması öngörülmüyor. Dünyanın önde gelen otomobil parça tedarikçilerinden biri olan Çin, Covid-19

sürecinde yaklaşık 2 ay boyunca tedarik zincirini durdurdu ve bu durum küresel anlamda otomobil fiyatlarının artışına sebep oldu. Bu süreç ile ilgili olarak dijitalleşmenin sonucunda tedarik zincirinin daha çevik ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülebileceği ve tedarik zincirinin görünürlüğün artacağı konusunda literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi Nakıboğlu'nun çalışmasında belirttiği gibi 'Teknolojik alt yapın işletmeler için rekabet avantajı bakımından son derece önemlidir. Bununla beraber müşteri değerinin nasıl oluşturulacağı, bu esnada hangi yeteneklere, ortaklara, ekosistemlere ve işgücü stratejilerine önem verileceği konularında kararlar almak gerekecektir (Nakıboğlu, 2020).

Dijitalleşme tedarik zincirinde ürün hammaddesinin tedarikinden başlayarak müşteriye ulaşıncaya kadar geçen tüm süreçlerin daha entegre bir şekilde işleyişini sağlayacağı gibi bununla beraber çevik bir yapının da oluşmasını sağlar. Birbirine iç içe geçmiş olan süreçler gerek üretim gerek satın alma veya dağıtım süreçlerinde görünürlüğü artıran, küresel anlamda rekabeti arttıran, salgın döneminde ulaşılabilirliği artıran ve riskli durumlarda esnek bir yapıyı yaratır. Özellikle endüstriyel satın almalarda kısıtlamaların artmasıyla beraber dijital yapıya dönüşmüş bir tedarik altyapısı verimliliği de beraberinde getirir, değişken maliyetleri azaltır ve işletmenin optimal düzeyde performansını artırır.

Gelecekte tedarik zinciri için önemi giderek artacak olan dijitalleşme özellikle depolama ve envanter yönetimi gibi en önemli lojistik fonksiyonların başında yer alır. Covid-19 sürecinden sonra özellikle elektronik ticaretin artmasıyla birlikte depolama ve envanter yönetiminin dijitalleşmesi süreçlerin daha etkin ve verimli şekilde işleyişini sağladı. Özellikle Barkod, RFID, Kare Kod gibi uygulamalar firmalar için artan talep dalgalanmalarını azaltacak yöntemlerin başında gelir. Akkartal çalışmasında Dijitalleşme günümüzde küreselleşme ile birlikte son derece önemli bir noktaya gelmiştir. Bu durum günümüzde birçok şirketin dijitalleşmeye verdiği önemi artırmıştır ve bunun yanında şirketlere birçok avantaj sağlamıştır (Akkartal, 2021). Dijital tedarik zincirinin (DSC) faydaları; şirketler ve tedarikçileri, çalışanları ve müşterileri dâhil olmak üzere ekosistemdeki birçok aktöre avantaj sağlayan

hizmetlerin maliyet etkinliğini ve değer yaratma etkinliklerini içerir şekilde yorumlanmıştır (Akkartal, 2021).

SONUÇ VE ÖNERİLER

2019 Aralık ayında Çin de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan covid-19 salgını birçok endüstriyi etkilemiştir. Özellikle tedarik zincirinin yapısında müşteri beklentilerinden kaynaklanan birçok değişme ortaya çıkmıştır. Bu taleplerin başında çevreye duyarlı, daha az kimyasal içeren ürünlerden oluşan ürün ve hizmet talepleridir. Tüketicilerin istek ve beklentilerinin maksimum düzeyde karşılanması için firmalar, tedarik zincirini yapılarını dönüştürme anlamında dijital teknolojilerden faydalanma yoluna gittiler.

Bunun sonucunda lojistiğin temel fonksiyonları olan depolama, envanter yönetimi, dağıtım, ulaştırma, sipariş yönetimi gibi birçok operasyonda dijital teknolojilerin kullanımı yaygınlaştı. Dijital teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması ile birlikte tedarikçi ilişkileri, perakendeciler, toptancılar, ürün ve hizmet sağlayan tüm paydaşlar arasında entegre ve çevik bir yapı oluştu.

Gelecekte tedarik zincirinin DNA'sında yaşanacak olan dijital dönüşümlerin daha çok görüneceği öngörülmektedir. Doğru planlama sayesinde gelecekte her projede tedarikçi, müşteri hepsi beraber tedarik zinciri sürecinin en başından sonuna kadar görünürlüğü sağlayabilecek. Bu sayede müşterilerle daha yakın ilişkiler kurulacağı için müşteri hizmet düzeyi artacak süreçler daha sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşecek.

Talebin şekillenmesi gelecekte sürdürülebilir kaynak planlaması ve tedarik zinciri süreçlerinin daha döngüsel, şeffaf ve hızlı karar vermeye yönelik şekilde dönüşmesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra özellikle covid-19 döneminde önemi artan tasarruf konusu üretim ve tedarik süreçlerinde kaynakların doğru kullanılmasına yönelik daha çevreci sistemleri beraberinde getirecek. Covid-19'un tedarik zincirinde başlattığı bu yeni dönem 2021 yılının son çeyreğinde artan küresel rekabetle beraber kendini daha

çok hissettirmiştir.

Gelecekte rekabet koşullarının daha yoğun geçeceği ihtimaline karşın, firmaların tedarik zinciri yapılarını müşteri istek ve beklentilerine odaklı olarak şekillendirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkartal, G. R. (2021). Lojistik operasyonlarında uygulanan güncel bilgi teknolojileri. Editör: Tutku Tuncalı Yaman, Lojistikte Farklı Yaklaşımlar (içinde), s.25-61, Ankara: Nobel Yayınları.

Ana Beatriz Lopes de Sousa Jabbour ve Charbel Jose Chiappetta Jabbour Martin Hingley y, E. L.-P. (2020). Sustainability of supply chains in the wake of coronavirus (Covid-19/Sars-Cov-2). *Modern Supply Chain Search / Emerald Publishing Limited* 117-121.

Koçak, D. R. (2020). Lojistiğin tarihsel gelişimi: Askeri gereksinimden işletme lojistiğine ve tedarik zinciri yönetimine evrilme süreci. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 246-258.

Nakıboğlu, G. (2020). Covid-19 döneminde küresel tedarik zincirinde yaşananlar ve dönüşüm. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1-16.

Paksoy, T. (2005, Ocak). Tedarik zinciri yönetiminde dağıtım ağlarının tasarımı ve optimizasyonu: Malzeme ihtiyaç kısıtı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 435-454.

Savut, A. (2019). Tedarik zinciri yönetimi tarihsel gelişim süreci.

<https://kobitek.com/tedarik-zinciri-yonetimi> adresinden alınmıştır

Covid 19'un Küresel Tedarik Zincirine Etkisi zerine Bir alışma: Salgın Süreci ve Tedarik Zincirinin Geleceği

Sunil Chopra, P. M. (2016). Supply chain management. Harlow: Pearson.

Economic Diplomacy and International Trade from the WTO Perspective

Giga ABURESIDZE¹

Inga PALIANI-DITTRICH²

Janis GRASIS³

Emilia ALAVERDOV⁴

Nina LINDE⁵

ABSTRACT

In the following paper economic diplomacy and international trade are analysed. The authors examine the basic components of economic diplomacy, its tools, objectives, and strategy. The article also overviews the transformation of the international trade agenda and the impact of globalization on trade policy. Multilateral initiatives in the framework of the World Trade Organisation, free trade, and open market are viewed as drivers in the long run. However, against the backdrop of globalization and pandemic, economic diplomacy remains a challenge. The authors suggest the WTO elaborate agenda and start procedural actions that would set the countries' economic, trade, and investment policies in alignment with their foreign and domestic policies to

---

Atf İcin / For Citation: ABURESIDZE, G., PALIANI-DITTRICH, I., GRASIS, J., ALAVERDOV, E., & LINDE, N. (2022). Economic diplomacy and international trade from the WTO Perspective. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 11-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 12.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.02.2022

¹ Dr.; Riga Stradins University, Riga, Latvia

E-mail: Giga. Abuseridze@rsu.lv

ORCID: 0000-0003-2868-8719

² Independent Researcher; Master of Public Administration (MPA), Tbilisi, Georgia

E-mail: inga.paliani@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6564-223X

³ Prof. Dr.; Riga Stradins University, Riga, Latvia

E-mail: Janis.Grasis@rsu.lv

ORCID: 0000-0002-1394-9958

⁴ Prof. Dr.; Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia

E-mail: alavardoviemilia07@gtu.ge

ORCID: 0000-0003-3282-172X

⁵ Assoc. Prof. Dr.; The Institute of Economics of Latvian Academy of Sciences, Riga, Latvia

E-mail: nina.linde@lza.lv

ORCID: 0000-0002-1602-4926

address the backlash against all-embracing globalization. It is concluded that successful economic diplomacy should be grounded on a rules-based multilateral system, norms, and standards, broader foreign policy aims, bilateral and multilateral agreements, greater transparency, as well as a pluralistic approach to global rules to strengthen the multilateral trade system.

Keywords: European Union (EU), General Agreement on Tariffs and Trade (GATR), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), World Trade Organization (WTO), World Customs Organization (WCO).

INTRODUCTION

Economic diplomacy has become a popular policy instrument for governments, especially in countries of democratic mentality. This conforms to the argument that governments are more likely to employ economic tools for political and foreign policy purposes during periods of systemic changes. The scale of economic crises in various parts of the world has promoted countries to work together in different ways, and the failure of the multilateral trade negotiations in the World Trade Organisation Doha round further contributed to this trend. Economic diplomacy thereby shifted focus from unilateral liberalization backed up by WTO commitments to preferential liberalization through bilateral and regional free trade agreements. Importantly, the motivations to engage in such talks are not just economic ones such as trade liberalization, preferential market access, and trade diversion. Rather, and increasingly so, they involve a variety of economic, legal, and political considerations, based on negotiations. Hence, in this context, the concept of economic diplomacy is more relevant than trade policy (Konstantinou, Kerr and Sharp, 2016). There is no doubt that ever-growing global linkages alongside heightened protectionist tendencies point to a need for countries to have a strategic economic and commercially-based approach to access foreign markets and also attract investment.

Given this context, the article raises several questions about economic diplomacy. Is economic diplomacy defined differently across countries? How do governments and organizations adjust their strategy and practice in this field? What should be the trade diplomacy agenda of the WTO in the future?

To answer these and many similar questions the authors will analyse the legal, political and economic framework of the WTO in which the states began to work together to create an international mechanism for promoting sustainable world trade/economy.

Economic Diplomacy Strategy

Globalization has transformed organizations into international economic relationships around the world, affecting the economic, social, and political spheres of citizens. It is characterized by a complex set of interconnectivity and interdependencies with an increasing number of actors vying to influence the outcome of these relationships. They lay competing for claims to resources, markets, and legitimacy and are engaged in activities traditionally defined as belonging to the domain of diplomacy (Saner & Yiu, 2003).

The concept of economic diplomacy has gradually emerged over the past 50 years, as the economy has become the main driver of political influence. The post-second-world-war order, which started with the Marshall Plan and the European Coal and Steel Community established in 1951 was a great economic event. Thus, the major world economies conducted their diplomacy with the focus on their economic, trade, and private sector interests. This has possibly led to major reorganizations of their administrations (Bouyala, 2017).

In today's globalized world economic diplomacy is an important tool for countries to develop, stay engaged, and even survive economically. It involves using diplomatic skills with economic tools to advance a country's economic, political and strategic goals. Hence, economic diplomacy is a tool for improving economic standards, stimulating trade, and supporting domestic companies.

Economic diplomacy is a prominent issue in almost every country's foreign relation. Economic ministries, foreign ministries, trade, and investment agencies, chambers of commerce, are all part of the internal network that is building the country's economic diplomacy. The WTO issues, free trade, and preferential trade agreements as well as the agreements covering investments, double taxation avoidance have attained substantial

significance. Concurrently, the collaboration between state and non-official agencies has been increasing. Economic diplomacy is handled by embassies, consulates, and trade representations around the world. It is intertwined with politics, public diplomacy, and other aspects of diplomatic action. Normally the countries endeavor to establish a cohesive, effective, and efficient implementation mechanism to sustain and enhance the momentum of economic growth.

Through economic diplomacy a developing country pursues the following objectives:

1. Strengthen cooperation, collaboration, and partnerships with national and international actors and relevant stakeholders;
2. Attract foreign direct investments;
3. Promote tourism;
4. Promote international trade;
5. Promote national socio-economic development (Masters, 2019).

According to the authors, economic diplomacy combines diplomatic abilities with economic instruments to help a country achieve its economic, political, and strategic objectives. However, the diversity of economic diplomacy methods depends on the country's might, political agenda, and objectives.

Sanctions have become one of the most favored tools for governments to respond to foreign policy challenges. Governments and multinational bodies impose economic sanctions to try to alter the strategic decisions of state and non-state actors that threaten their interests or violate international norms of behavior. Sanctions are often poorly conceived and rarely successful in changing a target's conduct, while supporters contend they have become more effective in recent years and remain an essential foreign policy tool. Sanctions have been the defining feature of the Western response to several geopolitical challenges, including North Korea's nuclear program and Russia's

intervention in Ukraine. In recent years, the United States has expanded the use of sanctions, applying them and ramping them up against adversaries in Iran, Russia, Syria, and Venezuela (Masters, 2019).

Economic tricks and schemes, including sanctions executed by certain individual countries, may not only be advancing the state's prosperity but also manipulating its foreign commercial and financial connections in support of its foreign political agenda. The authors substantiate this assumption by the example of Russian sanctions introduced against Georgia in 2005 which developed into a trade war. Later in 2008, Russia's hostile stance towards Georgia developed into disproportional aggression against the country. However, Russia had been spared sanctions in the case of Georgia but after the aggression against Ukraine, it has been sanctioned (Abuseridze, 2020).

Economic diplomacy of global players such as of the United States, European Union, or certain EU members, goes much beyond supporting their enterprises/investments abroad or sales of items produced by their companies. They apply economic penalties for benevolent objectives like deterrence of global negative actors, such as terrorist funders and drug smugglers, as well as corrupt authorities. On the other hand, they entail coordinating international help and financing for partner nations experiencing conflict or natural disasters. They may even include providing support to combat corruption and/or regulate commerce with smuggle-prone goods. Their economic diplomacy identifies which countries should merit financial/development assistance, negotiates agreements with host governments for effective application/implementation of aid for reform programs. Building international coalitions to assist countries in recovering from financial crises is part of economic diplomacy for these global powers.

Economic diplomacy employs economic resources either as rewards or sanctions, in pursuit of a particular foreign policy objective. This is sometimes called 'economic statecraft' (Berridge & James, 2003). Broadly speaking, diplomacy deals with the articulation of foreign

policy in the real world of trade and investment between nations where high principles and objectives being set out in the policy are fleshed out and put into effect (Rana, 2002).

The economic diplomacy strategy, which is based on a multilateral system and broader foreign policy aims, entails a legal framework, basic regulations, and rules/norms of enforcement that are mandatory to ensure fair international trade. In this regard, the role of the WTO as an intergovernmental organization dealing with the rules of trade between nations is enormously significant. Economic diplomacy deals with economic policy issues such as in the multilateral fora like the World Trade Organization (WTO).

Transformation of International Trade Agenda

Free trade among nations is largely seen as the key to economic growth, peace, and better standards of living, leading to a happier state of human existence at a global level (Krugman, 1979).

Trade and investment illustrate how progressive policy decisions over the post-1947 period have led to a steady increase in economic interdependence. This has been facilitated by negotiated as well as unilateral liberalization. The advances in trade liberalization have not been linear. In between major advances, there have been periods when there was limited progress in multilateral negotiations, such as during the 1950s, 1970, and the 2000s. Nevertheless, advances in liberalization together with the fact that commitment under the General Agreement on Tariffs and Trade is binding, meaning they are only reversible at some considerable cost to any party wishing to revert to more closure, have meant a progressive increase in trade and investment interdependence (Cooper, Heine, Thakur, 2013).

In modern circumstances trade demonstrates how economic diplomacy has become multipolar. This means that trade diplomacy today requires the negotiation of more inclusive agreements, whereas in the past it was possible for the dominant OECD economies to shape outcomes. When the GATT was established, several countries had a hegemon able to shape

both the norms on which it was based and to a large extent the outcome of negotiations (Berger, Plas, Huygens, Akrimi, Schneider, 2008).

This has now changed. At the end of the Uruguay round of trade negotiations, which transformed the GATT into the WTO, all members were obliged to adopt the single undertaking and thus the full set of trade rules.

The establishment of the WTO at Uruguay Round was aimed at creating an integrated legal system in world trade relations for free and fair trade. Today, many critics of the WTO claim that the WTO is “pathologically secretive, conspiratorial and unaccountable to sovereign states and their electorate” (Jonquieres, 1999). Developing country members criticize the WTO and object to what they consider to be their marginalization within the WTO's negotiation and rule-making process. While for many years inter-national trade law was not part of the mainstream of international law, the WTO law is now the "new frontier" of international law. Nobody questions that the WTO law is an integral part of public international law.

Regarding negotiations, an important role of the WTO is to house negotiations on trade liberalization. The authors argue that negotiations are inevitably a reflection of the different interests of different countries and country groups. On the majority of issues, decisions are made by consensus in the WTO, which means that countries should find the necessary balance between different interests. The world at the time of the Uruguay Round was different from today. This is clearly shown in the duration of negotiation rounds in the WTO. The last round of negotiations – "Doha round" was launched in Doha in 2001 and it is still ongoing. After a decade of talks, discussions remain at a standstill. The Doha Round is focused on reducing critical trade barriers in areas such as agriculture, industrial goods, and services. This would urge businesses around the world to specialize in the production of goods and services, achieve greater economic status, and increase their efficiency and productivity, all of which would permit them to deliver higher quality and cheaper products to international consumers. With the various challenges that lie ahead, new thinking is needed

in the WTO. The approaches of twenty years ago are no longer adequate to today's global obstacles. The WTO Secretariat needs to begin a process that will revitalize the organization and equip it to deal with the changing international economic environment. Regarding the future of the WTO, it has a great opportunity to improve sovereignty, democracy, and the market. All three ideas have nonetheless come down to as foundations of modern international society, and to which all members of that society are at least rhetorically devoted. Two of the three concepts are indispensable to the multi-lateral trading system: there could be no WTO without sovereignty and international law, and it would have no purpose without market economics. WTO should be oriented in the future on democracy between members: leadership and burden-sharing, the future of the multilateral trading system depends in part on the ability of negotiators and political leaders to demonstrate the value of trade liberalization to legislators and representatives of civil society. The authors argue that the WTO should focus on Institutional reforms. At issue are the changes members might make in the WTO as an institution, how they might make better use of the information that the system generates, and what new ideas may develop for the trading system (Abuseridze, 2021).

Developments in international trade relations such as the growth of regional trade organizations, the creation of the WTO, highlight the need to recognize and understand the new actors. Earlier conventional classic studies of trade diplomacy such as Curzon (1965) and Hudec (1975) provide state-centric accounts of power-based diplomacy in the GATT. The world economy is now governed by a set of economic institutions with rules and procedures. With the creation of the WTO in 1995, trade between states is increasingly governed by international rules which have to be negotiated and implemented. The first decade of the 21st Century has also witnessed an increase in the number of bilateral free trade agreements between states which, all extend the agenda and need for trade diplomacy (Donna & Hocking, 2010).

Modern globalization and the transformation process makes economic diplomacy a more important phenomenon. As part of the current transformation, actors have expanded their engagement in diplomatic skills and developed a strategy for economic diplomacy to achieve its economic/trade objectives. Against the backdrop of globalization and pandemic, diplomacy remains an important tool.

In the last few years, the WTO finds itself on challenging global terrain. The COVID-19 pandemic, the U.S.-China trade war, the long process of the Doha Round, and the challenges to the multilateral system require a new and ambitious trade diplomacy agenda.

This agenda should encompass a clearly defined and consistently applied framework that sets the WTO's trade policies.

Therefore, there may arise a legitimate question, what should be the trade diplomacy agenda of the WTO in the future?

According to the authors, in the future WTO has a great opportunity to improve sovereignty, democracy, and the market. All three constituents are considered today as foundations of modern international society to which all society members are at least rhetorically devoted.

Two of these three concepts are indispensable to the multilateral trading system: there could be no WTO without sovereignty and international law, and it would have no purpose without market economics.

WTO should be oriented in the future on democracy between members, leadership, and burden-sharing. The future of the multilateral trading system depends in part on the ability of negotiators and political leaders to demonstrate the value of trade liberalization to legislators and representatives of civil society.

The authors argue that the WTO should be focused on institutional reforms. At issue are the changes the members might make in the WTO as an institution, how they might make better use of the information that the system generates, and what new ideas may develop for the trading system.

According to the authors, the future of the organization is determined through identifying existing problems and assessing the challenges in the context of globalization.

However, the latest trade tension has put the WTO's Dispute Settlement function, long referred to as the "jewel" of the WTO under question.

Therefore, to ensure the credibility of the WTO and its effective work, the authors take the initiative to develop agenda and start procedural actions to eliminate this shortcoming. The agenda should encompass a clearly defined and consistently applied framework that sets the countries' economic/trade and investment policies (economic diplomacy skills) in alignment with its foreign and domestic policies to address the backlash against globalization.

CONCLUSION

Summarizing the results of the research, the authors believe that the challenges induced by the continuing globalization create a qualitatively new scene and the actors need to undergo significant transformation to ensure the formation of a competitive strategy. Hence, clarity of strategic objective will be critical to the pursuit of economic diplomacy, which should be concerned with four aspects:

1. Commercial diplomacy implies the use of government and diplomatic resources to promote fair trade, create future business opportunities and promote business and entrepreneurship.
2. Norms and standards established by the international organizations such as International Standards Organisation - ISO (includes food and health standards, etc.); Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD (includes international investment, taxation, government procurement, etc.); World Customs Organization - WCO (includes customs and trade facilitation).
3. Bilateral and multilateral agreements are reached through negotiations on trade, investment, development, finance, or the environment that are inevitably a reflection of varied interests of different countries and country groups. In modern

circumstances, the negotiations are based on the principles established by international norms, i.e. where free trade, specific market access commitments, etc. are observed. The talks can be highly complicated. In some cases, the negotiations are almost as large as the entire round of multilateral trade negotiations.

4. Economic statecraft constitutes an intentional attempt of a state to deliberately incentivize economic actors to act in a manner that generates security externalities conducive to the state's strategic interests, primarily through economic means. Aspects of successful economic diplomacy must be based on universal values and a rules-based international system such as democracy, rule of law, justice, and equality.

The role of the WTO in ensuring stable and fair trade is immense. Trade growth occurs owing to the free trade system. Hence, the WTO through its leverage should facilitate rule-making for trade liberalization, dispute settlement between its member states, and monitoring to ensure implementation of the WTO agreements. Because of all-embracing globalization, the WTO should be pushing for reforms.

These reforms should restore/ensure confidence towards the WTO as the most trustworthy intergovernmental organization as well as between the member states. Eventually, it will promote fair trade, economic revival, and welfare which is in the interests of all actors.

REFERENCES

- Abuseridze, G. (2020). Political stability and trade agreements. Tbilisi: Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences.
- Abuseridze, G. (2021). Role of the WTO in the development of international trade and economic sustainability. Riga: SOCRATES Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law.
- Berridge, G. R., and James, A. (2003). Dictionary of diplomacy. 2nd edition. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.

- Berger, M.S., Plas, E. van der., Huygens, C., Akrimi, N. and Schneider, C. (2008). Bridge the Gap, or Mind the Gap? Culture in Western-Arab relations. Netherlands Institute of International Relations.
- Bouyala, I. (2017). EU Economic diplomacy strategy. DG Expro. Published under [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/570483/EXPO_IDA\(2017\)570483_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/570483/EXPO_IDA(2017)570483_EN.pdf) Last accessed 5.12.2021.
- Cooper, A. F., Heine, J. and Thakur, R. (2013). The Oxford handbook of modern diplomacy. Oxford University Press.
- Donna, L. and Hocking, B. (2010). Economic diplomacy. In: The international studies encyclopaedia. Wiley-Blackwell, Chichester.
- Jonquieres, G. (1999). Prime target for protests: WTO ministerial conference. Financial Times.
- Konstantinou, M., Kerr, P. and Sharp, P. (2016). The SAGE handbook of diplomacy. SAGE Publications.
- Krugman, P. R. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9 (4).
- Masters, J. (2019). What are economic sanctions? Council on foreign relations.
- Rana, K. (2002). Inside diplomacy. Manas Publications.
- Saner, R. and Yiu, L. (2003). International economic diplomacy: Mutations and post-modern times. Netherlands Institute of International Relationship 'Clingendael', ISSN 1569-2981.

Sultan III. Selim'den Sultan II. Mahmud'a Modernleşmeye Geçiş Sürecinin Hamparsum Temsili Üzerinden Değerlendirilmesi

Evren KUTLAY¹

Tülin DEĞİRMENCİ²

ÖZ

16. yüzyıla kadar sınırlarını kararlı bir ivmeyle genişleten Osmanlı İmparatorluğu, sonraki yıllarda Avrupa'yla askeri münasebetlerinde bu istikrarını kaybetmeye başlayınca, Avrupa'nın kuvvetçe ağırlık kazandığı süreçleri sorgulayıp belirleyerek kendi yapısında bir yeniden düzenlemeye gitmeye ihtiyaç duymuştur. Bu yenileşme hareketinin öncüleri Sultan III. Selim (1761-1808) ve ardından Sultan II. Mahmud (1785-1839) olmuşlardır. Modernleşme inşasının temellerinin atıldığı bu iki padişahın hükümdarlığında, müzik alanında Osmanlı Batı Müziği branşı, Batı modeli getirilen yeniliklerin uzantısı olarak Osmanlı müziğinin mevcut branşlarına eklenmiştir. Osmanlı müziğinde gerçekleşen yeniliklerin erken temsillerinden biri, Sultan III. Selim döneminde (1789-1808) başlatılan ve Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) tamamlanan, Osmanlı Müziği literatürünün kayda alındığı neumatik Hamparsum notasyon sistemidir. Dolayısıyla, Osmanlı Batı Müziği'nin ilk adımlarının atıldığı geçiş süreçlerinde bu yazıyla muhatap olunmuştur. Diğer yandan, güfte mecmuaları sözlü eser repertuarının bestekâr adı, makam, usul, form özellikleri ve güfte içerikleriyle kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Hamparsum yazısıyla aktarılan eserleri tamamlayıcı bilgiler ışığında okumak ve dönem özelliklerini tespit etmek açısından bize kaynak oluşturmaktadırlar.

Bu makalede, müzikte modernleşmenin öncü süreçleri, örneklemimizi oluşturan dört eserin -Sultan III. Selim dönemi devlet adamı ve bestekârlarından Mahmud Raif Efendi'nin bir eseri, Sultan III. Selim'in bir eseri ve modernleşme sürecinin aktif hayata geçişinin başlangıcı kabul edilen dönemden Sultan II. Mahmud'un iki eserinin "Hamparsum Defterleri" olarak bilinen yazmalardan- tespiti ve analizi üzerinden güfte mecmualarındaki kayıtlarıyla teyit edilerek yorumlanacaktır. Literatürde haklarında belirsizlikler ve karmaşalar olan bu dört eserin çeviri yazımları yapıp, güfte mecmualarındaki kayıtlarının ışığında

---

Atf İçin / For Citation: KUTLAY, E. & DEĞİRMENCİ, T. (2022). Sultan III. Selim'den Sultan II. Mahmud'a modernleşmeye geçiş sürecinin hamparsum temsili üzerinden değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 23-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale / Review Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 30.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.02.2022

¹ Prof. Dr.; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, Bolu, Türkiye
E-mail: evrenkutlay@gmail.com ORCID: 0000-0001-7164-4282

² Doktora Öğrencisi; Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: tulin.degirmenci@gmail.com ORCID: 0000-0001-6403-6940

incelenerek tespit ettiğimiz tutarsızlıkların ortaya konumu ve çözümlenmesi hedeflenirken Hamparsum müzik yazısı temsiliyle müzikte modernleşmeye geçiş süreci ile ilişkilerinin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, kültürel değişim, Hamparsum defterleri, Osmanlı Müziği, güfte mecmuaları, Osmanlı müzik yazısı

Evaluation of the Transition Process to Modernization from Sultan Selim III's Era to Sultan Mahmud II's through the Representation of Hamparsum

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which expanded its borders till 16th century, felt the need to go to a reorganization in its own structure, when it started to lose this stability in its military relations with Europe. The pioneers of this innovation movement were Sultan Selim III (1761-1808) and Sultan Mahmud II (1785-1839). Under the reign of these two sultans foundations of modernization were laid; Ottoman Western Music was added to the existing branches of Ottoman music. One of the early representations of innovations is the development of a new notation system, called Hamparsum - a neumatic writing system through which the Ottoman Music literature was recorded- was initiated in the period of Sultan Selim III (1789-1808) and completed in the period of Sultan Mahmud II (1808-1839). Moreover, the lyrics notebooks provided the verbal repertoire to be recorded with its composer name, maqamic qualifications, meter, rhythmic features, form and lyrics content. They are a complementary source in terms of reading and interpreting Hamparsum works.

In this article, the pioneering processes of modernization in music will be interpreted through the detection and analysis of four manuscripts - one of Mahmud Raif Effendy, one of Sultan Selim III's own and two works of Sultan Mahmud II - from Hamparsum Notebooks archives. It is aimed to reveal and analyze the inconsistencies that we found by analyzing the four works in question also in the light of the records in the lyrics notebooks of the period, as well as to examine the relationship between the works and the process of transition to modernization in music through the representation of Hamparsum notation.

Keywords: Modernization, cultural change, Hamparsum Notebooks, Ottoman Music, Lyrics Notebooks, Ottoman music notation

GİRİŞ

Osmanlılar 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa eksenli siyasi ve askeri zorluklarla muhatap olmaya başlayınca, bu zorlukların üstesinden geliş mekanizmalarında bir yöntem olarak Avrupa'nın kuvvetçe ağırlık kazandığı süreçleri sorgulayıp belirleyerek bir yeniden düzenlemeye gitme ihtiyacı hissetmişlerdir. Şöyle ki, modernleşme ve sanayileşme açısından, Avrupa teknik ve askeri güç kazandıkça, güç odağı yer değiştirmiş, Osmanlılar savaşlarda kaybetmeye başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, zamanın Avrupa askeri teknolojileri gibi gelişmelerini öğrenmek ve tatbik etmek üzere yenileşme hareketine girişmiştir. Diğer bir deyişle, modernleşme hareketinin gerekçesi, Osmanlı Devleti'nin

ordusunun gücünü kaybetmeye başladığını ve disiplinsiz, isyankâr ve başına buyruk bir askeri örgüt haline geldiğini düşünmesidir. Dolayısıyla, modernleşmenin en çekici yönlerinden biri askeri üstünlük meselesi olmuştur: Sofistike, medeni ve muzaffer olabilmek için Batılı gelişmeler dikkate alınmalı ve öğrenilerek kendi düzleminde tatbik edilmelidir.

Osmanlı modernleşmesinin tohumları, 1789 yılında tahta çıkan Sultan III. Selim tarafından 1794 yılında Nizâm-ı Cedid (Yeni Düzen) hareketiyle atılmıştır. Sultanın aklında padişahlık süreciyle ilgili iki problem vardır: 1) İmparatorluğun varlığını korumak ve 2) İmparatorluğun kurullarını yeni temellere dayandırarak yeni bir düzen kurmak (Karal, 1988: 13). Bu süreçleri yönetmek üzere yürürlüğe konan Nizam-ı Cedid ile başta askeri alanda olmak üzere tüm alanlarda yenileşme hız kazanırken, müzik alanında da Batıya mahsus bir takım uygulamaların Osmanlı müzik kültüründeki uyarlamaları göze çarpmaktadır. Kendisi de bir bestekâr olan Sultan III. Selim, Klasik Osmanlı Müziği ve Osmanlı Dini Müziği'nin yanı sıra Osmanlı Batı Müziği ve Osmanlı Askeri Müziği branşlarına, dolayısıyla müzikte modernleşme süreçlerine farklı açılardan katkıda bulunmuştur. Nizam-ı Cedid ile orduda yapılan yenilikler kapsamında Osmanlı topraklarına getirtilen Avrupalı Subaylar nezaretinde askeri eğitimler sürerken, askeri müzik alanında da Batı modelinde kurulan bir boru takımı vesilesiyle askeri müzisyenler Batı müziği eğitimleri almaya başlamışlar, bu vesileyle Sultan II. Mahmud döneminde hız kazanacak Osmanlı Batı Müziği'nin inşasının ve batılı düzende kurulacak askeri bandonun tohumları atılmıştır.

Sultan III. Selim döneminde müzik alanında bandoculuk anlayışında yeniliklerin tatbikinin başladığı gibi, Osmanlı Müziği aktarım geleneğinde de bir yenileşme arayışı ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, Batı'da müzik eğitimi ve aktarımı nota yazım geleneğine dayanmaktadır. İlgili yüzyıla kadar Osmanlı kültüründe benimsenen sözlü gelenekle aktarımda, müzik alanında meşk sistemi kullanılmaktadır. Öğrencinin hocasını, ya da diğer bir deyişle çırağın ustasını taklit etmesini model alan bu sistem, tekrar etme ve hafıza gücüne dayanarak hocanın varlığında anında geri dönüş esasını benimsemekteydi. Meşk sisteminin tercih edilen müzik eğitim ve aktarım sistemi olduğu geç 18. yüzyıla kadarki süreçte, bir takım erken notalama örnekleri, yine Batı modeliyle, 18 yaşında

Kırım Tatarlarınca tutsak edilerek İstanbul'a götürülen ve ondokuz yıl Topkapı Sarayı'nda kalarak, eğitimini tamamlayınca hanende ve sazende vasıflarıyla müzik hocalığı yapan Leh asıllı Santuri Ali Ufki Bey (Wojciech Bobowski/Albert Bobowski/Bobovius (1610?- 1675) Enderun'da aldığı musiki eğitimi sırasında ustasından öğrendiği eserleri Batı notasını örnek alarak geliştirdiği müzik yazısıyla kaydetmiştir. Enderun'da müzik eğitimi sırasında müzik yazısı kullanılmadığını, Ali Ufki Bey Topkapı Sarayı'ndaki yaşamı anlattığı yazmasında, "Türkler, şimdiye kadar görmedikleri ve bilmedikleri bu sanatı benim sık sık uyguladığımı gördükçe, bana büyük saygı göstermeye başladılar ve sonunda beni erbaşı, yani koro şefi konuna getirdiler" diyerek açıklamaktadır (Noyan, 2013: 49). 17. yüzyılda bir başka müzik yazısı, 1687 yılında esir olarak İstanbul'a gönderilmiş ve Sultan II. Süleyman döneminde (1687-1691) Enderun'a alınarak müzik eğitimini, Kemani Ahmed ve Tanburi Angeli gibi dönemin önemli hocalarından almış Boğdan Prensi Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir/Demetrius Cantemir) tarafından geliştirilmiştir. Sultan II. Ahmed (1691-1695) döneminde, *Kitab-ı İlmi'l-Mûsikî âlâ Vechi'l-Hurûfât* adını verdiği müzik kitabında geleneğe uygun olarak 17 perdeli ses sistemini açıklamış, kullanılan perdeleri 33 harf işareti ile gösterdiği bir müzik yazısı geliştirmiş ve 335 eseri bu müzik yazısı ile kaydetmiştir. Ancak gelenek oluşturacak bir "notaya kayıt sistemi" arayışı, Nizam-ı Cedid ile Batı etkisindeki modernleşme süreçlerinin müzik-kültürel bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Geliştirilecek Batı modelli yeni aktarım yönteminin oluşumunda şu unsurların alt yapı oluşturduğu ve süreci hazırladığı düşünülebilir: 1. Hem toplumsal yapısının içine barındırdığı çok kültürlülük vesilesi ile haberdar olduğu, hem de daha önceki yüzyıllarda Osmanlı Sarayı'nın Kantemiroğlu ya da Ali Ufki Bey gibi Batı kökenli müzisyenlerin uygulamalarıyla zaten tecrübe ettiği bir yöntem olması; 2. Osmanlının kendi geleneksel aktarım metodunun sebep olduğu kayıpların, gelişen teknolojilerden (matbaa gibi) faydalanarak önüne geçme niyeti; ve gelinen noktada 3. Bir devlet politikası olarak başlatılan değişim sürecinde Batı müzik geleneği ile muhatap olunması.

Turhan'a göre iki çeşit kültürel değişim modeli vardır: 1. Hâkim cemiyetin "kendi kültür unsurunu zorla kabul ettirerek" ya da "yerli kültürün mevcut bazı şekillerini engelleyerek", veya her ikisini de hedefleyerek değişimi sağladığı mecburi kültür değişimi; 2. Genellikle "münferit yabancı kültür unsurlarının iktibası" ile başlayıp,

yenileyicilerin öncülüğüyle kültüre yeni ithallerin gerçekleşmesiyle ve yeni unsurun topluluk içinde zamanla benimsenerek kabul edilmesiyle sonuçlanan bir süreç olan ve fayda temini, itibar kazanma ve yenilik arzusuna dayanan serbest kültür değişimleri (Turhan, 2015: 41-44). Burada müzik yazısı geliştirme ve bunun bir geleneğe dönüşmesi için gerçekleştirilen adımları, yenilik arzusunda ve yenileyici konumundaki Sultan'ın, sözlü gelenek yöntemiyle nesilden nesile ilgili yüzyıla kadar tecrübe edilmiş kayıpların önüne geçerek fayda sağlama, Osmanlı Müziği'nin yazı ile yayılımının teknolojik gelişmeler sayesinde ülke içinde ve belki de sınırlar ötesine sistematik yayılımı¹ ve Batı ülkeleri nezdinde Osmanlı müziği aktarımı ile itibar kazanma hedeflenmesiyle serbest kültür değişimleri zemininde yorumlayabiliriz. Müzik, kültür değişimi sürecinde medeniyet algısını inşa etmek üzere kullanılacak araçlardan biridir ve böylece yeni düzen hareketinin kültürel uygulamalarını yansıtan bir ayağıdır. Ergur ve Doğrusöz siyasi bir gücün, temellerini ortaya koymanın bir yolu olarak, kültürde standardizasyona ihtiyaç duymasını modernleşme süreçlerinin müziğe yansması olarak yorumlamakta ve Charlemagne'nin siyasi güç merkezi olarak kendi topraklarında müzikte notasyon sistemini adapte etmesiyle ilişkilendirmektedirler. Ayrıca müzikte notasyon sistemi meselesinin literatürde “politik teknoloji” ile kavramsallaştırılmasıyla hem fikir olduklarını bildirmektedirler (Ergur ve Doğrusöz, 2015: 151-152). Osmanlı Müziği geleneği, yüzyıllar boyunca imparatorluğun yapısını yansıtarak birçok etnik unsurun meydana getirdiği kültürel bir ortamda gelişimini sürdürmüştür. Öyleyse zaten kültürlerarası sürekli bir etkileşim halindedir. Ancak, nota yazımının bir gelenek olarak oluşumu ve benimsenmesi müzikte modernleşmenin göstergelerindedir; zira Batı müzik kültürünün temeli, gelişmiş bir notasyon sisteminin varlığıdır.

Myers'e göre kültürleşmenin bir yansıması olarak müzik alanında atılan batılılaşma adımlarıyla, uygulayıcı toplumlar, “Batı” ve “geleneksel”i harmanlayarak yeni bir müzik yaratmışlardır (Myers, 1992: 382). Benzer bir yaklaşımla, Akpınar'a göre, kültür değişimleri ve batılılaşma süreçlerinde “Medeniyetler birbirinden ayrı olsa da değişik iki medeniyet çerçevesinde meydana gelen kültür eserlerinden bir kısmı her iki medeniyetle de bağdaşabilir.” Yani, bu prensiplerle işleyen süreçlerin uygulandığı kültürler -bizim bahsimizde Osmanlı kültürü- “Batı’dan, bilim, teknoloji, sanat tekniği ve uygun gördüğü her kültür ögesini ihtiyaç duyduğu takdirde alabilir; ama alma ihtiyacını duyduğu kültür

öğelerini kendi içinde kökleştirecek ruhu ve azmi, bağlı olduğu medeniyetin inanç ve ahlâk nizamından alacaktır” (Özarpınar, 2015: 260-261). Osmanlı kültüründe Batı'nın etkisiyle başlayan değişim sürecinde devlet, müzikte yeni oluşumlar için kültür politikasını yerel unsurlardan beslenerek yenileşme temeli üzerine oturtmuştur. Dolayısıyla yerel müzikal unsurlardaki değişimler ve ardından Osmanlı Batı Müziği'nin ortaya çıkışı, bu anlayışın yansımaları olarak gerçekleşmiştir.

Kültür değişimi ve müzikte modernleşme süreçlerinin bir yansıması olarak Hamparsum müzik yazısının geliştirilmesi ve benimsenmesi ile geleneksel Osmanlı müziğinde notasyon sistemine geçiş, müzik alanındaki Batı odaklı yenileşme hareketlerinin öncü adımlarındandır ve Osmanlı müzik tarihinde bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu bağlamda, Sultan III. Selim'in son ve Sultan II. Mahmud'un hükümdarlık yılları olan 1807-1830 arasında, Hamparsum yazı sisteminin ortaya çıkması, geliştirilmesi ve Osmanlı müzik geleneği içinde kabul görmesi olarak adlandıracağımız ilk dönem olarak kabul edebiliriz.

Müzik eserlerinin kaydedilmesi meselesinin nota yazısı dışında bir diğer ayağı, sözlü eserlerin metinlerinin kaydedilmesi geleneğidir. Bu geleneğin temsilcisi olan güfte mecmualarından, şarkı mecmualarının yazımı da Sultan III. Selim döneminde başlamıştır (Korkmaz, 2014: 47). Sultan III. Selim dönemi yazma güfte mecmualarından bugüne intikal edenler Fasıl Mecmuası, Mecmûatü'r-Resâil (Mecmûa-i Eş'ar, Mîzânü'l-Hâk fî İhtiyârî'l Ehakk, Vak'anâme-i Veysî, Tevbenâme-i Veysî, Fasıl Mecmûası), Şarkı Mecmuası gibi başlıklar taşımaktadırlar (Korkmaz, 2014: 76, 98, 121, 180-182, 202). Dolayısıyla Sultan'ın müzik eserlerinin yazıyla kaydedilmesi ve aktarımı geleneğinin oluşumunu topyekûn, çok yönlü ele aldığını ve nota kaydının geliştirilmesi hususunu güfte kaydı vesilesiyle de teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Hamparsum Notasyon Sistemi

Nizam-ı Cedid'in uygulayıcısı Sultan III. Selim, ilk olarak, Abdülbâki Nâsır Dede'yi nota yazımı sistemi oluşturması konusunda desteklemiştir. Abdülbâki Nâsır Dede, 1794 yılında Tahrîriye (yazı ile ilgili demek) adlı çalışmasında ebced yazısından geliştirdiği bir nota yazım sistemini ortaya koymuştur. Hatta bulduğu bu yazı sistemiyle Sultan'ın Sûz-i

Dilârâ Mevlevî âyini notaya kaydetmiştir (Tura, 2006: 13). Fakat geliştirdiği notasyon sistemi, belki de ebced yazısına benzerliğinden dolayı, yenilikçi ve orijinal bulunmayarak pek rağbet görmemiş ve bir notaya kaydetme geleneği oluşturamamıştır. Tekrar bir arayış neticesinde, Sultan III. Selim döneminde fikrî çalışmaları başlayan ve Sultan II. Mahmud döneminde tamamlanan Hamparsum müzik yazısı olarak adlandırılacak bir neumatik müzik yazısı geliştirilmiştir.

18. yüzyıl'da müzikte hâmilik geleneği, kendisi de müzisyen olan Sultan III. Selim çevresinde son derece cömertçe gerçekleşmiştir. Sarayda süre gelen müzik faaliyetlerinin yanı sıra, orduda mızıkacıları maaşa bağlayıp, eğitimlerini takip etmiştir. Genç bestekârları korumuş ve onları gelişimlerine ön ayak olacak üstatları hizmetlerine vermiştir. Bu isimlerin arasında aşağıda güfte mecmuaları bahsimizde adı geçecek olan Haşim Bey de vardır; Sultan, onun yetişmesi ve güfte mecmuası yapması için kendisiyle bilfiil ilgilenmiştir (Bor, 2019: 60). Sultan III. Selim'in yarattığı müzik konjonktörü, müzik hâmilliği ve vizyonu, kendisinin yakın dostluğunu kazanmış, sarayda önemli görevlerde bulunmuş Düzyan (Düzoğulları) ailesi ile yaptığı müzik sohbetlerinin yeni bir müzik yazısı geliştirilmesi ile ilgili çalışmaların ailenin Kuruçeşme'deki yalılarında başlatılması sonucunu doğurmuştur. Düzyanların himayelerine aldıkları Ermeni müzisyen Hamparsum Limonciyan, ileride kendi adı ile anılacak bu müzik yazısı çalışmalarında görev almıştır. Literatürde çoğu kaynakta Hamparsum notasyon sisteminin Sultan III. Selim döneminde geliştirildiği ifade edilse ya da gelişimi tamamlanıp kullanıma geçtiği ima edilse de, bu yazı sistemi Sultan II. Mahmud döneminde, 1810-1812 yılları arasında tam kapsamlı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat yeni bir nota yazım sistemi geliştirme gereğinin tartışmalarının ve bu gereğin hayata geçirilmesine dair çalışmalar Sultan III. Selim döneminde başlamıştır (Kevorpyan ve Yılmaz, 2010: 88-92). Dolayısıyla, modernleşme adımlarının müzikte Batı etkisi yansımaları olduğunu ifade ettiğimiz ve Sultan II. Mahmud döneminde çalışmaları oturmuş olan Hamparsum notasyon sisteminin doğuşu konusunu Sultan III. Selim dönemi itibariyle işlemekte bir beis görmüyoruz. Sultan III. Selim öldürülmeseydi, alt yapı çalışmalarını başlattığı bu sürecin üç yıl kadar sonra uygulanışına şahit olacaktı diyebiliriz.

Yeni notasyon sisteminin Osmanlı Ermenilerince geliştirilmesini hem onların Katolikleşme süreciyle hem de ilgili ekibin müzikal donanımıyla ilişkilendirebiliriz. Osmanlı Ermenilerinin Katolikleşmesi Sultan III. Selim'in saltanatıyla, özellikle 1798-1802 arasında artmaya başlamış, İstanbul'da yeni bir bağımsız Katolik Ermeni Patrikhanesinin kurulması 1830 tarihinde Sultan II. Mahmud'un izniyle gerçekleşmiştir (Şahin, 2008: 182-192). Sultan III. Selim ile yakınlığı bilinen ve Darphane Nezaretini yöneten Ermeni Katolik ailesi Düzyanlar'ın Hamparsum notasyon sisteminin ortaya çıkış sürecinde de etkin rol oynamaları, bu dönemde Katolikliği kabul eden Ermenilerin bilgi, servet ve sanat bakımından Osmanlı toplumunun önde gelenlerinden olup devlet işlerinde önemli görevler almalarıyla ilintilidir. Ayrıca notasyonu geliştiren ekip hem Ermeni Kilisesinde hem de Mevlevihanelerde müzik eğitimi aldıklarından Osmanlı müziği ve Batı müziği teorilerinin her ikisine de vakıftırlar. Bu açıdan bakıldığında, Hamparsum notasyon sistemi, modernleşmeye geçiş sürecini, geliştiricilerinin Doğu-Batı sentezini yansıtan müzikal donanımları bakımından da temsil eden bir yazım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makalemizde inceleyeceğimiz ilk eser Nizam-ı Cedid'in önde gelen devlet adamlarından Mahmud Raif Efendi'nin (ö. 1807) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Yazmaları Y.203/1 arşiv numaralı Hamparsum Defteri içerisinde bulunan Acemaşiran makamında bir Saz semâisidir. Öncesinde araştırma bulgularına sırasıyla yer verilecektir.

Nizam-ı Cedid'in Musikişinas Devlet Adamı Mahmud Raif Efendi

Sultan III. Selim'in hükümdarlığı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen Devlet adamlarından, Nizam-ı Cedid faaliyetlerinde önemli rol oynayan Mahmud Raif Efendi, aynı zamanda tanburi ve bestekâr kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Tanbur çalmaktaki ustalığı kendisini devrin yüksek mevkilerine taşımış, Reis-ül Küttap (Dış İşleri Bakanlığı) dairesinde görev yapmıştır (Sungu 1979: 6). Sicil-i Osmani'de Mahmud Raif Efendi'nin bilim ve müzik adamlığı "lisan-ı ecnebiye aşına ve coğrafyaya vakıf, musikişinas, inşa ve kitabette müşarık emsal idi. 'Tanburi' dahi dinür ki çalmasından mahir idi" sözleriyle ifade edilmektedir (Terzioğlu ve Hatemi, 1998: 9-10).

Mahmud Raif Efendi kariyerinde Avrupa merkezli görevlerde bulunmuştur. Bu görevleri sadece devlet adamlığı açısından değil, bizim konumuz itibariyle bilfiil yerinde muhatap olduğu Batı Müziği'ne dair deneyimleri bakımından bahse değerdir. 1793 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ilk daimi temsilciliği Londra'da açıldığında Mahmud Raif Efendi elçiliğe kâtip tayin edilmiştir (Sungu 1979: 6-7). Nizam-ı Cedid projesi kapsamında Avrupa'yı yakından gözlemlemek, kültürel ve diplomatik ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulan ilk yurtdışı Osmanlı elçiliğinin kuruluşunun takdiri ve elçilik ekibinin Londra'da hoşkarşılanmasının müzikal bir ifadesi, dönemin önde gelen İngiliz bestecilerinden William Peter Richard Cope (1770-1812)'un Osmanlı elçisine ithafen bestelediği büyük marş olan *The Turkish Ambassador's Grand March of 1794* başlıklı eseri ile olmuştur (Aracı, 2003, Kutlay, 2019). Osmanlı Büyükelçisi Yusuf Agah Efendi 1795 yılında arza kabul için İngiltere Kralı III. George'u ziyaret ettiğinde de, itimatnameyi taşıyan Mahmud Raif Efendi'dir. Dolayısıyla Mahmud Raif Efendi, Osmanlı elçilik ekibinin bir parçası olarak büyükelçinin muhatap olduğu alanlarda yer almıştır.

Osmanlı elçilik heyetinin Londra'ya tayininin coşkusu şehrin mevcut müzik hayatını adeta Türk temalandırmıştır. Şöyle ki, Türk heyetinin göreve başladığını takip eden günlerde, şehirde *A Day in Turkey* (Türkiye'de bir gün) oyunu 11 Mart 1794'te, *The Siege of Belgrad* (Belgrad'ın kuşatılması) oyunu ise 3 Mayıs 1794'te sahnelenmiştir. Ünlü besteci Joseph Haydn'ın mehter müziği etkisiyle bestelediği Askeri Senfonisi'nin ilk Londra seslendirilişi de 30 Nisan 1794 tarihinde olmuştur (Aracı, 2011: 89). Bu gösterimlere, Türk elçisine ithaf edilen Batı üslubundaki büyük marş ile karşılanan Osmanlı elçilik heyetinin katılmış olması muhtemeldir. Bu olaylar vesilesiyle, Mahmud Raif Efendi Londra görevi sırasında sadece devlet meseleleriyle değil, müzik-kültürel unsurlarla da muhatap olmuş ve Batı'nın müziğini devlet erkânlığı görevinde müzik adamı kimliğiyle tecrübe etme imkânı bulmuştur diyebiliriz.

Mahmud Raif Efendi, Sultan'ın yenilikçi kadrosu mensubu olarak, Londra'daki görevinin ardından İstanbul'a döndüğünde, Nizam-ı Cedid yapılanmasını Avrupa'ya tanıtmak maksadıyla, 1798 yılında *Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeni Düzenlemelerin Genel Görünümü) başlıklı

Fransızca bir kitap yazmıştır. Kitabının “Avrupa Usulü Eğitilmiş Levend Çiftliği Birliği için Nizamname” bölümünde Osmanlı askeri bandosundan da kısaca bahsetmiştir (Beydilli ve Şahin, 2001: 15).

Sultan III. Selim'in notasyon sistemi geliştirmesini desteklediği ilk musikişnas olarak bahsettiğimiz Abdülbâki Nâsır Dede'nin öğrencisi Hammamizade İsmail Dede Efendi (1778-1846) ile Mahmud Raif Efendi'nin “Rast-ı Cedid Hafif Kâr” başlıklı bir eseri vardır. Bu eser, Mahmud Raif Efendi'nin Sultan III. Selim döneminde parlayan ve Sultan II. Mahmud dönemi Osmanlı saray müzisyeni olarak görev yapan Hammamizade İsmail Dede Efendi² ile şahsi müzikal münasebeti, saray müzik hayatındaki yeri ve müzik alanındaki yetkinliğinin tarihi bir vesikasıdır. Acemaşiran makamında Saz semâi'nin bulunduğu Y.203/1 Hamparsum defteri ise Osmanlı Müziği eserlerinin Hamparsum notasıyla kayda alınmaya başlanmasıyla ortaya çıkan ilk defterler arasında yer almaktadır. İlgili defterin 1840 yılından önce yazıldığı, Hamparsum ile gösterim sisteminin en eski biçimini temsil ettiği ve yazıda Hamparsum Limonciyan (öl. 1839) imzası olduğu kabul edilmektedir (Oley, 2018). Mahmud Raif Efendi'nin eserinin Limonciyan'ın imzasıyla ve en eski Hamparsum yazısıyla kaydının varlığı, konumuzu geçiş süreçlerini temsili bakımından yazı fikrinin tohumlarının atıldığı Sultan III. Selim döneminden itibaren ele almamıza yine gerekçe oluşturmaktadır. Şöyle ki, Mahmud Raif Efendi'nin ölümünden sonra geliştirilip kullanılmaya başlanan Hamparsum müzik yazısı ile kaydedilmiş bir eserin bulunması, Limonciyan'ın Sultan III. Selim dönemine ait, belki de kendisinin de dönemin bir müzik adamı olarak çalıştığı eserleri yazıyla kaydetmeye başladığını ve dönemin eserlerinin notasyon geliştirme süreçleri boyunca gelenek içinde yaşatıldığını göstermektedir.

Mahmud Raif Efendi'nin eseri özelinde incelediğimiz öncü, erken dönem Hamparsum defterleri, gizli gösterimle veya az sayıda işaret kullanarak yazılmışlardır. Bu kayıt yaklaşımında, yeni geliştirilen notasyon sisteminin Klasik Osmanlı Müziği'nin aktarımına uygunluğu hususundaki kararsızlıklar etkin olmuş olabilir. Her ne kadar yazıyla aktarım teknolojik ve sistematik bir yenileşmenin gereğiye de Batı müziği ile Osmanlı müziğindeki notasyon sistemi ve müzisyen ilişkisi birbirinden farklıdır. Osmanlı'da yüzyıllar boyunca meşk usulü ile öğretilmiş ve nesilden nesile aktarılmış

geleneksel müziğin notasyon sistemine geçmesi ile ustanın çırağa devrettiği ve özellikle de estetiğin temel unsuru olan “tavır” geleneğinin kaybının önüne geçilmesinin yöntemleri geliştirilmeliydi. Dolayısıyla, belki de, bu kaybın önüne geçmek için, notasyon sisteminin uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda, kaydedilecek eserin daha az yönlendirici işaretlerle notaya yazılı olarak alınması fikri benimsenmişti. Perdeleri belirleyen simgelerin üzerine konulan ve notanın ritmik değerini bildiren süre işaretleri dahi bu erken yazılarda henüz kesinlik göstermemektedir.³

Mahmud Raif Efendi'nin Acemaşiran Saz semâi, makamsal kurgulanışı nedeniyle müzik nazariyatında “fihrist saz semâî” olarak adlandırılan türün günümüze ulaşabilmiş önemli bir örneğidir. Makam geçkisi yapma fikri üzerine kurulmuş olan Fihrist peşrev ve saz semailerini mülazimelerinin adını taşıyan iddialı ve çok geçkili saz eserleridir (Paçacı, 2018). Bu eser Mahmud Raif Efendi'nin makam teorisine hakimiyetinin de bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla sadece sanatsal ve estetik yönüyle değil, didaktik bir eser vasfıyla da nesilden nesile yeni geliştirilmiş bir yazıyla aktarılan ilk eserlerden biri olmuş olabilir. Müzik teorisi uygulaması açısından Fihrist oluşturan eserler dizisi geliştirme anlayışı, Avrupa'da da ilgili yüzyılda benimsenen bir yöntem olarak, Barok dönemin ve Batı Müziği teorisinin dayandığı eşit tampereman sistemi uygulamalarının temsilcisi Johann Sebastian Bach'ın (1685-1750) “İyi Düzenlenmiş Klavye” başlıklı iki ciltten oluşan koleksiyonu benzeştirilebilir. Batı müzik sistemini sanatsal ve estetik bağlamda işlerken didaktik vasfıyla da literatürde yer alan koleksiyonda, Bach, tampereman sistemini deneyimleyerek, her majör ve minor tonda birer Prelüd ve Füg yazmıştır.

Eser Sultan III. Selim devrine, erken Hamparsum uygulamalarına ve yazıyı geliştiren ekibin Osmanlı müziği gelenekleri ışığındaki yaklaşımına örnek teşkil etmekte, Batı müziği ile erken temas ve benzerlikler ile Batı etkisinde geliştirilen yazının Osmanlı ihtiyaçlarına göre adapte edildiğini göstermektedir. 19. yüzyıl boyunca yazılan güfte mecmuaları ile farklı arşivlerdeki Hamparsum defterleri içerisinde bestecinin adına kayıtlı başka eserler de tespit ettik. Örneğin, bestecinin, Rauf Yekta Bey Koleksiyonu içinde bulunan A-96 arşiv numaralı Türkçe (Ermeni harfleriyle) Hamparsum Defteri'nde Bestenigâr makamında Devr-i Revân usulünde bir şarkısı bulunmaktadır (Doğrusöz,

2018). Haşim Bey Edvârı olarak bilinen güfte mecmuasında, Mahmud Raif Efendi'nin "Gücenmezsen Budur Arz-ı Niyâzım" sözleriyle başlayan Bestenigar şarkısının güftesi de kaydedilmiştir. Ayrıca, Acemaşiran Saz semâi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Arel Koleksiyonu 249/2025-2026 numarası ile katalogludur.⁴ Dolayısıyla görülüyor ki, modernleşme adımlarının atıldığı süreçlerde öne çıkan devlet adamlarından olan Mahmud Raif Efendi'nin müzikal geleneği, Hamparsum yazısının en erken örneği vasfıyla geliştiricilerince kaydedilerek modernleşme prensiplerinin tam tekmil uygulanıp kültürel olarak benimsendiği 19. yüzyıl'a taşınmış ve Osmanlı Müziği bu prensipler ışığındaki devamlılıkla tarihsel süreçte devinimlerini sürdürmüştür.

Sultan II. Mahmud Dönemi Müzikte Modernleşme ve Hamparsum Yazısı

Sultan II. Mahmud, Vaka-yı Hayriye ile yeniçeri ordusunu 17 Haziran 1826'da resmi olarak kaldırarak yerine Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye ordusunu, bir yıl ardından, mehter müziği eğitimi verilen askeri müzik okulu Mehterhane-yi Hümâyûn yerine Muzıka-yı Hümâyûn'u kurmuş, böylelikle müzikte modernleşme unsuru olarak Osmanlı Batı Müziği branşının oluşum ve gelişim süreçlerini başlatmıştır. Muzıka-yı Hümâyûn, sadece askeri müzik (bando) okulu olarak kalmamış, yüzyıl boyunca bünyesinde Osmanlı Müziğinin tüm branşlarını barındıran bir imparatorluk müzik kurumu kimliğiyle faaliyet göstermiştir. Muzıka-yı Hümâyûn'un ilk öğretmenleri Sultan III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid kapsamında kurulan, Avrupalı eğitimcilerin gözetimindeki boru takımında Batı müziği eğitimi almış Vaybelim Ahmet Ağa ve trampetçi Ahmet Usta olmuştur. Dolayısıyla aktif sürecin başlangıcına Sultan III. Selim dönemi çalışmaları alt yapı oluşturmuştur. Görev yerleri değiştiğinde ise İstanbul'da yaşayan Fransız müzisyen Mösyö Manguel kurumun başına atanmıştır. Fakat Manguel bu yeni yapılanma için yetersiz kalınca Sultan II. Mahmud'un İtalya'dan muzıkayı eğitecek alanında başarılı bir öğretmen talep etmesiyle Giuseppe Donizetti davet edilmiştir. Ünlü opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin ağabeyi, Napolyon'un askeri bando müzisyeni Giuseppe Donizetti, İstanbul'a vardığı 17 Eylül 1828 tarihinde padişahın huzuruna çıkartılmış ve "Osmanlı Saltanat Muzıklarının Baş Ustakârı" ünvanıyla görevine başlamıştır.

Donizetti Batı müziği eğitimliği sürecine başladığında Osmanlılar Hamparsum notasyon sistemini kullanmaktaydılar. Donizetti, Batı müziği notasyon sistemini öğrencilerine öğretebilmek için önce kendisi Hamparsum sistemini öğrenmiş, sonrasında da karşılaştırmalı bir tablo hazırlayarak Hamparsum notasyonundaki her işaretin ve Osmanlıca perde isminin Batı müziğindeki karşılığını liste halinde öğrencilerine sunmuştur. Böylece, Batı notasyon sistemine geçişi, önce kendisi eski sistemi öğrenerek, kademeli olarak gerçekleştirmiştir. Fakat Batı Müziği yapılanması aşamalarında Donizetti'nin Hamparsum notasyon sistemiyle muhatap oluşunu, sadece öğrencilerine verdiği müzik eğitimi bağlamında kısıtlamamak gerekir. Amcası gibi Sultan II. Mahmud'unda modernleşmenin yerel unsurlarla oluşturulması prensibini benimsediğini, Osmanlı Batı Müziği'nin inşası süreçlerinde, imparatorluk müzik okulunun yönetimine atadığı Giuseppe Donizetti'ye kendi bestelediği eserleri Batı üslubunda çok seslendirmesi için teslim etmesinden okuyabiliriz. Donizetti, Muzıka-yı Hümâyûn'da göreve başladığı ilk yıllarda 40 kadar Klasik Osmanlı Müziği eserini *Raccolta di Diversi Pezzi di Musica* adını verdiği bir albümde, türlerini *Canzone Turcha* (Türk Şarkısı) olarak adlandırarak toparlayıp çok seslendirmiştir. Bu albümde Sultan II. Mahmud'un "Gönlüm Ey Şuh-ı Gül-izar" adlı Şehnaz-Buselik eseri de vardır (Aracı, 2006: 80-81). Dolayısıyla Donizetti'nin Klasik Osmanlı Müziği'nin yapısını anlayabilmesi ve Hamparsum notasını deşifre edebilmesi, üzerinde çalışabilmesi ve bu notasyon sistemine hakimiyet zorunluluğu, Sultanın emriyle bu eserleri Batı Müziğine entegre etme ve çok seslendirme çalışmaları vesilesiyle de pekişmiş olmalıdır. Burada yerel eserler kullanıldığı gibi, muhatap olunan yerel yazı dili de Hamparsum notasyon sistemidir. Albüm, Batı'nın tekniğinin öğrenilip yerel malzemeye dayanarak tatbiki hususu konusunda yapılmış çalışmaların -hâmîsi Sultan II. Mahmud'un kendi eserlerinin de aynı albümde varlığıyla- bir temsilcisidir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Y.210/8 numaralı Hamparsum defteri içerisinde Sultan II. Mahmud adına kayıtlı olarak tespit ettiğimiz iki Mahur şarkı Tablo 1 de, Y.209/7 numaralı defter içerisinde Sultan III. Selim adına kayıtlı Hicaz şarkısı⁵ ise Tablo 2 de verilmiştir. Sultan III. Selim'e ait arşiv eseri bu bahis altında incelememizin sebebi, eserin bazı hususlarda Sultan II. Mahmud ile ortak anılması ve literatürdeki karmaşadır.

Sultan III. Selim'den Sultan II. Mahmud'a Modernleşmeye Geçiş Sürecinin Hamparsum Temsili Üzerinden Değerlendirilmesi

Arşiv No:	Eser Adı:	Makam	Usul	Tür	Bestekâr
İÜNEK Y210/8	Aldı Aklım Bir Gonca-leb	Mahur	Tek Sofyan	Tavşanca	II. Mahmud
İÜNEK Y210/8	Ne Ararsan Sende Mevcut ⁶	Mahur	Tek Sofyan	Tavşanca	II. Mahmud

Tablo 1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Y.210/8 numaralı Hamparsum Defteri

Arşiv No:	Eser Adı:	Makam	Usul	Tür	Bestekâr
İÜNEK Y209/7	Söylemez miydım Sana Ey Gülizâr	Hicaz	Ağır Aksak	Şarkı	III. Selim

Tablo 2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Y.209/7 numaralı Hamparsum Defteri

Eserleri günümüz Batı nota yazısına çevirerek inceledik.⁷ Eserlerin güftelerinde ve müzikal analizlerinde modernleşme sürecine geçişin Doğu ve Batı sentezi üzerinden işlenmesi bakımından ilk yenileşme işaretlerini verdiğini tespit ettik. Jäger'in, Hamparsum Defterleri kataloğunda, Sultan II. Mahmud adına kayıtlı üç şarkı bulunmaktadır (Jäger, 1996). Y.209/7 ve Y. 210/8 arşiv numaralı defterlerde olduğu ifade edilen bu şarkıların güftelerini (günümüzde az sayıda kişi tarafından okunabilen bir Ermenice ile yazılmıştır) Sayın Greguar Akan'ın çevirisi ile bulgularımıza veri teşkil etmesi üzerine makalemize ekleyerek ilk kez yayınlıyoruz.⁸ Jäger'in bu eserleri Sultan II. Mahmud adına kaydettiğini fakat Y.209/7 numaralı defterin içeriğinde bulunan "Söylemez miydım sana ey gülizâr" Hicaz şarkının başlığında bestekâr adı olarak orijinal kaynakta Sultan III. Selim'in belirtildiğini, eklediğimiz çeviri sayesinde bu makalede ortaya koyuyoruz. İlginç olarak, 19. yüzyıl boyunca yazılmış güfte mecmualarında bu eser, Sultan II. Mahmud (Cennetmekân Efendimiz adlandırmasıyla) adına kaydedilmiştir. Yazma defterdeki orijinalinde, güfte mecmualarında ve literatürde aynı eserin iki farklı isme kaydedilmesi sebebiyle, eserin güftesinin Sultan II. Mahmud'a bestesinin ise Sultan III. Selim'e ait olabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca bu eser örneğine dayanarak, Sultan III. Selim ile Sultan II. Mahmud'un içiçe geçmiş ortaklıklarla dolu müzikal anlayışları, aynı ideolojik anlayışla geliştirilmesine destek verdikleri Hamparsum yazısıyla kaydedilen nota defterlerindeki tespitlerimiz üzerinden, dönemlerinin müzik politikalarının ortaklığını ve devamlılığını da temsil ediyordur diyebiliriz. Hamparsum Defterleri'nde nota kaydı tek iken, farklı mecmualarda eserin güfte kayıtlarındaki farklılıklar dikkat çekicidir.⁹ 19. Yüzyılda, 1852 yılında "Mecmua-i Şarkı" isimli güfte mecmuasının ardından 1853 yılında Haşim Bey tarafından yazılan "Mecmua-i Karha ve Nakşha ve

Şarkiyat”¹⁰ ve 1899 yılında Ahmet Avni Konuk tarafından hazırlanan “Hanende” gibi güfte mecmuaları basılmıştır (Paçacı 2019: 104-117). Bu mecmualar incelendiğinde, Sultan II. Mahmud adına kayıtlı şarkı, tavşanca, marş gibi formlarda eserlerin varlığı görülmektedir.¹¹ “*Aldı Aklım Bir Gonca-leb*” in güftesi, bahsi geçen güfte mecmualarında tespit edilmiştir.¹² İncelediğimiz Hamparsum Defterleri’ne göre Sultan II. Mahmud adına kayıtlı olan Mahur Tavşanca “*Ne Ararsam Sende Mevcut*”, yine bir literatür karmaşasıyla, bestesi Sultan III. Selim’e, güftesi ise Sultan II. Mahmud’a ait olarak bilinmektedir.¹³ Oysa Haşim Bey’in “Mecmua-i Karha ve Nakşha ve Şarkiyat” mecmuasında “*Söylemez miydin Sana Ey Gülizâr*” gibi bu eser de “Cennetmekân Efendimiz (Sultan II. Mahmud Adli)” adlandırılmasıyla kaydedilmiştir.¹⁴ Hanende mecmuasında da “Şarkı Sultan Mahmud Han Düyek” kaydıyla karşımıza çıkmaktadır (Şengül 2019). Eserin bestecisini Sultan II. Mahmud olarak verirken amcası Sultan III. Selim’e medhiye’si olduğunu iddia eden kaynaklar da vardır (Öztuna, 1969: 2). Bu, bizim iki Sultan’ın görüş paralelliği ve Sultan II. Mahmud’un amcasını takdirini ve görüşlerini benimsiyor olduğu tezimizi ona yazdığı medhiye iddiası üzerinden desteklemektedir. Görülüyor ki eser, literatürde, orijinal yazması ya da güfte mecmualarındaki kayıtları dikkate alınmadan işlenmiştir.

Güfte mecmualarındaki kayıtlarda dikkat çeken bir diğer husus, Sultan III. Selim’in eserlerinin padişahın salt kendi adıyla belirtilmesi, Sultan II. Mahmud’un kilerin ise “Cennetmekân” tamlamasıyla anılmasıdır. Böyle bir tavrın nedeni, modernleşme sürecini başarıyla hayat geçiren Sultan II. Mahmud’dan sonra, Osmanlı hanedanlığını, oğullarının (soyunun) yönetmesi, bu sürecin onlara miras bırakılması ve bu mecmuaların onların dönemlerinde yazılmış olması olabilir. Ayrıca, yine bu şekilde iç içe geçen ve eserin kime ait olduğuna dair karmaşaya neden olan literatür kayıtları, bizce, yine, her iki Sultan’ın Hamparsum yazısı üzerinden benzer ve süreklilik gösteren müzikal anlayışları algısının bir yansımasıdır. Hamparsum yazısının geliştirilmesi ve hayata geçişinin tarihsel süreci dahi yıllardır, farklı araştırmacılarca ayrı ayrı her iki Sultan’ın devrine mal edilirken, padişahların eserlerinin bu yazı ile kayıtlarındaki çifte anılmaya şaşırılmaması gerekir. Bahsi geçen kayıtlar aynı literatür kaynakları üzerinden, sorgulanmaksızın, olduğu gibi aktarıla gelmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modernleşme sürecini başlatan Sultan III. Selim, Batı müziği ve sahne sanatlarındaki gelişmeleri takip eden ve bu sanatı sarayında icra ettiren bir hükümdardır. Örneğin, Sultan'ın, 1793 yılında Sadâbâd dönüşü Topkapı Saray'ında Şevkîyye Köşkü'nde, "Frenk Rakkaslarını", 1797 yılında ise "Opera Heyeti" temsilini izlediği bilinmektedir (Aksoy, 1994: 99-100). Müzikte bestekârlığı ve hâmilîğiyle Doğu'ya hâkimiyeti kadar Batı'yı da tanıyan bir hükümdardır. Fakat gerek Mahmud Raif Efendi'nin gerekse kendi eserinin teorik incelemesinde bir Batı unsuru bulgusu gözlemlenmemektedir; dolayısıyla dönemde henüz Batı müzik teorisine dair pratiklerin etkisinden söz etmek doğru olmaz. Mahmud Raif Efendi'nin eserinin Batılı gözüyle analizi yanıltıcı olarak Batı Müziği unsurlarını çağrıştırmaz. Şöyle ki, eser Acemaşiran makamında olduğundan ve bu makam bazı kesimlerce Batı'daki Fa Majör tonalitesine benzetildiğinden, eserde teslim kesitinin başladığı 11. ölçü ile 15. ölçü (aynı zamanda eserin sonu) arası Fa Majör hissiyatını veriyor düşünülebilir. Fakat Acemaşiran makamı Hâfiz Post'un (öl.1693/4) düzenlediği söz dergilerinde rastlanılan, Osmanlı Müziğinde sıklıkla kullanılan ve dört buçuk asırlık geçmişe sahip en eski makamlardan biridir (Oransay, 1990: 30). Dolayısıyla, geçmişi 17. yüzyıla dayanan bu makama mahsus özellikler, geç 18. yüzyıl'da atılan adımların bir yansıması, bir Batı etkisi olarak yorumlanamaz. Tanrıkorur da, Acemaşiran makamının Batı'daki Fa Majör tonuna benzetilerek bir takım tarifler yapılmasının yanlışlıklara sebebiyet verdiğini ifade etmektedir (Tanrıkorur, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000393.pdf> :323). Gerek Sultan III. Selim'in eseri gerekse dönemine ait eserler, Klasik Osmanlı Müziği'nin unsurlarını, geleneksel makam anlayışını yansıtmaktadırlar.

Diğer yandan, modernleşme ve Osmanlı Batı Müziği inşa süreçlerinin aktif olarak başladığı dönemin temsilcisi olan Sultan II. Mahmud'un Hamparsum yazısıyla notaya alınmış, makalemizde incelediğimiz eserleri, Osmanlı müziği geleneklerinin Batı müziği inşasında kullanıldığını ve yerel kültürün öğelerinin Osmanlı Batı Müziği'nde uygulandığını işaret ettiği gibi, Klasik Osmanlı Müziği'ne yansıyan Batılı unsurların örneklerini sunmaktadır. Diğer bir deyişle, Sultan II. Mahmud'un Hamparsum notasyonu ile yazılan Klasik Osmanlı Müziği eserlerindeki uygulamalardan, hem

Osmanlı Batı Müziği inşası süreçlerinde gelenekselin model olarak kullanıldığını hem de Batı Müziği'nin Klasik Osmanlı Müziğine yansımalarını, dolayısıyla da yerel unsurlar prensibiyle inşası hedeflenen bu yeni müziğin saraya girişinin erken işaretlerini okuyoruz. Şöyle ki, eserlerin yazıldığı şarkı formu, 18. yüzyıldan itibaren öne çıkmaya başlayan ve 19. yüzyıl Osmanlı Müziği'nde revaçta olan vokal formlardandır. Sultan III. Selim'in yenilikçi anlayışıyla başlayan ve Sultan II. Mahmud'un hız kazandırdığı modernleşme sürecinde Osmanlı müziğinin büyük formlardaki klasik eserleri yerlerini yavaş yavaş şarkı formundaki hafif eserlere bırakmaya başlamıştır. Dönemin edebi eserleriyle işlenen şarkılar, yaşamın uç noktadaki duygusal çalkantılarının, aşkın, hüsrân ve ıstırapların müzikal ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Haşim Bey mecmuasındaki güfteler, genel olarak, karşı cinse olan aşk ve yakınlaşmaların, müstehcen ve ikili ilişkilerin anlatıldığı temaların çerçevesinde toplanmıştır (Altun, 2019: 86). Sultan II. Mahmud'un incelediğimiz eserleri de bu temalar çerçevesinde olduğundan, bu mecmuanın repertuarında olmaları beklenen bir bulgudur.

Klasik Osmanlı Müziği'nde şarkı formundaki eserlerin sadece güftelerinin bir defterde toplanması gelenekleşmiştir. Ezginin hatırlanması hafızaya dayandığından, güfte mecmualarının ana fonksiyonu eserin güftesini hanendeye hatırlatmaktır (Aksoy, 2008: 31). Avrupa sanatında da romantik döneme denk gelen 19. yüzyılda Batı Müziği'ndeki geleneğe baktığımızda, öne çıkan şarkı formu olan *Liedler*, Haşim Bey mecmuası örneğinde olduğu gibi, belli bir tema çerçevesinde toplanarak basılmışlar ve bunlar *Liederkreis*, *Liederzyklus* ya da *songcycle* olarak adlandırılmışlardır. Fakat Batı'da müzik aktarımı notasyon sistemine dayandığından bu temalı koleksiyonlarda, Osmanlılardan farklı olarak, şarkıların notaları ve güfteleri aynı kitapta beraber basılmışlardır. Osmanlılarda notaya kayıt geleneği güfte kaydından daha geç yıllarda oluşmuştur. Yine de, Klasik Osmanlı müziğinde Batı ile eş zamanlı olarak şarkı formunun rağbet görmesi, Osmanlıda modernleşmenin uzantısı olan yeni kültürel tarzların yansımaları olarak yorumlanabilir. Osmanlı Batı Müziği'nde yerel başlığıyla *Şarkı-i Cedîd* (Yeni Şarkı) olarak adlandırılan şarkı, Avrupa'daki vokal formlardan piyano eşlikli insan sesi için yazılmış sözlü şarkı olan *Lied*'in Osmanlıca'sıdır. Örneğin Muzıka-yı Hümâyûn'un şefi Giuseppe Donizetti, Sultan II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülmecid ve Valide Sultan için birer *Şarkı-i Cedîd* bestelemiştir (Kutlay, 2017: 286).

Sultan II. Mahmud’un “*Aldı Aklım Bir Gonca-leb*” inin güftesi, Sultan’ın erkek dansçı olan tavşan mı yoksa kadın dansçı ahu mu olduğunu yüzünün örtülü olması sebebiyle sorguladığı, güzelliğiyle, keman kaşıyla, ay yüzüyle ve elinde piyalesiyle dikkat çeken bir dans sanatçısına beğenisinin müzikal bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı erken 19. yüzyıl eğlence kültürüne münhasır bir müzik ve dans formu olan tavşancayı işaret etmektedir. Tavşan ustalarının sadece bu dansın en revaçta olduğu dönemin hükümdarı Sultan II. Mahmud’un değil, kız kardeşi Esmâ Sultan’ın sarayında da cariyelere ders vermek üzere görevlendirildikleri bilinmektedir. Sarayda özel bir eğitim alan tavşanlardan kadınlar haremde erkekler ise Sultanın huzurunda dans etmişlerdir (Karataş, 2012: 292-294). Metin And’a göre tıpkı Batı sahne sanatı olan bale gibi dramatik yanı da olan ve sahne dansına yakın bu dansın icracısına tavşan veya tavşan oğlanı denmektedir. İlk başlarda kadın ve erkek ayrımı yapılmadan bütün dansçılar aynı isimle anıldılarsa da, şalvar ve başlarına sivri külah giyen dansçılara tavşan veya tavşan oğlanı denmiştir (And, 1970: 38).

Tavşanca’nın Sultan III. Selim devrinde de sarayda popüler bir eğlence biçimi olduğunu Devlet Arşivlerinde tespit ettiğimiz 8 Ağustos 1793 tarihli belgeden anlıyoruz (TS. MA. D 2438/40). İlgili belgeye göre bayramlarda ve padişahın doğum günü münasebetiyle yapılan şenliklerde padişahın huzurunda sanatını temsil edenler arasında bulunan Tavşanlar’a 100, Tavşanlar ile gelen üç nefer zimmi sazandelere 30 kuruş ödenmiştir. Tavşanca Sultan III. Selim’in yetiştirdiği saray kültürünün bir parçası olmalıdır. Zira Sultan III. Selim’in halası, Sultan I. Abdülhamid’in kızı Esmâ Sultan sarayında yabancı dans hocası ve cariyelere lavta ve kemençe talim eden maaşlı Tavşan (Rum) ustaları vardır (Uzunçarşılı, 1977: 110).

Devlet arşivlerinde tespit ettiğimiz 25 Ekim 1837 tarihli belgeye göre ise sarayda görev yapan Tavşanlar’ın kıyafetleri eskidiği için Sultan II. Mahmud’un emriyle yenilerinin masrafı olan on yedi bin kuruş zecriye sandığından tesviye edilmiştir (C. SM. 91/4556, H 25-07-1253). Görüyoruz ki Sultan II. Mahmud, amcasının saray eğlencesi geleneklerinden Tavşanca’yı şahsi ilgisiyle daha da ön plana taşımıştır. Keza tavşanca formundaki diğer eseri “*Ne Ararsan Sende Mevcut*”, Öztuna’nın iddiasına göre amcasına medhiyesidir. Güngör ve Beydilli, Sultan II. Mahmud’un, çocuğu olmayan amcası Sultan

III. Selim'in yakın gözetiminde ve yenilikçi fikirlerinin ışığında büyüdüğünü ve reformlarıyla ilgili fikri altyapısının Sultan III. Selim'in etkisiyle oluştuğunu bildirmektedirler (Güngör, 1999: 391, Beydilli 2003: 356). Sultan II. Mahmud'un müzik bilgi ve görgüsünün temelleri kendisinin ilk müzik hocası olan amcası Sultan III. Selim tarafından atılmıştır (Akyol, 2014: 20-21). Dolayısıyla amcasından edindiği bilgi ve görgüyü geliştirerek uygulamasında bir beis olmadığı gibi, bu durum, kültürel bakımdan bir devamlılığı ifade etmektedir.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalı gezginler Tavşanca'yı Batı danslarına, özellikle de *Allemand* dansına benzetmişlerdir (Karataş, 2012: 292). *Allemand* Batı sanatında bir Alman dansıdır; tıpkı *Lied*'in de Alman edebiyatını, özellikle de Heine ve Goethe'nin şiirlerini güfte olarak kullanan, 19. yüzyıl romantik dönem vokal formlarından şarkı formu olduğu gibi. *Allemand* ayrıca Batı çalgı müziği formlarından Süt formunda kullanılan dans formlarından ilkidir ve her süitte olması gereken mecburi dans muvmanlarındandır. Sultan II. Mahmud'un Osmanlı Batı Müziği inşasını teşvik ettiği süreçte bestelediği ve Hamparsum notasıyla kaydettiği Tavşanca'larının Sultanın huzurunda erkek dansçılarca temsil edilmesi, Osmanlı Batı Müziği ve sahne sanatlarının unsuru olan balenin Osmanlı kültürünün bir parçası olarak yeniden yorumlanarak icrasına model olmuştur. Şöyle ki, Sultan II. Mahmud'un ardından tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid'in döneminde, Muzıka-yı Hümayûn'da bulunan "padişahın bale takımı", kadın kıyafetleri giyerek bale temsillerini gerçekleştiren erkek sanatçılardan oluşmaktadır (Aracı, 2006: 114). Osmanlı geleneğinde uygulanan, Sultan II. Mahmud'un Tavşancalarının icrası örneğinde gördüğümüz gibi, erkek dansçıların kadın kılığına girmesi, modernleşme sürecinde Batı Müziği ve sahne sanatlarının icrasında tatbik edilmiştir. Diğer bir deyişle, Osmanlı Batı Müziği ve sahne sanatlarının icrası doğrudan Batı'yı taklit ederek değil, Osmanlı geleneğine yerel malzemelerle adapte edilerek uygulanmıştır. Tavşanca nasıl icra ediliyorduyorsa bale sanatına da o prensipler uygulanmıştır. Dolayısıyla modernleşme uygulamaları vesilesiyle Osmanlı müzik kültürüne giren yeni unsurlar dönüştürülerek yerel biçimler almış, geldiği Batı kültürü ve müziğinden farklılaşmıştır. Bu kültürel değişim süreçlerinin sarayın yönetim ve himayesinde gerçekleşmesi ve her iki Sultan'ın da müziğin hâmişisi ve rol modeli olarak süreçlere aktif katılımı özgün bir müzik kültürel oluşum sağlamıştır.

Tüm bu unsurların yanı sıra, Sultan II. Mahmud'un eserlerinin teorik analizi de bize saraya Batı müziği unsurlarının resmen girdiğini, eserlerin bu süreçte bestelendiğini ve Batı müziği'nin Osmanlı müziğine yansımalarını işaret etmektedir. Yani Mahmud Raif Efendi örneğindeki gibi bir eser kesitindeki yanıltıcı benzeşmeden ziyade, eserin tümüne yayılmış, Batı prensiplerine (ve dolayısıyla çok seslendirme denemelerine daha da) uygun müzikal özellikler tespit edilebilir. Örneğin, “*Ne Ararsan Sende Mevcut*” Sol Majör tonunu çağrıştırmaktadır. Eserde, 8. Ölçüde, birinci dolap çıkıcı diziyle başa dönerken, 9. ölçüde ikinci dolap sol majör “sol-si-re” fonksiyon I beşli akorunu duyurarak sona ermektedir. Ayrıca zaman zaman Batı Müziği fonksiyonları ile mükemmel kadans duyumu V-I yapısının ardışık kullanımıyla uygulanmaktadır. Örneğin 14. ölçüdeki I-V akorunun seslerinden oluşan melodinin dizilimi, 15. ölçüde yerini I-V-I yapısına bırakarak eser Batılı tonal yapının tercih edilen bitiş cümlesi gibi mükemmel kadans duyumuyla sona ermektedir. Keza “*Aklım Aldı Bir Gonca Leb*” in sol minör duyumu ve özellikleri taşıdığı dikkat çekmektedir. Fonksiyon I ile başlayan melodi üçüncü ölçüde IV-V ve ardından I duyumu ile mükemmel kadansa ve dördüncü ölçüde süsleme ile beşinci ölçüyle I. dereceye oturmaktadır. 7. ölçüyle sol minör'ün V. derecesi Re tonunda kısa kalışın ardından tekrar sol minör tonundaki ana fonksiyonları duyurmaya devam etmektedir.

Klasik Osmanlı müziği eserlerinin Batı kurallarına göre evrilebilmesi, çok seslendirme deneyleri yapılması ya da çok seslendirilerek sarayın gözde çalgısı piyanoda icra edilmesi meselesi Sultan II. Mahmud'un Giuseppe Donizetti'ye teşvikleri ile sınırlı kalmamış, aynı anlayış 19. yüzyılın ikinci yarısında da oğlu Sultan Abdülmecid döneminde, Muzika'nın Batı Müziği kısmının yeni şefi Callisto Guatelli'nin benzer çalışmalarıyla devam ettirdiğini yine İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivlerinde, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud'un da iki şarkısını eklediği ve Sultan Abdülmecid dönemi saray erkânının bestelerinden oluşan ve onları çok seslendirdiği “*Arie Nazionali e Canti popolari Orientali antichi e moderni*” (Eski ve Yeni Millî Havalalar ve Popüler Oryantel Şarkılar) başlıklı iki ciltlik bir piyano albümünde tespit ediyoruz. Bu albüme sadece dönemin hükümdarı, kendisini Muzika'ya atayan Sultan Abdülmecid'in ve saray erkânının eserlerini değil, Sultan III. Selim'in ve Sultan II. Mahmud'un şarkılarını da koymasıyla, Osmanlı Sarayı'nın müzikte batılılaşmanın kurumsal temsili Muzika-yı

Hümâyûn'un Batı Müziği çalışmalarını idare eden şefi Guatelli, eseriyle, her iki sultanın benimsediği ve miras bıraktığı, modernleşme süreçlerinin yerel unsurlardan ve gelenekten beslenme prensiplerinin müzik alanında devamlılığını ortaya koyarken süreci başlatan padişahlara vefa ve takdir anlayışının yansıtmaktadır diyebiliriz. Diğer bir deyişle, Sultan II. Mahmud'un vefatından sonra da Osmanlı Batı Müziği branşı şefinin Hamparsum okumaları yapabilme yetisinin (ya da şahsen yapmadıysa da Muzika-yı Hümâyûn'un farklı Osmanlı Müziği branşlarının birbirleriyle temaslı iç içe çalışmalarının ve yerelin devamlılığının, Doğu-Batı sentezinin) modernleşme ve Osmanlı Batı Müziği çalışmalarında süreklilik arz ettiği görülmektedir.

Görsel. Callisto Guatelli, “Schiarky: Composti del Sultan Selym” (Sultan III. Selim’in bestelediği Şarkı) 1. sayfa; “Schiarky: Composta del Sultan Mahmud” (Sultan II. Mahmud’un bestelediği Şarkı) 1. sayfa

Modernleşme unsurlarının müzikal uygulamalarının öncü vesikaları olarak Hamparsum yazısıyla yazılmış ilgili dönemlere ait incelediğimiz dört eser, Osmanlı notasyon geleneğinin oluşumu ve bu süreçlerin gelişiminin yanı sıra, müzikal özellikleri ve tavşanca ve şarkı formları üzerinden Batı prensiplerinde kültürel değişim unsurlarının yansımaları ve yerel müzik geleneği oluşumu çabalarını değerlendirmemize kaynak oluşturmaktadırlar. Sultan III. Selim’in Nizam-ı Cedid’inin ve Sultan II. Mahmud’un modernleşme adımlarının askeri alanla sınırlanmayıp kültürel yaşamı ve uygulamaları da etkileyecek şekilde geniş ele alınması Osmanlıların, çağın gerekleriyle kendi yerel

ürünlerini ortaya koyabileceğinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamparsum yazısının Osmanlı topraklarında geliştirilmesi, uygulanması ve 19. yüzyıl'da Osmanlı Batı Müziği'nin inşasında ana merkez olan imparatorluk müzik kurumu Muzika-yı Hümâyûn'un, tüm Osmanlı Müziği branşlarını kapsayan kendine has yapısıyla, bu yapı bünyesinde Batı Müziği prensipleri ile bir arada uygulanan iç içe, sentez ve deneysel çalışmaların ifadesi olarak makalemize konu olan, geçiş dönemindeki aşamaları temsil eden bu dört eser göstermektedir ki, modernleşme süreçlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel değişimler meselesi, Batı'daki gelişmelere Batı ile uyumlu ve benzer bir toplum oluşturmak üzere yenilik düzenleme veya Batının iktisadî ve siyasî gelişmişlik düzeyine çıkararak onu taklid etmeyi amaç edinmekten ya da topyekûn bir Batı odaklı standardizasyon mensubu olmaktan ziyade, kendi öz değerlerini korurken eş zamanlı olarak Batı'ninkine de hâkim olmak, öğrenmek, tatbik etmek ve o minvalde yerel malzemedен beslenen eser üretmek üzere atılan adımlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, her iki Sultan'ın da müziğe yakın ilgileri, kendilerinin de bu alanda çalışmalar yapıyor olmaları ve müzisyenleri himaye ederek çalışmalarını destekledikleri kültürel bir ortam, yeni yaklaşımların gelişimini ve hayata geçirilişini hızlandırmıştır. Dolayısıyla görülüyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme adımları ile müzik alanında gerçekleşen kültür değişimleri, medeniyetin özüne uygun değişimleri gerçekleştirecek zemin hazırlanarak planlandığından ve uygulandığından, medeniyet'in topyekûn değişmesi olarak değerlendirilemez.

¹ Müzik yazısı geliştirilmesi ile Osmanlı'da matbaa ve müzik basım yayım süreçleri için bkz. Kutlay ve Şakalar 2019: 334-358.

² Sultan III. Selim Hammamizâde İsmail Dede Efendi'yi bestekârlıktaki başarısından dolayı sarayına alarak küme fasıllarında görevlendirilmiş, Enderûn'a hoca olarak atamıştır. Saraydaki görevleri sırasında müsahip ve müezzinbaşı iken, Sultan III. Selim'in modernleşme karşıtı gruplarca tahttan indirilip katledilmesi üzerine saraydan ayrılıp tekkesine dönen Dede Efendi, amcasının izinden giden Sultan II. Mahmud'un emriyle tekrar saraya alınmış ve müsahipler zümresine katılmıştır.

³ Bkz Ek 1.

⁴ Eserin notası, İstanbul Üniversitesi Osmanlı Dönemi Müziği Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin "Osmanlı Müziğinde Külliyyat ve Fihristler" başlıklı CD çalışmasında "Fihrist Acemaşiran Saz Semâisi-Reis Mahmud Efendi-Aksak Semâi" başlığıyla yayınlamıştır.

⁵ Bu eserin bestecisinin Sultan III. Selim olduğuna dair tespitimiz Tablo 2' nin altındaki satırlarda tartışılmaktadır.

⁶ Eserin adı Hamparsum Defterlerinde ve Haşim Bey güfte mecmuasında "Ne Ararsan Sende Mevcut" olarak kaydedilmiştir. Ancak farklı güfte mecmualarında farklı kayıtlar söz konusudur; örneğin Hanende mecmuasında eser "Ne Arasan Sende Mevcut" adıyla tespit edilmiştir. Güfte mecmualarındaki farklı kayıtlara, eserin sözlü gelenele farklı aktarımı sebep olmuş olabilir. Bkz. Ek 3.

⁷ Bu üç eserin tamamının orijinal kaydı ile Batı notasyonuna çeviri yazımı için bkz. Ek 2, 3 ve 4.

⁸ Bkz. Ek 2 ve 3.

⁹ Bkz. Ek 4.

¹⁰ Hâşim Bey'in (1815-1868) yazdığı güfte mecmuasının iki farklı nüshası vardır. İlk baskısını "Mecmua-i Karha ve Nakşha ve Şarkiyat" adıyla 1853'de Abdülmecid'e, "Hâşim Bey Mecmûası" adıyla bilinen ikinci baskısını 1864 yılında Abdülaziz'e sunmuştur.

¹¹ İncelediğimiz Mecmua-i Şarkı ve Hâşim Bey Mecmûası, Gönül Paçacı Tunçay'ın arşivi nüshalarıdır. Eserin güftesi Gönül Paçacı tarafından tercüme edilmiştir. Sultan III. Selim tarafından eğitimi desteklenip Sultan II. Mahmud döneminde Enderun'da eğitimine başlamış olan Hâşim Bey, kendi güfte mecmuasında Sultan II. Mahmud'un 18 adet eserini, Sultan'a "Cennetmekân Efendimiz" adlandırmasını atfederek kaydetmiştir.

¹² Bkz. Ek 2.

¹³ TRT İstanbul Radyosu Arşivi'nde 7936 repertuar numarası ile kayıtlı olan eserin bestekârının Sultan III. Selim olduğu yazmaktadır.

¹⁴ Bkz. Ek 2.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B. (1994). Avrupalı gezginlerin gözüyle osmanlılarda mûsikî. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- —. (2008). Geçmişin musiki mirasına bakışlar. İstanbul: Pan yayıncılık.
- Akyol, T. (2014). Sultan II. Mahmud'un musikişinaslığı ve bestelerinin müzikal analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- And, M. (1970). 100 soruda türk tiyatrosu tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Aracı, E. (2006). Donizetti Paşa. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- —. (2011). Kayıp seslerin izinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- —. (2003). İstanbul'dan Londra'ya. CD kitapçığı. İstanbul: Kalan Müzik.
- Beydilli, K. Mahmud II. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-ii--osmanli> (21.07.2020)
- Beydilli, K. & İlhan Ş. (2013). Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedide dair eseri. Ankara: Türk Tarih Kurum Basım Evi
- Bobovius, A. (2013). Saray-ı Enderun. Türkis Noyan, Çev. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bor, S. (2019). III. Selim hayatı, edebi kişiliği, şarkıları ve 18. yüzyıl musikisine etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Doğrusöz, N. (2018). Rauf Yekta Beyin musiki antikalari. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

-
- Ergur, A. & Doğrusöz N. (2015). Resistance and adoption towards written music at the crossroads of modernity: Gradual passage to notation in Turkish makam music. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 46 (1), 145-74.
- Güngör, E. (1999). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Özener Matbaası.
- Jäger, R. M. (1996). *Katalog der Hamparsum-Notası-Manuskripte im Archiv des Konservatoriums der Universität İstanbul*. Eisenach: K.D. Wagner.
- Karal, E. Z. (1988). *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Osmanlı Tarihi V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karataş, Ö. S. (2012). Osmanlı'nın aykırı dansçıları tavşanlar ve tavşanca formu. *Milli Folklor* 95(1), 292-294.
- Kerovpyan, A. & Altuğ, Y. (2010). *Klasik Osmanlı müziği ve Ermeniler*. İstanbul: Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Kültür Yayınları.
- Korkmaz, H. (2014). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu.*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kutlay, E. (2017). *100 soruda Osmanlı müziği*. İstanbul: Rumuz Yayınevi.
- —. (2019). A historical case of Anglo-Ottoman musical interactions: The English autopiano of Sultan Abdulhamid II. *European History Quarterly*, 49 (4), 386-419.
- Kutlay, E. & Yılma Şakalar, G. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda müzik yayıncılığını hazırlayan süreçler ve 1876 yılı öncesi basılmış Osmanlı müziği eserleri. *Sosyal, Beşerî ve idari bilimlerde yenilikçi yaklaşımlar*, Ed: Hale Künüçen, Xatire Quliyeva, Yılmaz Seçgin, Bursa: Ekin Yayınevi, 334-358.
- Myers, H. (1992). *Ethnomusicology: An introduction*. (Norton/Grove Handbooks in Music). New York: W.W. Norton.
- Oley, J. (2018). *Writing music in nineteenth-century İstanbul: Ottoman Armenians and the invention of hampartsum notation*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. United Kingdom: University of London, King's College. Proquest Dissertations Publishing, 13830937.

- Oransay, G. (1990). “Kırşehirli Nizamoğlu Yusuf” dan günümüzdeki Türk makam adları yıldızını için bir deneme.” Belleten. İzmir: Türk Küğ Araştırmaları 1, 30.
- Öney A. Ő. (2019). Güfte mecmualarında vezin, usul, güfte ilişkisi: Haşim Bey Mecmuası örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Özakpınar, Y. (2015). Kültür değişmeleri ve batılılaşma meselesi. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Öztuna, Y. (1969). Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi C. II. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Paçacı, G. (2019). Neşriyât-ı Mûsikî: Osmanlı müziğini okumak. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- —. (2018). Önce söz kâr-ı nâtık. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Sungu, İ. (1979). Yenileşme tarihimizde önemli bir isim: vatanını kurtarmaya çalışırken gericiler tarafından parçalanan Mahmud Raif Efendi ve eserleri. Hayat Tarih Dergisi, 6.
- şahin, G. (2008). Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tanrıkorur, C. Acem-Aşiran. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000393.pdf> (23.10.2021).
- Terzioğlu, A. & Hatemi H. (1998). Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni nizamların cedveli Mahmud Raif Efendi (1798). İstanbul: Temel Matbaası.
- Tura, Y. (2006). Tedkîk ü tahkîk. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Turhan, M. (2015). Kültür değişmeleri. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Osmanlılar zamanında sarayda musiki hayatı. Belleten, 161 (1), 110.

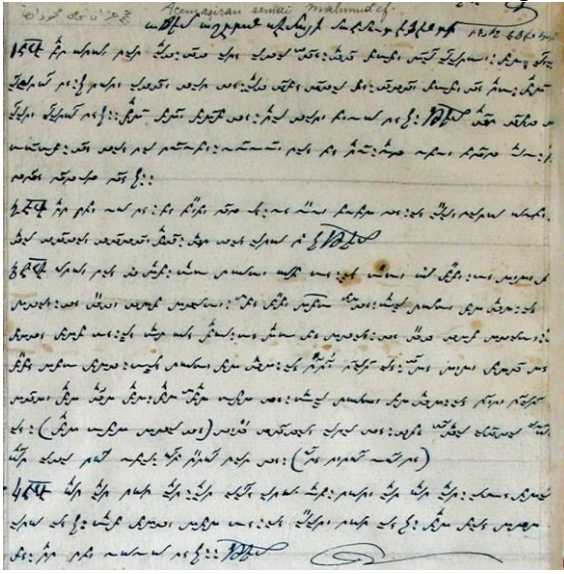
Arşivler:

- Devlet Osmanlı Arşivleri, TS. MA. D 2438/40.
- Devlet Osmanlı Arşivleri, C. SM. 91/4556, H 25-07-1253.
- Gönül Paçacı Tunçay Arşivi: “Mecmua-i şarkı-1852” ve “Hâşim Bey Mecmûası-1864”.
- Guatelli, C. *Arie Nazionali e Canti popolari Orientali antichi e moderni* (eski ve yeni millî havalar ve popüler oryantál şarkılar), 1(11) “Schiarky: Composti del Sultan

Selym” (Sultan III. Selim’in bestelediği Şarkı) 1; 2 (11) “Schiarky: Composta del Sultan Mahmud” (Sultan II. Mahmud’un bestelediği Şarkı) 1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kayıp Zamanın İzinde Koleksiyonu. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Defterleri: Y. 203/1, Y.209/7 ve Y.210/8.

Ek 1. Mahmud Raif Efendi, Acemaşîrân Saz Semâisi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Defterleri- Y.203/1:

Çeviriyazım:

Anjiv an: ÜNER Y.2021

Reisülkütüb Mahmud Raif Efendi
Acem aşîrân Semâi

Mahmud Raif Efendi (ö. 1807)

1. Hane

2. Hane

3. Hane

4. Hane

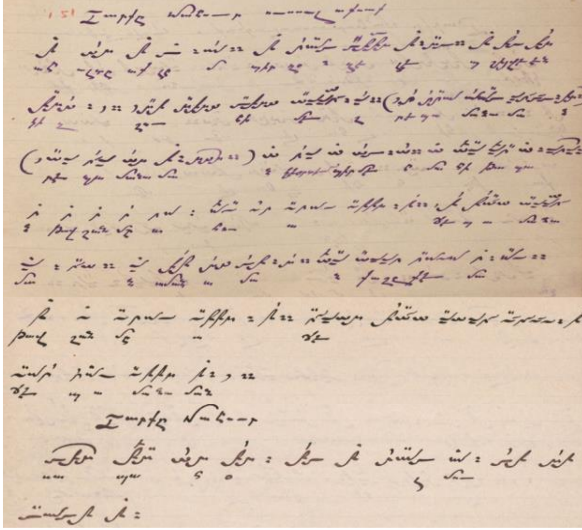
Teslim

SON

1 2 3

Ek 2. Sultan II. Mahmud, “Aldı Akım Bir Gonca-leb”

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Defterleri- Y210/8:

Çeviriyazım:

Arşiv No: İÜNEK.Y.210/8

Aldı Akım Bir Gonca-leb

Şarkı Mahur Usulü Tek Sofyan

Makam: Mahur
Usul: Tek Sofyan

II. Mahmud (1785-1839)

Ah al-di-ak-him bir gon-ce-leb şih-ven-giz
 şu hi-me ş-reb a man a ma
 n re-b a man a ma n gör-düm bir me-h
 mah-hi ta ba-n tav-şan-mi a hu-a
 ce-b a man a man n a-man ma
 n ka-ş-ke ma n tav-şan mi a
 ce ce-b a man a man

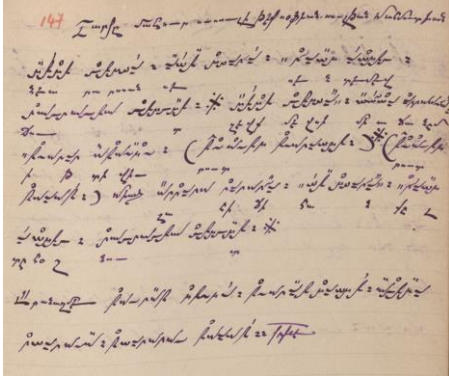
Not: Eserin güftesi Greguar Akan tarafından çevrilmiştir.

19. Yüzyıl Şarkı Mecmuaları kayıtları:

Mecmua-i Şarkı	Haşim Bey Mecmuası	Hanende Mecmuası
"Cennet-mekân Efendimizin" Aldı aklım bir gonçe-leb Şive-engiz şuh meşreb Görmedim bir mah-ı tabân Nakarat Tavşan mı âhu mu aceb Aman aman kaşı keman Tavşan mı âhu mu aceb Ey serv-kad hoş-eda Uşşâka ama bîvefa Aman ey şüh-i dilâra Eyzan Bakınca çeşm-i gazale Kopar meclisinde nâle Gezdirir elde piyâle Eyzan Aman şu kâkül-i hoş-bû Eder âşıkların yâhû Peri mi yohsa nedir bu Eyzan s.20	"Şarkı Cennetmekân Efendimiz" Aldı aklım bir gonçe-leb Şive-engiz şuh meşreb Gördüm bir mah-ı mah-tabân Nakarat Tavşan mı âhu mu aceb Aman aman kaşı keman Tavşan mı âhu mu aceb Bakınca çeşm-i gazale Kopar meclisinde nâle Gezdirir elde piyâle Eyzan Ey serv-kadd-i hoş-veva Uşşâka ama bîvefa Aman şu şüh-i dilâra Eyzan Aman şu kâkül-i hoş-bû Eder âşıkların yâhû Peri mi yohsa nedir bu Eyzan 2.baskı (1864) s.72	"Şarkı Cennetmekân Sultan Mahmud Han Aksak" Aldı aklım bir gonçe-leb Şive-engiz şuh meşreb Gördüm bir mah mah-ı tabân Nakarat Tavşan mı âhu mu aceb Aman aman kaşı keman Tavşan mı âhu mu aceb Bakınca çeşm-i gazale Kopar meclisinde nâle Gezdirir elde piyâle Eyzan s.161

Ek 3. Sultan II. Mahmud, "Ne Ararsan Sende Mevcut"

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Defterleri- Y. 210/8:

Çeviriyazım:

Arşiv No: İÜNEK Y210/8

Ne Ararsan Sende Mevcud

Şarkı Mahur Usulü Tek Sofyan Sultan Mahmut Han

Makam: Mahur Usul: Tek Sofyan II. Mahmud (1808-1839)

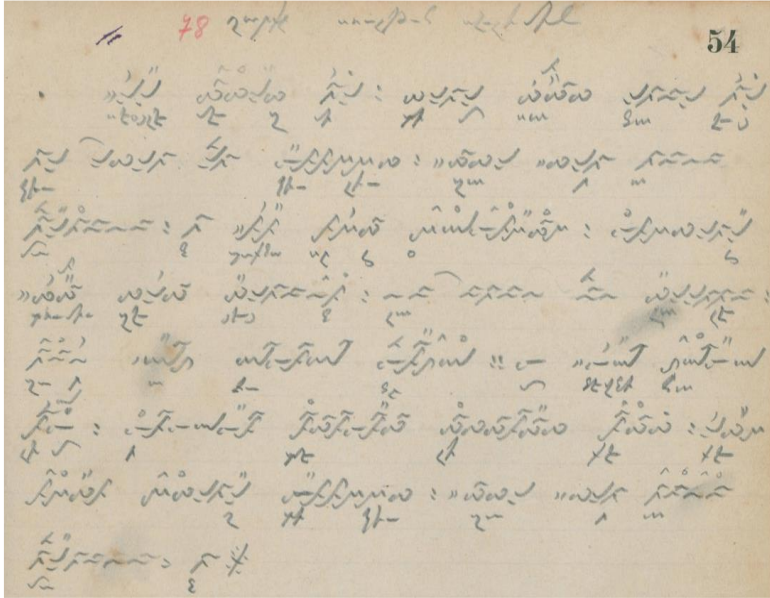
Not: Eserin gâfesi Greguar Akan tarafından çevrilmiştir.

19. Yüzyıl Şarkı Mecmuaları kayıtları:

Hanende Mecmuası	Mecmua-i Karha ve Nakşha ve Şarkiyat
“Şarkı Sultan Mahmud Han Düyek”	“Şarkı Cennetmekân Efendimiz”
Ne arasan sende mevcûd Zevk mevsimi etti vürûd Şâh-ı cihan kıldı hoşnûd Nakarât Zevk mevsimi etti vürûd	Ne arasan sende mevcûd Zevk mevsimi etti vürûd Şâh-ı cihan kıldı hoşnûd Nakarât Zevk mevsimi etti vürûd
Zevk eylesen çok görmez el Bu âna dek kırmadın tel Olmaz sana kimse engel Eyzan	Zevk eylesen çok görmez el Bu âna dek kırmadın tel Olmaz sana kimse engel Eyzan
s. 166	s. 92

Ek 4. Sultan III. Selim, “Söylemez miydim Sana Ey Gül’zâr”

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Hamparsum Defterleri- Y209/7:

Çeviriyazım:

Arşiv No:ÜNEK Y209/7

Söylemez miydim Sana Ey Gül'zâr

Şarkı Sultan Selim'in

Makam: Hicaz
Usul: Aksak

III. Selim (1761-1808)

Söy- le- me z miy dim sa na ey
gü lü za r a ma
n bak na sı l o l ol- du mü ze ye n
la le za r a ca
nım nev- ni ha lim i de li ke
keş di gü za a m a

Not: Eserin güftesi Greguar Akan tarafından çevrilmiştir.

19. Yüzyıl Şarkı Mecmuaları kayıtları:

Mecmua-i Şarkı	Haşim Bey Mecmuası	Hanende Mecmuası
“Cennetmekân Efendimizin” Söylemez miydim sana ey gülzâr, Bak nasıl oldu müzeyyen lâlezar Nevnihâlim edelim geşt ü güzâr Nakarat Başka âlemdir bu zevkin nevbahar Sû be sû kayıkta dilberler revân, Dem tutar neyler figan eyler keman Çağlayanlar başı cennetten nişân Eyzan Buldu ezhâr ile sahra zîb fer Geldi eyyâm-ı safâ gîtdi keder Biz de zevk etsek ne var ey verd-ter Eyzan Gül yüzünden edeli feyz iktibas Etdi bülbüllerle her dem istinas Benzemez bir vakte hem olmaz kıyas Eyzan s. 41	“Şarkı Cennetmekân Efendimiz” Söylemez miydim sana ey gül'zâr, Bak nasıl oldu müzeyyen lâlezar Nevnihâlim edelim geşt ü güzâr Nakarat Başka âlemdir bu zevk-i Nebbahar Sû be sû kayıkta dilberler revân, Dem tutar neyler figan eyler keman Çağlayanlar başı cennetten nişân Eyzan Buldu ezhâr ile sahra zîb ü fer Geldi eyyâm-ı safâ gîtdi keder Biz de zevk etsek ne var ey verd-ter Eyzan Gül yüzünden edeli feyz iktibas Etdi bülbüllerle her dem istinas Benzemez bir vakte hem olmaz kıyas Eyzan 2.baskı (1864) s.177	“Şarkı Sultan Mahmud Han Devr-i revan” Söylemez miydim sana ey gül'i zâr Bak nasıl oldu müzeyyen lâlezar Nev- nihâlim edelim keşt-küzâr Nakarat Başka âlemdir bu zevk nevbahar Dem tutar neyler figan eyler keman Çağlayanlar başı cennetten nişân Eyzan Söylemez miydim sana ey gül'i zâr Bak nasıl oldu müzeyyen lâlezar Nev- nihâlim edelim geşt ü güzâr Nakarat Başka âlemdir bu zevk-i nevbahar Sû be sû kayıkta dilberler revân, Dem tutar neyler figan eyler keman Çağlayanlar başı cennetten nişân Eyzan s.338

Feminist ve Queer Estetik Oluşumlarda Kristeva'nın Abject Nosyonu'nun Psikanalitik Eleştirisi

Seda LİMAN TURAN¹

Öz

Makalede, Kristeva'nın iğrenme nosyonunun güncel sanat pratiklerine yansımaları ve bu pratiklerin psikanalitik eleştirisi kapsamında yorumlanmasına yer verilmiştir. Güncel sanat pratiklerinin 'abject' nosyonu ile ilişkilendirilen Feminist ve Queer estetik nesnelere Kristeva'nın iğrenme nosyonunun temelini oluşturan Freud, Bataille ve Lacan'ın teorilerine değinilerek; erotizm, cinsellik, cinsiyetçilik, ceset, ölüm, arzu, beden sınırları ve beden atıkları bağlamında incelenmiştir. Güncel sanat pratiklerinde Abject Art kapsamında Cindy Sherman, Mona Hatoum, Kiki Smith, Robert Gober, John Miller, Orlan ve Robert Mapplethorpe gibi sanatçıların eserleri psikanalitik eleştirisi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu eserlerde; Kristeva'nın yasaklar ve yasakların ihlali, ırksal ve cinsel tabular, bedene yüklenen misyon, anne bedenine geri dönme arzusu, hadım krizi ve travmatik gerçeğin tekrarı gibi iğrenme nosyonu ile ilişkilendirilebilecek pek çok olguya rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminist, Queer, Kristeva, Abject, Estetik, Psikanalitik Eleştirisi

---

Atıf İçin / For Citation: LİMAN TURAN, S. (2022). Feminist ve queer estetik oluşumlarda Kristeva'nın abject nosyonu'nun psikanalitik eleştirisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 53-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Gönderilme Tarihi / Submission Date: 29.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.03.2022

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye
E-mail: sedliman@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6920-6558

Psychoanalytic Criticism of Kristeva's Abject Notion in Feminist and Queer Aesthetic Formations

Abstract

This article studies the reflection of Kristeva's notion of disgust on contemporary art practices and the interpretation of these practices within the scope of psychoanalytic criticism. By referring to the theories of Freud, Bataille and Lacan, which form the basis of the notion of disgust, Feminist and Queer aesthetic objects associated with the notion of 'abject' of contemporary art have been analyzed in the context of eroticism, sexuality, sexism, corpse, death, desire, bodily fluids and body wastes. Within the framework of Abject Art in contemporary art practices, the works of artists such as Cindy Sherman, Mona Hatoum, Kiki Smith, Robert Gober, John Miller, Orlan and Robert Mapplethorpe have been evaluated based on the psychoanalytic criticism method. In these works; many phenomena have been encountered that can be associated with the notion of disgust, such as Kristeva's prohibitions and violation of prohibitions, racial and sexual taboos, the mission imposed on the body, the desire to return to the mother's body, the castration crisis and the repetition of the traumatic reality.

Keywords: Feminist, Queer, Aesthetic, Kristeva, Abject, Psychoanalytic Criticism

GİRİŞ

Psikanalist ve dilbilimci Julia Kristeva'nın iğrenç nosyonunu teorileştirmesinin ardından sanatsal pratiklerde eleştirel bir söylem biçimine dönüşen iğrenç, akademik literatürde yeni bir mutasyon olarak yer edinmiştir. Temel kavram olarak Nietzsche, Freud, Bataille ve Lacan gibi düşünürlerin görüşlerini destekleyen Kristeva'nın iğrenç tanımlaması; informe, temel materyalizm, heteroloji, skatoloji, ve erotizm gibi nosyonlar aracılığıyla psikolojik, felsefi ve dilsel bir eleştiri üstlenmektedir. Yiyeceklerden iğrenme, bedensel atıklar; dışkı, idrar, kusmuk, kan, regl kanı, cinsellik, erotizm, pornografi, ölüm ve ceset gibi pek çok iğrenme biçimini tanımlayan iğrenme nosyonu psikolojik olarak bedensel duygulanma, arkaizm, anne bedeninden ayrılma, bilinmeyen ve yaşam döngüsünde var olan pek çok travmayla ilişkilendirilmektedir.

Kristeva'nın iğrenme nosyonunda kadın ve özellikle anne, iğrenilmesi gerekenin prototiptir. Kadının ataerkil düzen için endişe yaratan bir tehdit olması ve kadına yönelik dini tabular iğrenmenin özellikle kadın bedeni ile ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Bu ilişkilendirme marjinalleştirilmiş özneler bağlamında; kimliği, sistemi, düzeni bozarak belirsizlik ve tekinsizlik yaratmaktadır. İğrenme, queer ve feminist öznelliği

çevreleyen akademik çalışmaların ve güncel sanat pratiklerinin kesişme noktası olan cinsiyetlendirilmiş bedenlerin paradokslarını da gündeme getirmektedir. Toplumsal kontrol amacıyla egemen ataerkil ve heteroseksist ideolojide yaratılan homofobik ve kadın düşmanı mekanizmalara karşı çıkan feminist ve queer güncel sanat pratiklerinde sıkça rastlanan iğrenç temalar izleyende travmatik bir etki yaratmaktadır. 1980'lerde pek çok sanatçı politik ve sosyal konuları heykel, performans ve enstalasyonlarında gündeme getirerek; ırkçılık, cinsiyetçilik, homofobi ve AIDS salgını krizini ve bu krizin eşcinsellere yönelik suçlamalarını provakatif bir anlatımla sanatın merkezine yerleştirmeyi başarmıştır.

Sanata dair tanımlamaların başkalaştığı, sınırların bulanıklaştığı, tabuların anlamını yitirdiği içinde bulunduğumuz dönemde etkin bir şekilde işlenen bedensel aşırılık ve iğrenç teması; sanatın gündemini sarsan, sanatçı ve eserleri psikanalitik olarak çözümleyebilmek için oldukça önemlidir. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama ile yapılan bu çalışmada, Kristeva'nın iğrenme nosyonu kapsamında değerlendirilen feminist ve queer estetik güncel sanat pratikleri psikanalitik olarak eleştirilerek sanatın başkalaşımı anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

KRISTEVA VE ABJECTION

İğrenç, herhangi bir sözlük tanımının belirttiği gibi, yalnızca aşağılama eylemini değil, iğrenme durumunu tanımlamaktadır. İğrenç tepkiler, nefret söylemi, fiziksel şiddet eylemleri ve hukukun insanlıktan çıkarıcı etkileri, iğrenme süreçlerinin ayrılmaz parçasıdır. Psişik bir süreç ve sosyal bir deneyim olan iğrenme, şiddetli dışlayıcı güçleri tanımlayan; insanları insanlık onurlarından yoksun bırakan ve onları insanlıktan çıkarılmış, toplumsal yaşamın artıkları olarak yeniden üreten güçler olarak (Krauss, 1999: 236) değerlendiren bir kavramdır.

İğrenme, benlik ve öteki arasındaki sınıra sızan belirsiz bir korku duygusudur. Tanımlayıcı rejimlerin anlaşılmaz, sınıflandırmanın ötesinde öznelere dışladığı sürece atıfta bulunan iğrenme, tehdit altındaki sınırların korunmasına veya güçlendirilmesine hizmet etmektedir. Bu terim, queer, feminist ve trans özneliği çevreleyen akademik

tartışmaların merkezinde yer alan cinsiyetlendirilmiş bedenlerin istikrarsızlığını ifade etmek için de kullanılabilir. “İğrenme günümüzde sosyal ve beşeri bilimlerde ve feminist kuramda yer alan özcülük ve inşacılık tartışmalarıyla paralellik göstermektedir” (Steihaug, 1998: 2). Psikanalist ve dilbilimci Julia Kristeva, savunma amaçlı bir inşaa olarak öznel kimliğin psikanalitik çözümlemesinden yararlandığı (Phillips, 2014: 19) *Powers of Horror: An Essay on Abjection (1982)* adlı eserinde Georges Bataille'in daha önceki fikirlerinden kısmen etkilenecek kabul edilebilir öznellik biçimlerinin ve benliğin toplumsallık oluşumunu tanımlamak için iğrenme teorisini geliştirmiştir. Bu teori için Menninghaus (2003: 365), *İğrenme: Güçlü Bir Duyumun Teorisi ve Tarihi*'nde; 1980'lerde sözcük siyasetine giren 'iğrenç' nosyonunun; eleştirel bir söylem ve iğrenme teorisindeki en yeni mutasyon olduğunu ifade etmiştir.

Güncel sanat söyleminde iğrenmenin gündeme gelmesine neden olan Julia Kristeva'nın iğrenme nosyonunun Bataille'in *Informe (1929)*' açıklamalarından türediği düşünülmektedir. İğrenme düzleminin özne/nesne ilişkisi düzlemi olduğunu belirten ilk kişi Georges Bataille (1897-1962)'dir. Steihaug (1998: 22)'a göre nesneyle olan bu arkaik ilişki, 'anne ilişkisi' ile paralellik göstermektedir. Nietzsche'den esinlenen Bataille, informe, temel materyalizm, heteroloji, skatoloji, ve erotizm gibi nosyonlar aracılığıyla Batı'nın temel eleştirisini üstlenmektedir. Bataille'in 'informe' örneklerinin tümü, hayvanlık açısından 'örümcek, solucan' ya da müphem madde açısından 'ezilmiş', 'haksız' kodlarından toplanmıştır.

Psikanalitik kuramın 70'li yıllardan sonra önem kazanmasıyla Kristeva, anlamlandırma sürecini, birlikte anlam oluşturan semiyotik ve sembolik bir dinamik olarak tanımlamıştır. Jacques Lacan (1901-1981)'in psikanalitik teorileriyle doğrudan ilişkili olan bu kavramlarla Kristeva, Lacan'ın imgesel ve simgesel düzen arasındaki ayrımını, göstergebilimsel ve simgesel arasındaki bir ayrıma dönüştürmektedir. Böylece Kristeva, psikanalizde öznenin statüsü ve kimlik sorununa ilişkin bir incelemeyi de gündeme getirmiştir (Steihaug, 1998: 22).

Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on Abjection (1982)*'da, iğrenmeyi karmaşık psikolojik, felsefi ve dilsel bir kavram olarak ele alarak (Barret, 2015: 249; Tyler, 2009: 79) tikslenme ve iğrenmenin psişik kökenleri ve mekanizmalarının teorik açıklamasını yapmıştır. Kristeva, öznenin yaşamındaki ve özellikle öznenin kendisi ve nesnelere/diğerleri arasında ürkütücü bir ayırım kaybı yaşadığı anlardaki zamansal ve uzamsal bozulmaları tanımlamak için iğrenme nosyonunu geliştirmiştir (Tyler, 2009: 79).

Kristeva (1982: 1-2)'ya göre;

İğrenç, benim adlandırdığım ya da hayal ettiğim, karşımda duran bir nesne değildir. Sistematik bir arzu arayışı içinde durmadan kaçan bir nesne, bir ötekilik de değildir... İğrenç, nesnenin yalnızca bir niteliğine sahiptir: Ben'e karşı olma niteliği. Ancak nesne, karşıtlığı aracılığıyla beni bir anlam arzusunun kırılğan dokusuna yerleştiriyorsa, bu da beni ona durmaksızın ve sonsuz bir şekilde benzeştirir, iğrenç olan, tersine, atılan nesne, kökten dışlanır ve beni anlamın çöktüğü yere doğru çeker.

İğrenç, bilinçli egoya, 'ben'e karşı çıkan ve onu rahatsız eden güçleri, uygulamaları ve şeyleri tanımlamaktadır. O, varlık ile yokluk arasındaki bölgedir, "canlı bir varlık olarak durumumun sınırındır" (Kristeva, 1982: 3). Özneyi rahatsız eden nesnelere Kristeva tarafından tanımlanmıştır:

Yiyecekten, kirden, atıktan ya da dışkıdan iğrenme. Beni koruyan spazmlar ve kusma. İğrenme, beni kenara iten ve kir, lağım, pislikten uzaklaştıran öğürtü. Uzaklaşmanın utancı, ihanetin tam ortasında olmak. Onlara doğru götüren ve onlardan ayıran büyüleyici bir başlangıç (Kristeva, 1982: 2).

Kristeva (1982)'ya göre; gıda, bedensel atık ve cinsel farklılıkla ilgili olarak üç ana iğrenme biçimi vardır. Kristeva, iğrenmenin kültürel temellere dayandığını ve en arkaik iğrenme biçiminin yiyeceklerle ilişkili olduğunu ifade etmektedir:

Yiyeceklerden nefret etmek, belki de en temel ve en arkaik iğrenme biçimidir. Gözler gördüğünde veya dudaklar sütün yüzeyindeki o cilde dokunduğunda —zararsız, bir sigara kâğıdı kadar ince, bir tırnak sıyırması kadar zavallı— bir öğürme hissi yaşıyorum ve daha da aşağılarda midede, karında spazmlar yaşıyorum; bütün organlar vücudu büzüştürür, gözyaşı ve safrayı kışkırtır, nabızı hızlandırır, alın ve ellerin terlemesine neden olur (Kristeva, 1982: 3-4).

Kristeva, iğrenç karşılaşmaların çağrıştıracı bir dizi anlatımıyla, iğrenç deneyimlerin günlük yaşamlarımızda yaygın olduğunu ifade etmektedir. İğrenmeyi belirgin fenomenolojik terimlerle teorize etmekte; bedenler hakkında itici ve büyüleyici olan her şeyle (Tyler, 2009: 79); ölüm, ceset, çürüme, kan, kusmuk gibi bedensel sınırlar, bedensel atık; dışkılama, kusma, cinsel çağrışımlar; delikler, seks, hastalık, regl kanı, hamilelik ve doğum gibi bedensel deneyimin tekil bütünlüğünü bozan yönleriyle ilişkilendirmektedir. Kristeva, iğrenme deneyimlerini öncelikle “bedensel duygulanım, fiziksel tikslenme ve iğrenme anları” (Kristeva, 1982: 1) olarak tanımlamakta ve bu anların deşarj, spazm, çılgılık ile sonuçlandığını ifade etmektedir.

Kristeva, bedensel duygulanım konusunda ataerkilliğin kutsallaştırıldığı, annelik dürtülerinin dönüştürüldüğü ve bastırıldığı süperego/iğrenç ilişkisini teorileştirmektedir. Süperegonun gelişmesinden önce, ego/nesne ilişkisi daha az dışlayıcıdır. İğrenç, süperegonun fiziksel atıklar, çürüme ve ölüm gibi dışlanmış ve tiksindirici etkilerini temsil etmektedir. Bu etimolojiye göre iğrenç, simgesel olarak ‘dışarı atılanı’ temsil etmektedir (Clifford, 1995: 7). İğrenme, süperegonun kalıntılarını ifade ediyorsa, nesnenin köklü bir şekilde bastırılması, kenara atılmış bir cesette doruk noktasına ulaşmaktadır. Kenara atılma ya da dışarı atılma anlamında ölüm, anne ile ilişkilendirilmektedir.

Kristeva'nın psikoseksüel gelişimin semiyotik ve sembol öncesi aşamaları üzerine kapsamlı çalışması, Lacan'ın teorisindeki öznelliğin gelişiminde annenin rolü konusundaki fikirlerini düzeltme girişimi olarak nitelendirilebilmektedir. Kristeva, Lacan'ın ayna evresi teorisini sorunsallaştırmaktadır. Kristeva'ya göre anne iğrenmesi ayna sahnesinin yani narsisizminin ön koşuludur. Ayna sahnesi gibi, iğrenme de geçici bir aşama değil, öznellik içinde merkezi rol oynayan daimi bir süreçtir. Lacan ontolojisinde, tüm özneler temelde ‘narsist’ (Tyler, 2009: 80)'tir. Kristeva'nın teorisinde ise tüm özneler temelde 'iğrenç özneler' (Kristeva, 1982: 3) dir. Kristeva'nın iğrenç tanımı, bedeni yeniden anlamlandırmaya dâhil etmektedir. Bu strateji, Lacan'ın kendiliğin kaybı olarak gördüğünü, sembolik olarak yıkmaktadır. Lacan'a göre özne, eksiklik ve kusurla

bağıntılıdır. Geleneksel Lacan psikanalizi öznenin dilin öznesi olmasına ve normatif öznellik kazanmasına izin verenin babalık işlevi olduğunu iddia etmektedir.

Kristeva'nın iğrenme teorisi oidipal öncesi anneyle ilişkiye dayanan bir öznellik teorisi. Kristeva Freud'un Oidipus Kompleksi teorisini ve hadım etme krizini yeniden tanımlamaktadır. Freud ve Lacan psikanalizindeki bebeği hem dile hem de öznelliğe iten 'baba' yasaklama ve yüceltmenin merkezi olarak işlev gördüğünde, ataerkil; dolayısıyla zorunlu heteroseksüel kimliğe ve öznelliğe ayrıcalık tanımaktadır (Gutiérrez-Albilla, 2008: 67). Lacan teorisinde, paternal yasanın sembolik olarak adlandırılan tüm dilsel anlamı yapılandırdığını ve böylece kültürün kendisinin evrensel bir düzenleyici ilkesi haline geldiğini iddia etmektedir. Bu yasa, bebeğin anne bedenine radikal bağımlılığı da dahil olmak üzere, birincil libidinal dürtülerin bastırılması aracılığıyla deneyim olanağı sağlamaktadır (Butler, 1990: 79). Kristeva'nın öznelliğin oluşumuna yönelik Freud ve Lacan formülasyonları psiko-dilbilimsel olarak çözümlemesi, anne bedenini vurgulayarak Freud ve Lacan'ın babalık işleviyle ilgili konumunu merkezden uzaklaştırmasına olanak tanımaktadır. Kristeva, yıkım ve yasaklar yoluyla, bu otoritenin bedeni, uygun-temiz, uygunsuz-kirli ayrımının, mümkün-ımkânsız, etkilenir-uygulanır ikilem mantığına bağlamaktadır.

Kristeva'nın iğrenme nosyonunda, özne psikanalitik olarak anneden ayrılma yoluyla birincil bir kayba temellenmektedir. Kristeva, öznenin öznelliğini oluşturması ve dilin simgesel düzenine girmesi için gerekli olan iğrenme ya da tiksintiyi betimlemektedir. Bu oluşum sürecinde, bebeğin anneye bedensel ve ruhsal bağıllığı reddedilmelidir. İğrenme, annenin bu birincil reddinin her zaman bir hatırlatıcısıdır ve insan varoluşunun temelindeki gizli şiddetle ilişkilidir. Annenin kaybı biyolojik ve ruhsal bir gerekliliktir; özerkliğe giden yolda ilk adımdır. Tyler (2009: 81)'a göre; meta-teorik düzeyde, Kristeva, psikanalizle annenin dönüşünü canlandırmak için iğrenç olanı harekete geçirmektedir. Öznelliğin oluşumunda annenin rolüne odaklanma, iğrencin feminist teori için güçlü bir kavramsal çekime sahip olma nedenlerinden biridir. Feminist teori, Kristeva'nın iğrencinin yapısal ve kavramsal sınırlarının ne olduğunu ve iğrenmenin anne öznelliğini

kuramlaştırmaya ne ölçüde olanak sağlayan bir kavram olduğunu belirlemeye çalışmaktadır.

Kristeva'ya göre kadın ve özellikle anne, iğrenilmesi gerekenin prototipidir. Ataerkil toplumlarda dini yasaklar ve kirletme ritüellerine her zaman cinsiyetlerin ayrılmasına yönelik güçlü bir endişenin eşlik ettiğini, kadınların erkek, fallik iktidar için bir tehdit olarak deneyimlendiğini savunmaktadır (Steihaug, 1998: 81). Annelik iğrenme temsilleri, ataerkil toplumu destekleyen şiddetli bilinçdışı düşlemlerin oynadığı basit bir ritüel değil, aynı zamanda annelik iğrenme arzusunun kurucusudur (Tyler, 2009: 87). Kristeva arzu ve kimliğin ne ölçüde paradoksal bir konum işgal ettiğini vurgulamaktadır. Bir yandan özne, yapısal olarak ölüm konumunu işgal eden orijinal nesneyi (anne) arzularken; bir yandan da yaşamla ilişkili doyumu arzulamaktadır. Özne, aynı zamanda, adlandırılmayan ötekini tercüme etmek için sonsuz bir süreç geliştirerek, ayrılığa karşı mücadelesiyle var olmaktadır. Dolayısıyla ayrılık öznenin oluşumunda bir gerekliliktir (Phillips, 2014: 20). Akışkanlık kavramıyla ilişkili olan anne bedeni, egemen ideolojinin belirlediği katı sınırlara meydan okumaktadır. Çelişki, dürtü veya hayal kırıklığı kavramlarıyla bağlantılı olan akışkanlık kavramı, rasyonel bir düşünce modelinin kurgusallığını bastırmakta ya da marjinalleştirmektedir.

Kristeva'ya göre, iğrenme; marjinalleştirilmiş özneler bağlamında, 'dışarı atmanın' ötesinde bir konuma yerleştirilmekte; sınırlara, konumlara, kurallara uymayan her şeyi reddederek benliğin sınırlarının korunduğu etkileşimli bir süreç haline getirilmektedir (Phillips, 2014: 20). Kimliği, sistemi, düzeni bozan iğrenme, belirsiz ürkütücü ve kirleticidir. Transseksüel bedenler, özellikle geçiş halindeki fiziksel bedenler olarak görüldüklerinde, cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin açık tanımlarına bağlı kalmayı reddederek sistemik düzenin sınırlarına meydan okumaktadır. Böylece iğrenç, anlaşılmazlık ve huzursuzluğun merkezine yerleşmektedir.

Toplumsal cinsiyet normları da dâhil olmak üzere sosyal normları güvence altına almak için sosyal dünyayı bozan bir güç olan iğrenme (Tyler, 2009: 84), toplumsal varoluşun temellerini oluşturan yapısal ve politik içerme/dışlama eylemlerini açıklayabilecek bir

nosyondur. İğrenme bireyin ve toplumsal bedenin sınırlarını oluşturmaktadır. Kristeva, iğrenç karşılaşmalarla ilgili olarak “Bir gerçekliğin yokluğunun ve sanrıların eşliğinde, eğer kabul edersem, beni yok eder. Orada, iğrenme ve iğrenme benim koruyucularımdır. Kültürümün temelleri” (Kristeva, 1982: 2) tanımlamasını yapmıştır. Bu tanıma göre iğrenç, hem toplumsal düzeni bozmakta hem de gerekli psikolojik bir ‘koruyucu, iğrenme’ olarak işleyen bir güç olmaktadır. Her kültür kendisini tehdit eden tabular olarak kendi iğrençlikleri ve safraları hakkında sınırlar oluşturmakta; tabular aile ve cinsiyetten doğmakta; her kültürde kadın ve erkeğin durumlarına, birbirlerine karşı davranışlarına etki etmektedir (Barret, 2015: 250).

Kristeva, toplumsal fenomenlerin statik yapısalcı anlayışından uzaklaşarak, bu gibi fenomenlerin bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Postmodern sanatın baskın temalarından iğrençlik kavramına önemli katkı sağlayan (Barret, 2015: 250) Kristeva'nın iğrenme nosyonu, çoklu cinsel kimlikler ve üretken bilinçdışı arzunun heterojen olanaklarıyla ilişkilendirildiğinde, iğrenmenin politik ve etik boyutlarının feminist ve queer teori ürünleriyle ne derece ilgili olduğu açıkça gözlenmektedir (Gutiérrez-Albilla, 2008: 70). Kristeva'nın iğrenç tanımında ima edilen yıkım, bazı güncel sanat eserlerinin, Kristeva'nın psişik teorilerini reddeden fantezilere ve kaygılara ne ölçüde atıfta bulunduğunu anlamamızı sağlamaktadır. 1980 sonrasında birçok sanatçının Kristeva'nın nosyonunun farkına varması ve AIDS salgınının beden üzerinde artan toplumsal bir saplantı geliştirmesi Postmodern sanatta performans ve entalasyonlar aracılığıyla iğrenme nosyonunun gündeme gelmesine sebep olmuştur. 1993'te New York Whitney Müzesi'nde, *Abject Art: Repulsion and Desire in American Art* isimli bir sergi düzenlenmiş ve bu sergi aracılığıyla pek çok sanatçı iğrenme nosyonunun semiyotiğine katkı sağlamıştır. Birçok sanatçı bedende; “savunmasız, yaralı, cinsiyetlendirilmiş, parçalanmış, korkunç, tekensiz, skatolojik veya aşırılıkla sembolize edilmiş iğrenmeyi” (Gutiérrez-Albilla, 2008: 70; Steihaug, 1998: 21) Bataille ve Kristeva'nın toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik ve öznellik fikirleriyle ilişkilendirmeye çalışmıştır.

KRISTEVA'NIN ABJECT NOSYONU VE SANAT

Kristeva'ya göre sanatın iğrenmeyle ilgili olarak yerine getirmesi gereken belirli bir görevi vardır: “Öteki'nin çöktüğü bir dünyada, estetik görev, -sembolik yapının temellerine iniş- konuşan varlığın kökenine en yakın olan kırılma sınırlarının, ilkel baskının oluşturduğu dipsiz ‘öncelik’in izini sürmekten ibarettir” (Kristeva, 1980: 18). Kristeva'ya göre iğrenç, iç-dış ya da kendi-öteki arasındaki ilkel ayrılma deneyimlerine neden olan iğrenme eylemini, acınası bir durumu; iğrenç olma halini kapsamaktadır. Bu görsel simgeler; Kiki Smith'in içi boşalmış bedenler ya da bir yerlerinden bir şey sızır gibi betimlediği heykellerinden Cindy Sherman'ın iç organ ya da kusmuk gibi durumları çağrıştıran rahatsız edici fotoğraf çalışmalarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu kapsam Helen Chadwick'in, vücudunun, hayvan cesetlerinin ve sebzelerin mavi renkli büyük çıkışlarının yüzen ve akan bedenler içeren tasvirleri yerleştirmelerine dâhil etmesiyle devam etmiştir. Chadwick, kurdeleye bağlanmış bir tutam sarı saçla iç içe geçmiş bir domuz bağırsağının arkadan aydınlatılmış sibakrom fotoğrafından ibaret *'Loop My Loop (1991)'* eserini üretmiştir. Bataille'in düşünceleriyle bağlantılı olarak geliştirdiği ikonografide insan ve hayvan ayrımını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hayvani ve insani, adi ve ideal, beden ve zihin gibi geleneksel ikilemlere meydan okumaktadır (Hopkins, 2018: 259).

İğrenç, sansür, müstehcen ve sanatın kamu tarafından finanse edilmesiyle ilgili pek çok tartışma çıkmış bu tartışmalar 1989-90 yıllarında yükselerek doksanlar boyunca Amerikan sanatındaki kültürel-politik gündemi belirlemiştir. “AIDS, evsizlik, suç, uyuşturucu, ciddi şekilde aşırı yüklenmiş bir sağlık sistemi, yoksulluğun sürmesi...seksenlerin sonundaki etkisiz sosyal politikalar ve skandallar” (Dubin, 1992: 15) seksenlerde sanatçılar arasında artan bir toplumsal farkındalık yaratmıştır. Pek çok sanatçı, seksenlerde politik ve sosyal konuları çalışmalarına dâhil ederek; ırkçılık, cinsiyetçilik, homofobi ve AIDS'in yıkıcı etkisini gündeme getirmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen pek çok sanat hareketi mide bulandırıcı, iğrenç ve travmatik olarak değerlendirilmiştir. Bedensel aşırılık ve iğrenme temaları en çok 1990 sonrası gerçekleştirilen Performans ve Enstalasyonlarla gündeme gelmiştir. Ayrıca AIDS'in

yaygınlaşması ve bu salgının marjinal kimliklerle ilişkilendirilmesi sanatçıların zihnini meşgul eden bir tema haline gelmiştir. Kristeva'nın iğrenç nosyonu ve eşcinsellerle ilgili toplumsal sorunlar pek çok eşcinsel sanatçının betimlemelerindeki ana temanın değişmesine sebep olmuştur. "Felix Gonzales-Tores'in girintili bitişik iki yastığın fotoğraflarından oluşan kavramsal temelli ağıtsal reklam panolarından Gober'in üzerinde filizlenen fallik adak mumlarıyla erkek uzuvlarını tasvir ettiği bal mumu heykellerine kadar" (Hopkins, 2018: 257) pek çok çalışmada bu betimlemeleri gözlemlemek mümkündür.

Whitney Müzesi'nde 1993'te düzenlenen "*Abject Art: Repulsion and Desire in American Art* ve *The Subject of Rape*" adlı iki sergi, Abject Art'ın gündeme gelmesine ve iğrenme nosyonunun "1990'lar sanatının merkezi bir kuramsal dürtüsü" (Steihaug, 1998: 19) olarak terminolojiye girmesine sebep olmuştur. İğrenç nosyonu, tabu, cinsiyet ve cinsellik sorunlarıyla yüzleşmek için; kir, saç, dışkı, ölü hayvan, regl kanı ve çürüyen yiyecekler gibi malzemelerle; susuz, donmuş, inorganik görüntülerle, sansür-tartışmaya ve kimlik siyasetine atıfta bulunularak, çağdaş sanat bağlamına yerleştirilmiştir. *Abject Art* sergisi kültürel muhafazakârlar ve prensipte bu sergi projesine sempati duyanlar tarafından da sanatta fazla dolaysız veya basitleştirilmiş bir iğrenme teorisini temsil ettiği için eleştirilmiştir. Taylor (1993: 59-60), sergide yer alan Sherman ve Smith gibi sanatçıları 'canavarca dişil/dişi groteskler' olarak tanımlamakta, Kelley ve Gober'in çalışmalarını ise 'iğrenç erkeklik' kategorisi altında sınıflamaktadır. İğrencin ihlali, bir ontolojiden ziyade muhalif bir pratik, sanatta beden, şehvet ve farklılığın toplumsal baskının üzerinde ve karşısında iddia eden isyancı bir materyalizm olarak tanımlanmaktadır. Taylor'a göre iğrenç, kimlik, sistem ve düzen gibi bütünleştirici ve homojenleştirici kavramlara yönelik bir saldırdır. Sanattaki bu temel materyalizm, ruhsal travmaları, kişisel takıntıları ve fobileri yeniden canlandırarak, bedensel gestaltlarımızın istikrarına meydan okuyarak toplumsal yasaklar ve tabularla yüzleşmekte ve onları çiğnemektedir.

Toplumsal yasak ve tabularla yüzleşme bağlamında ruhsal travmaları gündeme getiren Taylor'ın 'canavarca dişil/dişi grotesk' olarak tanımladığı Cindy Sherman (1954-), eserlerinde; dişil, kozmetik ve iğrendirici beden arasındaki diyalektik ilişkiyi

vurgulamaktadır. Fotoğrafik otoportreler üzerinden kendini farklı bağlamda ve çeşitli hayali karakterler olarak tasvir eden sanatçı, performans medyasında tipik kadın rollerini çağrıştıran '*Untitled Film Stills (1977-80)*' ile tanınmaktadır. Sherman, ilk fotoğraflarında aktarılan yapaylıktan, bedeninin içsel dehşetine ve çarpıklığına geçmiştir. Sherman'ın fotoğraflarındaki, yön değiştiren çerçeveleme, aydınlatma, mesafe, insan yüzünün uzaklığı, kamera açısı, alan derinliği, görüntünün grenli dokusu gibi biçimsel öğeler, anlam oluşturma araçları olarak aktarılmak istenen korku ve kaygı duygusuna katkıda bulunmaktadır.

Sherman'ın çalışmaları 1977-87 yılları arasında metamorfoz süreciyle, görünüşe göre kolay ve erişilebilir, çağdaş feminist estetik için ciddi sorular ortaya çıkaran, zor ama erişilebilir görüntülere kademeli bir dönüşüm geçirmiştir. Sherman, yetmişlerin başlarında, kadın hareketi, kadın bedeninin, tıbbi marjinalleşme ve cinselliğin kadın baskısı kaynağı olarak ajitasyona dönüşmesiyle birlikte, siyasi mücadele için bir alan olduğunu iddia etmiş ve bedenin temsil siyasetine yol açmıştır. Böylece feminist teoriyi göstergebilim ve psikanalizin alanına dâhil etmiştir (Mulvey, 1991: 137). İmgelerin kadın bedeni ve cinselliğinin yabancılaşmasına queer düşünce ile ataerkil cinsel farklılığın ortaya çıkardığı sorunların yerini dişil temalarla gündeme getirmeyi başarmıştır.

Sherman, fotoğrafların mizansenine, poz ve ifade kırılmalılığı ekleyerek huzursuzluğu ve iğrenmeyi vurgulamaktadır. Sherman'ın giderek iğrençleşen fotoğraflarında figür tamamen sahneden silinmiş, Mulvey (1991: 145)'in de belirttiği gibi "iğrenme dışında hiçbir şey" kalmamış, sahnedeki göstergeler "cinsel döküntü, çürüyen yiyecekler, kusmuk, balçık, regl kanı, saçtan iğrenme" boyutuna dönüşmüştür. Sherman'ın kadın bedeni fantazmagorisi, bilinçdışını betimlemektedir. Kadın iğdiş edilme nesnesi olarak görülmekte ve bu durum kadını bir fetiş haline getirmenin karşı hamlesini şart koşmaktadır:

Kozmetik, yapay bir görünüm, cinsel farklılığı algıladığında erkek psişesinde kalan yarayı veya boşluğu gizler. Bu anlamda, fetişin topografyasını yansıtır. Sherman'ın çalışmasında dişil metamorfozun bu efsanevi figürasyonun izini sürdüğü ve metaforun parodileştirilmesinde son çare olarak 'gerçek'e, yaralı bedenle yoğuşan bedensel sınırlara ve atıklara geri döner (Mulvey, 1991: 146).

Sherman kendiliğinin temsillerinde Kristeva'nın tanımladığı iğrenç nosyonuna gönderme yapmakta özellikle '*Untitled 153 (1985)*' fotoğrafındaki kozmetik ile iğrenç arasındaki diyalektik ilişkiyle, toprağa gömülü insan vücudunun kırılğanlığını gözler önüne sermektedir. Kozmetik, görüntünün maddeselliğini reddettiğinde, iğrenç, dokunsal, fiziksel ve içsel olanı yeniden sunmakta ve onaylamaktadır. Sherman'ın fotoğrafı, iğrenç bir endişe uyandırmakta ve karmaşık iktidar diyalektiği yoluyla kültürel olarak oluşturulan modern ataerkil öznelikteki psişik kırılğanlığı ortaya çıkarmaktadır. İğrenme, modern öznenin karşısına; parçalanmış beden imgeleri, bastırılmış korkunç mecazlar ve kendinden geçmiş travmatik kırılmayla çıkmaktadır. Parçalanmış beden, iç ve dış arasındaki sınır işlevini aşmaktadır. İçsel psişik sınırların kararsızlığını somut bir deneyim olarak sunmaktadır. Lacan özdeşleşmeyi özneyi dönüştüren bir bütünleşme olarak tanımlamışsa da burada özdeşleşme bir özümseme meselesi olmaktan çok benliğin bir tür parçalanması (Gutiérrez-Albilla, 2008: 71) olarak ifade edilmektedir.

Kristeva'ya göre, iğrenmenin en üst noktası cesettir. Beden, yaşamaya devam etmek için atıklarını dışarı atsa da, ceset artık atıklarını dışarı atamayan bir vücuttur.

Ceset, çaresi olmayan bir şekilde bir yıkım haline gelen, lağım çukuru ve ölümdür; kırılğan ve yanıltıcı bir şans olarak karşısına çıkan kişiyi daha da şiddetli bir şekilde üzer... Tanrısız ve bilimin dışında görülen ceset, en büyük iğrençliktir. Hayata bulaşan ölümdür. Herhangi bir suç, hukukun kırılğanlığına dikkat çektiği için iğrençtir, ancak taammüden suç, kurnaz cinayet, ikiyüzlü intikam, böylesi bir kırılğanlığın görüntüsünü daha da arttırdığı için daha da kötüdür... İğrençliğe neden olan temizlik veya sağlık eksikliği değil, kimliği, sistemi, düzeni bozan şeydir. Sınırlara, pozisyonlara, kurallara uymayan şey... (Kristeva, 1980: 3-4-5)

“Çürükler ve cesetler bana yaşamak için sürekli olarak kenara ittiğimi gösteriyor... İşte, canlı varlık olarak durumumun sınırındayım” (Kristeva, 1980: 4). Sınırları zorlayan iğrenç, ölümden geçen bir diriliştir. Ölüm dürtüsünü yaşamın başlangıcına dönüştüren simyadır. Pratikte iğrenme, kamu açısından uygunsuz görülen tüm bedensel işlevleri kapsamaktadır. İğrençliğin güçlü bir feminist bağlamı vardır, çünkü özellikle kadının bedensel işlevleri ve beden sınırları ataerkil bir toplumsal düzen tarafından iğrenç

bulunmaktadır. Sherman'ın fotoğraflarındaki beden, yersiz ve biçimsizdir. Bu beden, maddi ve fantazmatik bir referansa yani anne bedenine gönderme yapmaktadır.

Sanatta “iğrenmenin yüceltilmesi”, “simgesel yapının temellerine inme”, “konuşan varlığın kırılğan sınırlarının” (Kristeva, 1980: 18) izini sürme görevine sahiptir. Simgesel yapının temeline inerek sanat nesnesini yücelten, nesne ve izleyici arasındaki sınırı ihlal ederek izleyicide endişe ve rahatsızlık yaratan bir başka eser Mona Hatoum (1952-)'un *Corps Étranger* (1994) adlı video yerleştirmesidir. Eser, sanatçının silindirik bir kabinin cam zemininin altından yansıtılan kendi vücudunun iç kısmının endoskopik görüntülerinden oluşmaktadır. *Corps Étranger*, bizi bir yandan “maddenin failliğini insan olmanın tanımıyla bütünleştirmeye yaklaştıran, diğer yandan da, Queer Teori'nin dilin sınırlarına hapsedilemeyecek boyutlarla barışma potansiyelinin yeniden kazanılmasıdır” (Martínez, Arévalo, Gomariz & Suzzi, 2021). *Corps Étranger*, normatif olarak bütünlük ve birleşme ile belirtilen, anlaşılabilir bir beden imajına tamamen entegre edilemeyen yönleri sahnelemektedir. Hatoum'un çalışmasının tetikleyebileceği dehşeti üzerine düşünmemizi sağlamaktadır. İzleyeni kişisel ve özel olduğu varsayılan bir iç mekânın esrarengiz yabancı ortamına maruz bırakmakta, izleyeni, “insan figürünün sahip olduğu ontolojik saygınlığı rencide eden” (Martínez, vd., 2021: 489) kaosa doğru yönlendirmektedir. *Corps Étranger*, izleyeni anlatının temsili kapsamına indirgenemeyecek bedensel bir boyutla karşı karşıya getirmektedir. Hatoum, bizi bir dizi endoskopik görüntünün izleyicisi yaparak kendi iç dünyasının görüntüleriyle; pozitifleştirilemeyen, kavranamayan veya dille bütünleştirilemeyen, bir figürle özdeşleştirilemeyen saf olumsuzluk boyutunun ötesinde iğrenmenin üst seviyesine çıkarmaktadır. Bu radikal ötekiliği Kristeva'nın tanımlarıyla erotik, ölüm taşıyan bir bilinçdışı temelinde, tekinsiz ve tuhaf olarak tanımlamak mümkündür. Kristeva için iğrenme, derinin altındaki büyülenmeyi çağrıştırmaktadır. Bu, vücudun normatif olarak doymuş imajının yarattığı birlik görünümünü parçalamaktadır. Birlik görünümünün parçalanması, deri altında yatan iğrençlik temsili Hatoum'un *Recollection* (1994), eserinde de ifade edilmektedir. *Recollection*, tarihsel olarak kadınlık alanına yerleştirilmiş ev içi emek türlerinin parodisini yaptığı saçlı örmek için kullanılan masa şeklinde bir dokuma tezgâhı; etrafına saçılmış sanatçının kendi saçından yapılmış küçük

kahverengi yumaklar ve tavandan zemine bir ızgarada dizilmiş görünmez saç duvarından oluşmaktadır. Bedensel yakınlık ve iğrenç ev yaşamının ürkütücü bir karışımı olan eserde Hatoum; hapsedme, hapsedilme ve köleleştirme ile ilgili konuları gündeme getirmektedir.

Eserdeki klostrofobik etki, saçın izleyicinin yüzü ve vücudu ile fiziksel temasıyla pekiştirilmektedir. *'Recollection'*, dokunsallık kavramını doğrulamaya çalışarak, dokunma tabusuyla ilgili var olan olağan saplantılı nevrotiliğe meydan okumaktadır. Hatoum'un saçın işlevini yeniden tanımlaması, saçı akıldan çıkmayan iğrenç bir beden olarak yeniden okumamızı sağlamaktadır. Saç, ölümden sonra da büyümeye devam ettiği için, öznenin ölümünü bile aşan bedensel bir atık (Gutiérrez-Albilla, 2008: 72) olarak tanımlanmaktadır. Bir başka feminist sanatçı Kiki Smith (1954-) de çalışmalarında vücut sıvılarına ve atıklarına atıfta bulunmaktadır. Ölümün bir imgesi olarak, biçimsiz, saf heterojen madde dışkı ve vücut sıvıları da saç gibi simgesel düzenden dışlanmaktadır. Kadın bedeninden dışarı sarkan ip, boncuk gibi materyaller kullanarak oluşturduğu *'Pee Body (1992)'* ve *'Train (1993)'*, heykelleri vücut sıvılarının izini bırakan kadın formunu betimlemektedir. Smith, regl kanı, idrar, dışkı gibi vücut sıvısı ve atıklarını kullanarak insan bedenselliğini, benlik kaybını, yenilenme ve çürüme döngüsüne çekilen vücudun iğrenç durumunu betimleyen heykeller yaratmıştır. Smith'in çalışmasını en uygun iğrenme örneklerinden biri yapan şey, onun bedensel bir kargaşa halindeki öznenin kırılabilirliğini ortaya çıkarmasıdır. Bu, vücut sıvıları gibi maddelerin taşınmasıyla kendini göstermektedir. "Smith, bu eserlerinde yine vücudun en gizli, ancak en evrensel olarak deneyimlenen işlevlerini temsil etmektedir" (Runyon, 2013: 9). Smith, boşaltım sürecindeki bedenleri eylem halinde betimleyerek, izleyiciyi hem dışkıyla, hem de vücut işleviyle yüzleştirmektedir. Benzer bir yüzleşme John Miller'in eserinde de gözlenmektedir.

Bedensel bir atık olarak dışkıyı konu alan John Miller (1921- 2002) *Dick/Jane (1991)* enstalasyonunda dışkı yığının derinliklerine kadar gömülmüş bir oyuncak bebek betimlemiştir. Bu tür sanat eserlerinde öze ve töze yapılan atıf, varlığın kırılma sınırlarının izini sürmektedir. Bu atıf Bataille'in *Informe* kavramının gerçekleştirdiği yapısal yıkımla çelişmektedir. "Bataille'in *Informe*'u, figür-zemin ya da ben-öteki

arasındaki temel ayrımın kaybolduğu anlamlı biçimin çözüldüğü bir durumdur” (Gutiérrez-Albilla, 2008: 74). Bataille’in *Informe* kavramı dili ve simgesel olanı aşmakta; “öznenin mekânı ile o öznenin yok oluşunu tehdit eden diğer mekân arasında kesin bir ayrım yapmaya hizmet etmektedir” (Gutiérrez-Albilla, 2008: 75). Kristeva'ya göre iğrenç, özne ve nesnelere arasındaki sınırları tehdit eden, sınıflandırma yapılarını bozan bir süreç olmaktan çok bir töz veya nesnedir. Ayrıca iğrenme, baskı duvarını ve onun yargılarını parçalamaktadır (Gutiérrez-Albilla, 2008: 74). Eserlerinde mutfak, banyo, lavabo ve pisuar gibi ev içi mekân ve nesnelere, baskı duvarlarını yıkmaya çalışarak çocukluğunun travmalarını yansıtan Robert Gober (1954-) *Dia (1992)*’ enstalasyonu ile bastırılmış olan değerlerin ön koşulu olan temizlik ve cinsel sağlık arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Hijyen ve pislik, sağlık ve hastalık, tat ve hoşnutsuzluk, zevk ve utancın bir arada var olduğu bilincini pekiştirmektedir. Modern kir saplantısı, onu yok etmeye çalışsa da pisliği olumlamaktadır; toza, tere, ağız kokusuna, yemek kokularına ve mikroplara dikkat çekmek, görünmez olanı görünür kılmak, yüzeye çıkarmak bir nesneleştirme sürecidir. Bu nesnelleştirme süreci öznel sınırları tehdit edip izleyen değer yargılarını yıkmaktadır. *Dia*’da orman görüntüsüyle kaplanmış duvarlar üzerine yerleştirilmiş pencere ve lavabolar, zeminde ise istiflenmiş gazeteler kullanılarak bir mekân oluşturulmuştur. Mekânla tezatlık yaratan nesnelere batılı özne kendini ötekinin bastırılması ve dışlanması yoluyla tanımlanmaktadır. Ancak “sosyal olarak dışlanan veya bastırılan şey, psişik yaşamdaki merkezi fanteziyi veya kaygıyı oluşturmaktadır. İlkel kültürlerde dışkı işleviyle ilgili herhangi bir tabu veya kısıtlamanın olmamasına karşılık Batı kültüründe dışkı aracılığıyla üretime vurgu yapılmaktadır” (Gutiérrez-Albilla, 2008: 75). Üretime yapılan vurgunun haricinde öznenin psikolojik olarak maruz kaldığı düzen bozucu bir duruma da atıfta bulunan dışkı/pislik Kristeva (1980: 69)’ya göre; kendi başına bir nitelik değildir, yalnızca bir sınırla ilgili olana uygulanır... pislik tehlikesi özne için sembolik düzenin kalıcı olarak maruz kaldığı riski temsil eder.

Mekân ve nesne arasındaki gerçeklik yıkımının iğrençlik tanımını doğrulaması, öznenin sınırlarını aşma ve tedirginlik tezatları yalnızca bedensel atıkların vurgulanmasıyla değil, beden taravmatik bir biçimde değiştirilebileceği, gerçeklik algısının yıkıma uğratılmasıyla da gündeme getirilmiştir. Hotoum’un bir endoskopi kamerasıyla bedeninin

içinde çıktığı yolculuğa benzer bir eylem beden dışı bir pratikle Orlan (1947-) tarafından yansıtılmıştır. Orlan'ın performans sanatı genel anlamda gerçeklik ile gerçeğin açığa çıkması arasındaki farkı gösteren sanatsal bir pratiktir.

Orlan'ın performansındaki tekrar, travmatik gerçeğin dilsel işaretlerin ötesinde sembolik olana döndüğünü semptomatik bir biçimde ortaya çıkarmaktadır. Böylece gerçek, sembolik temsilin örttüğü boşluğu gündeme getirmektedir. Orlan, yokluk, kayıp, acı ve ölüme dayalı psikolojik travmaya tekrar tekrar dönerek iğrenme ile bağlantılı acı verici veya zevkli deneyimleri çağrıştırmaktadır (Gutiérrez-Albilla, 2008: 77). Orlan, bitmemişlik deneyimi ile travmatik tekrar arasındaki bağlantının özgürleştirici potansiyelini *Omnipresence* (1993) performansı ile vurgulamaktadır.

Feminist ikon olarak adından söz ettiren sanatçı sıra dışı, korkunç ve beden sınırlarını aşan performansı *Omnipresence* ile sanat dünyasını sarsmayı amaçlamıştır. *Omnipresence*, videoya kaydedilen ve uydu aracılığıyla çeşitli merkezlere aktarılan, sanatçının kendi vücudunu fiziksel olarak manipüle ettiği bir dizi cerrahi operasyona dayanan bir performans çalışmasıdır. Bu çalışma, deri bölümlerinin kesilmesi ve implantların yerleştirilmesinin yanı sıra çok sayıda enjeksiyonu içeren bir dizi yüz operasyondan oluşmaktadır. Yüz derisinin çıkarılma sürecinde, Orlan, iç ve dış arasındaki sınırları sorgulanmakta, et yırtılarak kendi kimliğinden sıyrılmaktadır. Bu süreci, Bataille'in değişim kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Orlan, vücudun, varoluşun acısını ifade eden duyguyu iletmenin bir aracı olduğunu ifade etmektedir. Beden, sanat eserinin varoluş nedenidir. İç ve dış dünya arasındaki tanımlanmamış bir alanda korkuları ve fantezileri hem açığa çıkaran hem de gizleyen bilinçdışı benzemektedir. Orlan, eserinde iğrenme ile arzu, şiddet ve aşk arasındaki gerilimi ifade etmekte ve aynı zamanda kendi bedenini bir dönüşüm aracı olarak kullanarak en aşırı biçimiyle kadın failliğinin çıkarına feminist bir duruş sergilemektedir. Kadın bedenini sanat tarihindeki edilgen konumundan kurtararak, sanat nesnesi olarak aktif bir kamusal tartışma alanına dönüştürmektedir.

Kamusal tartışma alanına dönüştürülen beden üzerindeki cinsel kimlik alımlayıcı özne tarafından sorgulanmakta, toplumsal cinsiyet yargısı bir kez daha gündeme gelmektedir. Kadın bedeninin edilgen konumu benzer bir şekilde ırksal edilgenlik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal anlamda cinsiyetleştirme, etken ve edilgen konumlandırma eleştirilerine en iyi örneklerden biri AIDS'ten ölen queer sanatçı Robert Mapplethorpe (1946- 1989)'un *Ajitto (1981)* adlı fotoğraflarıdır. *Ajitto* keskin bir estetik kaliteye ve görüntünün rahatsız edici yönlerini aşan ışık duygusuna sahip pek çok siyah-beyaz fotoğraf karesinden oluşmaktadır. Mapplethorpe'un fotoğraflarındaki eşcinsel/homoerotizm ve iğrenme arasındaki ilişkinin analizi, bu ilişkilerin gerilim noktasıdır. *Ajitto* serisindeki siyah öznenin nesnelleştirilmesi, diğeri üzerinde bir güç ve hâkimiyet fantezisi ifade etmekte, böylece kendi hiçliğinin her türlü farkındalığını bastırmaktadır. Mapplethorpe, siyah erkek bedeni arzu merceğinden gözlemleyerek, baştan sona cinselleştirmekte, onu tüketen beyaz bakışın kullanımına sunmaktadır. Politik ve psişik olarak güçlü bir ihlal durumunun söz konusu olduğu fotoğraf queer bir bakış açısıyla iğrençleşmektedir. Mapplethorpe, erotik, pornografik ve çeşitli cinsel durumları yansıtan pek çok travmatik fotoğrafla tabuları yıkmakta ve ihlal duvarını aşarak spekülâtif bir alan yaratmaktadır.

Eşcinsel öznellikler gibi, transseksüel öznellikler de cinsiyet, cinsellik, bedenler, bedenlenme ve güç/süzlük konusundaki heteronormatif anlayışlara meydan okumaktadır. Heteronormatif özneler kendilerini tehdit altında hissedebilmektedir. Kendi zayıf öznelliklerini sürdürmek için, aynı zamanda reddetmeleri gereken başkalarını da iğrenç nosyonuyla özdeşleştirmeleri gerekmektedir (Butler, 1993: 113). Böylece iğrençlik, “anlamın çöktüğü yere doğru” (Kristeva, 1982: 2) çekilmektedir. İğrenme, toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet kategorilerinin geleneklerine daha fazla meydan okumak ve sorunsallaştırmak için bir araç haline gelmektedir.

Kristeva'nın iğrenç tanımı, feminist ya da queer olarak tanımlanabilecek teorik bir bakış açısına bağlıdır. Her ne kadar üretim vurgulanıyor olsa da Kristeva'nın iğrencin işlevi tanımına dayanarak, feminist ve queer estetik oluşumları; sınırları, sınıflandırma

yapılarını tehdit ve ihlal eden ve düzeni bozan bir süreçle bağlantılı olan iğrenme figürleri olarak yorumlamak mümkündür.

SONUÇ

Kristeva'nın nosyonundaki, yasaklar, yasakların ihlali ve ihlal sonucunda ortaya çıkan iğrenmenin; çağdaş sanat pratiklerinde, ataerkil, heteroseksist ve anti-feminist düşünce sistemlerinde toplumsal ve ruhsal yüceltmelerin, kaygı, arzu ve zevkin görsel dilini oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Yüceltilmiş bedenin sanatsal temsilleri, rahatsız edici, tekinsiz ve travmatik anıları etkinleştirebilmekte ve izleyende kriz etkisi yaratmaktadır. Skatolojik görüntüler bedene yüklenen psikolojik sınırı ihlal etmekte, bastırılmış olanı açığa çıkarmakta ve estetik yargıyı etkilemektedir.

Kristeva'nın iğrenme nosyonunun, Bataille ve Lacan ile doğrudan veya dolaylı kesişme noktaları, simgesel betimlemelerde var olanla olmayana işaret eden üretken çatışmayı ifade etmektedir. İğrenç, simge-öncesi, simgeleştirilemez bir gerçeği yansıtmakta ve öznellik sınırlarının araştırılmasına olanak tanımaktadır. Feminist ve Queer Teori ekseninde üretilmiş sanat pratikleri toplum tarafından kabul görmüş standartları ve rolleri sorgulamada yeni bir akım oluşturarak tabuları yıkmaktadır. Özellikle ataerkil toplum tarafından kadın bedeni sınırlarına yönelik geliştirilen iğrenme algısı feminist alanda sanatçıların grotesk tavrıda eserler üretmelerine sebep olmaktadır. Grotesk, ideal formdan veya kabul edilen gelenekten sapmayı, şekilsiz, çirkin, abartılı ve hatta biçimsiz olanı önermek için tanımlanmaktadır. İğrenç; kadın figürlerini kullanarak, bir erkek hiyerarşisi tarafından dayatılan toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği kısıtlamaları, istismarı ve zararı ifade etmektedir. İğrenç, bir misilleme biçimi, idealize edilmiş güzelliğin sınırlarına, ataerkil ve kadın düşmanı ideolojiye tepki üretme biçimi haline dönüşmektedir. Tepki üretme ve sembolik düzene meydan okuma; feminist teoriden doğan cinsiyet, cinsiyetlendirilmiş ya da marjinal kimliklerin paradokslarını gündeme getiren queer estetik oluşumların da ana temalarını oluşturmaktadır. Feminist ve queer estetik oluşumlarda Kristeva'nın yasaklar ve yasakların ihlali, ırksal ve cinsel tabular,

bedene yüklenen misyon, anne bedenine geri dönme arzusu, hadım krizi ve travmatik gerçeğin tekrarı gibi iğrenme nosyonu ile ilişkilendirilebilecek pek çok olguya rastlanmaktadır. 1980 sonrası sanatta etkin bir rol oynayan iğrenç nosyonu, başkalaşımın hızlı bir ivme ile devam ettiği güncel sanat pratiklerinde her tür kategorileştirmeye ve kimlik sorununa vurgu yaparak yaygın bir tema olarak kullanılmaya devam etmektedir. Güncel sanat üreten sanatçıları ve eserleri aracılığıyla iletmeye çalıştıkları mesajları psikanalitik olarak çözümleyebilmek için akademik literatürde yeni bir mutasyon olarak yer edinen iğrenç nosyonunu kavramak oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Barret, T. (2015). *Neden bu sanat? Çağdaş sanatta estetik ve eleştiri*. (Çev. Esra Erment). İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Clifford, D. (1995). The Abject: Kristeva and the Antigone. *Journal paroles gelées*, 13 (1) DOI: 10.5070/PG7131003019
- Dubin. S. C. (1992). *Arresting images. impolitic art and uncivil actions*. London/New York: Routledge.
- Gutiérrez-Albilla., & Julián D. (2008). Abjection and the politics of feminist and queer subjectivities in contemporary art. *Angelaki: Journal of theoretical humanities*. 13: 1, pp. 65-84. DOI: 10.1080/09697250802156075

- Hopkins, D. (2018). *Modern sanattan sonra*. Çev: Firdevs Candil Erdoğan. İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Krauss, R. (1999). 'The destiny of the informe', pp. 234–52 in Y.-A. Bois and R. E. Krauss *Formless: A User's guide*. New York: Zone Books.
- Kristeva J. (1982). *Powers and horror. An essay on abjection*. (Trans: Roudiez L. S.). New York: Columbia University Press.
- Martínez, A. Arévalo, L. N. Gomariz, T. M. & Suzzi, G. S. (2021). The queer potential of the abject. The agency of matter and radical negativity in Mona Hatoum's *Corps Étranger*. *Whatever. A transdisciplinary journal of Queer Theories and studies*. 4: 487-510. DOI: 10.13131/2611-657X.whatever.v4i1.85
- Menninghaus, W. (2003). *Disgust: Theory and history of a strong sensation*. Howard Eiland and Joel Golb State University of New York Press: Albany.
- Mulvey, L. (1991). A Phantasmagoria of the female body: The Work of Cindy Sherman. *New left review*. No. 188 pp. 137-150. <https://newleftreview.org/issues/i188/articles/laura-mulvey-aphantasmagoria-of-the-female-body-the-work-of-cindy-sherman> on 11.12.2021.
- Phillips, R. (2014). *Abjection. TSQ: Transgender studies quarterly*. Vol. 1, No: 1–2. Duke University Press. <http://read.dukeupress.edu/tsq/article-pdf/1/1-2/19/485579/19.pdf> on 03.11.2021
- Runyon, R. (2013). Encounters with the abject: Kiki Smith's Vulnerable Bodies. *Spaces between: An undergraduate feminist journal*. Vol. 1. No. 1. <https://journals.library.ualberta.ca/spacesbetween/index.php/spacesbetween/article/view/19479>
- Steihaug, J-O. (1998). *Abject/ Informe/ Trauma discourses on the body in American art of the nineties. For art*. https://forart.no/wp-content/uploads/sites/2/2018/01/Jon_Ove_Steihaug.pdf on 24.01.2022

Taylor, S. (1993). The phobic object. *Abject Art: Repulsion and desire in American art*, pp. 59–84. New York: Whitney Museum of American Art.

Tyler, I. (2009). Against abjection. *Feminist Theory*. DOI: 10.1177/1464700108100393

Pazarlama Yönetiminde İnsan Faktörü: İçsel Pazarlama ve İç Müşteriler

Sahure Gonca TELLİ¹
Tansu IŞIKAY²
Canan DEMİR³

Öz

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla gelişimi toplumsal yaşam içinde her alana yoğun bir şekilde yansımıştır. Tüm bu sürece uyum sağlamak ve değişik bakış açıları geliştirmek zorunda kalan alanlardan biri pazarlama anlayışı olmuştur. Bu hızlı değişim, piyasalar genelinde rekabet koşullarını zorlaştırırken mal ve hizmet üreten işletmeleri fark yaratmak için yeni stratejiler uygulamaya yönlendirmektedir. Bu noktada içsel pazarlama kavramı dikkat çekmektedir. Önceki yıllarda uygulanan dış müşteri odaklı anlayışın yanı sıra işletme içindeki çalışanların bir müşteri olarak görülmesi anlayışı dış müşteri memnuniyetini sağlamak için öncelikle iç müşterilerin yani çalışanların iş tatmininin sağlanmasının gerektiğini savunur. Bu çalışmada içsel pazarlamanın işletmeler ve çalışanlar açısından önemine değinilerek içsel pazarlama kavramına ilişkin bir literatür taraması yapılmış ve bu kapsamda işletmelerde uygulanabilir faydaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, Müşteri odaklılık, İç müşteri, İnsan

Human Factor in Marketing Management: Internal Marketing and Internal Customers

Abstract

In today's world, the rapid development of science and technology has been intensely reflected in every area of social life. One of the areas that had to adapt to this whole process and develop different perspectives the understanding of marketing. While this rapid change complicates the conditions of competition across the markets, it has directed business that produce goods and services to implement new strategies to make a difference. At this point, the concept of internal marketing draws attention. In addition to the external customer-oriented approach applied in previous years, the approach of seeing the

---

Atf İçin / For Citation: TELLİ, S. G., IŞIKAY, T. & DEMİR, C. (2022). Pazarlama yönetiminde insan faktörü: İçsel pazarlama ve iç müşteriler. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 75-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 11.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2022

¹ Prof. Dr.; Doğu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: gocatelli10@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8238-3185

² Araştırma Gör.; Doğu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: tansu_isikay@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3769-7409

³ Y.L. Öğr.; Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD, İstanbul, Türkiye

E-mail: canan1balci@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8226-7582

employees as a customer argues that in order to ensure external customer satisfaction, the job satisfaction of internal customers, that is, employees, should be provided first. In this study, a literature review on the concept of internal marketing was made by addressing the importance of internal marketing for businesses and employees, and in this context, its applicable benefits in businesses were examined.

Key Words: Internal marketing, Customer orientation, Internal customer, Human

GİRİŞ

İnsan faktörü işletmenin tüm diğer fonksiyonlarında olduğu gibi pazarlama konusunda kritik önem taşımaktadır. Bilhassa küreselleşmenin etkisi ve sınırların kalkmasıyla birlikte teknoloji hız kesmeden gelişimini sürdürmesi ve bu gelişmelerin bütün sektörleri etkisi altına alması kıran kırana rekabet ortamına yol açmış ve bu durum işletmelerin devamlılığını sağlamak açısından çözüm arayışlarına sebep olmuştur. Bütün bu süreçte işletmelerin varlığını sürdürebilmesi ve ürün ya da hizmette fark yaratabilmesi için harcadığı performansı sağlayan insan faktörünün daha da önem kazandığı açıktır. Bu çerçevede insan faktörü işletmeler için içsel pazarlama bakımından kilit nokta olarak değerlendirilmelidir. Berry (1981) içsel pazarlama kavramını ileri sürdüğü çalışmasında banka çalışanlarını iç müşteriler olarak tanımlamış ve iç müşteri tatminin dış müşteri üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. (Aktaran Ene, Candan ve Çekmecelioğlu, 2009, s.42). Bu tarz çalışmaları Doukakis ve Kitchen'ın (2004) devam ettirdiği görülmektedir. Bankacılık sektörünün dışında kamu sektörü ve hastane yönetimi, otel işletmeler gibi daha farklı sektörlerde ağırlıklı olarak da hizmet sektörü bağlamında incelemeler gerçekleştirilmiştir (Varey, 1995; Ewing ve Caruana, 1999; Arslanoğlu, 2019; Arnett, Laverie ve Mclane 2002). Grönroos (1990) konuya stratejik yaklaşarak içsel pazarlamayı, başarılı bir pazarlama planı için bir ön koşul olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte Piercy ve Morgan (1991) da işletmenin misyonunun, amaçlarının, stratejilerinin ve taktiklerinin gerçekleştirilmesi için içsel pazarlamaya ihtiyaç olduğuna değinmişlerdir.

İşletmeler pazarlama planını belirlerken içsel pazarlamanın da etkisini düşünerek hareket etmelidir. İçsel pazarlama ile dış müşteri memnuniyetini sağlamak için aşağıdaki unsurlar üzerinde durulmalıdır:

- Çalışanların talep ve isteklerine odaklanması
- Değişen teknolojiler ve elde edilen verilerinden yararlanarak etkin içsel pazarlama uygulamaları geliştirilmesi
- İşletmelerde bağlı çalışan kitlesi yaratılması
- İşletme içerisinde çalışanların değişime karşı gösterdiği direncinin azaltılması
- İşletmelerde çalışan verimliliğinin artırılması
- İşletmelerin sektörde görünürlüğü ve sürekliliğinin sağlanması
- İşletmelerde bütünleşik pazarlama kültürünün geliştirilmesi

Bu yaklaşımlardan hareketle içsel pazarlamayı ana hatlarıyla değerlendirerek başlangıcından bu yana gelişmesini ele alan betimsel bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak genel anlamda pazarlama bölümleri ve karmasına değinilmiş daha sonra içsel pazarlama detaylandırılmıştır. Literatür taraması yapılarak içsel pazarlama tanımını üzerinde durulmuş ve bu kapsamda içsel pazarlama ve tarihsel sürecine ilişkin ön bilgi verilmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde ise içsel pazarlamanın işletmelere kattığı değer ve iç müşteri tatmininin işletmeler açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

PAZARLAMA YÖNETİMİNDE İNSAN FAKTÖRÜ: İÇSEL PAZARLAMA VE İÇ MÜŞTERİLER

1. Pazarlama Birimleri ve Karması

Pazarlama birimleri ve çalışanları işletmelerin var olabilmesi ve ayakta kalabilmesi için en önemli iki unsurdur. Stratejik ve operasyonel olmak üzere birbirini tamamlayan iki alandan oluşan pazarlama birimleri her ne kadar ikiye ayrılrsa da birbirleriyle etkileşim içinde çalışır. Bununla birlikte operasyonel pazarlama, stratejik pazarlamanın belirlediği çerçevede faaliyetlerini gerçekleştirir. Stratejik pazarlama, işletmenin üst yönetimde yer alan CEO'nun sorumluluğunda bulunmakla birlikte bir fikrin bulunması ve fikrin bir ürüne ve hizmete dönüştürülmesi aşamalarını kapsamaktadır. Bu sürece dâhil olan tüm çalışanlar ise bu birimin bir parçasıdır. Operasyonel pazarlama ise uygulamadan sorumlu birimler tarafından geliştirilmekte olup, ürün, hizmet ve üretim aşamasından

sonra sürece katılan fonksiyondur. Görevi, pazarlama karmasının gereklerini yerine getirmektir.

1.1. Pazarlama Karması

Pazarlama karması elemanları denilince ilk akla gelen kavram 4P'dir. Bu kavram, Ürün (Product), Fiyat (Price), Dağıtım (Place) ve Tutundurma (Promotion) olarak karşımıza çıkar. 4P'nin modern pazarlamayı ifade etmekte yetersiz kaldığını düşünen Booms ve Bitner 1980'lerde 7P'yi ortaya atmıştır. Bu noktada İnsan (People), Fiziksel Kanıt (Physical Evidence) ve Süreç'in (Process) de pazarlama karmasına eklenmiştir. Pazarlama karması elemanlarının müşteri açısından değerlendirilmesi 4C kavramını ortaya çıkarmıştır (Lauterborn, 1990). Rayport ve Jaworski ise 4C'yi geliştirerek 7C'ye dönüştürmüştür. Buna göre 7C kavramı, Müşteri Değeri (Customer Value), Maliyet (Cost), Kolaylık (Convenience), İletişim (Communication), Önemseme (Consideration), Koordinasyon (Coordination), Onaylama (Confirmation) olarak bilinmektedir. Bunlardan iletişim, önemseme, koordinasyon ve onaylama insan kaynaklarının yönetiminde özellikle iş süreçlerinin iyileştirilmesi ve çalışan ilişkilerinin etkinleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. 7P içerisinde ele alınan insan (people), faktörü, bilhassa hizmet birimlerinde yer alan ve bütün aşamaları etkileyen çalışanları, müşteri, yönetimi ve temsilcileri kapsamaktadır. İnsan, faktörünün müşteri açısından karşılığı ise önemsemedir. Bu kapsam da işletmeler çalışanları, müşterileri, yönetimi ve temsilcileri önemsemelidir. İşte tam bu noktada pazarlama çalışanları bir 'İç Müşteri' olarak tanımlanır ve burada 'İçsel Pazarlama' kavramı devreye girer.

İçsel pazarlama kavramı Berry tarafından 1980'li yıllarda hizmet kalitesinde istikrarın sağlanabilmesi için bir yol olarak önerilmiştir. Berry, bir bankada çalışan işgücünü iç müşteri şeklinde sınıflandırmıştır.

İç müşterilerin yani işletmenin sahip olduğu işgücünün bazı konularda isteklerinin karşılanması ve tatmin edilmesinin işletmenin dış müşterilerine olan etkisini ortaya çıkarmak amacıyla bu kavramı kullanmıştır (Berry, 1981, aktaran Erginöz, 2019:3).

Dolayısıyla içsel pazarlama kavramı temel olarak dış müşterilerin işletmeyle yaşadığı tüm deneyimleri kapsar. İçsel pazarlama, sadece ürün bazlı kurulan bir ilişki değil, işletmenin bir örgüt olarak müşteriyle kurduğu tüm ilişkileri ve deneyimleri de şekillendirmektedir.

2. İçsel Pazarlama Tanımı

Literatüre bakıldığında içsel pazarlamaya ilişkin pek çok farklı tanımlamayla karşılaşmak mümkündür. İçsel pazarlama, en genel ifadeyle işletme içindeki müşterilere yönelik bir pazarlama programının geliştirilmesidir (Piercy ve Morgan, 1991, s.84). İçsel pazarlama, işletmelerin hedeflerini gerçekleştirirken iç müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini ifade eder (Berry, Hensel ve Burke, 1976, s.8). İçsel pazarlama, kültürel bir çerçeve ve iç iletişim yoluyla iç ilişkileri yöneterek dış müşteri memnuniyeti oluşturmak için kullanılan bir araçtır (Ahmed ve Rafiq, 2003). İçsel pazarlama, iç müşterileri iş başında desteklemek için gerekli olan bilgi geliştirme, geri bildirim, maliyetli çaba, değişim süreçleri ve genel onaylama karışımının tamamını kapsar (Keller ve diğ., 2006, s. 117). Yao, Chen ve Cai'e (2013) göre içsel pazarlama, çalışanlara ihtiyaç duydukları iş ürünlerini sağlayarak yüksek kaliteli personeli çekmek, geliştirmek, motive etmek ve sürdürmek için çalışmak olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle içsel pazarlama, dışsal pazarlama kavramının bir organizasyon içinde uygulanmasıdır (Vel, Shah, Mathur ve Pereira, 2019). İşletmelerin tüm çalışanlarını içine alan, genel müdüründen en alt seviye çalışanına kadar devam eden hiyerarşik yapı içinde yar alan personelin tamamı içsel pazarlamayı kapsamaktadır.

Özünde, bir işletmenin tüm çalışanları ile işletmenin karlılığı, sürekliliği gibi amaç ve çıkarlarına uygun hareket etmek olan bütünleşik pazarlama felsefesi içsel pazarlamayı da kapsamaktadır (Telli, 2021). İçsel pazarlama, pazarlama uygulamaları için bir alt disiplin olarak görülmektedir. Henüz işletmeler için bir ön koşul olmayan içsel pazarlama gerçek yaşamda çalışanların pazarlama kültürünü pozitif etkilemekte ve işletme için toplam kalite yönetimi açısından olumlu katkılar sunmaktadır (Çoban, 2004, s.92).

“İçsel pazarlama; işletme faaliyetlerini gerek iç gerek dış müşterilerin tatminini sağlayacak

şekilde organize etmek, nihai işletme misyonuna ulaşmak amacı ile yetenekli personeli istihdam ve muhafaza etmek, işletmenin tüm çalışanlarını içsel iletişimi ve motive edici diğer unsurları kullanarak dış müşteri tatminini sağlamaya yöneltmektir” şeklinde özetlemektedir (Yapraklı ve Özer, 2001, s.59).

Kısacası içsel pazarlama çalışanın kurum içi faaliyetlerde bir müşteri gözüyle görülmesi ve buna göre davranış ve uygulamalar geliştirilmesi olarak da tanımlanabilir.

2.1. İçsel Pazarlama Karması

McCarthy tarafından 1960’lı yıllardan itibaren yaygınlaştırılan pazarlama karması (ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım) içsel pazarlamada da karşılığını bulmaktadır. İçsel pazarlama karması şöyle detaylandırılabilir:

Ürün: İşletmelerin iç ve dış müşterilerinin memnuniyetini sağlamak için iş ortamı içerisinde iş tanımına uygun olarak fiziksel ve fiziksel olmayan fikir, çözüm, emek, çaba gibi unsurların çalışanlar tarafından ortaya konmasıdır.

Fiyat: Çalışanların sosyal yaşam içinde geçirdiği zamanın ve harcadığı enerjinin karşılığı olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle fiyatın adil dağılımı çalışanın tatmin edilmesi adına en önemli bir faktördür. Performansa dayalı ücretlendirmenin çalışanlar üzerindeki etkilerinin araştırıldığı Çetinkaya'nın (2016) çalışmasında, işletmelerde işin niteliğine göre değil, performansa dayalı ücretlendirmenin iç müşteriyi pozitif yönde etkilediği ve işyerine karşı özverili olma duygusunu geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

Tutundurma: İşletme içinde yer alan tüm birimlerin pazarlama yönlü olarak işin gerekliliğine, kişilerin sorumluluğuna, çalışanların ihtiyaçlarına ve isteklerine duyarlı olarak ilgili iş konusunda motive edilmelerine ilişkin çabalardır. Bu kapsamda yapılan tüm faaliyetler çalışanların işletmeyle kurduğu ilişkileri ve çalışanların işletmeye duyduğu aidiyet duygusunu önemli ölçüde pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir.

Dağıtım: Bir işletmede çalışanların verimliliğini arttırmak için görev tanımlamalarının ve dağılımlarının net olarak yapılması, adil iş paylaşımının gerçekleştirilmesi, terfi şartları gibi konularda açık bir şekilde iletişim kurulmasıdır.

2.2. İçsel Pazarlamada Bölümlendirme

İçsel pazarlamada çeşitli şekillerde bölümlendirmeler gerçekleştirilmektedir. İçsel pazarlamada en fazla kabul gören bölümlendirme fonksiyonel anlamda Frost ve Kumar'ın iç müşterileri ön hat personeli ve destek personeli şeklinde iki gruba ayırdığı bölümlendirme şeklindedir. Ön hat personeli, müşteri ile direkt temas halindeki çalışanları ifade ederken, destek personeli müşteri ile direkt temas halinde olmayan diğer çalışanları ifade etmektedir (Frost ve Kumar, 2001, s.371).

İçsel pazarlamada farklı bölümlendirmelerden biri de işletme çalışanlarının müşterileriyle olan ilişkileri baz alınarak yapılan bölümlendirme türüdür. Bu bölümlendirme ise dört gruba ayrılır. Yapraklı ve Özer'in (2001, s.60) detaylandırdığı bölümlendirme aşağıdaki gibidir:

Müşteriyle belirli aralıklarla '*bağlantı kuranlar*', müşteriyle temas etmeden az sıklıkta bağlantı kuran çalışanların yer aldığı '*modifiye ediciler*', müşteriyle kurulacak olan ilişkilere karar veren ve doğrudan bağlantı kuran çalışanların yer aldığı '*etkileyciler*' ve son olarak müşteriyle bağlantısı olmayan çalışanların yer aldığı '*soyutlananlar*'dır. Örgüt içinde kalan diğer çalışanlar ise tedarikçi olarak sınıflandırılmaktadır.

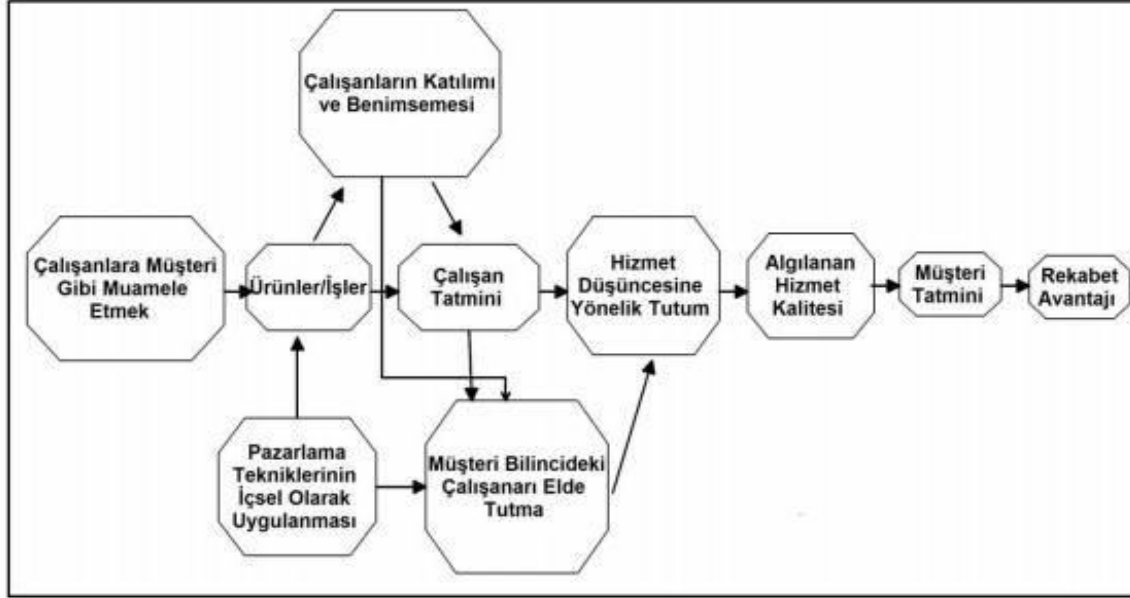
Ayrıca, Grönroos, içsel pazarlama uygulamalarını 'stratejik ve taktik seviye' şeklinde bölümlendirmiştir. Çalışanları işe alma, kariyer planlama vb. dış müşteri davranışlarına ilişkin yapılan eğitimler 'stratejik seviye'; kurum içi eğitim gibi çalışanların bilgilerinin yenilenmesi faaliyetlerinin ise 'taktik seviye' olarak tanımlamıştır (Urk, 2015, s.8).

3. İçsel Pazarlamanın Modelleri

İçsel pazarlama uygulamaları için pek çok model çalışılmış olsa da işletmeler için geçerliliği olan evrensel kesin bir programlama modeli henüz bulunmamaktadır. İçsel pazarlamanın daha yüksek kaliteli hizmet sunmak üzerindeki etkisini ölçmek için en fazla bilinen modeller Berry, Grönroos, Rafiq ve Ahmed, Lings tarafından geliştirilen içsel pazarlama modelleridir.

3.1. Berry'nin İçsel Pazarlama Modeli

Şekil 1. Berry'nin İçsel Pazarlama Modeli

Kaynak: Ahmed ve Rafiq, 2002, s.14.

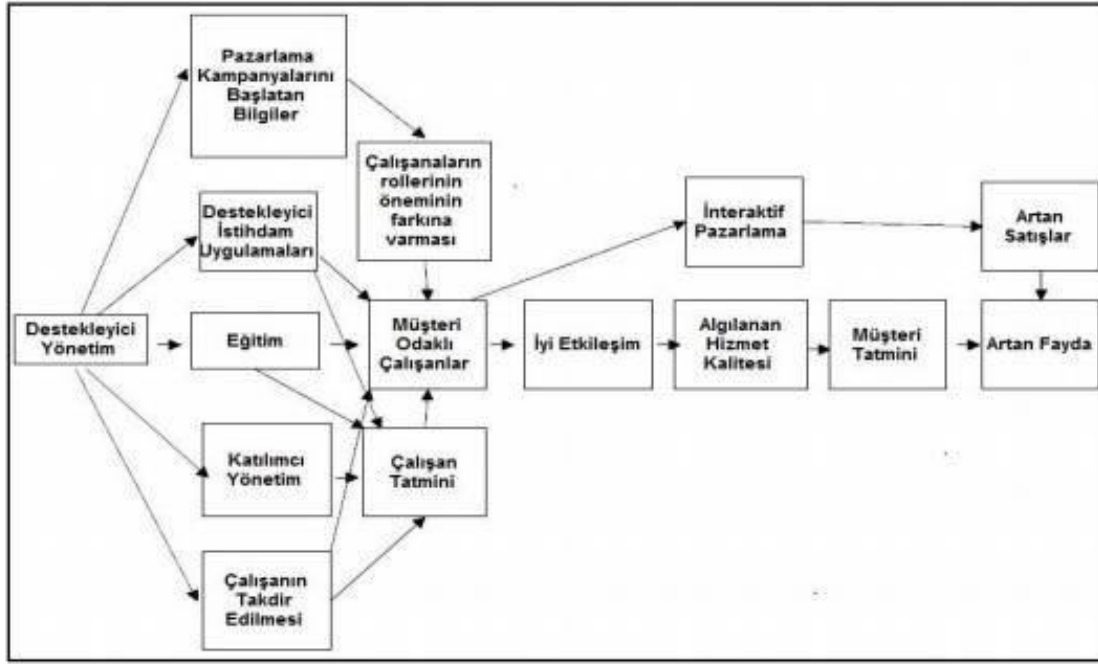
Berry'nin içsel pazarlama modeli anlayışına göre çalışanlar işletmeler tarafından müşteri olarak görülür ve çalışanlarına dış müşteri gibi davranılması işletmelere pozitif katkı sağlar. Bu yaklaşımla, çalışanların tutumlarındaki değişikliklerle müşteri odaklı olmayı öğrenerek, daha iyi hizmet kalitesine ulaşabilmesi amaçlanmaktadır. Böylece pazarda yürütülen rekabet avantajında fırsat üstünlüğü sağlanabilir (Berry ve Parasuraman, 1992; Ahmed ve Rafiq, 2002).

Şekil 1'de Berry'nin içsel pazarlama modeline göre çalışanlara bir dış müşteri gibi davranılması, çalışanların iş süreçlerine katılımının desteklenmesi ve benimsenmesi öncelikle çalışan tatminini arttırmaktadır. Tatmin olan çalışanların tutumları ise olumlu yönde değişim gösterir. Bu değişim algılanan hizmet kalitesinin artmasına, dolayısıyla müşteri tatminin sağlanmasına ve işletmenin rekabet avantajı elde etmesine imkân verir. Özetle, işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikle çalışan tatminine odaklanması gerekir. Bu pazarlama tekniklerinin içsel olarak uygulanmasını gerektirir.

3.2. Grönroos'un İçsel Pazarlama Modeli

Grönroos ile Berry'nin oluşturduğu içsel pazarlama modelinin benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Grönroos'un içsel pazarlama modelinin merkezinde de müşteri odaklı yaklaşım bulunmaktadır.

Şekil 2. Grönroos İçsel Pazarlama Modeli

Kaynak: Ahmed ve Rafiq, 2002, s.17.

Şekil 2'de yer alan Grönroos'un içsel pazarlama modeline göre, destekleyici bir yönetim anlayışı öne çıkmaktadır. Yönetim, çalışanların organizasyondaki rollerine ilişkin bir anlayış ve takdir ortamı yaratmalı, çalışanları sürekli olarak teşvik etmeli ve geliştirmelidir (Grönross, 1990). Müşteri odaklı çalışabilmek için destekleyici işe alım uygulamaları, gerekli eğitim, katılımcı yönetim tarzı yaklaşım ve çalışanlara hizmet sağlama sürecinde takdir yetkisi verilmesi gerekmektedir. Çalışanlara takdir yetkisi vererek, yani çalışanlara işleri üzerinde daha fazla kontrol vererek, çalışan iş memnuniyetinin artacağı ve dolayısıyla daha motive ve müşteri odaklı çalışanlara yol açacağı düşünülmektedir. Bu model kapsamında iç müşterilerin dış pazarda faaliyet göstermeden önce pazarlama kampanyaları ile ilgili bilgilere sahip olması gerekmektedir.

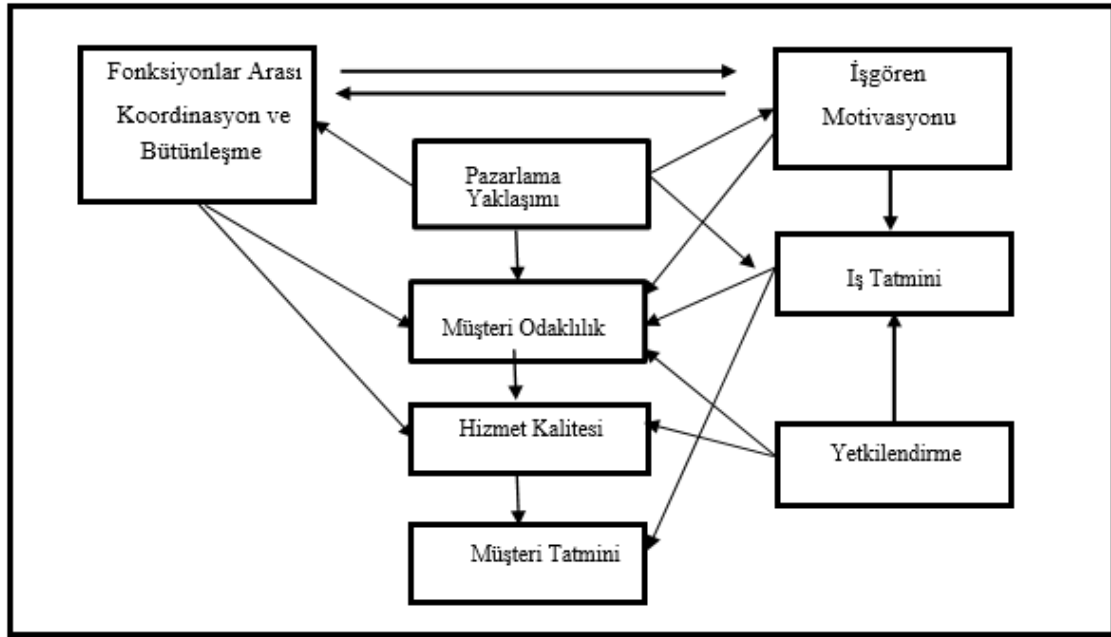

Çalışanların pazarlama kampanyalarına ve stratejilerine hâkim olması işletmelerin karlılığını etkilemektedir (Ahmed ve Rafiq, 2002, s. 15-16). Bu modelin öne çıkan boyutları; çalışanların tatmini, müşteri yönlülük, algılanan hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve değişim yönetimidir.

3.3. Rafiq ve Ahmed'in İçsel Pazarlama Modeli

Rafiq ve Ahmed'in (2000) yaklaşımında müşteri odaklılık bu modelin aslınu oluşturmaktadır. Bu yaklaşım kapsamında müşteri odaklılık hizmet kalitesini dolayısıyla da müşteri tatminini getirmektedir.

Şekil 3. Rafiq ve Ahmed'in İçsel Pazarlama Modeli

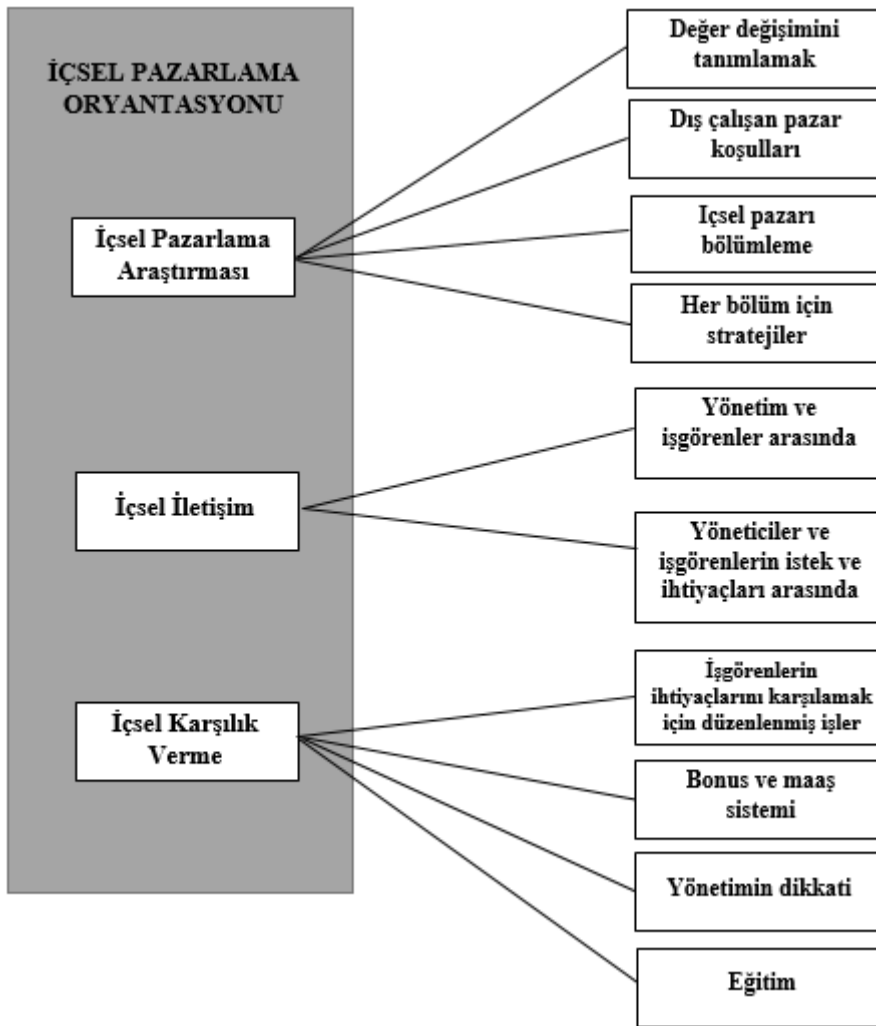
Kaynak: Rafiq ve Ahmed, 2000, s.455.

Şekil 3'te görüldüğü üzere, fonksiyonlar arası koordinasyon ve bütünlük iş gören motivasyonu ile etkileşim halinde ve birbirini beslemektedir (Çoban, 2004, s.92). Modelde müşteri odaklılık departmanlar arasında yaşanan tüm süreçlerle özellikle, fonksiyonlar arası koordinasyon, iş tatmini, iş gören motivasyonu ve yetkilendirme ile ilişkili haldedir. Tüm süreçler, müşteri odaklı yaklaşım üzerinde toplanmıştır. Sonuç olarak hizmet kalitesinin ve müşteri tatmininin sağlanması için müşteri odaklı yaklaşımın benimsenmesi gerekir (Rafiq ve Ahmed, 2000).

3.4. Lings İçsel Pazarlama Modeli

Lings (2004, s.409), içsel pazarlama kavramı ile işletmelerin dış pazar yönelimi arasındaki ilişkinin paralellik gösterdiğini belirtmiştir. Lings'in modeline göre içsel pazarlama oryantasyonu, içsel pazarlama araştırması, içsel iletişim ve içsel karşılık verme olmak üzere üç süreci içermektedir.

Şekil 4. Lings İçsel Pazarlama Modeli

Kaynak: Lings, 2004, s.409.

Şekil 4'te yer alan Lings modeline göre, içsel pazar araştırması aşaması, pazar bölümlendirmesi ve her bölüm için iyi yapılandırılmış stratejilerin önemine dikkat çekmektedir. İçsel iletişim aşaması tüm çalışanlar arasındaki iletişime ve iş ilişkilerine

odaklanmaktadır. İçsel karşılık verme aşaması ise işletme tarafından çalışanlara sağlanan maddi ve manevi katkıları ifade etmektedir. Özetle, bu model dış müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamanın ön koşulunun çalışanların istek ve ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak olduğunu göstermektedir (Lings; 2004).

Genel olarak bakıldığında bu modellerin ortak özellikleri ise aşağıdaki şekildedir (Reynoso ve Moores, 1995, s.68)

- İçsel farkındalık yaratılması,
- İç müşterilerin ve tedarikçilerin belirlenmesi,
- İç müşterileri beklentilerinin belirlenmesi,
- İç tedarikçilerle iletişim kurulması,
- İç tedarikçilerle kurulan iletişime bağlı, ihtiyaç duyulan içsel ürünleri sunabilmek için gerekli değişikliklerin yapılması,
- İç müşteri memnuniyeti için bir ölçüt elde edilmesi,
- İç ürünlerin iyileştirilmesi için iç tedarikçilere geri bildirim sağlanmasıdır.

Yaklaşımlar arasında bazı farklılıklar varsa da ortak özellikler bu şekilde sıralanabilir.

4.İçsel Pazarlamanın Amaçları ve Unsurları

İçsel pazarlamanın temel amacı, her seviyede motive ve müşteri bilincine sahip personel elde etmektir (George, 1990). Kotler (2000) içsel pazarlamanın amacının müşteriye iyi hizmet verebilmek için yetenekli çalışanları başarılı bir şekilde işe alma, eğitme ve motive etmek olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bir işletme müşterilerine iyi bir hizmet sunmaya hazır değilse mükemmel vaatte bulunmasının bir anlamı yoktur. Bu nedenle iç pazarlama dış pazarlamanın önünü açmaktadır.

İçsel pazarlamanın amaçları, iç ve dış pazar için tanımlanabilir. Buna göre içsel pazarlamanın üç temel amacı vardır (Paliaga ve Strunje, 2011). İlk hedef iç pazarla ilgilidir. Çalışanların işletmenin vizyonunu, misyonunu, stratejik hedeflerini, bunların nasıl gerçekleştirileceğini anlaması ve çalışanların işletmeye aidiyet duyması için yapılan yatırımları içerir. İkinci ve üçüncü amaç dış pazarla ilgilidir. İşletmenin uzun vadeli iyi iş ilişkileri geliştirebilmesi ve rekabet avantajına ulaşabilmesi için müşterilere yapılan

yatırımlardır.

İçsel pazarlamanın diğer amaçları iç müşteri memnuniyetinin arttırmak, çalışanların daha müşteri odaklı olmasını sağlamak, çalışan verimliliğini en üst düzeye çıkarmak, çalışan ilişkilerini uyumlu hale getirmek, kaliteli personeli elde tutmak ve işletme karlılığını arttırmak olarak sıralanabilir (Grönross, 1990; Lings 2004; Varinli, 2012; Urk 2015; Tepe, 2019; Erginöz, 2019; Huang, 2020).

Ahmed ve Rafiq (2002) içsel pazarlama literatürünü gözden geçirerek içsel pazarlamanın beş ana unsuru olduğunu belirtmişlerdir. Bu unsurlar aşağıdaki şekildedir.

- Çalışan motivasyonu ve memnuniyeti.
- Müşteri odaklılık ve müşteri memnuniyeti.
- İşlevler arası koordinasyon ve entegrasyon.
- Yukarıdakilere pazarlama benzeri bir yaklaşım.
- Belirli kurumsal veya işlevsel stratejilerin uygulanması

İçsel pazarlama, çalışanları motive etmeye ve müşteri odaklılığa yönelik kurumsal stratejileri uygulamak ve entegre etmek için pazarlama benzeri bir yaklaşım kullanan planlı bir çabadır. Bu tanım, içsel pazarlamanın beş ana unsurunu içermektedir. Çalışanları motive ederek ve işlevler arası çabaları koordine ederek müşteri odaklı stratejilerin uygulanması yoluyla müşteri memnuniyetini sağlamayı vurgular (Ahmed ve Rafiq, 2002).

5. İçsel Pazarlamada İç Müşteriler

İçsel pazarlama çalışanlara müşteri gibi davranma felsefesidir (Berry ve Parasuraman, 1992). Berry, içsel pazarlamayı, çalışanları iç müşteriler olarak görmek, işleri ise bu iç müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayan ve işletmenin hedeflerine hitap eden iç ürünler olarak görmek şeklinde tanımlamıştır. İçsel pazarlamanın temel önermesi “memnun müşterilere sahip olmak için işletmelerin memnun çalışanlara sahip olması” gerektiğidir. Bunun çalışanlara müşteri gibi davranılarak yani pazarlama ilkelerini iş tasarımına ve çalışan motivasyonuna uygulayarak başarılacağı düşünülmektedir

(Ahmed ve Rafiq, 2013).

Kotler, hizmet üreten işletmelerde, tüketiciyle işletme arasındaki ilişkiyi ‘dışsal’, tüketiciyle çalışan ilişkisini ‘interaktif’, işletmeyle çalışan ilişkisini ise ‘içsel pazarlama’ olarak üç ana başlığa ayırmıştır. Buna göre çalışanlar müşteri ilişkilerini etkilemektedir. Bu nedenle yöneticiler içsel pazarlama ile destek sağlayarak çalışanlarını motive etmelidir. İşletmeler gerçekten müşteri ilişkilerini güçlendirmek ve tatmin etmek istiyorsa öncelikle çalışanlarını tatmin etmelidir (Kotler ve Armstrong, 2013).

Müşteri tatminini etkileyen önemli unsurlardan biri çalışan tatmini olduğu için içsel pazarlama literatürü bu konuya sıklıkla odaklanmıştır. Dabholkar ve Abston’a göre (2008) çalışanın iş tatmini organizasyonel faktörler (özerklik, tazminat, adalet algısı, yönetici desteği), finansal içsel pazarlama uygulamaları (ücret, finansal ödüller, teşvikler) ve finansal olmayan içsel pazarlama uygulamaları (tanıma, motivasyon, yetkilendirme) ile gerçekleşir. Kim ve Back’e (2012) göre işletmenin sağladığı eğitim programları, çalışma ortamında yöneticinin yaklaşımı, çalışanın öz yeterlilik algısı gibi etkenler çalışanın iş tatmini üzerinde etkilidir. Alshurideh, Alhadid ve Barween’e (2015) göre çalışanın tatmini çok yönlü ve karmaşık bir olgudur. Bu çalışmaya göre çalışan tatmini motivasyon, eğitim, iletişim, yetkilendirme faktörleri ile ilişkilidir. Bir diğer çalışmaya göre içsel pazarlamada yetki, özerklik, iç iletişim ve ödül gibi uygulamalar iç müşteri tatminini getirmektedir (Chen, Huang, Pak ve Hou, 2020). Bu konuda da ağırlıklı olarak insan kaynakları ile birlikte disiplinlerarası çalışmalara ve örgütsel bağlılık gibi unsurlara dayandırılan çalışmalar yapılmıştır.

6. İçsel Pazarlamanın İşletmelere Katkısı

İşletmeler, stratejilerini daha kolay uygulayabilmek için içsel pazarlamayı kullanabilmektedir. Ancak içsel pazarlama uygulamaları günümüzde hala yaygın olarak kabul görmemektedir. İçsel pazarlamanın işletmelere sunabileceği faydalardan yararlanabilmek için içsel pazarlama felsefenin kabul edilmesi, yönetimin destekleyici yaklaşımı benimsemesi, müşteri odaklı bir anlayışın olması, insan kaynakları yönetiminde stratejilerin geliştirilmesine ve tüm yönetim faaliyetleri arasında

koordinasyona ihtiyaç bulunmaktadır (Ahmed ve Rafiq, 2013).

İçsel pazarlama, işletmelere her gün değişen pazar koşullarında yeni fırsatlar yakalayabilmek için birçok imkân sunmaktadır. İçsel pazarlamanın işletmeler açısından faydaları aşağıdaki gibidir.

İçsel pazarlama stratejilerinin uygulandığı işletmelerde çalışanların tatmin edilmesi ve motivasyonunun sağlanması ile işletmenlerin verimliliğinin artması doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda çalışanların tatmini ve motivasyonu sonucunda işletmeler daha fazla müşteri odaklı ve hizmet odaklı anlayışa sahip olabilir (Alhakimi & Alhariri, 2014).

İçsel pazarlama uygulamalarına tabi olan çalışanlar, kurumun pazarlama kültürünü, stratejik yaklaşımını ve çalışma özelliklerini içselleştirebilirler (Ay ve Kartal, 2003, s.18). Ene'ye (2013) göre, içsel pazarlamada gerçekleştirilecek tüm uygulamalar; değişim, dönüşüm ve gelişimine dair yapılan tüm faaliyetler işletme içinde bir kurum kültürü oluşturma sürecine yol açar. Kısacası içsel pazarlama kurum kültürünün oluşumunu ve evrilmesini destekleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir.

İçsel pazarlamanın işletmenin insan kaynakları işleyişi açısından sağladığı faydalar ise aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- İç müşteri tatmini sağlayan işletmelerde işten ayrılmalar azalır.
- İç müşteri bağlılığı sağlanan işletmelerde yetkin personel elde tutulur.
- İşten ayrılmalar azaldığında yeni personel eğitim süreleri ve maliyetleri azalır.
- Hatalı hizmet ve ürünler azalır, bunun sonucunda maliyetler düşer
- Kendisini işletmeye aday olan personelin hizmet kalitesi artar.
- Aidiyet duygusu gelişmiş çalışanlar daha fazla müşteri memnuniyeti sağlar.

7. İçsel Pazarlamanın Çalışanlarına Katkısı

İçsel pazarlama işletmelerden satın alma faaliyetinde bulunan dış müşterilerin yanı sıra işletmenin iç müşterilerine odaklanmayı gerektirir. Çalışanların öncül olduğu içsel pazarlamanın, iç müşteriye sağladığı faydalar aşağıdaki gibidir.

İşletmelerin itibar kazanması açısından yalnızca dış müşterilerine karşı değil iç müşterilerini de gözeterek hareket etmesi önemlidir. Tatmin edilmiş, istekleri karşılanmış, iç müşteriler aracılığıyla hedef pazarda etkin çalışanların itibara katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Çalışanların içerisinde buldukları örgütle bütünleşmesi duygusal bağlılıkla mümkün olup yaşanan iş deneyimleri çerçevesinde gelişme gösterdikleri açıktır (Sabuncuoğlu, 2007). İçsel pazarlama, çalışanlarına birlikte üretmekten zevk aldıkları ekip arkadaşlarıyla bir eser ortaya koymanın sağladığı motivasyonu getirmektedir (Arslanoğlu vd., 2018, s.25).

İçsel pazarlamanın çalışanlarına olumlu yönde psikolojik katkıları da vardır (Ergün ve Boz, 2017). İçsel pazarlamada, iş tanımına göre değil performansa dayalı bir ücretlendirmenin çalışanlarına fonksiyonel faydalar getirdiği görülmektedir. İçsel pazarlama uygulamaları iç müşterilerine istekli ve hevesli olması gibi sembolik değerler de katmaktadır. Etkin içsel pazarlama faaliyetleri yürüten işletmelerde çalışanlar mutlu, kendini gerçekleştirmiş, ekip çalışmasına adapte olmuş bireyler olarak faaliyetlerini sürdürürler. Bu şekilde çalışanların işletmeye karşı aidiyet duygusu gelişir ve buna bağlı olarak işletmeye değer katabilmek için gösterdikleri çaba artar.

Başlıca olarak içsel pazarlamanın çalışanlara faydalarını aşağıdaki gibi maddelendirilebilir;

- Çalışanlar, kişisel gelişim tatmini yaşar.
- Çalışma koşullarında tatmin yaşar.
- Yetki belirliliği, görev ve sorumluluk netliği yaşanır.
- Ücret tatmini yaşanır.
- Yönetimden tatmin yaşar.
- Çalışanlar arasında ilişki tatmini yaşanır,
- İşgücü yeterliliği tatmini yaşanır,
- Çalışanlar arasında daha iyi ve etkin iletişim sağlanır.
- Çalışan fikirleri değer oluşturmak için kullanılır.
- Kariyer geliştirme yapılır.

SONUÇ

Bu çalışmada içsel pazarlama kavramı, tarihi gelişimi, içsel pazarlamaya yönelik modeller ve içsel pazarlama eğilim ve uygulamaları üzerinde durularak içsel pazarlamanın günümüze kadar geldiği durum betimsel olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda bilinçli yapılan içsel pazarlama uygulamaları işletmelerin çalışma politikalarını güçlendirmektedir. İşletme çalışanları için oluşturulan içsel pazarlama ortamı değerli bir yatırıma dönüşmektedir. İşletmelerin sektörlerindeki başarısı çalışanların başarısına bağlıdır. En iyi çalışanların cezbedilmesi, elde tutulması ve motive edilmesi kritik bir önem kazanmaktadır. Diğer çalışanların da bağlılığı ve psikolojik yaklaşımları başarıda önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, rekabet ortamının yarattığı belirsizlikleri aşmayı hedefleyen işletmeler, içsel pazarlama uygulamalarıyla bu durumun üstesinden gelebilmektedir.

İçsel pazarlama kavramı uzun süre önce ortaya çıkmasına rağmen işletmelerin çok azı tarafından uygulamaya geçirilmektedir. İçsel pazarlamanın gerçekleşmesi için öncelikle yönetimin içsel pazarlamayı anlaması stratejik manada değerlendirmesi ve desteklemesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu anlayışın bütün yönetim süreçlerine yaygınlaştırılması ve konuya bütünlük bir yaklaşım sağlanması gerekmektedir. Bu şekilde işletmeler çalışanlarını motive edebilir, müşteri odaklı hake gelebilir ve bütünlük bir pazarlama anlayışına sahip olabilir.

İçsel pazarlama yaklaşımı ile çalışanların iş ortamında bireysel olarak gelişmesi, ilerlemesi ve uygun fikirleri değerlendirerek dış müşteriye en uygun çözümleri sunabilmesi açısından gerekli ortam oluşturulur. Çalışan memnuniyetin sağlanması daha etkin iletişim, daha yaratıcı ve üretken bir ortamın oluşmasına imkân verir. Dış müşteri memnuniyetini sağlamanın iç müşteri memnuniyetine bağlı olduğunu fark eden işletmelerin, içsel pazarlama faaliyetlerine uyumlu olarak kendilerini yenilemeleri ve bunları amaçlarına ulaşmak için en etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir.

Özetle içsel pazarlama yaklaşımı gereğince işletmeler misyonlarını, amaçlarını, stratejilerini ve taktiklerini hem iç pazarlama programlarına hem de dış pazarlama

programlarına yönelik olarak geliştirmelidir. Çalışanlar içsel pazarlama programı çerçevesinde işletmelerin anahtar hedef gurubu konumunda değerlendirilirken müşteriler de dış pazarlama programı çerçevesinde anahtar hedef grup olarak düşünülmelidir. Bu şekilde işletmeler müşteri memnuniyeti, karlılık, rekabet avantajı elde etme gibi hedeflerine ulaşabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda işletmelerin içsel pazarlama eğilimlerine uygulama yönlü olarak bakılması önerilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, P. K & Rafiq, M. (2002). *Internal marketing – tools and concepts for customer focused management*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Ahmed, P. K. & Rafiq, M. (2003). Internal marketing issues and challenges. *European Journal of marketing*, 37/9, s. 1177 – 1186
- Ahmed, P. K., & Rafiq, M. (2013). *Internal marketing*. Routledge.
- Alhakimi, W., & Alhariri, Kh. (2014). Internal marketing as a competitive advantage in banking industry. *Academic Journal of Management Sciences*, 3(1), 15-22.
- Alshurideh, M., Alhadid, A. Y. & Barween, A. (2015). The effect of internal marketing on organizational citizenship behavior an applicable study on the University of Jordan employees. *International Journal of Marketing Studies*, 7(1), 138.
- Arslanoğlu, A., Bektemur, G. ve Gemlik, N. (2018). İçsel pazarlamanın çalışanların iş tatmini üzerine etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi* 1(1), 1–9.
- Arslanoğlu, A. (2019). İçsel pazarlamanın hasta güvenliği kültürüne etkisi. Ankara: İKSAD.
- Ay, C. ve Kartal, B. (2003). İçsel pazarlama: literatür incelemesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* 5(20),15–25.
- Babacan, E. ve Akbıyık, B. S. (2018). *Stratejik Pazarlama İletişimi “Temel Kavramlar”*. İzmir: Gama Basım Yayın ve Dağıtım.
- Berry, L. L., Hensel, J. S. & Burke, M. C. (1976). Improving retailer capability for

- effective consumerism response. *Journal of Retailing*, 52(3), 3-14.
- Berry, L. L. & Parasuraman, A. (1992). Services marketing starts from within. *Marketing Management*, 1(1), 24-34.
- Chen, Q., Huang, R., Pak, K. Y. & Hou, B. (2020). Internal marketing, employee satisfaction and cultural congruence of Gulf airlines. *Tourism Review*.
- Çetinkaya, A. (2016). Performansa dayalı ücretlendirmenin ücrete bağlı streste farklılık yaratma düzeyi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2* (18), 374-99.
- Çoban, S. (2004). Toplam kalite yönetimi perspektifinde içsel pazarlama anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (22), 85-98.
- Dabholkar, P. A., & Abston, K. A. (2008). The role of customer contact employees as external customers: A conceptual framework for marketing strategy and future research. *Journal of Business Research*, 61(9), 959-967.
- Doukakis, I.P. ve Kitchen, P.J. (2004), Internal marketing in UK Banks: Conceptual legitimacy or window dressing? *The Internal Journal of Bank Marketing*, 22(6): ss.421-452.
- Ene, S. (2013). İçsel pazarlamaya yönelik olarak çalışanların pazarlama kültürünün oluşturulmasının İşletme Performansını Arttırmadaki Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (10), 67-90.
- Erginöz, Y. C. (2019). *Kurum imajı oluşumunda işletmelerin içsel pazarlama uygulamalarının ve işveren marka faaliyetlerinin etkisi*. Yüksek Lisans Tezi.
- Ergün, G. S. ve Boz, H. (2017). İşletmelerin içsel pazarlama uygulamaları ve işgörenlerin iş tatmini ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1(1/2),1-12.
- Ewing, M. ve Caruana, A. (1999). An internal marketing approach to public sector management: The marketing and human resources interface. *The International Journal of Public Sector Management*, (1), 17-26.

- Frost, F. A. & Kumar, M. (2001). Service quality between internal customers and internal suppliers in an international airline. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 18(4), 371-386.
- George, W. R. (1990). Internal marketing and organizational behavior: A partnership in developing customer-conscious employees at every level. *Journal of Business research*, 20(1), 63-70.
- Grönroos, C. (1990), Relationship approach to the marketing function in services contexts: the marketing and organisational behaviour interface, *Journal of Business Research*, 20(1), 3-12.
- Huang, Y. T. (2020). Internal marketing and internal customer: A review, reconceptualization, and extension. *Journal of Relationship Marketing*, 19(3), 165-181.
- Kim, Y., & Back, K. J. (2012). Antecedents and consequences of flight attendants' job satisfaction. *The Service Industries Journal*, 32(16), 2565-2584.
- Kotler, P. (2000). *Marketing management: The millennium edition* (Vol. 10). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2013). Principles of marketing. Pearson education.
- Lauterborn, B. (1990). New marketing litany: four Ps passé: C-words take over, 61(41).
- Lings, I. N. (2004). Internal market orientation: Construct and consequences. *Journal of Business Research*, 57(4), 405-413.
- Paliaga, M. & Strunje, Ž. (2011). Research of implementation of internal marketing in companies in the Republic of Croatia. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 24(1), 107-121.
- Park, J. H. & Tran, T. B. H. (2018). Internal marketing, employee customer-oriented behaviors, and customer behavioral responses. *Psychology & Marketing*, 35(6), 412-426.
- Piercy, N., & Morgan, N. (1991). Internal marketing—The missing half of the marketing

- programme. *Long Range Planning*, 24(2), 82-93.
- Rafiq, M. & Ahmed, K. P. (2000). Advances in the internal marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449–462. doi: 10.1108/08876040010347589.
- Reynoso, J. & Moores, B. (1995). Towards the measurement of internal service quality. *International Journal of Service Industry Management*, 6(3), 64-83.
- Sasser, W. E. & Arbeit, S. P. (1976). Selling jobs in the service sector. *Business Horizons*, 19(3), 61–65.
- Selimoğlu, E. ve Biçen Yılmaz, H. (2009). Hizmet içi eğitimin kurum ve çalışanlar üzerindeki etkileri. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 1(51), 1–12.
- Telli, G. (2021). Bütünleşik Pazarlama Yönetiminde Vaka Analizleri. İstanbul: Kriter Yay.
- Tepe, B. (2019). *İçsel pazarlama faaliyetlerinin duygusal bağlılık üzerine etkilerinin analitik hiyerarşi prosesi ile önceliklendirilmesi*. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.
- Urk, M. (2015). *İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışan Bağlılığı ile Müşteri ve Şirket Performansına Etkisinin Analizinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü*. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Doktora Programı.
- Yao, Qing; Chen, Rong & Cai, Guoliang (2013). How internal marketing can cultivate psychological empowerment and enhance employee performance. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 41(4), 529–537. doi:10.2224/sbp.2013.41.4.529
- Yapraklı, Ş. ve Özer, S. (2013). İçsel pazarlama: Erzurum’da faaliyet gösteren zincir perakendeci mağazaların çalışanları üzerinde bir alan araştırması. 43–60 içinde 21. Yüzyılın Pazarlama Paradigması -Bildiriler Kitabı-.

Yapraklı, Ş. ve Özer, S. (2001). Çağdaş pazarlamada yeni bir yaklaşım: İçsel pazarlama. *Pazarlama Dünyası*, 6 (1), 59.

Varey, R.J. (1995). A Model of Internal marketing for building and sustaining a competitive service advantage. *Journal of Marketing Management*, 11, 41-54.

Varinli, İ. (2012). *Pazarlamada yeni yaklaşımlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Vel, P., Shah, A., Mathur, S. & Pereira, V. (2019). Internal marketing in a higher education context–towards an enriched framework. *International Journal of Educational Management*, 33(1), 5-27.

Health Seeking Behavior on Maternal Health Care among Adolescent Mother of Northern Bangladesh

Rawnaq Ara PARVIN¹

Md. Mithu RANA²

Mst. Sharmin AKTER³

Abstract

Health knowledge is one of the key factors enabling adolescent women to be aware of their health status in order to seek appropriate health services. This study aims to assess the knowledge and attitude on maternal health care and the contributing factors to being knowledgeable among adolescent mother in Chapinawabganj district, the northern part of Bangladesh. A mixed-method study was conducted over 8 months, A total of 101 adolescent mothers were interviewed employing a predesignated and open-ended structured questionnaire after taking informed consent, using the Andersen-Newman model as a conceptual framework. The findings of the research shows that 35.6% of adolescent mothers' first marriages occurred as the result of their lower socio-economic status. 42.6% adolescence mothers gave birth to their first babies unexpectedly (not in planned). Only 46.5 % had attended at antenatal care (ANC) and 26.7 % opined that ANC visits should be done within 3 months of pregnancy; whereas, 44.6 % didn't know about postnatal care (PNC) visits. Only 32.7 % of adolescent mothers said that additional food intake is needed during pregnancy. 74.3 % (75 out of 101) expected normal delivery. A traditional birth attendant (TBA) still plays an influence in contemporary rural society, 36.6 % of mothers preferred delivering at home with the help of anTBA. The literacy and socioeconomic status of the adolescent mothers were observed as a major determinant in constructing knowledge and perception. They seldom seek skilled care due to poor social networking and family restrictions that promote maternal complication. Maternal health education and accessible services are in demands for this population.

Key Words: Adolescent mothers, Maternal health knowledge, Antenatal care, Maternal complicity.

Atıf İçin / For Citation: PARVIN, R. A., RANA, M. M. & AKTER, M. S. (2022). Health seeking behavior on maternal health care among adolescent mother of Northern Bangladesh. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 97-118. <https://dergipark.org.tr/pub/usbed>

Makale Tr / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 07.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.03.2022

¹ Lecturer; Varendra University, Rajshahi, Bangladesh

E-mail: rawnaqara@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0889-3048

² Lecturer; First Capital University of Bangladesh, Chuadanga, Bangladesh

E-mail: mithu_socru51@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-8953-9325

³ Assist. Prof.; Varendra University, Rajshahi, Bangladesh

E-mail: sheikhsharmin123@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6418-1910

INTRODUCTION

Adolescent pregnancy is teen pregnancy of women aged between 13-19 years (WHO, 2004; Rexhepi et al, 2019; Plionis, 1975). It is a global public health concern, as it has a wide range of socio-economic effects on both mothers and their children, (Islam, 2017; Li et al, 2021; Shahabuddin et al, 2017; Mohr, 2019; Shahabuddin et al, 2016; Ryan, 2009) and, it is one of the major health threats to young women in Bangladesh. The World Health Organization (WHO) estimates that every year, about 16 million women aged 15 to 19 years, and two million girls under the age of 15 constitute approximately 11 percent of all deliveries globally (WHO, 2014; Sultana, 2019; Islam, 2017; Doddihal, Katti, & Mallapur, 2015; Kirchengast, 2016; Alemayehu, Haider & Habte, 2010), and each year 70,000 adolescent mothers die of maternal delivery complications in developing countries (WHO, 2014; Kiani, Ghazanfarpour, & Saeidi, 2019). Adolescent mothers are more likely to suffer from obstructed delivery and other severe childbirth and pregnancy-related complications (Fraser, 1995; Banerjee, 2009). Several studies have pointed out adolescent pregnancy can lead to morbidities, such as preterm birth (Dean, 2013), preeclampsia, and eclampsia (Macedo, 2020; Dekker, & Sibai 2001), puerperal endometritis, systematic infections (UNICEF, 2008; Cavazos-Rehg, 2015; Nadeau, Subramaniam, & Andrews, 2016, April), miscarriage (Daily Star, 2019/ Begum, 2019), preterm premature rupture of membranes (Ergen et al, 2017), and maternal mortality (Azevedo, 2015). The risk of maternal mortality is highest for 15 years teenage girls and pregnancy and childbirth-related complications are higher among adolescent girls age 10-19 as compared to women aged 20-24 (Ganchimeg. 2014; WHO, 2019). In South Asia, Bangladesh has the highest rate (35%) of adolescent pregnancy (NIPORT, 2015, Dulitha, 2013; Papri, 2016). According to UNFPA, Pregnancies among girls, less than 18 years of age have irreparable consequences. It infringes on the rights of girls, with potentially fatal implications for their sexual and reproductive health, and imposes high development costs on communities, especially in perpetuating the poverty cycle (Loaiza, & Liang, 2013). Unlike many other countries, Bangladesh odds of adolescent pregnancy without legal courtship. Adolescent fertility in Bangladesh occurs mainly within the context of marriage. Bangladesh has the highest

teenage fertility rate in South Asia, with one out of every ten girls having a child before the age of 15, and one out of every three adolescents being mothers or pregnant by the age of 19 (UNDP,2016; UNFP, 2013; GOVT. of Bangladesh,2012).Our study tries to find out if the adolescent mothers are aware of the precautions that should be taken during their pregnancies? What they know regarding a healthy diet during pregnancy. In this study it is pointed out that Bangladeshi adolescent mothers having inadequate knowledge about health are subjected to death related complicancies in their pregnancies. So, the study of health seeking behavior of adolescent mothers is rationable and a matter of life and death.

Litarature Review

Adolescent girls are more likely to report early, frequent and unplanned pregnancies (typically as the consequence of not using contraceptives, and male dominance in reproductive health decisions) (Raine,011), as compared to women married after reaching the age of 18. These customs are compounded by malnutrition and inadequate antenatal care (ANC) and affect receiving maternal care (Pathak, 1993; Rahman, 2011; Kamal, 2009). The majority of them are unaware of family planning, and even if they are, they do not have convenient access to facilities or do not use them. Family members do not approve of abortions, even if it is an unplanned pregnancy societal value is to give birth to the child. Despite, some progress had made on maternal health status, the estimated maternal mortality ratio (MMR) in BMMS 2016 is 196 per 100,000 live births; the rate has remained almost unchanged in Bangladesh since 2010. In this regard the 4rth Health Population, and Nutrition sector Program 2017-2022 have set the target of reaching an MMR of 105 per 100,000 live births in 2022, the risk of maternal death is high among first-time mothers (215 per 100,000 live births) as well as for parities 4 or higher (BMSS,2016). Maternal health opposite of maternal mortality and morbidity because women who are healthy stand a far better chance of thriving during and after pregnancy than women who are unhealthy, for taking ANC, DC, PNC during pregnancy period and after delivery (WHO, 2017; Stanikzai, 2019; McDonagh, 1996; Tarekegn, Lieberman, & Giedraitis, 2014; Ali, & Chauhan, 2020; Mrisho et al, 2009; Kim & Kim, 2019; Mehari, & Wencheko, 2013; Achia, & Mageto, 2015; Haruna,

Dandeebo, & Galaa, 2019). Knowledge and practices of taking health care service are increasing day by day. But adolescent pregnancy associated with child marriage is the key hindrance to getting proper knowledge on maternal health snatches childhood from adolescent mothers and compromises their development (Mehra et al, 2018; Malhotra et al, 2011; Barman, Saha, & Chouhan, 2020; Patra, 2016; Tarar et al, 2019; Fayokun, 2015). Adolescent maternal and child health is the most priority of the health care providers and health seekers (Pathak, Singh, & Subramanian, 2010; Dingle, Powell-Jackson & Goodman, 2013). Pregnant teenagers or mothers aged 15–19, are not aware of reproductive and maternal health. Their knowledge in this regards is very few and health-seeking behaviors are also low, the risk of maternal complicacy and maternal and neonatal mortality are more associated with socioeconomic factors (education, income, religious belief, accessibility of services, power structure within the family, etc.) (Andersen and Newman, 1990) rather than the age related biological issues.

As a result, in-depth analysis and substantial discussion of adolescent mothers' perceptions and awareness in current sociocultural settings in Northern is needed. Inadequate prenatal care, illiteracy, and low socioeconomic conditions are also factors that influence the outcome of pregnancy in adolescent women. Prenatal and delivery care deficiencies may increase the risk of neonatal morbidity and mortality. Women have been facing various difficulties both before and after birth, according to analysis. Women have certain misconceptions regarding the services provided at UHC, in addition to practical difficulties (Khanum, 2002).

Therefore, the current research examines teenage mothers' awareness and attitudes toward maternal health care in northern Bangladesh. The effect of early pregnancy on adolescent health in terms of complications during pregnancy and problems during childbirth are also studied.

Method

The study followed a mixed-methods analysis that gathered data from adolescent mothers (aged 12-20). To triangulate and test the results, several data sources were used, including case studies and interviews with teenage mothers using an open-ended

standardized questionnaire. The study was conducted in Chapainwabganj district of Rajshahi division, Bangladesh. Research data shows that women aged 20–49 living in the Rajshahi division had the highest risk of adolescent motherhood (93.7%) than other divisions (Islam, 2017). We purposively selected married adolescent girls residing in three Unions of Chapainwabganj: Volahat, Hosenvita and Kanshat. Socio-economic conditions, cultural practices and beliefs, and access to maternal health services are quite similar for the people living in these areas. A total of 101 people were polled for quantitative and qualitative information. In addition to married adolescent girls, which are the main study population, we also collected data from community health workers, community members, government, NGOs, and health providers. Data from adolescent mothers were collected through questionnaires and in-depth interviews (IDIs). They were asked about their knowledge, perception, and practices related to maternal healthcare services and their preferred delivery places and methods. They were also asked about their attendance to ANC. Two female researchers (sociologists, experienced in conducting IDIs) collected the data. Research assistants were recruited and trained to conduct interviews in such a way that prejudices could be minimized (i.e. dominant respondent bias, shyness bias). They followed memory recall theory in order to ensure validity of respondents' answer. Before we started our project a research plan was developed and a field test was conducted in Volahat Union to ensure the quality of the project. We used SPSS tools to evaluate data and used the Andersen-Newman model as a coding guide (Andersen and Newman, 1990). The Anderson model is a theory-based paradigm that considers healthcare use as a model in which three variables, namely predisposing factors, need factors, and enabling factors, decide people's access to healthcare services. The model thus adequately facilitated to reveal adolescent girls' knowledge, perception to produce attitudes regarding maternal healthcare-seeking behavior. After reading a subset of the transcripts, an initial coding structure was created based on the study's objectives. When new codes or themes were applied to the system, all of the data was re-evaluated to ensure that it was still relevant. To get a sense of the whole, the data gathered from the questionnaire, IDIs, and case study were scrutinized multiple times.

Ethical Considerations

The research protocol was accepted by the local government bodies and Verbal consent was obtained from all the participants.

RESULTS

In this section of the study. Tables and charts are entirely based on original data. Table 1 demonstrates the state of knowledge on overall ANC criteria, detailed of at least four prenatal visits and proper timing, tetanus toxoid vaccination, and iron and calcium intake, permitted workloads, preferred mode of delivery and place.

SL	Knowledge on maternal health Care								
1	Marital age	Type of first Pregnancy			Total		Percentage		
		Desired		Not Desired			(%)		
(12-20years)		f= 43(42.6%)		f= 58(57.4%)		101		(100)	
2	Education			Monthly Family Income and Expenditure					
	Education level	Total	Percentage (%)	Income and Expenditure Range		Income		Expenditure	
	Literate	8	7.92			f	(%)	f	%
	Primary	15	14.85	1000	10000	50	49.5	61	60.4
	Secondary	59	58.42	11000	20000	38	37.6	35	34.7
	H.S.C	11	10.89	21000	30000	9	8.9	5	5.0
	Honours	7	6.93	31000	40000	2	2.0		

	Master	1	0.99	41000	50000	2	2.0		
N=		101	100			101	100	10	100
3	Required Antenatal care (ANC) visit (times)					f		g (%)	
	Less than 4 times					31		30.7	
	At least 4 times					47		46.5	
	Don't Know					23		22.8	
	Total					101		100.0	
4	Should first ANC be done within first 3 months of pregnancy?								
	Within 3 months					27		26.7	
5	Should a pregnant mother needed to be [TT] vaccinated within 6 month of pregnancy?								
	Needed					100		99.0	
6	Do you think 30 minutes walking during pregnancy is good for health?								
	Good					84		83.2	
	Bad					3		3.0	
	Don't know					14		13.9	
Total					101		100.0		
7	Can anemia be prevented by eating more iron-contained food during pregnancy?								
	Preventable					98		97.0	
	Don't know					3		3.0	

	Total	101	100.0
8	Does pregnant woman need calcium supply?		
	Needed	91	90.1
	Don't know	10	9.9
	Total	101	100.0
10	The amount of food is needed to intake by a pregnant mother		
	Normal	67	66.3
	Additional Eating	33	32.7
	Don't know	1	1.0
	Total	101	100.0
12	Necessity of receiving PNC within 1.5 Months		
	0 times	14	13.9
	3-4 times	42	41.6
	Don't Know	45	44.6
	Total	101	100.0
13	Preferred mode of delivery		
	Normal Delivery	75	74.3
	Cesarean Delivery	26	25.7
	Total	101	100.0

14	Preferred Place of delivery in normal pregnancy		
	By TBA at Home	37	36.6
	Government Hospital	40	39.6
	NGO run Hospital	1	1.0
	Private Clinic / Hospital	23	22.8
	Total	101	100.0
15	Perceived need to receive health facilities in case of complicacy		
	Needed	101	100.0
16	Preferred treatment type		
	Traditional Treatment by Kabiraj	7	6.9
	Herbal/ Ayurvedic /Homeopath	5	5.0
	Allopath (By MBBS doctor)	89	88.1
	Total	101	100.0

Source: Authors' calculation.

Discussion

Our study has captured the maternal health knowledge of adolescent mothers (respondent's age range at the time of marriage is 12-20), particularly, in rural areas of Chapainawabganj. About 35.6 % percent (income range below 8000 Tk⁴.) of respondents belonged to the poor socio-economic family background in which the Father is the major determinant for early marriages. About 49.5 % percent of the respondent's husband's family income within (1000-10000 Tk.) only. It was observed

⁴ 8000 Bangladeshi Taka equals to 93\$ as of 23.02.2022

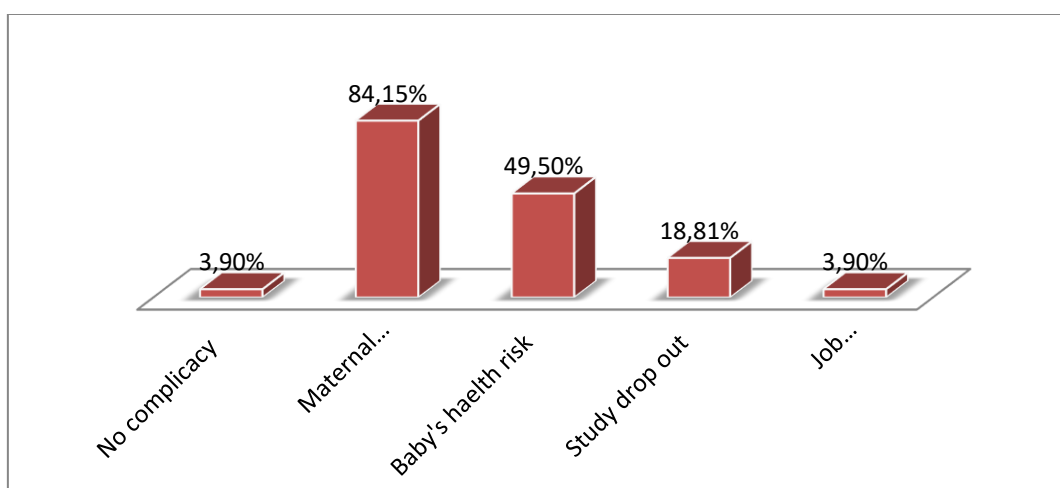
in our study that 57.4% of adolescent mother's pregnancies were desired but in most of the cases, they were unplanned and the rest of them (42.6%) were undesired, and occurred as a result of mistiming (wanted later). As many couples use 'menstrual regulation' a term used to refer to early-termination of pregnancy. They have inertia to share information about their pregnancies. Early marriage, reduces the chances of teenage brides' completing their education. According to this study 14.85% of respondents completed primary education, 58.42% received secondary education, and 10.89% got higher secondary education. Nasrin and Rahman (2016) found in their study that one-year delay in marriage would have lifted female years of schooling by three years and resulted in a 6.5 percent rise in female literacy.

As a result of the data analysis addressing the significance of ANC, It was found that 46.5 % of mothers perceived the need of receiving ANC at least four times during gestation, while 22.8 % said that they don't know the required number, 30.7 % expressed the need less than four times. In addition, 26.7 % of the respondents expressed first the checkup should be done within the first three month of pregnancy. The relevant figures are presented in the question number 3 to 4.

Rahman et al's study has reported 55 percent received at least one skilled antenatal care service; 21% received four or more professional ANC and 32% had professionals present during their deliveries (Rahman et al, 2016). Our study reveals that regarding tetanus toxoid injection, prominently a leading number of mothers 99.0% are highly concerned about vaccination during the first 6 months of their pregnancy (question number 5). Importantly for this study, most of the women know the benefit of walking 30 minutes or above. About 83.2% of the respondents opined as walking is beneficial to health. However, the fact that walking more than 30 minutes is deteriorative to a healthy pregnancy is perceived by only 3.0 %. The data regarding the significant iron and calcium containing food intake, thus found it 97.0 % of the adolescent mothers knows that taking iron-containing foods or tablets can prevent anemia, and 90.1% addressed the need for calcium supply during pregnancy.

According to 66.3 % of respondents opinion, a pregnant mother does not need to take additional food, rather 32.7 % of respondents seem that pregnant mother should eat on average times, though it is crucial for a baby's proper growth. All women need postpartum medical care after giving birth, to make sure about recovering well from labor and birth, but the surveyed report of our study indicates that 44.6 % of adolescent mothers don't know about the PNC visit within 1.5 months of delivery. Moreover, the majority of the respondents reported that they donot have the guts to make autonomous decisions about maternal care.

Chart:1 Knowledge on Probable consequences arising from adolescent pregnancy

Source: Authors' calculation. (Multiple responses)

The 3.9% of the total respondents whose educational background changing from literate to tenth class (Secondary level School), believe that adolescent pregnancy has no negative consequences, 84.15% of mothers, coming from illiterate to higher secondary educational level perceive that adolescent pregnancy frequently leads to maternal health risk.

The educational level of 49.50 % who have addressed the low birth weight of the child as a health risk, is from illiterate to honors degrees. 18.81% of respondents consider study discontinuation as one of the major problems of adolescent pregnancy, literate to masters-level respondent said as so. The problem of job discontinuation stated from

3.9% of respondents had completed class 8 to an honors degree. The facts from the research of the data about the preferred place of delivery is certainly very disappointing from the perspective of the government's initiatives. A maximum number of adolescent mothers (74.3%) admitted that they prefer normal delivery, 36.6 % of respondents preferred delivery by TBA at home in normal pregnancy. They admitted their reasons to prefer home delivery is the being uncomfortable with getting naked in front of everyone at the labor room during delivery. But at home the people are familiar to them and since they are all women, they would have a mutual understanding regarding the situation. Adolescent mothers have no role in decision making of planned pregnancy to delivery planning from restricted knowledge broadening opportunity (Shahabuddin et al, 2016). Husband and mothers-in-law control the period and life chances of maternity. Father-in-law, Brother-in-law takes the pregnant women to the doctor when a severe problem arises. They prefer female health care providers instead of considering good practitioners (Henry et al, 2015). Even they are not aware of the required number of ANC visits and proper time of visit, thus miss adequate facilities.

The danger signs were almost unknown to them so a delay occurs in receiving treatment. Not having sound knowledge on maternal health, family members prefer normal delivery at home, to handle household works and to satisfy their mother-in-law till due date of delivery.

Heavy work puts the fetus to be death risk; rural superstitious people consider heavy working helps in swift delivery.

My mother-in-law compelled me to do heavy work, I tirelessly did, and when my baby was born she didn't cry for getting injured while she was in my sack.

Another case expressed that she had birth pain more than 9 hours, the situation was going out of control but she was told to swim in the pond for easy delivery, her hand and legs gone swelled and had severe headache as a sign of edema but was sent to a local clinic after a long time of suffering.

All of the respondents perceive the severity of complicity and the need for taking treatment, the enthralling fact here was that the mothers who said they were seeking

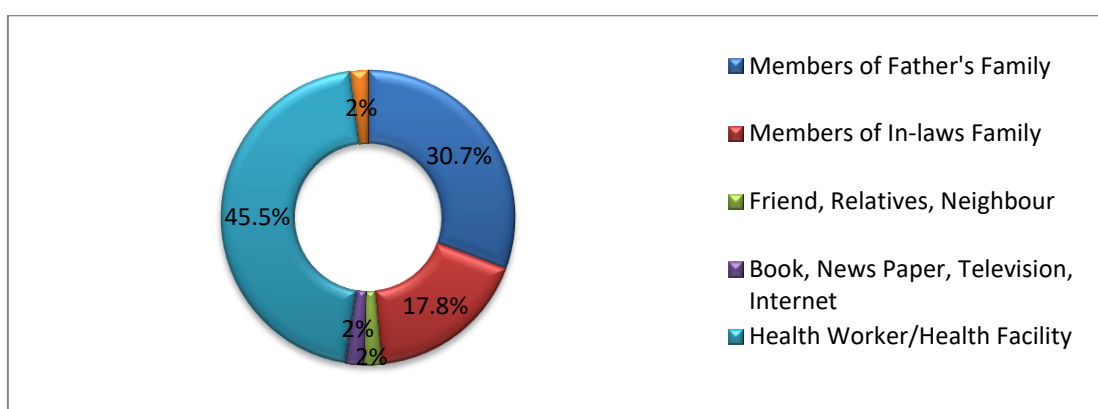
allopathic treatment, were generally those who had had a cesarean birth or had a serious exit complication expressed. 88.1% of the respondents expressed that allopath and treatment from an MBBS doctor are much more authentic and curative. 6.9% of the respondents believe in healing by traditional treatment by kabiraj, 5.0% prefer herbal/ayurvedic /homeopath for the cost-consuming benefit and no side effects on mother.

The case of Mukti illustrates that physical assault with delay in receiving ANC, and giving delivery by an unskilled TBA can lead to infant mortality:

Case # 1

Mukti from Bholahat Upazilla did love marriage when she was 14 years old. Got pregnant soon after marriage. She studied till fifth grade, she was obstinate to deliver the child at in-laws' home since she was scared of C-section. Health care providers from BRAC aware of MNCH (Maternal Neonatal and Child Health), but she made her first ANC visit at the seventh month of gestation from feeling pain in her lower abdomen. She was accustomed to getting beaten by her addicted husband, she had prolonged labor and consequently bore a dead child by unskilled TBA.

Figure 1: Sources of Knowledge gain through the media

Source: Authors' calculation.

Health workers played a vital role in the village areas to make aware of receiving ANC during the pregnancy, 45.5% of the respondents went for ANC visit and took treatment. Father's family members become the real well-wisher and caregivers during the pregnancy, 30.7% of the respondents illustrate the fact that accessibility to ANC was

possible by her parental side's knowledge and information sharing. The in-law's family also has an influential role to make aware pregnant mothers, 17.8% of the total number of respondents have disclosed the reality. Friends, relatives, neighbors, print and social media, and doctors are also the key informers of the knowledge.

CONCLUSIONS

The study revealed that most of the adolescent mothers are school dropouts, their knowledge is constructed by personal and physical factors, social and cultural issues, health conditions, policies, practices, and collective circumstances. Having babies during adolescence has serious consequences for the health of the mother and newborn, especially in areas with weak health care systems. Adolescents seldom seek skilled maternal care than adults due to poor social networking and confined knowledge and perception. This study expected that the necessity of first antenatal care during their first trimester is indeed an important point of beginning for delivery care, Women who use maternal health services can be given cash incentives like Nepal, to overcome economic constraints. It is important to reach health care knowledge and facilities door to door by effective strategies, to ensure their decision-making autonomy in line with supposed decisions by their mothers-in-law and husbands. Caregivers and responsible persons related to adolescent mothers, (i.e. Family and In-laws family, community) should come under maternal sensitization factors through workshops or seminars to overcome traditional beliefs. Health personnel should work collaboratively with the education sector and local Government to reduce school dropouts and child marriages, which are essential to the achievement of the Sustainable DevelopmentGoals (SDGs).

Acknowledgments

Project was funded by the Center for Interdisciplinary Research CIR Varendra University, Rajshahi. We express our special gratitude to Prof. Dr. Rashidul Haque, Honorable Pro-Vice Chancellor of VU for his constant encouragement and support in this research. We wish to thank all the respondents of this study for giving their valuable time in answering questions with patience. We are grateful to Research

Assistants Tasnim Ara, Mst Mansura Khatun, Md. Mahfuzur Rahman and Mst. Saimum AfrozKhanom for their assistance in this project. The authors declared no conflict of interest with respect to the research reported herein.

REFERENCES

- Achia, T. N. & Mageo, L. E. (2015). Individual and contextual determinants of adequate maternal health care services in Kenya. *Women & Health*, 55(2), 203-226.
- Alemayehu, T., Haider, J. & Habte, D. (2010). Determinants of adolescent fertility in Ethiopia. *Ethiopian Journal of Health Development*, 24(1).
- Ali, B. & Chauhan, S. (2020). Inequalities in the utilisation of maternal health care in rural India: Evidences from National Family Health Survey III & IV. *BMC Public Health*, 20(1), 1-13.
- Andersen and Newman Frame Work Health Services Utilization (1990) [umanitoba.ca/faculties/health.../units/.../Andersen_and_Newman_Framework.pdf](#)
- Azevedo, W. F. D., Diniz, M. B., Fonseca, E. S. V. B. D., Azevedo, L. M. R. D. & Evangelista, C. B. (2015). Complications in adolescent pregnancy: systematic review of the literature. *Einstein* (São Paulo), 13(4), 618-626.
- Banerjee, B., Pandey, G. K., Dutt, D., Sengupta, B., Mondal, M. & Deb, S. (2009). Teenage pregnancy: a socially inflicted health hazard. *Indian journal of community medicine: official publication of Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 34(3), 227.
- Bangladesh Maternal Mortality and Health Care Survey (BMMS), (2010). NIPORT, International Centre for Diarrhoeal Disease Research, Bangladesh (ICDDR,B) and Calverton, MD, USA: ORC Macro
- Barman, B., Saha, J. & Chouhan, P. (2020). Impact of education on the utilization of maternal health care services: An investigation from National Family Health Survey (2015–16) in India. *Children and Youth Services Review*, 108, 104642.

- Begum, H. (2019, March 31). Adolescent pregnancy: Effects and remedies. *The Daily Star*. <https://www.thedailystar.net/health/effects-of-teenage-pregnancy-and-solutions-1722604>
- Cavazos-Rehg, P. A., Krauss, M. J., Spitznagel, E. L., Bommarito, K., Madden, T., Olsen, M. A. & Bierut, L. J. (2015). Maternal age and risk of labor and delivery complications. *Maternal and Child Health Journal*, 19(6), 1202-1211.
- Dean, S. V., Mason, E. M., Howson, C. P., Lassi, Z. S., Imam, A. M. & Bhutta, Z. A. (2013). Born too soon: care before and between pregnancy to prevent preterm births: from evidence to action. *Reproductive Health*, 10(1), 1-16.
- Dekker, G., & Sibai, B. (2001). Primary, secondary, and tertiary prevention of pre-eclampsia. *The Lancet*, 357(9251), 209-215
- Dingle, A., Powell-Jackson, T. & Goodman, C. (2013). A decade of improvements in equity of access to reproductive and maternal health services in Cambodia, 2000–2010. *International Journal For Equity In Health*, 12(1), 1-12.
- Doddihal, C. R., Katti, S. M. & Mallapur, M. D. (2015). Teenage pregnancy outcomes in a rural area of South India: A prospective study. *International Journal of Medicine and Public Health*, 5(3).
- Dulitha, F., Nalika, G., Upul, S., Chrishantha, W. M., De Alwis, S. R. & Hemantha, S. (2013). Risk factors for teenage pregnancies in Sri Lanka: perspective of a community based study. *Health Science Journal*, 7(3), 269.
- Ergen, E. B., Yayla, C. A., Sanverdi, I., Ozkaya, E., Kilicci, C. & Kocakusak, C. K. (2017). Maternal-fetal outcome associated with adolescent pregnancy in a tertiary referral center: a cross-sectional study. *Ginekologiapolska*, 88(12), 674-678.
- Fayokun, K. O. (2015). Legality of child marriage in Nigeria and inhibitions against realisation of education rights. *US-China L. Rev.*, 12, 812.

- Fraser, A. M., Brockert, J. E., & Ward, R. H. (1995). Association of young maternal age with adverse reproductive outcomes. *New England Journal Of Medicine*, 332(17), 1113-1118.
- Ganchimeg, T., Ota, E., Morisaki, N., Laopaiboon, M., Lumbiganon, P., Zhang, J. & WHO Multicountry Survey on Maternal Newborn Health Research Network. (2014). Pregnancy and childbirth outcomes among adolescent mothers: a World Health Organization multicountry study. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*, 121, 40-48.
- Government of Bangladesh. (2012). Bangladesh Population Policy-2012. Dhaka: Ministry of Health and Family Welfare. [[Google Scholar](#)]
- Haruna, U., Dandeebo, G. & Galaa, S. Z. (2019). Improving access and utilization of maternal healthcare services through focused antenatal care in rural Ghana: a qualitative study. *Advances in Public Health*, 2019.
- Henry, E. G., Lehnertz, N. B., Alam, A., Ali, N. A., Williams, E. K., Rahman, S. M. & Winch, P. J. (2015). Sociocultural factors perpetuating the practices of early marriage and childbirth in Sylhet District, *Bangladesh. International Health*, 7(3), 212-217.
- Islam, M. M., Islam, M. K., Hasan, M. S. & Hossain, M. B. (2017). Adolescent motherhood in Bangladesh: Trends and determinants. *PloS one*, 12(11), e0188294.
- Kamal, S. M. (2009). Factors affecting utilization of skilled maternity care services among married adolescents in Bangladesh. *Asian Population Studies*, 5(2), 153-170
- Khanum, S. M. (2002). Expanding access to health services for rural women in Bangladesh: Lessons from the National Health Services, *J. Asiat. Soc.* 47 (1): 127-148.
- Kiani, M. A., Ghazanfarpour, M. & Saeidi, M. (2019). Adolescent pregnancy: a health challenge. *International Journal of Pediatrics*, 7(7), 9749-9752.

- Kim, S. & Kim, S. Y. (2019). Exploring factors associated with maternal health care utilization in Chad. *Journal of Global Health Science*, 1(1).
- Kirchengast, S. (2016). Teenage pregnancies: a worldwide social and medical problem. *An Analysis of Contemporary Social Welfare Issues*, 13.
- Li, J., Imam, S. Z., Jing, Z., Wang, Y. & Zhou, C. (2021). Suicide attempt and its associated factors amongst women who were pregnant as adolescents in Bangladesh: a cross-sectional study. *Reproductive Health*, 18(1), 1-9.
- Loaiza, E. & Liang, M. (2013). Adolescent pregnancy: a review of the evidence. Unfpa.
- Macedo, T. C., Montagna, E., Trevisan, C. M., Zaia, V., de Oliveira, R., Barbosa, C. P. & Bianco, B. (2020). Prevalence of preeclampsia and eclampsia in adolescent pregnancy: A systematic review and meta-analysis of 291,247 adolescents worldwide since 1969. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 248, 177-186.
- Malhotra, A., Warner, A., McGonagle, A. & Lee-Rife, S. (2011). Solutions to end child marriage. *Washington, DC: International Center for Research on Women*.
- McDonagh, M. (1996). Is antenatal care effective in reducing maternal morbidity and mortality? *Health Policy and Planning*, 11(1), 1-15.
- Mehari, K., & Wencheke, E. (2013). Factors affecting maternal health care services utilization in rural Ethiopia: a study based on the 2011 EDHS data. *Ethiopian Journal of Health Development*, 27(1), 16-24.
- Mehra, D., Sarkar, A., Sreenath, P., Behera, J. & Mehra, S. (2018). Effectiveness of a community based intervention to delay early marriage, early pregnancy and improve school retention among adolescents in India. *BMC Public Health*, 18(1), 1-13.
- Mohr, R., Carbajal, J., & Sharma, B. B. (2019). The influence of educational attainment on teenage pregnancy in low-income countries: A systematic literature review. *Journal of Social Work in the Global Community*, 4(1), 2.

- Mrisho, M., Obrist, B., Schellenberg, J. A., Haws, R. A., Mushi, A. K., Mshinda, H., ... & Schellenberg, D. (2009). The use of antenatal and postnatal care: perspectives and experiences of women and health care providers in rural southern Tanzania. *BMC pregnancy and childbirth*, 9(1), 1-12.
- Nadeau, H. C., Subramaniam, A. & Andrews, W. W. (2016, April). Infection and preterm birth. In *Seminars in Fetal and Neonatal Medicine* (Vol. 21, No. 2, pp. 100-105). WB Saunders.
- Nasrin, S. O., & Rahman, K. M. (2012). Factors affecting early marriage and early conception of women: A case of slum areas in Rajshahi City, Bangladesh. *International Journal of Sociology and Anthropology*, 4(2), 54-62.
- NIPORT, 2015 National Institute of Population Research and Training (NIPORT), Mitra and Associates and IL.Bangladesh.Demographic and Health Survey 2014: Key Indicators. Dhaka, Bangladesh and Rockville, Maryland, USA; 2015.
- Papri, F. S., Khanam, Z., Ara, S. & Panna, M. B. (2016). Adolescent pregnancy: risk factors, outcome and prevention. *ChattagramMaa-O-Shishu Hospital Medical College Journal*, 15(1), 53-56.
- Pathak, K. B. & Ram, F. (1993). Pathak, KB; Ram, F.: Adolescent Motherhood: Problems and Consequences. *The Journal of Family Welfare*. March 1993. 39 (1), 17-23.
- Pathak, P. K., Singh, A. & Subramanian, S. V. (2010). Economic inequalities in maternal health care: prenatal care and skilled birth attendance in India, 1992–2006. *PloS One*, 5(10), e13593.
- Patra, S. (2016). Motherhood in childhood: addressing reproductive health hazards among adolescent married women in India. *Reproductive Health*, 13(1), 1-9.
- Plionis, B. M. (1975). Adolescent pregnancy: Review of the literature. *Social Work*, 20(4), 302-307.

- Rahman, M. M., Rahman, M. M., Tareque, M. I., Ferdos, J. & Jesmin, S. S. (2016). Maternal pregnancy intention and professional antenatal care utilization in Bangladesh: a nationwide population-based survey. *PloS One*, 11(6), e0157760.
- Rahman, M., Haque, S. E., Zahan, S. & Islam, O. (2011). Noninstitutional births and newborn care practices among adolescent mothers in Bangladesh. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 40(3), 262-273.
- Raine, T. R., Foster-Rosales, A., Upadhyay, U. D., Boyer, C. B., Brown, B. A., Sokoloff, A. & Harper, C. C. (2011). One-year contraceptive continuation and pregnancy in adolescent girls and women initiating hormonal contraceptives. *Obstetrics And Gynecology*, 117(2 Pt 1), 363.
- Rexhepi, M., Besimi, F., Rufati, N., Alili, A., Bajrami, S. & Ismaili, H. (2019). Hospital-based study of maternal, perinatal and neonatal outcomes in adolescent pregnancy compared to adult women pregnancy. *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, 7(5), 760.
- Ryan, J. A. (2009). Adolescent pregnancy and low birth weight in the Peruvian Amazon (Doctoral dissertation, McGill University).
- Shahabuddin, A. S. M., Delvaux, T., Utz, B., Bardají, A. & De Brouwere, V. (2016). Determinants and trends in health facility-based deliveries and caesarean sections among married adolescent girls in Bangladesh. *BMJ open*, 6(9).
- Shahabuddin, A. S. M., Nöstlinger, C., Delvaux, T., Sarker, M., Bardají, A., Brouwere, V. D. & Broerse, J. E. (2016). What influences adolescent girls' decision-making regarding contraceptive methods use and childbearing? A qualitative exploratory study in Rangpur District, Bangladesh. *Plos One*, 11(6), e0157664.
- Shahabuddin, A., Nöstlinger, C., Delvaux, T., Sarker, M., Delamou, A., Bardají, A. & De Brouwere, V. (2017). Exploring maternal health care-seeking behavior of married adolescent girls in Bangladesh: a social-ecological approach. *Plos One*, 12(1), e0169109.
- Stanikzai, A. M. (2019). Assessing maternal health and catastrophic expenditure.

- Sultana, N., Sultana, S., Ahmed, F. & Ullah, S. A. (2019). Knowledge of Adolescent Girls on Pregnancy and Antenatal care. *Northern International Medical College Journal*, 11(1), 423-426.
- Tarar, M. A., Khan, Y. N., Ullah, M. Z., Salik, M. H., Akhtar, S. & Sultan, T. (2019). Knowledge and attitude; pregnancy and antenatal care among young agrarian & non-agrarian females in Faisalabad District, Pakistan. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*, 56(1).
- Tarekegn, S. M., Lieberman, L. S. & Giedraitis, V. (2014). Determinants of maternal health service utilization in Ethiopia: analysis of the 2011 Ethiopian Demographic and Health Survey. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 14(1), 1-13.
- UNICEF. (2008). The state of the world's children 2009: maternal and newborn health (Vol. 9). Unicef.
- United Nations Development Programme (2016). Human development report 2016. New York: UNDP [[Google Scholar](#)]
- United Nations Fund for Population. (2013). State of world population. Motherhood in childhood. Facing the challenge of adolescent pregnancy. New York: UNFPA [[Google Scholar](#)]
- W.H.O. (2019, September 19). Maternal mortality. Factsheet. World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/maternal-mortality>
- World Health Organization (WHO). (2014). Adolescent Pregnancy: Fact sheet. Geneva: World Health Organization. Available at: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs364/en/>.
- World Health Organization (WHO). (2014). Adolescent Pregnancy: Fact sheet. Geneva: World Health Organization. Available at: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs364/en/>.

World Health Organization (WHO). (2017). Fact sheets on sustainable development goals: health targets Maternalhealth. World Health Organization Regional Office for Europe. Available at http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0006/354921/3.1-SDG-Fact-sheet-MaternalHealth.pdf?ua=1,

World Health Organization.(2004). Adolescent pregnancy.

Genç Yetişkin Erkeklerin “Baba” Kavramını Değerlendirmeleri¹

Gülçin KARADENİZ²

Öz

Alanyazın incelendiğinde ebevyınlerin çocuk yetiştirme stillerini içeren çalışmaların daha ziyade erken çocukluk dönemine ve ergenlik dönemine odaklandığı görülmektedir. Ancak uzayan yaşam süresi yetişkin çocuk ile yetişkin ebevyınınin ilişkilerini gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, kültürümüzde yaşayan genç yetişkin erkeklerin baba kavramını nasıl değerlendirdikleri ve babalığı nasıl algıladıkları araştırılmıştır. Araştırmaya, 402 genç yetişkin erkek katılmıştır. Görüşme soruları, doktora tez izleme komitesinin ve uzmanların görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda katılımcıların; %33.3’ü (n=135) baba kavramını erkeklik olarak açıklamıştır. Katılımcıların %40’ı (n=165) babalığın otoriter olarak yapılması gerektiğine dair görüş bildirmiştir. Çalışma grubunun %61,1’i (n= 248) babalarından ahlaki ve etik değerler öğrendiklerini söylemişlerdir. Araştırmaya katılanların % 46,8’sı (n=190) babalarının kendilerini sevdiklerini hatırlamadıklarını paylaşmışlardır. Çocuk yetiştirme tutumlarının ve babalık stiline öneme dair bir çok çalışma/proje yapılsa da bu çalışmada genç yetişkinlerden alınan veriler, hala daha istendik güçlü iletişimin ve etkileşimin sağlanamadığı yönündedir. Yetişkinin ruh sağlığını koruması, güçlü yönlerini bilmesi iyi bir ebevyınlık algısı ve onunla güzel anılar biriktirmesi ile mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Baba, Babalık Stili, Algılanan Babalık

Atıf İçin / For Citation: KARADENİZ, G. (2022). Genç yetişkin erkeklerin “baba” kavramını değerlendirmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 119-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 22.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2022

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Nermin ÇELEN danışmanlığında hazırlanan ve 27.06.2019 tarihinde savunularak başarılı bulunan “*Genç yetişkin erkeklerin algıladıkları baba tutumları ile bireyleşme süreçleri arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın düzenleyici rolü*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi; Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

E-mail: gulcinkaradeniz@maltepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3315-8635

How Do Young Adult to Evaluate The Concept of Being ‘Father’

Abstract

When the literature is examined, it is seen that studies on parenting styles mostly focus on early childhood and adolescence. However, the extended life span has brought the relationship between the adult child and the adult parent to the agenda. In this study, it was investigated how young adult men living in our culture evaluate the concept of father and how they perceive fatherhood. 402 young adult men participated in the study. Interview questions were formed by taking the views of the doctoral thesis monitoring committee and experts. As a result of the research, the participants; 33.3% (n=135) explained the concept of father as masculinity. 40% of the participants (n=165) stated that fatherhood should be done authoritatively. 61.1% (n= 248) of the study group said that they learned moral and ethical values from their fathers. 46.8% of the participants (n=190) shared that they did not remember that their father loved them. Although many studies/projects have been carried out on the importance of parenting attitudes and fatherhood style, the data obtained from young adults in this study is that the desired strong communication and interaction is still not achieved. It will be possible for the adult to protect his mental health, to know his strengths, with a good parenting perception and to accumulate good memories with him.

Key Words: Early Adulthood, Paternal, Perceived Parenting

GİRİŞ

Ebeveynler ve çocukları arasındaki ilişkiler yaşam boyunca önemli ölçüde değişmektedir. Ergenlikten yetişkinliğe geçerken ebeveynler ile olan ilişkilerin doğası değişime uğramaktadır. İlişki, ebeveyn çocuk arasındaki etkileşimden, iki yetişkin arasında daha eşit, karşılıklı ve destekleyici bir boyuta geçer. Burada altı çizilen değişim, anne-babanın ve yetişkin çocuğun birbirlerini görme biçimlerindeki farklılaşmayı kapsamaktadır. Ebeveynler oğullarını ve kızlarının artık bir çocuk değil, özerk bir birey olduğunu kabul ederken, çocuklar da ebeveynlerini, kendi yaşam öyküleri, ihtiyaçları ve eksiklikleri ile eşsiz varlıklar olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu eşit ilişkiye geçmek, bazen iki taraf içinde kolay değildir (Birditt ve ark., 2008; Tanner, 2006).

Birey, yetişkin rollerini yerine getirmeye çalışırken ebeveyn-çocuk etkileşimi, farklı türden bir ‘*etkileşim ve ortaklığın birleşmesi olasılığı*’ ile yeni bir aşamaya geçer (Aquilino, 1996). İşte bu noktada bazen ebeveynler de çocuklarına nasıl davranacaklarını bilemeyebilirler. Bazı araştırmaların sonuçları (örn: White, 2002) genç çocukların ebeveynleri tarafından bazen çocuk bazen yetişkin gibi algılandıklarına dikkat çekmektedir.

Yetişkin çocuklar ebeveynlerini önemli bulunmaktadırlar. Nitelikleri değişse de ebeveynlerinin büyük destek olduklarını vurgulamaktadırlar. Farklı kültürdeki çalışmalar yetişkin ebeveynlerinin üçte birinin çocuklarına duygusal destek (örneğin, bir problemleri olduğunda ebeveyninden yardım ve tavsiye istemek vb.) sağladıklarını göstermektedir (Millward, 1998a; Vassalo ve ark., 2009; Veevers ve Mitchell, 1998). Ebeveynler daha az farkında olsa bile yetişkin çocuklar ebeveynlerinden duygusal destek edinmeye devam ettiklerini, ebeveynlerine hâlâ bağlılık gösterdiklerini ve ebeveynlerinin katkılarına/desteklerine önem verdiklerini bildirmişlerdir (Cohen ve Willis, 1985).

Duygusal desteği, pratik yardım sağlama desteği ve finansal yardım desteği takip etmektedir. Tüm bu sonuçlar, ebeveynler ile yetişkin çocukları arasındaki dünya görüşü bakımından dikkate değer bir uygunluk olması ile açıklanmaktadır (Acock ve Bengtson, 1980; Miller ve Glass, 1989; Millward, 1998b; Vassallo ve ark., 2009).

Genç yetişkinlerle ebeveynlerinin; iletişim, karşılıklı saygı, sosyal destek, finansal bilgi, yardım unsurları, değişen beklenti ve ilişkilerin tanınmasını içeren konularda uyuşmalarının temel teşkil ettiği bilinmektedir. Yani ebeveynler ve genç yetişkinler ilişkilerinin çoklu geçişlerle değişeceğini kabul etmelidirler. Bu değişim atmosferinde, pozitif ebeveynliğin belirli boyutları önem taşımaktadır.

Baba ile yetişkin oğlunun ilişkilerini; zamanla oturan kimlik gelişiminin, bağlamın, zamanın çoklu ritmlerinin (insanlar gelişmelerinde farklı zamanlarda belirli ontogenetik zorunluluklar vb.) erkeklerin babalarının deneyim öykülerinin etkilediği ileri sürülmektedir (Giele ve Elder, 1998). Bu durum, meslek veya aile kaybından dolayı belirsiz rol geçişleri ile karşılaşan kişiler için zor olabilir (Becker, 1997). Kuşaksal zamanın geçişi bazı erkekleri babaya mahsus etkilerden koparıırken diğer erkekler için babaların etkileri ortaya çıkmaya devam edebilir (Allen ve Doherty, 1996; Burton ve Snyder, 1998; Daly, 1995). Yetişkinlikte babanın içselleştirilmesi, özellikle otoriteyi kabul etme, cesaret ve atılganlık yoluyla çevreye yetki vermekte dâhil olmak üzere kişisel otorite duygusunu etkilemektedir (Samuels, 1989).

Farklı kültürlerin mozağıni olan ülkemizde baba ile erkek çocuk arasındaki ilişkide, aşırı kontrolcü, saygı ve korku çerçevesinde devam eden bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Fişek, 1991; Sunar ve Fişek, 2005). Burada belirtilen “saygı ve korku” kavramlarının sevgi eksikliği anlamını taşımadığı denetim ve sevginin beraber işlediği düşünülmektedir. Ancak bazı araştırmalar (Örn., Bolak, 1999; Sancar, 2009) bu durumun baba-oğul ilişkisinde daha çok çatışmaya, duygusal mesafeye ve yoksunluğa neden olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kıray (1976), ebeveyn ile çocuk arasındaki algılayış ve beklentilerin artarak farklılaştığını bu durumun da erkek çocuğun babaya isyan etmesiyle sonuçlandığını vurgulamıştır. Bu şekilde temellenen ilişkilerin babaların mesafeli tutumlarına neden olduğunu ve bu babaların “adeta çocuklarına kıskançlık besledikleri” vurgulanmaktadır (Boratav-Bolak ve ark., 2017).

Yıllar içinde sadece dinini öğreten babadan, tedarikçi olarak evi geçindiren bir babadan, çocuklarının direkt sorumluluğunu alan, ev içinde üretime destek olan yeni babadan ve rekabetçi babadan söz edilmektedir (Gregory ve Milner, 2011; Williams, 2008). Bu bağlamda, kültürümüzde yaşayan genç yetişkin erkeklerin baba kavramını nasıl değerlendirdikleri araştırmak için aşağıdaki problemler tanımlanmıştır:

Genç yetişkin erkeklere göre baba kimdir?

Genç yetişkin erkeklere göre babalık nasıl yapılmalıdır?

Genç yetişkin erkekler babalarından neler öğrendiklerini hatırlamaktadırlar?

Genç yetişkin erkekler babalarının onları sevdiklerini hangi yaşantılarla/anılarla hatırlamaktadırlar?

Genç yetişkin erkekler babalarının Çocuk Yetiştirme Tutumu: Babalık stillerini nasıl değerlendirmektedirler?

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini İstanbul’da yaşayan genç yetişkinler, örneklemini ise Tuzla, Maltepe, Kartal, Ataşehir, Kadıköy, Beşiktaş, Güngören, Ataköy, Bahçelievler ve

Başakşehir ilçelerinde ikamet eden genç yetişkinler oluşturmaktadır. Bu araştırmada, katılımcılara kartopu tekniği kullanarak ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yönteminde, örnekleme oluşturma süreci araştırmanın yapılacağı bireylerden birisi ile temas kurulması ile başlar. Temas kurulan birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimin yardımıyla üçüncü birime gidilir. Bireyden alınan bilgilere göre başka örnekleme birimine ulaşarak zincirleme olarak devam eder (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Araştırma süreci ilerledikçe, ulaşılan kişilerin yardımıyla daha fazla kişi listeye dâhil edilecek ve liste kartopu gibi büyüyecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu süreç bir süre sonra belli kişiler üzerine odaklanıp örnekleme oluşturmaya sonlanmaktadır (Şahin, 2014).

Çalışma sırasında yaklaşık 700 kişiden randevu alınmıştır. Ancak görüşülen bazı katılımcılar, araştırmanın örnekleme dâhil edilmemiştir. Bu katılımcılar; babalarının ve/veya kendilerinin psikiyatrik bir nedenle yatılı tedavi görmüş olmaları, bir kısmının çok küçük yaşlarda babalarını kaybetmiş olmaları, bazı katılımcıların da babaları hakkında olumsuz duygularını yansıtarak anketleri cevaplayamamaları ve uygunsuz ifadeler kullanmaları nedeniyle araştırma örnekleminde yer almamışlardır. Bu araştırmada, 402 kişiye ait olan veriler değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan bireylere yönelik demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1*Demografik Özelliklere Ait Bulgular*

Değişkenler		(n=402) n	100 %
Eğitim durumu	İlk orta lise	107	26,6
	Lisans	240	59,7
	Lisans üstü	55	13,7
Kardeş sayısı	Tek çocuk	20	5,0
	2 kardeş	147	36,6
	3kardeş	106	26,4
	4 ve üzeri	129	32,1
Aile yapısı	Çekirdek	289	71,9
	Geniş	113	28,1
Babası	Hayatta	347	86,3
	Vefat etmiş	55	13,7
Babasının büyüdüğü aile yapısı	Çekirdek	129	32,1
	Geniş	273	67,9
Babasının iş statüsü	Beyaz yakalı yönetici	102	25,4
	Beyaz yakalı ara eleman	57	14,2
	Mavi yakalı	176	43,8
	Yakasız	67	16,7
Babasının eğitim durumu	İlkokul	10	2,5
	Ortaokul	16	4,0
	Lise	81	20,1
	Lisans	240	59,7
	Lisans üstü	55	13,7
Babası ile bir ayda görüşme sıklığımız	0 ila 28 kez	369	91,8
	29 kez ve üzeri	33	8,2

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri formunda, demografik bilgiler, algılanan babalığa yönelik görüşme soruları yer almıştır. Görüşme soruları ve demografik form doktora tez jürsinin görüşleri ve uzmanlarla yapılan görüşmeler doğrultusunda hazırlanmıştır.

BULGULAR

Baba kimdir? Sorusuna verilen cevapların değerlendirilmesi:

Katılımcılar yöneltilen, “*baba kimdir?*” sorusuna çok geniş yelpazede ve çok farklı içeriklerde cevaplar alınmıştır. Bu cevaplar, alanyazındaki eserler (Morgan, 1998; Bolak-Boratav, Fişek ve Eslen Ziya, 2017; Bozok, 2013; Connell, 2005; Sancar, 2009) ve Doç. Dr. Mehmet BOZOK’tan uzman görüşü alınarak gruplanmaya çalışılmıştır. Verilen cevaplar; Morgan’ın (1998) babalığın üç bileşinine göre gruplanmıştır. Bu gruplar; ataerkillik, erkeklik ve ebevyenlik başlıkları altında katagori edilmiştir. Katılımcıların, %33.3’ü ($n= 135$) babalık tanımlarını erkeklik bağlamında, %25.1’u ($n=102$) ise ebevyenlik bağlamında yapmışlardır. Soruya cevap vermek istemeyenler ise iyi bir baba görmediklerini o sebeple tanım vermek istemediklerini dile getirmişlerdir (Tablo 2).

Tablo 2

Katılımcıların “Baba Kimdir?” Sorusuna Verdikleri Cevapların Belirlenen Gruplara Göre Dağılımı

Baba kimdir?	<i>n</i>	%
Ataerkillik	128	31.5
Ebevyenlik	102	25.1
Erkeklik	135	33.3
Cevapsız	41	10.1
Toplam	406	100.0

Ataerkillik bağlamında değerlendirilen cevaplara örnek olarak; “*Ailenin reisi*”, “*atadır ve saygı duyulandır*”, “*ailede sözü geçen*”, “*son sözü söyleyen tek kişi*”, “*evin maddi yükünü taşıyan ve aile ile dış çevre ilişkilerini yöneten kişi*”, “*evin direği*”, “*namusuna, ailesine sahip çıkan, yaşlanılacak çınar*”, “*ocağın başı*”, “*büyük*”, “*zorlukları*

göğüsleyen kişi”, “her şey”, “otoriteyi sağlayan ve onu korumak için çaba sarf eden”, “ol dediğinde olunan, ol diyeceği zaman da ölünecek kişi”, “ailedeki dağ”, “ailenin kural koyucu lideri”, “bağışlayan ve esirgeyen”, “çokca bağışlayan ve çokca esirgeyen”, “otorite kaynağı”, “hiç değilse gizliden seven” vb. ifadeleri gösterilebilir.

Erkeklik bağlamamında değerlendirilen cevaplara örnek olarak; *“her daim ailesine sahip çıkan”, “aileye sahip çıkan”, “koruyan, kollayan”, “annemin kocası”, “hayatımda hiç olmayan bir erkek”, “başımız sıkıştığında arkamızda olduğunu hissettiğimiz birisi”, “erkek ebeveyn demektir”, “çocuğun oluşumunda gereken varlıklardan bir tanesi”, “biyolojik olarak genlerimizin yarısını aldığımız kişi”, “baba bir erkek için en değerli sıfattır”, “'Aile' denen 'Krallik' ta çocuk denen 'Kral'in 'Basındaki tac' tir” vb. ifadeleri verilebilir.*

Ebeveynlik bağlamamında değerlendirilen cevaplara örnek olarak; *“ailenin manevi desteği”, “yeni baba tanımına uyan kişi”, “ilk öğretmen, ilk model, en iyi arkadaş”, “en yakın”, “çocuğunun hep yanında olan kişi”, “sevgi dolu, yardımcı, seni her koşulda destekleyen ve yol gösteren kişi”, “çocuk doğduktan sonra onu büyüten, ihtiyaçlarını karşılayan büyüttükten sonra da daima yanında olan”, “sıkıntılarını paylaşan kişi”, “değer veren, sevdiğini gösteren, çocuğun sosyal ve bilimsel gelişimine destek olan ebeveyn” vb. ifadeleri gösterilebilir.*

Cevap vermek istemeyenler ise babaları ile ilgili üzücü anılarını paylaşmayı tercih etmişlerdir.

“*Babalık nasıl yapılmalıdır?*” sorusuna verilen cevaplara ait bulgular:

Katılımcıların “*babalık nasıl yapılmalıdır?*” sorusuna verdikleri cevaplar, sergiledikleri rollere göre üç kategoride toplanmıştır. Bu roller; temel geçim sağlayıcı, arkadaş ve otorite figürü olarak algılanmaktadır. Bu kategoriler bağıl ve davranışsal durumları içermeleri açısından değerlendirilmiştir (Iwata, 2003). Aynı zamanda bu soru için okul öncesi dönem çocukları için geliştirilen “*Baba Katılım Ölçeği*”nde belirtilen ve baba katılımının temelleri olarak düşünülen; temel bakım, keyfi meşguliyet, ilgi ve yakınlık maddeleri de bir kaynak teşkil etmiştir (Simsıkı ve Şendil, 2014).

Tablo 3

Çalışma Grubunun “Babalık Nasıl Yapılmalıdır?” Sorusuna Verdikleri Cevapların Belirlenen Gruplara Göre Dağılımı

Babalık nasıl yapılmalıdır?	<i>n</i>	%
Arkadaşça	127	31.3
Temel bakım veren kişi olarak	74	18.2
Otorite olarak	165	40.6
Fikrim yok diyerek cevap vermek istemeyenler	34	9.8
Toplam	406	100.0

Katılımcıların %40.6’sı ($n= 165$) kişi babalığın otorite olarak algılanması gerektiği görüşünde olduğunu, %31.3’ü ($n= 127$) babalığın sıcak ilişkiler çerçevesinde arkadaşça yapılmasını önemsediklerini, %18.2’si ($n= 74$) ise babalığın temel bakım vermekle yapılabileceğini düşündüğünü belirtmiştir (

Tablo 3).

Babalığın “*otoriter*” yapılması gerektiğini düşünenlerin verdikleri cevaplara örnek olarak; “*disiplinle, eğiterek, öğreterek*”, “*aile reisi olup otorite kuraarak*”, “*her zaman yanında olmasa da yani başında gibi güç alınan*”, “*evlatlarına neyin doğru, neyin yanlış olduğunu anlatıp öğreterek*”, “*çocuğu döverek, fazla şımartmamak iyidir*”, “*aile reisi olup görevlerini yerine getirerek*” ve benzeri ifadeler gösterilebilir.

Babalığın “*arkadaşça*” yapılması gerektiğini düşünenlerin verdikleri cevaplara örnek olarak; “*sevgi, sefkat ve güven vererek*”, “*aillesine zaman geçirerek, eğlenerek*”, “*demokratik olarak*”, “*yüksek özveri, ilgi ve alaka ile*”, “*olgunluk, ciddiyet ve arkadaşça*”, “*şefkatle, hissederek, içten, dokunarak, hobilerle, eğlenceler bularak*”, “*her ne olursa olsun çocuğun yanında durarak*”, “*temas ederek*”, “*oynayarak*” ve benzeri ifadeler gösterilebilir.

Babalığın “*bakım veren kişi*” yapılması gerektiğini düşünenlerin verdikleri cevaplara örnek olarak; “*evini geçindirerek*”, “*aillesinin maddi ihtiyaçları ile ilgilenerek*”, “*para vererek*”, “*evine giderken ekmek götürerek*” ve benzeri ifadeler gösterilebilir.

“Babanızdan neler öğrendiniz?” sorusuna verilen cevaplara ait bulgular:

Araştırmaya katılanların, %61.1’i ($n=248$) babalarından etik değerler öğrendiklerini, %18.7’si ($n=76$) ise babalarından hiçbir şey öğrenmediklerini paylaşmışlardır (Tablo 4).

Tablo 4

Katılımcıların “Babanızdan Neler Öğrendiniz?” Sorusuna Verdikleri Cevapların Belirlenen Gruplara Göre Dağılımı

Babanızdan neler öğrendiniz?	<i>n</i>	%
Ahlaki ve etik değerler	248	61.1
Davranış biçimleri	41	10.1
Doğrudan temas içeren enstrümanel etkinlikler	41	10.1
Hiçbir şey öğrenmediğini düşünenler	76	18.7
Toplam	406	100.0

Babalarından ahlaki ve etik değerleri öğrenenlerin ifadelerine örnek olarak; sorumluluk, dürüstlük, sevgi, saygı, doğruluk ve din gibi araç değerler gösterilebilir (Rokeach, 1973).

Babalarını rol modeli olarak bazı davranışlar edindiklerini söyleyenlerin verdikleri cevaplara örnek olarak; “aşırı sinir ve şiddet”, “para kazanma yolları”, “adabı muaşeret kuralları”, “ev geçindirme”, “insanların hayatlarını nasıl mahvederiz, nasıl insan gibi görünebiliriz” gösterilebilir.

Babaları ile doğrudan temas içerisinde paylaşımları olanların ise verdikleri cevaplar arasında; “futbol oynamak”, “araba kullanmak”, “fındık toplamak”, “satranç”, “okuma”, “şiir okuma”, “ev aletlerini tamir etme”, “mangal yapma”, “bisiklet sürmek” vb. doğrudan temas içeren enstrümantal etkinlikler bulunmaktadır.

Babalarından hiçbir şey öğrenmediklerini söyleyenler ise cümlelerini bu ve benzer şekillerde ifade etmişlerdir: “Kayda değmez”, “Neler öğrendiğimden çok neler öğrenmediğim daha fazla”, “Babam sert bir adamdı, sevgisini göstermezdi ama severdi”, “Öğrenmedim ama iyi bir insandı”, “Nasıl baba olunmayacağı dışında hiçbir şey öğrenmedim”, “Hiçbir şey öğrenmedim, annemden öğrendim insanlığı”...

“*Babanızın sizi sevdiğini hangi yaşantılarla/anılarla hatırlıyorsunuz?*” sorusuna verilen cevaplara ait bulgular:

Bu soruya verilen cevaplar, Palkovitz’in (2002) erken çocukluk dönemi için belirlediği baba katılımını bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alan kapsamındaki değerlendirdiği modele göre yapılmış ve genç yetişkin çocuklar tarafından hatırlanan yaşantılar şu kategorilerde toplanmıştır: İletişim, öğretme, denetleme, düşünce süreçleriyle meşgul olma, maddi destek sağlama, duygu gösterme, koruma, duygusal destek, getir götür işleri, bakım verme, çocukla ilişkili bakım konusuyla meşgul olma, paylaşılan ilgiler, ulaşılabilir olma, planlama ve paylaşılan aktivitelerdir.

Araştırmaya katılanların % 46,81 (n=190) babalarının kendilerini sevdiklerini hatırlamadıklarını, %5’i (n=2) de babalarını kendilerine bir şey öğrettikleri sırada sevdiklerini hissettiklerini paylaşmışlardır (Tablo 5).

Tablo 5

Katılımcıların “Babanızın Sizi Sevdiğini Hangi Yaşantılarla/Anılarla Hatırlıyorsunuz?”

Sorusuna Verdikleri Cevapların Belirlenen Gruplara Göre Dağılımı

Babanızın sizi sevdiğini hangi yaşantılarla/anılarla hatırlıyorsunuz?	n	%
İletişim	13	3.2
Öğretme	2	.5
Denetleme	7	1.7
Maddi destek sağlama	12	3.0
Duygu gösterme	39	9.6
Koruma	28	6.9
Duygusal destek	29	7.1
Bakım verme	8	2.0
Paylaşılan ilgiler doğrudan temas	46	11.3
Ulaşılabilir olma	6	1.5
Planlama	7	1.7
Paylaşılan aktiviteler	6	1.5
Babam göstermezdi cevabını verenler	11	2.7
Hatırlamayanlar	190	46,8
Toplam	406	100.0

Babası tarafından sevildiğini hatırlamayanlar sıklıkla; “hiçbir şey”, “bu soruları geçsek?”, “pek göstermezdi”, “fiziksel bakımdan pek ilgili değildi”, “Uzun yıllar beni sevmediğini bile düşündüm”, “Seviyordur muhakkak ama belli etmezdi” ve benzer ifadeler kullanmışlardır.

“Babanızın sizi sevdiğini hangi yaşantılarla hatırlıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların temel duyguları içerip içermediği de değerlendirilmiştir. Katılımcıların, % 47,5’i (n=193) cevaplarında duygu içeren bir sözcük kullanmamıştır. Kalan katılımcıların; %37,9’u (n=154) öfke (Hiddet, kızgınlık, gazap, sinirlilik, düşmanlık, hınç ve şiddet), % 11,8’i (n=48) ilgi (Merak, kabul, dostluk, güven, şefkat, sevgi ve bağlılık), % 1,7’si (n=7) üzüntü (Keder, acı, kasvetli, melankoli, umutsuzluk, yalnızlık), %0,5’i (n=2) utanç (Suçluluk, utanç, hayal kırıklığı, vicdan azabı, pişmanlık, üzüntü ve pişmanlık), %0,5’i de (n=2) iğrenme (Tiksinme, hor görme, küçümseme, kibir, nefret, hoşlanmama, sevmeme) duygularını içeren ifadeler kullanmışlardır.

Babanızın çocuk yetiştirme yöntemi nasıldır? sorusuna verilen cevaplara ait bulgular:

Katılımcıların, % 69.2’si (n=281) babalarını otoriter bulduklarını bildirmişlerdir. Babalarını otoriter olarak bulanlar şu ifadeleri kullanmışlardır: “Aşırı otoriter kontrolcü”, “Cezalandırma”, “Dayak, hakaret”, “Babamın hoşuna giden davranışlarda bulunduğum zaman iyi olurdu fakat hoşuna gitmediğinde kötü şeyler olabilirdi”, “Ceza verme şekli, aç bırakma, konuşmama”, “Sözleri kılıktan keskindir, konuşması yeter”, “Araya mesafe koyardı”, “katı”, “Kendisi yapıp, çocuklarının yapmasını istemediği her şeye karşı çıkan disiplin turu”, “Kuralcı, hep son sözü söyler”, “Babam çok sert, mesafeli, mükemmelliyetçi, obsesif ve kurallarla doluydu”, “özellikle ilkokul ve sonrasında bana sürekli cezalar ve yasaklar koyan birisiydi”, “çocukluğumda ve anne-babamla beraber yaşadığım dönemde sürekli bir şeylerden dolayı eleştirildiğim”, “Aşırı sertti, dayak yoktu ama şiddetli bağırma ve azarlamalara maruz kaldığımı hatırlıyorum” vb. (Tablo 6).

Yine katılımcılardan %1.7’si (n=7) izin verici ihmalkâr tutumla yetiştiklerini belirtmişlerdir. Cevap vermek istemeyenlerin (%5.9 n=24) çoğunluğu fazla hatırlamak istemediklerine vurgu yapmışlardır (Tablo 6).

Katılımcıların %5.9'u (n=24) bu soruya cevap vermek istememişlerdir. Bir çocuğu beden dilini kullanarak soruyu cevaplamayı red ederken, bir kısmı “*bu sorulardan daha çok var mı?*” şeklinde tepki vermiş, bir kısmı da “*kendi var mıydı da stili olsun*” ve benzer cevaplar vermişlerdir (Tablo 6).

Tablo 6

Katılımcıların “Babanızın Disiplin Yöntemi Nasıldır?” Sorusuna Verdikleri Cevapların Belirlenen Gruplara Göre Dağılımı

Babanızın çocuk yetiştirme yöntemi nasıldır?	<i>n</i>	%
Açıklayıcı otoriter	80	19.7
Otoriter	281	69.2
İzin verici şımartan	14	3.4
İzin verici ihmalkâr	7	1.7
Cevap vermek istemeyenler	24	5.9
Toplam	406	100.0

SONUÇ

Araştırmaya katılanların babalık tanımları incelendiğinde, % 33.3'ü (n= 135) tanımlarını erkeklik bağlanmında, % 31.5'u (n= 128) ise ataerkillik bağlanmında, %25.1'u (n= 102) ise ebeveynlik bağlanmında tanımladığı saptanmıştır. AÇEV (2018) raporunda, babaların çocukları ile kurdukları ilişkilerde, ataerkillik, geleneksel babalık ve modern babalık arasındaki devamlılığın sürdüğünü belirtmiş ve en önemli kısmın ebeveynlik olduğuna dikkat çekmiştir, ancak bu araştırma sonucu da göstermiştir ki babalık tanımı daha ziyade ataerkillik ve erkeklik üzerinden yapılmaya devam etmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun babayı “*ailenin reisi*” olarak tanımlamasının nedeninin toplumsal kabule göre, ailenin geçimini sağlaması gereken birincil aktörler olarak babanın görülmesi düşünülmektedir. Kültürümüzde erkeklerin eve ekmek getiren kişi olma rolü üzerinde belirleyici olan ekonomik ve ataerkil toplumsal ilişkilerin birbiriyle iç içe geçmiş olduğu vurgulanmaktadır (AÇEV, 2018).

Ataerkil ailede, mutlak bir baba hâkimiyeti söz konusudur. Baba otoritesini dinden alır ve dini geleneklerin sürdürülmesi ile görevlidir, din atalarının kültürüdür. Bu çalışmada da birçok katılımcı babalarını din öğrendikleri kişi olarak da tanımlamıştır. Yine verilen cevaplar arasında yer alan “*evdeki her şeyin sahibi*” ve benzer ifadeler yine ataerkil aile yapısında babanın ailenin tüm mal varlığı üzerinde söz sahibi olarak algılanmaya devam ettiğinin bir diğer göstergesi olarak düşünülebilir.

Bu soru bize Bourdieu'nun "*habitus*" kavramını da düşündürmektedir. Bourdieu ve Wacquant, (2003) ataerkil olarak tanımlanan aile içinde erkeğin (babanın) rolleri de değişecektir öngörüsünde bulunsalar da bu araştırma örneklemini itibari ile fazla bir değişim saptanmadığı açıktır.

Cevapları erkeklik başlığı altında değerlendirilen katılımcıların kullandıkları ifadeler detaylı olarak incelendiğinde hegamonik erkekliğe vurgu yapıldığı düşünülmektedir. Connell (2002) hegemonik erkeklik kavramıyla, kaynağını ataerkil yapıdan alan cinsiyet düzeniyle birlikte, sınıf ilişkilerine ve kültürel dinamiklere de vurgu yapmaktadır (Connell, 2005). Burada hegemonya kavramı, doğrudan güce dayalı olmayan ancak din, kitle iletişim araçları, iş statüsü, ücret ve destek gibi yapıların içinde yer alan, kültürel egemenlik kuran egemenliği ifade etmektedir. Genç yetişkinlerin bir kısmının babalarını değerlendirirken bu bağlamdan baktıkları düşünülmektedir.

Katılımcıların %40.6'sı ($n= 165$) babalığın otorite olarak algılanması gerektiği görüşünde olduğunu, %31.3'ü ($n= 127$) babalığın sıcak ilişkiler çerçevesinde arkadaşça yapılmasını önemsediklerini, %18.2'si ($n= 74$) ise babalığın temel bakım vermekle yapılabileceğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

Babalığın temel belirleyicileri arasında erkeklik ve babalığa yüklenen statüler, anlamlar ve rollerin etkili olduğu düşünülmektedir. Babalık ve erkeklik biçimleri sabit kalmaz toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlar içinde şekillenir ve zaman içerisinde değişim gösterdiği bilinen bir gerçektir (Morgan, 2001). Buradaki değişimin de baba katılımının artması ve çocuğun gelişiminin desteklenmesi yönünde olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu araştırma sonucunda kendi babalarını otoriter bulduklarını bildiren katılımcılar, yine gördükleri babalık stiline vurgu yapmışlar ve babalığın otoriter tutumla yapılması

gerektiğini belirtmişlerdir. Coltrane’ın da belirttiği üzere (2010) babaların benimsediği ve etkilendiği ataerkil ilişkiler etrafında ortaya çıkan erkeklik kodları, erkeklerin nasıl babalık yaptığını kuran en önemli unsurlardan birisidir.

Kural koyma, belki de ebeveynlik denilince ilk akla gelen kavramlardan biri olduğu için cevapların da disiplin sağlamaya doğru yönelmiş olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde gerek sosyal medyada, gerek STKların duyurularında, gerekse kamu spotları vasıtasıyla, babaların çocuklarıyla doğrudan temas kurarak ‘babalık’ yapmasının önemi vurgulanmakta, birçok örnek, görsel paylaşılmakta ve “*ilk iş babalık*” sloganıyla farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu örneklem grubunda, babalık hala disiplin edici kişi ifadesiyle dile getirilmiştir. Bu durum ebeveynlik özellikle de babaları bilgilendirme çalışmalarının çok yeterli olmadığını düşündürmüştür. Özellikle başta akademisyenler olmak üzere, STK çalışanlarına, okul yöneticilerine, öğretmenlere ve ibadet yerlerinde çalışan kişilere büyük görevler düşmektedir. Öncelikle bilimsel bilgi ile bu kişiler eğitilmeli, onlar da bilgilerini paylaşmalıdırlar. Halka babanın çocuk gelişimi üzerindeki etkileri anlatılmalı özellikle babaların, çocukların akademik, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimleriyle olan ilişkilerinin önemi vurgulanmalıdır. Baba adaylarına ve babalara çocukla kurulacak “doğrudan temas”, “çocuğa ulaşılabilir olma” ve “sorumluluk” kavramları açıklanmalıdır.

Bu araştırmada katılımcılara babaları ile olan ilişkilerini saptamak üzere yöneltilen “*Babanızdan neler öğrendiniz?*” sorusuna; katılanların, %61.1’i ($n=248$) babalarından etik değerler öğrendiklerini, %18.7si ($n=76$) babalarından hiçbir şey öğrenmediklerini bildirerek cevap vermişlerdir. Katılımcıların yalnızca %10.1’i ($n=41$) doğrudan teması gerektiren ve serbest zamanda paylaşılan ilgileri içeren etkinliklerden bahsetmişlerdir.

Baba ile yakınlık kurmak, onunla iletişimde ve yakın ilişkide bulunmak erkek çocuklar için gelişim sürecindeki en kritik noktalardan birini temsil etmektedir. Çünkü bu süreç, kimlik gelişimi ve bireyleşme için de son derece önemlidir. Anneden farklı olarak baba dış dünyayı, gücü, rekabeti, iktidarı, macerayı, “*erkek olmayı*” ve “*erkek gibi davranmayı*” temsil etmektedir. Babaların çocuklarına öğrettikleri davranışlar, çocuğun

cinsiyet rollerinin sosyalizasyonunu hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir. Örneğin, babanın oğluna odun kırmayı göstererek yaşadıkları kültürdeki cinsiyet rollerine uygun etkinlikleri öğretmesi, erkekler ağlamaz gibi özel olarak hangi davranışların cinsiyet rolüne uygun olduğunu belirtmesi yine cinsiyetine göre oyuncaklar seçmesi doğrudan etkidir. Babanın farklı cinsiyetteki çocuklarıyla nasıl ilgilendiği ve davrandığı ve çevreyle kurduğu etkileşimin niteliği ve nasıl bir model olduğu ise dolaylı etkidir.

Teknolojik ilerlemeler, yaşam koşullarının farklılaşması, alınan eğitim sürenin uzaması, kültürel değişimler nedeniyle nesiller arası değerlerin farklılaştığı düşünülse (Güngör, 2008; Yaman, 2010) de bu araştırmada babalardan öğrenilen değerlerin özenle korunduğu saptanmıştır. Aydın’a (2006) göre, değerlerin kaynağı dine veya başka bir otoriteye dayanmaktadır. Ülkemizde de dini inançlılık eğilimi artmakla birlikte bu araştırmaya katılanların çoğunluğu babalarını otorite kaynağı olarak gördüklerini de paylaşmışlardır. Ayrıca yapılan birçok araştırmada erkeklerin dindarlık eğilimlerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Aktepe ve Yel, 2009; Bacanlı, 2002).

Etik ve ahlaki değerlerin büyük bir yüzdeliği temsil etmesi birçok yönden değerlendirilebilir. Levinson (1986) genç yetişkinliğin ilk dönemlerinde bireylerin daha fazla bir rehber, akıl hocasına ihtiyaç duyduklarına vurgu yapmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere genç yetişkin çocuklar ve ebeveynleri farklı bir ilişkiye sahiptirler. Bu nedenle babalar maneviyatı güçlendirecek bir rehber olarak görülüyor olabilirler. Dyke ve Murphy (2006), bu durumun iş hayatında da geçerli olduğuna dikkat çekmektedirler. Diğer taraftan, Dunn ve Merriam (1995), farklı sosyo-ekonomik yapısı olan erkekler üzerinde yaptıkları araştırmalarında önemli bir kanıt bulmadıklarını belirtmişlerdir. Bu cevabın, kültürel yapı ve toplulukçu ilişkilerin sonucunda şekillendiği düşünülmektedir.

Yine ahlak ve değerlerin insana sonradan öğretilip öğretilemeyeceği konusu antik dönemlerden beri tartışılan bir konu olmakla birlikte toplumun her kademesinde etkin rol oynayan değerlerin bireye aktarımı, sayesinde birey topluma uyum sağlamakta, topluma faydalı hale gelmektedir (Özen, Güleriyüz ve Özen, 2012).

Katılımcıların en sık yineledikleri değer “sorumluluk” olmuştur. Sorumluluk değeri, Kohlberg’in kuramına (1927) göre, motivasyonel bir rol oynamaktadır ve ahlaki gelişimin ileri aşamasında oluşmaktadır. Bu değere ait yargıların, neyin ahlaki açıdan iyi ya da doğru, hatta benlik için kesinlikle gerekli olduğunu düzenlediği düşünülmektedir. Kohlberg’in (1984), sorumluluğun fonksiyonunu geleneksel bir isim kullanarak açıklamasına da, ahlaki davranışta kimliğin rolüne bu şekilde vurgu yapmıştır (akt. Bergman, 2004). Bu değer yoğun olarak önemsenmesinin bireyleşme testi ile ilişkisi de merak konusu olmuştur, ancak diğer değerlere ait yeterince veri olmadığından maalesef analiz yapılamamıştır.

Dikkat çeken noktalardan birisi de Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması’na göre, ailedeki en önemli değer “*sadakat*” olarak saptanmasına rağmen, bu çalışmanın katılımcılarından hiçbiri bu değeri dile getirmemişlerdir (ASAGEM, 2010).

Bu araştırmanın sonuçları baba katılımının çocuk üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılacak boylamsal çalışmalara ihtiyaç olduğunu bir kez daha göstermektedir. Ayrıca bu ve benzer çalışmalarda diğer ebeveynin etkisinin, evlilik uyum ve doyumlarının kontrol edilmesinin önemi de unutulmamalıdır

Araştırmada yöneltilen sorulardan birisi de “*Babanızın sizi sevdiğini hangi yaşantılarla/anılarla hatırlıyorsunuz?*” sorusudur. İçsel çalışan modellerin en temel kaynaklarından birisi, semantik ve epizodik bellek sistemleridir (Siegel, 1999). Belleğin semantik organizasyonu, olayları yorumlamamızı sağlayan inançların genellemesini ifade etmekte; epizodik bellek ise tersine, olaylarla ilişkili yaşanan duygular temelinde kodlanan durumlara atıfta bulunmakta, “*anılar*” olarak da adlandırılabilmektedir.

Araştırmaya katılanların %39.7si ($n=161$) babalarının kendilerini sevdiklerini hatırlamadıklarını belirtmişlerdir. Page (2001) tarafından yürütülen araştırmada, kaygılı-kaçınmacı bağlananların, epizodik belleğe güvenmemeyi öğrendiklerinden, tutarlı bir bellek organizasyonu geliştiremedikleri ve sonucunda da görüşmelerde anılarını hatırlayamadıkları gözlenmiştir.

Güvenli bağlanma stiline sahip olan bireylerin çocukluk yaşantılarını daha fazla hatırladıkları ve hatırladıkları anıların olumlu yaşantılardan meydana geldiği

görülmüştür. Kaçınan bağlanma stiline sahip bireylerin ise yaşantılarının ve bağlanma ilişkilerinin değerini düşürme eğiliminde oldukları ve bakım veren kişi ile olan bağlanma yaşantılarını hatırlamakta zorlandıkları görülmüştür. Saplantılı bağlanma stiline sahip olan bireylerin ise ebeveynlerini olduklarından daha olumlu ve destekleyici gösterdikleri ancak çocukluk anılarını bütünleştirirken tutarsız bir tavır sergiledikleri saptanmıştır (Main, Kaplan ve Cassidy, 1985; De Wolff ve van Ijzendoorn, 1997)

Gelen cevaplar incelendiğinde yine kültürümüze özgü olduğu düşünülen “*Babam göstermezdi*” (%2.7 $n=11$) cevabı dikkat çekmektedir. Yıllar önce anneanne/babaanne ve dedelerimizden duyduğumuz “*babamız bizi uyurken severmiş*” ifadesinin farklı bir versiyonu olan bu söylem de yine ailedeki ataerkil yapıya ve iletişim eksiliğine dikkat çekmektedir. Oysa duyguların gösterilmesinin önemi literatürde her daim vurgulanmaktadır (Thompson, 1994; Gross, 2001).

Bu sorunun cevabı, genç yetişkinlerin, babalarını ulaşılabilir bulmadıklarını da düşündürmektedir (Ulaşılabilir bulanlar, %1.5 $n=6$). Oysa bir çocuğun güçlü olabilmesi için babanın ulaşılabilir olmasının önemi alanyazındaki birçok çalışma ile vurgulanmaktadır (örn: Day ve Lamb, 2004; Güngörmüş, 1992; Downer, Campos, McWayne ve Gartner, 2008). Belsky (1984), babanın harcadığı zaman daha çok fiziksel etkinlikler ve oyunlardan oluşmaktadır dese de genç yetişkin katılımcılar geç yetişkin babalarını farklı bir şekilde algıladıklarını belirtmişlerdir. Günümüz genç yetişkin babalarının durumu için AÇEV (2018) raporu bu yönde umut vericidir. AÇEV’in araştırmasına katılan genç babalar, çocukları ile ilgilenmeyi ve ulaşılabilir olmayı önemsediklerini belirtmişlerdir. Bu katılımcıların %78.5’i çocukları ile zaman geçirme etkinliği olarak televizyon izlediklerini belirtseler de ev içinde el becerilerine dayanan etkinlikler yapan babaların oranı da az değildir (%48.5).

Babanın çocuğun yaşantısına katılmasının yetişkin gelişim sürecinin bir parçası olduğu unutulmamalıdır (Kuzucu, 2011). Bazı araştırmalar (örn: Marsiglio, 1991) kız çocukların babaları ile daha çok etkinlik içinde söylese de Baruch ve Barnett (1987) babaların erken çocukluk döneminde erkek çocuklarının bakımına ve onlarla oynamaya daha fazla zaman ayırdıklarını vurgulamaktadır. Kültürümüzde ise erkek

çocukla “erkekçe” zaman geçirme görevi babaya verilse de genelde bu görev de annelerin sorumluluğunda sürmektedir. Unutulmaması gereken, erkek çocukların her daim babalarına ihtiyaç duyduklarıdır (Marsiglio ve ark, 2000).

Katılımcıların, %69.2’si babalarını otoriter bulduklarını, %1.7’si ($n=7$) izin verici ihmalkâr tutumla yetiştirdiklerini, %5.9’sı ($n=24$) ise cevap vermek istemediklerini belirtmişlerdir. Ebeveynin kullandığı disiplin yöntemleri, ebeveynin kişiliğine, çocuğun mizacına, kültürel yapıya, ebeveynlerin sosyo-ekonomik durumuna, mesleğine, yaşına, çocukların yaşına, sayısına, cinsiyetine, ailenin ortamına göre farklılıklar göstermektedir (Berns, 1997).

Özellikle de babaların çocuk yetiştirme tutumlarının belirleyicilerinden birisi de babaların kendi babalarını model almalarıdır. Bu araştırma kapsamında, katılımcılara dedelerinin çocuk yetiştirme tutumları da sorulmuştur. Araştırmaya katılanların %41.9’u ($n=170$) dedelerinin babalık stiline de otoriter tutum üzerinden ilerlediğini ifade etmişlerdir. Ancak yöneltilen “*babanızla dedenizin çocuk yetiştirme tutumlarını benzer bulur musunuz?*” sorusuna katılımcıların %59,9’u ($n=243$) babaları ile dedelerinin tutumlarının aynı olmadığını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, Kusin ve Savran’ın (1995) araştırmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Onların bulgularına göre, aşırı otoriter ve aşırı disiplin uygulayan babaların, baba olan çocuklarının baskıcı ve sert disiplinli olmamakla birlikte otoriter tutumları sürdürdükleri saptamışlardır. Katılımcılar babaları ile dedeleri arasındaki farklılıkları şu ifadelerle dile getirmişlerdir: “*dedemde asabiyet, tahammül düşüklüğü daha fazlaydı*”, “*dedemde sevgi fazla yoktu, ama otorite aynı*”, “*babamda ailesine değer verme ve çalışma daha çok, her şeye kızmaz*”, “*dedemde aile reisinin bir kişi olabileceğine inanç vardı*”, “*huy ve davranış benzer ama dede daha sinirliydi*”, “*babam çocuklarına da söz hakkı verirdi*” vb.

Bu sonuçlara etki eden nedenlerden bir tanesinin de babanın yetiştiği aile yapısının olabileceği düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların %45,3’nün ($n=184$) babaları geniş aile yapısından gelmektedirler. Sertelin de 2003 yılında yaptığı araştırmasında

anne babaların geniş ya da çekirdek aileye sahip olma durumları açısından çocuk yetistirme tutumlarını incelemiş ve bu araştırma ile benzer sonuçlar tespit etmiştir.

Bu araştırmada genç yetişkinlerle çalışıldığı için babaların evlilik doyumları belirlenmemiştir. Ancak Hortaçsu (2003) evlilik doyumu düşük olan babaların daha otoriter bir tutum sergilediklerini vurgulamıştır. Daha sonra yapılacak araştırmalarda hem çocuklarla hem de babaları ile kuşaklar arası çalışılması önerilmektedir. Bu araştırma kapsamında sadece, genç yetişkin çocuklardan “*anneleri ile babalarının evlilik ilişkilerini değerlendirmeleri*” istenmiştir. Katılımcıların %73.6’sı ($n=299$) ebeveynlerine ait evliliği uyumlu olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Ebeveynler arasındaki ilişkinin olumlu algılanması ve çatışmaların çözüm biçimleri, çocuğun gelişimine, annenin veya babanın ebeveynlik tarzındaki bireysel gelişiminden daha önemli katkı sağlamaktadır ve uyum süreçlerini etkilemektedir (Gable, Crnic, Belsky, 1994; Şendil, 2014).

Çalışmanın sonuçları da göstermiştir ki toplumumuzda babanın otoriter olması istenilen, onaylanan bir durumdur, ancak Schaeffer ve Edgerton (1985) göre, ana-babaların kendilerini eğitici (öğretmen) veya terbiyeci (disiplinci) olarak algılamalarının ve otoriter tutuma sahip olmaları çocuklarıyla ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Otoriter algılanan tutumla büyüyen çocukların sosyal becerilerinin (Pacheco, Gomes ve Teixeira, 1999) ve benlik saygılarının (Haktanır ve Baran, 1998; İkizoğlu, 1993; Kındap, Sayıl ve Kumru, 2008) düşük olduğu ve otoriter tutumun çocukta olumsuz özellikleri ortaya çıkardığı (Öztürk, 1990) ancak otoriter ailelerin çocuklarının, ihmalci anababaların çocuklarına kıyasla daha iyimser oldukları (Weber, Brandenburg ve Viezzer, 2003) bilinmektedir.

Yerel yönetimler, muhtarlıklar ve diğer ilgili kurumların yardımı ile ebeveynlere özellikle de babalara “pozitif disiplin teknikleri”, “çocuk yetiştirmede övgü” ve “içten disiplinli çocuk yetiştirme” konularında eğitimler sık sık düzenlenmelidir. Elbette bu tür eğitimler düzenlenmektedir, ancak babalar gerek iş saatlerini gerek başka sorumluluklarını bahane göstererek katılım göstermemektirler. Bu noktada, iş yerlerine

büyük sosyal sorumluluklar düşmektedir. İş yerlerinde yapılacak eğitimlere katılımın daha yüksek olacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların %5.9'u (n=24) "Babanızın çocuk yetiştirme yöntemi nasıldır?" sorusuna cevap vermek istememişlerdir. Bir çocuğu beden dilini kullanarak soruyu cevaplamayı red ederken, bir kısmı "bu sorulardan daha çok var mı?" şeklinde tepki vermiş, bir kısmı da "kendi var mıydı da stili olsun" ve benzer cevaplar vermişlerdir. Bu araştırmada zaman sınırlı olduğu için maalesef daha sonra bu kişilerle odak gruplar yapılarak görüşülememiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalar planlanırken sürenin bu boyutun da hesaplanarak düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acock- Alan C. ve Bengtson, V. L. (1980). Socialization and attribution processes: Actual versus perceived similarities among parents and youth. *Journal of Marriage and the Family*, 40, 19-30.
- AÇEV Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2018). Erkeklik ve babalık halleri. <https://www.acev.org/wp-content/uploads/2018/05/ErkeklikVeBabalikHalleri.pdf>
- Allen, W.D. ve Doherty, W.J. (1996). The responsibilities of fatherhood as perceived by African American teenage fathers. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 77,142-155.
- Aquilino, W. S. (2006). Family relationships and support systems in emerging adulthood. J. L. Arnett ve J. J. Tanner (Ed.). *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century* içinde (s 193–210). American Psychological Association.
- ASAGEM Ankara Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2010). Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması (s. 84-92). Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aydın, M. Z. (2006). *Ailede çocuğun ahlâk eğitimi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bacanlı, H. (2002). *Psikolojik kavram analizleri*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Barnett, R. C., Marshall, N. L. ve Pleck, J. H. (1992). Men’s multiple roles and their relationship to men’s psychological distress. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 358–367.
- Bergman, R. (2004). Identity as motivation: Toward a theory of the moral self. D. K. Lapsley ve D. Narvaez (Ed.). *Moral development, self, and identity* içinde (s. 21-46). Erlbaum.
- Berns, R. M. (1997). Child, family, school, community: Socialization and support. Cengage Learning/ Standalone Book.
- Birditt, K. S., Fingerman, K. L., Lefkowitz, E. S. ve Kamp-Dush, C. M. (2008). Parents perceived as peers: Filial maturity in adulthood. *Journal of Adult Development*, 15(1), 1–12.
- Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, G. ve Eslen-Ziya, H. (2017). *Erkekliğin Türkiye halleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, J. (2003). *Dönüşümsel bir antropoloji için cevaplar*. İletişim Yayınları.
- Burton, L. ve Snyder, A. (1998). The invisible man revisited: Comments on the life course, history, and men’s roles in American families. A. Booth (Ed.). *Men in families: When do they get involved? What difference does it make?* içinde (s. 31-39). Erlbaum.
- Cohen, S. ve Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*. 1985, 98 (2), 310–357.
- Connell, R. (2002). On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall. *Theoretical Criminology*, 6 (1), 89-99.
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. University of California Press.
- Daly, K. J. (1995). Reshaping fatherhood: Finding the models. İçinde Marsiglio, W. (Ed.). *Fatherhood: Contemporary theory, research, and social policy* içinde (s. 21-40) Sage.

- Day, R. D. ve Lamb, M. E. (2004). Conceptualizing and measuring father involvement: Pathways, problems and progress. R. D. Day ve M. E. Lamb (Ed.). *Conceptualizing and measuring father involvement* içinde (s. 1-15). Lawrence Erlbaum.
- De Wolff, M., ve Van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A metaanalysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Downer, J., Campos, R., Macwayne, C. ve Gartner, T. (2008). Father involvement and children's early learning: a critical review of published empirical work from the past 15 years. *Marriage & Family Review*, 43(1/2), 67-108.
- Dyke, L. S. ve Murphy, S. A. (2006). How we define success: A qualitative study of what matters most to women and men. *Sex Roles*, 2006/55, 357-371.
- Fişek, G. O. (1991). A cross-cultural examination of proximity and hierarchy as dimensions of family structure. *Family Process*, 30, 121-133.
- Gable, S., Crnic, K. ve Belsky, J. (1994). Coparenting within the family system: Influences on children's development. *Family Relations*, 43(4), 380-386.
- Giele, J. A. ve Elder, G. H., Jr. (1998). Methods of life course research: Qualitative and quantitative approaches. Sage.
- Gross, J. J., ve Munoz, R. F. (1995). Emotion regulation and mental health. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2 (2), 151-164.
- Güngör, E. (2008). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ötüken Yayınları.
- Güngörmüş, O. (1992). *Babanın çocuğun zekâsı, akademik başarısı ve benlik kavramı üzerine etkisinin araştırılması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Haktanır, G. ve Baran, G. (1998). Gençlerin benlik saygısı düzeyleri ile anne baba tutumlarını algılamalarının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 5(3), 134-141.

- İkizoğlu, M. (1993). *Demokratik ve otoriter anne-baba tutumlarının benlik saygısı üzerine etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kındap, Y., Sayıl, M. F. ve Kumru, A. (2008). Anneden algılanan kontrolün niteliği ile ergenin psikososyal uyumu ve arkadaşlıkları arasındaki ilişkiler: Benlik değerinin aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 92-107.
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (35), 79-91.
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist Journal*, 41(1), 3–13.
- Main, M., Kaplan, N. ve Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. I. Bretherton ve E. Waters (Ed.). *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development* içinde, (s. 66–104). University Of Chicago Press
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D. ve Lamb, M. E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62 (4), 1173-1191.
- Miller, R. B. ve Glass, J. (1989). Parent-child attitude similarity across the life course. *Journal of Marriage and the Family*. 51, 991–997.
- Millward, C. (1998a). Family support and exchange. *Family Matters*, 50, 19–23.
- Millward, C. (1998b). Later life parents helping adult children. *Family Matters*, 50, 38–42.
- Morgan, D.H.J. (2001). Family, gender and masculinities. S.M. Whitehead ve F.J. Barren (Ed.). *The masculinities reader* içinde (s. 223-232). Polity.
- Öztürk, İ. (1990). *Ana-baba tutumlarının üniversite öğrencilerinin bağımsızlık duygularını anlama, yakınlık, başatlık, kendini suçlama ve saldırganlık düzeyine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

- Pacheco, J., Teixeira, M. A. ve Gomes, W. (1999). Parenting styles and adolescent development of social skills. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 15, 117-126.
- Pleck, J. (1987). American fathering in historical perspective. M.S. Kimmel (Ed.). *Changing men: New direction in research of men and Masculinity* içinde (s. 83-97). Sage Publications.
- Samuels, A. (1989). *The Plural Psyche: Personality, Morality and the Father*. Tavistock.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: imkânsız iktidar*. Metis Yayınları.
- Schaefer, E. S. ve Edgerton, M. (1985). Parent and child correlates of parental modernity. E. Sigel (Ed.). *Parental belief systems: The psychological consequences for children* içinde (s. 287-318). Erlbaum.
- Siegel, D.J. (2001). Toward an interpersonal neurobiology of the developing mind: Attachment relationships, “mindsight”, and neural integration. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 67-94.
- Sunar, D. (2002). Change and continuity in the Turkish middle classfamily. E. Ozdalga ve R. Liljestrom (Ed.). *Autonomy and dependence in family: Turkey and Sweden in critical perspective* içinde (s. 217-238). Swedish Research Institute.
- Sunar, D. ve Fişek, G. O. (2005). Contemporary Turkish Families. U. Gielen ve J. Roopnarine (Ed.). *Families in global perspective* içinde. Allyn ve Bacon.
- Şendil, G. (Ed.). (2014). *Çocuklar ve evlilik çatışması*. Nobel Yayıncılık.
- Tanner, J. L. (2006). Recentring during emerging adulthood: A critical turning point in life span human development. J.J. Arnett ve J.L. Tanner (Edt.). *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century* içinde (s. 21-55). American Psychological Association.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the society for research in child development*, 59 (2-3), 25-52.

- Weber, L. N. D., Brandenburg, O.J. ve Viezzer, A. P. (2003). A relationship between parenting styles and children's optimism. *PSICO-USF*, 8, 71-79.
- White, N. R. (2002). “Not under my roof!” Young people’s experience of home. *Youth and Society*, 34 (2), 214–231.
- Williams, S. (2008). What is fatherhood?: Searching for the reflexive father. *Sociology*, 42 (3), 487-502.
- Vassallo, S., Smart, D. ve Price-Robertson, R. (2009). The roles that parents play in the lives of their young adult children. *Family Matters*, 82, 8-14.
- Yaman, E.(2010). Yeni bir eğitim modeli olarak değerler eğitimi. *Bilim ve Aklın, Aydınlığında Eğitim Dergisi*. Aralık 2010, 32-37.

Arama Motoru Optimizasyonu (SEO): Avantajları, Zorlukları ve Stratejileri Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme

Yasemin GEDİK¹

Öz

İnternetteki gelişmeler, Web siteleri ve Web sayfaları sayısındaki hızlı artış arama motorlarını günlük hayatta faydalı bilgilerin, ürün ve hizmetlerin bulunmasına yardımcı olan çok popüler bir araç haline getirmiştir. E-ticaretin yükselişiyle birlikte dünya çapında çevrimiçi alışveriş yapan müşterilerin sayısı da artmaktadır. Bu noktada arama motorları, işletmeler ve müşterileri birbirine bağlayan önemli bir köprü rolünü üstlenmektedir. SEO, bir web sitesinin arama motoru sonuç sayfalarındaki sıralamasını iyileştirmeye yönelik çabaları ifade eder. SEO, web sitelerinin çevrimiçi aramada bulunmasına yardımcı olma sanatı ve bilimidir. SEO, marka bilinirliğini, Web sitesi trafiğini, satış ve gelirlerini arttırmak ve kullanıcıları aktif müşterilere dönüştürmek gibi işletmelere birçok fayda sağlamaktadır. Günümüzde kullanıcıların arama motoru sonuç sayfalarını incelerken çok nadiren birinci sayfadan ötesine baktıkları göz önüne alındığında, SEO'nun işletmeler için ne kadar kritik olduğu daha net anlaşılmaktadır. Bu çalışma SEO ile ilgili geniş bir kavramsal çerçeve oluşturmaya odaklanmaktadır. Ayrıca çalışma, güncel istatistiklerle birlikte SEO avantajları, zorlukları ve stratejilerini de inceleyerek işletme yöneticilerine ve SEO uzmanlarına söz konusu kararları verirken yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: SEO, Arama Motorları, SEO teknikleri, SEO Stratejileri

Search Engine Optimization (SEO): A Conceptual Assessment on Its Advantages, Challenges and Strategies

Abstract

The developments in the Internet, the rapid increase in the number of Web sites and Web pages have made search engines a very popular tool that helps to find useful information, products and services in daily life. With the rise of e-commerce, the number of online shoppers worldwide is also increasing. At this point, search engines play an important role as a bridge connecting businesses and customers. SEO refers to efforts to improve a website's ranking in search engine results pages. SEO is the art and science of helping websites get found in online search. SEO provides many benefits to businesses, such as increasing brand awareness, website traffic, sales and revenue, and converting users into active customers. Considering that today's users

---

Atf İçin / For Citation: GEDİK, Y. (2022). Arama motoru optimizasyonu (SEO): Avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 145-176. <https://dergipark.org.tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 18.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2022

¹ Dr.; Science Publishing Group, New York, United States of America

E-mail: dr.yasemingedik@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1166-3227

rarely look beyond the first page when reviewing search engine results pages, it becomes clearer how critical SEO is for businesses. This study focuses on creating a broad conceptual framework for SEO. In addition, the study aims to assist business managers and SEO experts in making these decisions by examining SEO advantages, challenges and strategies along with up-to-date statistics.

Key words: SEO, Search Engines, SEO techniques, SEO Strategies

GİRİŞ

İnternetteki gelişmeler ve veri miktarındaki hızlı artış, arama motorlarının, çevrimiçi bilgilerin görüntülenmesine dayanan birinci nesilden, web tabanlı bağlantı analizi ve anahtar kelime araştırmasını içeren mevcut ikinci nesil arama motorlarına gelişmesine neden olmuş; arama motorlarını günlük hayatta faydalı bilgilerin bulunması için yaygın olarak kullanılan bir araç haline getirmiştir (Lang vd.,2013: 239; Zhu ve Wu, 2011: 225). Arama motoru, internet üzerinden kullanıcı tarafından aratılan anahtar kelimeler/ kelime öbekleri için farklı web sitelerini, belgeleri ve dosyaları araştıran ve sonuçları ilgili web sayfalarına köprü şeklinde görüntüleyen web tabanlı bir uygulama programıdır. Arama motorları, dünya çapında milyarlarca web sayfasını dolaşır; yalnızca sonucu görüntülemekle kalmaz, aynı zamanda bunları alaka düzeyine göre sıralar (Sharma vd., 2019: 687). 90'lı yılların ortalarından itibaren arama motorlarına gösterilen ilgi artmaya başlamıştır. Bu eğilimi tetikleyen, çevrimiçi arama motorlarının hem bilgi arayan araçlar hem de çevrimiçi reklam ortamı olarak popüler hale gelmesi gerçeğidir (Xing ve Lin, 2006: 519).

E-ticaretin yükselişiyle birlikte, dünya çapında çevrimiçi alışveriş yapanların sayısı da artmaktadır. 2021 yılında çevrimiçi alışveriş yapanların sayısı, bir önceki yıla göre % 4,4 artış ile 2,14 milyara ulaşmıştır. Bu, dünyadaki 7.74 milyar insanın % 27,6'sını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, her dört kişiden biri çevrimiçi alışveriş yapmaktadır (<https://www.oberlo.com/> , 2021a). Perakende alışveriş yapanların %81'i satın almadan önce çevrimiçi araştırma yapmaktadır (Andersen, 2021). Arama motoru sonuç sayfalarında (SERP) yüksek bir sıralama, bir işletmenin görünürlüğünü ve satışları arttırmaktadır. Arama motoru optimizasyonu (SEO), yüksek bir SERP sıralaması elde etmek için, işletmelerin kullandığı en yaygın araçlardan biridir (Gudivada vd.,2015: 43).

SEO, web sitelerinin çevrimiçi aramada bulunmasına yardımcı olma sanatı ve bilimidir. Ayrıca, işletmeyle doğrudan ilgili, iyi optimize edilmiş çeşitli anahtar kelime(ler) aracılığıyla yüksek düzeyde arama motoru görünürlüğü elde etmeye odaklanmaktadır (Kumar, 2013: 123). SEO'nun amacı, bir web sitesinin veya web sayfasının, kullanıcıların arama motoruna yazdıkları arama sorgusu ile alakalı düzeyini artırarak, web sitelerinin veya web sayfalarının SERP'lerde en üst sıralarda yer almasına yardımcı olmaktır (Dixit ve Agarwal, 2015: 1). Birçok kullanıcı Google, Bing ve Yahoo gibi popüler arama motorlarında yeni web siteleri ve markaları keşfettiğinden arama sonuçları listelerinde yer almak işletmeler için kritik bir reklamcılık yöntemi haline gelmiştir (Zhang ve Cabage, 2013: 1612). SEO, arama motoru pazarlamasının önemli bir yönüdür (Kumar, 2013: 123).

SEO disiplini 1990'ların ortalarında başlamıştır. Başlangıçta, SEO stratejileri, anahtar kelimeleri ve meta anahtar kelimeleri etiketlemekle sınırlıdır. SEO alanı, web sitelerinin metin ve sayfalarını birbirine bağlama stratejilerinin tanıtıldığı 2003 yılından sonra olgunlaşmaya başlamıştır. (Khan ve Mahmood, 2018: 1). SEO'nun babası olarak kabul edilen Danny Sullivan, gazetecilik mesleğini bırakarak bir arkadaşıyla birlikte müşterileri için web siteleri geliştirmeye başlamıştır. 1995'te ilk müşterilerinden biri, Sullivan'a, sitesinin arama motorlarında ilk sonuçlarda neden listelenmediğini sormuştur. Ertesi yıl, Sullivan, bulgularını A Webmaster's Guide to Search Engines başlıklı bir web makalesinde yayınlamıştır. Bu makaleye gösterilen büyük ilgiden ilham alan Sullivan, 1996 yılında bu sektördeki önde gelen bilgilendirici web sitelerinden biri olan Search Engine Watch web portalını başlatmıştır (Bezhovski, 2015: 91).

SEO, günümüzde birçok alanda kullanılan etkili bir dijital pazarlama aracıdır (Matta vd., 2020: 530). Ancak, önemine rağmen kullanıcılar tarafından büyük ölçüde bilinmeyen olarak görülmektedir (Schultheiß ve Lewandowski, 2020: 1) ve literatürde bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 1, literatürde SEO ile ilgili yakın zamanda yapılan çalışmaların ve bulgularının bir özetini sunmaktadır:

Tablo 1: SEO Literatürü

Yazar(lar)	Bulgular
Lewandowski vd., 2021	SEO tekniklerini uygulamadan arama motorlarında görünürlük kazanmanın oldukça zor olduğu bulunmuştur.
Schultheiß Lewandowski, 2021	SEO kullanıcıları, SEO'nun arama sonuçları üzerinde etkisi olabileceği konusunda çok az bilgiye sahiptir (ii) Eğitim düzeyi yüksek olan SEO kullanıcıları, daha düşük eğitim düzeyine sahip kullanıcılara göre daha fazla SEO bilgisine sahiptir.
Setiawan vd.,2020	SEO planları yaparken en önemli nokta, arama motorlarında (Google) görünürlüğü ve markalaşmayı arttırmaktır.
Husain vd., 2020	Doğru SEO stratejisi kullanmak, Web sayfasının ziyaretçi trafiğini ve sıralamaları arttırabilmektedir.
Nagpal ve Petersen, 2020	Daha üst sıralarda yer almak, daha yüksek itibara ve arama sorgusuyla daha yüksek alaka düzeyine sahip olmak web sitelerinin tıklanma oranlarını arttırmaktadır. Ayrıca, arama sorgusu türü işlemsel olduğunda (gezinme veya bilgilendirmeye kıyasla), organik tıklama sayısı daha yüksektir.
Bhandari ve Bansal, 2019	SEO stratejileri planlanırken tüketici davranış kalıpları dikkate alınmalıdır. İnternet kullanıcıları, demografik profillere dayalı olarak farklı davranış kalıplarına sahiptir.
Harto, 2019	SEO kullanan web sitesinin popülerlik sıralaması daha yüksektir.
Karisma vd., 2019	SEO, web sitesi görünürlüğünü, marka bilinirliğini ve satışları arttırmaktadır.
Ziakis vd., 2019	Daha yüksek sıralamalara katkıda bulunan en önemli faktörlerin; web sitesi SSL sertifikası, URL'deki anahtar kelimenin varlığı, geri bağlantıların miktarı, metin uzunluğu ve etki alanı yaşı olduğu görülmüştür.
Iskandar ve Komara, 2018	SEO stratejisinin uygulanmasının ürün pazarlamasını geliştirmede çok yararlı olduğu bulunmuştur.
Hoque vd., 2018	Meta açıklamadaki anahtar kelimeler, içerikle ilgili başlıklar, faydalı bilgiler içeren daha uzun ve benzersiz içerik, web sayfası yükleme hızı, SSL sertifikaları, web sitesinin mobil yanıt verebilirliği, ilgili yerel sitelere bağlantılar ve itibar organik sıralamayı ve trafiği iyileştirmektedir.
Bin vd., 2018	SEO yoluyla web sitesinin iyi bir şekilde tanıtıldığı, Web sitesinin popülaritesinin iyileştirildiği ve iyi bir marka etkisinin oluşturulduğu bulunmuştur
Zhang ve Cabage, 2017	Bağlantı oluşturma ve sosyal medya paylaşımı hem web sitesi trafiğini hem de gelirleri iyileştirmektedir. Sosyal medya, hızlı bir şekilde trafik oluşturmak için

	etkili bir yöntem olabilir; ancak bağlantı kurma, uzun vadede daha iyi yatırım getirisi sağlar.
Lee vd., 2016	SEO tekniklerinin arama motorları aracılığıyla ziyaretçilerin sayısını artırdığı görülmüştür.
Lotfipanah, 2016	SEO yalnızca bilimsel makalelerin görünürlüğünü artırmakla kalmayıp, aynı zamanda daha fazla görüntüleme, indirme ve atıf almaya da yardımcı olmaktadır.
Baye vd., 2016	(i) Web sitesinin kalitesi ve marka bilinirliği gibi faktörlere yapılan yatırımlar hem doğrudan hem de dolaylı olarak organik tıklamaları arttırmaktadır (ii) Daha yaşlı, daha zengin, daha az kelime kullanan, iş yerinden arama yapan veya aramalarına markalı bir ürün ekleyen kullanıcıların, bir ürün aramasının ardından Web sitesi bağlantısını tıklama olasılıkları daha yüksektir (iii) Web sitesi kalitesi, daha yüksek gelirli bireylerden gelen organik trafiği çekmede özellikle önemlidir.
Tomasi ve Li , 2015	SEO kullanımı KOBİ'lerin; (i) SERP'lerdeki sıralamalarını (ii) Web sitesi ziyaretçileri (iii) Web sitesinde geçirilen süreyi (iv) yıllık satış gelirini arttırmaktadır.
Nasomyont ve Wisitpongphan, 2014	Geri bağlantılar, anahtar kelimeler ve site yapısı SERP'lerdeki sıralamalar ile yüksek derecede ilişkilidir.

Bu çalışma SEO ile ilgili geniş bir kavramsal çerçeveye oluşturmaya odaklanmaktadır. Ayrıca çalışma, güncel istatistiklerle birlikte SEO avantajları, zorlukları ve stratejilerini de inceleyerek işletme yöneticilerine ve SEO uzmanlarına söz konusu kararları verirken yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle arama motoru kavramı ve SEO'nun tarihsel gelişimi açıklanmış, ardından SEO kavramı ve SEO teknikleri anlatıldıktan sonra çalışma, SEO avantajları, zorlukları ve stratejileri incelenerek sonlandırılmıştır.

ARAMA MOTORU KAVRAMI

Arama motorları internette en çok kullanılan hizmetler arasında yer almakta ve kullanıcılarının bilgi edinmeleri üzerinde muazzam bir etki yaratmaktadır (Schultheiß ve Lewandowski, 2020: 1). Arama motorları, World Wide Web'i kategorize eden ve anahtar sözcükleri kullanarak web sayfalarının tam metin dizinlerini içeren geniş veri tabanlarında arama sağlayan yazılımlardır (Giromelakis ve Veglis, 2018: 8047). Bir başka deyişle, arama motoru, web siteleri hakkında bilgi toplayan bir tür yazılımdır. Bu noktada

toplanan veriler, web sitesi URL'sini, web sitesi içeriğini tanımlayan belirli anahtar kelimeleri veya anahtar kelime gruplarını, web sitesini oluşturan kod yapısını ve web sitesindeki bağlantıları içerir (Olawale, 2019: 9). Arama motorları, büyük miktarda bilgiye artan ve rahat erişim sağlar; bilgi arama ve alma sürecinde araçlara olan ihtiyacı ortadan kaldır ve bilgi alma zamanında önemli bir azalma sağlar (Onaifo ve Rasmussen, 2013: 87).

Dünya çapında tüm arama sorgularının % 90'ından fazlasını yöneten Google, küresel arama motoru pazarının lideridir. Kasım 2021 itibariyle, tüm arama sorgularının % 91,4'ü Google aracılığıyla yapılmaktadır. Google'ı, %3,14 ile Microsoft Bing, %1,76 ile Baidu ve %1,53 ile Yahoo takip etmektedir. Yandex, toplam pazar payının % 0,92'si ile beşinci sırada ve DuckDuckGo ise % 0,66 ile altıncı sırada yer almaktadır (<https://www.oberlo.com/>, 2021b). Google, her saniye ortalama 40.000'den fazla arama sorgusu işlemekte, bu da dünya çapında günde 3,5 milyardan fazla ve yılda 1,2 trilyon arama anlamına gelmektedir. (<https://www.internetlivestats.com/>, 2021). 2021 yılında A.B.D.'de 5400 kişiyle gerçekleştirilen Statista Global Consumer Survey'e göre, yetişkinlerin (16-64) % 43'ü genellikle yeni ve ilginç ürünler hakkında bir arama motoru aracılığıyla bilgi edindiklerini söylemektedir (Armstrong, 2021a). 2021'in ikinci çeyreğinde arama motorları aracılığıyla gönderilen çevrimiçi siparişlerin ortalama değeri ise 115,46 \$'dır (Chevalier, 2021a).

Çevrimiçi deneyimlerin %68'i bir arama motoruyla başlamaktadır (Ong, 2020). Pek çok kullanıcı arama motorlarını Web'de gezinmek için bir başlangıç noktası olarak kullanmakta, dolayısıyla arama motorları içerik sağlayıcıları ve kullanıcıları birbirine bağlamada çok önemli bir bağlantı haline gelmektedir (Baye vd., 2016: 2). Statista'nın 2021 yılında 4000'den fazla kişiyle gerçekleştirdiği ankette, Almanya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'deki, tüketicilerin yaklaşık dörtte üçü, yerel işletme bilgilerini ararken Google'ı kullandıklarını ve bu amaçla en çok kullanılan arama motoru haline getirdiklerini belirtmiştir (Tighe, 2021). 2021'de Statista'nın 17 ülkede 28.426 kişiyle gerçekleştirdiği ankete göre, arama motorları dünya çapında ürün aramak için birincil çevrimiçi kaynaktır. Çevrimiçi alışveriş yapanların % 40'ı ürünleri bu kanal üzerinden aradıklarını iletmiştir (Chevalier, 2021b).

Arama motorlarında organik (SEO) ve ücretli sonuçlar olmak üzere iki tür arama sonucu vardır. Kullanıcılar, ücretli bir arama sonucunu her tıkladığında, reklam veren arama motoruna ödeme yapar. Bu, tıklama başına ödeme (PPC) reklamcılığı olarak bilinir (Hardwick, 2021a). Her web arama motoru, internette bulunan dağınık verileri aramayı ve düzenlemeyi amaçlar. (Shahzad vd., 2020: 1568). 1990'larda Archie, Dosya Aktarım Protokolü (FTP) dosyalarını aramak için kullanılan ilk arama motoru iken, geliştirilen ilk metin tabanlı arama motoru Veronica'dır (Sharma vd., 2019: 687). Arama motorları, temel olarak üç bölümden oluşmaktadır: Web tarayıcısı veya örümcek, dizin oluşturucu ve sorgu işlemcisi (Giomelakis ve Veglis, 2018: 8047; Udupure vd., 2014: 1-2; Chau vd., 2008: 623; <https://www.igi-global.com/>, 2022):

* Web tarayıcısı (web crawler), World Wide Web'i sistematik, otomatik bir şekilde tarayan bir yazılım veya programlanmış komut dosyasıdır. Bu tür programlar robotlar, örümcekler ve solucanlar olarak da bilinir. Web tarayıcısı, belgeleri indirerek ve sayfadan sayfaya bağlantıları izleyerek web'de otomatik olarak dolaşan bir programdır. Arama motorları ve diğer bilgi arayanlar için indeksleme için veri toplamak ve veri tabanlarını güncel tutmalarını sağlamak için bir araçtır.

* Örümcekler tarafından alınan belgeler, Web sayfalarının bir deposunda saklanır. Depo genellikle bir veritabanı biçimindedir. Bir dizin oluşturucu, depodaki belgeleri işler ve arama motorunun temel bir dizinini oluşturur. Dizin oluşturucu, her belgeyi kelimelere dönüştürür ve belgedeki her kelimenin oluşumunu kaydeder. Dizin oluşturucu ayrıca, arama sonucu sıralaması veya daha fazla işlem için kullanılabilecek terim sıklığı gibi puanları da hesaplar.

* Sorgu işleme, genellikle sorgunun yorumlanmasını, veri depolama alanında arama yapılmasını ve sorguyu karşılayan sonuçların alınmasını içeren bir veri tabanına veya bilgi sistemine bir sorguyu yanıtlama sürecini ifade eder.

ARAMA MOTORU OPTİMİZASYONU TARİHİ

Herhangi bir arama motorunun geliştirilmesinden önce internet, kullanıcıların belirli paylaşılan dosyaları almak için gezindiği bir dizi Dosya Aktarım Protokolü (FTP) web

sitesidir. Zamanla çevrimiçi Web sunucularının artışı, daha kolay ve verimli bir şekilde gezinmek için arama motorlarının gelişimi başlamıştır (Şekil 1) (Shahzad vd.,2020:1568). 6 Ağustos 1991'de, İsviçre CERN'de İngiliz fizikçi Tim Berners Lee, ilk web sitesi World Wide Web'i yayınlamıştır. Gray's World Wide Web Wanderer tarafından gerçekleştirilen ilk Web taramalarına göre, Haziran 1993'te 130 web sitesi vardır ve altı ay içinde bu sayı 623'e yükselmiştir. 1997'de Bharat ve Broder, zamanın en kapsamlı arama motorları tarafından indekslenen Web boyutunun 200 milyon sayfaya ulaştığını tahmin etmektedir. Google sahneye çıktığında ise Web sitesi sayısı iki milyonu geçmiştir. Bugün 1,88 milyar web sitesi vardır ve web siteleri sayısı hızla artmaya devam etmektedir (Armstrong, 2021b; Briggs, 2008: 3). İlk arama motoru, Montreal'deki McGill Üniversitesi'nde öğrenci olan Alan Emtage tarafından bir okul projesi olarak geliştirilmiştir. 1990'da Emtage, belirli bir bilgisayar ağındaki anonim FTP web sitelerinde depolanan bilgisayar dosyalarının bir dizini (veya arşivleri) olan Archie'yi yaratmıştır. 1991 yılında, Minnesota Üniversitesi'nde öğrenci olan Mark McCahill, dosyalarda düz metin referansları da arayan Gopher'ı oluşturmak için bir köprü metni paradigmasını etkili bir şekilde kullanmıştır (Jackson, 2016: 11). Ocak 1994'te Yahoo, iki elektrik mühendisi Jerry Yang ve David Filo tarafından kurulmuştur. Yahoo'nun orijinal başlığı Jerry and David's Guide to the World Wide Web'tir. Popülerliği arttıkça sitenin adı Yet Another Hierarchical Officious Oracle'ın kısaltmasını ifade eden Yahoo olarak değiştirilmiştir (<https://history-computer.com/> , 2021). Arama sonuçlarında görünmek için, işletmelerin web sitelerini manuel olarak Yahoo'ya göndermeleri ve indeksleme talebinde bulunmaları gerekmektedir. Bu aynı zamanda AltaVista, Excite ve Lycos'un da ortaya çıktığı yıldır (Schäferhoff, 2020). Bununla birlikte, 90'lı yıllar arama motorlarının popülerlik kazanarak kullanıcılar tarafından en çok tercih edilen çevrimiçi arama yöntemi haline gelmesine tanıklık etmiştir. Örneğin, günümüzde kullanımda olan başlıca arama motorları, 1993 ile 1998 yılları arasındaki gelişime dayanmaktadır (Jackson, 2016, s. 12). Öte yandan, SEO tarihindeki önemli gelişmeler şu şekilde sıralanabilmektedir (Baker, 2021; Schäferhoff, 2020):

* 1996: Stanford Üniversitesi'nden iki öğrenci olan Page ve Brin, siteleri gelen bağlantı alaka düzeyine ve popülerliğine göre sıralayan yeni bir arama motoru olan Backrub'u

oluşturmuştur. Backrub sonunda Google olacaktır. Aynı yıl, Inktomi tarafından desteklenen HotBot da piyasaya sürülmüştür.

* 1997: A Webmaster's Guide to Search Engines'in başarısının ardından Danny Sullivan, arama endüstrisi hakkında haberler, web'de arama yapmayla ilgili ipuçları ve web sitelerinin nasıl daha iyi sıralanacağı hakkında bilgiler sağlamaya adanmış bir web sitesi olan Search Engine Watch'u başlatmıştır. 10 yıl sonra, SEW'den ayrıldıktan sonra Sullivan, başka bir popüler arama yayını olan Search Engine Land'i kurmuştur.

* 1998: Goto.com sponsorlu bağlantılar ve ücretli aramayla hizmete girmiştir. Goto.com daha sonra Yahoo tarafından satın alınmıştır. DMOZ (Açık Dizin Projesi, Open Directory Project), SEO uygulayıcılarının sayfalarının listelenmesi için en çok aranan yer haline gelmiştir. MSN, başlangıçta Inktomi tarafından desteklenen MSN Search ile alana girmiştir.

* 1999: Tümüyle ilk arama pazarlaması konferansı olan Arama Motoru Stratejileri (Search Engine Strategies, SES) gerçekleşmiştir.

* 2000'li yılların başına kadar Google hala az bilinen bir arama motorudur ancak Yahoo ile ortaklığı sayesinde popülaritesi hızla artmaya başlamıştır.

* 2003 yılında, Blogger.com'u satın aldıktan sonra Google, yayıncı sitelerinde içeriğe dayalı olarak hedeflenen Google reklamları sunan AdSense'i başlatmıştır.

* Ekim 2006'da Google, kullanıcı tarafından oluşturulan video paylaşım ağı YouTube'u 1,65 milyar dolara satın almıştır. Aynı yıl, Google, Google Analytics ve Google Webmaster Tools'u piyasaya sürmüştür.

* 2009'da Microsoft Live Search, Bing olarak değiştirilmiştir.

* Bir mikro veri biçimi olan Schema işaretlemesi, arama motorlarının sorgunun bağlamını yorumlamasına yardımcı olmak için 2011'de tanıtılmıştır.

* İki büyük algoritmik güncelleme (2011'de Panda ve 2012'de Penguin) yayınlanmıştır

* Mayıs 2012'de Google, Knowledge Graph'ı tanıtmıştır.

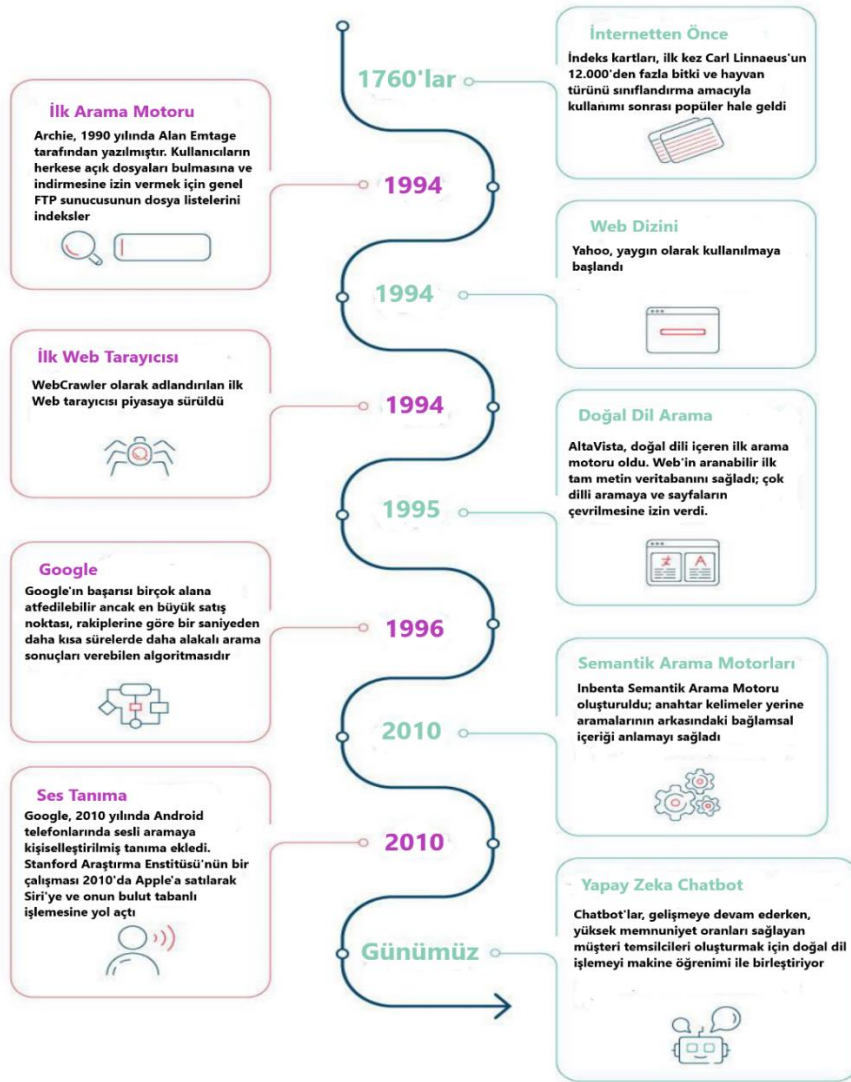
Arama Motoru Optimizasyonu (SEO): Avantajları, Zorlukları ve Stratejileri Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme

* 2015 yılında mobil aramalar ilk kez masaüstü aramayı geride bırakmıştır. Bu, Mobil Yıl (Year of Mobile) olarak adlandırılmaktadır.

* 2018'de Google, Mobil Öncelikli Dizin'i (Mobile-First Index) duyurmuştur. O zamandan beri Google, indeksini oluşturmak için masaüstü web siteleri yerine web sitelerinin mobil sürümlerini kullanmaktadır.

Şekil 1, arama motorları gelişiminin bir özetini sunmaktadır:

Şekil 1: Arama Motorları Gelişimi

Kaynak:

Shahzad vd., 2020: 1569

SEO KAVRAMI

SEO, bir web sitesinin/ sayfasının arama motorlarında doğal veya ücretsiz (organik veya algoritmik) arama sonuçları aracılığıyla görünürlüğünü artırma sürecidir (Mahendru vd., 2014: 18). Benzer şekilde, Gupta vd. (2016: 17) SEO'yu, Google, Yahoo ve Bing gibi web tarayıcılarında daha etkin bir şekilde bulunabilmesi için bir site görünümünü (içeriği, bağlantıları, yapısı ve tasarımı açısından) geliştirme sanatı olarak tanımlamaktadır. Schultheib ve Lewandowski (2020: 2), SEO'u, Web sayfalarını organik arama sonuçlarındaki sıralamalarını iyileştirecek şekilde optimize etme uygulaması olarak tanımlamaktadır. SEO, bir web sitesini organik arama yoluyla arama motoruna görünür hale getirerek web sitesini iyileştirmek ve trafiğin miktarını ve kalitesini artırmak için kullanılan aktif uygulamaların bir metodolojisidir. Arama motorlarının algoritmaları açıklanmadığı ve sıklıkla değiştiği için, büyük miktarda çevrimiçi sayfa arasında SERP'de üst sıralarda yer almak zor bir süreçtir (Wahba ve Barhoom, 2019: 782). Örneğin, Google, web sitelerini sıralamak için algoritmasında 200'den fazla faktör kullanmaktadır (<https://backlinko.com/> , 2021).

SEO, bağlantıların, anahtar kelimelerin ve web siteleri içeriğinin optimizasyonuna odaklanmaktadır. SEO, web sayfalarını arama motorlarının taramasını, dizine eklemesini ve anlamasını kolaylaştıran bir dizi tekniktir ve kullanıcılar, ilk arama sonuçları sayfasının ötesindeki bağlantılara nadiren tıkladıklarından, çevrimiçi işletmelerin görünürlüğü için hayati önem taşımaktadır (Lui ve Au, 2018: 54). Benzer şekilde Yalçın ve Köse (2010: 488), bilinmeyen bir konuyla ilgili veri veya bilgilerin genellikle arama motorlarının ilk sayfasında arandığını vurgulamaktadır. SERP'lerdeki ilk 5 organik sonuç, tüm tıklamaların %67,6'sını oluşturmaktadır. SERP'lerdeki tıklamaların %94'ü organik sonuçlara gitmektedir (<https://backlinko.com/> , 2021). Google'da arama yapanların %0,78'i 2. sayfadaki sonuçlara tıklamaktadır. Tüm web sitesi trafiğinin %53,3'ü organik aramadan, küresel trafiğin %92,96'sı ise Google arama, Google Görseller ve Google Haritalar'dan gelmektedir (Ong, 2020).

Bugün dünyadaki web sitelerinin sayısının 1,88 milyar civarında olduğu tahmin edilmektedir (Armstrong, 2021b). Zhu ve Wu (2011: 225), web sitelerinin SERP'lerdeki

sıralamalarının yükselmesinin daha fazla ziyaretçi ve daha fazla satış geliriyle sonuçlanacağını vurgulamaktadır. HubSpot'un, dünya çapında 1.500'den fazla pazarlamacıyla gerçekleştirdiği Not Another State of Marketing Report 2021'e göre, pazarlamacıların %69'u SEO'ya yatırım yapmakta ve %75'i SEO taktiklerinin pazarlama hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak için son derece veya çok etkili olduğunu düşünmektedir (<https://www.hubspot.com/>, 2021a).

SEO, kullanıcıların dikkatini çekmenin en etkili yolları arasındadır ve temel olarak anahtar kelime analizine dayanmaktadır (Yalçın ve Köse, 2010: 488). Anahtar kelimeler, web sitesi için çok önemlidir ve SEO sürecinin ilk adımdır (Li, 2021: 4). Anahtar kelime araştırması, kullanıcıların arama motorlarında kullandığı kelimeleri/kelime öbeklerini keşfetme sürecidir (<https://backlinko.com/>, 2022). Zhang ve Dimitroff (2005a), çalışmalarında, başlıkta, tam metinde ve hem başlıkta hem de tam metinde anahtar kelimelerin sıklığı arttırmanın web sayfasının görünürlüğü arttırabileceğini bulmuştur. Rababah vd (2014), çalışmasının sonuçları, sosyo-kültürel anahtar kelimelerinin kullanılmasının, arama motorlarında web sitesi görünürlüğünü arttırdığını göstermektedir. Arama sorgularının %69,7'si dört veya daha fazla kelime içermektedir ve yaklaşık %8'i soru olarak ifade edilmektedir. Ayda 10.000'den fazla arama yapılan anahtar kelimelerin %70,87'si yalnızca bir veya iki kelimedenden oluşmaktadır. En popüler anahtar kelimelerin %0,16'sı tüm aramaların %60,67'sinden sorumludur (Ong, 2020). Öte yandan, SEO'da sayfa içi (on-page) ve sayfa dışı (off-page) SEO olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır (Roslina ve Shahirah, 2019: 312; Heiler, 2012: 26-28; Matošević, 2015: 200-201; Zilincan, 2015: 506):

* **Sayfa içi (on-page) SEO:** SERP'lerde daha üst sıralarda yer almak için web sitesindeki sayfaların nasıl optimize edildiğini ifade eder. Sayfa içi SEO, belirli HTML etiketlerini ve anahtar kelimeleri doğru yerlerde kullanmayı içerir; tamamen web yöneticilerinin kontrolündedir ve beceri/bilgilerine bağlıdır. Sayfa içi SEO'nun başlıca unsurları; meta açıklama etiketi (meta description tag), başlık etiketi (H, heading tag), URL, ALT etiketi (ALT tag, alternatif açıklama) ve sayfa içeriği (page content) şeklinde sıralanabilir.

* **Sayfa Dışı SEO:** Sayfa içi SEO, SERP'de daha üst sıralarda yer almak için web sitesinde neler yapabileceğiyle ilgilenirken, sayfa dışı SEO, başkalarının web sitesi hakkında neler söylediklerini ifade eder. Sayfa dışı SEO sıralama faktörleri, sayfa içi sıralama faktörlerinden daha önemli olabilir. Sayfa dışı SEO, Web yöneticisinin doğrudan kontrolünde değildir. Sayfa dışı SEO'nun başlıca unsurları; sosyal ağlar, bloglar, forumlar, güvenilirlik, itibar, gelen bağlantılardır.

SEO TEKNİKLERİ

SEO'nun birçok tekniği bulunmaktadır ve hangi tekniğin kullanılacağı belirlenmesi, web sitesinin türüne, SEO'nun ve web sitesi yöneticisinin hedeflerine bağlı olacaktır (Chotikitpat vd., 2015: 3219). Bununla birlikte literatürde en çok kullanılan SEO tekniklerini, beyaz şapka, siyah şapka SEO ve gri şapka SEO olarak üçe ayırmak mümkündür (Jain, 2013: 101):

* **Siyah Şapka (Black Hat) SEO:** Etik olmayan bir şekilde daha yüksek arama sıralamaları elde etmek için kullanılan teknikler olarak tanımlanır (Boswell, 2009). Siyah şapka SEO teknikleri, arama algoritmalarından yararlanan hilelerdir. Kısa vadede oldukça etkili olmasına rağmen, arama motorları bu stratejileri kullanan web sitelerini arama sıralamalarını düşürerek veya tüm arama sonuçlarından yasaklayarak cezalandırmaktadır. Aşağıdakiler, bu tekniklerin uygulanmasının birkaç yoludur (Jha ve Saraswat, 2018: 556; Yoon, 2014: 5-8):

(i) **Makale Döndürme (Article Spinning):** Kopyalanan içeriğin benzersiz bir gönderi olarak daha fazla yayınlanabilmesi amacıyla yeniden ifade edilmesi için bir yazılımın kullanılmasını içerir. Bu yöntem, içeriği intihal aracından herhangi biri tarafından tespit edilme riskini azaltacak şekilde değiştirir.

(ii) **Gizleme (Cloaking):** Kullanıcılara ve arama motoruna farklı bir URL veya içeriğin sunulduğu bir web sitesi optimizasyonu tekniğidir.

(iii) **Gizli Yönlendirme (Sneaky Redirect):** Kullanıcının istediği URL'den başka bir URL'ye yönlendirildiği bir tekniktir.

(iv) **Gizli Metin (Hidden Text)**: Web sitelerinin arama sonuçlarındaki sıralamasını değiştirmek için web sitelerindeki içeriklere gizli metinlerin eklenmesi yöntemidir.

(v) **Köprü Sayfalar (Doorway Pages)**: Ziyaretçilerin bilgisi dışında, arama sonuçlarında birçok bağlantı için ziyaretçinin aynı hedefe yönlendirildiği bir tekniktir.

(vi) **Toplama içerik (Scraped Content)**: Sitedeki sayfaların hacmini artırmak için içeriğin yüksek itibarlı sitelerden kopyalandığı bir tekniktir.

(vii) **Ücretli Bağlantılar (Paid Links)**: Web sitesi optimizasyonu için bağlantı satın alınmasıdır.

(viii) **Spam Yorumlama**: Bilgilendirici mesaj içermeyen ve site ile ilgisi olmayan tanıtım linkleri içeren yorumlardır. Spam yorumlar, ziyaretçiler üzerinde olumsuz bir izlenim yaratmak için diğer bloglarda yayınlanır.

(ix) **Anahtar kelime doldurma (Keyword stuffing)**: Bir sitenin arama sıralamasını manipüle etmek amacıyla bir web sayfasını çok fazla ya da gereksiz anahtar kelimelerle yüklemekten oluşur.

* **Gri Şapka (Grey Hat) SEO**: Beyaz ve siyah şapka arasında kalan bulanık bir çizgidir. Gri şapka SEO, arama motorunun algoritmasında bir boşluk bularak ve bundan yararlanarak arama motoru sıralamasını iyileştirme sürecidir (<https://www.underlineagency.com/>, 2021).

* **Beyaz Şapka (White Hat) SEO**: Web sitesi içerik kalitesini iyileştirerek web sitesi görünürlüğünü, sıralamasını, itibarını ve kullanıcı ziyaretlerini iyileştirme sürecidir (Jayanthi ve Sasikala, 2014: 3). Beyaz şapka SEO, web sitesinin ve arama motoru sonuç sayfasının (SERP) görünürlüğünü artırmak için anahtar kelimeler ve anahtar kelime analizi, meta etiketler, benzersiz içerik, geri bağlantı, site haritaları, robotlar, bağlantı oluşturmayı içerir (Savoska vd., 2016: 47). Beyaz şapka SEO teknikleri, (i) arama motorunun yönergelerine uygundur; (ii) herhangi bir aldatma içermemektedir; (iii) bir arama motorunun dizine eklediği ve ardından sıraladığı içeriğin, kullanıcının göreceği içerikle aynı olmasını sağlar; (iv) Web sayfası içeriğinin sadece arama motorları için değil, kullanıcılar için oluşturulmasını sağlar; (v) Web sayfalarının iyi kalitede olmasını

sağlar; (vi) Web sayfalarında faydalı içeriğin kullanılabilirliğini sağlar (Ankalkoti, 2017: 41). Ek olarak, bu teknik, arama motorunun kurallarına, politikalarına uyması nedeniyle etik SEO olarak da bilinmektedir (Roslina ve Shahirah, 2019: 312). Tablo 2, beyaz ve siyah şapka SEO'ların bir karşılaştırılmasını sunmaktadır:

Tablo 2: Beyaz Şapka SEO ve Siyah Şapka SEO Karşılaştırılması

Beyaz Şapka SEO	Siyah Şapka SEO
Arama motorlarının yönergelerini ihlal etmez	Arama motorlarının yönergelerini ihlal eder
Odak, kullanıcı üzerindedir	Yalnızca arama motoruna odaklanır
Yüksek düzeyde bilgili SEO uzmanı gerektirir	Yetenekli SEO uzmanlarına ihtiyaç duymaz
Arama motorları tarafından cezalandırılmaz	Arama motorları tarafından cezalandırılma riski yüksektir
Uzun ömürlüdür	Kısa ömürlüdür
Trafik oluşturmak için daha yavaştır	İlk trafiği oluşturmak için daha hızlıdır
Uzun vadeli getiri sağlar	Kısa vadeli getiri gerektiğinde kullanılabilir

Kaynak: Prakash, 2020: 4-5

ARAMA MOTORU OPTİMİZASYONU AVANTAJLARI

Günümüzde arama motorları, internetten bilgi almak için en yaygın ve güvenilir araçlar olarak kabul edilmektedir. Arama motorları çevrimiçi bilgi bulma sürecini çok hızlı ve kolay bir süreç haline getirerek Web'e büyük bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, dünya çapında 100 milyonlarca insanın navigasyon için kullandığı birincil yöntemdir (Giomelakis ve Veglis, 2018: 8046). Kullanıcıların bilgi aramak için arama motorlarını kullanmalarında iki temel amaç bulunmaktadır: Alakalı sonuçları bulmak ve zamandan tasarruf etmek. Diğer bir deyişle, kullanıcılar, ihtiyaçlarına uygun yararlı bilgileri elde etmek veya ürünler için doğru çevrimiçi satıcıları mümkün olan en kısa sürede bulmak istemektedir (Sun ve Spears, 2011: 45). Arama sorgusu için en alakalı sayfaların görüntülenmesi, arama motorunun kullanıcılar için güvenilir olarak algılanmasını sağlayacaktır (Dixit ve Agarwal, 2015: 1). Öte yandan markaların, kullanıcıların onlara en çok ihtiyaç duyduğu çevrimiçi yerlerde doğru bir şekilde görünür olmasını diğer bir önemli noktadır. Burada SEO, markanın görünürlüğünü artırarak ve potansiyel müşterilerin ilgili cevapları bulmasına izin vererek kritik bir rol üstlenmektedir (Andonov, 2020: 38).

Arama motoru, en uygun anahtar kelimelerle çalıştırıldığında, işletmelerin web sitesi trafiğini en üst düzeye çıkaracaktır. SEO, arama yapan kullanıcıları, müşterilere dönüştürmeyi amaçlamaktadır ve bu nedenle işletmeyi geliştirmenin en etkili yollarından biridir (Almukhtar vd., 2021: 76). Gul vd. (2015: 4), çalışmalarında SEO tekniklerinin doğru kullanımının, web sayfalarına gelen trafiği büyük ölçüde arttırabileceğini bulmuştur. Diğer taraftan, Berman ve Katona (2010) araştırması, SEO'un, arama motorunun sıralama kalitesini ve dolayısıyla ziyaretçilerinin memnuniyetini iyileştirdiğini, ayrıca birçok durumda arama motoru gelirlerinin SEO tarafından artırıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, SEO, çevrimiçi reklam kampanyası yönetiminin önemli bir unsurudur ve web sitesi/ sayfa tasarımının neredeyse her yönünü etkilemektedir (Gul vd., 2015: 4).

Web siteleri/ sayfaları bir arama motorunda (örn. Google) ne kadar üst sıralarda yer alırsa, trafiğini arttırma şansı o kadar yüksek olacaktır ve bu durum da daha fazla satışa yol açacaktır (Matta vd., 2020: 530). SEO, bir web sayfasını kullanarak işletmeyi tanıtmanın ve pazarlamanın kolay ve etkili bir yoludur (Yalçın ve Köse, 2010: 488). Patel ve Patel (2014: 347), sosyal medya ve kullanıcı katılımının SEO uygulayanlar için önemli faktörler haline geldiğini vurgulamaktadır. Araştırmalar, SEO'nun sosyal ağ siteleriyle birlikte güçlü bir internet pazarlama stratejisi oluşturmaya yardımcı olabileceğini göstermektedir. SEO, çevrimiçi pazarlama için uygun maliyetli bir çözüm sağlamaktadır. Bununla birlikte, SEO, ölçülebilir ve izlenebilir sonuçlar sağladığından, yatırım getirisi ile ilgili karmaşıklığı da en aza indirmektedir. SEO ajansları, pazarlama stratejilerinin dönüşüm, trafik ve sıralamalardaki artış gibi neredeyse her unsurunu izleyebilirler (Andonov, 2020: 39-40). Ek olarak, SEO, web sitelerine sosyal medyadan %300 daha fazla trafik çekmektedir (<https://backlinko.com/>, 2021).

Google'ın 2015 Ağustos'unda Amerika'da gerçekleştirdiği bir ankete göre, bilgi ararken kullanıcıların %65'i işletme adından ziyade alaka düzeyine odaklanmaktadır. Kullanıcıların %51'i telefonlarında arama yaparken yeni bir şirket veya ürün keşfettiğini belirtmektedir ve %33'ü, sağlanan bilgiler nedeniyle aklındaki markadan farklı bir markadan satın alım gerçekleştirmiştir (Lake, 2016). SEO, bu açıdan da önemlidir çünkü işletmenin arama sonuçlarında ilk sayfalara ve rakiplerinin üzerine çıkmasına yardımcı

olarak büyük bir rekabet avantajı sağlamaktadır (Storm, 2021). SEO'nun bir diğer avantajı, PPC (tıklama başına ödeme) gibi ücretli reklamlardan daha iyi yatırım getirisi sağlamasıdır (Linh, 2015: 20). BrightEdge Research, Mayıs 2019 Raporu, B2B işletmelerinin, SEO'dan diğer tüm kanallardan iki kat daha fazla gelir elde ettiğini ortaya koymuştur. SEO kullanımı ve payı, diğer kanallardaki büyümeyi geride bırakmaktadır (<https://videos.brightedge.com/>, 2019).

SEO, yeni pazarlama yaklaşımlarının itici gücü ve dijital pazarlamada öne çıkan bir kariyer alanıdır (Clarke ve Clarke, 2014: 25). SEO, yapısını ve kaynak kodunu geliştirerek, içindeki bağlantıları düzenleyerek ve içeriğini optimize ederek web sitesinin daha kullanıcı dostu olmasına, daha kolay taranmasına ve dizine eklenmesine yardımcı olmaktadır. Bu değişiklikler, aynı zamanda arama yapanların bu web sitesinde daha hızlı bilgi bulmasını ve kendilerini rahat hissetmesini sağlamaktadır (Linh, 2015: 20-21). Egerton (2017) çalışmasının sonuçları, SEO'nun temel avantajlarını: (i) daha yüksek çevrimiçi görünürlük (ii) daha iyi müşteri algısı ve marka imajı (iii) organik sayfa ziyaretlerinde artış (iv) ücretli reklamcılık yöntemlerine kıyasla daha düşük maliyet (v) web sitesi güvenilirliği ve analitik kullanımıyla hedef kitleyi daha iyi anlama yeteneği olarak sıralamaktadır.

ARAMA MOTORU OPTİMİZASYONUNDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

SEO, web ile birlikte var olan, sürekli iyileştirme gerektiren, işletmelere devamlı olarak arama motorlarındaki güncellemelerden, rakiplerden haberdar olma ve buna göre hareket etme sorumluluklarını yükleyen dinamik bir süreçtir (Bishnu, 2016: 1). Arama motorları sıralama algoritmalarını açıklamadığından SEO, pazarlamacılar için her zaman devam eden bir zorluk olacaktır (Pohjanen, 2019: 27). Öte yandan, SEO birçok faydasına rağmen zaman alıcı bir süreçtir. SEO benzersiz içerikler ve uzmanlık gerektirir. Bu çözümler sınırlı kaynaklara sahip bazı küçük ve orta ölçekli işletmeler için çok pahalı ve zaman alıcı olabilmektedir (Ong, 2019). Ahref tarafından 2017 yılında iki milyon yeni sayfa üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, sayfaların yalnızca %5,7'si yayımlandıktan sonraki bir yıl içinde en az bir anahtar kelime için ilk 10'da yer almaktadır. Ayrıca, ilk 10'da bulunan sayfalar ortalama iki ve üzeri yaşında iken birinci sıradakiler neredeyse 3

yaşındadır. En iyi 10 Google sonucu arasında yer alan sayfaların yaklaşık %60'ı 3 veya daha fazla yaşındadır. Yaklaşık %20'si ise bir yaşındadır. Yeni yayınlanan sayfaların neredeyse %95'inin bir yıl içinde ilk 10'a girememekte olduğu görülmektedir (Soulo, 2017).

İşletmeler SEO hizmetleri için hem kurum içi ekiplere hem de uzman ajanslara bağlıdır. Clutch and Ignite Visibility'in A.B.D'de 303 işletmeyle yaptığı araştırmaya göre, işletmelerin %66'sı kurum içi personele güvenmekte ve %55'i ise bir SEO ajansı, SEO danışmanlığı veya dijital pazarlama ajansı ile çalışmaktadır (Kemper, 2018). Backlinko'nun 1200 işletme ile gerçekleştirdiği ankete göre, ankete katılanların yarısı, SEO'ya yılda 1.000 \$'dan az harcadıklarını bildirmiştir %14'ü yılda 5 bin \$ ve %2'si 25 bin \$ üzerinde harcama yapmaktadır. Ortalama bir küçük işletme sahibi, SEO hizmetlerine ayda 497,16 \$ harcamaktadır. Öte yandan, ayda 500 \$'dan az harcayan işletme sahiplerinin, SEO'ya ayda en az 500 \$ yatırım yapanlara göre memnuniyetsizlik yaşama olasılığı %75 daha fazladır (Dean, 2019b).

SEO'nun en büyük zorluklarından biri, kontrolün dışında birçok unsurun olmasıdır. Google, arama algoritmasını sürekli olarak değiştirmektedir. Arama sonuçlarında rekabet, hedef anahtar kelimeler için birinci sayfada görünen her web sayfasıdır ancak bu da sürekli bir değişim halindedir. SEO'da yapılan herhangi bir değişikliğin sıralayı etkileyip etkilemediğini anlayabilmek için uzun süre beklemek ve her bir anahtar kelime için SEO stratejilerini yeniden değerlendirmek gerekebilir (<https://www.bruceclay.com/>, 2021). Search Engine Journal tarafından 2021 yılında 2800 SEO uzmanıyla gerçekleştirilen The Greatest Challenges & Threats in SEO sonuçlarına göre, bütçe kesintileri, stratejik konular, kaynak eksikliği, pandemi ile ilgili sorunlar, yönetim/paydaş onayı ve diğer departmanlarla uyum SEO'da karşılaşılan zorluklar olarak belirtilmiştir (Walsh, 2021).

İyi bir arama motoru sıralamasının önemi nedeniyle, bazı şirketler geri bağlantıların satın alınması ve satılması gibi siyah şapka SEO tekniklerini benimsemiştir. Bu teknikler kısa vadeli faydalar sağlayabilir ancak arama motoru kılavuzunu ihlal eder ve uzun vadede web sitesinin arama motoru sıralamasına zarar verebilir (Lui ve Au, 2018: 54). Öte

yandan, kullanıcıların ürünleri incelemesine veya incelemeleri doğru şekilde yönetmesine izin vermeyen birçok e-ticaret web sitesi bulunmaktadır. Bu yaklaşım, bir web sitesinin SEO'sunu olumsuz etkileyebilir. Kullanıcıların %91'i olumlu yorumların bir ürünü/hizmeti satın alma olasılıklarını arttırdığını belirtmektedir. Yerel işletmeler için çevrimiçi yorumları okuyan kullanıcıların oranı ise %82'dir. Bununla birlikte, SSL, kullanıcı ve web sitesi arasında paylaşılan içeriği korur ve SEO'nun bir parçasıdır. Kullanıcıların ödeme seçeneklerini veri hırsızlığı konusunda endişelenmeden kullanabilecekleri için SSL'ye sahip bir e-ticaret sitesine güvenme olasılığı daha yüksektir (Goodwin, 2021; Sahu, 2018).

Genellikle anahtar kelime doldurma (keyword stuffing) olarak adlandırılan aşırı optimizasyon, SEO için zararlıdır. Sosyal medya, hem trafiği hem de gelen bağlantıları toplamanın harika bir yoludur ve her ikisi de SEO'nun amacına yardımcı olur. SEO stratejisinde sosyal medyayı kullanmamak, orijinal içerik ve kaliteli bağlantıların eksikliği, yavaş sayfa yükleme süreleri, Web sitesinin yapısal sorunları, hatalı veya yinelenen sayfa başlıkları ve eksik XML site haritaları işletmelerin karşılaştığı diğer SEO problemleri arasında yer almaktadır (Kaufmann, 2022). Patel, spam içerikli trafiğe ve UTM (urchin takip modülü) parametrelerinin doğru kullanımına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (<https://neilpatel.com/>, 2022). Öte yandan, e-ticaret siteleri yüzlerce ürün satmaktadır. Etkileyici bir ürün açıklaması yazmak için işletmelerin doğal bir dil kullanması, dürüst ve özgün olması önemlidir. Ek olarak, ürün açıklamasında uzun kuyruklu anahtar kelimeler kullanmak, daha spesifik oldukları için daha yüksek bir dönüşüm değerine sahiptir. (Shepler, 2018). Uzun kuyruklu anahtar kelime aramaları, genel aramalardan %3 ila %5 daha yüksek bir tıklama oranına sahiptir (Chaffey, 2021).

ARAMA MOTORU OPTİMİZASYON STRATEJİLERİ

Çevrimiçi rekabet arttıkça, web sitesi sahipleri daha fazla kullanıcı çekmenin ve elde tutmanın yollarını araştırmaktadır. Örneğin, sorguların çoğu mobil cihazlarla yapıldığından, web sitesi sahipleri bu cihazlarda web sitesinin yüklenme süresine dikkat etmelidir (Pohjanen, 2019, s. 27). 2018 itibarıyla dünya çapında tüm web sitesi trafiğinin %52,2'sini cep telefonları oluşturmaktadır (Clement, 2019). 2021'de dünya çapında mobil

kullanıcı sayısı 7,1 milyar iken, tahminler 2025'ye kadar 7,49 milyara çıkacağını göstermektedir (O'Dea, 2021). Öte yandan, Wu vd.'e (2005: 334) göre, potansiyel müşteriler web sitelerini ziyaret ettiğinde, işletmeler daha fazla sorgulama, satın alma, memnuniyeti, bilgi kalitesi vb. istenen sonuçlarını üretmeye elverişli bir ortam yaratmak için özenle seçilmiş içerik ve kolay gezinme sağlamalıdır (Wu, Cook, & Strong, 2005, s. 334). Benzer şekilde Yalçın ve Köse (2010: 488), işletmelerin, ürün/hizmetlerini daha iyi tanıtmaları için etkili, iyi yapılandırılmış ve güzel görünen bir web sayfasına sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, kullanıcılar, ilgili web sayfasını bir arama motorunda kolayca arayabilmeli ve bulabilmelidir (Yalçın & Köse, 2010, s. 488).

ABD'de Y kuşağının %45'i çevrimiçi alışveriş yaparken sesli yardım kullanmaktadır. Sesli asistan kullanıcılarının %52'si, günde birkaç kez veya neredeyse her gün ses teknolojisini kullandıklarını söylemektedir. 2020 itibarıyla, Amerikalıların %62'si bir tür sesli yardım teknolojisi kullandıklarını söyledi. ABD'de 12 yaşından büyüklerin %62'si sesle çalışan asistanlar kullanmaktadır (<https://www.hubspot.com/>, 2021). Juniper Research'un (2017) raporuna göre 2022 yılına kadar Amerika'daki hanelerin %55'inin akıllı hoparlöre sahip olacağı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle, 70 milyondan fazla hanede akıllı hoparlörlerden en az biri bulunacak ve kurulu cihazların toplam sayısı 175 milyonu aşacaktır. Dolayısıyla Web sitesine sesli aramayı eklemek önemli bir noktadır (Perez, 2017). Multimedya içeriği, web sitesine olan ilgiyi artırmanın harika bir yoludur. Videolar, pod yayınları, öğreticiler ve diğer multimedya seçenekleri, mesajın ziyaretçiler için çekici bir şekilde sunulmasına olanak tanımaktadır (Bucea-Manea-Tonis, 2012, s. 2). Ek olarak, sayfa hızını arttırmak, HTTPS (tarayıcı ve sunucu arasındaki verileri şifreleyerek ziyaretçilerin güvenliğini arttırma) kullanmak, kullanıcı tarafından istenmeyen müdahaleci reklamları buldurmamak, okunması kolay, ilginç ve faydalı içerikler üretmek ve kullanıcıların ihtiyaçlarına göre tasarlanmış Web sitesi başarılı bir SEO stratejisi oluştururken göz ardı edilmemesi gereken noktalardır (Hardwick, 2021).

Geri bağlantılar, Google'ın sıralama algoritması PageRank'in temelini oluşturmaktadır. Popüler web sayfalardan gelen geri bağlantılar, Web sitesi trafiğini arttırma eğilimindedir (Hardwick, 2021). Backlinko 11,8 milyon Google arama sonucunu analiz etmiş ve çok sayıda geri bağlantıya sahip sayfaların, sahip olmayan sayfaların üzerinde yer aldığını

bulmuştur. Google'daki bir numaralı sonuç, 2 - 10 arasındaki konumlardan ortalama 3,8 kat daha fazla geri bağlantıya sahiptir (Dean, 2020a). Benzer şekilde, Ahref'in iki milyon yeni yayınlanan sayfayı analiz ettiği çalışmasında tüm sayfaların %90,63'ünün Google'dan hiç trafik almadığı sonucuna ulaşmıştır ve bunun en önemli nedenlerinden biri geri bağlantıların olmamasıdır (Soulo, 2020). Yüksek kaliteli içerik, web sitesi sıralamaları için Google tarafından kullanılan bir diğer kritik faktördür. Bu, kullanıcıların işletmeyi alanında güvenilir bir uzman olarak görmesine yardımcı olacaktır. Pazarlama yöneticilerinin %57'si, sayfa içi (on-page) içerik geliştirmenin en etkili SEO taktiği olduğunu söylemektedir (Barrell, 2021). Ayrıca, sayfa içerikleri zaman içerisinde güncellenmelidir (Murray, 2018).

Kapsamlı, alakalı bir anahtar kelime listesi oluşturmak, en önemli SEO stratejilerinden biridir. Anahtar kelime araştırması, yeni bir SEO projesine başlarken yapılacak ilk görevlerden biri olmalıdır; sayfa içi içerik optimizasyonunun ve yeni içerik oluşturmanın temelidir (Woods, 2020). Anahtar kelime araştırması, içerik konularını bulma, sayfa içi SEO ve içerik tanıtımı da dâhil olmak üzere gerçekleştirilen tüm SEO faaliyetlerini etkilemektedir. Anahtar kelimeler, SEO kampanyaları için bir pusula gibidir. Ek olarak, anahtar kelimeleri araştırmak, hedef kitleyi daha iyi anlamaya yardımcı olur. Başka bir deyişle, anahtar kelime araştırması, 21. yüzyıl için pazar araştırmasıdır. Organik arama sıralamaları, en faydalı ve güvenilir web sitelerini SERP'lerde en yüksek sıralarda listelemeyi amaçlar, dolayısıyla anahtar kelimeler bu hedef göz önünde bulundurarak seçilmelidir (<https://backlinko.com/>, 2022; Kaufmann, 2022). Bir Google ilk sayfa sonucu ortalama olarak 1.447 kelime içermektedir (Dean, 2020a). Öte yandan, Ascend tarafından 286 pazarlama profesyoneliyle yapılan ankete göre, alakalı içerik yaratmak (%72), alakalı bağlantı oluşturmak (%33), yayın sıklığı (%23), Web site güncelleme (%34) ve sosyal medya entegrasyonu (%28), anahtar kelime araştırması (%48), mobil arama optimizasyonu (%17) en etkili SEO stratejileri olarak ortaya çıkmıştır (<https://www.marketingcharts.com/>, 2015).

SONUÇ

İlk kez 1997 yılında tanıtılan SEO, nispeten yeni bir kavramdır ve işletmeler tarafından kullanımı artarak devam etmektedir. Günümüzde internet ortamında bulunmak, kaliteli ve müşterilerin ihtiyaçlarına cevap veren Web sitelerine sahip olmak her işletme için kritik değer taşımaktadır. Arama motorları, kullanıcıların bilgi ve ürün bulmalarını sağlayan internet tabanlı araçlardır. Dünya çapında kullanıcıların çoğu, Web’de gezinmek için başlangıç noktası olarak arama motorlarını kullanmakta, dolayısıyla arama motorları markalar/ içerik sağlayıcılarla müşterileri buluşturmada oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ek olarak, giderek daha fazla işletme fiziksel mağazalarını çevrimiçi ortama taşıdığından SERP’lerde üst sıralarda yer bulmak için rekabet de artmaktadır. SEO, arama sonuçlarında bir web sitesine gelen trafiğin hacmini, kalitesini ve dolayısıyla görünürlüğünü arttırma sürecidir. Bir başka ifade ile SEO, SERP’lerdeki sıralamayı iyileştirmeye odaklanmaktadır.

İşletmeler için SERP’lerde organik olarak üst sıralara yükselmenin en etkili yolu SEO kullanımından geçmektedir. Bununla birlikte, SEO kullanımı işletmelere birçok önemli faydalar sağlamaktadır. Bunlar arasında; markanın görünürlüğünü, itibarını Web sitesi trafiğini arttırmak, potansiyel müşterilerin aradıkları ürün/hizmetlerle ilgili cevapları bulmasını sağlamak, artan satış ve gelirler, ziyaretçileri aktif müşterilere dönüştürmek, işletmelerin arama sonuçlarda ilk sayfalara ve rakiplerinin üzerine çıkmasına yardımcı olarak büyük bir rekabet avantajı sağlamak, daha az sermaye ile daha yüksek yatırım getirisi elde etmek bulunmaktadır. Ek olarak SEO, uygun maliyetli bir çevrim içi pazarlama stratejisi ve dijital pazarlama aracıdır.

SEO kullanımı yüksek faydalarının yanında çeşitli zorluklar da içermektedir. SEO sürecinin uzun zaman alması, uzmanlık bilgisine sahip personel gerektirmesi, arama motorlarının algoritmalarını sürekli olarak değiştirmesi ve bu algoritmaları açıklamaması, yetersiz bütçe, kaynak eksikliği, sosyal medyayı kullanmamak, orijinal, alakalı içerik ve kaliteli bağlantıların eksikliği, yavaş sayfa yükleme süreleri, Web sitesinin yapısal sorunları, hatalı veya yinelenen sayfa başlıkları, eksik site haritaları ve anahtar kelime araştırmasında yapılan hatalar işletmelerin SEO kullanımında işletmelerin üstesinden

gelmesi gereken zorluklar olarak sıralanabilmektedir. Öte yandan, literatürde SEO ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, işletmeler arasında yaygın kullanımına rağmen yapılan araştırma sayısının yeterince fazla olmadığı ve bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yapay zekanın SEO'ya uygulanması, sosyal medya, içerik pazarlaması ve SEO entegrasyonu, SERP'lerdeki reklam sıralamalarının destinasyon pazarlamasına etkileri gibi konular gelecekteki araştırmalar için önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akram, M., Sohail, I., Hayat, S., Shafi, M. & Saeed, U. (2010). Search engine optimization techniques practiced in organizations: A study of four organizations, *Journal of Computing*, 2 (6)134-139
- Almukhtar, F., Mahmood, N. & Kareem, S. (2021). Search engine optimization: A review, *Applied Computer Science*, 17(1), 69–79.
- Andersen, D. (2021). Marketers need to know in 2021, <https://www.invoca.com/blog/retail-marketing-statistics>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Andonov, A. (2020). The application of search engine optimization in internet marketing, *55th International Scientific Conference on Information, Communication and Energy Systems and Technologies*, IEEE, 37-41.
- Ankalkoti, P. (2017). Survey on search engine optimization tools & techniques, *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 3 (5), 40-43.
- Armstrong, M. (2021a). Sources of shopping inspiration, <https://www.statista.com/chart/25727/sources-of-shopping-inspiration-gcs/>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Armstrong, M. (2021b). How many websites are there? <https://www.statista.com/chart/19058/number-of-websites-online/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Baker, L. (2021). 20+ Years of SEO: A brief history of search engine optimization, <https://www.searchenginejournal.com/seo-guide/seo-history/#close> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Barrell, J. (2021). 31 SEO Statistics for 2021 and what they tell us (+ VIDEO). <https://www.impactplus.com/blog/seo-statistics> , Erişim Tarihi: 18.01.2022

- Baye, M., De los Santos, B. & Wildenbeest, M. (2016). Search engine optimization: What drives organic traffic to retail sites? *Journal of Economics & Management Strategy*, 25(1), 6-31.
- Berman, R. & Katona, Z. (2010). The role of search engine optimization in search rankings, MPRA Paper No. 29411, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/29411/>., Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Bezhovski, Z. (2015). The historical development of search engine optimization, *Information and Knowledge Management*, 5 (12)
- Bhandari, R. ve Bansal, S. (2019). An analysis between search engine optimization versus social media marketing affecting individual marketer's decision-making behavior, *Jindal Journal of Business Research*, 8(1), 78–91.
- Bin, W., Bingyun, G., Peishun, L. & Xiaoqing, L. (2018). A study on tactics for college website at search engine optimization, *IEEE 3rd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA)*, 259-263.
- Bishnu, R. (2016). The impact of SEO on business, *Laurea University of Applied Sciences*, Bachelor's Thesis.
- Boswell, W. (2009). What is black hat SEO? <https://sawebspinners.com/assets/pdf-files/black-hat-search-engine-optimization.pdf>. Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Briggs, P. (2008). User modelling in collaborative web search, *National University of Ireland*, PhD Thesis.
- Bucea-Manea-Tonis, R. (2012). Search engine optimization in the current socio-economic challenges, *Review of Applied Socio-Economic Research*, 3(1), 35-42.
- Chaffey, D. (2021). 2021 Comparison of google organic click-through-rates (SEO CTR) by ranking position, <https://www.smartinsights.com/search-engine-optimisation-seo/seo-analytics/comparison-of-google-clickthrough-rates-by-position/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Chau, M., Qin, J., Zhou, Y., Tseng, C. & Chen, H. (2008). SpidersRUs: Creating specialized search engines in multiple languages, *Decision Support Systems*, 45, 621–640.
- Chevalier, S. (2021a). Average value of global online shopping orders in 2nd quarter 2020 and 2nd quarter 2021, by traffic source, <https://www.statista.com/statistics/325384/online-shopping-order-values-traffic-source/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022

- Chevalier, S. (2021b). Leading online sources where consumers worldwide search for products as of april 2021, <https://www.statista.com/statistics/1034209/global-product-search-online-sources/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Chotikitpat, K., Nilsook, P. & Sodsee, S. (2015). Techniques for improving website rankings with search engine optimization (SEO). *Advanced Science Letters*, 21, 3219–3224.
- Clarke, T. & Clarke, I. (2014). A competitive and experiential assignment in search engine optimization strategy, *Marketing Education Review*, 24(1), 25-30.
- Clement, J. (2019). Percentage of all global web pages served to mobile phones from 2009 to 2018, <https://www.statista.com/statistics/241462/global-mobile-phone-website-traffic-share/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Dean, B. (2020a). Here’s what we learned about SEO, <https://backlinko.com/search-engine-ranking> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Dean, B. (2019b). The SEO services report, <https://backlinko.com/seo-services-statistics>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Dixit, A. ve Agarwal, M. (2015). Hybrid approach to search engine optimization (SEO) techniques, *International Journal of Converging Technologies and Management (IJCTM)*,1(3) 1-5.
- Egerton, D. (2017). The importance of search engine optimization (seo): why it's important and how it may change in the future, *Turku University of Applied Science*, Bachelor’s Thesis.
- Giomelakis, D. & Veglis, A. (2018). Search engine optimization, *Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (Chapter 700)*, IGI Global, 8046-8055.
- Goodwin, D. (2021). 71 Mind-Blowing search engine optimization stats. <https://www.searchenginejournal.com/seo-guide/seo-statistics/#close> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Gudivada, V., Rao, D. ve Paris, J. (2015). Understanding search-engine optimization, *Computer*, 48(10), 43-52.
- Gul, S., Ali, S. ve Nazir, T. (2015). An art of driving web traffic to web sites: search engine optimization (SEO), *Journal of Web Engineering & Technology*, 2 (1)
- Gupta, S., Rakesh, N., Thakral, A. & Chaudhary, D. (2016). Search engine optimization: success factors, *Fourth International Conference on Parallel, Distributed and Grid Computing*, IEEE, 17-21.

- Hardwick, J. (2021). 9 Google ranking factors you shouldn't ignore, <https://ahrefs.com/blog/google-ranking-factors/>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Hardwick, J. (2021a). How do search engines work and why should you care? <https://ahrefs.com/blog/how-do-search-engines-work/#search-engine-basics>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Harto, A. (2019). Implementing website design based on search engine optimization (SEO) checklist to increase web popularity, *Journal of Applied Information, Communication and Technology*, 6(2), 87-97.
- Heiler, C. (2012). How to understand SEO, *Landscape Management*, 5(1), 26-29.
- Hoque, M., Alsadoon, A. & Maag, A. (2018). Comprehensive search engine optimization model for commercial websites: Surgeon's website in Sydney. *Journal of Software*, 13(1), 43-56.
- <https://backlinko.com/seo-stats> (2021), 69 important SEO statistics for 2021, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://backlinko.com/keyword-research> (2022), The definitive guide, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://history-computer.com/yahoo-guide/> (2021). Yahoo – history, origin and more, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://neilpatel.com/blog/8-common-seo-issues-and-how-to-troubleshoot-them/> (2022). 8 common SEO issues (and how to troubleshoot them), Erişim Tarihi: 18.01.2022
- https://videos.brightedge.com/research-report/BrightEdge_ChannelReport2019_FINAL.pdf (2019). Organic search improves ability to map to consumer intent, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.bruceclay.com/blog/the-most-common-seo-challenges-and-how-to-overcome-them/> (2021). The most common SEO challenges (and how to overcome them), Erişim Tarihi: 18.01.2022
- [https://www.hubspot.com/hubfs/State-of-Marketing%20\(2\).pdf](https://www.hubspot.com/hubfs/State-of-Marketing%20(2).pdf) (2021a). Not another state of marketing report, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.hubspot.com/marketing-statistics> (2021). The ultimate list of marketing statistics for 2021, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.igi-global.com/dictionary/adaptive-query-processing-data-grids/24374> (2022). What is query processing, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.internetlivestats.com/google-search-statistics/> (2021). Google search statistics, Erişim Tarihi: 18.01.2022

- <https://www.marketingcharts.com/digital-55896> (2015). Most effective – and difficult – SEO tactics, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.oberlo.com/statistics/how-many-people-shop-online> (2021a). How many people shop online in 2021, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.oberlo.com/statistics/search-engine-market-share> (2021b). Search engine market share 2021, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- <https://www.underlineagency.com/journal/white-hat-seo-vs-black-hat-seo/> (2021). An overview of SEO hats: white hat, black hat & grey hat SEO techniques, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Husain, T., Sani, A., Ardhiansyah, M. & Wiliani, N. (2020). Online shop as an interactive media information society based on search engine optimization (SEO). *International Journal of Computer Trends and Technology*, 7(3), 53-57.
- Iskandar, M. ve Komara, D. (2018). Application marketing strategy search engine optimization (SEO), *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 407(1), 012011, IOP Publishing.
- Jackson, L. (2016). Growth of search engine optimization (SEO) and its impact on web development: Does SEO matter anymore? *Arizona State University*, Master Thesis.
- Jain, A. (2013). The role and importance of search engine and search engine optimization, *International Journal of Emerging Trends & Technology in Computer Science*, 2 (3), 99-102.
- Jayanthi, S. & Sasikala, S. (2014). Naive Bayesian classifier and PCA for web link spam detection, *GESJ: Computer Science and Telecommunications*,1(41), 3-15.
- Jha, T. & Saraswat, S. (2018). Selecting the best approach for website optimization, *Second International Conference on Green Computing and Internet of Things (ICGCIoT), Bangalore, India, IEEE*, 555-559.
- Karisma, I., Putra, I. & Wiranatha, A. (2019). The effects of search engine optimization on marketing of diving companies in Bali, *E-Journal of Tourism*, 6(1), 130-138.
- Karthikeyan, K. ve Sangeetha, M. (2012). Page rank based design and implementation of search engine optimization, *International Journal of Computer Applications*, 40(4), 13-18.
- Kaufmann, S. (2022). Top 10 obstacles to SEO success. <https://lucidagency.com/blog/google/top-10-obstacles-seo-success/>, Erişim Tarihi: 18.01.2022

- Kemper, G. (2018). How organic and paid search inform SEO strategy. <https://clutch.co/seo-firms/resources/how-organic-paid-search-inform-seo-strategy> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Khan, M. & Mahmood, A. (2018). A distinctive approach to obtain higher page rank through search engine optimization, *Sādhanā* 43, 43, 1-12.
- Kumar, A. (2013). Search engine optimization (SEO): Technical analysis concepts. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 3(3), 123-128.
- Lake, C. (2016). The rise of micro-moments and how to optimise for near me search queries. <https://www.searchenginewatch.com/2016/03/29/the-rise-of-micro-moments-and-how-to-optimise-for-near-me-search-queries/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Lang, B., Liu, X. & Li, W. (2013). The next-generation search engine: Challenges and key technologies, Gaol F. (eds) *Recent Progress in Data Engineering and Internet Technology, Lecture Notes in Electrical Engineering*, 156. Springer, Berlin, Heidelberg, 239-248.
- Lee, S., Jang, W., Lee, E. & Oh, S. (2016). Search Engine Optimization: A case study using the bibliographies of LG science land in Korea, *Library Hi Tech*, 34(2), 197-206.
- Lewandowski, D., Sünkler, S. ve Yağcı, N. (2021). The influence of search engine optimization on Google's results: A multi-dimensional approach for detecting SEO, *13th ACM Web Science Conference 2021*, 12-20.
- Li, R. (2021). Keywords of search engine optimization based on Corpus, *The 2nd International Conference on Computing and Data Science (CONF-CDS 2021), Journal of Physics: Conference Series, 1881, IOP Publishing*, 1-6.
- Linh, N. (2015). Improve search engine optimization case study: Production software. *Lahti University of Applied Sciences*, Bachelor Thesis.
- Lotfipannah, M. (2016). Does search engine optimisation (SEO) increase scientific journals' visibility, prestige, and impact factor as a new method? *Journal of Knowledge Management and Practices*, 4(1).
- Lui, R. & Au, C. (2018). Establishing an educational game development model: From the experience of teaching search engine optimization, *International Journal of Game-Based Learning*, 8(1), 52-78.

- Mahendru, M., Singh, S. & Sharma, G. (2014). Emergence of search engine optimization as an advertising tool, *Global Journal of Enterprise Information System*, 6(1), 18-28.
- Matošević, G. (2015). Measuring the utilization of on-page search engine optimization in selected domain, *Journal of Information and Organizational Sciences*, 39(2), 199-207.
- Matta, H., Gupta, R. & Agarwal, S. (2020). Search engine optimization in digital marketing: Present scenario and future scope, *International Conference on Intelligent Engineering and Management, London, UK, IEEE*, 530-534.
- Murray, M. (2018). SEO marketing strategy tips. <https://contentmarketinginstitute.com/2018/01/seo-marketing-strategy/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Nagpal, M. & Petersen, J. (2020). Keyword selection strategies in search engine optimization: How relevant is relevance? *Journal of Retailing*, 1-18.
- Nasomyont, T. & Wisitpongphan, N. (2014). A study on the relationship between search engine optimization factors and rank on Google search result page, *Advanced Materials Research, 931 Trans Tech Publications Ltd*, 1462-1466.
- Ochoa, E. (2012). Analysis of the application of selected search engine optimization (SEO) techniques and their effectiveness on Google's search ranking algorithm, *California State University, Master Thesis*.
- O'Dea, S. (2021). Forecast number of mobile users worldwide from 2020 to 2025. <https://www.statista.com/statistics/218984/number-of-global-mobile-users-since-2010/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Olawale, K. (2019). Search engine optimization: concepts, techniques and challenges. *University of Lagos, Master Thesis*.
- Onaifo, D. & Rasmussen, D. (2013). Increasing libraries content findability on the web with search engine optimization, *Library Hi Tech*, 31(1), 87-108.
- Ong, S. (2019). SEO vs. PPC: Which should you use? <https://ahrefs.com/blog/seo-vs-ppc/>, Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Ong, S. (2020). 63 SEO Statistics for 2021. <https://ahrefs.com/blog/seo-statistics/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Palanisamy, R. (2014). The impact of privacy concerns on trust, attitude and intention of using a search engine: An empirical analysis, *International Journal of Electronic Business*, 11(3), 274-296.

- Patel, P. ve Patel, K. (2014). To study effect of social media to improve website ranking, *International Journal for Scientific Research & Development*, 2(2)
- Perez, S. (2017). Voice-enabled smart speakers to reach 55% of U.S. households by 2022, says report, https://techcrunch.com/2017/11/08/voice-enabled-smart-speakers-to-reach-55-of-u-s-households-by-2022-says-report/?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLnNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAACAi9vPyIKzjvZ7SYdi7l6cp03kbTXCPHKIL0Cc4aJYRIPy5XcQXc2fLRqU0 , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Pohjanen, R. (2019). The benefits of search engine optimization in Google for businesses. *University of Oulu*, Master's Thesis.
- Prakash, S. (2020). Search engine optimization techniques for attracting organic traffic to websites. *International Journal of Recent Trends in Engineering & Research*, 6 (5), 1-6.
- Rababah, O., Al-Shboul, M., Al-Zaghoul, F. & Ghnemat, R. (2014). Website search engine optimization: Geographical and cultural point of view, *Journal of Software Engineering and Applications*, 7(13)
- Roslina, A. & Shahirah, M. (2019). Implementing white hat search engine technique in e-business website, *Proceedings of the 10th International Conference on E-Education, E-Business, E-Management and E-Learning*, 311–314.
- Sahu, P. (2018). The SEO challenges of an ecommerce website: <https://www.searchenginewatch.com/2018/07/18/the-seo-challenges-of-an-ecommerce-website/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Savoska, S., Naka, N., Manevska, V. & Ristevski, B. (2016). Search engine optimization on PHP based web pages in practice, *Emerging Research and Solutions in ICT* 1(1), 45–58.
- Schäferhoff, N. (2020). A detailed timeline of SEO history: How SEO has evolved. <https://torquemag.io/2020/12/seo-history-timeline/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Schultheiß, S. & Lewandowski, D. (2020). Outside the industry, nobody knows what we do SEO as seen by search engine optimizers and content providers, *Journal of Documentation*, 1-16.
- Schultheiß, S. & Lewandowski, D. (2021). A representative online survey among German search engine users with a focus on questions regarding search engine optimization (SEO): A study within the seo effect project, *Hamburg University of Applied Sciences (HAW)*.

- Setiawan, A., Harahap, Z., Syamsuar, D. & Kunang, Y. (2020). The optimization of website visibility and traffic by implementing search engine optimization (SEO) in Palembang Polytechnic of Tourism. *Communication and Information Technology Journal*, 14 (1).
- Shahzad, A., Jacob, D., Nawi, N., Mahdin, H. & Saputri, M. (2020). The new trend for search engine optimization, tools and techniques, *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 18(3), 1568-1583.
- Sharma, D., Shukla, R., Giri, A. & Kumar, S. (2019). A brief review on search engine optimization, *9th International Conference on Cloud Computing, Data Science & Engineering*, IEEE, 687-692.
- Shepler, J. (2018). Overcoming 5 of the major SEO challenges for e-commerce sites. <https://www.ayokay.com/overcoming-5-of-the-major-seo-challenges-for-e-commerce-sites/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Soulo, T. (2017). How long does it take to rank in Google? (A study by Ahrefs). <https://ahrefs.com/blog/how-long-does-it-take-to-rank/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Soulo, T. (2020). 90.63% of content gets no traffic from Google and how to be in the other 9.37% [New Research for 2020], <https://ahrefs.com/blog/search-traffic-study/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Storm, M. (2021). 8 Google search statistics that prove why you need SEO. <https://www.webfx.com/blog/search-engine-optimization/8-google-search-statistics-prove-need-seo/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Sun, Q. & Spears, N. (2011). Frustration theory: toward an understanding of keyword search effectiveness and consumer responses, *Journal of Customer Behaviour*, 10(1), 35-48.
- Tighe, D. (2021). Share of consumers using selected search engines to find local business information in Germany, France, UK, and the United States in 2021. <https://www.statista.com/statistics/1260363/consumers-using-search-engines-to-find-local-business-info/> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Tomasi, S. & Li, X. (2015). Influences of search engine optimization on performance of SMEs: A qualitative perceptive, *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 13(1), 27-49.
- Udapure, T., Kale, R. & Dharmik, R. (2014). Study of web crawler and its different types, *IOSR Journal of Computer Engineering*, 16 (1)

- Wahba, W. & Barhoom, T. (2019). SEO: Improve website ranking based on competitors analysis, *International Research Journal of Engineering and Technology*, 6(8), 782-786.
- Walsh, S. (2021). The greatest challenges & threats in SEO [Survey Results]. <https://www.searchenginejournal.com/state-of-seo-challenges-threats/420504/#close> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Woods, R. (2020). The ultimate keyword research guide for SEO. <https://www.semrush.com/blog/keyword-research-guide-for-seo/#3--keyword-research-tools> , Erişim Tarihi: 18.01.2022
- Wu, J., Cook, V. & Strong, J. (2005). A two-stage model of the promotional performance of pure online firms, *Information Systems Research*, 16(4), 334-351.
- Xing, B. & Lin, Z. (2006). The impact of search engine optimization on online advertising market, *Proceedings of the 8th International Conference on Electronic Commerce: The New E-Commerce: Innovations for Conquering Current Barriers, Obstacle and Limitations to Conducting Successful Business on the Internet*, 519-529.
- Yalçın, N., & Köse, U. (2010). What is search engine optimization: SEO? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 487-493.
- Yoon, Y. (2014). Legal Ramifications of Black Hat Search Engine Optimization, *B.U. J. Sci. & Tech. L.*, 20, 1-32.
- Zhang, J. & Dimitroff, A. (2005). The impact of webpage content characteristics on webpage visibility in search engine results (Part I), *Information Processing & Management*, 41 (3), 665-690.
- Zhang, S. & Cabage, N. (2013). Does SEO matter? Increasing classroom blog visibility through search engine optimization, *46th Hawaii International Conference on System Sciences*, 1610-1619.
- Zhang, S. & Cabage, N. (2017). Search engine optimization: comparison of link building and social sharing, *Journal of Computer Information Systems*, 57 (2), 148-159.
- Zhu, C. ve Wu, G. (2011). Research and analysis of search engine optimization factors based on reverse engineering, *Third International Conference on Multimedia Information Networking and Security, Shanghai, China, IEEE*, 225-228.
- Ziakis, C., Vlachopoulou, M., Kyrkoudis, T. & Karagkiozidou, M. (2019). Important factors for improving Google search rank, *Future Internet*, 11(2), 32.
- Zilincan, J. (2015). Search engine optimization, *CBU International Conference on Innovation, Technology Transfer and Education, Prague, Czech Republic, Central Bohemia University*, 506-510.

Covid-19 Pandemisinin Ameliyathane Hizmetleri Öğrencilerinin Eğitim ve Mezuniyet Sonrası Yaşamlarına Etkisine Yönelik Görüşleri: Kalitatif Bir Çalışma¹

Sevecen ÇELİK İNCE²

Arzum ÇELİK BEKLEVİÇ³

Öz

Bu çalışma, Covid-19 pandemisinin ön lisans ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin eğitimlerine ve mezuniyetten sonraki yaşamlarına etkisine ilişkin görüşlerinin alınması amacı ile yapılmıştır. Araştırma tanımlayıcı kalitatif türdedir. Veriler bir üniversitenin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Ameliyathane Hizmetleri Bölümünde eğitim gören ve örneklem alım ölçütlerini karşılayan öğrenciler ile Haziran 2021 tarihinde toplanmıştır. Örneklemi 14 öğrenci oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak; görüşme formu, kişisel bilgi formu ve ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşme dökümlerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda dört ana tema ortaya çıkmıştır. Bunlar; (1) pandeminin yaşama etkisi, (2) pandemide uzaktan eğitimin olumlu yönü, (3) pandemide uzaktan eğitimin olumsuz yönü ve (4) pandemi mezunu olmak. Bu araştırmanın sonucunda, ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin Covid-19 pandemisinden sosyal, psikolojik ve eğitim yaşamı açısından olumsuz olarak etkilendikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin pandemi döneminde mesleki bilgi beceriyi kazanamadıkları, bu nedenle özgüven eksikliği ve yoğun iş bulma kaygısı yaşadıkları belirlenmiştir. Bu doğrultuda, pandemi döneminde sağlık alanında öğrenim gören ve yeni mezun olan öğrencilerin uygulamalı eğitim alabilmelerinin sağlanmalıdır. Böylece iş hayatına atılmadan önce ve iş hayatına ilk atıldıklarında mesleki bilgi ve becerilerini geliştirebilmeleri açısından önemli bir adım atılmış olacaktır.

Anahtar kelimeler: Ameliyathane hizmetleri, covid-19 pandemisi, mezuniyet sonrası yaşam, öğrenci.

Atıf İçin / For Citation: ÇELİK İNCE, S. & ÇELİK BEKLEVİÇ, A. (2022). Covid-19 pandemisinin ameliyathane hizmetleri öğrencilerinin eğitim ve mezuniyet sonrası yaşamlarına etkisine yönelik görüşleri: Kalitatif bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 177-202. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 11.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.03.2022

¹ Bu araştırmanın ham hali 19-20 Ekim 2021 tarihinde Uluslararası Uzaktan Eğitim Kongresi'nde (IDEC-2021) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Zonguldak, Türkiye
E-mail: sevecencelik@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3113-4565

³ Öğretim Görevlisi; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ahmet Erdoğan Sağlık Hizmetleri MYO Tıbbi Hizmetler ve Teknikerler Bölümü, Ameliyathane Hizmetleri Programı, Zonguldak, Türkiye
E-mail: aezzum@gmail.com ORCID: 0000-0002-9989-8599

Opinions of Operating Room Services Students on the Impact of the Covid-19 Pandemic on their Education and Post-Graduation Life: A Qualitative Study

Abstract

The aim of this study is to determine the opinions of the students on the impact of the Covid-19 pandemic on the education and post-graduation life of the students studying in the operating room services department. The research is of descriptive qualitative type. The data were collected in June 2021 with students studying in the Department of Operating Room Services at a Vocational School of Health Services of a university and meeting the sampling criteria. The sample consisted of 14 students. Data collection tools are personal information form, interview form and voice recorder. As a result of the analysis of the data obtained from the interviews, four main themes emerged. (1) the theme of the impact of the pandemic on life, (2) the theme of the positive aspect of distance education in the pandemic, (3) the theme of the negative aspect of distance education in the pandemic and (4) the theme of being a pandemic graduate. As a result of this research, it was determined that the students studying in the operating room services department were negatively affected by the Covid-19 pandemic in terms of social, psychological and educational life. They could not gain professional knowledge and skills, and therefore they lacked self-confidence and experienced intense anxiety about finding a job. In this direction, it should be ensured that students who are studying in the field of health and newly graduated during the pandemic period can receive practical training. Thus, an important step will be taken in terms of developing their professional knowledge and skills before and when they first start professional life.

Key Words: Covid-19 pandemic, operating room services, post-graduation life, student.

GİRİŞ

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve Türkiye'de dâhil olmak üzere birçok ülke ve kıtada hızla yayılan Koronavirüs 2019 (Covid-19) küresel gündemi büyük ölçüde sarsan bir pandemi olarak gündeme oturmuştur (Hui ve ark., 2020; World Health Organization, 2020). Virüsün yayıldığı coğrafi alanı genişledikçe, virüs kaynaklı ölüm sayılarında hızlı bir artış meydana gelmiştir (Arpaci, Karataş, ve Baloğlu, 2020). Covid-19 hastalığı hala önemli oranda dünya nüfusunu ruhsal, fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan çok yönlü etkilemektedir (Arpaci ve ark., 2020). Salgın sürecinde dünya genelinde salgının yayılımını önlemek amacıyla karantina, sosyal mesafe, sosyal izolasyon sokağa çıkma yasağı ve eğitim öğretime ara verilmesi gibi bir çok önlem alınmıştır (Mishra, Gupta, ve Shree, 2020; Öztürk, 2021). Ülkemizde de uygulanan bu önlemler toplu etkinlikleri ve özellikle eğitim öğretim faaliyetlerini de etkilemektedir (Keskin Kızıltepe ve Kurtgöz, 2020; Seçkin, Elçi ve

Doğan, 2020). Sosyalleşmeyi kısıtlamak amacıyla öğrenciler uzaktan eğitim sürecine geçiş yapmış ve bu durum gençlerin uzun süre evlerinde kalmalarına neden olmuştur (Mishra ve ark., 2020). Seçkin ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında pandemi döneminde hızlı bir şekilde uzaktan eğitime geçiş yapılmasının, öğrencilerin uzaktan eğitimde öğrenen ve öğretene arasındaki öğrenme ve etkileşim sürecinde zorluklar yaşamalarına neden olduğu belirlenmiştir (Seçkin ve ark., 2020).

Uzaktan eğitim, pek çok üniversitenin tüm eğitim düzeylerinde (ön lisans, lisans ve yüksek lisans) yaygın olarak tercih edilen bir öğretim yöntemi olarak kullanılmaktadır (Keskin Kızıltepe ve Kurtgöz, 2020). Bu durum teorik eğitimin yanı sıra, uygulamalı eğitim sürecinin de online olarak tamamlanmasına ve mesleki beceri gerektiren sağlık hizmetleri programlarında okuyan öğrencilerin pratik uygulamalarını sahada yapamamasına neden olmaktadır (Çelik Eren, Korkmaz, Öz Yıldırım ve Aydın Avcı, 2021). Ameliyathane hizmetleri bölümünün eğitimi teorik eğitimin paralelinde klinik uygulamalarında yer aldığı, öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve psikomotor olmak üzere çok yönlü becerilerini geliştiren ve destekleyen bir eğitim yöntemini gerektirmektedir. Bu nedenle öğrencilere eğitim, öğretim sürecinde teorik bilgiye ek olarak, klinik becerilerin kazandırılması ve kazanılan bu becerilerin geliştirilmesi temel hedeflerdendir. Öğrenciler aldıkları bu uygulamalı klinik eğitimlerinde mesleki anlamada profesyonellik ve yeterlilik, ekip çalışması, iletişim, kritik durumlarda karar verebilme ve eleştirel düşünme gibi konularda beceri kazanmaktadır (Akın Korhan, Uzelli Yılmaz, Ceylan, Akbıyık ve Tokem, 2018; Durmaz Edeer ve Dicle, 2015).

Covid-19 pandemisinde klinik eğitimlerin gerçekleştirilememesinin, mezuniyet sonrası iş hayatına atılacak öğrencilerde klinikte karşılaşılabilecekleri sorunların çözümünde yeterlilik, mesleki profesyonellik, ameliyat işlemlerinde gerekli olan bazı psikomotor becerilerin gelişmemesi gibi konularda olumsuz etkilere neden olabileceği beklenmektedir (Keskin Kızıltepe ve Kurtgöz, 2020; Terzi, Akalın ve Erdal, 2020). Hedefi insan sağlığı olan ve uygulamalı bir bilim dalı olarak eğitim verilen ameliyathane teknikerliği öğrencilerinin uzaktan eğitim yoluyla sadece teorik bilgi olarak mezun edilmesi, hem öğrencileri hem de eğitimcileri etkileyerek eğitimin niteliğini olumsuz

etkilemektedir (Çevik ve Öneren, 2019). Üniversite eğitiminin son dönemine gelmiş ve artık mezun durumunda olan öğrencilerin birçoğu yaşamını sürdürebilecek bir kazanç sağlayacakları işi seçerken ve ya iş hayatına atılırken; kararsızlık, stres ve sonucunda da umutsuzluk, tutarsızlık ve işsizlik kaygısı gibi duygular yaşamaktadırlar (Çevik ve Öneren, 2019). İşsizlik oranlarının üniversite mezunlarında da yüksek olması, iş hayatına yeni atılan gençlerin eğitilmiş ancak alanda deneyimsiz olmaları ile de açıklanabilmektedir (Öztürk ve Erbay, 2018).

Ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin Covid-19 pandemisinin eğitimlerine etkisine ilişkin oluşan sorunların, öğrencilerde mezuniyet stresine ve gelecek kaygısına neden olacağı düşünülmektedir. Covid-19 pandemisinde ameliyathane hizmetlerinde uzaktan eğitim ile okuyan öğrencilerde uzaktan eğitimin, eğitimlerine ve mezuniyet sonrası yaşamlarına etkisine yönelik yapılan çalışmalara ulaşılamamıştır. Bu çalışma, Covid-19 pandemisinin ön lisans ameliyathane hizmetleri bölümünden okuyan öğrencilerin eğitimlerine ve mezuniyet sonrası yaşamlarına etkisi üzerine öğrencilerin görüşlerinin alınması amacı ile yapılmıştır. Elde edilecek sonuçların öğrencilerin ileride olası uzaktan eğitime yönelik eğitim sürecini iyileştirmede yapılacak girişimlere ve mezuniyet sürecinde yaşayabilecekleri sorunlara yardımcı olmada rehberlik edeceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın raporu, kalitatif araştırma yazmada bir rehber olan COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research Guidelines) rehberi kullanılarak yazılmıştır (Tong, Sainsbury ve Craig, 2007).

Araştırmanın Türü

Bu araştırma tanımlayıcı kalitatif tipte yürütülmüştür. Tanımlayıcı kalitatif çalışmalar araştırma sorusuna uygun olarak katılımcıların sahip olduğu farklı deneyimleri ve sorunun öznel doğasını tanımlayan en uygun yöntem olarak görülmektedir (Bradshaw, Atkinson ve Doody, 2017).

Araştırmanın Yapıldığı Yer

Araştırma Haziran 2021 tarihinde Karadeniz'in batısında yer alan bir üniversitenin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Ameliyathane Hizmetleri bölümünde okuyan öğrenciler ile yürütülmüştür. Ameliyathane hizmetleri bölümü iki yarıyıl teorik dersler, son iki yarıyılında ise uygulama ve seçmeli derslerin verildiği toplam dört yarıyılı kapsayan önlisans bir programdır.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evrenini Karadeniz'in batısında yer alan bir üniversitenin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Ameliyathane Hizmetleri bölümü son sınıfta okuyan 73 öğrenci oluşturmuştur.

Kalitatif araştırmalarda, araştırma sorusunun yanıtı olabilecek kavramların kendini tekrar etmeye başlaması durumuna (doyum noktası) kadar araştırma verisinin toplanmasının sürdürülmesini gerektiren bir örnekleme yaklaşımı kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Ortaya çıkan kavramlar birbirini tekrarladığı noktada, yeterli sayıda veriye ulaşıldığına karar verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırma kalitatif desende olduğu için örneklem büyüklüğü, doyum noktasına ulaştığında belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini, amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilen 14 öğrenci oluşturmuştur.

Araştırmaya dâhil edilme kriterleri; araştırmaya katılmaya gönüllü olmak, ameliyathane hizmetleri bölümünde öğrenci olmak ve son sınıf (mezuniyeti yaklaşmış) olmaktır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından literatür taranarak araştırmanın amacına göre hazırlanmış olan; "kişisel bilgi formu", "Covid 19'un eğitime etkisine yönelik görüşme formu" ve ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Kişisel bilgi formu ile öğrencilerin yaş, cinsiyet, medeni durumu, gelir durumu gibi sosyodemografik verileri incelenmiştir.

Covid 19'un eğitime etkisine yönelik görüşme formu yarı yapılandırılmış bir form olup bu formda ise öğrencilerin Covid 19 pandemisi sürecinde bölümleri ve eğitimleri ile ilgili görüşlerini ve mezuniyet sonrasına ilişkin duygu ve düşüncelerini daha iyi anlamak için sorular yer almaktadır. Görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte, araştırmacılar tarafından önceden sorulması planlanan soruları içeren görüşme formu hazırlanmıştır. Buna karşın, görüşmenin akışına bağlı olarak alt sorularda görüşme sırasında sorulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

Görüşme soruları

Covid 19'un hayatınızı etkilediğini düşünüyor musunuz? Nasıl?

Teorik ve uygulama derslerinin uzaktan verilmesi ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

Şu anki eğitiminizin mezuniyet sonrası mesleki yaşantınızı nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?

Mezuniyet sonrasına yönelik ne gibi duygular yaşıyorsunuz?

Verilerin Toplanması

Görüşmeler ilk araştırmacı AÇB tarafından, örnekleme dâhil edilme kriterlerine uyan öğrencilerle online ortamda bireysel görüşme yöntemi ile yapılmış ve araştırmanın amacı, nasıl yapılacağı konusunda öğrencilere bilgi verilmiştir. Ses kayıt cihazı kullanılacağına dair bilgilendirme yapıldıktan sonra sözlü ve yazılı onamları alınarak görüşme için uygun gün ve saat belirlenmiştir. İlk yapılan görüşme ön görüşme olarak araştırmacılar tarafından incelenmiş olup görüşme soruları araştırmanın amacına uygun olacak şekilde her iki araştırmacı tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. Daha sonra örnekleme alınacak görüşmeler yapılmıştır. Araştırmacı görüşmelerden önce dijital platformda toplantıları

oluşturmuş, katılımcılarla mail olarak toplantı linki paylaşılmıştır. Görüşmeler yalnızca ses kayıtları ile tamamlanmış olup öğrencilerin görüntülerini içermemektedir. Araştırmada 14 öğrenci ile doyum noktasına ulaşılmış ve veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Görüşme süresi ortalama 23 dakika 31 saniyedir (min 16 dk-max: 44 dk 48 sn).

Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada kişisel bilgi formuna ait veriler; sayı, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel yöntemler ile analiz edilmiştir. Görüşme formu ile elde edilen verilerin analizinde kalitatif araştırma yöntemlerinde kullanılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde, veriler üzerinde derin bir anlayış kazanabilmek için transkriptler tekrar tekrar okunmuş, iki araştırmacı tarafından bağımsız bir şekilde kodlamalar yapılmıştır. Elde edilen kodlar araştırılan fenomenle ilişkili olarak değerlendirilmiş ve kavramsal olarak benzer kodlar sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sonrası temalar oluşturulmuştur (Cresswell, 2013). Araştırmacılar bir araya gelerek elde edilen temalar tartışılmıştır. Araştırmacılar tarafından bulguları en iyi karşılayan tematik açıklamalar üzerinde fikir birliği sağlanmıştır.

Verilerin Doğruluğu

Bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirlik ilkelerinden yararlanılmıştır (Pandey & Patnaik, 2014). Bu amaçla iç geçerlilik için, katılımcılar ile yapılan görüşmelerle uzun süreli etkileşim sağlanmış, toplanan verilerin araştırma sorusuna yanıt verme yeterliliği bulgular kısmında açıkça sunulmuş, görüşmeler araştırmanın amacına uygun olacak şekilde ve doyum verdiği noktada sonlandırılarak derinlik odaklı veri toplama sağlanmıştır (Pandey & Patnaik, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2011). Dış geçerliliğin sağlanması için veriler ortaya çıkan temalara göre düzenlenerek, yorum katmadan ayrıntılı betimleme ile aktarılmış, katılımcılar araştırmanın amacına uygun olacak şekilde amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2011). İç güvenilirliği sağlanmak için araştırmanın her aşamasında katılımcılara tutarlı davranılmış ve tüm görüşmelerde aynı ses kayıt cihazı ve görüşme formu kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Dış güvenilirliğin

sağlanmasında tüm veri toplama araçları, ses kayıtları, ham veriler, analiz sırasında oluşturulan kodlar ve temalar uzman tarafından incelenmiştir ve gerektiğinde kullanılmak üzere saklanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için ilgili üniversitenin İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan etik kurul izni (sayı: 36649, tarih:29.04.2021), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulundan yazılı kurum izni ve araştırmaya katılan ameliyathane hizmetleri bölümü öğrencilerinden yazılı ve sözlü onam alınmıştır. Veri toplamada kullanılan ses kayıt cihazına yönelik öğrencilerden onam alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın örneklemini ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan mezun durumundaki 14 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin yaş ortalaması 21.07 ± 1.97 (min 19-max 26) olup, 11'i kadındır. Tüm öğrenciler Bekâr ve tümünün gelir durumu orta düzeydedir. Öğrencilerin akademik genel not ortalaması 3.10 ± 0.33 (min 2.55-max 3.61) olarak bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Ameliyathane Hizmetleri Bölümü Öğrencilerinin Sosyodemografik Özellikleri

Öğrenci no	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Gelir durumu	Genel not ortalaması
Ö1	20	Kadın	Bekâr	Orta	3,38
Ö2	24	Erkek	Bekâr	Orta	2,68
Ö3	20	Kadın	Bekâr	Orta	3,14
Ö4	21	Kadın	Bekâr	Orta	3,24

Ö5	21	Kadın	Bekâr	Orta	2,71
Ö6	21	Kadın	Bekâr	Orta	3,24
Ö7	20	Kadın	Bekâr	Orta	3,50
Ö8	19	Kadın	Bekâr	Orta	3,14
Ö9	21	Kadın	Bekâr	Orta	3,52
Ö10	19	Kadın	Bekâr	Orta	3,14
Ö11	26	Erkek	Bekâr	Orta	2,88
Ö12	20	Erkek	Bekâr	Orta	2,55
Ö13	20	Kadın	Bekâr	Orta	3,61
Ö14	23	Kadın	Bekâr	Orta	2,78

Araştırmaya katılan öğrencilerin 13'ü bölümünden memnun olduğunu, 10'u pandemi nedeniyle bölümünü değiştirmeyi düşünmediğini, tümü pandemi nedeniyle mesleği ile ilgili gelecek kaygısı yaşadığını ve 11'i uzaktan eğitim ile aldığı teori ve uygulama eğitiminin mezuniyet sonrası için yeterli olmayacağını belirtmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Öğrencilerin Pandemi Dönemi Ameliyathane Hizmetleri Bölümü İle İlgili Düşünceleri

Öğrenci no	Bölümden memnun olma durumu	Pandemide bölümünü değiştirmeyi düşünüyor mu?	Pandemi nedeniyle mesleği ile ilgili gelecek kaygısı var mı?	Uzaktan eğitimde aldığı eğitim mezuniyet sonrası için yeterli mi?
Ö1	Evet	Evet	Evet	Hayır
Ö2	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö3	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö4	Evet	Hayır	Evet	Evet
Ö5	Evet	Evet	Evet	Hayır
Ö6	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö7	Evet	Hayır	Evet	Evet
Ö8	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö9	Hayır	Evet	Evet	Hayır
Ö10	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö11	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ö12	Evet	Evet	Evet	Hayır

Ö13	Evet	Hayır	Evet	Hayır

Ö14	Evet	Hayır	Evet	Evet

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucu dört ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar; (1) pandeminin yaşama etkisi, (2) pandemide uzaktan eğitimin olumlu yönü, (3) pandemide uzaktan eğitimin olumsuz yönü ve (4) pandemi mezunu olmak şeklindedir.

Ana Tema 1. Pandeminin Yaşama Etkisi

Bu tema altında ameliyathane hizmetleri bölümü öğrencileri, Covid-19 pandemisinin yaşantılarına olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsetmişlerdir. Öğrencilerin tümü pandeminin hayatlarına olan olumsuz etkilerine vurgu yapmışlardır. Pandemi döneminde yaşamlarında en çok eğitim hayatının, sosyal hayatlarının, psikolojilerinin olumsuz etkilendiğini ve fiziksel sağlıklarının bozulduğunu ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin birçoğu pandemi döneminde karantina sürecinin sosyal hayatlarında sosyalleşmelerini engellediğini, arkadaşları ile buluşmalarının kısıtlandığını, evde asosyal bir yaşama maruz kaldıklarını, okula gidemedikleri için üniversite hayatı yaşayamadıklarını ve bu durumdan mutsuz olduklarını ifade etmiştir.

“(Pandemi etkiledi) asosyal hissettirdi tam anlamıyla böyle hissettirdi. Hiç dışarı çıkamadım buradaki arkadaşlarımla da çıkamadım. Mutsuzum.” (Ö3)

“Benim hayatımın daha çok sosyal kısmını etkiledi. Ben gezmeyi, yeni yerler görmeyi çok seviyordum ve ondan sonra (pandemi) işte dışarı çıkmamız baya azaldığı için o alanda etkilendim, sosyal hayatımız çok etkilendi virüsten dolayı dışarı çıkamadık, arkadaşlarımızla buluşamadık.”(Ö12)

Öğrencilerin bazıları psikolojik olarak pandemi döneminde hem kendilerinin hem de çevresindekilerin evde bunaldıklarını, depresyona girdiklerini, bir şeyler yapmak için motive olamadıklarını ve Covid-19 hastalığına yakalanma ya da hastalığı bulaştırma kaygısı ve korkusu yaşadıklarını söylemişlerdir.

“En çok psikolojik olarak etkilendim. Aileme bir şey olacak korkusu beni çok üzdü.” (Ö3)

“Herkes de bir psikolojik bunalım var buhran var. Sağlık durumunu etkiliyor ama sağlıktan daha çok psikolojik durumu daha çok etkiledi pandemi. Çünkü insanlar artık birbirlerine güvenemiyorlar, karşı karşıya gelip mesafeli de olsa sohbet edemiyorlar. Güven kaybı ve yalnız kalma korkusuna neden oldu.” (Ö7)

“Ben biraz sosyal bir insandım o yüzden şuan yaklaşık bir yılı aşkın zamandır evde olmak gerek derslere gerekse diğer şeylere uzaktan eşlik etmek psikolojimi çok kötü etkiledi. Birçok kez çökme ve bunalım seviyesine girdim. Çok kötü geçirdim o günleri diyebilirim birkaç kez.” (Ö11)

“Spor yapmak istedik salonlar kapandı. Sürekli evde kaldık, evde de kitap okuyalım kendimi geliştireyim dedim ama ona da yani heves bulamadım çok istedim yapıyordum da ama bir yerden sonra oda bitti. Motivasyonum düştü. Hayatım dizi ve film olarak geçiyor artık.” (Ö12)

“Ruhsal ve psikolojik olarak kötü hissettim. Canım çok sıkıldı. Hiçbir aktivite olmadığı için sürekli oturduğum için kafamda düşünceler kurmaya başladım, psikolojik açıdan olumsuz etkilendim.” (Ö13)

Öğrencilerden üçü evde oldukları süreçte çok kilo aldıklarını, yaşadıkları stres nedeniyle fiziksel sağlıklarının olumsuz etkilendiğini, uyku sorunlarını yaşadıklarını belirtmişlerdir.

“...Fiziksel olarak çok etkilendim çünkü çok hareketsiz bir yaşam sürüyorum. Çok fazla kilo aldım. Yedi kilo birden aldım her türlü çok etkilendim açıkçası.” (Ö3)

“Fiziksel olarak çok büyük etkileri oldu. Yüzüm sivilcelendi. Stresten cilt problemlerim çıktı ondan sonra geceleri uyuyamıyorum hani sürekli ne yapacağım ne edeceğim diye düşünüyorum.” (Ö8).

Öğrencilerin tümü pandeminin en çok eğitim hayatını etkilediğini ifade etmiştir. Üniversite öğrencisi olarak üniversite ortamını ve öğrenci olma duygusunu yaşayamamaktan, arkadaşları ile anı biriktirememiş olmaktan dolayı mutsuz olduklarını ifade etmişlerdir.

“Sınıf ortamında değildim, arkadaşlarımdan uzaktım yani üniversite hayatı yaşayamadım. Çünkü iki yıllık okuyan bir öğrenciydim. Sadece iki yıl eğitim sürem var ve bunu yaşayamadım. Pandemi nedeni ile öğrenciliğimi yaşayamadım. Bir üniversite hayatı yaşayamadım bu yönden mesela çok etkilendim şuan mezun olacağız hazırda ve elimde arkadaşlarıma dair hiç bir şey yok, anılarımız yok

mesela bu yüzden çok etkilendim tabi ki eğitim süresinde de etkilendim ama bu çok etkiledi.” (Ö4)

Pandemi döneminde çok az öğrenci yaşamında olumlu kazanımlar sağladığını belirtmiştir. Bir öğrenci pandemi döneminde evde olmanın kendini geliştirmek için zaman yarattığını ifade etmiştir.

“Benim için kendimi daha fazla geliştirmeye zaman bulabildim. Okulda daha uzun sürüyor dersler. Okulda mesela altı saatlik dersler burada bir saatte bitebiliyor. Kendimi geliştirmeye daha fazla vakit ayırdım o anlamda iyi oldu ama eksileri artularından daha fazla” (Ö10)

Ana Tema 2: Pandemide Uzaktan Eğitimin Olumlu Yönü

Bu tema altında ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrenciler Covid-19 pandemisi nedeniyle uzaktan eğitimin eğitim hayatı üzerindeki olumlu yönlerinden bahsetmişlerdir. Öğrencilerden bazıları pandemi döneminde sabah erken kalkıp okula gitmek zorunda olmamanın, uzaktan eğitimle verilen derslerin kaydediliyor olmasının ve dersi anlayana kadar daha sonra tekrar etme olanağı olmasının, öğrenmesini kolaylaştırdığını belirtmiştir. Bir öğrenci pandemi sürecinin akademik genel ortalamasını yükseltmek için bir fırsat olduğunu belirtmiştir. Bir öğrenci ise uzaktan eğitimle verilen dersleri daha dikkatli dinleyebildiğini ve sanki hocası ile birebir ders işliyor gibi hissettiğini ifade etmiştir.

“Uzaktan eğitimde daha dikkatli dersi dinlediğimi fark ettim çünkü sınıf ortamında diyelim ki 70 kişiye 30'u dersi dinliyorsan 40'ı dinlemiyor ya da bir şekilde dikkat dağılıyor ya da arka sırada oturuyorsun, duymuyorsun ya da hocanın her dediğini o anda anlayamayabiliyorsun. Ama uzaktan eğitimde tekrar dinleme hakkımız vardı. Ya da o an hocayı birebir dinlediğim için dediğini daha iyi anladığımı düşünüyorum. Sanki birebir ders işliyormuşum gibi. Aslında çok fazla kişiye ders anlatıyor ama sadece bana anlatıyormuş gibi. O yüzden daha odaklı daha aklımda kalıcı oldu. Ama sınıf ortamında daha dikkatim dağılıyordu. Yani 10 tane anlatıyorsa 5'ini hatırlıyorum, uzaktan eğitimde ise 8'ini hatırlıyorum.” (Ö4)

“Uzaktan eğitimin şu yönde bir yararı var. Dersler sisteme kaydediliyor. Bu yüzden bir dersi anlayana kadar 3,5,10 defa dinleme şansımız var. Yüz yüze de bu

olmuyordu. Ama bu şekilde istediğimiz kadar izleyebiliyoruz bu çok faydalıydı.”
(Ö11)

Bir öğrenci ise uzaktan eğitim ile yapılan derslere daha iyi hazırlandığını ve sınavlara örgün eğitime göre daha rahat girdiğini ifade etmiştir.

“(uzaktan eğitimle) daha rahat derslere hazırlanıyorum. Sabah kalmak okula gitme sıkıntısı yok. Ya da sınavlara daha rahat giriyorum. 60 kişinin olduğu bir sınıfta daha sıkıntılı stresli giriyordum sınava. Ama burada tek başımayım daha rahat oluyor sınavlar.” (Ö7)

Ana Tema 3: Pandemide Uzaktan Eğitimin Olumsuz Yönleri

Bu tema altında ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrenciler, Covid-19 pandemisi nedeniyle aldıkları uzaktan eğitimin kendi eğitim ve meslek hayatına yönelik olumsuz yönlerinden bahsetmişler ve yüz yüze eğitimi istediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerden bazıları uzaktan eğitim ile verilen teorik bilginin kısmen yeterli geldiğini ifade ettiyse de tümü uygulamalı bir alan olan bölümlerinde, uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle yapılmış olmasını, mesleği öğrenmekte yeterli bulmadığını ifade etmiştir.

“..Bizim bölümümüz uygulama ağırlıklı bir bölüm. Uygulaması olması gereken bir bölüm ve biz pandemiden dolayı bu uygulamaları yapamıyoruz şu an. Eğitim öğretim hayatımızı büyük bir eksikle tamamlayacağız maalesef. Ve iş hayatında da tabi ki olumsuz olacak.” (Ö6)

“... evet öğrenebildiğim noktalar var ama öğrenemediğim noktalarda var. Her şey teorikte gördüğümüz kadar değil asıl mesleğimiz uygulama ile başlıyor. Mesleği uygulama ile pekiştiriyoruz öğreniyoruz. Mesela en basitinden cerrahi setlerin içerisinde birbirine benzeyen bir sürü alet var bunların sadece fotoğraflarını gördük biz. Uygulama olsaydı aletleri elimize alarak aralarındaki farkı ayırt edebilecek şekilde öğrenebilecektik. Kitapta yazıldığı gibi değil her şey. Bence bu anlamda çok yetersiz kaldık. Damar yolu açmak mesela bunu sadece teorik biliyoruz ya da sütur atmak. Hiçbir pratikliğimiz yok ve bu durum tamamen kendimi yetersiz hissetmeme neden oluyor.” (Ö2)

Öğrenciler, mesleki gelişim ve uygulama alanında, kendini bilgi ve beceri olarak yeterli hissetme açısından pandemi döneminin eğitim hayatını olumsuz etkilediğini ve mutsuz olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu uzaktan eğitimle aldıkları

uygulama derslerinin yeterli olmadığını düşündükleri için mezuniyet sonrası ile ilgili stres ve mesleki özgüven eksikliği yaşadıklarını belirtmişlerdir.

“..(mezuniyet sonrası) hiç içinde bulunmadığım bir ortama gideceğim. Kendime güven pek yok açıkçası. Ya karıştırırsam ya yapamazsam hep bu tarz düşünceler nedeni ile stres yaşıyorum. Örgün eğitim olsaydı bunları bir şekilde yenerdim. Yani önümde daha çok örnek olacaktı. Bir sürü hemşire ya da cerrahla çalışma şansım olacaktı. Gözleme yönelik daha çok şansım olacaktı. Bu nedenle kendimi çok yetersiz hissediyorum ve olumsuz fark yaratacağımı düşünüyorum.” (Ö1)

“Kendi açımdan konuşacak olursam kendimi yetersiz hissediyorum bu meslek ile ilgili. Çünkü hiçbir şekilde alan görmedik sadece online eğitim aldık online olarak gördüklerimiz var sadece teorik aldık. Pek etkili olduğunu düşünmüyorum bir yere kadar çaba gösterdim ama sadece bu durumun yeterli olduğunu düşünmüyorum.” (Ö2)

“Özgüven eksikliğim çok olur. Sektöre girince nelerle karşılaşacağımı bilmiyorum. Tamamen eğitim hayatı ile meşguldüm bilgiyi öğrenmekti amacım şimdi onu kullanmam gerekiyor. Nasıl kullanacağım? Teorik olarak biliyorum ama biz iş bazlı bakıyoruz ameliyathanede. Hasta olacak, doktor olacak, hemşire olacak. Hiç iletişime geçmediğim bir grup. O yüzden bocalarım. Özgüvensizlik yaşayacağım kesin, çünkü hiç bilmiyorum hiç yapmadık. Bu yüzden güvenim yok..” (Ö14)

“Kendimi yetersiz hissettiğim ve çok kaygılı olduğum bir duygu çünkü ne olacağını bilmiyorsun mesela ne biliyim yani staj gerçekten çok önemliymiş. Staj görsem çok kendime güvenirdim. Ama şimdi kendime hiç güvenmiyorum hastanede tamam öğrenebilirim ama hastane ortamı birazda bana kurtlar sofrası gibi gelmişti o zaman o yüzden bilmiyorum birazda kendime tedirgin oluyorum yani güvenemiyorum ne olacak.” (Ö4)

Bir öğrenci ise uygulama yetersizliğine vurgu yaparak ve uzaktan eğitimde aldığı bilgileri ezberlediğini, sınava ezber yaparak girdiğini ve konuları öğrenemediğini belirtmiştir.

“Görerek öğrenmek çok farklı bir şey şu an bir sınava giriyorum ve orda ful ezber yapıyorum. Şu an cerrahi el yıkamayı bilmiyorum mesela ama o kâğıtta yazan şey sadece benim ezberimde ama onu uygulayamıyorum. Ve bu yüzden eksik olduğumu düşünüyorum çok fazla her konuda.”(Ö3)

Öğrencilerden birkaçı uzaktan eğitim sisteminde bir değerlendirme yöntemi olan ödevleri hazırlamakta zorlandıklarını, ödev hazırlamaya çok vakit ayırdıkları için derslerin

genelini öğrenemediklerini, sınavlarda sorun yaşadıkları için istedikleri başarıyı elde edemediklerini ve bu yüzden mutsuz ve stresli olduklarını ifade etmişlerdir.

“En çok ödev hazırlamada zorlandım. Ve ödev hazırladığım için de dersi çok öğrenemedim. Şimdi bir sınava yönelik çalışmak var bir de tek bir konuyu ödev yapmak var. Hem zorlandım hem de dersten yeterli olamadım.” (Ö1)

Uzaktan eğitimin olumsuz yanı olarak öğrencilerden bazıları; sürekli evde olmanın verdiği rahatlıkla gece geç yatma, ders saatinde uyanamama gibi nedenlerle okul disiplinini sağlayamadığından ve derslere düzenli katılmadığından, bazı öğrencilerde derslere ve sınavlara katılmalarını zorlaştıran internet erişimi sorunlarından ve sınavlarda öğrencilere farklı soruların denk gelmesinden dolayı adil bir sınav sistemi olmadığından bahsetmiştir.

“Ayrıca uzaktan eğitimde isterse istemez internet, cihaz sorunlarından dolayı derse girmede de sorun yaşadığım durumlar oluyor ve bunların hepsi daha fazla kaygı daha fazla stres olarak bana geri dönüyor.” (Ö11)

“Sınavlarda çok eşitlik olduğunu düşünmüyorum. Mesela (yüz yüze eğitimde) sınav hazırlandığında sınav kağıdı oluyor, eşit oluyor, herkese eşit düzeyde sorular geliyor yani uzaktan eğitimde bir soru havuzu oluyor ve sorular rastgele geliyor. Bazı sayısal derslerimiz olabiliyor ve biraz zorlayıcı klasik sınavlarımız olabiliyor. O sorular eşit gelmediği için çok eşit olduğunu düşünmüyorum.” (Ö10)

Öğrencilerden biri uzaktan eğitimle aldığı uygulamanın yeterli olmamasından dolayı bilgi eksikliği ile mezun olacağını düşündüğü için, mesleki çalışma ortamında daha tecrübeli çalışanlar tarafından ezileceğini düşündüğünü ve kendini yetersiz hissettiğini ifade etmiştir.

“İnsan özgüvenini bilgi ve deneyimle sağlar. Öyle bir durumda, ortama denk geldiğin zaman seni belli konularda ezmeye çalışan ya ada üste çıkmaya çalışan insanlar olduğunda onu gördüğünüz eğitim bilgi ve deneyimle hani biraz daha hafifletebilirdim. Ama şu anda öyle bir durum olabilmesi benim açımdan çok fazla mümkün değil... İşe girebilirsek ezeceklerini düşünüyorum.” (Ö2)

Ana Tema 4: Pandemi Mezunu Olmak

Öğrencilerin birçoğu kendilerini “pandemi mezunu” olarak tanımlamış ve mezuniyet sonrasına yönelik bu şekilde tanımlanmalarından dolayı mutsuz olduklarını belirtmişlerdir. Pandemi mezunu olmanın, uygulama yetersizliği nedeniyle mezuniyet sonrasında iş yaşamlarında özellikle özel hastaneler tarafından “pandemi mezunları yetersizdir” diye damgalanacaklarını, kpss atamasının devlet kurumlarında az olması nedeniyle mezuniyet sonrası iş bulmada zorluk yaşayacaklarını bu yüzden stresli olduklarını belirtmişlerdir. Mezuniyet sonrasında iş bulma kaygısı yaşayan bazı öğrenciler mezuniyet sonrası başka bir bölüm okumayı düşünerek bu durumla baş ettiklerini ifade etmişlerdir.

“Pandemi mezunu olarak beni işe almazlarsa çok üzülürüm. Tekrar bir üniversite okumayı düşünürüm ama beni işe almasalar onları da haklı bulurum çünkü bende bir hastanede görevli olsam bende staj yapmamış birini ya da yetersiz olan birini ben de istemem. Ama kendimi tabi ki çok kötü hissedirim ve kendimi yetersiz hissedirim onların da beni yetersiz hissettiklerini fark etmiş olurum.” (Ö4).

“Yetersizlik duyuyorum çünkü mesela hastaneye girdim çalıştım, dersler hep çevrimiçiydi (online) ya da mesela hastanelerin online sistemde eğitim almış öğrencileri almak istemiyoruz deme ihtimali de var.” (Ö5).

“Özel hastanelerin çoğu pandemiden önce mezun olma şartı getirdi... Pandemi öncesi mezun olacaklarını söyleyen özel hastaneler bizi pek almıyorlar. Olan hemşireleri eğitimden geçirerek kullanmaya devam ediyorlardı, devlette de aynı şekilde devam ediyor şu an.” (Ö6)

Pandemi mezunu olarak öğrencilerden bazıları yaşayacağı uygulama yetersizliklerine yönelik, bir takım yaz stajı uygulamaları ya da işe başladıklarında kurumlar tarafından kısa eğitimler verilmesi gibi önerilerde bulunmuşlardır.

“Temennim şu yönde, bu pandemi sürecine denk gelen öğrencilerin mezun olmadan önce bir iki hafta da olsa, çünkü yaz stajı da yapamadık dönem stajlarımız da olmadı yani, minimum da olsa hastanelere yerleştirilip staj adı altında eğitim verilmesi sağlık okuyan öğrenciler açısından daha verimli bir eğitim sistemi olur.” (Ö2).

“Ben KPSS sınavına girdim, puanım pek iç acıcı değil yani kötü bir puan almadım ama atanmaya yetmez bence. Devlet olunca ben şey düşündüm acaba bir eğitime tabi mi tutarlar bizi. Bilmiyorum çevremde atanan hastanede çalışan kimse yok ama biz pandemiye uygulamamız mezun olduğumuz için belki sağlık bakanlığı bu

tarz bir eğitim yapar mı? Yaparsa kendimi iyi hissederim, özgüvenim yerine gelir. Yapmazsa bizi hataya sürükler bu belli bir şey. İş yükünü arttırır orda ki insanların çünkü sürekli onlara bir şey sorarız.” (Ö10).

Öğrencilerin büyük çoğunluğu pandemi mezunu olarak mezuniyet töreni yapılmayacak olmasından dolayı mutsuz olduklarını belirtmişlerdir.

“Bunu hep hayal etmiştim, böyle bir töreni hep istemiştim, annemle babamla gideyim, o yüzden üzüleceğim diye düşünüyorum. Sadece kâğıdı, diplomayı alıp gelmek beni üzecek. Hep hayal etmiştim, o yüzden üzüleceğim. Diploma almaya geldiğimde daha çok üzüleceğim.” (Ö4)

TARTIŞMA

Bu araştırmada ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin Covid-19 pandemi sürecinin eğitim hayatına yönelik etkileri ve mezuniyet sonrası mesleki yaşantılarına yönelik görüşleri alınmış ve dört ana temaya ulaşılmıştır. Bu temalar, *pandeminin yaşama etkisi, pandemide uzaktan eğitimin olumlu yönü, pandemide uzaktan eğitimin olumsuz yönü ve pandemi mezunu olmak* şeklindedir.

Araştırmada, Covid-19 pandemisinin ameliyathane hizmetleri bölümü öğrencilerinin yaşantılarının sosyal, psikolojik, fiziksel sağlık ve eğitim boyutlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Bu araştırmada öğrencilerin pandemide asosyal bir yaşama maruz kaldıkları ve kilo aldıkları, üniversite hayatı yaşayamadıkları için mutsuz oldukları, evde motivasyon azlığı, bunalma ve depresyon yaşadıkları, Covid-19 virüsünü kapma ve bulaştırma kaygısı ve korkusu yaşadıkları belirlenmiştir. Literatürde ameliyathane hizmetleri bölümü öğrencileri ile benzer araştırma sonuçlarına ulaşılamamıştır. Covid-19 pandemisinin toplumdaki tüm bireylerin ve aynı zamanda geleceğin sağlık hizmetinde önemli yeri olan üniversite öğrencilerinin de sosyal yaşamını, psikolojik ve fiziksel sağlıklarını hem olumlu hem de olumsuz etkilediği görülmektedir (Bulguroğlu, Bulguroğlu ve Özaslan, 2021; Dilmeyen Bayar, Yaşar Can, Erten ve Ekmen, 2020; Yanık ve Yeşilçınar, 2021). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada bu araştırma sonucuna benzer şekilde, pandemide öğrencilerin fiziksel aktivite düzeyinin çok düşük olduğu, depresyona yakınlıklarının arttığı belirlenmiştir (Bulguroğlu ve ark., 2021). Üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmada da öğrencilerin pandemide ruhsal

olarak olumsuz etkilendiği, orta düzey stres ve depresyon belirtileri yaşadıkları belirlenmiştir (Dilmen Bayar ve ark., 2020). Asosyal yaşam ve düşük fiziksel aktivite, obezite ve ruhsal sağlık sorunlarını beraberinde getirmekte ve bu durum ruhsal ve fiziksel sağlık sorunları arasında bir kısır döngüye neden olmaktadır (Bulguroğlu ve ark., 2021). Pandemi gibi doğal felaket durumlarında öğrencilerin fiziksel sağlıklarının geliştirilmesi, ruhsal sağlıklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik girişimlerin yapılması oldukça önemlidir.

Bu araştırmada öğrenciler pandemi sürecinde aldıkları uzaktan eğitimin eğitim hayatları üzerinde olumlu etkilerinden bahsetmişlerdir. Öğrencilerin uzaktan eğitim sayesinde derslere daha iyi hazırlandıkları, online ortamda sınava daha rahat girdikleri, sabah erken kalmak zorunda olmadıkları için mutlu oldukları, uzaktan eğitimle verilen dersleri tekrar etme olanağı olmasının öğrenmelerini kolaylaştırdığı ve akademik notlarını yükseltebildikleri belirlenmiştir. Literatürde ameliyathane hizmetleri bölümü öğrencileri ile yapılan benzer çalışmaya rastlanmamış olup diğer bölümlerde okuyan öğrenciler ile yapılan çalışma sonuçları araştırmanın sonucu ile paraleldir (Afşar ve Büyükdoğan, 2020; Öz Ceviz, Tektas, Basmacı ve Tektas, 2020a). Benzer bir çalışmada uzaktan eğitimden üniversite öğrencilerinin en çok memnun oldukları durum sırasıyla, dersleri tekrar izleme imkânının olması ve okula gitmiyor olmak olarak belirlenmiştir (Öz Ceviz ve ark., 2020a). Hindistan’da yapılan bir çalışmada öğrenciler uzaktan eğitimde ders videolarını tekrar izleyebilmelerini ve istedikleri gibi not alabiliyor olmalarını uzaktan eğitimin olumlu yanı olarak belirtmişlerdir (Mishra ve ark., 2020). Endonezya’da yapılan bir çalışmada öğrenciler sadece okulda değil, evden ya da istedikleri yerden derse girebilmelerini uzaktan eğitimin olumlu yanı olarak belirtmişlerdir (Fatoni ve ark., 2020). Türkiye’de üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada da benzer şekilde, öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde zamanlarını daha iyi kullanabildikleri belirlenmiştir (Afşar ve Büyükdoğan, 2020). Meslek yüksekokulu öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin derslerin ve ders eklerinin sisteme yüklenmesinden memnun oldukları belirlenmiştir (Terzi ve ark., 2020).

Araştırmaya katılan öğrencilerin pandemi sürecinde aldıkları uzaktan eğitimin, eğitim hayatlarını olumsuz etkilediğine yönelik görüşleri olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitim ile aldıkları teorik eğitimi kısmen yeterli buldukları fakat uygulama eğitimini yeterli bulmadıkları, mesleki bilgi ve yeterliliği kazanamadıklarını düşündükleri, uzaktan eğitimle verilen derslere düzenli katılmadıkları, ödev hazırlamakta zorlandıkları, yüz yüze eğitimi istedikleri, derslere ve sınavlara katılmalarını zorlaştıran internet erişimi sorunları yaşadıkları belirlenmiştir. Üniversite öğrencileri ile yapılan benzer çalışmalarda da sonuçlar bu bulgular ile paraleldir (Afşar ve Büyükdoğan, 2020; Altuntaş Yılmaz, 2020; Coman, Țiru, Meseşan-Schmitz, Stanciu, ve Bularca, 2020; Genç, Engin ve Yardım, 2020; Keskin ve Özer Kaya, 2020; Öz Ceviz ve ark., 2020a). Türkiye’de yapılan bir çalışmada üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitimden en memnun olmadıkları durumun ödev yapmak olduğu, öğrencilerin uzaktan eğitimde verilen ödevlerin zor olmasından ve ödev yaparken çok zaman harcamaktan memnun olmadığı belirlenmiştir (Öz Ceviz ve ark., 2020a). Türkiye’deki lisansüstü öğrencilerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik görüşlerinin incelendiği bir çalışmada öğrenciler, artan ödev yükünü ve internet kaynaklı yaşanan sorunları, uzaktan eğitimin olumsuz yönü olarak belirtmişlerdir (Genç ve ark., 2020). Üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmanın sonucunda öğrenciler en çok teknik sorunlar yaşamayı, sosyal ortamdan uzaklaşmış olmayı ve her zaman internet erişiminin olmamasını uzaktan eğitimin olumsuz yönü olarak tanımlamışlardır (Afşar ve Büyükdoğan, 2020). Benzer şekilde fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü öğrencileri ile yapılan bir çalışmanın sonucunda da öğrencilerin büyük çoğunluğunun uzaktan eğitimle verilen uygulamalı ve teorik derslerin verimliliğini düşük buldukları ve öğrencilerin %90’ının yüz yüze eğitimi tercih ettiği saptanmıştır (Altuntaş Yılmaz, 2020). Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye’deki üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışının incelendiği bir çalışmada öğrencilerin genel olarak uzaktan eğitim yerine yüz yüze eğitimi istedikleri, dersleri daha çok akıllı telefonlar ile takip ettikleri için zorluk yaşadıkları belirlenmiştir (Öz Ceviz ve ark., 2020a). Endonezya’da yapılan bir çalışmada öğrencilerin evde uzaktan eğitimle öğrenmekten bunaldıkları, uzaktan eğitim için internet satın almaktan dolayı ailelerin maddi zorluk yaşadığı ve bu durumun öğrencilerde kaygı yarattığı, çok fazla

ödev nedeniyle psikolojik olarak olumsuz etkilendikleri ve uzaktan eğitimin etkili olmadığı saptanmıştır (Irawan, Dwisona ve Lestari, 2020). Tıp fakültesi öğrencileri ile yapılan bir çalışmanın sonucunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun uzaktan eğitimde evde ders çalışma motivasyonlarının azaldığı, evde internet bağlantısı sorunu yaşadıkları, eğitimin eksik kaldığını düşündükleri, pratik uygulama yapamamanın eksikliğini ve sınavlarla ilgili kaygı yaşadıkları saptanmıştır (Karagöz, Ağadayı ve Başer, 2020). Romanya’da uzaktan eğitime yönelik öğrencilerin görüşlerinin alındığı bir çalışmada uzaktan eğitimin olumsuz yanının daha fazla olduğu, öğrencilerin bu yolla bilgiyi öğrenmede, online derslere odaklanmada ve ders çalışmada zorluk yaşadığı, teknik problemler yaşadıkları için öğrenme motivasyonlarının azaldığı saptanmıştır (Coman ve ark., 2020). Pakistan’da yapılan bir çalışmada öğrencilerin büyük çoğunluğu, geleneksel sınıf sosyalleşmesinin olmamasını ve uzaktan eğitimde internete erişemedikleri için yeterli öğrenmeyi sağlayamamalarını uzaktan eğitimin olumsuz yönleri olarak tanımlamışlardır (Adnan ve Anwar, 2020). Endonezya’da yapılan bir çalışmada öğrenciler uzaktan eğitimin olumsuz yanı olarak internet erişim sorunu yaşadıkları zaman derslere giremediklerini ve bu nedenle derse dikkat ve konsantre olmalarının azaldığını belirtmişlerdir. Aynı çalışmada öğrenciler uygulama eğitimlerinin yüz yüze olacak şekilde yapılmasını önermişlerdir (Fatoni ve ark., 2020). Meslek yüksekokulu öğrencileri ile yapılan bir çalışmada öğrencilerin uygulamalı dersleri uygulama alanında yüz yüze daha iyi öğrendikleri, örgün eğitimde derse daha iyi odaklandıkları, yüz yüze eğitimin mesleki uygulama yeterliliği için daha verimli olduğu bulunmuştur (Terzi ve ark., 2020). Uygulamalı dersleri bulunan hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir çalışmada da benzer şekilde uzaktan eğitimin öğrencilerin öğrenme süreçlerini olumsuz yönde etkilediği ve uygulamalı dersleri öğrenmede yeterli olmadığı belirlenmiştir (Çelik Eren ve ark., 2021).

Bu çalışmanın sonucunda öğrenciler kendilerini pandemi mezunu olarak etiketlemişlerdir. Bu nedenle, mezuniyet sonrası yaşamlarında, hastanelerde iş bulmada zorluk yaşayacaklarını düşündükleri ve iş bulma kaygısı yaşadıkları belirlenmiştir. Üniversitelerde ki teorik ve uygulamayı kapsayan eğitim, öğrencilerin kariyer planlaması yapma ve mezuniyet sonrası iyi bir iş bulmak için mesleki bilgi ve becerilerini kazandıkları önemli bir süreçtir (Öz Ceviz ve ark., 2020b). Özellikle insan sağlığı ile

uğraşan ve beceri geliştirmede uygulamanın alınan eğitimde oldukça önemli bir yeri olan ameliyathane hizmetleri bölümünde, pandemi sürecinde verilen uzaktan eğitimin önemli olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda uzaktan eğitim süreci, öğrencilerin mesleki gelişim açısından kendilerini yetersiz hissetmelerine ve mesleklerine yönelik iş bulamama kaygısı yaşamalarına neden olmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada pandemi nedeniyle görüşmelerin yüz yüze yapılamaması, online ortamda yapılmış olması ve çalışmaya katılan gönüllü öğrencilerin verdikleri cevaplarla sınırlı olması nedeniyle genellenememesi araştırmanın sınırlılığdır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı araştırmaya katılmaya gönüllü öğrencilerden kadın öğrencilerin erkeklere göre fazla sayıda olmasıdır.

SONUÇ

Bu araştırmanın sonucunda ameliyathane hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin Covid-19 pandemisinden sosyal, psikolojik boyutlarda ve eğitim hayatları açısından olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Pandemi dönemi verilen uzaktan eğitimde teori ve özellikle uygulamalı derslerden yeterli verimi alamadıkları, mesleki olarak bilgi ve beceriyi kazanamadıkları, bu nedenle özgüven eksikliği yaşadıkları ve iş bulma kaygısını yoğun yaşadıkları belirlenmiştir. Bu doğrultuda, pandemi döneminde sağlık alanında öğrenim gören ve mezun olan öğrencilere, iş hayatına başlamadan önce mesleki bilgi ve becerilerini geliştirebilecekleri uygulama ortamlarının sağlanması ve ayrıca gelecekte öğrencilerin mesleki becerilerini geliştirmeye yönelik uzaktan eğitimle verilecek uygulamalı derslere yönelik alternatif yöntemlerin bulunması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adnan, M., & Anwar, K. (2020). Online learning amid the COVID-19 pandemic: Students' perspectives. *Journal of Pedagogical Sociology and Psychology*, 2(1), 45–51. <https://doi.org/10.46627/silet.v1i3.46>
- Afşar, B., & Büyükdoğan, B. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde İİBF ve SBBF öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki değerlendirmeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 161–182.
- Akın Korhan, E., Uzelli Yılmaz, D., Ceylan, B., Akbıyık, A., & Tokem, Y. (2018). Hemşirelikte psikomotor becerilerin öğretiminde senaryo temelli öğrenme: bir deneyim paylaşımı. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(3), 11–16. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/ikcusbfd/issue/41014/496384#article_cite
- Altuntaş Yılmaz, N. (2020). Yükseköğretim kurumlarında COVID-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumunun tartışılması: fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 15–20.
- Arpaci, I., Karataş, K., & Baloğlu, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and Individual Differences*, 164(May), 110108. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108>
- Bradshaw, C., Atkinson, S., & Doody, O. (2017). Employing a qualitative description approach in health care research. *Global Qualitative Nursing Research*, 4, 1–8. <https://doi.org/10.1177/2333393617742282>
- Bulguroğlu, H. İ., Bulguroğlu, M., & Özaslan, A. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon seviyelerinin incelenmesi. *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon*, 12(2), 306–311. Retrieved from <https://doi.org/10.31067/acusaglik.852175>
- Çelik Eren, D., Korkmaz, M., Öz Yıldırım, Ö., & Aydın Avcı, İ. (2021). COVID-19

- pandemi sürecinde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı tutum ve memnuniyet düzeyleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(2), 246–254. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.862820>
- Çevik, V. A., & Öneren, M. (2019). Ön Lisans öğrencilerinin iş bulma endişeleri ve kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, 8, 1–12.
- Coman, C., Țîru, L. G., Meseşan-Schmitz, L., Stanciu, C., & Bularca, M. C. (2020). Online teaching and learning in higher education during the coronavirus pandemic: Students' perspective. *Sustainability (Switzerland)*, 12(24), 1–22. <https://doi.org/10.3390/su122410367>
- Cresswell. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (B. M & S. B. Demir, Eds.) (3rd ed). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dilmen Bayar, B., Yaşar Can, S., Erten, M., & Ekmen, M. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Paramedik ve Acil Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(1), 12–25.
- Durmaz Edeer, A., & Dicle, A. (2015). Hemşirelik eğitiminde simülasyon kullanımı ve simülasyon tipleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(2), 121–125. <https://doi.org/10.5222/head.2015.121>
- Fatoni, Arifiati, N., Nurkhayati, E., Nurdiawati, E., Fidziah, Pamungkas, G., ... Azizi, E. (2020). University students online learning system during Covid-19 pandemic: Advantages, constraints and solutions. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(7), 570–576. <https://doi.org/10.31838/srp.2020.7.81>
- Genç, S. Z., Engin, G., & Yardım, T. (2020). Pandemi (Covid-19) sürecindeki uzakta eğitim uygulamalarına ilişkin lisansüstü öğrenci görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 134–158. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.782142>
- Hui, D. S., Azhar, E. I., Madani, T. A., Ntoumi, F., Kock, R., Dar, O., ... Petersen, E. (2020). The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global

- health — The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China The. *International Journal of Infectious Diseases*, 91(January), 264–266.
- Irawan, A. W., Dwisona, & Lestari, M. (2020). Psychological impacts of students on online learning during the pandemic COVID-19. *KONSELI : Jurnal Bimbingan Dan Konseling (E-Journal)*, 7(1), 53–60. <https://doi.org/10.24042/kons.v7i1.6389>
- Karagöz, N., Ağadayı, E., & Başer, D. A. (2020). Bir tıp fakültesi öğrencilerinin pandemide uzaktan eğitim ile ilgili davranışları ve sorunları pandemi sürecinde tıp eğitimi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 11(4), 149–158. <https://doi.org/10.15511/tjtfp.20.00449>
- Keskin Kızıltepe, S., & Kurtgöz, A. (2020). Henmşirelik öğrencilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde aldıkları uzaktan eğitime yönelik tutum ve görüşlerinin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13((74-8)), 558–566. <https://doi.org/10.17719/jisr.11213>
- Keskin, M., & Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59–67. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikcusbfd/issue/55773/754174%0Ahttps://dergipark.org.tr/en/pub/ikcusbfd/issue/55773/754174>
- Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *International Journal of Educational Research Open*, 1(September), 100012. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100012>
- Öz Ceviz, N., Tektas, N., Basmacı, G., & Tektas, M. (2020). Covid-19 Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışı: Türkiye örneği. *Ulakbilge*, 52(Kasım), 1322–1335. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-08-54-06>
- Öz Ceviz, N., Tektaş, N., Basmacı, G., & Tektaş, M. (2020). Covid 19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen değişkenlerin analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(2), 312–329.

- Öztürk, A. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde bilişim teknolojileri bağımlılığı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 195–219.
- Öztürk, Ö., & Erbay, E. (2018). Üniversite mezunu kadınların işsizlik süreçlerinin değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(2), 125–148. <https://doi.org/10.17065/huniibf.289042>
- Pandey SC, Patnaik S (2014). Establishing reliability and validity in qualitative inquiry: a critical examination. *Jharkhand J Dev Manage Studies*, 12:5743–5753.
- Seçkin, Z., Elçi, A., & Doğan, O. (2020). COVID-19 Pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin öğrenme sürecine ilişkin algılarına yönelik nitel bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(39), 187–205. Retrieved from <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=148197765&site=ehost-live>
- Terzi, D., Akalın, R. B., & Erdal, B. (2020). Covid-19 salgınının sağlık alanındaki öğrencilerin eğitimine etkisi: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu örneği. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 8(3), 279–287.
- Tong, A., Sainsbury, P., & Craig, J. (2007). Consolidated criterio for reporting qualitative research (COREQ): a 32- item checklist for interviews and focus group. *International Journal of Qualitative in Health Care*, 19(6), 349–357. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042>
- World Health Organization. (2020). *Q&A on coronaviruses (COVID-19)*. Retrieved from <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses>
- Yanık, D., & Yeşilçınar, İ. (2021). COVID -19 pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyonun hemşirelik öğrencileri üzerindeki etkileri: Niteliksel araştırma. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 103–112.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7th ed.). Ankara: Seçkin yayıncılık.

Batı Trakya’da Bulunan Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Türk Ailelerin Çocukları ile Olan Oyun Etkileşimleri¹

Choulia Chatip İSMAİL²

Hatice ŞENGÜL ERDEM³

Yeşim FAZLIOĞLU⁴

Öz

Bu araştırmada Batı Trakya’da bulunan özel gereksinimli çocuğa sahip Türk ailelerin çocukları ile olan oyun etkileşimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Batı Trakya’da 3-10 yaş arasında özel gereksinimli çocuğa sahip 10 aile oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu, ailelerin oyun becerilerini değerlendirmeye yönelik “oyun becerileri değerlendirme listesi” ve araştırmacı gözlem notları kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Verilerin analizine göre ailelerin gün içerisindeki etkinliklerinin farklı oyunlar olduğu, oyun seçimlerinde çocuklarının isteklerini takip ettikleri, oyun seçimlerinde dikkat ettikleri noktaların çocuklarının gelişimi olduğu, oyun içerisindeki problem davranışların oluşması durumunda oyunu çoğunlukla sonlandırdıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Ailelerin serbest oyun içerisindeki

---

Atıf İçin / For Citation: İSMAİL, C. C., ERDEM, H. Ş. & FAZLIOĞLU, Y. (2022). Batı Trakya’da bulunan özel gereksinimli çocuğa sahip Türk ailelerin çocukları ile olan oyun etkileşimleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 203-228. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 02.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.03.2022

¹ Bu çalışma, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Engelli Çalışmaları Anabilim Dalında tamamlanan “Batı Trakya’da Bulunan Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Çocukları ile Olan Oyun Etkileşimlerinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Öğretmen; KDAP MEA XAMOGELO, Gumulcine, GREECE

E-mail: hatiphulya@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9643-6332

³ Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

E-mail: herdem@medipol.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2933-8198

⁴ Prof. Dr.; Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye

E-mail: yesimfazlioglu@trakya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3970-7084

Batı Trakya'da Bulunan Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Türk Ailelerin Çocukları ile Olan Oyun Etkileşimleri

davranışlarının değerlendirmesinde ailelerin çoğunluğunun çocuklarını oyun öncesinde oyuna davet ettikleri, oyuna geçmeden önce ailelerin çocuklarının materyalleri incelemesine fırsat vermedikleri, iletişimde göz kontağı kurmadıkları, oyun içerisinde sıra alma becerisini kullandıkları, çocuklarının oyun içerisindeki tercihlerini önemsedikleri, oyunun hızını çocuğa bıraktıkları, oyunda çocuğun verdiği ipuçlarını takip ettikleri, sözel iletişimde soru sormak yerine oyuna uygun sohbet ettikleri, çocukları ile oyunda güç müdahalesine girmedikleri, çocuklarının problem çözmesine izin verdikleri, doğru davranışlarını övdükleri ve aynı zamanda oyun rol değişimi yaptıkları ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular ilgili alanyazın doğrultusunda tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Batı Trakya, Özel gereksinimli birey ve aileleri, Oyun etkileşimi, Aile- çocuk oyun etkileşimi, Durum çalışması

Play Interactions of Turkish Families with Their Children with Special Needs in Western Thrace

Abstract

In this study, it was aimed to examine the play interactions with the children of families with special needs in Western Thrace. The research was designed as a case study from qualitative research methods. The study group of the research consists of 10 families with special needs children between the ages of 3-10 in Western Thrace. The semi-structured interview form prepared by the researcher in consultation with the experts regarding the opinions of the participants on the research subject, the "play skills assessment list" and researcher's observation notes were used to collect data. Descriptive analysis was utilized to analyze the data. It has been concluded that play choices are play that their children enjoy and play the children want, the points they pay attention to in their game choices are the development of their children, play that children prefer, the communication they establish in the play is more conversational, and they terminate the play if problem behaviors occurs. In evaluating the behaviors of the families in free play, the majority of the families invite their children to the play before, they do not give their children the opportunity to examine the materials before starting the play, they do not make eye contact in communication, they use the turn-taking skill, they pay attention to their children's preferences in the play, they leave the speed of the play to the child, they followed the clues given by the child in the play, chatted in the play instead of asking questions in their verbal communication, did not interfere with their children in play, allowed them to solve problems, praised their correct behaviors, and at the same time changed the role of play. The findings were discussed within the relevant literature and recommendations were presented.

Key Words: Western Thrace, Individuals with special needs and their families, Play interaction, Family-child play interaction, Case study

GİRİŞ

Çocukların yaşamı boyunca anne babaları ile içinde oldukları etkileşim düşünülerek gelişim döneminde başarması gereken becerileri aile ortamında kazandığı söylenebilir. Aynı zamanda aile içerisinde var olan değer ve kültürel yapıları ile iletişim biçimlerini çocuk ailesinden görerek benimsemekte ve sergilemektedir. Çocuğun olumlu benlik

gelişiminde çevresi ile kurduğu iletişimde ve sosyalleşmesinde anne babası ile olan etkileşimi önemli bir rol oynamaktadır (Coşkun, 2006).

Ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkide oyun önemli bir yer tutmaktadır. Oyun içinde kurulan fiziksel ve sözel temas ile ebeveyn ve çocuk arasındaki bağ güçlenir. Ebeveyn ve çocuk arasında güvene dayalı bir ilişki gelişir ve karşılıklı ihtiyaçlar karşılanır. Bu etkileşim çocuğun tüm gelişim alanlarına olumlu katkılarda bulunur (Driscoll ve Pianta, 2011; Marchand, Hock ve Widaman 2002).

Tipik gelişim gösteren çocuklar için oyun ne kadar önemli ise özel gereksinimli çocuklar için çok daha fazla önemlidir. Çünkü özel gereksinimli çocuklar oyun içerisindeki programlı eğitimlerle birçok sosyal beceriyi kazanabilmekte, iletişim kurmayı, arkadaş edinmeyi, beraber çalışmayı ve bireysel olarak güçlü ve zayıf yanları ile birbirini tamamlamayı öğrenmektedirler (Kılıçoğlu, 2006; Özen, 2018).

Özel gereksinimli çocuklar için oyun çok önemli olmakla birlikte oyun özellikleri gereksinim türüne göre farklılık gösterebilmektedir. Zihin yetersizliği olan çocuklar yetişkinler tarafından yapılandırılmış oyun ortamlarına gereksinim duyarlar. Oyun oynarken nesnelere birleştirmede yaşlıtlarına göre geri oldukları ve oyuncaklarla amaçsızca oynadıkları görülürken, dikkat sürelerinin kısa olması, oyuncakların işlevlerini keşfetmede zorlanmaları ve göz-motor koordinasyon zorlukları oyun becerilerini sınırlandıran etkenler olarak sıralanabilir (MEB, 2007). OSB olan çocukların oyun özelliklerine bakıldığında ise çeşitlilik açısından az ve tekrarlayıcı hareketler içeren oyunları tercih ettikleri ve oyun içerisinde rutinelere bağlı kalarak pasif olarak oynadıkları söylenebilir (MEB, 2007). OSB olan çocukların farklı sesler çıkartan, farklı kokusu olan, farklı tatları olan ve çocuğun rahatlıkla dokunabileceği oyuncakları tercih ettiği belirtilmektedir (Aydın, 2008). Oyun becerilerindeki sınırlılık görme yetersizliği olan çocuklar için de geçerlidir. Görme yetersizliği olan çocukların aşırı koruyucu ebeveyn tavrı, çevreye yeterince ilgi göstermeme, hayali oyunlarda daha az imgesel öğeler kullanmaları, çevrelerini araştırma ve keşfetme sınırlılığı gibi nedenlerden kaynaklanmakta ve bu çocuklar oyun becerilerinin gelişmesinde daha fazla süreye ve desteğe ihtiyaç duymaktadır (Lieberman ve MacVicar, 2003; MEB, 2007;

Milteer, Ginsburg ve Mulligan, 2012). Benzer şekilde işitme yetersizliği olan çocukların, iş birliği gerektiren oyunlara daha az katıldığı, nesnelere sembolik olarak kullanamadığı, akranlarına göre bazı becerilerde kısıtlı oldukları, çevresinden fazlasıyla etkilendikleri belirtilmektedir (MEB 2007).

Özel gereksinimli çocukların da tipik gelişim gösteren çocuklar gibi ilk deneyimlerini aile ortamında kazandıkları, oyun içerisinde ebeveynlerinden birçok şey öğrendikleri bilinmektedir. Ebeveynler ile geçirilen kaliteli zaman ve bu zamanın içindeki etkileşim çocuğun gelişiminde önemli bir destektir (Döğüşken, 2012). Özel gereksinimli çocuklar ebeveynleri ile geçirdikleri oyun zamanları içerisinde gerekli becerileri öğrenerek daha kalıcı hale getirebilmekte, oyunda soyut ve somut kavramları daha kolay öğrenebilmektedir (Tezel Şahin, 1993).

Genel olarak Yunanistan'da özel gereksinimli bireylerin eğitim haklarına ve özel eğitim hizmetlerine bakıldığında, anayasanın 16. Maddesi 4. fıkrasına göre Yunanistan'da devlet okullarına devam eden bireylerin her düzeyde ücretsiz eğitim hakkı vardır. Özel eğitime gereksinimi olan bireylerin de bu kanun içerisinde yer alarak, özel gereksinimli bireylerin hakları devlet tarafından korunmakta ve ihtiyaçları giderilmektedir (FEK, 2817/2000). Yunanistan'da özel eğitim hizmetleri a) kaynaştırma eğitimi, b) paralel destek, c) özel eğitim okul ve kurumları (SMEAE), d) ayrıntılı değerlendirme ve destek merkezleri ve e) yaşam boyu öğrenim olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bebeklik çocukluk ya da ergenlik yılları arasında özel eğitime ihtiyaçları olan bireylerin ihtiyaç duyulduğunda bakım ve eğitim hakkı verilmektedir (FEK, 2817/2000). Yunanistan'da "özel eğitim" kavramı farklı gelişim gösteren ve özel eğitim gereksinimi olan bireyler için sürekli ve yaşam boyu öğrenme kapsamında; erken çocukluk döneminden başlayarak, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yaygın, gayri resmi, mesleki ve sosyal rehabilitasyon alanının her düzeyinde bakım, koruma ve özel eğitim sağlamak anlamına gelmektedir (FEK, 2817/2000).

Bu bağlamda Batı Trakya'da özel gereksinimli çocuğa sahip azınlık ailelerine yönelik araştırmalar kısıtlıdır. Özel gereksinimli çocuğa sahip azınlık ailelerine yönelik yapılan çalışmalardan birinde İsmail (2020) Batı Trakya'daki özel gereksinimli çocuğa sahip

azınlık ailelerinin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerinin bugün ve geleceğe yönelik duygu ve düşüncelerini incelemiştir. Araştırmanın bulgularına bakıldığında ebeveyn ve tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimi olan kardeşe yönelik duygu ve düşünceleri arasında farklılık görünmediği, aksine düşüncelerinde benzerlik görüldüğü göze çarpmıştır. Çalışmada aynı zamanda tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşe yönelik oyun dışında temel bakım ihtiyaçlarını karşılamakta sorumluk aldıkları görülmüştür. Ahmet (2017), Batı Trakya'da özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitelerini incelediği çalışmasında ekonomik durumun yükselmesinin yaşam kalitelerini arttırdığı ancak anne babaların daha ileri yaşlarda olmasının, öğrenim seviyesinin düşük olmasının ailenin yaşam kalitesini azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte engelli çocuğun yaşı büyüdükçe, çocuğun engel derecesi arttıkça, engelli çocuğun engeliyle ilgili tanı konulma süresi arttıkça ve engelli çocuk örgün eğitim sistemindeki okullara gitmiyorsa ailenin yaşam kalitesinin düştüğü bulunmuştur. Memet (2019), Batı Trakya'da Gümülcüne ilinde bulunan azınlık destek birimine devam eden ilköğretim çağındaki özel gereksinimli çocukların aileleri ile yürüttüğü çalışmada ailelerin çocukları ile ilgili hem sağlık hem de eğitim sorunları yaşadıklarına dair bulgular elde etmiştir. Bir başka çalışmada Adil (2019), Batı Trakya azınlık öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını incelemiştir. Araştırmada kaynaştırma ile ilgili eğitim alan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi almayan öğretmenlere göre daha olumlu olmalarının yanısıra, öğretmenlerin program tasarım yaklaşımlarına olan düşüncelerine bakıldığında öğrenci ve sorun merkezli tasarım yaklaşımlarını, konu merkezli tasarım yaklaşımına tercih ettikleri bulgularına ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında azınlık ailelerinin çocukları ile oyun etkileşimlerinin incelendiği bir çalışmanın olmadığı söylenebilir. Bu nedenle Batı Trakya'da yaşayan azınlık ailelerinin farklı gelişim gösteren çocukları ile olan oyun etkileşimlerinin incelenmesi amacıyla bu çalışmanın yürütülmesine gereksinim duyulmuştur.

Bu araştırmanın genel amacı Batı Trakya'da yaşayan ve özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çocukları ile olan oyun etkileşimlerini incelemektir. Bu genel amaç çerçevesinde araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir: (1) ebeveynlerin gün

içinde çocukları ile yaptıkları etkinlikler nelerdir?, (2) ebeveynlerin çocukları ile tercih ettikleri oyunlar nasıl değişim göstermektedir?, (3) ebeveynlerin oyun seçiminde nelere dikkat etmektedir?, (4) ebeveynlerin çocukları ile oyun sırasındaki iletişimlerini nasıldır?, (5) ebeveynlerin oyun sırasında yaşadıkları çatışma/gerginlik sırasında kullandıkları çözümler nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışması olarak desenlenmiştir. Durum çalışması, araştırmacının yaşamın bir kesiti veya bir durum hakkında farklı veri kaynaklarından toplanan ayrıntılı verilerle ele alınan durumun betimlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Katılımcılar

Tablo 1.

Katılımcı ve Özel Gereksinimli Çocuklarının Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Öğrenim durumu	Özel gereksinimli çocuk tanısı/yaşı	
E1	21-23	Lisans	Otizm spektrum bozukluğu	3-6 yaş
E2	26-30	Orta öğretim	Zihin yetersizliği	3-6 yaş
E3	31-40	Orta öğretim	Zihin yetersizliği	3-6 yaş
E4	31-40	Orta öğretim	Konuşma yetersizliği	3-6 yaş
E5	31-40	İlkokul	İşitme yetersizliği	7-10 yaş
E6	31-40	İlkokul	Fiziksel yetersizlik	7-10 yaş
E7	31-40	İlkokul	Otizm spektrum bozukluğu	7-10 yaş
E8	31-40	İlkokul	Otizm spektrum bozukluğu	7-10 yaş
E9	31-40	Lisans	Zihin yetersizliği	7-10 yaş
E10	41 ve üstü	Okuryazar	Down sendromu	7-10 yaş

Araştırmanın çalışma grubunu Batı Trakya'da yaşayan özel gereksinimli çocuğa sahip 10 aile ile özel gereksinimli çocukları oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme ile seçilmiştir. Katılımcı olma ölçütü Batı Trakya'da yaşamak ve tanı almış özel gereksinimli en az bir çocuğa sahip olmaktır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler birden fazla veri kaynağı kullanılarak toplanmıştır. Bu veri kaynakları: (1) demografik bilgi formu, (2) yarı-yapılandırılmış görüşme soruları, (3) kontrol listesi kullanılarak yapılan gözlem ve (4) araştırmacı gözlem notlarıdır.

Demografik bilgi formu

Bireyin tanıtıcı bilgilerinin bulunduğu demografik bilgi formu, araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak araştırmanın amacına yönelik olarak oluşturulmuştur. Bu form aileye ve çocuğa ait bilgiler olarak iki ayrı başlık altında demografik bilgileri elde etmek amacı için kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler

Ebeveynlerin çocukları ile oyun oynarken sergiledikleri davranışları ile ilgili 5 sorudan oluşan bir görüşme formu kullanılarak yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme soruları araştırmacılar tarafından geliştirildikten sonra uzman görüşü alınmış ve görüşme sorularına son şekli verilmiştir. Görüşmeler aile ziyaretlerinde araştırmanın birinci yazarı tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Kayıt altına alınan görüşmelerin daha sonra bilgisayar ortamına birebir yazılı dökümleri yapılmıştır.

Oyun becerilerini değerlendirme kontrol listesi

Oyun sırasında ebeveynlerin oyun davranışlarını gözlemlemek amacı ile 12 basamaktan oluşan ve uzman görüşleri alınarak geliştirilen kontrol listesi kullanılmıştır. Oluşturulan kontrol listesinde ailelerin oyun içerisindeki oyun becerilerini değerlendirmek,

etkileşimlerini ve çocuklarına karşı yaklaşımlarını gözlemlemek amaçlanmıştır. Kontrol listesinde ailelerin çocuğu oyuna davet etme durumu, materyal incelemesine izin verme, göz kontağı ile iletişim başlatma, oyun kurallarına uyma, oyun hızını çocuğa bırakma, çocuğun ipuçlarını ve davranışlarını takip etme, sohbet sürdürme, çocuk ile güç müdahalesine girmeme, oyun içerisinde pekiştirme ve oyundaki rol değişimi gibi basamaklar üzerinden ebeveynler değerlendirilmiştir. Kontrol listesi, oyun içerisinde olması gereken beceriler göz önünde bulundurularak, ilgili alanyazın taranarak ve uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır. Araştırmanın birinci yazarı tarafından yarı yapılandırılmış görüşmelerden sonra ebeveynlerden çocukları ile oyun başlatmaları istenmiş, 5 dakika boyunca oyun sırasındaki anne-çocuk etkileşimi gözlenmiş ve kontrol listesi kullanılarak oyun özellikleri ve etkileşimi değerlendirilmiştir.

Araştırmacı gözlem notları

Araştırmada, birinci yazar aile ziyareti sırasında gözlemlerine dair notlar tutmuştur. Gözlem notları içerisinde evin gelen ortamı, uyaran açısından zenginliği, ebeveyn-çocuk etkileşimi, oyun sırasındaki karşılıklı etkileşim alanlarında gözlem notları tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmaktadır. Temalar araştırma sorularından oluşabileceği gibi, gözlem ve görüşmede kullanılan sorular ya da boyutlardan da oluşabilmektedir. Betimsel analizde öncelikle tematik çerçeve oluşturulur ve elde edilen veriler temalar doğrultusunda işlenerek bulgular tanımlanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmanın veri analizinde temel kavramsal çerçeveyi yarı-yapılandırılmış görüşme soruları oluşturmuştur. Mevcut çalışmada görüşme dökümleri bilgisayara aktarıldıktan sonra analizlere geçilmiştir. Betimsel analizde ebeveynlerin sorulara verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ve birbirine benzer yanıtlar frekans ve yüzde değerleri ile tablolastırılarak sunulmuştur. Oyun sırasında kontrol listesi kullanılarak yapılan gözlem verileri de

görüşme yolu ile elde edilen verilerle birlikte sunulmuştur. Bu bulgular araştırmacı gözlem notları ile desteklenmiştir.

İnandırıcılık ve Etik

Araştırmada inandırıcılığı sağlamak için araştırma verilerinin toplanmasında birden fazla veri kaynağından yararlanmak ve elde edilen verilerin birbirini destekleyici biçimde sunulması uygun görülmüştür. Çeşitleme olarak adlandırılan bu yöntem farklı yöntem ve veri toplama kaynaklarının birbirini doğrulaması amacıyla bir arada kullanılmasıdır (Denzin ve Lincoln, 2005). Araştırmada veri analizinin güvenilirliği için kodlayıcılar arası kodlama güvenilirliği hesaplanmıştır. Bunun için yapılan 10 görüşmeden tesadüfi olarak 3 görüşme seçilmiş ve araştırmacılardan farklı bir uzman görüşme sorularının betimsel analizini yapmıştır. Daha sonra araştırmacılar ve diğer uzmanın analizlerindeki görüş birliği hesaplanmıştır. Bu görüş birliğinin hesaplanmasında Miles ve Huberman'ın (1994) kodlayıcılar arası tekniği olan Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü kullanılmış ve güvenirlilik %90 olarak bulunmuştur. Kodlayıcılar arası kodlama güvenirlığının %80 üzerinde olması kodlama güvenirliliği için yeterli bir oran olarak kabul edilmektedir (Patton, 2002). Ayrıca veri analizinde diğer bir kodlayıcılar arası güvenirlilik hesaplaması kontrol listesi kullanarak ebeveyn-çocuk oyun etkileşimlerinin değerlendirilmesi için yapılmıştır. Bunun için araştırmacı gözlemlendiği 5 dakikalık oyun zamanları için video kaydı almıştır. Kodlayıcılar arası güvenirlilik için destek alınan uzman, yine tesadüfi seçilen 3 video kaydını incelemiş ve kontrol listesini kullanarak oyun sırasındaki ebeveyn-çocuk etkileşimini mevcut kontrol listesini kullanarak değerlendirmiştir. Bağımsız yapılan iki değerlendirmede hesaplanan değerlendirmeciler arası güvenirlilik %93 olarak bulunmuştur.

Araştırmada etik ilkelerin korunması için bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle, aileler araştırma konusunda gerekli açıklamalar yapılarak gönüllülük esasına bağlı olarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Daha sonra aile ziyaretleri sırasında onam formu karşılıklı imzalanmış ve araştırmada toplanılan verilerin sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı belirtilmiştir. Ebeveynlere kod isimler verilerek gizlilik ilkesi korunmuştur. Ayrıca

görüşme sırasında veya gözlem sırasında ebeveynlerin rahatsız olması durumunda araştırmacının görüşmeyi veya gözlemi sonlandırabileceği bilgisi de katılımcılara sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde bulgular araştırma soruları ile paralel sırada sunulmuştur.

Ebeveynlerin Gün İçinde Çocukları ile Yaptıkları Etkinlikler

“Gün içerisinde çocuğunuz ile yaptığınız etkinlikler nelerdir?” sorusunda üç ebeveyn gün içinde çocukları ile oyun oynadıklarını belirtmiştir. Aşağıda katılımcılardan örnek ifadeler yer almaktadır:

“Çalıştığım için evdeki yaşlılar ile vakit geçiriyor, etkinliklere zamanımız olduğunda bebekleri ile oyun oynuyoruz onun dışında mutfakta benimle zaman geçirmeyi çok sever.” E6

“Kızımın bir düzeni var o bozulsun gün içinde huzursuz oluyor uyku, yemek, oyun, uyku şeklinde geçiyor. Farklı etkinliğimiz yok sadece hafta sonları dışarıya çıkıyoruz.” E1

Bir ebeveyn gün içinde çocuğu ile gezdiklerini belirtmişlerdir Aşağıda örnek ifade yer almaktadır:

“Her gün günün yarım saati köyde yürüyüş yaparak gezeriz.” E10

Beş ebeveyn gün içerisinde çocuklarının ev işlerine yardım ettiklerini belirtmiştir. Örnek ifadeler aşağıda belirtilmiştir:

“Kek hamur işi yapımlarını çok sever mutfakta bana yardım eder kalan zamanımızda kitap okuruz.”

E4

“Birlikte yemek yaparız yardım etmeyi çok sever hava güzel olduğunda dışarıda yürüyüş yaparız.”

E2

“Yeni bir kardeşi olduğu için daha çok bana yardım etmeye çalışır kardeşi ile oyun oynamaya çalışır. Onun dışında oyuncakla veya benimle oynamaz onun dışında çoğunlukla gününü okulda geçirir.” E9

Bir ebeveyn çocuğu ile zamanını daha çok bahçede geçirdiğini belirtmektedir. Bu bulguyu destekleyen örnek ifade şu şekildedir:

“Bahçede daha çok zaman geçiririz arada da parka gideriz.” E7

Ebeveynlerin Çocukları ile Tercih Ettikleri Oyunlar

“Çocuğunuz ile hangi oyunları oynamayı tercih edersiniz?” sorusuna dört ebeveyn çocukları ile oyun tercihlerini heyecanlı oyunlar olarak belirtmişlerdir. Aşağıdaki ifadeler araştırmanın bu bulgusunu desteklenmektedir:

“Heyecanlı oyunlar atlama, zıplama oynarız.” E8

“Kovalamaca saklambaç oynarız.” E2

“Bahçede kovalamak ve saklambaç oynarız saklanan eşyayı ararız.” E3

Bir ebeveyn çocuğunun oyun oynamadığını oyun tercihlerinde arada saklambaç olduğunu belirtmektedir. Aşağıda örnek ifadeler ile bulgular desteklenmektedir:

“Oyuncaklarla veya oyuncaksız oyun oynamaz, kardeşi olduğu için onu oynatmaya çalışır şimdilik çok nadir saklambaç oynarız.” E9

Bir ebeveyn çocuğu ile oyun tercihlerinde bebeklerle oyun olduğunu aşağıdaki ifade ile belirtmektedir:

“Bebeklerle evcilik, top cee-ee ve kutu kutu pense oynarız onun sevdiği oyunları tercih etmeye çalışırım.” E1

Bir ebeveyn çocuğu ile oyun tercihinin bahçede toprak ile oyun oynamak olduğunu belirtmektedir. Aşağıda örnek bir ifadeler ile bulgular desteklenmektedir:

“Bahçedeki toprak ile arabalarıyla oyun oynamayı sevdiği için onun istediği gibi oynarız arabalara topraklar yükleyerek taşımacılık oynarız.” E4

Ebeveynlerin Oyun Seçiminde Dikkat Ettiği Noktalar

“Oyun seçimlerinde nelere dikkat edersiniz?” sorusuna bir ebeveyn oyun seçimlerinde uzmanlara sorduğunu belirtmektedir. Aşağıda örnek ifade bu bulguyu desteklenmektedir:

“Çocuğuma yararlı olan ne varsa almaya dikkat ederim tabii ki de uzamana danışarak.” E4

İki ebeveyn oyun seçimlerinde çocuğunun eğlenmesinin önemli olduğunu ve oyunları buna göre seçtiğini belirtmektedir. Aşağıda örnek ifadeler yer verilmiştir:

Batı Trakya’da Bulunan Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Türk Ailelerin Çocukları ile Olan Oyun Etkileşimleri

“Daha çok çocuğumun eğlendiği oyunlar.” E8

“Kızım kendisi çok hırçın oyunlarda değişiklik yapamıyoruz onun daha çok eğlendiği istediği oyunları seçmeye dikkat ederim.” E1

Bir ebeveyn oyun seçimlerinde dikkat ettiği noktanın sorun oluşmadan iletişim kurabilmesi olduğunu ifade etmiştir. Aşağıda ebeveynin ifadesi yer almaktadır:

“Oyuna katılabileceği, iletişim kurabileceği, sorun çıkarmayacağı oyunları seçerim.” E3

Bir ebeveyn oyun seçiminde dikkat ettiği noktanın çocuğunun konuşmasına yardımcı olması olduğunu aşağıda örnek ifade ile desteklenmektedir:

“Çocuğumun konuşmasında yardımcı olabilecek oyunları seçerim.” E2

İki ebeveyn oyunlarda çocuklarının daha çok istediği oyunları tercih ettiklerini belirtmektedir. Bulguyu destekleyen örnek ifadeler aşağıdadır:

“Onun daha çok sevdiği ilgi duyduğu ve oyun isteyerek iletişim kurduğu oyunları seçerim.” E7

“İlgisi daha çok resim yapmak olduğu için onun istediğini seçerim.” E10

Üç ebeveyn oyunların çocuklarının yaşlarına uygun olmasının tercih nedeni olduğunu belirtmektedir. Aşağıda örnek ifadeler ile bulgular desteklenmektedir:

“Oyuncakları yaşına uygun alırız fakat yine de oyun oynamak istemez.” E9

“Yaşına uygun oyuncaklarla oynarız.” E5

“Aldığım oyuncakların yaşına uygun olmasına dikkat ederim, oyun seçimlerini de yaşına uygun sevdiği oyunları seçerim.” E6

Ebeveynlerin Çocukları ile Oyun Sırasındaki İletişimleri

“Çocuğunuz ile oyun oynarken nasıl bir iletişiminiz var?” sorusuna bir ebeveyn oyun içerisinde istediği oyunu oynayarak iletişim kurduklarını belirtmektedir. Bu bulgu aşağıda ifade ile örneklendirilmiştir:

“Birbirimizle güzel anlaşıyoruz, genelde onun hoşuna giden oyunları oynadığımız için iletişimimiz zor olmuyor.” E2

İki ebeveyn çocukları ile oyun içerisinde onları sakin tutarak iletişim kurduklarını belirtmektedir. Bulgu aşağıda ifadelerle desteklenmektedir:

“Onu sakin tutmaya çalışırım sakin bir dille anlatırım.” E3

“Onun beni yönlendirmesine izin verdiğimde oyun içerisinde daha sakin iletişimimiz olur.” E7.

İki ebeveyn oyun içerisinde göz kontağı kurarak iletişim kurduklarını belirtmektedir. Aşağıda ilgili ifadelere yer verilmiştir.

“Onunla oyun oynamam onu çok mutlu eder, istediği oyunları oynadığımızda sürekli gülümsüyor gözlerime bakıyor ona oyun ile ilgili anlatmamı istiyor. Bende onun gözlerine bakarak anlatıyorum iletişim kuruyoruz.” E1

“Bana yardım ederken sohbet etmeyi sever bende onun gözlerine bakarak anlatırım oda beni dinler.” E4

Bir ebeveyn oyuna göre iletişim kurduklarını belirtmektedir. Ebeveynin ifadesi aşağıdaki gibidir:

“Oyuna göre şarkı söyleriz, bağırırız konuşuruz.” E8

Üç ebeveyn oyun içerisinde sohbet ederek iletişim kurduklarını ifade etmektedir. Örnek ifade aşağıdaki gibidir:

“Oturmakta güçlük çekiyoruz konuşmadığı için kendini ifade edemiyor fakat ben ona her şeyi anlatıyorum sohbet eder gibi beni dinliyor bende anlatıyorum.” E10

Bir ebeveyn oyun içerisinde çocuğuna iletişim için fırsat verdiğini belirtmekte ve şu şekilde ifade etmektedir:

“Kendisi çok konuşmadığı için oyun içerisinde açıklayıcı konuşmalar yapmaya çalışırım konuşması için ona fırsat veririm.” E6

Çalışmada ebeveynlerin oyun sırasında çocukları ile oyun etkileşimleri Tablo 2’de yer alan maddeler üzerinden de değerlendirilmiştir. Bu amaçla veri toplama araçlarında biri olan oyun becerilerini değerlendirme kontrol listesinde yer alan her bir basamak gözlem notları ile birlikte aktarılmıştır.

Tablo 2.
Oyun Becerileri Değerlendirme Kontrol Listesi ve Katılımcıların Yanıt Sıklıkları

	Evet	Hayır
Çocuğu iletişim kurarak oyuna davet eder (Örneğin: Ne oynamak istersin? Oyun oynayalım mı?)	8	2
Oyuna başlamadan önce oyuncakları/ materyalleri incelemesine izin verir.	3	7
Göz kontağı kurarak iletişimi ve oyunu başlatır.	3	7
Oyun içerisinde sıra alma ve sıra verme gibi kurallara yer verir.	8	2
Oyun içerisinde çocuğun fikir ve tercihlerine önem verir.	5	5
Oyun içerisinde oyun hızını belirlemeyi çocuğa bırakır.	6	4
Oyun içerisinde çocuğun ipuçlarını takip eder.	6	4
Oyun veya oyuncaklarla ilgili sorular yerine açıklayıcı cümleler kullanarak sohbeti sürdürür.	9	1
Kişi oyun sırasında güç müdahalesine girmez.	10	0
Problem çözmesi için izin verir.	6	4
Çocuğun düşünce ve davranışlarını över ve cesaretlendirir.	9	1
Oyun içerisinde rol alır, rol verir.	8	2

Birinci basamak olan “Çocuğu iletişim kurarak oyuna davet eder.” basamağında 8 ebeveyn çocuğunu iletişim kurarak oyuna davet ederken 2 ebeveynin iletişim kurmadan oyunu başlatmadıkları görölmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn yere oturarak oyun başlamadan önce çocuğa “oyun oynayalım mı” dedi çocuk ebeveynin yanına giderek yere oturdu, bu şekilde oyun başladı. (E1)

Ebeveyn oyuncakları çocuğun odasından alarak salona getirdi yere koydu, oyuncakları kutudan çıkararak çocuk ile iletişime geçmeden oyuna başladı. (E10)

İkinci basamak olan “Oyun başlamadan önce oyuncakları /materyalleri incelemesine izin verir.” basamağında 3 ebeveynin çocuklarının oyuncakları incelemesine izin verirken, 7 ebeveynin incelemeye izin vermeden oyunu başlattıkları görölmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Çocuk oyun davetine katılarak oyun alanına geldi ve ebeveyn çocuğa oyuncakları vererek incelemesini oyuncaklara bakmasını istedi. (E1)

Ebeveyn oyuncakları oyun ortamına getirdi kendisi oyuncakların içinden bir tane seçti, çocuğun incelemesine fırsat vermeden oyuna başladı. (E3)

Üçüncü basamak olan “Göz kontağı kurarak iletişimi ve oyunu başlatır.” basamağında 3 ebeveyn göz kontağı kurarak iletişim kurarken, 7 ebeveyn göz kontağı kurmadan oyunu başlatmıştır. Aşağıda ilgili gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn oyuna başlamadan önce çocuğa adı ile seslendi ve çocuk adına tepki verdiğinde göz kontağı kurarak oyuna başladılar. (E6)

Ebeveyn göz kontağı ile iletişim kurmadan seçilen oyuncaklarla oynamaya başladı. (E2)

Dördüncü basamak olan “Oyun içerisinde sıra alma ve sıra verme gibi kurallara yer verir.” basamağına 8 ebeveynin oyun içerisinde kurallara yer vererek oynadıkları, 2 ebeveynin oyun içerisinde kuralları kullanmadan oynadıkları görülmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn evcilik oyununda bebeklere yemek yedirirken çocuğu ile sıra alarak oyunu sürdürdüler, çocuğa sıra geldiğinde beceriyi ebeveyn tamamladı. (E8)

Ebeveyn çocuk ile araçlarla oyun oynarken sadece kendisi araçların ses taklidini yaparak çocuğa nasıl ses çıkardıklarını söyledi ve çocuğa sıra vermedi. (E9)

Beşinci basamak olan “Oyun içerisinde çocuğun fikir ve tercihlerine önem verir.” basamağında 5 ebeveynin tercih ve fikirlere önem verdiği, 5 ebeveynin ise bu basamağa uygun davranmadıkları görülmüştür. Aşağıda bu madde ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Oyun içerisinde çocuk oyuncaklarla değişiklik yapmak istedi ve ebeveyn çocuğun fikrine tamam diyerek çocuğun istediğini yaptı. (E4)

Ebeveyn evcilik oyununda çocuğun bebekleri ile yemek yedirme oyununu bırakıp bebeklerini gezdirmek istediğini görmezden geldi ve gerçekleştirmesine izin vermeyerek fikir ve tercihlerini fırsat vermedi. (E1)

Altıncı basamak olan “Oyun içerisinde oyun hızını belirlemeyi çocuğa bırakır.” basamağında 6 ebeveynin oyun hızını çocuklarına bırakarak oyun oynadıkları, 4 ebeveynin oyun hızına müdahale ettikleri görülmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn oyunu hemen bitirmedi çocuk oynadıkları oyunu sevdiği için devamlı katılım gösterdi ve oyunu çocuğun istediği zaman bitirmesine izin verdi. (E5)

Ebeveyn oynadıkları ilk oyunu hızlı şekilde oynayarak ikinci oyuna hemen geçiş yaptı. (E6)

Yedinci basamak olan “Oyun içerisinde çocuğun ipuçlarını takip eder, uyum sağlar.” basamağında 5 ebeveynin ipuçlarını takip ettiklerini, 5 ebeveynin ipuçlarını takip etmediği görülmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn oynanan evcilik oyunu içerisinde tekrarlayıcı eylemleri yapmak isteyen çocuğa izin vererek problem davranışın meydana gelmemesi için ona uyum sağladı. (E4)

Ebeveyn oynanan legolarla çocuğun kendisini takip etmesini istedi. (E8)

Sekizinci basamak olan “Oyun ve oyuncaklarla ilgili sorular yerine açıklayıcı cümleler kullanarak sohbeti sürdürür.” basamağında 9 ebeveynin sorular sormadan sohbet halinde oyunu oynadıkları, 1 ebeveynin oyun içerisinde hiç sözel iletişimde bulunmadığı görülmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn oyunda sorular sormaktan kaçındı ve evcilikte sohbet halinde iletişim kurmaya devam etti. (E1)

Ebeveyn oyun içerisinde sözel iletişimden sürekli kaçındı, oyun içerisinde oyunu sessizce başlatarak sadece oyuncakları çocuğa vererek devam etti aslında bir takım oyuncakları vererek sadece çocuğun tek başına oynamasını teşvik etti (E3)

Dokuzuncu basamak olan “Kişi oyun sırasında çocuk ile güç müdahalesine girmez.” basamağında 10 ebeveynin de güç müdahalesine girmedikleri görülmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Çocuk oyunu bitirmek istediğinde herhangi bir müdahalede bulunmadan çocuğun istediğini yaptı. (E10)

Onuncu basamak olan “Problem çözmesi için izin verir.” basamağında 6 ebeveyn çocuklarına müdahalede bulunmazken, 4 ebeveyn problem çözmelerine fırsat vermeden müdahalede buldukları görölmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn müdahalede bulunmadan çocuğun arabaları sırası ile dizmesine fırsat vererek problemini kendisinin çözmesine izin verdi. (E2)

Ebeveyn jenga oyununda tahtaları çocuğun dizmesine fırsat vermeden kendisi müdahalede bulunarak çocuğun yapamadığı durumda problemi çözmesine fırsat vermedi. (E7)

On birinci basamak olan “Çocuğun düşünce ve davranışlarını över ve cesaretlendirir.” basamağında 9 ebeveynin çocuklarını övdükleri, 1 ebeveynin ise davranışları övmediği ve cesaretlendirmedeği görölmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn oyun içerisinde devamlı aferin, çok güzel fikirler diyerek sözel pekiştireçlerde bulunarak çocuğu yapması gerekenler için cesaretlendirdi. (E1)

Ebeveyn övgü ve cesaretlendirme vermeden oyunu bitirdi. (E8)

On ikinci basamakta yer alan “Oyun içerisinde rol alır ve rol verir.” basamağında 8 ebeveynin rol değişimi yaptıkları, 2 ebeveynin oyun içerisinde rol değişimi yapmadığı görölmüştür. Aşağıda örnek gözlem notları yer almaktadır:

Ebeveyn evcilik oyununda bebeklerle oyun sırasında anne çocuk rolü değişimleri yaptı. (E1)

Ebeveyn oyunda oyuncaklarla oynarken rol değişiminde bulunmadı. (E6)

Ebeveynlerin Oyun Sırasında Yaşadıkları Çatışma/Gerginlik Durumunda Kullandıkları Çözümler

“Çocuğunuz ile oyun oynarken gerginlik/ çatışma yaşar mısınız? Ne tür çatışmalar ve nasıl çözüm bulursunuz? sorusuna bir ebeveyn oyun sırasında çatışmanın oluşmaması için çocuğunun isteklerini takip ettiğini belirtmektedir. İfade aşağıda yer almaktadır:

“Oyun içerisinde istediği olamadığı durumlarda kafasını vurmaya başlar bu durumların olmaması için bende onun isteklerini takip ederim.” E3

Bir ebeveyn oyun sırasında çatışma durumunda oyunu değiştirdiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“Çatışmadan ziyade daha çok anlaşmazlık olur onun çözümünü de oyun oynamayı bırakırız ya da başka bir oyun oynamaya başlarız.” E2

Bir ebeveyn oyundaki çatışmaların olmaması için çocuklarının istediklerini oynadıklarını belirtmektedir. Bu bulgu aşağıdaki ifade ile örneklendirilmiştir:

“Oyun içerisinde değişiklik istemez ve devamlı aynı oyunu oynamak ister o yüzden çatışma olmaması için onun dediğini onun istediğini oynarım” E7

Dört ebeveyn oyun içerisinde çatışma gerginlik yaşanmadığını belirtmektedir. Bu bulgu aşağıda ifadelerle örneklendirilmiştir:

“Çok uyumlu bir çocuk olduğu için hiç sorun yaşanmaz” E4

“Genellikle hiç yaşamıyoruz olursa oyun sonlanır.” E8

“Biç çatışma yaşamıyoruz sakın ve her şeye ayak uydurur sorun olursa sakinleştirmeye çalışırım ama sorun çıkmaz.” E6

“Kızım sakın ve uyumlu sorun yaşamıyoruz.” E10

Bir ebeveyn çatışma sırasında çocuğunu zorlamadığını, istediğini yapmasına izin verdiğini belirtmektedir. Bu bulgu ile ilgili ifade aşağıda yer almaktadır:

“Oyun oynamak istediğimde kaçtığı için beni duymazmış gibi yapar sorun büyümesin diye zorlamıyorum bana yardım etmesine izin veriyorum.” E9

Bir ebeveyn oyun sırasında çatışma durumunda onu zorladığını belirtmektedir. Aşağıda ebeveynin ifadesine yer verilmiştir:

“Uzun süre oturmak istemez gelip oturması için yüksek sesle seslenirim, oyuna katılması için zorlarım.” E5

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada Batı Trakya’da yaşayan özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çocukları ile gün içerisindeki etkinlikleri, hangi oyunları tercih ettikleri, tercihleri neye göre yaptıkları, oyun seçimlerinde nelere dikkat ettikleri, oyun sırasındaki iletişimleri, oyun içerisinde çatışma sırasındaki çözümleri ve oyun içerisinde ailelerin davranışları araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, ebeveynlerin çocukları ile gün içerisinde oyunlar oynadıkları, çocukları ile oyun oynarken daha çok hareketli etkinlikleri seçtikleri, zaman zaman masa başı oyunlar oynadıkları, oyun seçimlerinde ebeveynlerin daha çok çocuklarının isteklerine önem verdikleri, çocuklarının sevdiği oyunları tercih ettikleri ve aynı zamanda çocuklarının yaşına uygun olmasına dikkat ettikleri, oyun içerisinde sorular sormak yerine daha çok oyunu anlatan çocuğun seviyesinde iletişim kurdukları, çatışma/gerginlik oluştuğunda ailelerin oyunu sonlandırdıkları veya sevdiği başka bir oyuna geçiş yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulguları ışığında farklı gelişim gösteren çocukların aileleri ile hangi oyunları oynadıkları, ailelerin oyun tercihlerine ilişkin görüşleri, oyun seçimlerinde nelere dikkat ettikleri, oyundaki iletişimleri ve çatışma/gerginlik sırasındaki müdahalelerine yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Bu durumda çalışmamıza yakınlık veya benzerlik gösteren çalışmalar incelenmiş ve araştırma bulguları bu çerçevede tartışılmıştır.

Bu çalışmada gün içerisinde yapılan aktivitelerin neler olduğu sorusuna, ailelerin çocukları ile oyun oynadıkları, çocukların ebeveynlerine ev ortamında yardım ettikleri ve ev dışında aktiviteler gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra büyük yaş çocuklarının daha çok ev işleri, gezme ve bahçede zaman geçirme, küçük yaş çocuklarının ise oyun oynamak gibi etkinlikleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Çalışmamıza benzerlik gösteren Rigby ve Gaik tarafından (2007) yapılan ve yaşları 4-8 yaş arası değişen 16 serebral palsili çocuğun hangi ortamda oyunu daha çok oynadıkları araştırılmış, serebral palsili çocukların evde daha fazla oyun oynadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Aksoy (1990) zihin yetersizliğinden etkilenmiş çocukların ailelerinin

öğrenim düzeyleri ne olursa olsun büyük bir kesiminin günde 1-2 saat çocuklarıyla oynamak için zaman ayırdıkları belirtmektedir.

Bu araştırmada ki anne babaların çocukları ile oyun tercihleri incelendiğinde, sakin veya hareketli oyunların oynandığı, ebeveynlerin evcilik oyunları, masa üstü oyunlar ve bahçede oynanan oyunları tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların oyunlarında kullandıkları materyallerin çok çeşitli olduğu görülürken, oyunlarında oyuncak kullanmayan çocukların da bulunduğu ortaya konmuştur. Oyuncak seçiminde özellikle lego, puzzle ve bebekler tercih edilmektedir. Bu bulgu Case-Smith ve Kuhaneck (2008) araştırması tarafından desteklenmekte olup, farklı gelişim gösteren çocuklarda nesne keşfine dayalı oyunların daha çok tercih edilir olduğu tespit edilmiştir. Nesne keşfinin 1 ile 3 yaş çocuklarında daha çok görüldüğü, nesne keşfi ile birlikte sembolik oyunların daha çok oynandığı ve duyu motor becerilerinin de içine katıldığı görülmüştür. Farklı gelişim gösteren çocukların nesne keşfinde daha basit oyunları tercih ettikleri görülmüştür. Bu nedenle yapılan bu çalışmada cinsiyet ayırmadan ve farklı gelişim gösteren çocukların akranları ile oyun tercihleri arasında benzerlik olduğu belirtilmekte olup araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Bu araştırmada ebeveynlerin oyun ortamında çocukların devamlı oynadığı ve oyun sırasında sorun çıkarmayacağı oyun ve oyuncaklar seçildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Aileler oyun seçiminde oyunların çocuklarının yaşına uygun olmasını da vurgulamaktadırlar. Araştırmanın bu bulgusu, Doğanay (1998) tarafından yapılmış çalışma tarafından desteklenmektedir. Çalışmada anasınıfına devam eden özel gereksinimli çocukların ailelerinin çocuklarının oyunda neleri daha çok istediğini göz önünde bulundurarak oyuncak seçimi yaptıklarını belirtilmektedir. Adak-Özdemir ve Ramazan (2012) tarafından yürütülen çalışmada ailelerin oyuncak seçiminde eğitici olması, kaliteli olması ve yaşa uygun olması özelliklerine vurgu yaparak araştırmanın bulgularını desteklemektedir.

Bu araştırmada aileler ve çocukları ile oyun içerisinde yaşadıkları çatışma/gerginlik durumlarını nasıl yönettikleri sorusuna ailelerin çocuklarının uyumlu olduğu veya oyun içerisindeki değişikliklerin söz konusu olduğu durumlarda bir gerginlik oluştuğu, bu

durumu oyunu değiştirerek veya oyunu sonlandırarak çözümlediklerini belirtmektedirler. Ebeveynin sıcak ve yol gösterici ilişkileri çocukların çatışma ve problemlerini başarılı ve olumlu bir biçimde çözülebildiği söylenebilmektedir. Çakıcı (2006) yapmış olduğu araştırmada, anneler ile çocuklarının arasındaki ilişkide annelerin öğrenim düzeyinin etkili olduğunu, öğrenim düzeyi arttıkça aralarındaki olumlu etkileşimin arttığını ortaya koymuştur. Bu araştırmada ise ebeveynlerin çoğunun okuryazar veya ilkokul mezunu olduğu göz önüne alındığında ailelerin çocukları ile yaşanan çatışmaları/gerginlikleri daha olumlu şekilde yönettikleri söylenebilir.

Bu araştırmada kullanılan kontrol listesinde yer alan maddelerle ilgili yapılan gözlemlere göre ebeveynlerin oyun başlamadan önce tek yönlü olarak iletişimi başlatarak çocuklarını oyuna davet ettiği söylenebilir. Fakat çocukların merak davranışlarını gideremedikleri, materyalleri tanıtmadıkları, incelemeye sunmadıkları gözlenmiştir. İletişimin ilk basamaklarından olan göz kontağının aileler tarafından gözden kaçırıldığı da gözlenmiştir. Çocuğun oyun içerisindeki kuralları öğrenebilmesi açısından ebeveynleriyle oyun oynarken ailelerin bu beceriyi kullandıkları, çocuklarının fikirlerine önem vererek oynanan oyunu sürdürme ve bitirme hakkını çocuklarına bırakarak, çocuklarının ipuçlarını takip ettikleri gözlenmiştir. Chin ve Bernard-Opitz (2000) yaptıkları bir araştırmada annelerin farklı gelişim gösteren çocukları ile etkileşim sırasında sorular sormasının çocuklarındaki cevap verme, konuşmayı devam ettirme ve sıra alma davranışında gelişmelere katkı sağladığını vurgulamaktadır. Mevcut araştırma da ise ebeveynlerin oyun içindeki etkileşimlerinin alanyazında vurgu yapılandır farklı olduğu söylenebilir. Miranda-Linne ve Melin (1992) yaptığı çalışmada oyun içerisinde fırsat verildiğinde OSB olan çocukların dil gelişiminde olumlu gelişmeler sağlandığı belirtmiştir. Liccordello ve diğ. (2008) tarafından yapılan çalışmada, oyunlar içerisinde devamlı müdahalenin olmaması ve oyunlarda övme, pekiştirme ve ödölün daha çok kullanıldığı durumlarda OSB tanısı olan çocukların sosyalleşmesini daha çok arttırdığı görölmüştür.

Araştırmaya katılan anne ve babaların eşit sayıda olmadıkları göz önünde bulundurularak anne ve babaların çocukları ile serbest oyun içerisinde etkileşimleri karşılaştırıldığında babaların çocukları ile oyun sırasında çocuklarını oyuna davet

ettikleri, materyalleri incelemesine fırsat verdikleri, göz kontağı ile iletişim kurma sırasında çoğunlukla materyallere bakarak konuştukları ve zaman zaman göz kontağı kurdukları gözlenmiştir. Ayrıca, oyun içerisindeki sıra alma kurallarını kullanmadıkları, çocuk istediğı için sürekli oyundaki sırayı çocuğa verdikleri, çocuğun her isteğini yaparak çocuğun tercihlerini takip ettikleri ve oyun hızını çocuğa bıraktıkları gözlenmiştir. Oyunda anlamlı sohbet sürdürdükleri, soru sormadan kaçındıkları gözlenmiş, güç müdahalesine girmedikleri, sürekli çocuklarını övdükleri, problem çözmelerine fırsat vermedikleri ve oyunda rol değışimi yaptıkları gözlenmiştir. Araştırmaya katılan anne ve babaların oyun içerisindeki davranışlarında anlamlı derecede farklılıkları olmadığı gözlenmiştir.

Araştırma bulgularından yola çıkarak ailelere yönelik öneriler şu şekilde ifade edilebilir. Aileler çocuklarına oyun içerisinde daha çok fırsat verebilirler, oyun sırasında çocuğun önderliğini takip ederek oyun partneri olabilirler. Oyun sırasında abartılı ifadeler ve ses tonu ile duygularını da iyi ifade edebilir ve çocuğun oyun sırasındaki etkileşimini arttırabilirler. Çocuğun seçtiğı bir oyuncak veya yöneldiğı bir etkinliğı kullanarak oyuna yön verebilirler. Oyunun gelişim üzerindeki etkisine ve gelişim dönemlerine göre oyun türleri ile ilgili ebeveynlerin bilgi düzeylerinin arttıracak eğitimlerin düzenlenebileceğı de araştırma bulguları kapsamında ailelere sunulacak hizmetler kapsamında bir öneri olarak sunulabilir.

Batı Trakya'da yaşayan ve özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının eğitimlerinde kullanılan çift dilliliğın avantajları veya dezavantajları araştırmak, azınlık ailelerin farklı gelişim gösteren çocukları ile tipik gelişim gösteren kardeşlerinin oyun etkileşimleri incelemek, sadece babalarla benzer nitel çalışmalar yürütmek, daha büyük katılımcılarla nicel çalışmalar yürütmek ileri araştırmalar için öneriler olarak sıralanabilir.

KAYNAKÇA

- Adak Özdemir, A. & Ramazan, O. (2012). Oyuncağa çocuk, anne ve öğretmen bakış açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 1-16.
- Adil, B. (2019). *Batı Trakya azınlık öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları ve eğitim programı tasarımı yaklaşımları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ahmet, S. (2017). *Batı Trakya'da engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitelerinin incelediği çalışmada ekonomik durumlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Aksoy, A. (1990). *Okul öncesi eğitim kurumunun yönetiminin oyuncak seçimi hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Ankara: Ya-Pa Seminer Kitabı.
- Aydın, A. (2008). *Sembolik Oyun Testi'nin Türkçe'ye uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal, otizmlili ve zihin engelli çocukların sembolik oyun davranışlarının karşılaştırılması*. Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Case-Smith, J., & Kuhaneck, H. (2008). Play preferences of typically developing children and children with developmental delays between ages 3 and 7 years. *OTJR: Occupation, Participation and Health*, 28(1), 19–29. <https://doi.org/10.3928/15394492-20080101-01>
- Chin, H. Y., & Bernard-Opitz, V. (2000). Teaching conversational skills to children with autism: Effect on the development of a theory of mind. *Journal of autism and Developmental Disorders*, 30(6), 569–583. <https://doi.org/10.1023/a:1005639427185>
- Cornish, A. M., McMahon, C., & Ungerer, J. A. (2008). Postnatal depression and the quality of mother-infant interactions during the second year of life. *Australian Journal of Psychology*, 60(3), 142-151. <https://doi.org/10.1080/00049530701477738>

- Coşkun, N. G. (2006). *Okul öncesi çağda işitme engelli çocuğu olan normal işiten bir annenin grup oyunu esnasında kullandığı stratejilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çakıcı, S. (2002). *Alt ve üst sosyoekonomik düzeydeki ailelerin anne-çocuk ilişkilerinin ve aile işlevlerinin anne-çocuk ilişkilerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3rd). (s. 1-32). Thousands Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Doğanay, J. (1998). *Anasınınfına devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniveritesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dominguez, A., Ziviani, J., & Rodger, S. (2006). Play behaviours and play object preferences of young children with autistic disorder in a clinical play environment. *Autism : The International Journal of Research and Practice*, 10(1), 53–69. <https://doi.org/10.1177/1362361306062010>
- Dögüşken, M. (2012). *Duygusal gelişim ve özgüven*. İstanbul: Ekinoks Yayınevi.
- Driscoll, K., & Pianta, R. (2011). Mothers' and fathers' perceptions of conflict and closeness in parent-child relationships during early childhood. *Journal of Early Childhood and Infant Psychology* , 7, 1- 24.
- FEK2817/2000, N. (2000). Εκπαίδευση ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις. http://www.pischools.gr/special_education_new/ftp/nomoi/Nomoi-EA/N.%202817%20-

- İsmail, A. (2020). *Batı Trakya'daki özel gereksinimli azınlık ailelerinin ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaşadıkları sorunlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, Edirne .
- Kılıçoğlu, M. (2006). *Anasınıfı, hazırlık ve ilköğretim birinci sınıflarda okuyan görme engelli öğrencilerin oyunlarının değerlendirilmesi: Karşılaştırılmalı bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Lieberman, L., & Macvicar, J. (2003). Play and recreational habits of youths who are deaf-blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97(12), 755-68.
- Licciardello, C. C., Harchik, A. E. & Luiselli, J. K. (2008). Social skills intervention for children with autism during interactive play at a public elementary school. *Education and Treatment of Children*, 31(1), 27-37. <http://www.jstor.org/stable/42899961>
- Marchand, J. F., Hock, E. & Widaman, K. (2002). Mutual relations between mothers' depressive symptoms and hostile-controlling behavior and young children's externalizing and internalizing behavior problems. *Parenting: Science and Practice*, 2(4), 335-353. https://doi.org/10.1207/S15327922PAR0204_01
- MEB (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi-özel eğitimde oyun etkinlikleri*. Mesleki Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. Ankara.
- Memet, O. (2019). *Batı Trakya'da özel eğitim gerektiren çocuğa sahip olan azınlık ailelerinin yaşadıkları sorunlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook: Qualitative data analysis* (Second edition). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Milteer, R., Ginsburg, K. & Mulligan, D. (2012). The importance of play in promoting healthy child development ant maintaining strong parent-child bond: Focus on children in poverty. *Pediatric*, 129(1), 204-13.

- Miranda-Linné, F. & Melin, L. (1992). Acquisition, generalization, and spontaneous use of color adjectives: a comparison of incidental teaching and traditional discrete-trial procedures for children with autism. *Research in Developmental Disabilities, 13*(3), 191–210. [https://doi.org/10.1016/0891-4222\(92\)90025-2](https://doi.org/10.1016/0891-4222(92)90025-2)
- Özen, A. (2018). Özel gereksinimli çocuklar ve oyun. İ. H. Diken (ed.) *Erken çocukluk eğitimi* içinde (s.s.Pegem Atıf İndeksi, 434-457. Pegem Akademi.
- Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage Publications, Inc.
- Rigby, P. & Gaik, S. (2007). Stability of playfulness across environmental settings: A pilot study. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics, 27*(1), 27–43.
- Tezel Şahin, F. (1993). *3-6 yaş grubu çocuklarının anne babalarının çocuk oyunları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (9. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Economic Impact on Host Communities: A Comparative Study of Rohingya and Afghan Exodus

Amna Nisar ABBASI¹

Humza TARIQ²

Nadia UMAIR³

Abstract

Rohingyas of the Myanmar and Afghans of Afghanistan have achieved the status of refugees while escaping from violent torture and mass killing at their motherland. The Muslim community of Rohingya and Afghanistan witnessed an extreme level of persecution for many years in this regard. Bangladesh has welcomed the Rohingya refugees and Pakistan and Iran received Afghan refugees as these were very next destinations for the refugees. This research paper based on empirical evidence aims to uncover the economic impacts of the refugee crisis on the host country in recent years. In host communities, all the development indicators are facing a downward trajectory in GDP. The influx of migrants is a huge burden for the local economy. The refugee crisis has especially hit the region of Cox's Bazar of Bangladesh, KPK province of Pakistan, and Mashhad and Isfahan. The study aims to draw the attention of policymakers to the deteriorating effects of the influx of refugees both at present and in the future. Furthermore, the crisis is analyzed keeping into consideration the case study of Afghan refugees following the Soviet intervention which also imposed a huge burden on the economy of Pakistan and Iran. Although very limited data is available in this regard the empirical results indicate that Afghan refugees also produced a negative impact on the economic growth of Pakistan and Iran. Few important conclusions are developed through the comparative analysis of these case

---

Atıf İçin / For Citation: ABBASI, A. N., TARIQ, H. & UMAIR, N. (2022). Economic impact on host communities: A comparative study of Rohingya and Afghan exodus. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 229-252. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 11.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2021

¹ Research Officer; Institute of Regional Studies, Islamabad, Pakistan

E-mail: aamnaabbasi@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5435-9391

² Student BS; National Defence University, Islamabad, Pakistan

E-mail: hamzatariqht014@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8821-6185

³ Researcher; International Relations, Punjab University, Lahore, Pakistan

E-mail: sweet_asna2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-2989-9614

studies which finally entail that refugee influx can never be a boon to a country. Simply, such a crisis lowers real economic activities for host countries.

Keywords: Rohingya refugees, Afghan Refugees, Cox's Bazar, KPK, Iran, ARSA, BIMSTC

INTRODUCTION

South Asia witnessed a massive movement of population across the borders since the twentieth century, including Srilankan Tamils, Afghans, Rohingyas, Chakma, Chin, Tibetans, etc who have been living in their neighboring countries like Pakistan, Iran, India, Bangladesh, Nepal, and Sri Lanka from last six to three decades. The influx of Refugees can bring lots of challenges for the host community, especially economic impact. In order to understand the economic effects, understanding the causation of the migrants is important. Evidently, the community has been forced to expatriation due to diversified causes, first; facing extreme discrimination and torture, second is; the military involvement in the name of development while allowing all forms of exploitations, like; the armed clashes between state and certain groups; lastly the community migrated due to the susceptibility of their livelihood for a better life (Yılmaz & Talukder, n.d.).

Since soviet invasion in 1970s Pakistan, Iran received millions of Afghan refugees whereas at the same time newly born Bangladesh also welcomed refugees from its neighbor Myanmar. Being a developing country Pakistan and Iran overburdened with population that causes a catastrophic effect on its economy. Despite of international aid the GDP of Pakistan lowered with this influx.

This research will reveal migration statistics of Afghan and Rohingya as well as what are the possible implications of Refugee crisis on the host community in terms of GDP, price of commodities, and local wage structures? The main aim of the study is to disclose and understand the changes occurred in the economic data in relation to Rohingya and Afghan migration in the recent years. The research is carried out keeping into consideration the secondary data. All the information is collected from newspapers, reports, web portals, and

online journal articles. Historical evidence, as well as statistical charts along with the relevant descriptive facts have been gathered and presented here with detailed analysis.

Rohingya Refugee Crisis: A Case Study of Bangladesh

Since 1970s, Bangladesh has witnessed multiple waves of refugees from the neighboring Myanmar but in the late 2017 the country has received the largest influx of migrants ever in the history. Following an outburst of violent activities in the Rakhine State, about 745,000 Rohingya refugees fled into Cox's Bazar including more than 400,000 children from August 2017 onwards (OCHA, 2018). As of December 2019, the sub- districts of Ukhia and Teknaf host an estimated 854,704 Rohingya refugees, vast majority of whom live in extremely congested refugee camps (UNHCR, 2019).

Rohingya belongs to Rakhine State of Myanmar also known as illegal immigrants from Bangladesh by the local population. The community claims to be the original settler of the Rakhine State. In brief, Rohingya can be simply defined as Myanmar's ethnic minority even though they are not officially recognized by the Government of Myanmar and are therefore considered stateless people (Kipgen, 2017). Rohingya has recently termed as migrants at international level after their escape from ethnic cleansing by the government forces. Bangladesh has close vicinity with Myanmar which is the main reason why Rohingya first attempted to migrate there even after the fact that the country is a lower middle-income state with dense population and limited resources. However, Bangladesh generously welcomed over 1.1 million displaced Rohingya and still the number is continuously increasing (Sajjad, 2020).

Centre for Policy Dialogue published a report entailing that Bangladesh has already sheltered 205, 000 Rohingya in two major districts of Cox's Bazar. These illegal migrants were entered from 2005 to 2017 at different times. After 2017, the existing Rohingya were multiplied by the new arrivals and reached up to 1 million roaming on the coastal areas of Bangladesh while battling for their survival. Currently, the number is close to 1.3 million

refugees. The sudden influx of refugees on the coastal region has brought tourism at great risk which is the major source of income for the local people. This has directly produced an influence on the GDP of the country. Bangladesh is a developing country with a huge number of people is unable to handle the burden of refugees alone. The former minister of finance AbulMaal Abdul Muhith was afraid of the fact that Rohingya would be a big pressure on the economy of the country (Ibid.).

However, it is evident that the economic condition of Bangladesh is quite stable and still growing slow and steady. The nominal GDP of Bangladesh was 221.415 billion USD in 2016. According to the statistics of Bangladesh Ministry of Finance in 2017, the government revenue was 28.64 billion USD. Though, in order to maintain sustenance of refugees, it would entail at least 1 billion USD annually which is about 3.5% of the revenue generated by the government. It can be clearly observed that managing additional one million would be a great deal for the government. The overall burden would give rise to other issues including public dissatisfaction as well as economic tensions in the country if the crisis goes for an unidentified period of time (Ibid.).

Economic Status of the host country before Rohingya Migration in 2017

Bangladesh is the seventh largest populous country round the globe possessing one of the highest population densities (UNFPA, n.d.). The country has to take up a start from scratch in 1971 as a war-torn country. It has achieved substantial rise and progress in its democratic system as well as economy. The garment sector of the country not only boosted up its economy but also empowered the women population while contributing to the overall GDP. In the meantime, since 90s, the Rohingya community is taking refuge over the coastal areas due to the continuous persecution imposed by the Myanmar military forces. Since August 2017, the exodus has reached up to million refugees which have turned the leadership as well as local quite tensed due to the fact that the host country has limited resources and is

getting overpopulated day by day due to migrants (Yılmaz & Talukder, n.d.). Below is the map of the region and the areas sampled for Rohingya refugees.

Bangladesh has showed steady but positive and continuous growth in all the sectors in the last four fiscal years (2015- 16 to 2018- 19) as presented by the Finance Ministry and Bangladesh Bureau of Statistics. The two fiscal years prior to 2017 are also tabulated to better understand the sector wise growth after the migration. Bangladesh has managed to increase its Per Capita GDP from 2015- 16 to 2017- 18 from 1,385 USD to 1,675 USD. Bangladesh further experienced substantial increase in the Per Capita GNI from 2015- 16 to 2017- 18 from 1, 465 USD to 1, 751 USD. The overall smooth growth in the GNI and GDP clearly indicate that the country is progressing towards the goal of Millennium Development put forward by the United Nations. Table 1 & table 2 mentioned below indicate sector wise growth rate in detail (Ibid.).

Table 1: Sectoral Growth Rate of GDP at Constant Prices, 2015-16 to 2018-19 (provisional)

Industrial origin sector	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19(q)
Agriculture	2.79	2.97	4.19	3.51
Agriculture and Forestry	1.79	1.96	3.47	2.58
Fishing	6.11	6.23	6.37	6.29
Industry	11.09	10.22	12.06	13.02
Mining and Quarrying	12.84	8.89	7.00	7.39
Natural gas and Crude petroleum	11.77	0.34	2.25	3.11
Other mining & coal	14.42	21.19	12.66	12.02
Manufacturing	11.69	10.97	13.40	14.73
Electricity, Gas and Water Supply	13.33	8.46	9.19	10.57
Electricity	14.20	9.22	10.19	11.57
Gas	9.91	0.28	2.20	2.85
Water	7.40	11.09	5.66	7.17
Construction	8.56	8.77	9.92	9.63
Service	6.25	6.69	6.39	6.50
Wholesale and Retail Trade; Repair of Motor Vehicles, Motorcycles and Personal and Household Goods	6.50	7.37	7.45	7.70
Hotel and Restaurants	6.98	7.13	7.28	7.43
Transport, Storage and Communication	6.08	6.76	6.58	6.88
Land Transport	6.28	7.06	6.72	6.93
Water transport	3.20	4.10	3.50	3.72
Air transport	1.48	2.79	2.74	6.04
Support transport services, storage	5.19	6.40	9.58	7.20
Post and Telecommunications	6.81	6.98	6.53	7.56
Financial Intermediations	7.74	9.12	7.90	8.32
Monetary intermediation (Banks)	8.85	9.95	8.51	9.42
Insurance	0.54	2.05	1.63	-2.51
Other financial auxiliaries	4.54	9.06	9.05	8.29
Real Estate, Renting and Business Activities	4.47	4.80	4.98	5.15
Public Administration and Defence	11.43	9.15	8.47	6.45
Education	11.71	11.35	7.01	6.50
Health And Social Works	7.54	7.63	7.02	9.15
Community, Social and Personal Services	3.30	3.62	3.65	3.69
GDP at constant market price	7.11	7.28	7.86	8.13

Source: Bangladesh Bureau of Statistics, <http://bbs.portal.gov.bd>

	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19(p)
GDP (M.Tk.)	17,328,637	19,758,154	22,504,793	25,361,770
GNI (M.Tk.)	18,326,749	20,607,164	23,531,077	26,497,865
Population (Million)	159.89	161.75	163.65	165.55
Per capita GDP (In Tk.)	108,378	122,152	137,518	153,197
Per capita GNI (In Tk.)	114,621	127,401	143,789	160,060
Exchange rate (Taka per US\$)	78.27	79.12	82.10	83.86
Per capita GDP (In US \$)	1,385	1,544	1,675	1,827
Per capita GNI (In US \$)	1,465	1,610	1,751	1,909

Source: Bangladesh Bureau of Statistics, <http://bbs.portal.gov.bd>

Source: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/823860>

Even after the steady growth of the economy, Bangladesh is still unable to host and support the huge influx of refugees. Therefore, the overall world community has donated extensively for relief while acknowledging the crisis on humanitarian basis. In most of the cases the donations are made in USD which has further added up to the Gross Domestic Products of the country. It can be observed that the Rohingya influx may not have disturbed the economy of the country directly; it would require some more time. However, the arrival has caused serious trouble for the indigenous people living at coastal region which is known as Cox's Bazar. The region is famous for its tourist attractions. Right now, the areas are densely covered with the workers of foreign aid agencies as well as Rohingya refugees.

The Rohingya migration has produced adverse effects at the coastal areas of Bangladesh especially the district of Cox's Bazar that is famous for agriculture-based business, hotel business as well as tourism. Hotel reservations are thought to be reduced up to 40% when compared to the previous year even in the season when business is at peak in the region

(The New Nation, 2017). Furthermore, in order to continue livelihood, the Rohingya refugees have been serving for cheap rates in the local market. The scenario has created a lot of distress among the local workers. In addition, migrants have demolished around 1500 acres forests of Cox's Bazar for shelter (Mahmud, 2017).

The crisis does not stop here as Rohingya tried their best to leave the host country for Middle Eastern Countries for better livelihood. This has generated diplomatic crisis in a country. Before 25 August 2017, Rohingya community has been in the country for a long period of time where they continuously tried to manage passport illegally to get access to Saudi Arabia and other countries. The Rohingya immigrants were arrested as illegal immigrants and later pending for deportation. The Saudi government was pushing the government of Bangladesh to get back the Rohingya immigrants which affected the image of Bangladesh as well as overseas labor market of the country. Further, the refugee crisis has already badly affected the local market with high food prices; depression at local wage earners, basic rights are hampered as well as security condition is deteriorating in the region (Yılmaz & Talukder, n.d.). Some economic challenges regarding Rohingya crisis is further explained here in detail,

Increased Cost of Living

It is a fact that the Rohingya crisis has increased the chances of crime within a country as well as risks for the overall economy in the long run. If the refugees are not repatriated to their original country, the host country will likely have negative implications. In the Chittagong region, the prices of rice have already increased as there was an abrupt shift in the demand curve due to the sudden rise of the population in the area. In the coastal areas of Bangladesh, the demand for commodities is continuously rising which is why the prices of the goods are growing up with each passing day. The overall situation produces pressure on the national economy as it is likely to accommodate and feed more than one million refugees. Generally, there is no food crisis in the country but the refugee problem has put the locals of the Cox's Bazar in danger which is a challenge for the national economy. The

below table illustrates the pre and post-influx situation of prices while highlighting the hike of prices after the Rohingya crisis in particular (UNDP, 2019).

Table 5.1. Pre- and post-influx prices of essential commodities (Tk.)

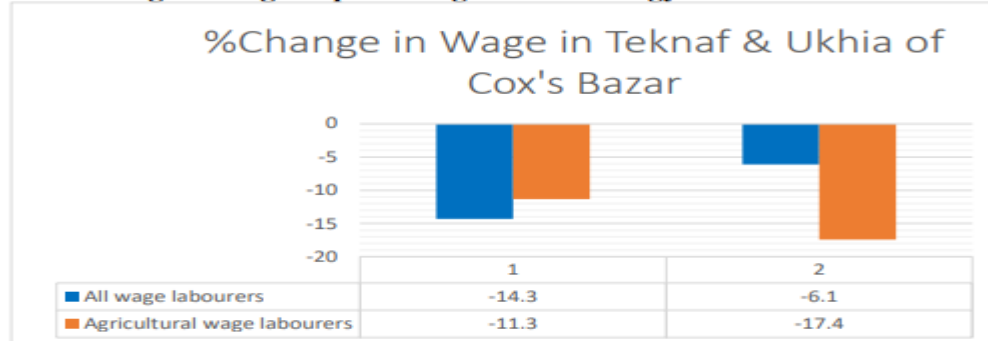
Food item	PRI findings		Action Contre la Faim findings	
	Pre-influx	Post-influx	Pre-influx	Post-influx
Rice	32	38	35	38
Flour	28	35	23	26
Lentils	100	93	102	109
Edible oil	100	90	85	96
Potato	22	30	22	30
Sugar (gur)	60	62	59	60
Salt	22	25	26	32
Meat (beef)	440	500	n/a	n/a
Fish (fresh water)	130	150	n/a	n/a
Other vegetables (leafy and non-leafy)	25	30	n/a	n/a

Source: Action Contre la Faim Market Assessment 2017; UNDP household survey 2018.

Source: <https://reliefweb.int/report/bangladesh/impacts-rohingya-refugee-influx-host-communities>

Huge fall in Daily Wages

As mentioned above there is an abrupt increase in the basic prices of most of the commodities due to the huge influx of migrants. Other issues include the decrease in the wages of the daily workers, the reduced forest reserves, and wild living habitats that have been badly destroyed for refugee relocation purposes. Temporary settlements are established for the refugees with the help of the international community. Below is a chart showing the change in wage percentage in the Ukhia and Teknaf districts of Cox's Bazar. The general wages have been gone down after the influx of refugees (Ahmad & Naeem, 2020).

Chart No.1: Change of wage in percentage after Rohingya influx to Cox's Bazar region.

Source: UNDP Household Survey (2018)

Source:

[https://www.academia.edu/42152884/Adverse Economic Impact by Rohingya Refugees on Bangladesh Some Way Forwards](https://www.academia.edu/42152884/Adverse_Economic_Impact_by_Rohingya_Refugees_on_Bangladesh_Some_Way_Forwards)

Average wages of the workers in the region have decreased from USD 4.91 pre influx to USD 4.20 post influx period especially in the agriculture sector. Apparently; the agriculture wages have been decreased up to 11 percent in the district of Teknaf. Besides falling in the daily wages and raising poverty levels up to three percent in the host community; the profit of local producers and traders is also going down. Fishermen have faced some more serious threats as fishing is strictly prohibited along the border of Bangladesh- Myanmar. According to an estimate, the families associated with this occupation had annual earnings of approx. 70, 000 Tk each year (Ibid.).

Visible Losses in the Tourism Sector

If the Rohingya refugee crisis would be prolonged, there is a great chance of further danger for the tourism industry. Cox's Bazar is getting densely populated day by day which is why the opportunities are also getting insufficient. The circumstances have produced negative effects in the region and the region is losing its attractions gradually. It seems if the situation continues, the migrants would move to other areas which will affect the overall tourists' areas while producing a negative impact on the national economy (Ibid.).

Impact on the National Economy of Bangladesh

In the modern-day world, Bangladesh has been seen as one of the fastest-growing refugee settlements. However, to manage the huge influx the country had to review its budget reducing its budget on development for the fiscal year 2017- 18 to relocate Rohingya. It was expected that the refugee crisis would finally attack the national budget of the country as the foreign aid will slow down over time but the crisis would remain. Bangladesh has also intended to invest about 300 million USD with the assistance of international donor agencies for developing residence facilities at Noakhali and Bhasan Char districts to relocate refugees. UN also supported the crisis initially with 434 million USD for the initial period of migration intending to support Rohingya refugees as well as supporting the local communities. About 70.3% fund was invested until January 2018. The policymakers were still worried as that was not enough to deal with the issue. The Centre for Policy Dialogue estimated that 882 million USD would be required for ten months period (Yılmaz & Talukder, n.d.).

Afghan Refugee Crisis: A Case Study of Pakistan

To make a comparative analysis of the Rohingya refugee crisis and its economic impacts on the host community; the current case study of Afghan refugees focuses purely on the economic challenges faced by Pakistan due to the presence of more than three million Afghan refugees. Most of the studies usually focus on the security implications of the refugee crisis. However, it is very important to understand the issue through the economic lens as well. The data for the period 1979 to 2014 is utilized for the study. The empirical results based on a factual basis formulate that the Afghan refugee crisis has also produced a strong negative influence on the economic growth of the host community in short term as well as long term manner (Baloch, Shah, Noor, & Lacheheb, 2017). The influx of Afghan refugees has lowered the real economic activity of the country. It is ultimately identified that the refugees were simply a burden on the resources of Pakistan on account of sustaining about 2.8 million refugees. Friction between the population of Pakistan and

Afghan refugees occurred due to unemployment, land, water supply, and pasture land disputes. The refugees also claimed that they would not return to their homeland unless ensured an honorable and safe life by the government (Bhatty, 2017).

The Refugee crisis is the greatest and the largest human catastrophe around the world as far as contemporary evidence elaborates. The horrors of conflict and war, persecution, disaster, and violations have forced millions of people to leave their homeland for safety and better livelihood to become international refugees or internally displaced persons. Such displaced persons are more vulnerable to challenges with each passing day. By the end of 2015, according to some estimates around 65.3 million people were displaced around the globe forcibly which was 5.8 million more when compared to the data of the previous year, among them 2.7 million came from Afghanistan. The countries which hosted around 86 % of the world refugees include Pakistan, Turkey, Jordan, Lebanon, Ethiopia, and Iran. The majority of the developed nations round the globe introduced strict laws for refugees. This is the main reason why refugees ultimately fall into poor, underdeveloped, or developing countries (Baloch, Shah, Noor, & Lacheheb, 2017).

Even though the host countries offer generosity for a prolonged displacement of refugees; they also experience long-term consequences in political as well as socio-economic dimensions. It should be considered that the refugees produce both positive as well as negative effects on the economy. The positive impact may involve their contribution to the agricultural land, providing a cheap labor force, inciting new investments, collaborating in bilateral trades, and becoming productive producers. On the other hand, the local population also gets benefits from social facilities, medical care, and schools that are built-in due to the refugee crisis in collaboration with the international community.

Simultaneously, refugees also produce a negative impact as far as the economy of the host community is concerned. Demands for essential commodities get high including other necessities like health, housing, education, transportation, food, and in some other cases the requirement of firewood and grazing also get high. Natural resources are exploited for

settlement purposes. On average, refugees have low skills so they are often at the bottom of every occupation; however, they are the reason for low wages and increased unemployment within a country. Moreover, migration further leads to urbanization that further creates a demographic shift in the long run. There are fewer examples of refugees who play their role in state-building. In most cases, the refugee crisis affects the economies adversely. The empirical evidence clearly shows that challenges exceed potential benefits for the host countries and the local people. However, little research has been conducted and available as far as the economic impact of the refugees in countries like Pakistan is concerned which have provided shelter to millions of Afghan refugees (Ibid.).

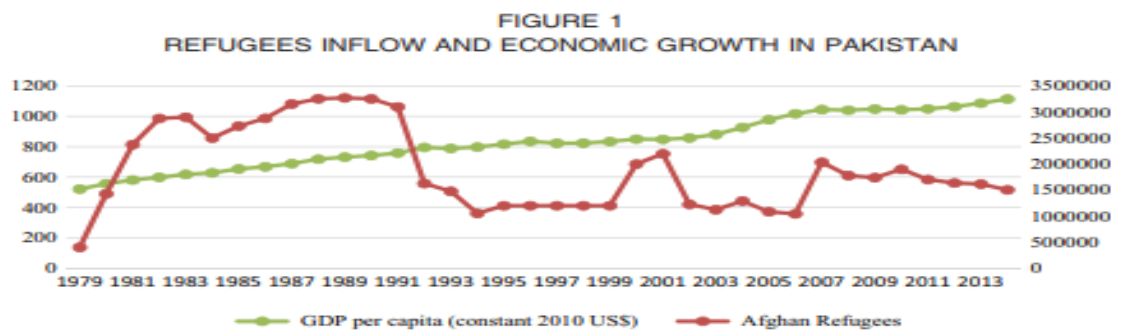
The cold war of the Soviet Union ended in a major refugee crisis in neighboring countries. A large number of refugees overflowed especially in Iran and Pakistan which is one of the major factors why the economic activity is low and unstable in Pakistan. For four decades, Pakistan has been hosting a huge number of Afghan refugees. The refugees fled to Pakistan or elsewhere to look for new lives to avoid violent conflicts not only due to the 1979 Soviet invasion but also due to the recent dislocation due to NATO and U.S. invasion in 2001 onwards. Since 1979, Pakistan has been shouldering a significant number of refugees more than 1.4 million who have been forcibly fled to Pakistan. However, the exact number is yet unknown (UNHCR, n.d.).

Due to these Afghan refugees, Pakistan has experienced a lot of instability as generally viewed by the people of Pakistan. Afghan refugees have the highest concentration in Balochistan and KPK due to the long borders of Afghanistan with these provinces as well as the ethnic connection between the two. To avoid urban crisis, usually, refugees are preferred to be kept in rural areas in the host county but Pakistan has failed to do so. All the Afghan refugees were free to move within Pakistan. There was a significant impact of the refugees residing in the urban as well as rural areas in the shape of higher welfare costs for the local population. In Pakistan, refugees flow mainly in the urban areas which have fuelled the economic crisis, therefore, reducing economic growth. The refugee influx also

produced a severe impact on the high prices of food and housing. Though, in the literature, the potential effects of refugee influx on the host community have received little attention.

It is significant to understand that the countries which usually host the refugees have to face tough decisions regarding access to social programs and the labor market. Economic slowdowns, fiscal deficit, financial loss, loss of infrastructure, and higher inflation are the serious consequences of increasing conflicts. Pakistan has been facing the same consequences including weak security and declining social integration for a long period. The prevailing turmoil of Afghan refugees has extensively undermined the quality of institutions and their ability to undertake much-needed economic reforms and security precautions. The economy faced huge welfare costs which produce effects on the overall economy of the country.

The GDP of Pakistan throughout 1979- 2014 due to the influx of Afghans can be observed below in figure 1:

Note: Refugees are shown in number while economic growth is measured as GDP per capita (constant 2010, US\$).

Source: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/imig.12389>

The Afghan refugees are considered a burden because of their additional costs to an already overpopulated and fragile economy and conflict-affected country like Pakistan. A detailed assessment of the impact and costs of Afghan refugees is a major gap. Any fresh evaluation is rare. Pakistan has been facing a refugee crisis for the last forty years however policymakers have recently begun to take note. The exact number of migrants is not exactly

Economic Impact on Host Communities: A Comparative Study of Rohingya and Afghan Exodus

known because people have fled to the country illegally as well. Human smugglers or those associated with human trafficking also play their role to move migrants in exchange for money. Such scenarios make it quite difficult to track the exact data. A report published in 2016 by the United Nations estimates that around one thousand refugees flee each day to seek refuge abroad (Baha, 1986).

The Afghan refugee influx led to the establishment of new markets during the 1980s as the demand for the commodities went so high. In this regard, the local population took an opportunity to start new businesses, hotels, and restaurants. The job transformation experience by the local Pakistani population after the arrival of Afghan refugees resembles the way NGOs came forward and created new job opportunities for the people of Cox's Bazar (Centlivres & Centlivres-Demont, 1988).

Afghan Refugees Crisis: A Case Study of Iran

The recent developments in Afghanistan led to refugee crises in the world. The countries most affected by the influx of refugees include Iran as well. Over 3 million Afghans are living in Iran around 780,000 Afghan refugees (Tehran Times, 2022), and over 2 million undocumented Afghans along with another 600,000 Afghan passport-holders with Iranian visas (Ibid.). It is estimated that over 300,000 Afghan asylum-seekers have reached Iran this year alone for safety, while UNHCR has only been able to check 24,000 newly arrived Afghans for protection needs (Ibid.). During the last two decades of the 20th century, Iran hosted an enormous number of refugees who are residing till now on the outskirts of Tehran mainly in Mashhad and Isfahan. Focusing on the situation of Iran, a country that has been under the sanctions of the world has many other challenges as well cannot be able to deal with this burden.

The entire idea behind sanctions is to hold a country accountable apparently for not going according to the international standards but the question arises of how these standards are still not met when a country under sanctions is accepting refugees from a country that was

an active ground used and the world powers including some veto powers were present in it. The US has refused to relax bans even for staples like food and medicine (Tasnim News Agency, 2022) even though the Security Council Resolution 2615 exempts' humanitarian assistance along with other activities from sanctions regimes (Ibid.) The world has not acted appropriately to this and the ones to suffer are none other than the refugees.

Iran is deporting thousands of Afghan refugees who fled the Taliban rule including more than 28,000 according to the UN's migration agency (Al-Monitor. 2021). Instead of helping out Iran to find a solution or to get to know if it is true or not the world starts to question Iran's intentions even in such desperate times. This further intensifies the ongoing problematic situation. Guterres said that he will never forget the generosity of countries like Pakistan and Iran as they have for decades hosted millions of Afghans in need (Tehran Times, 2022). However, this appreciation is not enough. Practical work needs to be done and that is where the world is lacking

Starting from what needs to be done is that immediately Iran should be given financial assistance while being monitored and all the amount would be utilized on the refugees. This would be a great help for Iran as well because currently as a weak economy it has a lot of burden and pressure on itself. The second step should be controlling the sanctions and reviewing them accordingly to make all the necessary adjustments so that the refugees get benefitted the most. Iran's efforts need to be acknowledged by the powers as well whose mess is Iran cleaning and playing its part to avoid the humanitarian crises created in the aftermath of the decisions of the world powers.

If the necessary steps are not taken Iran would not be able to support the refugees for long. Their officials have already said that if the international community fails to provide sufficient assistance for Afghans living in Iran within the time, they will be unable to continue to support Afghan refugees (Tasnim News Agency, 2022). If this happens no one would be able to control the humanitarian crises that shall rise. It is necessary for the

neighboring countries to be included in the entire process and aided accordingly. If the world fails the results may be catastrophic.

Analysis and Recommendations

From the above-mentioned case studies of Rohingya refugees in Bangladesh and Afghan refugees in Pakistan and Iran, it can be well observed that the impacts on the host community are diverse. The refugees affect different groups of people belonging to the host community differently. For example, some people and groups get advantages from the rise of such crisis in the shape of foreign aid and relief programs while the same refugees yield severe costs for some other people in a community. Keeping in view the focus of this research paper, case studies have identified five basic themes in which the economy of the host community can be affected during the refugee influx. These include the shortage of food, increased cost of living, huge fall in labor and wages, hike in prices, and exploitation of natural resources that affect the economic development of the host country in long run. While talking about the costs of refugees in host countries, Robert Chambers also elaborates the same outcomes in his paper under the title 'Hidden Losers? The Impact of Rural Refugees and Refugee Programs on Poor Hosts' (Chambers, 1986)

Besides Chambers's view, this research paper further identified some more impacts of refugees on the economy of the host country as it is quite understandable that every area differs from others as far as its resources and approach are concerned. It is observed after carefully analyzing the available data of Rohingya refugees that Bangladesh has further faced destabilization of the tourism sector as well as fishing department especially during the early phase of the refugee influx. Cox's Bazar is considered an important tourist attraction in Bangladesh. Same quandary faced by Pakistan because KPK is the major route pass to the Northern area which is the hub of tourism, While Iran also suffered but not to that extent. After the refugee influx, the credibility of the business has badly tarnished in host countries as the hotels are already occupied by relief workers. Tourists are also very much concerned about their security which has discouraged the travelers in the region. The

supply faced extreme shortages whereas the demand for certain products went so high. However, some local businessmen benefited through this condition as the relief activities took some time to generate so the refugees were bound to buy products from the local vendors. As a result, the prices also went high which badly affected the lower-income group belonging to the host community. However, in the Rohingya Crisis, more than 130 national and international organizations came forward for emergency response afterward (Wake & Bryant, 2018). These NGOs have created new job opportunities for people settled in Cox's Bazar. Centlivres Pierre and Micheline Centlivres-Demont (1988) also identified the same outcomes which were enclosed above in the case study of the Afghan refugee settlement process in host countries during the 1980s.

Even after the fact that job creation has produced the most positive impact but at the same time it entails serious obstructions for the local population of the host community. For example, people belonging to lower economic status lost jobs currently in the case of Bangladesh as well as Pakistan and Iran back in the 1980s as newly arrived Rohingya and Afghans offered their services at much lower wages. Currently, the presence of Rohingya refugees in the districts of Ukhia and Teknaf, Refugees in KPK, Quetta, and the Capital of Pakistan, and the outskirts of Iran are more than double of the local population. Such areas better demonstrate how refugees have shared their burden with the locals while informally integrating within the society (Siddique, 2019).

It is quite evident that the refugee and host communities are equally affected due to mass movement or forced displacement of people (Ibid.). The Rohingya settlements further endangered more than 2500 acres of forests in Cox's Bazar due to the installation of camps and collection of firewood by the refugees as well as locals. This condition has greatly increased the chances of flood and land sliding within the region during monsoon rains.

From the analyzed outcomes, here are some recommendations to benefit host communities as well as refugees alike.

First of all, it is very important to upskill the host country under Global Skill Partnership Model. There is a great need to address the mismatch between the demand of skill and its availability. The migrants or locals need to be trained in skills so that they can be moved away further for better income and livelihood. Skill development initiatives should be taken and negotiated with other countries like the United States, Canada, European Union, Japan, etc. on a bilateral basis. In this way, special skill shortages can be better addressed while having control over the migration process. This would further allow the refugees to contribute to the economy of their host country. Such skilled labor mobility initiatives could be further extended with other countries in the future. However, it is important to promote limited mobility opportunities to ensure safe working conditions and a better image of the host country (Khan & Dempster, 2019).

Global responsibility-sharing is another way to deal with such crisis. Cases from pasts clearly show the way in this regard. Early and speedy planning can help in mitigating the severe consequences like health risks as well as environmental degradation process that directly affect the economy of the country. In this way, the international partnership is required to strengthen local and national development plans to host large refugee populations along with locals. Such approach is already deployed in Syria where Jordan Compact was formulated while securing significant global support to create job opportunities to drive growth in the long run. Through this approach, the locals, as well as refugees, could benefit. According to this agreement, trade concessions are made and investments were balanced with opportunities for the refugee population to better access legal employment. This will also continue to benefit the host country. The compact agreement demonstrates a newly emerging approach to responsibility-sharing. Timing intervention is very much required with a blend of short, medium, and long-term goals that could better serve the hosts as well as refugees. Bangladesh has learned from already existing models by seeking commitments from the international community to support opportunities and growth in the region of the refugee crisis. It could be a key ingredient to

Bangladesh's success (Huang, Ash, Marcus, & Kate, 2018). Pakistan and Iran can also benefit from such models.

For the rehabilitation process of refugees, several donors have provided humanitarian funding to Bangladesh and also expressed to provide support for a long period. These generally include Canada, US, and the UK. However, even more, economic assistance is required to improve the opportunities for Rohingya refugees as well as Bangladesh. Recently, the country is agreed to receive grant support from the Asian Development Bank and the World Bank to respond to the refugee crisis. The Islamic Development Bank and Green Climate Fund could also donate to make a difference as the area is also vulnerable to climate risks due to additional 700,000 refugees. Recognizing the intensity and the scale of the crisis, the world community must think beyond the traditional lines of development and financing on a humanitarian basis. It is a need of time to explore contributions and targeted efforts beyond 'aid.' These may include labor mobility, trade concessions, and regional initiatives for new investments. Bilateral and multilateral trade agreements can catalyze long-term investments in Bangladesh same as Jordan Compact did in collaboration with European Union intending new job opportunities in Syria as well as other host communities where refugees settled.

Other bilateral development institutions like UK's CDC Group and USA's Overseas Private Investment Corporation can be used to increase private investment to improve the business climate in the region.

Last but not the least; partners who have a strong interest in strengthening strategic and economic ties at the regional level should come forward and get engaged in a compact. Due to the Rohingya crisis, the tensions between Myanmar and Bangladesh have stuck progress at the regional level. Economic, as well as diplomatic commitments are required to reinvigorate the relations. For example, the organization of BIMSTEC, SCO, and SAARC can foster trade, technical assistance, and investment in the region especially in priority sectors like tourism and agriculture. China's Belt and Road initiative already planned huge

investments that connect Myanmar and Bangladesh through Bangladesh- China- India- Iran – Myanmar economic corridor. China could plan and accelerate new investments in the region of Cox’s Bazar, Tribal belt, and Quetta for the relocation of sunset industries. Chinese strategic plan with Iran can also help by providing opportunities for Afghan refugees in Iran (Ibid.).

CONCLUSION

The research paper finally concludes that even after the fact Bangladesh, Iran, and Pakistan are developing nations, they have given shelter to millions of refugees. Even though many national and international organizations are working hand in hand to cope with the crisis, there are multidimensional economic issues that have been created directly or indirectly due to the refugee crisis in these countries. There is an extreme scarcity of opportunities for income generation which simply makes the refugee communities more prone to adverse circumstances. Whether it is the Rohingya refugee crisis or Afghan refugee exodus, simply it seems not very easy to tackle such crisis within a short period. The Afghan refugee crisis also demonstrates that coordinated efforts and a long period can only assist in tackling such problems. Human beings have multi-dimensional attitudes and demands which are not possible to fulfill in a temporary environment where they take refugees. When it comes to Rohingya or Afghan refugees, it is very much important to give them citizenship rights first to empower them. Although, Pakistan and Iran have registered many Afghan refugees allowing them free movement and rights to enjoy state facilities. In the same way, Rohingya Muslims should be given rights that could be the first step towards empowerment. This will further open the doors for a permanent solution to the crisis. It should be kept in mind that host countries alone may not fulfill all the demands of the refugees. Rohingya community has land ownership in Arakan. Only citizenship of Myanmar can better fulfill their actual demands of self-identity and respectful living, same is the case with Afghan refugees in Iran and Pakistan. International bodies like SCO, ASEAN, European Union, and United Nations have to play a more active role in making

the Myanmar government realize human rights violations to stop the persecution of Rohingya Muslims. The Myanmar government as well as the new Afghan government should obey and implement international laws for their citizen. Otherwise, it seems that the host community would suffer socially as well as politically in the long run.

REFERENCES

- Ahmad, S. M. & Naem, N. (2020). Adverse economic impact by Rohingya refugees on Bangladesh: Some Way Forwards. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(1), 1-14. DOI: 10.5281/zenodo.3698176
- Al-Monitor (2021). Iran departs thousands of Afghan refugees, UN agency says. Available at: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/11/iran-deports-thousands-afghan-refugees-un-agency-says>
- Baha, L. (1986). Afghan refugees: Socioeconomic implications. *Islamic Studies*, 25(2), 161-179. Available at: <https://www.jstor.org/stable/20839765?seq=1>
- Baloch, A., Shah, S. Z., Noor, Z. M. & Lacheheb, M. (2017). The economic effect of refugee crises on neighbouring host countries: Empirical evidence from Pakistan. *International Migration*, 55(6), 90-106. DOI:10.1111/imig.12389
- Bhatty, S. (1987). Impact of the Afghan refugees on Pakistan. *FIU Electronic Theses and Dissertations*. Available at: <https://digitalcommons.fiu.edu/etd/1674/>
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1988). The Afghan refugee in Pakistan: An ambiguous identity. *J. Refugee Stud.*, 1, 141. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/85213452.pdf>
- Chambers, R. (1986). Hidden losers? The impact of rural refugees and refugee programs on poorer hosts. *International migration review*, 20(2), 245-263. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2546034?seq=1>

- Huang, C., Ash, N., Marcus, S. & Kate, G. (2018). The Rohingya Crisis: Bangladesh Deserves a Win-Win Solidarity Compact. *Center for Global Development*. Available at: <https://www.cgdev.org/publication/rohingya-crisis-bangladesh-deserves-win-win-solidarity-compact>
- Kim, H. (2017). A complex crisis: The twisted roots of Myanmar's Rohingya conflict. *Global Asia*, Vol.12, No.3, (Sep, 2017): 259 Available at: https://www.globalasia.org/v12no3/focus/a-complex-crisis-the-twisted-roots-of-myanmars-rohingya-conflict_hyuk-kim
- Khan, M. & Dempster, H. (2019). Sharing responsibility for the Rohingya crisis what role can labor mobility agreements play. Available at: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/sharing-responsibility-labor-mobility.pdf>
- Kipgen, N. (2017). The Rohingya conundrum (Special Report #186). *Institute of Peace and Conflict Studies*. Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep09383.4.pdf?refreqid=excelsior%3Adc5234b89452d4eb5e8070a07e974f72>
- Mahmud, T. (2017). Rohingya Influx: 15- year- old forestation project destroyed in 57 days. *Dhaka Tribune*. Available at: <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/2017/10/21/rohingya-influx-15-year-old-forestation-project-destroyed-57-days>
- OCHA. (2018). Rohingya Refugee crisis. Available at: <https://www.unocha.org/rohingya-refugee-crisis>
- Population Trends. (n.d). UNFPA. Available at: <https://bangladesh.unfpa.org/en/node/24314>
- Sajjad, T. (2020). What motivated the country to open up its borders? The conversation. Available at: <https://theconversation.com/as-bangladesh-hosts-over-a-million->

[rohingya-refugees-a-scholar-explains-what-motivated-the-country-to-open-up-its-borders-133609](#)

Siddique, W. (2019). *The impact of Rohingya refugees on the local host community: the case of Cox's Bazar in Bangladesh* (Master's thesis). Available at: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/116089/SiddiqueWahiduzzaman.pdf?sequence=2>

The New Nation. (2017). Cox's bazar tourism sector faces serious setback. Available at: <https://thedailynewnation.com/news/154542/coxs-bazartourism-sector-faces-serious-setback.html>

Tehran Times. (2022). Guterres lauds Iran's generosity for hosting Afghan refugees. Available at: <https://www.tehrantimes.com/news/469712/Guterres-lauds-Iran-s-generosity-for-hosting-Afghan-refugees>

Tasnim News Agency. (2022). Envoy: US sanctions impeding Iran's ability to help Afghan refugees. Available at: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2022/01/27/2651846/envoy-us-sanctions-impeding-iran-s-ability-to-help-afghan-refugees>

Tehran Times. (2022). Guterres lauds Iran's generosity for hosting Afghan refugees. Available at: <https://www.tehrantimes.com/news/469712/Guterres-lauds-Iran-s-generosity-for-hosting-Afghan-refugees>

Tasnim News Agency. (2022). Envoy: US sanctions impeding Iran's ability to help Afghan refugees. Available at: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2022/01/27/2651846/envoy-us-sanctions-impeding-iran-s-ability-to-help-afghan-refugees>

UNHCR (2019). Population Map. Available at: <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/74385>

- UNDP (2019). Impacts of the Rohingya refugee influx on host communities. Available at: <https://reliefweb.int/report/bangladesh/impacts-rohingya-refugee-influx-host-communities>
- UNHCR. (n.d.). Pakistan. Available at: <https://www.unhcr.org/pakistan.html>
- Wake, C. & Bryant, J. (2018). Capacity and complementarity in the Rohingya response in Bangladesh. *Capacity and complementarity in the Rohingya response in Bangladesh*. Available at: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12554.pdf>
- Yılmaz, M. L. & Talukder, M. I. A. Economic Impact of Rohingya Exodus on Bangladesh. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 111-129. Available at: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/823860>

Marka Güveni, Marka İmajı ve Marka Değerinin Marka Evangelizmi Üzerindeki Etkisi: E-Ticaret Markaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma*

Süheyla SÜER¹

Öz

Olumlu marka anlatımı olarak tanımlanan marka evangelizmi, kitleleri ikna etme amacıyla markayı gönüllü olarak savunarak markanın geniş kitlelere ulaşmasını, markanın benimsenmesini ve kullanılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada marka evangelizmi üzerinde marka güveni, marka imajı ve marka değerinin etkisini incelemek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamı Türkiye' de faaliyette bulunan beş e-ticaret markasından (Amazon, Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor ve N11) oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan anket araştırma kapsamında yer alan e-ticaret markalarından en az birini kullanan müşteriler tarafından cevaplandırılmıştır. 391 geçerli anket çalışması Stata 15.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre marka güveni, marka imajı ve marka değeri değişkenlerinin marka evangelizmi üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının sosyo-demografik özellikleri arasındaki fark incelenmiş ve sosyo-demografik özellikler arasında bir fark bulunamamıştır.

Anahtar sözcükler: Marka Evangelizmi, Marka Güveni, Marka İmajı, Marka Değeri, E-Ticaret

---

Atıf İçin / For Citation: SÜER, S. (2022). Marka güveni, marka imajı ve marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisi: E-Ticaret markaları üzerine ampirik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 253-280. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 30.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.02.2022

* Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı "Marka Güveni, Marka İmajı ve Marka Değerinin Marka Evangelizmi Üzerindeki Etkisi: E-Ticaret Markaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Doktorant., Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

E-mail: suheylasuer@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5734-2552

The Effect of Brand Trust, Brand Image and Brand Equity on Brand Evangelism: An Empirical Research on E-Commerce Brands

Abstract

Brand evangelism, which is defined as a "positive brand narration", enables the brand to reach large masses, adopt and use the brand by voluntarily advocating the brand with the aim to convince the masses. In this study, it is aimed to examine the effect of brand trust, brand image and brand equity on brand evangelism. The scope of the study consists of five e-commerce brands (Amazon, Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor and N11) operating in Turkey. The survey used in the study was answered by customers using at least one of the e-commerce brands included in the research. 391 valid survey studies were analyzed with Stata 15.0 statistics program. According to the results of the study, it was determined that the variables of brand trust, brand image and brand equity have an effect on brand evangelism. In addition, in terms of brand evangelism, the difference between the socio-demographic characteristics of e-commerce users was analyzed and no difference was found between socio-demographic characteristics.

Keywords: Brand Evangelism, Brand Trust, Brand Image, Brand Equity, E-Commerce

GİRİŞ

İşletmeler rekabet koşullarında, rakiplerinden farklılaşmak, pazarda lider konumda olabilmek, müşterilerini tatmin etmek için markalarına yönelik önemli adımlar atmakta, bu önemli adımların sonucu sürdürülebilir bir marka olmayı başarmaktadır. Markanın sağladığı yararlar kuşkusuz kabul edilmekle birlikte, dün, bugün ve gelecekte önemli bir konumda olmaya devam edecektir. Bir markaya duyulan güven unsuru elbette ki müşterilerin o markaya karşı bakışını değiştirecek, markadan aldığı güven hissiyle markaya daha fazla yaklaşma eğilimi gösterecektir. Bunun yanı sıra bir markanın imajı müşteride karşılık bulduğu süre zarfında müşteri-marka ilişkilerinde tatmin edici bir noktaya ulaşılabilecektir. Değer kavramının önemle üzerinde durulduğu ve tartışıldığı günümüzde markalar içinde önemli bir konuma yerleşmiş, tartışılmış ve marka değeri olarak marka yönetiminde ve literatürde yer bulmuştur.

Bir markanın gönüllü savunuculuğu, yönlendiriciliği müşteriyi ikna etme ve onu markaya çekme anlayışıyla karşımıza çıkan marka evangelizmi kavramı markalar için ise büyük öneme sahiptir. Zira bir markanın gönüllü savunuculuğunun yapılması markanın sürdürülebilirliğine de katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma marka evangelizmi üzerinde marka güveni, marka imajı ve marka değerinin etkisini ölçmek üzerine yapılmıştır.

1. Marka Kavramı

Markalar logo, isim, sayı, renk ve simgelerden oluşan, mal ve hizmetlerin diğer mal ve hizmetlerden ayrılmasına, farklılaşmasına olanak sağlamaktadır. Bir mal veya hizmetin diğer mal veya hizmetlerden ayırt edici özelliklere sahip olması tüm paydaşlar için artı bir değer taşımaktadır.

Türk Patent Enstitüsü (TPE)' nün tanımına göre marka kavramı; “Bir işletmenin mal ve/veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal ve/veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dahil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayımlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işarettir” şeklinde tanımlanmıştır (<https://www.turkpatent.gov.tr/>).

Amerikan Pazarlama Derneği (AMA)' ne göre marka; “Bir satıcının mal veya hizmetini diğer satıcılarınkilerden farklı olarak tanımlayan ad, terim, tasarım, sembol veya diğer herhangi bir özelliktir” (<https://www.ama.org/>).

Marka, bir veya bir grup satıcının mal veya hizmetlerini tanımlamayı ve bu mal veya hizmetleri rakiplerinden ayırt etmeyi amaçlayan bir ad ve/veya semboldür (logo, ticari marka veya ambalaj tasarımı gibi) (Aaker, 1991: 21).

Marka, bir müşterinin bir ürün veya hizmete dair zihninde algılanan bir izlenimdir. Seçimi benzersiz kılan tüm somut ve soyut unsurların toplamı, müşterinin ürünle ilgili olduğu bir kişiliktir. Bir marka bir şeyin vaadidir (Moilanen ve Rainisto, 2009: 6).

Marka, aynı ihtiyacı tatmin etmek için tasarlanmış diğer ürünlerden bazı açılardan farklılaşan boyutlara sahip olabileceği için bir üründen daha fazlasıdır. Bu farklılıklar rasyonel ve somut -markanın ürün performansı ile ilgili- veya daha çok sembolik, duygusal ve soyut- markanın ne sunduğu ile ilgili olabilmektedir (Keller, 2013: 31).

Markalar, isimler ve sembollerden daha fazlasıdır. Onlar şirketin tüketicilerle ilişkilerinde önemli bir unsurdur. Markalar, tüketicilerin bir ürün ve performansı -ürünün veya hizmetin tüketiciler için ifade ettiği her şey hakkındaki algılarını ve duygularını temsil eder (Armstrong ve Kotler, 2013: 215).

Marka tanımlamalarına bakıldığında birçok farklı görüşün olduğu görülmekle birlikte, markanın yalnızca bir sembol, isim, sayı gibi özelliklerden daha fazlası olduğu ve tüketicilerin zihinlerindeki anlamları içerdiği görülmektedir.

1.1. Marka Güveni

Güven, antropoloji, ekonomi, tarih, felsefe, siyaset bilimi, sosyo-biyoloji, sosyoloji ve sosyo-psikoloji dahil birçok bilimin konusu olmuş bir kavramdır (Gambetta, 1988).

Güven, bir tarafın ihtiyaçlarının gelecekte diğer tarafça üstlenilen eylemlerle karşılanacağına olan inancı (Anderson ve Weitz, 1989: 312), bir işlemdeki tarafların beklentisi ve bu beklentileri üstlenme ve bunlara göre hareket etme ile ilgili risklerdir (Deutsch, 1958: 266).

Markayı, bir satıcının mal veya hizmetlerini tanımlamayı ve bunları rakiplerinden ayırmayı amaçlayan bir ad, terim, işaret, sembol veya tasarım (veya bir kombinasyon) olarak tanımlayan Lau ve Lee (1999: 344), bir markaya güven duyulduğunda, güvenilen varlığın bir kişi değil, bir sembol olduğunu ve marka güvenini, bir tüketicinin markanın olumlu sonuçlara yol açacağına dair beklentiler nedeniyle risk karşısında markaya güvenmeye istekli olması olarak, Chaudhuri ve Holbrook (2001: 82) ise marka güvenini, ortalama tüketicinin markanın belirtilen işlevini yerine getirme yeteneğine güvenme isteği olarak tanımlamıştır.

Bir markaya dolaylı olarak güvenmek, markanın tüketici için olumlu sonuçlar doğuracağına dair yüksek bir olasılık veya beklenti olduğunu öne süren Delgado-Ballester ve Luis Munuera-Alemán (2005: 188)' a göre güven; psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi çeşitli disiplinlerin yanı sıra yönetim ve pazarlama gibi uygulamalı alanlarda da büyük ilgi görmüş, bu multidisipliner ilgi, yapıya zenginlik katarken, aynı zamanda güvene ilişkin çeşitli bakış açılarını entegre etmeyi ve doğası üzerinde bir fikir birliği bulmayı zorlaştırmıştır.

Marka güveni, bir markanın faaliyetlerini sürdürebilmesi, pazarda rekabet avantajı sağlaması ve rakiplerine nazaran üstün konuma gelmesi için önem arz etmektedir. Markanın taahhüt ettiği sözleri yerine getirerek tüketicilerde oluşturacağı güven olgusu sebebiyle marka tercih noktası olacak aynı zamanda müşterilerinde oluşturduğu güven

algısıyla birlikte müşteri-marka ilişkileri uzun ömürlü bir yapıya ulaşacaktır. Dolayısıyla marka güveni, tüketicilerin markayla ilgili olumlu duygusal ya da bilişsel inanışları ve marka tatminliğinin algısal bütünlüğüdür.

1.2. Marka İmajı

İmaj kelimesi Fransızca kökenli 'image' bir kelime olup "imge" anlamına gelmektedir. İmge kelimesi ise; zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya; genel görünüş, izlenim; duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj; duyuyla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu).

İmaj, öznel bilişsel süreçlerden türetilmiş, bir nesne hakkında bildiklerimiz ve düşündüklerimizle ilgili kişisel duygularımızı ifade eder (Morello; 1983: 1). İmaj, gerçek dünyanın bir nesnesinin büstüne atıfta bulunur ve somut, temsili, görünür ve gerçek bir resim anlamına gelir (Gross, 2014: 57-58). İmaj, yalnızca nesnel veriler ve ayrıntılarla bağlantılı değildir. İmaj, nesnenin tüm alanının, reklamın ve en önemlisi müşterinin eğiliminin ve gözlemediği tutumsal ekranın konfigürasyonudur ve bireysel özellikleri veya nitelikleri değil, bir varlığın başkalarının zihninde yarattığı toplam izlenimi açıklar (Dichter, 1985: 75).

Şirketler, müşterinin bilinç ve gönül payını kazanmak için, giderek artan bir biçimde, imaja ve duygusal pazarlamaya yönelmektedir. Her ne kadar bu durum ezelden beri süregelen olsa da günümüzde hız kazanmaktadır (Kotler, 2019: 56). Dolayısıyla ürünlerin farklılıkları, pazarlama yoluyla tüketici algısında büyütülmekte ve markalaşmanın benzersizliğinin gücü, marka imajı, promosyon ve sponsorluk yoluyla elde edilmektedir (Kindersley, 2014: 29). Marka imajı, bir grup insan tarafından akılda tutulan bir markanın genel, öznel resmi olarak tanımlanır. Çok boyutlu bir yapı olarak, markayla bağlantılı sembolik ve faydacı birliklerin tamamını temsil eder (Gross, 2014: 71).

Marka imajı, tüketici algılarını ifade eder ve tüketicilerin marka hakkında sahip olduğu bir dizi inancı kapsar (Srivastava ve Kamdar, 2009: 84) ve marka imajı, markanın bireysel tüketicinin inançlarına, fikirlerine ve izlenimine dayalı zihinsel temsiliyle ilgilidir (Malik, Naeem ve Munawar, 2012: 13069). Tüketiciler, marka hakkında sahip oldukları bir dizi

ilişkinin öznel algılarına dayanarak markaya bir kişilik veya bir imaj atfederler (Srivastava ve Kamdar, 2009: 84) dolayısıyla marka imajı, markanın değerini tüketicilere aktardığı için marka değerinin ayrılmaz bir bileşenidir (Malik, Naeem ve Munawar, 2012: 13069).

Kısacası marka imajı bir kişinin ya da bir grubun bir markaya karşı bilişsel ve duygusal davranış, gösterge ve ilişkilendirmelerinin bütünüdür. Marka imajı, marka imajının oluşturulması ve yönetimi işletmeler ve kurumlar genelinde ve markalar özelinde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Marka misyonuyla uyumlu bir marka imajı gerek müşteri satın alma davranışlarını etkileyeceği gerekse işletmelerin pazarda rakiplerinden farklılaşmasını sağlayacağı bakımından önem arz etmekle birlikte müşteri ilişkilerinin olumlu yönde sürdürülmesine de katkı sağlayacaktır.

1.3. Marka Değeri

Marka yönetiminde başarı, marka değerini doğru anlamaktan ve onları güçlü finansal performans sağlayacak şekilde yönetmekten kaynaklanır (Kim ve Kim, 2005: 549). Güçlü bir marka, yeni ürünler ve lisanslama için bir platform sağlar. Bir marka platformunun stratejik potansiyeli, marka değerini ölçmenin bir parçası olmalıdır (Farquhar, 1989: 25). Güçlü bir marka, kriz durumlarına, azaltılmış kurumsal destek dönemlerine veya tüketici zevklerindeki değişimlere son verme direncine sahiptir aynı zamanda rekabetçi saldırılara karşı direnç sağlayarak başka bir avantaj sunar (Farquhar, 1989: 26).

Marka değeri, bir markaya, adına ve sembolüne bağlı, bir ürün veya hizmet tarafından bir firmaya ve/ veya o firmanın müşterilerine sağlanan değere eklenen veya ondan çıkan bir dizi marka varlıkları ve borçlarıdır. Varlıkların veya borçların marka değerinin temelini oluşturması için, markanın adı ve/ veya sembolü ile bağlantılı olmaları gerekir. Markanın adı veya sembolü değişirse, varlıkların veya yükümlülüklerin bir kısmı veya tamamı etkilenebilir ve hatta kaybolabilir, ancak bazıları yeni bir ada ve sembole kaydırılabilir. Marka değerinin dayandığı varlıklar ve borçlar bağlamdan bağlama farklılık gösterecektir. Marka özkaynak varlıkları genellikle müşteriler için değer katar veya çıkarır. Ürünler ve markalar hakkında büyük miktarda bilgiyi yorumlamalarına, işlemelerine ve depolamalarına yardımcı olabilirler. Ayrıca müşterilerin satın alma kararına olan güvenini de etkileyebilirler (geçmiş kullanım deneyimi veya marka ve özelliklerine aşinalık

nedeniyle). Potansiyel olarak daha önemli olan hem algılanan kalitenin hem de marka ilişkilerinin müşterilerin kullanım deneyimiyle ilgili memnuniyetini artırabilmesidir (Aaker, 1991: 27).

Lassar, Mittal ve Sharma (1995: 12-13) ise yapılan tüm tanımlara dayanarak, marka değerini tanımlamanın beş önemli hususu olduğuna dikkat çekmiştir:

- Marka değeri, herhangi bir nesnel göstergeden ziyade tüketici algısını ifade eder.
- Marka değeri, bir markayla ilişkili küresel bir değeri ifade eder.
- Markayla ilişkilendirilen küresel değer, markanın yalnızca fiziksel yönlerinden değil, marka adından da kaynaklanmaktadır.
- Marka değeri mutlak değil rekabete bağlıdır.
- Marka değeri, finansal performansı olumlu yönde etkiler.

Kotler ve Keller (2016: 324) göre marka değeri, tüketicilerle ürün ve hizmetlere verilen katma değerdir. Tüketicilerin marka ile ilgili düşünme, hissetme ve davranış biçimlerinin yanı sıra fiyatlara, pazar payına ve emrettiği karlılığa da yansiyabilir.

2. Marka Evangelizmi

Evangelizm, kelime anlamı "Kutsal kitaba yönelmek" olan Takdir-i İlahi gereği yeniden doğuşçu Hristiyanların semaya yükseltilerek büyük sevinç ile ödüllendirilecekleri İskoçyalı bir genç kıza, McDonald' a dayandırılmaktadır. Hristiyan İncil' inin vaaz edilmesi veya bununla ilgili proselitizm (kendi inancını yayma çabası) gibi başka formların geliştirilmesi (Usta, 2020: 159) şeklinde tanımlanmıştır.

Kelime, iyi haberi duyurmak veya ilan etmek veya getirmek için Yunanca isim "Euangelion", mal haberleri ve "Euangelizomai" fiilinden türemiştir (Elwell, 1984: 382). Kelimenin asıl kaynağının Yunanca; "gerçeğin özü" anlamına geldiği ve aslolan kelimenin ise "Evangelion" olduğu dil bilimciler tarafından ortaya çıkarılmıştır (Berkkan, 2018: 19).

Evangelizmin kapsamlı bir tanımı, Uluslararası Dünya Evangelizasyonu Kongresi' nden (1974) çıkmıştır (Elwell, 1984: 382). Lozan Antlaşması' na göre, müjdelemek, İsa Mesih' in günahlarımız için öldüğü ve kutsal yazılara göre ölümden diriltildiği müjdesini

yaymaktır ve şimdi hüküm süren Rab olarak, tövbe eden ve iman eden herkese günahların bağışlanmasını ve ruhun özgürleştirici armağanını sunmaktadır (Elwell, 1984: 382-383). Evangelizm hareketinin mimarı sayılabilecek kişi olan Martin Luther (ki ilk defa o dillendirmiştir) döneminde Evangelizm kelimesi İncil için kullanılmaktadır. Bunda ki maksat Tanrı'nın bir müjdesi olarak kabul edilmesidir. 1920'lerden sonra daha çok kullanılmaya başlayan bu terim günümüzde İncil'in öz öğretilerini yayma, öğretme ve daha geniş alanlara ulaştırma faaliyetleri için yaygın olarak kullanır hale gelmiştir (Berkkan, 2018: 29).

Günümüzde kullanılan Evangelizm'in temelleri ise, İngiliz Evanjelik olan George Whitefield ve Methodizm'in kurucusu olan John Wesley ve Amerikalı filozof ve teolog olan Jonathan Edwards tarafından atılmıştır (Berkkan, 2018: 29).

Marka evangelizmi, bir markanın, markayı satın alma, olumlu marka yönlendirmeleri yayma ve rakip markaları küçümseyerek odak marka konusunda başkalarını ikna etme gibi eylemleri içeren aktif davranışsal ve sesli desteği olarak tanımlanır (Becerra ve Badrinarayanan, 2013: 372). Evangelizm, 1990'ların sonunda internetin yaygınlaşması sırasında bir ticari moda kelimesi haline gelmiştir. Aslında, Apple'ın ikinci yazılım evangelisti olarak terimin popülerleşmesine yardımcı olduğunu öne süren ve ilk kez 'evangelizm' kavramını "software evangelist" olarak dinsel boyutun dışında kullanan Kawasaki (2015)'ye göre, kabaca "iyi haber ilan etmek" anlamına gelen Yunanca bir kelimedenden türetilen evangelizm, ürünün veya hizmetin insanların yaşamlarını nasıl iyileştirebileceğini dünyaya açıklamaktadır (Kawasaki, 2015).

Marka evangelizmi, ağızdan ağıza yapılan olumlu iletişimin bir uzantısıdır. Ağızdan ağıza iletişim, ikna edici bir bakış açısına dayanmak zorunda olmasa da marka evangelizmi, evangelistin marka adına ücretsiz bir sözcü olarak hareket etmesi nedeniyle bir ikna şeklidir. Evangelistlerin iletişimi, başkalarını markayı tüketmeye dönüştürme girişiminde "vaaz/ tavsiye etme" olarak bile düşünülebilir (Doss, 2014: 2). Marka evangelizmi eşanlamlı olarak ağızdan ağıza, müşteri elçisini ve savunucuyu temsil ettiğini öne süren Igwe ve Nwamou (2017: 25)'ye göre marka evangelizmi, müşterileri markanın sadık kullanıcıları haline getirmek için bir markanın gönüllü ve gayretli bir tavsiyesi olarak daha derin bir bağlantıya sahiptir. Zira bir markayı yaymanın özü, zaman içinde tüketim

modelini etkileyecek ve insanları kimliğe yaklaştıracak pozitif fikirleri ve duyguları tutkuyla aktarmaktır (Igwe ve Nwamou, 2017: 25).

Marka evangelizmi, müşterileri kazanma, kullanma ve kalmaya ikna etme konusunda güçlü bir aracı olan bir dış iletişimdir (Igwe ve Nwamou, 2017: 35). Zira işletmeler ile işletmenin dış ortamındaki, müşteriler, potansiyel müşteriler, tedarikçiler, hissedarlar ve toplumun geneli arasında bilgi aktarımı önemlidir. İşletmeler ile işletmenin dış ortamı arasındaki iletişimin sağlanmasında ise marka evangelizmi önemli yer tutmaktadır. Marka evangelizmini anlamının temel belirleyicilerinden biri, tüketici-marka kimliği kavramıdır (Doss, 2014: 7). Bir tüketici ne kadar akılda kalıcı bir farkındalığa sahipse, tüketicinin marka evangelizmine katılma olasılığı o kadar artar. Bu ilişkiye farklı bir perspektiften bakıldığında, bir marka evangelistinin, eğer marka tüketicinin zihninde ön planda değilse, markayı tanıtmaya/ yayma olasılığı düşüktür. Markanın öne çıkma yönü nedeniyle, kendisini tanıtmaya/ yaymaya borçlu olan bir marka, düzenli olarak kullanılabilir bir üründür. Düzenli kullanım olmadan, bir tüketici markayı zihninde ön planda tutmayabilir (Doss, 2014: 8). Tüketicilerin marka evangelizmini yaymak için, marka yöneticileri, tüketicinin markadan duyduğu memnuniyetin ötesine geçmeli, ancak tüketicinin markayla özdeşleştiği noktaya gelmelidir (Doss, 2014: 9).

Marka evangelizmini “kendisini pozitif tüketicinin tüketici ağızdan ağıza (WOM) iletişimine bir uzantı olarak gösteren güçlü bir tüketici-marka ilişkisidir” olarak tanımlayan Riivits-Arkonsuo, Kaljund ve Leppiman (2014: 7) marka evangelistlerini ise, bir markayla güçlü bir duygusal bağa sahip olan ve tercih ettikleri markalarla ilgili mesajı yayan, kendini adanmış tüketiciler olarak tanımlamıştır (Riivits-Arkonsuo, Kaljund ve Leppiman, 2014: 7).

Pazarlama literatürü için farklı bir bakış açısı ve kavram olan marka evangelizmi kavramı; bir ya da bir grup tarafından bir ya da bir gruba olumlu, etkileyen, bilişsel ve/ veya duygusal yönde yaklaşarak 'olumlu' şekilde dokunabilen, kişide markaya dair 'olumlu' iz bırakmak suretiyle ve maddi bir kazanç sağlamaksızın gönüllü olarak markayı tüketmeye yönelik markanın olumlu 'yayılcılığını', 'aktarımcılığını', ve 'savunuculuğunu' yaparak markanın geniş kitlelere ulaşması için yapılan uğraş, çaba ve eylemler bütünü olarak tanımlanabilir. Kısaca marka evangelizmini 'olumlu marka anlatımı', 'olumlu marka

anlatımcılığı' olarak, marka evangelistini ise 'olumlu marka anlatıcısı' olarak ifade edebiliriz.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, marka güveni, marka imajı ve tüketici temelli marka değerinin marka evangelizmine etkisini araştırmak, incelemek ve ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ana amacı olan marka evangelizmi üzerindeki etkilerin araştırmaya konu olan üç parametreyle incelenmesinin yanı sıra e-ticaret kullanıcıların sosyo-demografik (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumu) özelliklerinin belirlenmesi ve marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının sosyo-demografik (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumu) özellikleri arasındaki farkları ortaya koymak ve incelemek araştırmanın alt amacını oluşturmaktadır.

Marka güveni ve marka imajının marka evangelizminin üzerindeki etkisinin incelenmesinin yanı sıra "marka bağlılığı, marka farkındalığı, algılanan kalite ve marka çağrışımı" boyutlarından oluşan marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisinin ölçülmesi ve bu ölçümün e-ticaret markaları üzerinden yapılacak olması gerek literatüre yeni bir bakış açısı sağlayacak, gerekse de e-ticaret markalarının marka gelişimlerini görmek adına yararlı olacaktır. Dolayısıyla marka evangelizmi ile yapılan çalışmalara yeni bir örnek teşkil edecek olan bu çalışma gerek marka yönetimi gerekse pazarlama kapsamında önemli bir yere sahip olacaktır. Ayrıca rekabet koşullarının arttığı ve işletmelerin marka yönetiminde farklılaşma çabalarına ek bir hizmet etmesi bakımından bir markanın olumlu, tutkulu anlatıcılığının yapılması ile markaya yönlendirim sağlanması o marka için ayrı bir değer taşımakta, önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Kısıtlılıkları

Araştırmanın kapsamını e-ticaret markasının marka güveni, marka imajı ve tüketici temelli marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisini incelemek oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türkiye' de faaliyet gösteren beş e-ticaret markası "Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor, Amazon ve N11" çalışmaya dahil edilmiştir. Türkiye' de cirolarına göre en büyük 100 internet şirketi araştırmasında, 2020 yılı Şubat ayı verilerine göre; 30 milyar TL üstü sıralamada 1. sırada Trendyol, 20 milyar TL üstü

sıralamada 2. sırada Hepsiburada, 10-15 milyar TL sıralamada 3. sırada Nesine.com ve 4. sırada N11, 9-10 milyar TL sıralamada ise 5. sırada Bilyoner ve 6. sırada Gittigidiyor ve 1-1,5 milyar TL ile 26. sırada Amazon bulunmaktadır (Fast Company Türkiye, 2021). 2020' de e-ticaret pazaryeri kategorisinin zirvesinde Trendyol olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Amazon' un ise Aralık 2020' de kullanıcı sayısının 7,1 milyona ulaştığı görülmekle birlikte, platformun mobil uygulamalardaki kampanya erişimine bakıldığında 29,4 milyona erişen sayının 4 milyondan 7,1 milyona taşınması hızlı büyüyen bir e-ticaret sitesi olduğunu göstermektedir (Webrazzi, 2021). Türkiye' de faaliyet gösteren e-ticaret sitelerinden "Trendyol, Hepsiburada, N11, Gittigidiyor ve Amazon"un araştırma kapsamına alınmasında yüksek cirolara sahip olmaları, geniş ürün kategorilerinin olması, marka bilinirlik düzeylerinin yüksek olması, kullanıcı sayılarının diğer e-ticaret sitelerine göre fazla olması ve hızlı büyüyen e-ticaret siteleri olması etkili olmuştur.

Söz konusu e-ticaret markalarından en az birini bir (1) kez kullanmış olmak araştırmaya katılma koşulları arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra araştırma sınırlılıkları kapsamında en az on sekiz (18) yaşında olmak -bu sınır aynı zamanda e-ticaret kullanıcısı olma koşuludur- koşulu söz konusudur. Dolayısıyla araştırmanın ana kütlesini söz konusu e-ticaret markaları 'Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor, Amazon ve N11' müşterileri yahut daha önce müşterisi olmuş kişiler oluşturmakta fakat kullanıcıların tamamına ulaşmak olanaksız olduğu için ana kütleyi temsil yeteneğine sahip küçük bir kitle olarak sosyal ağlarda bulunan söz konusu e-ticaret markalarından en az birini bir (1) kez kullanmış olan müşteriler örneklem olarak seçilmiştir.

5. Araştırmanın Yöntemi

"Marka güveni, marka imajı ve marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisi" çalışmasında veri toplama aracı olarak anketten yararlanılmıştır. Katılımcılar internet ortamında hazırlanan anket türlerinden kolay ulaşılır örnekleme yaklaşımı yöntemiyle seçilmiştir. Kolay ulaşılır örnekleme yaklaşımı, sistemli olmayan bir yaklaşıma sahip, potansiyel katılımcılar arasında kişisel seçme mantığına dayanır. Kolay ulaşılır örnekleme ulaşılması güç toplumlarda (elektronik bağlantılar olmasına rağmen) çok değerli bir yöntem olabilmektedir (Kıncal, 2015: 292). Kolay ulaşılır örneklem yaklaşımı-kontrolsüz araç dağılımı yönteminde web üzerinden herhangi bir kişiye cevaplamak için

bir anket gönderilmektedir. Bu tip web anketi her yerde aynıdır. Bu tür anketlere katılmak tamamen isteğe bağlı ve kişisel seçilme esasına dayanmaktadır (Kıncal, 2015: 293). Bu örneklem yöntemine uygun olarak hazırlanan anket çalışmasına bir katılımcının anketi yalnızca bir (1) kez doldurabilmesi için sınırlama getirilmiştir. Anket beş (5) bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde, müşterilerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve gelir durumundan oluşan sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, marka güveni ölçeği yer almaktadır. Bu bölümde sekiz (8) sorudan oluşan 5' li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçek, Delgado-Ballester (2004: 586)' in çalışmasından uyarlanarak hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde, marka imajı ölçeği yer almaktadır. Bu bölümde beş (5) sorudan oluşan 5' li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekte ilk üç soru Seo ve Park (2018: 39)' in çalışmasından, son iki soru ise Batra vd. (2000: 90)' nin yapmış olduğu çalışmadan uyarlanarak hazırlanmıştır. Dördüncü bölümde, marka değeri ölçeği yer almaktadır. Bu bölümde yirmi bir (21) sorudan oluşan 5' li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçek, Özdener (2018), Silik (2017: 26) ve Işık (2019: 215-216)' in çalışmalarından uyarlanarak hazırlanmıştır. Beşinci bölümde ise, marka evangelizmi ölçeği yer almaktadır. Bu bölümde beş (5) sorudan oluşan 5' li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçek Matzler vd. (2007: 13-14) çalışmasından uyarlanarak hazırlanmıştır.

Anket 3.3.2021- 6.4.2021 tarihleri arasında sosyal ağlarda (Telegram, LinkedIn, Whatsapp ve Instagram) paylaşılmış ve veri toplanmıştır. Örneklem hacminin en az üç yüz seksen beş (385) kişiden oluşmasına karşılık 414 kişi ankete katılmıştır. Ankete katılım için söz konusu e-ticaret sitelerinden en az birini bir (1) kez kullanmış olmak koşulu bulunduğu ve yirmi bir (21) katılımcı bu şartı sağlamadığından çalışmadan çıkarılmıştır. Aynı zamanda diğer koşul olan en az on sekiz (18) yaşında olmak koşulunu sağlamayan iki (2) kişi de çalışmadan çıkarılmıştır. Kalan üç yüz doksan bir (391) kişi ile çalışma analiz edilmiştir.

5.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Evren ve örneklem belirlenirken söz konusu e-ticaret sitelerinin "Trendyol, Amazon, Hepsiburada, Gittigidiyor ve N11" toplam erişim gerçek kişi sayısına bakılmıştır. Fakat müşterilerin aynı zamanda birden fazla e-ticaret sitesinin kullanıcısı olabileceği için ayrı

ayrı erişim gerçek kişi sayısının toplamının alınmasının doğru olmayacağı için 2020 yılı e-ticaret sitesi ziyareti olan 55,8 milyon kişi araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Evrenin tamamına ulaşmak olanaksız olduğundan evreni temsilen örneklem seçilmiştir. Örneklem belirlenmesinde, Bartlett, Körtlik ve Higgins (2001)' den uyarlanan formül kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018:130). Dolayısıyla örneklem büyüklüğü;

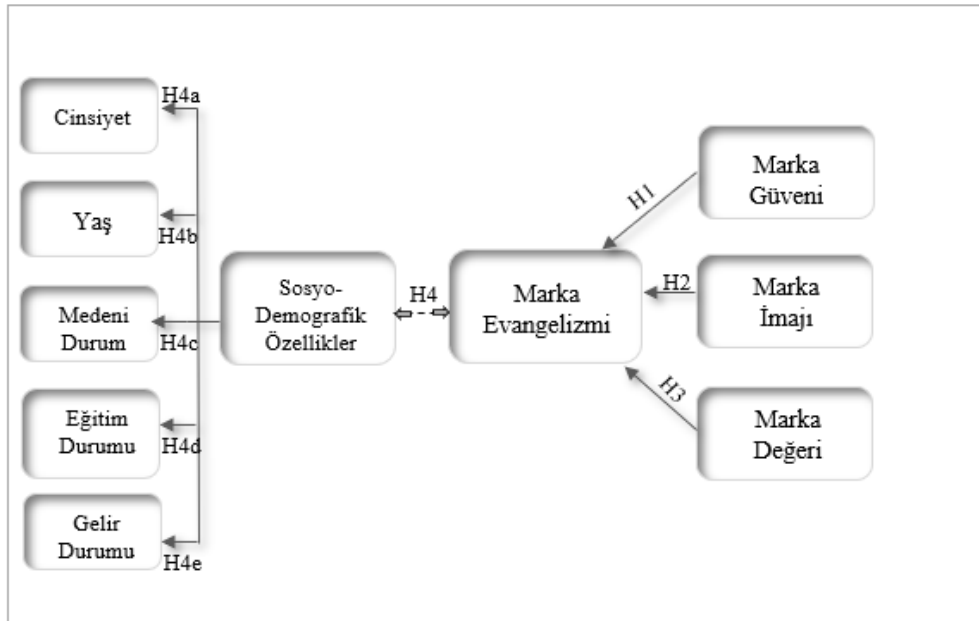
$$n_o = [(1,96)^2 \times (0,5) \times (0,5)] / (0,05)^2 = 384,16$$

$$n = 384,16 / [1 + (384,16 / 55.800.000)] = 384,157' \text{ dir.}$$

Araştırma için örneklem hacmi %95 güvenilirlik, %5 hata toleransı ile 385 olarak hesaplanmıştır. Örneklem hacminin 385 olması en az 385 kişiye anket uygulamasının yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada toplam 414 kişiye anket uygulaması yapılmıştır.

5.2. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi ve Modeli

Araştırmada örneklem büyüklüğü, örneklem demografik özellikleri belirlenmek istendiğinden betimleyici (descriptive) tarama modeli ve marka evangelizmi açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasında bir farkın olup olmadığı belirlenmek istendiğinden fark (differences) tarama modeli kullanılmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma kapsamında dört (4) hipotez test edilecektir. İlgili hipotezler şu şekildedir;

H1: Marka güveninin marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır.

H2: Marka imajının marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır.

H3: Marka değerinin marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır.

H4: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının sosyo-demografik özellikleri arasında fark vardır.

Modeldeki ilişkiler doğrultusunda H4 ana hipoteze bağlı olarak sosyo-demografik özellikleri etkileyen beş alt hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler şu şekildedir;

H4a: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının cinsiyetleri arasında bir fark bulunmaktadır.

H4b: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının yaşları arasında bir fark bulunmaktadır.

H4c: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının medeni durumları arasında bir fark bulunmaktadır.

H4d: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının eğitim durumları arasında bir fark bulunmaktadır.

H4e: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının gelir durumları arasında bir fark bulunmaktadır.

5.3. Verilerin Analizi

Örnekleme oluşturan müşterilerin doldurdıkları anketlerden elde edilen verilerin istatistik analizi, Stata 15.0 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak müşterilerin sosyo-demografik özellikleri ile ilgili bulgular için frekans analizi uygulanmış, daha sonra verilere güvenilirlik analizi (alpha katsayısı) uygulanmıştır. Sonrasında, marka güveninin marka evangelizmi üzerindeki etkisini, marka imajının marka evangelizmi üzerindeki etkisini ve marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Fark analizleri için ise önce Shapiro-Wilk normallik testleri yapılmış daha sonra Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi yapılmıştır.

6. Bulgular

6.1. Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımları

Tablo 1' de görüldüğü üzere müşterilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin frekans analizi sonuçlarına göre, ankete katılan 391 katılımcının cinsiyet dağılımına bakıldığında; %28,13' ünün (110) erkek, %71,87' sinin (281) ise kadın olduğu, yaş dağılımına bakıldığında; %73,91' inin (289) 18-27 yaş aralığında, %17,65' inin (69) 28-37 yaş aralığında, %6,14' ünün (24) 38-47 yaş aralığında, %2,05' inin (8) 48-57 yaş aralığında ve %0,26' sının (1) ise 58-65 yaş aralığında olduğu, medeni durum dağılımına bakıldığında; %82,10' unun (321) bekar, % 17,90' ının (70) evli olduğu, eğitim durumu dağılımına bakıldığında; %1,28' inin (5) ilköğretim, %3,84' ünün (15) lise, %77,24' ünün (302) ön lisans- lisans, %17,65' inin (69) ise lisansüstü eğitim durumuna sahip olduğu, gelir durumu dağılımına bakıldığında; %43,99' unun (172) 0-2800 TL gelir grubuna, %37,85' inin (148) 2801-4300 TL gelir grubuna, %11,76' sının (46) 4301-5800 TL gelir grubuna, %3,84' ünün (15) 5801-7300 TL gelir grubuna ve %2,56' sının (10) 7301 TL ve üstü gelir grubuna sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımları

		Frekans
Cinsiyet	Erkek	110
	Kadın	281
Yaş	18-27	289
	28-37	69
	38-47	24
	48-57	8
	58-65	1
Medeni Durum	Bekar	321
	Evli	70
Eğitim Durumu	İlköğretim	5
	Lise	15
	Ön Lisans-Lisans	302
	Lisansüstü	69
Gelir Durumu	0-2800 TL	172
	2801-4300 TL	148
	4301-5800 TL	46
	5801-7300 TL	15
	7301 TL ve üstü	10
Toplam		391

Çalışmanın sonucuna göre ankete katılan 391 katılımcından elde edilen ve yalnızca bu çalışma ve örnekleme geçerli olmak üzere, kadınların e-ticaret kullanımının erkeklerle oranla daha yüksek olduğu, kadınların daha çok e-ticareti kullanmaya istekli olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra medeni durumu bekar bireylerin evli bireylere göre e-ticaret kullanımını daha çok benimsediği, kullanımına daha istekli olduğu yorumu yapılabilirken kullanıcıların yaş dağılımlarına bakıldığında en çok e-ticaret kullanımına sahip bireylerin 18-27 yaş ve aralığında olduğu, bu yaş ve aralığının e-ticaret kullanımına daha yatkın, daha istekli olduğu, eğitim durumu dağılımına bakıldığında ise ön lisans ve lisans eğitim durumu grubuna sahip bireylerin keza e-ticaret kullanımını diğer gruplara nazaran daha fazla kullanmaya istekli olduğu söylenebilir. Son olarak ise gelir durumu dağılımlarına bakıldığında e-ticaret kullanım oranının da diğer gruplar arasında en çok paya sahip olan grubun 0-2800 TL gruba ait olduğu, gelir durumu diğer grupların gelir ve gelir aralığıyla karşılaştırıldığında daha düşük gelir grubuna sahip olan bireylerin e-ticareti daha çok kullandığı gelir durumu düştükçe e-ticaret kullanım oranının yükseldiği söylenebilir.

6.2. Ölçeklerin Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik, aynı değişkenin bağımsız ölçümleri arasındaki tutarlılık- kararlılık durumudur. Güvenirlilik bilimsel çalışmalarda sağlanması gereken ilk koşuldur. Güvenirlilik ölçümü yöntemleri arasında yer alan istatistiksel güvenirlilik-alfa katsayısı (Cronbach' s Alpha) genellikle bilimsel alana hâkim olan güvenirlilik ölçüm yöntemidir ve istatistiksel güvenirlilik ile özdeşleşmiş durumdadır. Cronbach Alfa alt sınırı 0,70' tir (Sığırı, 2018: 29-30). 0,70' in üzerindeki alfa değeri, ölçek güvenirliliğinin makul bir testi olarak kullanılabilir (Gaur ve Gaur, 2009: 134).

Tablo 2: Ölçeklerin Güvenirlilik Analizi

Madde	Gözlem	Alfa
ortmgo	391	0.8600
ortmio	391	0.8413
ortmdo	391	0.8184
ortmeo	391	0.8984
Test Ölçeği		0.8879

Tablo 2’ de görüldüğü üzere, yapılan güvenilirlik analizi sonucu elde edilen bulgulara göre, 8 sorudan oluşan marka güveni ölçeğine ait alfa değeri $\alpha=0,8600 > 0,70$ olduğundan marka güveni ölçeği güvenilir olarak kabul edilmiştir. 5 sorudan oluşan marka imajı ölçeğine ait alfa değeri $\alpha=0,8413 > 0,70$ olduğundan marka imajı ölçeği güvenilir kabul edilmiştir. 5 soru marka bağımlılığı, 5 soru marka farkındalığı, 6 soru marka çağrışımı ve 5 soru algılanan kaliteden oluşan toplam 21 soruluk marka değeri ölçeğine ait alfa değeri $\alpha=0,8184 > 0,70$ olarak bulunmuş ve ölçek güvenilir kabul edilmiştir. Son olarak ise 5 sorudan oluşan marka evangelizmi ölçeğinin güvenilirliği test edilmiş ölçeğe ait alfa değeri $\alpha=0,8984 > 0,70$ olarak bulunmuş ve ölçek güvenilir kabul edilmiştir. Sonuç olarak bu araştırma için kullanılan tüm ölçeklerin güvenilirlik analizi toplam sonucu alfa değeri $\alpha=0,8879 > 0,70$ bulunmuştur. Yapılan analizler sonucunda alfa değerinin 0,70’ den yüksek olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla araştırma güvenilirliği için bu değer yeterli görülmektedir.

6.3. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmada marka güveninin marka evangelizmi üzerindeki, marka imajının marka evangelizmi üzerindeki ve marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular şu şekildedir;

Tablo 3: H1 Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi

Kaynak	SS	df	MS	Gözlem Sayısı = 391
Model	57.827736	1	57.827736	F(1,389) = 157.21
Kalıntı	143.08622	389	.367830901	Prob > F = 0.0000
Toplam	200.913956	390	.515163991	R ² = 0.2878
				Düzeltilmiş R ² = 0.2860
				Ort. Kare Hatası = .60649

	Katsayı	Standart Hata	t	P> t	[95% Güven Aralığı]
ortmeo					
ortmgo	.778452	.0620852	12.54	0.000	.6563875 .9005165
sabit değişken	.6222589	.2224791	2.80	0.005	.184847 1.059671

Tablo 3’ de görüldüğü üzere marka güveni ölçeği bağımsız değişkenin (ortmgo) t olasılık değeri $p = 0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Bağımsız değişken t olasılık değerine göre anlamlı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda sabit değişkeninde (cons) t olasılık değeri ($p = 0,005 < 0,05$) anlamlı bulunmuştur. Basit regresyon analizi F istatistik değeri $F(1, 389) = 157,21$ ve F olasılık değeri $p = 0,0000 < 0,05$ olduğundan model anlamlı bulunmuştur. Tablodaki R^2 (R Square) değeri, bağımlı değişkendeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını, düzeltilmiş R^2 değeri ise (Adjusted R Square) bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 272-273). Analiz sonucu çıkan $R^2 = 0,2878$ değerine göre, marka evangelizmindeki %28’lik değişimin marka güvenine bağlı olduğu ve düzeltilmiş $R^2 = 0,2860$ değerine göre ise marka evangelizmindeki %28’ lik varyansın marka güvenine bağlı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen bulgular “H1: Marka güveninin marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır” hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 4: H2 Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi

Kaynak	SS	df	MS	Gözlem Sayısı = 391
Model	62.6341893	1	62.6341893	F(1,389) = 176.20
Kalıntı	138.279767	389	.35547498	Prob > F = 0.0000
Toplam	200.913956	390	.515163991	$R^2 = 0.3117$
				Düzeltilmiş $R^2 = 0.3100$
				Ort. Kare Hatası = .59622

	Katsayı	Standart Hata	t	P> t	[95% Güven Aralığı]
ortmgo					
ortmgo	.6991501	.0526707	13.27	0.000	.5955952 .802705
sabit değişken	.9132863	.1886452	4.84	0.000	.5423946 1.284178

Tablo 4’ de görüldüğü üzere marka imajı ölçeği bağımsız değişkenin (ortm10) t olasılık değeri $p = 0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Bağımsız değişken t olasılık değerine göre anlamlı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda sabit değişkeninde (cons) t olasılık değeri ($p = 0,000 < 0,05$) anlamlı bulunmuştur. Basit regresyon analizi F istatistik değeri $F(1, 389) = 176,20$ ve F olasılık değeri $p = 0,0000 < 0,05$ olduğundan model anlamlı

bulunmuştur. Analiz sonucu çıkan $R^2= 0,3117$ değerine göre, marka evangelizmindeki % 31' lik değişimin marka imajına bağlı olduğu ve düzeltilmiş $R^2= 0,3100$ değerine göre ise marka evangelizmindeki %31' lik varyansın marka imajına bağlı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen bulgular “H2: Marka imajının marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır” hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 5: H3 Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi

Kaynak	SS	df	MS	Gözlem Sayısı = 391
Model	85.2704839	1	85.2704839	F(1,389) = 286.83
Kalıntı	115.643473	389	.297283991	Prob > F = 0.0000
Toplam	200.913956	390	.515163991	$R^2 = 0.4244$
				Düzeltilmiş $R^2 = 0.4229$
				Ort. Kare Hatası = .54524

	Katsayı	Standart Hata	t	P> t	[95% Güven Aralığı]
ortmeo					
ortmdo	.9594169	.0566492	16.94	0.000	.84804 1.070794
sabit değişken	-.0163177	.2027261	-0.08	0.936	-.4148937 .3822583

Tablo 5' de görüldüğü üzere marka değeri ölçeği bağımsız değişkenin (ortmdo) t olasılık değeri $p= 0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Bağımsız değişken t olasılık değerine göre anlamlı olarak kabul edilmektedir. Basit regresyon analizi F istatistik değeri $F(1, 389)= 286,83$ ve F olasılık değeri $p= 0,0000 < 0,05$ olduğundan model anlamlı bulunmuştur. Analiz sonucu çıkan $R^2= 0,4244$ değerine göre, marka evangelizmindeki %42' lik değişimin marka değerine bağlı olduğu ve düzeltilmiş $R^2= 0,4229$ değerine göre ise marka evangelizmindeki %42' lik varyansın marka değerine bağlı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen bulgular “H3: Marka değerinin marka evangelizmi üzerinde etkisi vardır” hipotezini doğrulamaktadır.

Analiz sonuçlarına göre H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiş, marka güveni, marka imajı ve marka değeri bağımsız değişkenlerin marka evangelizmi üzerinde bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Marka evangelizmindeki %28' lik değişimin marka güvenine bağlı olduğu, marka evangelizmindeki %31' lik değişimin marka imajına bağlı olduğu ve

marka evangelizmindeki %42' lik değişimin marka değerine bağlı olduğu söylenebilir. Marka güveni, marka imajı ve marka değeri bağımsız değişkenlerin marka evangelizmi üzerindeki etki oranlarının bu araştırma için düşük seviyede olduğu gözlenmiş olsa da marka evangelizmi üzerinde bir değişim, etki yarattığı yokumsanamazdır. Dolayısıyla marka güvenindeki tatminlik markanın evangelistliğini de etkileyecektir. Keza marka imajının müşteriye karşılığı yüksek olması marka evangelizmin üzerinde, markanın savunuculuğunda, yönlendiriciliğinde, satın alınma ve kullanma üzerinde %31 oranında etki sağlayacaktır. Ve marka değeri bağımsız değişkenler arasında marka evangelizmi üzerinde en çok etkiye sahip olduğu, %42' lik bir değişim yarattığı görülmektedir.

Araştırmada marka evangelizminin e-ticaret kullanıcıların (müşterilerin) sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla cinsiyet, medeni durum için Mann Whitney U testi ve yaş, eğitim durumu ve gelir durumu için ise Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular şu şekildedir;

Marka evangelizminin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test istatistiği değeri $z_h = 0,079$ ve p - değeri $= 0,9370 > \alpha = 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak cinsiyete göre marka evangelizmi açısından farklılık göstermemektedir. Sonuç olarak “H4a: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının cinsiyetleri arasında bir fark bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir.

Marka evangelizminin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ilk olarak yaş değişkeninin marka evangelizmine göre normal dağılıp dağılmadığı Shapiro Wilk testi ile test edilmiştir. 18-27 yaş grubunun z değeri $= 4,050$ ve p - değeri $= 0,00003 < 0,05$; 28-37 yaş grubunun z değeri $= 1,607$ ve p - değeri $= 0,05404 > 0,05$; 38-47 yaş grubunun z değeri $= 0,331$ ve p - değeri $= 0,37014 > 0,05$; 48-57 yaş grubunun z değeri $= -1,172$ ve p - değeri $= 0,87950 > 0,05$ olarak bulunmuş, 58-65 yaş grubunda test için yetersiz katılımcı olduğu için z ve p -değeri bulunamamıştır. 18-27 yaş grubu %5 anlamlılık düzeyinde (%95 güven düzeyinde) normal dağılım göstermediğinden yaş değişkenine göre marka evangelizminin farklı olup olmadığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis yöntemi ile test edilmiştir. Test istatistiği değeri $x^2_h = 2,164$ ve p - değeri $= 0,7057 > 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak yaş değişkenine göre

marka evangelizmi farklılık göstermemektedir. Sonuç olarak “H4b: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının yaşları arasında bir fark bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir.

Marka evangelizminin medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Test istatistiği değeri $z_h = -1,810$ ve p- değeri $= 0,0703 > \alpha = 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak medeni duruma göre marka evangelizmi açısından farklılık göstermemektedir. Sonuç olarak “H4c: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının medeni durumları arasında bir fark bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir.

Marka evangelizminin eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ilk olarak eğitim durumu değişkeninin marka evangelizmine göre normal dağılıp dağılmadığı Shapiro Wilk testi ile test edilmiştir. İlköğretim eğitim grubunun z değeri $= -1,979$ ve p- değeri $= 0,97610 > 0,05$; lise eğitim grubunun z değeri $= -0,379$ ve p- değeri $= 0,64774 > 0,05$; ön lisans-lisans eğitim grubunun z değeri $= 4,167$ ve p- değeri $= 0,00002 < 0,05$; lisansüstü eğitim grubunun z değeri $= 1,666$ ve p- değeri $= 0,04782 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Ön lisans-lisans ve lisansüstü eğitim grupları % 5 anlamlılık düzeyinde (% 95 güven düzeyinde) normal dağılım göstermediğinden eğitim durumu değişkenine göre marka evangelizminin farklı olup olmadığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis yöntemi ile test edilmiştir. Test istatistiği değeri $x^2_h = 1,884$ ve p- değeri $= 0,5968 > 0,05$ olduğundan istatistiksel olarak eğitim durumu değişkenine göre marka evangelizmi farklılık göstermemektedir. Sonuç olarak “H4d: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının eğitim durumları arasında bir fark bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir.

Marka evangelizminin gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ilk olarak gelir durumu değişkeninin marka evangelizmine göre normal dağılıp dağılmadığı Shapiro Wilk testi ile test edilmiştir. 0-2800 TL gelir durumuna sahip grubun z değeri $= 2,892$ ve p- değeri $= 0,00191 < 0,05$; 2801-4300 TL gelir durumuna sahip grubun z değeri $= 3,967$ ve p- değeri $= 0,00004 < 0,05$; 4301-5800 TL gelir durumuna sahip grubun z değeri $= 1,079$ ve p- değeri $= 0,14022 > 0,05$; 5801-7300 TL gelir durumuna sahip grubun z değeri $= 0,321$ ve p- değeri $= 0,37406 > 0,05$; 7301

TL ve üstü gelir durumuna sahip grubun z değeri= 0,486 ve p- değeri= 0,31347 > 0,05 olarak bulunmuştur. 0-2800 TL ve 2801-4300 TL gelir durumu grupları % 5 anlamlılık düzeyinde (% 95 güven düzeyinde) normal dağılım göstermediğinden gelir durumu değişkenine göre marka evangelizminin farklı olup olmadığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis yöntemi ile test edilmiştir. Test istatistiği değeri $\chi^2_h = 4,751$ ve p- değeri= 0,3138 > 0,05 olduğundan istatistiksel olarak gelir durumu değişkenine göre marka evangelizmi farklılık göstermemektedir. Sonuç olarak “H4e: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının gelir durumları arasında bir fark bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir. Buna bağlı olarak “H4: Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının sosyo- demografik özellikleri arasında fark vardır” genel hipotezi reddedilmiştir.

Dolayısıyla H4a, H4b, H4c, H4d ve H4e hipotezleri ve ana hipotez H4 hipotezi reddedilmiştir. Marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumları arasında bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Marka evangelizmi bir ya da bir grup tarafından bir ya da bir gruba olumlu, etkileyen, bilişsel ve/ veya duygusal yönde yaklaşarak 'olumlu' şekilde dokunabilen, kişide markaya dair 'olumlu' iz bırakmak suretiyle ve maddi bir kazanç sağlamaksızın gönüllü olarak markayı tüketmeye yönelik markanın olumlu 'yayılcılığı', 'aktarılcılığı', ve 'savunuculuğunu' yaparak markanın geniş kitlelere ulaşması için yapılan uğraş, çaba ve eylemler bütünüdür. "Olumlu marka anlatımı", "olumlu marka anlatımcılığı" olarak da ifade edebileceğimiz marka evangelizmi, markaların bugünü ve geleceği için önemli bir konuma sahip olmakla birlikte, markanın gönüllü anlatıcılar, evangelistlerce müşterilere anlatılması vasıtasıyla onlarda oluşturacakları merak, kullanma isteği ve/veya arzusıyla markanın daha geniş kitlelere duyurulması bakımından önemlidir. Gizli bir reklam amacı taşıyan bu kavram müşterilerin markayı satın alma aşamasına gelene kadar ki süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Zira bir markanın savunuculuğunu, yönlendiriciliğini, markanın olumlu anlatıcılığı yapmak o markaya dair müşteriler tarafından olumlu bir düşünceye, fikirlere sahip olmaya, markayı tanımaya ya da tanıma isteğine sahip olmaya

yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla markayı tanıma isteğinin müşterilerin zihnine yerleşmesi o markanın satın alma sürecine de katkı sağlamış olacaktır.

Dış ile ilişkilerde daha aktif olan tüketicilerin ikna temelli, bir markanın savunuculuğunu, yönlendiriciliğini yapacağı, o markanın satın alınımına ve kullanımına yönelik aktif bir çaba ve eylem gerçekleştireceği anlamına gelmektedir. Marka evangelizmi benlik-marka imajı uyumu ve marka bağlılığı üzerinden değerlendirildiğinde, marka evangelizmi ile benlik-marka imajı ve marka bağlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu da bir markanın benlik-marka imajı ve marka bağlılığına yapılacak bir yatırımın etkisinin marka evangelizmine de yansıtacağı, eğer bu yatırım benlik-marka imajı ve marka bağlılığında olumlu bir etkiye dönüşürse bu etkinin olumlu yansıması da marka evangelizminde görülecektir. Marka evangelizmi, marka güveni ve marka özdeşleşmesi ile incelendiğinde görülmektedir ki, marka evangelizmi üzerinde hem marka güveninin hem de marka özdeşleşmesinin etkisi söz konusudur. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, marka ilişkisi, marka güveni, marka bağlılığı, tüketici-marka kimliği, marka memnuniyeti, marka belirginliği, fikir liderliği ve marka katılımı marka evangelizmi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Özellikle marka bağlılığının, marka evangelizmi üzerinde etkili olan en baskın faktör olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak değer yaratma ve marka bağlılığı, evangelist marka ile ilgili davranışların itici güçleri olduğu ve davranışsal sonuçları yönlendirici etkilere sahip olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur.

Bu çalışma marka evangelizmi üzerinde marka güveni, marka imajı ve marka değerinin etkisini görmek temel amacı doğrultusunda yapılmıştır. Bunun yanı sıra marka evangelizmi açısından e-ticaret (Trendyol, Hepsiburada, Gittigidiyor, N11 ve Amazon) kullanıcılarının sosyo-demografik özellikleri arasında farkın olup olmadığı incelenmiştir. Marka güveninin, marka imajının ve marka değerinin marka evangelizmi üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yapılan analizlere göre, marka güveni, marka imajı ve marka değeri bağımsız değişkenlerin marka evangelizmi üzerinde bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ve sonuçlar marka evangelizmindeki %28' lik değişimin marka güvenine, %31' lik değişimin marka imajına ve %42' lik değişimin marka değerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmadaki sonuçlar, marka evangelizmi ile birlikte ele alınan marka

güveni, marka imajı ve marka bağlılığı üzerine yapılan çalışmalar ile benzer bulgular elde etmiştir. Marka evangelizmine yönelik yapılan çalışmalardan farklı olarak marka evangelizmi üzerindeki marka güveni, marka imajı ve marka değerinin etki derecelerinin tespiti çalışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Marka değeri boyutlarından marka farkındalığı, marka çağrışımı ve algılanan kalitenin marka evangelizmi üzerindeki etkisinin incelenmesi de marka evangelizminin gelişimi için önem oluşturmaktadır. Çalışmanın diğer bir alt amaçlarından olan marka evangelizmi açısından e-ticaret kullanıcılarının sosyo-demografik özellikleri arasında bir farkın olup olmadığı tespitinde elde edilen sonuçlara göre e-ticaret kullanıcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumu değişkenlerine göre marka evangelizmi farklılık göstermemektedir. Bu alt amacın tespiti marka evangelizminin her açıdan değerlendirilmesi için diğer çalışmalara ek bir kaynak oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan marka evangelizmi, yalnızca literatüre yeni bir kaynak oluşturmanın ötesinde bir markanın rakip markalarla rekabet edebilmesinde de önemli bir yere sahiptir. Markanın gönüllü savunuculuğunun, yönlendiriciliğinin yapılması markanın tercih edilmesine katkı sağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki marka evangelizmini etkileyen değişkenlerin ve etki derecelerinin incelenmesi, marka evangelizmi ile ilişkili olan değişkenlerin tespiti markanın marka evangelistliği oluşturmasına yardımcı olmaktadır. Markanın marka güvenine, imajına ve değerine yapılacak bir yatırım marka evangelizmini de etkileyecek ve bu etki sonucu oluşan markanın gönüllü savunuculuğu, yönlendiriciliği ve anlaticılığı ile markanın geniş kitlelere ulaşmasına, markanın denenmesine, markaya bağlılık oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Markanın marka evangelistliğinin yapılması onu rakiplerine karşı daha güçlü bir konuma yerleştirecektir. Çalışmada marka güveni, marka imajı ve marka değeri ile marka evangelizmi arasındaki etki ve marka evangelizmi açısından sosyo-demografik özellikler arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalara bir kaynak oluşturması ve marka evangelizminin daha da geliştirilip, farklı parametrelerle ele alınıp incelenmesi öngörülmektedir. Marka evangelizminin farklı çalışmalara konu olması bakımından e-ticaret markaları üzerine yapılan bu araştırmanın farklı bir alanda uygulanması, ağızdan ağıza iletişimin bir uzantısı olarak düşünülen fakat "ikna" etme gibi

güçlü bir farklılıkla ondan ayrılan marka evangelizmi kavramının bu alanda ele alınması ve araştırılması önerilmektedir. Marka evangelizmi kavramı beş büyük kişilik özellikleri -dışadönüklük, açıklık, vicdanlılık, nevroitiklik ve uyumluluk- ile birlikte değerlendirildiğinde, kişilik özelliklerinden dışadönüklülük, açıklık ve nevroitiklik ile önemli ölçüde ilişkili olduğu, dışadönüklük ve açıklık özelliklerinin marka evangelizmi üzerinde daha etkili olduğu ve buna bağlı olarak açıklık ve dışadönüklük kişilik özelliklerine sahip tüketicilerin diğer tüketicilere göre marka evangelisti olmaya daha yatkın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla marka evangelistliği üzerine, marka evangelistlerinin bu süreçteki etkilerinin incelenmesi üzerine de bir çalışma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press.
- American Marketing Association. Erişim Tarihi: 2.2.2021, Web: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>.
- Anderson, E. & Weitz, B. (1989). Determinants of Continuity in Conventional Industrial Channel Dyads. *Marketing Science*, 8(4), 310-323.
- Armstrong, G. ve Kotler, P. (2013). *Marketing An Introduction*. New Jersey: Prentice Hall.
- Batra, R., Ramaswamy, V., Alden, D. L., Steenkamp, J.B.E.M., & Ramachander, S. (2000). Effects of Brand Local and Nonlocal Origin on Consumer Attitudes in Developing Countries. *Journal of Consumer Psychology*, 9(2), 83-95.
- Becerra, E. P. & Badrinarayanan, V. (2013). The Influence of Brand Trust and Brand Identification on Brand Evangelism. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 22. (5/6), 371–383.
- Berkkan, K. (2018). *Mesih Krallığı Evanjelizm*. İstanbul: Eftalya Kitap.
- Chaudhuri, A. & Holbrook, M. B. (2001). The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty. *Journal of Marketing* 65(2), 81–93.

- Delgado-Ballester, E. (2004). Applicability of a Brand Trust Scale across Product Categories A Multigroup Invariance Analysis. *European Journal of Marketing*, Vol, 38 No. 5/6, 573-592.
- Delgado-Ballester, E. & Luis Munuera-Alemán, J. (2005). Does Brand Trust Matter to Brand Equity?. *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), 187–196.
- Deutsch, M. (1958). Trust and Suspicion. *Journal of Conflict Resolution*, 2: 265.
- Dichter, E. (1985). What's In An Image. *Journal of Consumer Marketing*, 2(1), 75–81.
- Doss, S. K. (2014). Spreading the Good Word: Toward an Understanding of Brand Evangelism. *Journal of Management and Marketing Research*, 1-16.
- Elwell, W. A. (1984). *Evangelical Dictionary of Theology*. Michigan: Baker Book House Company.
- Farquhar, P. H. (1989). Managing Brand Equity. *Marketing Research*, September, 24-33.
- Fast Company. (2021). En Büyük 100 İnternet Şirketi. Erişim Tarihi: 26.07.2021, (Şubat-Mart, 7), Web: <https://fastcompany.com.tr/calisma-hayati/en-buyuk-100-internet-sirketi/>.
- Gambetta, D. (1988). *TRUST Making and Breaking Cooperative Relations*. UK: Basil Blackwell Ltd.
- Gaur, A. S. ve Gaur, S. S. (2009). *Statistical Methods for Practice and Research*. New Delhi: Response Books.
- Gross, P. (2014). *Growing Brands Through Sponsorship*. Hanover, Germany: Dissertation University of Hanover, Springer Gabler.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Igwe, S. R. & Nwamou, C. C. (2017). Brand Evangelism Attributes and Lecturers Loyalty of Automobiles in Rivers State. *Covenant Journal of Business & Social Sciences*, Vol 8, No 2, 23-39.
- Işık, F. (2019). *Çağrı Merkezi Uygulamalarının Tüketici Temelli Marka Değerine Etkisi: Ampirik bir Araştırma*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Kawasaki, G. (2015). The Art of Evangelism. Harvard Business Review. Web: <https://hbr.org/2015/05/the-art-of-evangelism#>.

- Keller, K. L. (2013). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. England: Pearson Education Limited.
- Kim, H.B. & Kim, W. G. (2005). The Relationship between Brand Equity and Firms' Performance in Luxury Hotels and Chain Restaurants. *Tourism Management*, 26, 549–560.
- Kindersley, D. (2014). *The Business Book*. New York: Dorling Kindersley Limited.
- Kıncal, R. Y. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kotler, P. ve Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. England: Pearson Education Limited.
- Kotler, P. (2019). *A' dan Z' ye Pazarlama*. (Çev. K. Bakkal, A.). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A. Ş.
- Lassar, W., Mittal, B., & Sharma, A. (1995). Measuring Customer-Based Brand Equity. *Journal of Consumer Marketing*, 12(4), 11–19.
- Lau, G. T. & Lee, S. H. (1999). Consumers' Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty. *Journal of Market Focused Management*, 4(4), 341–370.
- Malik, M. E., Naeem, B., & Munawar, M. (2012). Brand Image: Past, Present and Future. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(12), 13069-13075.
- Matzler, K., Pichler, E. A. & Hemetsberger, A. (2007). Who Is Spreading the Word? The Positive Influence of Extraversion on Consumer Passion and Evangelism. *AMA Winter Educator's Conference Proceedings Marketing Theory and Applications*, Vol 18, 1-22.
- Moilanen, T. ve Rainisto, S. (2009). *How To Brand Nations, Cities And Destinations*. England: Palgrave Macmillan.
- Morello, G. (1983). *The Made in Issue: A Comparative Research on the Image of Domestic and Foreign Products*. Serie Research Memorana 18, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics VU University Amsterdam.
- Özdener, İ. H. (2018). *E-Perakende Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisi: Trendyol Örneği*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

- Riivits-Arkonsuo, I., Kaljund, K., & Leppiman, A. (2014). Consumer Journey from First Experience to Brand Evangelism. *Research in Economics and Business: Central and Eastern Europe*, Vol 6, No 1, 5-28.
- Seo, E.-J. & Park, J.-W. (2018). A Study on the Effects of Social Media Marketing Activities on Brand Equity and Customer Response in the Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, 66, 36-41.
- Sığrı, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Silik, C. E. (2017). Tüketicilerin Iphone Satın Alma Tercihlerinde Marka Değerinin Etkisi: Ankara İli Örneği. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 14-31.
- Srivastava, M. & Kamdar, R. M. (2009). Brand Image Formation as a Function of Involvement and Familiarity. *Paradigm*, 13(1), 84-90.
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük. Erişim Tarihi: 2.2.2021, Web: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. Erişim Tarihi: 2.2.2021, Web: <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/commonContent/MAbout>.
- Usta, A. (2020). *Misyonerlik ve Evanjelizm*. İstanbul: MC Matbaa Ltd. Şti.
- Webrazzi. (2021). Türkiye'de 59 Milyon İnternet Kullanıcısının 55,8 Milyonu E-Ticarete. Erişim Tarihi: 10.05.2021, Web: <https://webrazzi.com/>.

Effecting of Online Food Delivery Services During the Pandemic Covid-19: The Case of Semarang

Agnes DWI WICAKSONO¹

Vincent DIDIEK WIET ARYANTO²

Abstract

This study aims at investigating the online food delivery business increased demand during the pandemic covid-19, in terms of customer purchasing decision, quality of online service delivery, service promotion and price of services. The population used in this study is GO-FOOD and GRABFOOD service users who have used the services at least once who live in the city of Semarang. The number of samplings in this study using was 150 respondents, they were withdrawn by means of purposive sampling. Structural Equation Model (SEM) was used to process the collected data. The findings of research indicated that online service quality, online promotion and price were significant to effect on consumer purchasing decisions to use GO-FOOD and GRAB-FOOD services in Semarang.

Key Words: Service quality, Promotion, Price, Purchase decision, Go-food, Grab-food.

Atf İçin / For Citation: DWI WICAKSONO, A. & DIDIEK WIET ARYANTO, V. (2022). Effecting of online food delivery services during the pandemic Covid-19: The case of Semarang. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 281-292. <https://dergipark.org.tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 15.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2022

¹ Student; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia
E-mail: wicaksono.agnes@gmail.com ORCID: 0000-0002-8645-9941

² Professor; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia
E-mail: vincentaryanto@dsn.dinus.ac.id ORCID: 0000-0002-9266-3842

INTRODUCTION

The fast-growing industry revolution 4.0 is demanding that all companies and the business sector should keep abreast with the recent business progress, otherwise it will be demise. Industry 4.0 is revolutionizing food delivery services into online delivery orders. By this service, customers are able to order food that is more practical and efficient in terms of time and transportation costs particularly during the PSBB or semi lockdown imposed by the government to thwart people from getting the contagion of covid-19 virus. A recent survey conducted by Wibisono (2017) and Kadarningsih (2020) revealed that GO-FOOD is more preferable by consumers than GRABFOOD in food delivery services as portrayed in following the table 1.

Table 1.

Online Food Delivery Services in Indonesia 2020

1	GO-FOOD	74.8%
2	GRABFOOD	20.9%
3	Other Outlet Online Delivery Services	3.1%

Source: www.idntimes.com, 2021

GO-FOOD and GRABFOOD services are new services that utilize internet technology in their applications. In order to respond the use of this service, the company needs a strategy to market it. Since this is a new service, it takes a consumer's decision whether to use this service or not. Of course, consumer purchasing decisions can be influenced by several factors including service quality, sales promotions, offered prices. Considering many sales promotions provided, it is expected to be an appeal for consumers to use GO-FOOD or GRABFOOD services, the price of the appropriate service is also taken into consumer's consideration, whether their services commensurate with the offered good service quality, so that consumers feel satisfied and eager to use the service repeatedly.

Purchasing decision is a process of pre-purchase stage of products or services

consumed by consumers, purchasing decisions involve the order of choices formed by the consumer before making a purchase that starts after he or she has the desire to fulfill a need (Boyle et.al, 2018). Meanwhile, according to Hanaysha (2018) purchasing decisions are a thought process that directs consumers to identify a need, produce choices, and choose certain products / services and brands. Thus, the purchase decision can be seen as a series of choices before making the purchase action itself. In deciding purchasing on online food delivery, consumers experienced perceived risk of getting infected on served food (Leung and Cai, 2021). In addition, consumers must be convinced that food served and delivered to them are safe (Limon, 2021).

Consumers need information and advice about the service options available to them; where and when the service is available; how much will it cost; and what specific features, functions and services are available. Food delivery application is proliferating during the Covid-19 pandemic; it transforms the way consumers consume the food. Consumer pleasure in using online application due to the limitation of mobility has enhanced the promotion of food delivery applications (Kumar and Shah, 2021). Promotion is done as an incentive to encourage customers to make the necessary changes in their behavior.

Promotion is a diverse set of short-term stimulants and is often used to stimulate consumers or business units to buy faster or buy more goods or services provided (Hanaysha, 2018). In addition, sales promotions influence and stimulate customer purchasing decisions by telling them that products or services from certain brands that are better than competitors (Boyle, Kim and Lathtop, 2018; Pudjo, 2018). Therefore, GO-FOOD must often be promoted as a superior service other than GO-RIDE (passenger shuttle motorbike transportation service) so that potential customers wish to use and evaluate the attributes in their purchasing decisions using GO-FOOD services. Sales promotion strategy is carried out to attract new users for potential customers who have never used food delivery services such as GO-FOOD and GRABFOOD.

Another factor that can influence purchasing decisions is price. A person's attention when shopping after seeing a product is price, followed by several other factors. When

using GO-FOOD and GRABFOOD services, consumers can see the estimated total price in the application, from the price of the food ordered to the delivery cost of the food delivery service. So, consumers can choose to use GO-FOOD, GRABFOOD or delivery service that is owned by the restaurant. The high service prices will make consumers turn to other similar products at more affordable prices, and vice-versa, if the price offered is too low then consumers are doubtful about the quality of the product offered so that delaying the decision to buy the product.

Consumers often rely on price as an indicator of quality when choosing between products and services to be used (Kumar and Shah, 2021). Prices are often also used to assess the suitability of the quality of products and services with consumer expectations before deciding to use a product or service (Kumar and Shah, 2021; Budiono, 2020). GO-FOOD and GRAB-FOOD service tariffs that are affordable with the purchasing power of the people, especially in the city of Semarang, make GO-FOOD and GRAB-FOOD services still often used by the community until now. Based on the said theoretical background, hypotheses can be developed as follow:

- H1: Service quality significantly influences purchasing decision of GO-FOOD and GRABFOOD users.
- H2: Promotion significantly influences purchasing decision of GO-FOOD and GRABFOOD users.
- H3: Price significantly influences purchasing decision of GO-FOOD and GRABFOOD users.

METHOD

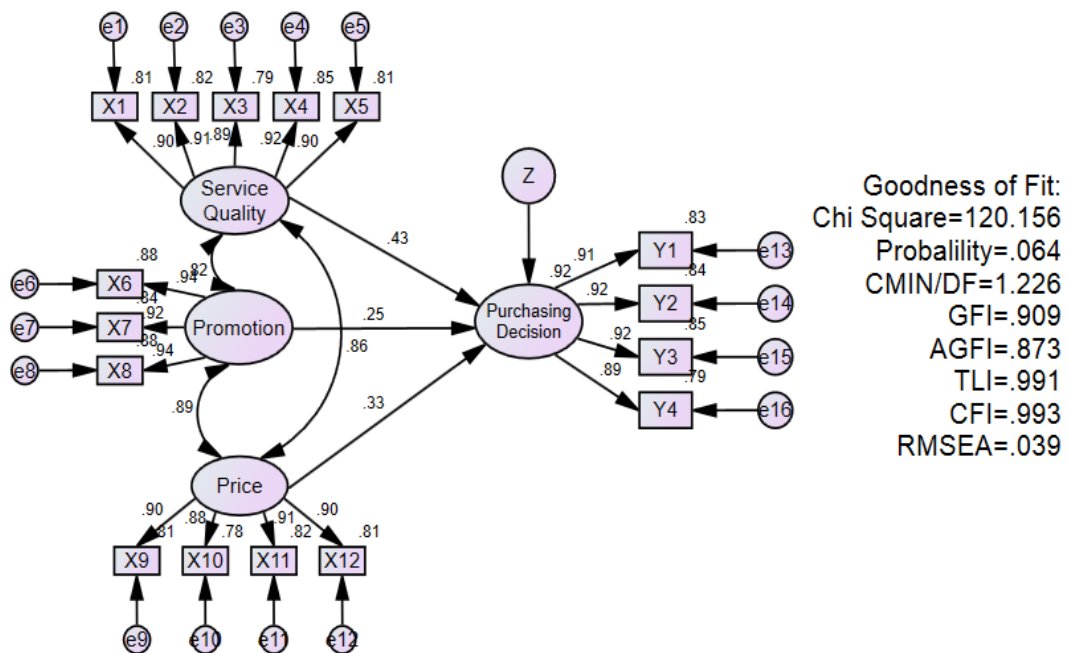
This research method used data collection by means of distributing questionnaires to consumers who have made purchases with GO-FOOD and GRABFOOD services in Semarang. Population of this study was those consumers who bought GO-FOOD and GRABFOOD service users in Semarang. The population of this research are all consumer of GO-FOOD and GRAB-FOOD in Semarang City, Indonesia.

Purposive technique was used for sampling, the criteria of purposive sampling can be elaborated as first GO-FOOD and GRABFOOD service consumers in Semarang at

least once in the past week, second, the respondents age at least 17 years and having a minimum of junior high school education and domiciled in the city of Semarang. Total samples are 150 respondents. Samples were withdrawn in Semarang center 36 people, South Semarang (Tembalang) 43 respondents, East Semarang 30 respondents and 41 North Semarang 41 respondents. The analysis technique used Structural Equation Modeling (SEM) version 24. Respondent perception questionnaire uses 7 Likert scale.

RESULT AND DISCUSSION

Figure 1. Full Model of Purchasing Decision

Figure 1 shows that the service quality variable has 5 indicators, namely reliability, assurance, tangible, empathy, and responsiveness. Promotional variables are measured by three indicators, namely coupons, discounts, and price-packs. While the price variable is measured from four indicators, namely price affordability, price suitability with product quality, price competitiveness and price suitability with benefits.

Table 2.

Fit Test Model

Goodness of Fit Index	Cut off Value	Result	Evaluation
Chi-Square	Small	120.156	Fit
Probability	$\geq .05$	.064	Fit
CMIN/DF	≤ 2.00	1.226	Fit
GFI	$\geq .90$	.909	Fit
RMSEA	$\leq .08$	.039	Fit
AGFI	$\geq .90$	.873	Fit
TLI	$\geq .95$	.991	Fit
CFI	$\geq .90$	.993	Fit

Figure 1 and Table 2 depict the full model of purchasing decision, promotion, service quality and price. The goodness of fit result is in the tolerable score either the chi-square 120.156, probability .64, CMIN/DF degree of freedom 1.226, GFI .909, AGFI .873, TLI .991, CFI .993 and RAMSEA .039.

Chi square value of 61.025 with a probability of $.159 > .05$, an RMSEA value of $.036 < .08$, a GFI value of $.937 > .90$, a CFI value of $.995 > .90$, a CMIN / DF value of $1.197 < 2$ and a value of TLI of $.994 > .90$ and AGFI of $.904 > .90$ indicate that the suitability test of this model results good. Therefore, it can be concluded that the indicators are the same dimensions of reference for the construct called Service Quality, Promotion and Acceptable Prices.

The above standard loading value of each indicator that the construct reliability value is above $\geq .70$ which means that the reliable instrument and the indicators used as observed variables are relatively able to explain the latent formed variables.

Table 3.
Hypotheses Test

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
Purchasing Decision	<---	Service Quality	.443	.076	5.799	***	par_16
Purchasing Decision	<---	Promotion	.222	.076	2.905	.004	par_17
Purchasing Decision	<---	Price	.338	.098	3.462	***	par_18

Source: data processing SEM 24

The results of SEM analysis as a hypothesis testing result as depicted in the Table 3 can be described as follow:

1. The results of direct testing between Service Quality on Purchasing Decisions indicate that there is a significant and positive influence shown by looking at the value of CR (Critical Ratio) of 5.799 > standard value of 1.96 (significance level of 5%). Thus the first hypothesis H1 which states there is a positive influence on Service Quality on Purchasing Decisions, is accepted.
2. The results of direct testing between Promotion of Purchasing Decisions indicate that there is a significant and positive effect shown by looking at the value of CR (Critical Ratio) of 2.905 > standard value of 1.96 (significance level of 5%). Thus the second hypothesis H2 which states there is a positive influence on the Decision of Purchasing Promotion, is accepted.
3. The results of direct testing between Prices against Purchase Decisions indicate that there is a significant and positive effect shown by looking at the value of CR (Critical Ratio) of 3.462 > standard value of 1.96 (significance level of 5%). Thus the third hypothesis H3 which states that there is a positive effect of Price on Purchasing Decisions, is accepted.

Discussion

The main factors affecting the quality of company services are customer expectations and company performance that is felt by consumers. The quality of the company's services is considered good and satisfying if the company's services received exceed consumer expectations, if the company's services received are lower than expected then the quality of the company's services is perceived poorly (Salem and Chaichi, 2018).

The service quality variable has five indicators in which 150 respondents all expressed answers to the questionnaire given with an average index of 5.74 which was categorized very well. This means that the service quality variable through the five indicators can already be responded to by respondents of GO-FOOD / GRABFOOD service users in Semarang and also has sufficient influence on purchasing decisions.

Quality of service affects purchasing decisions. The reliability means that if the service carried out reliably and accurately by the driver of the GO-JEK or GRAB services, consumers will be satisfied, according to the statistical results of the reliability indicator get a score of .901 which means the score reliable is above the standard value of .70 meaning the reliability indicator is sufficiently capable to influence purchase decisions, then the reliability indicator is sufficient to represent the quality of service provided, leading to increase consumers desire to decide their purchase.

Another indicator is service quality assurance, which means the ability of services to provide trust and confidence to customers. When customers order food online delivery through the GO-FOOD / GRABFOOD application, the results of assurance indicator is .908, that means the reliable score is above the standard value of $\geq .70$. The assurance indicator is sufficiently able to influence purchasing decisions. Customers feel confident and believe their orders can be accepted because they are able to monitor the position of drivers by available GPS in the application. Tangible's indicator, means that physical proof of service, if a customer orders food using GO-FOOD or GRABFOOD service, it is certain that it will be served by GO-JEK / GRAB drivers timely. The statistical results of the tangibles indicator are .889 that means the reliable score is above the standard value of $\geq .70$ which means that the tangibles indicator is sufficient to be able to influence

consumers' purchasing decisions.

The next indicator is empathy, which means the waiter gives personal attention to the customer, as evidenced by the driver immediately giving confirmation to the customer for immediate order according to the application. Therefore, if there are any obstacles or differences in the order, the driver immediately gives a confirmation with the customer so that there will be no miscommunication. The empathy indicator is .924, which means that the reliable score was above the standard value of .70, which means that the empathy indicator was sufficient to be able to influence consumers' purchasing decisions.

Responsiveness indicator shows responsiveness of service providers to customer orders. In this case the suitability of service time provided by GO-JEK / GRAB drivers in serving their customers. The responsiveness indicator scores .899, meaning the reliable score is above the standard value $\geq .70$, the responsiveness indicator is sufficient to be able to influence purchasing decisions. GO-JEK / GRAB drivers try to serve their customers as fast as possible to enable drivers to complete their orders immediately in order to be able to execute other orders. The responsiveness indicators in service quality is sufficient to represent the influence of purchasing decisions. These results are in accordance with previous research conducted by Polla et. al (2018) finds out that Service Quality has a positive effect on Purchasing Decisions. The results of this study found that price has a positive effect on purchasing decisions (Salem and Chaichi, 2018; Wibisono, 2017).

Promotion variable uses three indicators, namely coupons, discounts, and price packs. The three indicators have a value above 0.70. The coupon indicator has a value of .88, the discount indicator has a value of .92 and the price-packs indicator has a value of .94. It means that coupons, discount and price-packs indicators are sufficient to represent the influence of purchasing decisions.

Price variable have four indicators, namely price affordability, price suitability with product quality, price competitiveness and price suitability with benefits. The four indicators have a value above 0.70. The price affordability indicator has a value of .91, price suitability with product quality indicator has a value .92, price competitiveness

indicator has a value .92 and price suitable with benefits indicator has a value .89. It means that four indicators are sufficient to represent the influence of purchasing decisions.

CONCLUSION

The results of direct testing found Service Quality, Promotion, and Prices have positively significant impact on purchasing decisions. The assurance as service quality's indicator is sufficiently able to influence purchasing decisions. The responsiveness indicators in service quality are sufficient to represent the influence of purchasing decisions. All results indicate that customer feel confident and believe on GO-FOOD / GRAB-FOOD. The agenda for future research add other variables such as product, brand awareness to impact purchasing decisions.

RECOMMENDATIONS

This study has a recommendation that service quality is the most crucial factor in influencing purchasing decisions for online products or services such as GRAB-FOOD or GO-FOOD. GRAB-FOOD or GO-FOOD companies are required to provide a fast response when receiving orders. In addition, companies must pay attention to price competitiveness to win the competition with other online companies. While the recommendation in the field of promotion is to give more price-packs, especially for consumers who order products or services in large quantities.

REFERENCES

- Abadi, Dwi. (2018). The effect of product quality, price, promotion on consumer purchasing decisions at the Mas Semar store with customer satisfaction as a moderating variable. *Journal of Human Resource Management*. Vol. 12(1). pp. 108–124.
- Boyle, P.J., Kim, H and Lathtop. (2018). The relationship between price and quality in durable product categories with private label brands. *Journal of Product and Brand Management*. Vol. 27(6). pp. 647-660.
- Budiono, Aris. (2020). Influence Of Service Quality, Price, Promotion, And Brand Image On Customer Satisfaction Through Buying Decision. *Equilibrium: Journal of Educational Research and Economics*. Vol. 17(2). pp. 1-15
- Hanaysha, S.F. (2018). An examination of the factors affecting consumer’s purchase decision in the Malaysian retail market”. *PSU Research Review*. Vol. 2(1). pp.7-23.
- Kumar, S and Shah, A. (2021). Revisiting food delivery apps during Covid-19 pandemic? Investigating the role of emotions. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 62.
- Kadarningsih, Ana. Maaz Ud Din. Nenny Ariani. (2020). Why does Gojek fail to maintain the Top Brand Award?. *Journal of Economic Innovation*. Vol. 5(3). pp. 99-106.
- Leung, X. Y and Cai, R. (2021). How pandemic severity moderates digital food ordering risk during Covid-19: An application of prospect theory and risk perception framework. Vol. 47 pp 497-505
- Limon, R.K. (2021). Food safety practices of food handlers at home engaged in online food businesses during Covid-19 pandemic in the Philippines. *Current Research in Food Science*. Vol. 4. pp 63-73.
- Polla, Febriano Clinton. (2018). Analysis of the Effect of Price, Promotion, Location and Service Quality on Purchase Decisions at PT. Indomaret Manado Unit Jalan Sea.

Journal EMBA. Vol. 6(4). pp.3068 – 3077.

Pudjo, Wibowo FX. (2018). The Influence Of Price, Quality Of Service, And Promotion On Purchase Decisions In The Company Pt. Gojek Indonesia. *Effective Journal of Business and Economics*. Vol. 9(1), pp. 27-38

Salem, S.F and Chaichi, K. (2018). Investigating causes and consequences of purchase intention of luxury fashion. *Management Science Letters*. Vol. 8. pp.1259-1272.

Sanchez-Diaz, I, Vural, C.A and Halldorsson, A. (2021). Assesing the inequalities in access to online delivery services and the way Covid-19 pandemic affects marginalization. *Transport Policy*. Vol. 109 pp 24-36.

Wibisono, Totok. (2017). Factors that affect GOJEK transportation users in the city of Semarang. *Journal of Socio-Cultural Dynamics*. Vol. 19(2). Pp. 277-285.

Turkey's "Chess Party" in the South Caucasus

Vepkhvia CHALABASHVILI¹

Abstract

States, as political actors, always maintain a certain urgency in their geopolitical environment. There are times when they are big and influential actors, and their roles may be relatively small at some point in history. Such an actor is Turkey, which due to its geographical location has many advantages, in addition to which Turkey borders the three newly formed countries in the region as a result of the collapse of the Soviet Union: Georgia, Armenia, and Azerbaijan (through Nakhichevan land border). If before the collapse of the Soviet Union, Turkey had to pursue a common policy in this region with its strategic partners and NATO, and wasn't following its own national interests, after the collapse of the Soviet Union, as a result, the emergence of new states in the South Caucasus has given Turkey new opportunities to present itself as a regional leader. The focus of this article is one of the driving forces in modern international politics - the Republic of Turkey is an accountable and trusted player on the South Caucasus chessboard, who enters the region under democratic principles and internationally recognized rules and he becomes a partner of any other global actors that also have interests in the South Caucasus and their interests align with Turkey's interests of the region, and these interactions are creating the climate for the world order.

Keywords: Turkey, Recep Tayyip ERDOĞAN, South Caucasus, USA, Chess moves.

Atıf İçin / For Citation: CHALABASHVILI, V. (2022). Turkey's "chess party" in the South Caucasus. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 293-308. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 25.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.03.2022

¹ PhD. (C); Georgian Technical University, Faculty of Law and International Relations, Department of International Relations and Politics, Tbilisi, Georgia

E-mail: vchalabashvili@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0506-4903

INTRODUCTION

The South Caucasus is a transit region for the Caspian Sea's energy resources, and trade corridor from Asia to Europe, allowing Turkey to connect with related nations in Asia, an excellent opportunity to establish economic and cultural relations, and with the expansion of its sphere of influence, Turkey may be given a chance to contribute to global policy-making, especially when its goals are based on solid security, economic and industrial development, and cultural ties. Taking advantage of these opportunities, Turkey has a fair goal to fit the role of regional leader and therefore it combines all these components following its national interests.

Theoretical Background: the article is based on the theories of realism and world order. Realism, as political realism, is a view of international politics that stresses its competitive and conflictual side. In this regard, the theorist Thomas Hobbes, who in his book "Leviathan" explains the similarities between man and state: "The creation of a state, although it gives people a way out of their natural state, it creates a new political problem at the state level. In a word, the natural state is transferred from the personal level to the level of the states and the problem of national and international security arises, which is caused by the anarchy of the international system" (Akobia, 2006). According to Hobbes, by solving one security problem, people (or states) mentally create another problem. That is why the management of the state needs to discuss the existing challenges and problems in many ways, the specific nature and implementation of decisions promptly is crucial to achieving the final result, for these reasons, Turkey's actions in a complex region such as the South Caucasus, where the interests of a global country such as Russia and the United States are represented with their national interests in the region can be compared to a "chess party".

In the context of realism an example given in the article is the foreign policy pursued by Turkey in Azerbaijan, thanks to which its military contingent is now deployed in Karabakh, and in addition Turkey's relation towards Armenia getting relatively soft. The examples I

have given of Turkey's policy towards Russia, the United States and NATO are also fully in line with the foundations of realpolitik.

The present paper is also based on Hadley Bull's theory "Is there order in world politics", according to which order is part of the historical experience of international relations, while modern states have formed and continue to form not only the system of states but also the international community.

Research Method: comparative analysis is a methodology within political science that is often used in the study of political systems, institutions or processes. This can be done across a local, regional, national and international scale (Stafford, 2013). Comparative method helped me to collect sufficient data and get analysis from them, this analysis directed me to develop my thoughts on this topic and answer the questions that has been raised around it. Some of the material is found in the writings of political scientists, sociologists, diplomats, and public figures, as well as in articles and papers by leading experts and government figures on the South Caucasus and the geopolitical situation there.

Turkey's Interests in the South Caucasus - Yesterday and Today

The new reality created after the collapse of the Soviet Union generated a new political environment in the South Caucasus, which turned out new opportunities for Turkey to expand its areas of state interest in the region. When we talk about Turkey and its foreign policy directions, it is necessary to take into account the opinions and assessments of prominent state figures, political scientists, and sociologists.

Zbigniew Brzezinski, one of the leading ideologues of US foreign policy, in his work "The Big Chessboard", lies down an excellent assessment of Turkey's role in the South Caucasus: "Brzezinski urges the US government to be careful not to alienate Turkey" (Brzezinski, 2014). Here, Brzezinski emphasizes Turkey's importance for stability in the South Caucasus region, which is a reality in practice, while urging the United States to have close and high-

quality ties with Turkey, which will give the United States more opportunities to create a stable environment in the region.

Turkey's direct competitors in the South Caucasus are Russia and the United States, which makes competition in the region even more complex. Turkey's actions in the South Caucasus are similar to the "Chess Party" in terms of its complexity and versatility. It seeks not to upset the balance with global players such as Russia and the United States, while at the same time strengthening its sphere of influence concerning all three countries in the South Caucasus. Turkey's support is visible in many respects, especially in the fields of economy and security, both bilaterally and trilaterally with neighboring Azerbaijan, be it the transfer of new transport equipment or equipment for rescue services or the armed forces. Turkey has repeatedly stated its support for Georgia's European integration, territorial integrity, and NATO membership, which is a vital support for Georgia, especially under the occupation and constant pressure from the Russian federation. Turkey's support is Trilateral relations are also common, for example, the Azerbaijan-Turkey-Georgia Trilateral Defense Ministerial was held in Georgia on October 5-6, 2021. The main goal of the Ministerial was regional security, defense cooperation, and discussion of plans: "We discussed current and future cooperation plans in the field of defense and security, as well as in other areas. From the perspective of Georgia, Azerbaijan, and Turkey, we discussed what we can do for the prosperity and stability of the region"(Ministry of Defence of Georgia, News, 2021) - After the Ministerial, said the Turkish Defense Minister, thus reiterating Turkey's role in the security and economic development of the South Caucasus.

Turkey's goal to be a leader in the region even summed up the results of Recep Tayyip Erdogan's meeting with Aliyev in Turkey after the end of the Karabakh conflict: "That would be good cooperation for the development of the region" (Interpressnews, 2020). Turkey understands very well that economic and political cooperation without security and trust cannot be the formula for the success of the region, so Turkey does not spare any effort to increase its positive role in the development of the region. The continuation of this topic is

an attempt to establish a 3 + 3 platform, which has recently been very relevant in the South Caucasus. This platform has gained relevance since Ankara, Tehran, and Moscow became more active in the region. This platform reads the desire to expel the West from the region and this is another example of how things are developing on the global stage in terms of world order: "This initiative is also an attempt to establish a new order in the South Caucasus, where Russia, Turkey, and Iran will try to create a kind of hierarchical order, where Russian hegemony will be inevitable, and Turkey and Iran will try to increase their influence as much as possible: "The 3 + 3 initiative is also a kind of anti-Western set-up based on anti-liberal ideas"(Avdalian, 2021).

Turkey has the most difficult and tense situation with Armenia among the countries of the South Caucasus, from the past to the recent Armenian-Azerbaijani conflict, in which Turkey is an ally and supporter of its brother Azerbaijan. Nevertheless, several efforts were made by Turkey to the Armenian side to begin the restoration of relations. At the same time, Turkey is the closest strategic partner and ally of the region to Azerbaijan, this relationship further strengthens Turkey's influence in the region and thus contributes to the growth of Turkey's influence. Even in the recent events in Karabakh, Turkey has openly supported Azerbaijan, which has made a great contribution to ending the conflict in the way we have today. However, this support was not so large that it caused obvious dissatisfaction in any country, even Russia. Turkey-Russia Joint Center Opens in Aghdam after conflict "A Turkish contingent participating in the Turkish-Russian Joint Monitoring Center is already in Azerbaijan" (Dargiakhli, 2021). The fact that the Turkish military contingent, even in small numbers, was officially deployed in the South Caucasus is a historic event and a statement by Turkey that it has interests in the region. Nevertheless, the deployment of the Russian-Turkish contingent does not mean the end of the Nagorno-Karabakh conflict, and the future of this region is still clouded. That is why Turkey considers it important for Turkey to have a military presence in the region, so that large and fundamental changes are not possible without it, which will leave it out of the game in the event of a possible redistribution of

influence. This calculation is also part of the move of Turkey's chess party. Despite all this, Turkey continues to gain a closer foothold in Karabakh, along with Azerbaijan, even in the post-conflict period. A clear example of this is Recep Tayyip Erdogan, et al. Aliyev inaugurated the construction of the Zangezur Corridor in October 2021, which involves connecting Azerbaijan by land with Nakhichevan, which was cut off from it, via the Syunik region of Armenia, which automatically means connecting by land with Turkey: "The President of Azerbaijan, Ilham Aliyev, and the President of Turkey, Recep Tayyip ERDOĞAN, laid the foundation for the construction of the Zangezur Corridor. The groundbreaking ceremony for part of the Jebrail-Zangilan-Aghbandi transport route, part of the Zangezur corridor, was held on October 26"(Tabula, 26, 10, 2021). With the launch of this corridor, Turkey will have a direct connection to Azerbaijan by land, which even a few years ago would most likely have been unthinkable even for any political analyst. This is one of the consequences of Recep Tayyip Erdogan's chess moves, however, is that there are even bigger and more far-reaching goals after these moves.

The interdependence of Georgia and Turkey contains only positive aspects. Due to the demarcation of the border during the Soviet Union, the legitimacy of the border in Turkish-Georgian relations is very high, so there are no questions about the disputed territories, which played one of the crucial roles in creating a positive atmosphere in the very first stage of the post-Soviet period. In addition, Georgia's Western course and aspiration to join the North Atlantic Alliance further strengthen relations between the two neighbors, which has a positive impact on relations between the two countries.

As I already mentioned, Iran is also one of the important players in the South Caucasus region, Iran's area of interest is the supply of gas and oil on the territory of Azerbaijan in the Caspian Sea. Also of interest to Iran are Georgian ports on the Black Sea, which allow export-import to the Western market, especially in the face of US and EU sanctions.

Iran has a lot in common with Armenia, they share a common border and both countries have friendly relations with Russia. That is why Turkey has to calculate not only the moves on the South Caucasus chessboard, but also abroad, with the states with which the interests intersect in the South Caucasus region: "There is a lot of talks that the Republic of Turkey, created by Atatürk, was based entirely on the European cadre, but it is worth noting the balance between Europe and the East. The country has maintained and improved relations with countries like Iran and Afghanistan" (Tektumanidze, 2021). For example, in the wake of the unresolved Karabakh events, Recep Tayyip Erdogan is ready to restore relations with Armenia: "Turkey is ready to gradually restore relations with Armenia, but for that, according to Recep Tayyip ERDOĞAN, it is necessary to develop relations based on the principles of respect for each other's territorial integrity and sovereignty" (Menagharishvili, 2021).

It will not be a surprise for anyone to see the South Caucasus region in the sphere of interest of a country like China. There is nothing new or unexpected in this: "Beijing's interest in the South Caucasus as a strategic region worthy of real attention is a recent development, prompted by Beijing's ambitious multibillion-dollar 'bet, which was built on the New Silk Road and where Georgia and the South Caucasus as a whole play a crucial role"(Chechire, 2015). So, for example, China is investing in infrastructure, energy, agriculture, logistics, and many other areas. "Investments from China to Georgia were first made in 2002. Since then, a total of 705.09 million has been implemented. USD investment as of 2020, a total of 204 companies with active participation with Chinese capital are registered in Georgia"(Ministry of Foreign Affairs of Georgia, Chinese Investments in Georgia, 2021).

There are cases when Turkey uses political, military-political, or economic moves with actors outside the region to establish a favorable position on the chessboard of the South Caucasus, which allows it to be a more accountable figure in the region. So, for example, we should not ignore the course of Turkey's foreign policy towards Afghanistan, especially in light of recent developments. Even though Turkey is fulfilling its obligations to the allies and also adhering to international norms, it is still pursuing an active foreign policy in the light of the crisis in

Afghanistan and is trying to pursue a policy in line with its national interests in this regard. Turkey has opted for a "tit for tat" policy against the Taliban in Afghanistan, which means: "If the Taliban take positive steps towards Turkey, then Turkey is ready to improve its relations with the Taliban"(Athamani, 2021).

It is worth mentioning once again Recep Tayyip ERDOĞAN's successful foreign policy moves outside the South Caucasus "chessboard" reinforce his position within the board and put him at an advantage over other players. When its allies closed embassies in Kabul after Afghan rule fell to the Taliban, the Turkish embassy continues to function, and Turkey cooperates with the Taliban to a certain extent, without leaving any Western friends dissatisfied. Finally, Turkey has once again demonstrated its foreign policy capabilities and flexibility in the wake of the Afghanistan crisis, manifested in balanced and consistent foreign policy steps towards Afghanistan while maintaining international parameters in terms of regional balance. Which makes the Turkish "Chess Party" even more complex and diverse in its foreign policy. It is noteworthy that during the past twenty years that the United States and NATO member states have been represented in Afghanistan with their military forces, one of the largest logistics lines of these forces has passed through the South Caucasus, through the Black Sea and Georgian airspace. Nowadays the world order system is undergoing transformation, and as Ernst-Otto Czempiel explains in his book (Czempiel, 2003), although the political impact of the Cold War was far greater and more global on the world than even World War II. The end of the Cold War paved the way for global change if the West and the East had previously competed with each other in armaments and the political, economic and other components had been relegated to the background, now leading countries are competing with the technology, economy, industry, cyber and other modern directions.

The above facts show that the interests of several countries in the South Caucasus region are obvious, which is a kind of chessboard for Turkey, where the "chess moves" made by Turkey so far are not so unsuccessful from today's point of view.

Recep Tayyip ERDOĞAN and NATO in International Politics

There are constant geopolitical changes in the world, for example during the Soviet Union, when there was a mainly bipolar system, the two strongest states (I mean the US and the USSR) balanced relations and a more predictable political environment, while the collapse of the Soviet Union and various changes, where several powerful states are already involved in large-scale geopolitical issues, forecasting is accordingly complicated. The goals of powerful countries or alliances are changing. So for example, the focus of the North Atlantic Alliance on China has increased significantly, at this time it is vital for the Alliance to fully and unconditionally support and stand by Turkey as one of its strongest allies. Turkey, as a member of NATO fully supports NATO's policy, however, there are topics on which member states need to discuss before Alliance makes the final decision. There were some topics where Turkey had a slightly different vision, but always was supporting Alliance and have been a trusted and reliable partner.

Turkey has some different viewpoints when it comes to its defense and security than the United States, the most powerful member of the alliance. The refusal to extradite Fethullah Gulen, who is still accused of plotting a military coup in 2016 in Turkey, over the refusal to extradite him to Turkey, Then there was the purchase of Russian S-400 air defense systems by the Turks in 2019, which caused obvious dissatisfaction with the USA and an open message from the US stated: "This move is outrageous for the US, and that Turkey will not be able to have S-400 anti-aircraft defense systems together with American F-35 fighter jets" (Marcus, 2019). Following this fact, the US Secretary of Defense personally spoke to his Turkish counterpart and explained that it is unacceptable for the US member state to have Russian air defense systems and at the same time US F-35 fighter jets, as this poses a danger that Russian special services will gain access to F-35 systems. At the same time, these

assessments were coming from the Pentagon. To which the Turkish Defense Minister responded in an open statement: "The purchase of the S-400 missile system does not mean a change in Turkey's strategic orientation" (Marcus, 2019). Then there was a relative calming of the situation and there was an attempt by NATO member states to further strengthen relations with Turkey. Poland and Albania signed individual contracts in 2021 for the purchase of Turkish unmanned aerial vehicles "Bayraktar", while Poland itself produces high-end unmanned aerial vehicles (WB Group). Latvia is also in active negotiations with Turkey to acquire the Bayraktars. In my view, these moves by NATO member states were a good attempt to strengthen relations with Turkey individually and increase the degree of trust to fill the gaps between Turkey and the Alliance. Turkey's contribution to NATO and European security is tremendous.

In September 2021, Recep Tayyip ERDOĞAN met with PUTIN again in Sochi, and according to news sources, the Turkish side may purchase additional Russian S-400s. The United States responded immediately to this fact, saying: "Further acquisition of Russian S-400s will lead to sanctions. The situation shows that Washington has its hands tied. This is not a good policy, but America will still do it because it has no alternative" (Friedlander, 2021).

The importance of Turkey's role in the region is becoming increasingly apparent amid Turkey's growing role in world politics. Recently, there was a misunderstanding between Turkey and the Alliance and the President of Turkey is sending a message to all allies to be more careful in their relations with Turkey and not to interfere in Turkey's affairs. One such clear example is the recent statement made by R. ERDOĞAN about the declaration of ten European ambassadors from Turkey as *Persona Nongrata*, when the ambassadors met with Recep Tayyip ERDOĞAN was called upon to immediately release from prison his opponent Osman Kabala, who was declared by Recep Tayyip ERDOĞAN an agent of George Soros and who has been imprisoned in Turkey since 2017. According to ERDOĞAN: "Turkey

should declare the ambassadors of 10 Western countries, including the United States, France, and Germany, persona non grata after they issued a joint statement for the release of jailed activist and businessman Osman Kavala" (Hurriyetdailynews, President ERDOĞAN Orders..., 2021). This event was taken very seriously by the members of the alliance, active involvement was observed by all allies to prevent Turkey from fulfilling this statement, as it would already be followed by an appropriate response from Western countries, which would inevitably lead to a deep political crisis. Two days after this announcement the disagreement was over: "The statement issued by the ambassadors of these countries on October 25 that they do not interfere in Turkey's internal affairs was assessed by President Recep Tayyip ERDOĞAN and he hoped that from now on the ambassadors will be more careful in their statements on Turkey's sovereign rights" (Radio Liberty, The President of Turkey has Reconsidered the Expulsion of Ambassadors, 2021).

Against the background of such a large-scale international policy, in the South Caucasus, as in its immediate neighborhood, Turkey is further increasing its political and economic influence, so that this influence must be in a positive context and further increase the confidence factor, allowing it to develop additional leverage in the region. Firmly establish itself and become one of the guarantors of security in the region.

This is evidenced by the Azerbaijan-Turkey-Georgia Tripartite Defense Ministerial held in Georgia on October 5, 2021, where the Turkish Defense Minister said: "In other parts of the world. For this reason, peace and stability in this region are important not only for us but for all countries in the region" (Eight Georgian-Turkey-Azerbaijan Defence Ministers Meeting, 2021).

All of the above is in line with Hadley Bull's theory of "is there order in world politics", according to which order is part of the historical experience of international relations, while modern states have formed and continue to form not only the system of states but also the international community.

Thus, Recep Tayyip ERDOĞAN's Turkish Chess Party is part of a kind of endgame, which means that strengthening Turkey's multilateral foreign policy while maintaining balance in the international arena brings relevant dividends to Turkey's role as a regional actor and guarantor of economic stability in international politics. Which will inevitably affect Turkey's growing influence in the South Caucasus, including its economic and security levers, and will enable it to more firmly establish itself as a loyal and trustworthy leader and partner in its neighborhood: "The main aspects of Turkey's South Caucasus policy are to strengthen the independence and sovereignty of the countries of the region and to support their efforts to integrate into Euro-Atlantic structures, as well as to maintain and strengthen regional cooperation and political and economic stability: Turkey has deep roots in historical and cultural ties with the South Caucasus, which is the bridge that connects Turkey with Central Asia" (Turkey's Relations with Southern Caucasus Countries,2021). This clearly shows Turkey's foreign policy vision towards the South Caucasus, which is why Turkey has always openly supported Georgia's territorial integrity and its aspirations in NATO and the EU. It is also one of the largest investors in Georgia, the closest economic and transit partner, one of the guarantors of stability and security in the region.

CONCLUSION

Recep Tayyip ERDOĞAN's "Chess Party" in the South Caucasus aims to provide the reader with a brief overview of the foreign policy pursued by Turkey in the South Caucasus during the post-Soviet period. In this particular article, the President and Turkey are referred to in the same context, because the individual is identified with the state and is fully in line with the principles of the theory of realism. The South Caucasus is a vitally important region for Turkey and vice versa, through which the Caspian Sea transports energy resources, the South Caucasus is also the largest trade corridor from Asia to Europe, and by controlling this region, Turkey's weight in the international arena doubles.

To the extent that many states, which are more powerful and ambitious than Turkey, have similar goals. Turkey has to make complex and at the same time witty moves while adhering to internationally recognized rules, which require a great deal of effort and prudent foreign policy. That is why Turkey makes decisions step by step, based on the situation and the existing reality so that its decisions will create a favorable atmosphere for Turkey around its geopolitical area.

Turkey has to pursue this policy against the background of competition from other powerful countries in the world, which is why the accuracy and complexity of the policy written by Erdogan are important. The President is doing all this in a positive context to ensure that Turkey is a guarantor of security for regional actors, as well as an economic partner and a long-term political ally.

REFERENCES

- Akobia, E. (2006). Theory of International Relations, Tbilisi State University, Tbilisi, p. 19.
- Ankara, News. (2021, October 23). President ERDOĞAN orders expulsion of 10 western envoys over Kavala Statement, Turkey, hurriyetdailynews, access at <https://www.hurriyetdailynews.com/president-erdogan- on 23.11.2021>
- Ataman, M. (2021, September 15). Turkish foreign policy towards Afghanistan, DAILY SABAH, access at <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/turkish-foreign-policy-towards-afghanistan on 25.11.2021>
- Avdaliani, E. (2021, October 11). Collective west will play little or no role in South Caucasus security initiatives, the initiative will be in the hands of Russia, Turkey, and Iran, Interpressnews, access at <https://www.interpressnews.ge/ka/article/678268-emil-avdaliani- on 15.11.2021>

Brzezinski, Z. (2014). *The great chessboard*, Artanuji edition, Tbilisi, p. 6.

Chechire, M. (2015, May 8). China's growing activity in Georgia, News For. Ge

<https://for.ge/view/152815/CineTis-mzad-aris-gaxdes-realuri-moTamaSe-saqarTvelosa-da-samxreT-kavkasiaSi.html> on 23.01.2022

Chempel, E. (2003). *World politics in the process of transition*, Lega, Tbilisi, pp.54-60

Dargiakhli, V. (2021, January 30). Turkish personnel who will participate in the Turkish-Russian joint monitoring center is already in Azerbaijan, policy, trend. az access at <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/> on 25.10.2021

Embassy of Georgia to the People's Republic of China, (2021, December 10). Chinese investments in Georgia. access at http://www.china.mfa.gov.ge/default.aspx?sec_id=1183&lang=1 on 10.12.2021

Friedlander, J. (2021, September 30). "The key takeaways from the ERDOĞAN-PUTIN meeting", *Atlantic Council*, access at <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/experts-react-the-key-takeaways-from-the-erdogan-PUTIN-meeting/> on 20.10.2021

Interpressnews, (2020, December 10). Recep Tayyip ERDOĞAN initiates the establishment of six platforms in the South Caucasus. Access at <https://www.interpressnews.ge/ka/article/632936-> on 10.12.2021

Marcus, J. (2019, July 12). Turkey defies US as Russian S-400 missile defense arrives, bbc.com, Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-48962885> on 20.11.2021

- Moriasu, K. & Tavshan, S. (2021, July 14). As NATO turns focus to China, embracing Turkey becomes challenge”, *Nikkei Asia*, Retrieved from <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/> on 25.10.2021
- Menagharishvili, Z. (2021, September 7). Relations between Yerevan and Ankara, *Netgazeti.ge*, Retrieved from <https://netgazeti.ge/news/561772/> on 20.11.2021
- Ministry of Defence of Georgia, News. (2021, October 6). Azerbaijan-Turkey-Georgia trilateral ministerial. Retrieved from <https://mod.gov.ge/ge/news/read/8442/azerbaijani-turqeti-saqartvelos-sammxrivi-tavdacvis-ministeriali-dasrulda> on 15.11.2021
- Ministry of Defence of the Republic of Turkey, (2021, October 5). Eight Georgian-Turkey-Azerbaijan defence ministers meeting was held in Telaviv. Retrieved from <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/5102021-14724> on 20.10.2021
- Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey. (2021, November 10). Turkey’s relations with Southern Caucasus Countries”, *mfa.gov.tr*. Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa on 10.11.2021
- News, Radio Liberty. (2021, October 26). Turkish president reconsiders expelling ambassadors. Retrieved from <https://www.radiotavisupleba.ge/a/31529576>. On 30.10.2021
- Tabula, News. (2021, October 26). Azerbaijan Ilham ALIYEV and Recep Tayyip ERDOĞAN laid the foundation of the Zangezur Corridor. Retrieved from <https://tabula.ge/ge/news/675098-ilham-alievma-rejep-taip-erdoghanma-zangezuris> on 10.11.2021

Teqtumanidze, N. (2021, February 1). Influence of Islamic and Republican Principles on Turkish foreign policy during ERDOĞAN`s rule. Europe-Georgia Institute, Retrieved from <https://egi.ge/ka/%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%90> on 15.10.2021

Stafford, A. (2013, November 14). Comparative analysis within political science, access at <https://www.e-ir.info/2013/11/14/the-value-of-comparative-analysis-within-political-science/> on 15.10.2021

Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışının Yaşam Doyumu ve Akademik Başarı Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma¹

Salih YEŞİL²

Sümeyye YILDIZ³

Başak ŞITAK⁴

Öz

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte hayatımız da buna paralel olarak çoğu yönden etkilenmektedir. Gelişen ve değişen teknolojiyle birlikte hemen hemen her şey daha çabuk ve kolay ulaşılabilir hale gelmiştir. Her şeye daha çabuk ulaşılabilir olmak tüketicinin satın almasında da etkili olmuş, satın alma davranışında büyük ölçüde değişiklikler meydana getirmiştir. Bunlardan en belirgin olanı çevrimiçi şekilde alışveriş yapmaktır. Bu alışveriş şekli dünyada ergin olan hemen her yaşta kişilerin kullandığı alışveriş yöntemidir. Bu yöntem insanların hayatını büyük ölçüde kolaylaştırmış, olumlu etkilemiş ve yaşamdan daha çok haz almalarına katkı sağlamıştır. Öte yandan kimi insanlar için de olumsuz bir durum olmuş, hastalık ve bağımlılık durumunu da beraberinde getirmiştir. Kişiyi ve insanlarla olan ilişkilerine zarar verip yaşamını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bunlar ışığında, mevcut çalışmada kompulsif online satın alma davranışının yaşam doyumu üzerindeki etkileri araştırılmış olup, çalışma 2020 yılında İnönü Üniversitesi'nde eğitim gören 384 öğrenciden Google formlar aracılığıyla online olarak toplanmış ve SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumunu ve akademik başarıyı negatif etkilemediği belirlenmiştir. Araştırmanın ele alınan bu yönünden

---

Atf İçin / For Citation: YEŞİL, S., YILDIZ, S. & ŞITAK, B. (2022). Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumu ve akademik başarı üzerine etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 309-332. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 01.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2022

¹ *Bu çalışmanın ilk hali 21-22 Aralık 2020 tarihinde düzenlenen 4. Uluslararası 19 Mayıs Yenilikçi Bilimsel Yaklaşımlar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye

E-mail: syes66@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3237-2258

³ Y.L. Öğr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye

E-mail: sumeyyeyildiz44@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-7162-4617

⁴ Y.L. Öğr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye

E-mail: basaksitak@outlook.com

ORCID: 0000-0001-7689-036X

daha önce incelenmemesi değerini ve önemini arttırmaktadır. Araştırma bulgularının literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kompulsif Satın Alma Davranışı, Yaşam Doyumu, Akademik Başarı

The Effect of Compulsive Online Purchasing Behavior on Life Satisfaction and Academic Success: A Study on University Students

Abstract

With the development of technology, our lives are affected in many ways in parallel with this. With the developing and changing technology, almost everything has become more quickly and easily accessible. Being able to access everything more quickly has also had an impact on the consumer's purchase, and has led to significant changes in purchasing behavior. The most obvious of these is shopping online. This form of shopping is a shopping method used by people of almost any age who are adults in the world. This method has greatly facilitated people's lives, positively influenced them and contributed to their greater enjoyment of life. On the other hand, it has also been a negative situation for some people, bringing with it a state of illness and addiction. It can damage a person and his relationships with people and negatively affect his life. In light of these, the effects of compulsive online buying behavior on life satisfaction were investigated in the current study and the study was collected online via Google forms from 384 students studying at İnönü University in 2020 and analyzed with the SPSS program. According to the results of the research, it has been determined that compulsive online buying behavior does not negatively affect life satisfaction and academic success. The fact that this aspect of the research has not been examined before increases its value and importance. It is expected that the research findings will contribute to the literature.

Key Words: Compulsive Buying Behavior, Life Satisfaction, Academic Success

GİRİŞ

Teknolojide yaşanan gelişmeler hayatımızı birçok yönden etkilemiştir. Gelişen teknoloji çoğu şeyi ulaşılabilir hale getirmiştir. Ulaşılabilirlikteki kolaylık tüketici satın alma davranışında değişiklikler meydana getirmiştir. Çevrimiçi yapılan alışveriş tüketicinin satın alma davranışındaki değişikliğin sebeplerinden ve dünyada hemen herkesin kullandığı alışveriş yöntemlerinden biridir. Bazı insanlar sırf ihtiyaç için bunu yaparken, bazı insanlar ise sadece taklit, öne çıkma, özenme gibi durumlardan dolayı çevrimiçi alışveriş yapmaktadır. Çevrimiçi alışveriş insanların büyük bir kısmını mutlu edebilir, yaşamlarını olumlu etkileyebilir, hayattan daha fazla zevk ve haz almalarını sağlayabilir fakat kimi insanlarda bu durum bağımlılık ve hastalık haline gelebilmektedir. Bu durum da insan ilişkilerine zarar verip, insanları olumsuz yönde etkileyebilir (Sönmez, 2019: 5).

Korur ve Kimzan (2015)'a göre kompulsif çevrimiçi satın alma davranışındaki *kompulsif* kelimesi sözlükte 'zorlayıcı' anlamına gelmektedir ve kişilere rahatsızlık veren, dürtüsel, dayanılması zor bir satın alma davranış bozukluğudur. İlişkilerde sıkıntı çıkarabilen, maddi ve manevi açıdan insanı zor duruma düşüren, gerektiğinde tedavisi dahi yapılabilen önemli bir psikiyatrik hastalık olarak da görülmektedir. Kompulsif çevrimiçi satın alma alışkanlığı engellenemez bir alışveriş yöntemidir ve çok genç yaşlardaki insanlarda görülmekle birlikte orta yaşlı insanlarda da bu alışkanlık gözlemlenebilmektedir (Bozdağ ve Alkar, 2018: 24).

Yaşam doyumu insanların yaşamının tümünden aldığı bir doyumdur. Kişinin mutluluğu ve refah düzeyidir. Kişinin yaşam doyumu yaşam kalitesiyle paralellik gösterir. Yaşam kalitesini etkileyecek pozitif ve negatif olgular yaşam doyumuna ulaşılması konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu durumda kişinin ailevi koşulları, medeni durumu, gelir ve eğitim düzeyi, kişinin fiziksel ve psikolojik tüm olguları yaşam doyumunu üzerinde oldukça etkilidir. Kişinin ayakları üzerinde durabilmesi, mutlu hissetmesi, idare edebilmesi ve yaptığı şeylerden zevk alması yaşam doyumunu belirtileridir (Gümüş, 2017, s. 342).

Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı ile ilgili literatür incelendiğinde konuyla alakalı çalışmalar görülmektedir. Yakın ve Aytekin (2018) internet alışkanlığının çevrimiçi kompulsif ve çevrimiçi anlık satın alma davranışlarına etkisini araştırmıştır. Bu etkinin demografik özelliklere göre farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Deniz (2019) yapmış olduğu benzer bir çalışmada, üniversite öğrencileri üzerine çevrimiçi kompulsif satın alma davranışına etki eden faktörler araştırılmıştır. Öğrencilerin çevrimiçi kompulsif satın alma davranışı ve buna etki eden faktörlerden olan öz saygı, yaşam doyumunu, sorunlu cep telefonu kullanımı gibi olgular esas alınıp araştırılmaya tabi tutulmuştur. Soydan (2015) üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile yaşam doyumunu ve depresyon arasındaki ilişkisini araştırmıştır. Ayrıca Türker (2019) yapmış olduğu "Parayla Saadet Olur Mu? Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışıyla İlgili Değişkenlerin İncelenmesi ve Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçe Uyarlanması" başlıklı tezinde dürtüsellik, internet bağımlılığı, materyalizm, yaşam doyumunu, yalnızlık, depresyon-anksiyete-stres değişkenlerinin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı ile ilişkisini araştırmıştır. Armağan ve Temel (2018) yaptığı araştırmada, Türkiye'de online kompulsif

alışveriş davranışı üzerine ampirik bir çalışma incelemiş olup çalışmada çevrimiçi alışveriş faaliyetinde bulunan tüketiciler hedef alınmıştır. Tüketicilerin çevrimiçi alışverişe ilişkin tutumlarının, demografik özellikler ile ilişkisi araştırılmıştır. Gündoğar vd. (2007) üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesini araştırmış ve bu çalışmada üniversite öğrencilerinin okudukları bölüm ile ilgili fikirleri, bölümde okuma sebepleri, bölümle alakalı çeşitli hoşnutluk düzeylerinin yaşam doyumları üzerine etkisini incelemişlerdir. Jiang ve Shi (2016) çevrimiçi ortamlarda gerçekleşen kompulsif satın alma davranışlarına yönelik üniversite öğrencilerini kapsayan bir çalışma yapmış; kompulsif satın almanın üniversite öğrencileri arasında %3.6 - %31.9 değişen bir oranla görüldüğünü saptamıştır. Sharif ve Khanekharab (2017) çevrimiçi alışveriş bağımlılığını araştırmış; alışveriş bağımlısı olan kişilerde kimlik problemlerinin fazla olduğu, yaşamdan doyum alamama, ruh durumunu iyileştirme istemiyle kompulsif satın almaya başvurulduğu; kadınların erkeklere, geliri fazlaların azlara, bekârların evlilere göre daha çok kompulsif satın alım yaptıkları görülmüştür. Duroy vd. (2014) kompulsif satın almanın daha çok erken yetişkinlik ve ergenlik döneminde meydana geldiği kompulsif satın alma ve aşırı internet kullanımı arasında bir ilişki olduğu ve bu tüketicilerin çevrimiçi alışveriş sitelerinde daha çok zaman geçirdikleri ve bağlı oldukları saptanmıştır.

Literatürdeki kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı ile ilgili alan çalışmalarından hareketle, bu çalışmada kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumunu ve akademik başarı üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Çalışma, İnönü Üniversitesinde gerçekleştirilen bir alan çalışması ile desteklenmiştir. Veriler öğrencilerden çevrimiçi anket formu yoluyla toplanmış ve SPSS programında analiz edilmiştir. Sonuçların genelde kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı özelde ise bireyler üzerindeki etkileri (yaşam doyumunu ve akademik başarı) açısından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Hayatın olağan akışı içerisinde yer alan her durum sosyal hayatımızı, akademik başarılarımızı ve iş yaşantımızı doğrudan etkilemektedir. Sebebi ise yaşamdan alınan doyum düzeyinin tüm hayatın içerisine tesir etmesidir. Bu tesir olumlu veya olumsuz etkiler bırakmaktadır. Konu öğrenciler bazında ele alındığında; yaşam doyumundaki olumlu

durumlar öğrencilerin akademik başarısını da pozitif yönde etkileyecekken; yaşanan olumsuz durumlar akademik başarıda negatif yönde etkilere yol açabilecektir. Öğrencilerin, akademik başarı konusu ile ilişkilendirilmesinin sebebi ise; çocuk yaştan itibaren hayatlarının büyük bir bölümünü eğitim süreci çerçevesinde şekillendirme zorunlulukları şeklinde açıklanabilecektir. Ayrıca literatüre bakıldığında, çalışmanın ele alındığı pencereden incelemiş farklı çalışmanın daha öce bulunmaması da bu çalışmanın değerini ve önemini arttırmaktadır. Tüm bunlar, literatüre katkı sağlayacağından dolayı dikkate değerdir.

1.KOMPULSİF VE KOMPULSİF ÇEVİRİMİÇİ SATIN ALMA DAVRANIŞI

Solomon vd. (2005) kompulsif kelimesi Endonezce bir kelime olup sözlükte “zorlayıcı” anlamına gelmektedir. Özellikle psikoloji bilim dallarında yapılan araştırmalarda kullanılan kompulsif kavramı 1980’lerin ilk yarısından sonra pazarlama literatüründe de kendini göstermiştir. Kompulsif, içinde bulundurduğu aşırılık ile tüketici davranışlarının karanlık bir ögesi haline gelmiştir (Eroğlu, 2015, s. 6).

O’Guinn ve Faber (1989)’e göre; psikiyatri, psikoloji, pazarlama ve ekonomi bilim dallarının ortak konusu olan kompulsif satın alma davranışı; şahsın kendisi ve etrafındaki diğer insanlara zarar verecek yönelimleri tekrar etmesine önderlik eden bir his veya süreç tecrübesine sahip olmak ya da kontrol edilmesi zor bir isteğe verilen reaksiyonların tümüdür (Yakın ve AYTEKİN, 2019: 202).

Takıntılı satın alma durumu olarak da tanımlanan kompulsif satın alma, zaman ilerledikçe artış gösteren bir olgu olmasından ötürü olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması sebebiyle; tüketici araştırmacılarının, psikologların ve ekonomi ile ilgili araştırma yapanların daima ilgisini çekmektedir (Horvath ve Birgelen, 2015: 4). Dittmar (2005)’ın yaptığı tanıma göre ise, kompulsif satın alma zararlı psikolojik ve maddi neticeleri olan ve işlevsel olmayan tüketici davranışıdır. Kompulsif satın alma uyarıcıların denetlenememesi sonucu satın alma davranışının takıntı durumuna gelmesi son zamanlarda sık rastlanılan tehlikeli bir durumdur. Kompulsif satın alma kişinin gereksinimleri olmamasına karşın takıntılı halde satın alma davranışı göstermesidir. Kompulsif satın alma davranışı sergileyen kişiler kendilerini daima bir şeyler satın almak durumunda hissederler ve bu

zorunlu durumu denetim altına alamazlar. Kişilerin alışverişi takıntılı ve zorunlu bir durum haline getirmeleri neticesinde ortaya çıkan kompulsif satın alma psikiyatrik bir durum olarak söylenebilir. Kişileri kompulsif satın alma davranışına iten etkenleri anlamak pazarlama için oldukça önem arz eder. Pazarlama biliminin amaçlarından biri de, bireylerin alışveriş serüvenlerinden zevk almasını sağlamak ve satın alma süreçlerindeki stresi en aza indirmektir. Bu sebeple de kişileri kompulsif satın alma davranışına yönlendiren etkenlerin belirlenmesi ve kompulsif tüketime etki eden etmenlerin kaldırılması gerekir (Bozbay ve Başlar, 2019: 334). Alışverişe olan bağımlılık ve kompulsif satın alma davranışı alışkanlıkları psikolojinin de içerisinde incelenmek için ele alınmıştır. Günlük yaşamda insanlar için finans aracı olan mamullerden kredi kartına ve paraya ait davranışların ölçülmesi, harcama ve tüketim davranışlarının saptanması, bütçe kısıtları ve materyalizm araştırmacılar tarafından çoğunlukla üstünde durulan konulardan biridir (Kaderli vd., 2017: 189). Müller (2013)'e göre, kompulsif tüketici davranışında çoğu zaman satın alınan ürünler ve faturaları gizlenmiş, bir yerde tutulmuşlardır ve satın alınan ürünlerin seyrek olarak kullanımı yapılmaktadır. Bu davranış, muazzam düzeyde negatif, psikolojik, sosyal, mesleki, maddi ve yasal problemlere yol açmaktadır. Kompulsif satın alma yapan kişiler genelde aşırı borçlulardır. Negatif neticelere rağmen uyumsuz satın almaları durdurmak için tekrar edilen çabalar başarı sağlamamaktadır çünkü bir hastalık ve takıntı haline gelmiştir (Aliçavuşoğlu ve Boyraz, 2019: 1804). Ayrıca kompulsif satın alma yönelimi ile kumara meyletme arasında pozitif bir ilişki olduğu söylenmektedir (Spinella vd., 2015: 654). Kompulsif satın alma bozukluğu dünya nüfusunun %2'sinde tespit edilmiştir ve çoğunluğu 35-40 yaş arası kadın bireylerden oluşan orta sosyal sınıfa mensup kişilerdir (Guerreschi, 2012). Kimi araştırmacılar sosyal, ekonomik ve aile etkenlerinin kompulsif satın alma bozukluğunun nedeninde önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür (Dell'Osso, 2008). Saptanan etkenler arasında kredi kartlarının sıklıkla kullanılabilirliği, televizyon şovları, artan tanıtıcı reklamlar ve internet üzerinden her türlü alışveriş imkânları bulunmaktadır. Bununla birlikte satın alma bozukluklarının, kökeninde bu değişkenlerin hastalığı ve bağımlılığı isteklendirdiği veya bu hastalığa sebep verdiği yüksek gelirli ülkelerde ortaya çıktığı gerçeğini de doğrulamaktadır (Black, 1996).

2.YAŞAM DOYUMU

İngilizce “life satisfaction” anlamından dilimize geçen yaşam doyumu, Türkçede “yaşam tatmini” ya da “yaşam memnuniyeti” olarak adlandırılmaktadır. İlk olarak 1961 senesinde Neugarten ve arkadaşlarının yapmış oldukları araştırmada ortaya çıkarılmıştır. Neugarten ve arkadaşlarına göre kişinin beklentileri ve yaşadıklarının karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan olgu yaşam doyumunu ifade etmektedir. Yani ne istediği ve ne beklediği durumlarının karşılaştırılmasıdır (Özer ve Karabulut, 2003: 72-74). Genel ifadeyle kişilerin yaşamlarından aldığı doyumu, tadı ifade eden yaşam doyumu, oldukça önem arz eden bir kavramdır. Küreselleşen dünyada günümüz yaşamı hızla değişim göstermektedir. Bu değişim beraberinde insan hayatını tehdit edecek birçok sıkıntılar da meydana getirmektedir. Değişime uyum sağlama noktasında bireyler sıkıntı yaşamaktadır. Bu sıkıntılı ortamda insanların yaşamdan aldıkları tat önemli bir rol oynamaktadır. Kişilerin sosyal ve çalışma hayatlarından aldıkları doyum onların enerjilerini etkileyecek, yaşamlarında olumlu veya olumsuz etkiler tutum ve davranışlarında etki gösterecektir (Naktiyok, 2019: 59). Morgenstern (2004)’e göre; insanların sıhhatli ve verimli bir şekilde sosyal ve iş hayatlarını sürdürmeleri, yaşam doyumunun olumlu şekilde olmasıyla ilişkilidir. Aynı zamanda iş görenlerde yüksek verimlilik, nitelikli iş yaşamı, stres yönetimi, moral, isteklendirme, uzun süren iş hayatı gibi faktörler kişiyi pozitif yönde etkileyecektir. “Yaşamak için çalışmak” anlayışı yaşam doyumunu için örnek alınabilir (Naktiyok, 2019: 60). Yaşamın bir bütün ve sübjektif olarak değerlendirilmesi olan yaşam kalitesi, kişinin kendi hayatıyla ilgili doyumunu yorumlaması olarak da tabir edilmektedir. Yaşam şeklinin sosyal görünüşündeki problemleri değerlendiren, maddi ve manevi ilkeleri içeren; yaşam normu, ev kalitesi, kişinin yaşadığı komşuluk bağlantıları, iş tatmini ve diğer birçok etmeni içerisinde barındıran bir kavramdır. Sübjektif bir kavram olan yaşam kalitesi kişinin kendisi tarafından değerlendirilmektedir ve yaşamında etki gösteren boyutların her biri değerlendirmede bulunmaktadır (Kaya, 2004). Yaşam tatmini görüşünün idrak etme seviyesi kişiden kişiye çeşitlilik göstermektedir. Günlük yaşamdan mutluluk ve haz duymak, hedeflere ulaşma, hayatı anlamlı bulmak, hedeflere ulaşma mevzusunda

uzlaşma, fiziksel olarak kişinin kendisini iyi hissetmesi, olumlu kişisel kimlik, ekonomik güvenlik ve sosyal ilişkiler gibi ögeler de yaşam tatminine etki etmektedir (Keser, 2005).

Yaşam doyumu ile ilgili literatürde birçok tanım mevcuttur bunlardan bazıları şunlardır;

- Softa (2015)'a göre; yaşam doyumu, kişinin hayattan arzuladığı ile elde ettiği arasında mukayese yapması sonucu elde edilen duygudur (Naktiyok, 2019: 57).
- Tel (2011)'e göre; yaşam doyumu, mutluluk, moral, isteklendirme vb. durumlar açısından iyi olma durumudur (Naktiyok, 219: 58).
- Yaşam doyumu, bireyin yaşamındaki tüm aktivitelere, sorumluluklara, hedeflerini başarma düzeylerine ilişkin tutumunun, duygularının ve hissettiklerinin bütünleşmesidir (Sung, 2003: 1094).
- Yaşam doyumu, kişinin pozitif ve negatif durumlarını tartması sonucunda oluşan duyguları ve ruh halini temsil etmektedir (Sardjoska, 2012:139).
- Lee' e göre ise, yaşam doyumu; kişinin sosyal ve çalışma alanlarında genel olarak algıladığı mutluluk ve memnuniyet olgusudur (Doğan, 2015: 48).
- Diener (1984)'e göre; kişinin mutlu olması ile ilgili kavramlardan subjektif iyi oluşun kognitif doğrultusunu özümlemektedir. Subjektif iyi oluş insan hayatını kognitif ve duygu bağlamında ölçmesi ve değerlendirmesi olarak bilinir. Bu ölçme ve değerlendirme, hadiselere verilen duygusal reaksiyonları ve doyumun kognitif değerlendirmesini içermektedir (Dost Tuzgöl, 2007: 133).
- Yaşam doyumu, kişilerin beklentilerini şu anki durumla mukayese etmesiyle ortaya çıkan bir olgudur. Yaşam doyumu insanların yaşamını ve yaşamlarının tüm boyutlarını kapsamaktadır. Diğer yandan insanların ruh sağlıkları, hayattan aldıkları zevk bir doyum olarak da karşımıza çıkmaktadır (Gümüş, 2017: 341).

2.1.Yaşam Doyumunu Etkileyen Faktörler

Yaşam doyumu insanların hayatına tamamıyla yön vermektedir. İş ve sosyal hayatta olumlu ve olumsuz davranış sergilemelerine sebebiyet verebilir. Yaşam doyumu yüksek seviyedeki bireylerin ilişkilerinde, mesleki hayatlarında, eğitim hayatlarında, özel hayatlarında, sosyal hayatlarında kısacası yaşamın her anında daha başarılı olduğu

görülmektedir. Ruh ve fizik olarak da daha iyi oldukları bilinmektedir (Merkas vd., 2011: 107).

•*Kişisel ve Demografik Faktörler:*

Kişinin görmüş olduğu eğitim, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve kültür gibi özellikler yaşam doyumu üzerinde etki göstermektedir. Kişisel özellikleri ile olumlu bir bakış açısına sahip olan insan yaşam doyumu da pozitif yönlüdür, hayattan her zaman için zevk alır, aynı zamanda kişisel özellikleri ile olumsuz bakış açısına sahip olan bireyde ise yaşam doyumu negatiftir, hayata olumsuz yaklaşır, memnuniyetsizdir (Naktiyok, 2019: 61).

•*İş ile İlgili Faktörler:*

Kişiyeye yüklenen iş yükü, aldığı ücret, ikramiye, terfi, işin niteliği, zorluğu gibi özellikler kişiyeye olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Bunlar insanın yaşama olan doyumunda farklılık gösterir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 8).

•*Çevresel Faktörler:*

Kişinin toplumdan aldığı kültür, üye oldukları gruplar, edindikleri arkadaşlıklar, aile ve akraba ilişkileri de yaşam doyumunda etki edecektir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007: 8).

•*Akademik başarı:*

Öğrencilerin eğitim ve öğrenim hayatları boyunca belki de en profesyonel ve yoğun şekilde eğitim gördükleri durumda akademik başarılarının kötü olması, mezun olamama, okulu uzatma, derslerden kalma korkusu yaşamalarına ve güç bir durumdan geçerek gördükleri eğitim ve öğrenim olanağını yitirme korkusu duymalarına sebep olabilmektedir (Dost Tuzgöl, 2007: 140).

3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1.Araştırmanın Amacı ve kapsamı

Çalışmanın amacı, üniversitelerde kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumu ve akademik başarı üzerindeki etkilerini ele almak ve araştırmaktır. Bu amaçla üniversite öğrencilerine anket çalışması uygulanmıştır.

3.2.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumu ve akademik başarı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

Singh ve Nayak (2016)'a göre sürekli devam eden bir kompulsif satın alma davranışının kaçınılmaz sonucu anksiyete, depresyon ve borç gibi istenilmeyen durumları doğurabilir. Q'Guinn ve Faber (1989)'e göre ise aşırı ölçüde borç oluşturan kompulsif alıcılar borcun ödenemediği durumlarda ailelerinde, kendisinde, çevresinde ve karşıdaki alacaklılarda duygusal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkarabileceğinden ötürü kişinin yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. Bu bilgiler ışığında ilgili aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Kompulsif satın alma davranışı yaşam doyumunu negatif etkiler.

Kaderli vd. (2017) 'ne göre kompulsif satın alma davranışı gösteren tüketicilerin özelliklerinden biri de parayı, başarı ve güç ile sembolize etmeleridir. Bu tür kişiler genelde toplum tarafından kabul görmeyi beklediklerinden dolayı ve benlik kaygılarını giderebilmek amacıyla kompulsif satın alma davranışı göstermektedir

Roberts ve Jones (2001)'a göre insanlar alışveriş yaptıklarında kredi kartı kullanmayı ve daha çok harcamayı severler, bu durum gerçek dışı ve soyut olan bir para kullanılması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte başarısız olma endişesi, güvensizlik ve kendini yetersiz sanma vb. olumsuz duygulara yol açmaktadır. . Bu bilgiler ışığında ilgili aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Kompulsif satın alma davranışı akademik başarıyı negatif etkiler.

3.3.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcılar “Malatya İnönü Üniversitesi; Fen Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tıp Fakültesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Meslek Yüksek Okulu, İletişim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu’nda” eğitim gören 36709 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğü hesaplarken %95 güven düzeyi göz önünde bulundurulduğunda minimum 384 öğrenciye ulaşılması belirlenmiştir. Örneklem sayısının saptanmasında Sekaran (1999)’ın tablosundan faydalanılmıştır. Anketler öğrencilere 01.08.2020 - 01.11.2020 tarihleri arasında Google formlar aracılığıyla online olarak gönderilmiş ve gönüllülük esas alınmıştır. Çalışma kapsamında 400 öğrenciye anket uygulanmış ve bunlardan 384’ü dikkate alınmıştır.

3.4.Araştırmada Veri Toplama Aracı

Araştırmada ölçek güvenirliği de sorgulanmıştır. Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları problem-çatışma-nüks alt ölçeği için .95, düşünceyle meşgul olma alt ölçeği için .78, duygu düzenleme alt ölçeği için .93, geri çekilme alt ölçeği için .87 ve tolerans alt ölçeği için .90 bulunmuştur. Ölçek genelinde ise bu değer .95’tir. Özetle, bulgular Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yüksek seviyede güvenilir olduğunu kanıtlamıştır. Bu çalışmada yaşam doyumu ölçeğinin alphası .84 bulunmuştur Araştırmada kullanılan kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı ölçeği, Bozdağ ve Yalçınkaya Alkar (2018) “Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeğinin Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışına Uyarlanması” adlı çalışmasından alınmıştır. Yaşam doyumu ölçeği için ise, Dağlı ve Baysal (2016) “Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” adlı çalışmadan yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerde her bir önerme için “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerini içeren 5’li Likert tipinde bir yelpaze kullanılmıştır. Akademik başarı öğrencilerin akademik ortalamalarıyla ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca

katılımcılara yönelik olarak demografik bilgilerini ortaya koymaya yönelik sorularda sorulmuştur.

3.5. Veri Analizi ve Güvenilirlik

Araştırma için kullanılan ölçeğin uygulanmasından sonra ulaşılan veriler bilgisayara aktarılmış, SPSS programı kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Tablo 1’de ankette yer alan ölçeklerin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları verilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan rakamlara bakıldığında yapılan ölçeğin büyük ölçüde güvenilir olduğu söylenebilir. Ölçekler güvenilir ve geçerli olduğu için faktör analizi yapılmamıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalar incelediğinde de yaptığımız analizler ile incelemelerinin yapıldığı görülmüştür. Buna örnek olarak Bozdağ ve Yalçınkaya Alkar (2018)’in çalışması verilebilir.

- **Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı boyutları**
Problem-Çatışma-Nüks, Düşünceyle Meşgul Olma, Duygu Düzenleme, Geri çekilme, Tolerans olmak üzere 5 alt boyut, 27 sorudan oluşmaktadır.
- **Yaşam doyumu boyutları**
Tek boyut, 5 sorudan oluşmaktadır.

Tablo 1. Ölçeklerin Cronbach Alpha Güvenilirlik Katsayıları

Ölçekler	Cronbach Alpha Katsayısı
Problem-Çatışma-Nüks	,955
Düşünceyle Meşgul Olma	,742
Duygu Düzenleme	,868
Geri Çekilme	,911
Tolerans	,901
Yaşam Doyumu	,833

4.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde veri analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılan öğrencilerin öncelikle demografik özelliklerine yönelik sonuçlar aktarılmış ve sonrasında ise korelasyon ve regresyon analizi sonuçları açıklanmıştır.

4.1.Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

Aşağıdaki tabloda katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizi sonuçları yüzdesel dağılım olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklere Göre Yüzdesel Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Medeni Durum	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	199	51,8	Evli	43	11,2
Erkek	185	48,2	Bekar	341	88,8
Toplam	384	100	Toplam	384	100
Yaş	Sayı	Yüzde (%)	Gelir Durumu	Sayı	Yüzde (%)
17-20	79	20,6	100-400	92	24,0
21-24	187	48,7	401-700	87	22,7
25-28	73	19,0	701-1000	35	9,1
29-32	22	5,7	1001-1300	40	10,4
33+	23	6,0	1301+	130	33,9
Toplam	384	100	Toplam	384	100
Sınıf	Sayı	Yüzde (%)	Akademik Ortalama	Sayı	Yüzde (%)
Hazırlık	7	1,8	1.00-1.60	5	1,3
1	35	9,1	1.61-2.20	35	9,1
2	76	19,8	2.21-2.80	159	41,4
3	68	17,7	2.81-3.40	144	37,5
4	107	27,9	3.41-4.00	41	10,7
Diğer	91	23,7	Toplam	384	100
Toplam	384	100			

Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışının Yaşam Doyumu ve Akademik Başarı Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Öğrenim Türü	Sayı	Yüzde (%)	Öğrenim Şekli	Sayı	Yüzde (%)
Yüksekokul	102	26,6	I: Öğretim	251	65,4
Fakülte	282	73,4	II. Öğretim	84	21,9
Toplam	384	100	Uzem	49	12,8
			Toplam	384	100

Araştırmaya katılanların; cinsiyetleri Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 51,8 (199 kişi) kadın, % 48,2’u (185 kişi) erkektir. Medeni durumları Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 11,2 (43 kişi) evli, %88,8 (341 kişi) bekârdır. Yaşları Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 20,6 (79 kişi) 17-20, % 48,7 (187 kişi) 21-24, % 19 (73 kişi) 25-28, % 5,7 (22 kişi) 29-32, % 6 (23 kişi) 33+ yaşındadır. Gelir durumları Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 24 (92 kişi) 100-400 TL, % 22,7 (87 kişi) 401-700 TL, % 9,1 (35 kişi) 701-1000 TL, % 10,4 (40 kişi) 1001-1300 TL, % 33,9 (130 kişi) 1300+ TL gelir durumuna sahiptir. Sınıfları Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 1,8 (7 kişi) hazırlık, % 9,1 (35 kişi) 1. Sınıf, % 19,8 (76 kişi) 2. Sınıf, % 17,7 (68 kişi) 3. Sınıf, %27,9 (107 kişi) 4. Sınıf, %23,7 (91 kişi) diğer sınıf grubundadır. Akademik ortalamaları Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 1,3 (5 kişi) 1.00-1.60, % 9,1 (35 kişi) 1.61-2.20, % 41,4 (159 kişi) 2.21-2.80, % 37,5 (144 kişi) 2.81-3.40, % 10,7 (41 kişi) 3.41-4.00 aralığındaki ortalamalara sahiptir. Öğrenim türleri Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 26,6 (102 kişi) yüksekokul, % 73,4 (282 kişi) fakülte öğrencisidir. Öğrenim şekilleri Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan toplam 384 öğrencinin % 65,4 (251 kişi) I. Öğretim, % 21,9 (84 kişi) II. Öğretim, % 12,8 (49 kişi) UZEM öğrencisidir.

4.2.Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmada regresyon analizlerinden önce araştırmanın değişkenleri arasında korelasyon analizine bakılmış ve sonuçlar Tablo 3 ve 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Davranışı, Yaşam Doyumunu ve Akademik Başarıya İlişkin Korelasyon Analizi

<u>Değişkenler</u>									
	Ort.	S.S	1	2	3	4	5	6	7
			PÇN	DM	DD	GÇ	TÖL	YD	AO
PÇNKORT	1,9593	,97276	1						
DMOORT	2,9809	,99473	,367**	1					
DDORT	2,5534	1,08744	,615**	,534**	1				
GÇORT	2,0814	1,08291	,841**	,409**	,563**	1			
TÖLORT	2,2667	1,07384	,847**	,480**	,675**	,807**	1		
YDORT	3,0807	,86706	,152**	,094	,102*	,130*	,096	1	
AORT	3,4714	,85148	-,047	,080	,014	-,011	,001	,081	1

** Kolerasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (2-yönde).

* Kolerasyon 0.05 düzeyinde anlamlı (2-yönde).

“pçnkort: problem-çatışma-nüks ortalama, dmoort: düşünceyle meşgul olma ortalama, ddort: duygu düzenleme ortalama, gçort: geri çekilme ortalama, tölort: tolerans ortalama, ydort: yaşam doyumunu ortalama, aort: akademik ortalama.”

Tablo 3'e göre; kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks ($r=,152$ $p<0.01$), duygu düzenleme ($r=,102$, $p<0.05$), geri çekilme ($r=,130$, $p<0.05$) boyutları ile yaşam doyumunu arasında düşük düzeyde pozitif anlamlı bir ilişki varken; düşünceyle meşgul olma ($r=,094$, $p>0.05$), tolerans ($r=,096$, $p>0.05$) ile yaşam doyumunu arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks ($r=,047$, $p>0.05$), düşünceyle meşgul olma ($r=,080$, $p>0.05$), duygu düzenleme ($r=,014$, $p>0.05$), geri çekilme ($r=-0,11$, $p>0.05$), tolerans ($r=,001$, $p>0.05$) boyutları ile akademik ortalama arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.

4.3.Regresyon Analizi Sonuçları

Bu bölümde araştırmanın temel hipotezlerini test etmeye yönelik olarak çoklu regresyon analizleri yapılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmanın H1 ve H2 hipotezlerini test etmek için çoklu regresyon analizi uygulanmış ve Tablo 4 ve 5’de sunulmuştur.

Tablo 4. Yaşam Doyumunu Etkileyen Faktörlere İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken:	Yaşam Doyumu			
	β	p	R ²	F
PÇNKORT	,232	,040	,032	2,488
DMOORT	,067	,280		
DDORT	,023	,753		
GÇORT	,042	,677		
TÖLORT	-,181	,099		

“pçnkort: problem-çatışma-nüks ortalama, dmoort: düşünceyle meşgul olma ortalama, ddort: duygu düzenleme ortalama, gçort: geri çekilme ortalama, tölort: tolerans ortalama.”

Yaşam doyumunda problem-çatışma-nüks etme, düşünceyle meşgul olma, duygu düzenleme, geri çekilme, tolerans değişkenleri toplam varyansın (%3,2)’sini açıklamaktadır. Tablo incelendiğinde, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks boyutu ($\beta=,232$; $p<0,05$) yaşam doyumunu pozitif etkilerken, düşünceyle meşgul olma ($\beta=,067$; $p>0,05$), duygu düzenleme ($\beta=,023$; $p>0,05$), geri çekilme ($\beta=,042$; $p>0,05$), tolerans ($\beta=,-181$; $p>0,05$) boyutlarının yaşam doyumunu üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Buna göre; **H1: “Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı yaşam doyumunu negatif etkiler”** hipotezi kısmen (Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks boyutu sadece) kabul edilmiştir.

Tablo 5. Akademik Ortalamayı Etkileyen Faktörlere İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken:	Akademik Ortalama			
	β	p	R ²	F
PÇNKORT	-,179	,114	,015	1,176
DMOORT	,092	,141		
DDORT	,001	,987		
GÇORT	,042	,673		
TÖLORT	,073	,508		

“pçnkort: problem-çatışma-nüks ortalama, dmoort: düşünceyle meşgul olma ortalama, ddort: duygu düzenleme ortalama, gçort: geri çekilme ortalama, tölort: tolerans ortalama.”

Akademik ortalamada problem-çatışma-nüks, düşünceyle meşgul olma, duygu düzenleme, geri çekilme, tolerans değişkenleri toplam varyansın (%15)’ini açıklamaktadır. Tablo incelendiğinde, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks ($\beta=-,179$; $p>0,05$), düşünceyle meşgul olma ($\beta=-,092$; $p>0,05$), tolerans ($\beta=-,073$; $p>0,05$), duygu düzenleme ($\beta=-,001$; $p>0,05$), geri çekilme ($\beta=-,042$; $p>0,05$) boyutları akademik ortalamayı anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Buna göre; **H2: “Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı akademik ortalamayı negatif etkiler”** hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ve değişmeler hayatımızı birçok yönden olumlu, olumsuz etkilemiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte, birçok şey çabuk ulaşılır hale gelmiştir. Ulaşılabilirlikteki kolaylık tüketici satın alma davranışında değişiklikleri de birlikte getirmiştir. Online alışveriş de en önemlilerinden biridir. Çevrimiçi yapılan alışveriş, tüketici satın alma davranışındaki değişikliğin sebeplerinden olmakla birlikte hemen herkesin kullandığı alışveriş metodlarından biridir. Çevrimiçi alışveriş, insanları mutlu edebilir, yaşamlarını olumlu etkileyebilir, hayattan daha fazla zevk ve haz almalarını sağlayabilir fakat bazı insanlarda ise bu durum bağımlılık haline gelmiş bu durumda

hastalığı beraberinde getirmiştir. Bağımlılık durumu haline gelmiş kompulsif satın alma davranışı insanlarla olan ilişkilere zarar verip, insanları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Tüm bunlar ışığında, bu araştırmada kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumu ve akademik başarı üzerindeki etkileri araştırılmaya tabi tutulmuştur. Veriler öğrencilerden çevrimiçi google formlar anket yöntemiyle toplanmış ve SPSS programında analiz edilmiştir. Sonuçların genelde kompulsif çevrimiçi satın alma davranışı özelde ise bireyler üzerindeki etkileri açısından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle literatür incelendiğinde, Romanya’da Bighiu vd. (2015) tarafından yapılan “İnternette Zorlayıcı Satın Alma Davranışı” isimli çalışmada anket yöntemi kullanılmış olup İktisat ve İşletme Fakültesi'nde okuyan ve çevrimiçi satın alım yapan 100 Romen öğrenciye ulaşılmıştır. Çalışma zorlayıcı satın alma davranış bozukluğunun olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Yanıtların analizi incelendiğinde örneklemin %13'ünün gerçekten de bu bozukluğun özelliklerini sunduğunu ve kompulsif alıcıların çoğunluklu kadınlar olduğuna dair önceki çalışmaları doğruladığını da ortaya çıkarmaktadır. Zhang vd. (2017) tarafından yapılan “Kompulsif Satın Alma ve Yaşam Kalitesi: Erken Orta Yaştaki Yetişkinler Arasında Kompulsif Satın Almanın Parasal Maliyetinin Bir Tahmini” adlı psikolojik bir çalışma da ise ortalama 43 yaşında olan kadın ve erkek grupları için kompulsif satın almanın parasal maliyetini tahmin etmek birincil amaç olmuştur. Doğrusal regresyon analizleri, ilgili demografik ve psikososyal faktörlerin kontrol edilmesine rağmen, kompulsif satın almanın yaşam kalitesi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermiştir.

Bazı çalışmalar bulunsa da incelediğimiz perspektiften benzer çalışmalar yoktur. Tüm bunları göz önüne aldığımızda, literatüre sağlayacağı katkıyı anlamak açısından dikkate değerdir.

Araştırma hedeflerine yönelik oluşturulan hipotez testi bulguları aşağıda özetlenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

- Araştırmanın **birinci hipotezi (H1)**, Kompulsif satın alma davranışı yaşam doyumunu negatif etkiler şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre, H1 hipotezi (kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının problem-çatışma-nüks boyutu

sadece) kısmen kabul edilmiştir. Bu durum, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumunu sadece problem, çatışma ve nüks açısından olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

- Araştırmanın *ikinci hipotezi (H2)*, Kompulsif satın alma davranışı akademik ortalamayı negatif etkiler şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre, H2 hipotezi desteklenmemiştir. Bu durum, kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının akademik ortalama üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışma özellikle kompulsif çevrimiçi satın alma davranışının yaşam doyumunu ve akademik ortalama üzerindeki etkilerini ele almak açısından literatüre büyük katkı sağlaması kaçınılmazdır. Ayrıca çalışmanın sadece İnönü Üniversitesi'nin belirli fakültelerde yapılması çalışmanın bulgularının genelleştirilmesi yönünden önemsenmesi gereken bir konudur. İleride yapılacak olan çalışmaların ise farklı illeri içeren örneklem grubunu genişleterek yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aliçavuşoğlu, Ç. & Boyraz, E. (2019). Takıntılı tüketim: Tek ürüne yönelik kompulsif satın alma davranışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1800-1814.
- Armağan, E. & Temel, E. (2018). Türkiye'de online kompulsif alışveriş davranışı üzerine ampirik bir çalışma. *Dokuz Eylül University Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, 20(4).
- Bighiu, G., Manolică, A. & Roman, C. T. (2015). Compulsive buying behavior on the internet. *Procedia Economics and Finance*, 20, 72-79.
- Black D. W. (1996). Compulsive buying: A review. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 57 (ek sayı 8), 50-55.
- Black D. W. (2001). Compulsive buying disorder: Definition, assessment, epidemiology and clinical management. *CNS Drugs*. 15(1). 17-27.
- Bozbay, Z. & Karakuş Başlar, E. (2019). Genel kişilik özellikleri, materyalizm ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Pamukkale University Journal Of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37).
- Bozdağ Türker, Y. (2019). Parayla saadet olur mu?: Kompulsif çevrimiçi satın alma davranışıyla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve bergen alışveriş bağımlılığı ölçeği'nin türkçe uyarlanması (Doctoral Dissertation, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Bozdağ, Y. & Alkar, Ö. Y. (2018). Bergen alışveriş bağımlılığı ölçeği'nin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışına uyarlanması. *Bağımlılık Dergisi*, 19(2), 23-34.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 15(59).
- Dell'Osso, B., Allen, A., Altamura, C., Buoli, M. & Hollander, E. (2008). Impulsive-compulsive buying disorder: Clinical overview. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 42(4). 259-66.

- Deniz, E. (2020). Üniversite öğrencilerinde çevrimiçi kompulsif satın alma davranışına etki eden faktörlerin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 209-226.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Buletin*, 95 (3), 542-575.
- Dittmar, H. (2005). Compulsive buying - a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal Of Psychology*, 96, 467 - 491.
- Doğan, S. (2015). Yaşam doyumu, seçme konular. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- Duroy, D., Gorse, P., Lejoyeux, M. (2014), Characteristics of online compulsive buying in Parisian students. *Addictive Behaviors*, 39, 1827-1830.
- Eroğlu, F. (2015). Kompulsif satın alma eğiliminde kişisel faktörlerin, postmodern tüketim şekillerinin ve bir pazarlama çabası olarak reklamın rolü (Doctoral Dissertation, Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi).
- Guerreschi C., 2012. Le nuove dipendenze, Società Italiana di intervento sulle patologie compulsive.
- Gümüş, S. (2017). Hizmet pazarlaması (sağlıkta güncel konular, inceleme ve deneyimler). Hiperlink Eğit. İlet. Yay. San. Tic. Ve Ltd. Sti..
- Gündoğar, D., Gül, S. S., Uskun, E., Demirci, S. & Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10(1), 14-27.
- Horvath, C. & Birgelen, M. (2015). The role of brands in the behavior and purchase decisions of compulsive versus noncompulsive buyers. *European Journal Of Marketing*, Vol. 49 No: 1/2, Pp. 2-21.

- Jiang, Z. & Shi, M. (2016), Prevalence and co-occurrence of compulsive buying, problematic Internet and mobile phone use in college students in Yantai, China: relevance of self-traits. *BMC Public Health*, 16, 1211-1219.
- Kaderli, Y., Armağan, E. A. & Küçükkambak, S. E. (2017). Y kuşağının kompulsif satın alma davranışına etki eden faktörler üzerine bir araştırma. *Istanbul University Journal Of The School Of Business Administration*, 46(2).
- Kaya M. (2004). Ankara'da 112 acil yardım hizmetleri sağlık çalışanlarının öznel yaşam kalitelerinin değerlendirilmesi. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, Ankara, 14(4): 9-18.
- Keser A. (2005). İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2): 52-63.
- Korur, M. G. & Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif satın alma eğilimi ve alisveris sonrası pısmanlık ilişkisinde kontrolsüz kredi kartı kullanımının rolü: AVM müşterileri üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi= Journal of Consumer and Consumption Research*, 8(1), 43.
- Lee, H., Hwang, S., Kim, J. & Daly, B. (2004). Koreli hemşirelerin yaşam doyumunun belirleyicileri. *İleri Hemşirelik Dergisi*, 48 (6), 632-641.
- Merkaš, M., Raboteg-Šarić, Z. & Miljković, D. (2011). The relation of intrinsic and extrinsic aspirations to adolescent life satisfaction. In *The Human Pursuit Of Well-Being* (Pp. 107-119). Newyork: Springer, Dordrecht.
- Morgenstern, J. (2004). İki bir arada: İş hayatında verimlilik ve tatmin. (A. Ö. Tüzel Çev.). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Müller, A., Arikian, A., De Zwaan, M. & Mitchell, J.E. (2013). Cognitive-behavioural group therapy versus guided self-help for compulsive buying disorder: A preliminary study. *Clinical Psychology And Psychotherapy*, 20 (1), 28-35. Doi: 10.1002/Cpp.773.
- Naktiyok, S. (2019). Örgütsel stres & Yaşam doyumu. Ankara: Gazi Kitabevi, 140.

- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J. & Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal Of Gerontology*.
- O'guinn, T.C. & Faber, R.J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal Of Consumer Research*, 16 (2), 147–157.
- Özdevecioğlu, M. & Aktaş, A. G. A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (28).
- Özer, M. & Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatry*, 6(2), 72-74.
- Sardjoska, E. (2012). Life satisfaction in Macedonian work organizations. *Journal of Alternative Medicine Research*, 4(3), 319.
- Sekaran, U. (1999). Research methods for business. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Sharif, S. P. & Khanekharab, J. (2017). Identity confusion and materialism mediate the relationship between excessive social network site usage and online compulsive buying. *Cyberpsychology Behavior and Social Networking*, 20 (8), 494-500.
- Singh, R. ve Nayak, J. K. (2016). The effects of stress and human capital perspective on compulsive buying: A life course study in India. *Global Business Review*, 17(6), 1454-1468.
- Softa, H. K., Karaahmetoğlu, G. U., Erdoğan, O. & Yavuz, S. (2015). Yaşlılarda yaşam doyumunu etkileyen bazı faktörlerin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 8(1), 12-21.
- Solomon, M.R., J.L. Zaichkowsky & R.Polegato: (2005). Consumer behaviour: Buying, having and being, 3rd Canadian Ed., Pearson: Prentice Hall, Toronto On, Canada.
- Soydan, Z. M. (2015). Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişki (Doctoral Dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sönmez, U. (2019). Online alışverişe yönelik satın alma tarzlarının kişilik tipleri açısından incelenmesi: Sakarya ili örneği (Master's Thesis, Sakarya Üniversitesi).

- Spinella, M., Lester, D. & Yang, B. (2015). Compulsive buying tendencies. *Psychological Reports: Disability & Trauma*, Vol.117(3), Pp. 649-655.
- Sung, K. W. (2003). Influencing variables on life satisfaction of Korean elders in institutions. *Journal Of Korean Academy Of Nursing*, 33(8), 1093-1100.
- Tel, F. D. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve öz duyarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Yakın, V. & Aytekin, P. (2019). İnternet bağımlılığının online kompulsif ve online anlık satın alma davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1), 199-222.
- Zhang, C., Brook, J. S., Leukefeld, C. G., De La Rosa, M., & Brook, D. W. (2017). Compulsive buying and quality of life: An estimate of the monetary cost of compulsive buying among adults in early midlife. *Psychiatry Research*, 252, 208-214.

The Impact of Current Ratio, Return on Assets and Company Size Toward Share Prices of Coal Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange in 2016 - 2020

Vicky OKTAVIA¹

Ana KADARNINGSIH²

Maria SAFITRI³

Abstract

This research was conducted to examine the impact of the relationship between the current ratio, return on assets, and firm size for the stock price of coal companies on the Indonesia Stock Exchange. The information presented in the company's financial statements is secondary data used for the analysis of this data. The population in this study were 26 coal companies that listed their shares on the Indonesia Stock Exchange (IDX). The sample selection method uses a purposive sampling method with qualifications of coal companies that publish their financial statements for the 2016 to 2020 period which consists of 75 data from 15 companies. The findings and conclusions of this study prove that the current ratio has no effect on share prices, while return on assets and firm size have a significant effect on the stock price of coal companies on the Indonesia Stock Exchange with a significance level of less than 0.05.

Key Words: Current Ratio, Return on Assets, Company Size, Stock Prices.

Atf İçin / For Citation: OKTAVIA, V., KADARNINGSIH, A. & SAFITRI, M. (2022). The impact of current ratio, return on assets and company size toward share prices of coal companies listed on the Indonesia stock exchange in 2016 - 2020. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 333-348. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 15.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2022

¹ Lecturer; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia
E-mail: vicky.oktavia@dsn.dinus.ac.id ORCID: 0000-0001-9650-2416

² Lecturer; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia
E-mail: ana.kadarningsih@dsn.dinus.ac.id ORCID: 0000-0003-1382-8299

³ Lecturer; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia
E-mail: mariasafitri@dsn.dinus.ac.id ORCID: 0000-0003-2149-8939

1. INTRODUCTION

Indonesia is known as one of the largest coal producers and has shipped the world's largest overseas coal. In 2005, when thermal coal production exceeded Australia's, Indonesia had become a major exporter of thermal coal. Most of the thermal coal shipped overseas is of medium quality (between 5,100 and 6,100 kcal/g) and low quality (below 5,100 kcal/g), with strong demand from China and India (Ministry of Energy and Mineral Resources of Indonesia, 2017).

In 2016-2020 coal prices experienced sharp fluctuations. The average movement of stock prices in the company as seen in the image below:

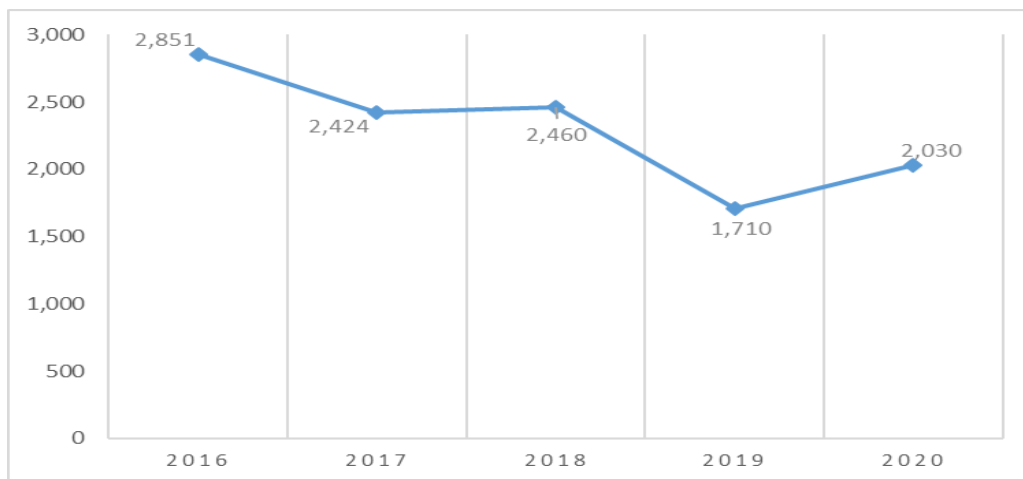

Figure 1. Average Stock Price of Coal Companies in Indonesia in 2016 - 2020

Source: www.idx.co.id (processed, 2020).

The information obtained from the graph shows that the weakening of coal prices in 2017 pushed a number of coal company stock prices to weaken. This coal company's stock price fluctuations occurred until 2019, where the share price of coal companies was at its lowest level since 2016. The weakening of coal prices finally suppressed the performance of domestic coal issuers. In the midst of the risk of price volatility and declining demand due to the sluggish global economy stung by the corona virus, sluggish demand from China and India, volatility in coal prices, and Covid-19 sentiment, coal mining issuers must find ways to spur their performance in 2020. In 2020, amid the decline in coal prices at the beginning of the year due to the Covid-19 pandemic, coal prices at the end of the year began to rise again. One of the triggers for

the increase in coal prices is that Indonesia has accepted a commitment to export coal to China for three years starting in 2021. The commitment value has reached US\$ 1.46 billion or around Rp. 20.6 trillion. With the increase in coal prices and the improvement in the work of firms in the coal sector, pushing the stock prices of coal companies to increase (Pransuamitra, 2020). Investors often see stock prices as a guide for investing in public companies, because the stock value is able to give an overview of the firm's prospects for some time to come. Stock prices are able to provide information whether the company has implemented good corporate governance or not (Hing, et al, 2020). The high stock price of a company provides an opportunity for the company to get additional investment, besides that with an increase in stock prices, investors can judge that the company has good financial performance (Nafisah & Daryanto, 2020). Theoretically it is known that the firm's financial performance will be seen in its share price. If the financial condition provides promising prospects, then it is certain that the shares will be in great demand by investors which will eventually push the share price up (Puspitaningtyas, 2017). Financial ratios commonly used to measure company performance are divided into five categories, namely liquid ratios, leverage ratios, profit ratios, management activity ratios, and market ratios. (Fahmi,2012; Puspitaningtyas,2017). The liquid ratio is used to measure the company's ability to pay off its short-term obligations. The more liquid the company is considered capable of meeting obligations that are due immediately. The ability of this company will certainly affect the stock price (Amanah & Azizah, 2012). Saifi (2018) also found similar results in his research where stock prices are significantly affected by the company's liquid financial performance. However, Adipalguna & Suarjaya (2016) research found the opposite result. Financial ratios as a measure of a firm's ability to generate earnings from sales, assets and share capital are called Profit Ratios. (Antoni, 2011). Several research results state that profitability affects stock prices (Nichol & Dowling, 2014; Qaisi, Tahtamouni, & Qudah, 2016), but there are also produce research that state profitability does not affect stock prices on the coal firms (Idawati & Wahyudi, 2015). Apart from being based on financial ratios, company size can also have an influence on stock prices. Gunarso (2014) explains that the policies of large-scale companies with

many stakeholders will have a greater impact on the public interest than small-scale companies. Investors will be able to judge that the company's policies will provide estimates of cash flows in the future. This study fits with the results of Sharif, et al (2015) who concluded that company size is one of the active determinants in shaping stock market prices. But there are also results from Wehantouw, et al. (2017) which proves that stock prices are not influenced by firm size. By looking at several research gaps and the phenomenon of the ups and downs of coal prices in Indonesia during 2016-2020, the authors are interested in conducting more in-depth research on financial performance and the impact on its share price. One of the differences between this research and previous research lies in the observation period that was carried out between 2016-2020 where there was a COVID-19 pandemic phenomenon that suppressed the market and coal prices; thus, this condition definitely affected the stock prices of coal companies listed on the Jakarta Stock Exchange according to the current state of affairs.

The aims of this research are:

1. Testing the Effect of Current Ratio on Share Prices of Coal Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange 2016 – 2020.
2. Testing the Effect of Return on Assets on Share Prices of Coal Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange in 2016 – 2020.
3. Testing the influence of company size on the share price of coal companies listed on the Indonesia Stock Exchange in 2016 – 2020.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESIS

Agency Theory

Agency theory was first coined by Jensen and Meckling (1976) which stated that agency theory is a theory of inequality of interest between principals and agents. Agency theory is based on the contractual relationship between shareholders or owners and management or managers. According to this theory, the relationship between owner and manager is essentially difficult to create because of conflicting interests. Between the principal and the agent, investors prefer a report from the agent because

the agent who manages the management of the company knows more about the actual condition of the company, while the principal is only the owner of the company who receives reports from the management. The imbalance of information held by the principal and agent regarding the condition of the company is called information asymmetry. One of the most efficient ways in order to reduce the occurrence of conflicts of interest and ensure the achievement of company goals, requires the existence of regulations and control mechanisms that effectively direct the company's operational activities as well as the ability to identify parties with different interests. There are at least two goals and benefits of the agency theory mechanism, including:

1. Evaluate the results of the employment contract between the principal and the agent. Whether the cooperation contract has been running according to what has been agreed or not.
2. Improve the ability of both the principal and the agent in evaluating the conditions under which a decision must be made.

Signal theory

Signal theory was first proposed by Spence (1973) which explains that the sending party (the owner of the information) gives a signal or signal in the form of information that reflects the condition of a company that is beneficial to the recipient (investor). Broadly speaking, signaling theory is closely related to the availability of information. Financial statements can be used to make decisions for investors, financial statements are the most important part of a company's fundamental analysis. The ranking of companies that have gone public is usually based on this financial ratio analysis. This analysis is conducted to facilitate the interpretation of the financial statements that have been presented by management. The use of signaling theory, information in the form of ROA or the rate of return on assets or also how much profit is obtained from the assets used. Thus, if the ROA is high, it will be a good signal for investors. Because a high ROA indicates that the company's financial performance is good, investors will be interested in investing their funds in the form of securities or shares. The demand for a lot of shares will make the stock price increase. High profitability indicates the company's prospects are good, so investors will respond positively to the signal and the

value of the company will increase. Because signaling theory has a close relationship with financial statement information, it is better since the beginning of the business, a company has good and easy bookkeeping, so that it can be used as financial information both internally and externally to the company.

Financial Performance and Stock Prices

This research describes the impact of financial performance that affects the rise and fall of stock prices which refers to agency theory and signal theory. Agency theory explains that investors need company management (as agents) who are trying to achieve an increase in company welfare as evidenced by financial ratios. If the increase in financial targets is realized, it is certain that the share price will move up and be followed by an increase in demand for shares from the market. That is why, the management of the company is obliged to pay attention to the management of the company by presenting the company's financial statements on a regular basis, so that investors get relevant and accountable information about the situation of the firm before deciding to invest. In relation to signal theory, the financial information displayed by the management is intended to provide a signal of success for shareholders, either in the form of growing dividends or increasing share prices (Puspitaningtyas, 2017). There are four financial performance variables used in this research, namely: 1) fluency in using the current ratio indicator; 2) profit, with return on assets indicator; 3) and its development, company assets and indicators used are company size.

Liquidity and Stock Prices

The definition of liquidity from Van Horne and Wachowicz (2016) is a financial measure used to calculate a company's ability to pay its short-term obligations. This financial measure compares short-term liabilities with available short-term resources (current assets). A high liquidity ratio means the company has recorded adequate financial performance, and vice versa. However, a level of liquidity that is too high is not always beneficial for the company, because it's a sign of existing current assets that are not managed effectively, indicating the company's high idle funds (Small, 2012). This research uses the Current Ratio to measure the company's ability to pay its current

liabilities with available current assets. If the current ratio is higher, it indicates the company is not in liquidity problem. Usually, information related to a high current ratio will be responded to by increasing demand for shares which will increase the firm's share price. This is evidenced from research by Amanah et.al, (2012) Saifi et.al, (2018), Kundiman et.al, (2017), and Ariesa et.al, (2020). While contradictory research results are proven by Puspitaningtyas (2017), Gunawan et al (2020), Lestari and Suryantini (2019).

Hypothesis 1: Current ratio affects stock prices

Profitability and Stock Prices

Hanafi and Halim (2014) define profitability as a comparison that takes into account the company's strength in generating earnings on a certain scale of sales, assets and share capital. This research calculate the firm's ability to make an earning by the return on assets indicator. Return On Assets is a ratio that measures the company's ability to utilize its assets to make an earning. Return on assets is formulated by comparing net earnings after tax with the company's total assets (Sartono, 2011). The reason for using Return On Assets is because of this ratio can describe the company's profit potential so that can provide information about the firm's performance. If the firm's conditions are favorable, it will encourage a rising in share prices followed by an increase in company stock demand. This research estimates that stock prices are positively influenced by asset returns. This prediction refers to research results Amanah & Azizah (2012), Kundiman & Hakim (2017), Nordiana & Budiyanto (2017), Amrah & Elwisam (2019), Winata et al (2021), Sambelay et.al, (2017) and Qaisi et.al, (2016) which indicate that return on assets impacts stock prices. Meanwhile, research results Rahma et.al (2021) and Lestari & Suryantini (2019) prove that return on assets does not affect stock prices.

Hypothesis 2: Return on assets affects stock prices

Company Size and Stock Prices

Company size is defined as the size of the company seen from the amount of equity value, sales value, or asset value (Riyanto, 2013). This research uses Ln Total Assets to represent the value of company size. It is easier for large-scale companies to get loans because the value of the assets used as collateral and the level of banking trust

are getting higher. Assets that can be pledged as collateral include tangible fixed assets and other assets such as receivables and inventories. The larger the size of the company, the company's share price will be of high value, whereas if the size of the company is small, it usually has a low share price (Wiliandri, 2011). The results of this study are justified by research from Oca et al (2013), Pujo Gunarso (2014), Winata et.al (2021), Sigar (2019), Habsari (2018), Sharif et.al. (2015), Qaisi et.al. (2016) and Arisa et.al. (2020). However, some research results state that company size has no effect on stock prices, such as research from Wehantouw et al (2017), Arifin & Agustami (2017) and Rahma et al.(2021).

Hypothesis 3: Company Size affects stock prices

3. METHOD

In total there are 26 coal companies listed on the Indonesia Stock Exchange (IDX) in 2016-2020. Sample selection using purposive sampling method, namely by taking coal companies that publish their financial statements for the 2016 to 2020 period, so that a research sample consisting of 75 data from 15 coal companies on the IDX was obtained. This analysis uses secondary data in the form of information presented in the firm's financial statements in 2016-2020. The independent variables in this research are the current ratio (CR), return on assets (ROA), and company size (SIZE), while the stock price (PRICE) is the dependent variable. The current ratio is formulated by the comparison between current assets and current liabilities. Return on assets is measured by the comparison from net earnings after tax to total assets. The size of the company uses Ln total assets and the share price used is the closing share price. Furthermore, multiple linear regression method was used to process this data with the help of the Warp PLS 5.0 software application.

4. RESULT AND DISCUSSION

Research Fit Model

From the results of the fit test of the research model, the level of AVIF is 1.207 and AFVIF is 1.551 which proves that the multicollinearity symptom between indicators and between exogenous variables is not found because the levels are less than 3.3. The GoF

value level is shown to be 0.932, because it exceeds the value of 0.36, it can be said that the prediction rate of the model in this study is very high.

Full Collinearity Test Results VIF, R Squared and Adjusted R squared

Table 1 shows the analyze results which prove that the construction in this research is adequate because it is based on the rule of thumb <3.3 which means that the model does not indicate vertical problems, lateral collinearity and general method bias. To see variations that affect stock prices, it is shown in R squared of 0.868, which means that the impact of variations in likuid ratio, asset return and company size on stock prices is 86.8% and the rest 13.2% described by other indicators not used in the research. This research has a strong structural model because the adjusted R squared value is more than 0.25.

Table 1.

Full Collinearity VIF, R Squared and Adjusted R squared tests

	CR	ROA	SIZE	PRICE
Full collinearity	1.055	1.016	2.079	2.053
R squared				0.868

Source: data processing warpPLS 5.0

Path Coefficient and P-Value Results

Table 2 provides information that the results of the first guess test illustrate that the current ratio has a unidirectional but not significant effect on stock prices in coal companies as evidenced by the liquidity coefficient value of 0.046 and p-value of 0.344 so that hypothesis 1 is ignored. The results of the second conjecture test, assets return have an unidirectional and significant impact on stock prices in coal companies, as evidenced by the coefficient of return on assets of 0.182 and p-value of 0.048, so that the second hypothesis is approved. Furthermore, in the third hypothesis the effect of firm size on stock prices is accepted and evidenced by the coefficient value -0.901 and p-value <0.001 .

Table 2.
The Track of Coefficient and P-Value Test

Track	Coefficient	P-value
CR → Price	0.046	0.344
ROA → Price	0.182	0.048***
Size → Price	-0.901	<0.001***

Source: data processing warpPLS 5.0

Full Research Model

Based on the description of the research results described above, then the research model representing the influence of the current ratio, assets return and company size on share prices in coal firms listed on the IDX can be described as shown below:

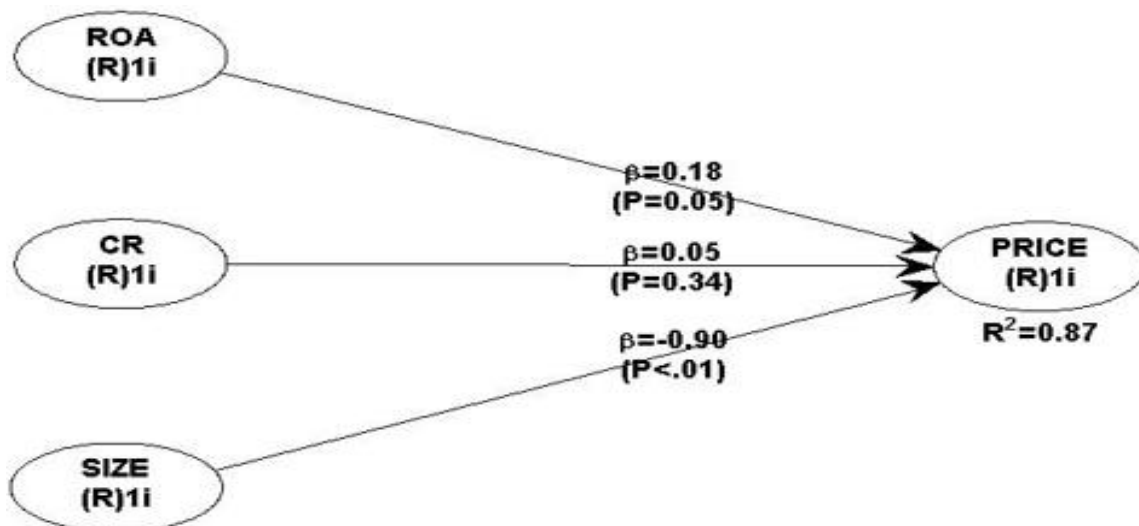

Figure 2. Full Research Model

Discussion

This research prove that stock prices are not influenced by liquidity as measured by the current ratio. This is because the current ratio has drawbacks because it is a static measure. This means that the assets currently available will not necessarily guarantee cash inflows in the future. Experienced investors tend to think that firm management usually uses the current ratio as a "window dressing", with the aim that the balance sheet looks appropriate, with the aim of a good liquidity rating as well. Usually, investors don't really see liquidity as a measuring tool in making investment decisions. Thus, liquidity not

affects stock prices. This study according to the results of Puspitaningtyas (2017), Gunawan et.al (2020), Lestari and Suryantini (2019) and Meythi et al (2011). Although based on theory, if the liquidity ratio ≥ 1 (one) indicates that the firm has a good power to pay its short-term obligation using current assets and can provide a positive signal for investors in making decisions, a high liquidity ratio will not necessarily attract investors, for investors to put their investment in the firm concerned, because a high liquidity ratio can also mean that a lot of fresh funds are unemployed and not optimal in managing current assets in increasing net income, which can increase the company's share price. Based on the results of hypothesis testing for ROA, this proves that assets return (ROA) has a unidirectional and significant impact on share prices. Return on Assets (ROA) is used to assessing whether the firm has been efficient in utilizing its assets in the firm's operational activities. The level of profit achieved by the firm will be reflected in the increasing ROA. This ratio shows the effectiveness of management in using assets to generate income which in turn will increase the firm's stock price so that it attracts many investors to invest in the company. The results of this study agree with the research from Amanah & Azizah (2012), Kundiman & Hakim (2017), Nordiana & Budiyanto (2017), Amrah & Elwisam (2019), Winata et al (2021), Sambelay et al (2017) and Qaisi et al (2016). In this study, the size of the company shows not in the same direction and significant effect on stock prices. This condition can be interpreted that the larger the size of the company, the stock price will decrease, and vice versa. The possibility that can occur from the results of this study is that mature companies are more likely to choose internal funding than from debt, so that companies do not depend on the use of external funding sources. Or it could be that investors are of the view that companies with large assets are considered unable to utilize their assets effectively, causing hoarding of assets and it is feared that the turnover of the company's assets will take longer. This condition, of course, will make investors cautious in investing in companies that have a large size. If this condition continues, the stock price of large companies will decline. This research is in line with research from Indriyani (2017), Oca et al (2013), Pujo Gunarso (2014), Winata et al. (2021), Sigar (2019), Habsari (2018), Sharif et al. (2015), Qaisi et al. (2016) and Ariesa et al. (2020).

5. CONCLUSION

In this research, the variables that impact stock prices in coal companies are return on assets and company size, while the current ratio variable does not impact stock prices in coal firms. The implication of this research is to understand the effect of return on assets, current ratio and company size on the stock price of coal companies listed on the Indonesia Stock Exchange in 2016 – 2020. In addition, this research is expected to provide input and guidance for investors to invest in the market. Recommendations for further research include many variables that can impact the firm's share price, both internal and external variables. This study only focuses on internal financial variables related to financial statements, without considering quality factors from other internal variables, such as coal product variables, market reach (domestic or export), as well as external factors such as coal prices, interest rates. foreign exchange etc. so the results may not reflect the actual state of the company. Second suggestion is companies that are sampled in the study are limited to coal mining companies sell the shares on the Indonesia Stock Exchange, so the test of this research is not necessarily the same if applied to different industrial sub-sectors.

REFERENCES

- Amanah, R. & Azizah, D. F. (2012). The influence of liquidity ratios and profitability ratios on lq45 index company stock prices. *Journal of Business Administration*, 12(1).
- Amrah, R. Y. & Elwisam, E. (2019). The effect of current ratio, return on assets, debt to equity ratio and total assets turnover on stock prices in lq45 companies in 2013-2015. *Oikonomia: Management Journal*, 14(1), 46–62. <https://doi.org/10.47313/oikonomia.v14i1.513>
- Ariesa, Y., Tommy, T., Utami, J., Maharidha, I., Siahaan, N. C. & Nainggolan, N. B. (2020). The effect of current ratio (CR), firm size (FS), return on equity (ROE), and earning per share (EPS) on the stock prices of manufacturing companies listed in Indonesia Stock Exchange in the 2014-2018 period. *Budapest International*

- Research and Critics Institute (BIRCI-Journal): Humanities and Social Sciences*, 3(4), 2759–2773. <https://doi.org/10.33258/birci.v3i4.1286>
- Arifin, N. F. & Agustami, S. (2017). Effect of liquidity, solvency, profitability, market ratio, and company size on stock prices (Study on plantation sub-sector companies listed on the Indonesia stock exchange 2010-2014). *Journal of Accounting and Finance Research*, 4(3), 1189–1210. <https://doi.org/10.17509/jrak.v4i3.4673>
- Gunawan, J., Funny, F., Marcella, C., Evelyn, E. & Sitorus, J. S. (2020). The effect of CR (current ratio), DER (debt to equity ratio), EPS (earning per share) and financial distress (Altman Score) on stock prices in basic and chemical industry sector companies listed on the Indonesia Stock Exchange. *Owner*, 4(1), 1. <https://doi.org/10.33395/owner.v4i1.176>
- Habsari. (2018). *Company size, profitability and firm value*. 13(2), 300–319.
- Hanafi, M. M. & Halim, A. (2014). Analysis of financial statements. Yogyakarta :UPP STIM YKPN
- Idawati, W. & Wahyudi, A. (2015). Effect of earning per share (EPS) and return on assets (ROA) against share price on coal mining company listed in Indonesia Stocks Exchange. *Journal of Resource Development and Management*, 7(January), 79–92.
- Indriyani, E. (2017). Effect of firm size and profitability on firm value. *Accountability: Journal of Accounting Science*, 10(2), 333-348.
- Jensen, Michael C dan William H. Meckling. (1976). Theory of the Firm : Manajerial Behavior, Agency Cost and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics* 3 (1976) 305-360. North-Holland Publish Company
- Kundiman, A. & Hakim, L. (2017). The Effect of current ratio, debt to equity ratio, return on assets, return on equity on stock prices on the LQ-45 Index on the IDX Period 2010-2014. *Among Makarti*, 9(2), 80–98. <https://doi.org/10.52353/ama.v9i2.140>
- Lestari, I. S. D. & Suryantini, N. P. S. (2019). The effect of CR, DER, ROA, and PER on

- stock prices in pharmaceutical companies on the IDX. *Udayana University Management E-Journal*, 8(3), 1844.
<https://doi.org/10.24843/ejmunud.2019.v08.i03.p24>
- Meythi, E. T. K. & Rusli, L. (2011). The influence of liquidity and profitability on stock price of manufacturing companies listed on Indonesia Stock Exchange. *Journal of Business Management and Economics*, 10(2), 2671-2684.
- Nichol, E. & Dowling, M. (2014). Profitability and investment factors for UK asset pricing models. *Economics Letters*, 125(3), 364–366.
<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.10.013>
- Nordiana, & Budiyo. (2017). The effect of DER, ROA, and ROE on stock prices in food and beverage companies. *Journal of Chemical Information and Modeling*, 53(9), 1689–1699.
- Oca, S. & Husaini, A. (2013). The effect of debt ratio (DR), price to earning ratio (PER), earning per share (EPS), and size on stock prices (Study on industrial companies listed on the Indonesia Stock Exchange) Tamara. *Journal of Business Administration*, 1(2), 113–121. Retrieved from <http://administrasibisnis.studentjournal.ub.ac.id/index.php/jab/article/view/47>
- Pujo Gunarso. (2014). Accounting profit, leverage, and company size on share prices on the Indonesia Stock Exchange. *Journal of Finance and Banking*, 18(1), 63–71. Retrieved from <http://jurnal.unmer.ac.id/index.php/jkdp/article/view/773>
- Puspitaningtyas, Z. (2017). Is financial performance reflected in stock prices? *Advances in Economics, Business and Management Research*, Volume 40, 40 (January).
<https://doi.org/10.2991/icame-17.2017.2>
- Qaisi, F. Al, Tahtamouni, A. & Qudah, M. Al. (2016). Factors affecting the market stock price-the case of the insurance companies listed in Amman Stock Exchange. *International Journal of Business and Social Science*, 7(10), 81–90.
- Rahma, A., Santoso, B. T. & Abdurachman, T. A. (2021). The effect of financial ratios

- and company size on stock prices. *Arastirma Journal*, 2(1), 34–47. Retrieved from <http://www.openjournal.unpam.ac.id/index.php/Jaras/article/view/16846>
- Riyanto, Bambang. (2013). *Corporate Spending Basics*. Fourth Edition. Yogyakarta: BPFPE
- Saifi, U. P. H. M. (2018). The effect of liquidity ratios and leverage ratios on study stock prices in LQ45 index companies for the 2014-2016 period. *Journal of Business Administration (JAB)/Vol. 58 No. 1 Mei 2018/ Administrasibisnis.Studentjournal.Ub.Ac.Id* 96, 58(1), 95–102.
- Sambelay, J., Rate, P. Van & Baramuli, D. (2017). Analysis of the effect of profitability on stock prices in companies listed in LQ-45 for the 2012-2016 period. *Journal of Research in Economics, Management, Business and Accounting*, 5(2), 753–761. <https://doi.org/10.35794/emba.v5i2.15959>
- Sartono, R. A. (2011). *Financial management theory and applications*. Fourth Edition. BPFPE Gadjah Mada University.
- Sharif, T., Purohit, H. & Pillai, R. (2015). Analysis of factors affecting share prices: The case of Bahrain Stock Exchange. *International Journal of Economics and Finance*, 7(3). <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n3p207>
- Sigar, P. (2019). The effect of company size and sales growth on stock prices in manufacturing companies in the consumer goods industry sector listed on the Indonesia Stock Exchange. *EMBA Journal: Journal of Economic Research, Management, Business And Accounting*, 7(3), 3029–3039. <https://doi.org/10.35794/emba.v7i3.24054>
- Small, S. (2012). ©Society for business and management dynamics liquidity management and corporate profitability: Case study of selected manufacturing companies listed on the Nigerian Stock Exchange. *Business Management Dynamics*, 2(2), 10–25. Retrieved from www.bmdynamics.com
- Spence, M. (1973). Job market signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3),

355. <https://doi.org/10.2307/1882010>

Van Horne, J. C. & Wachowicz Jr, J. M. (2012). Principles of financial management (13th Edition, Book 1). *Jakarta: Salemba Empat*.

Wehantouw, Jolie D., Parengkuan Tommy, J. L. A. T. (2017). Effect of capital structure, company size, and profitability on stock prices in food and beverage industry companies listed on the Indonesia Stock Exchange for the 2012-2015 period. *EMBA Journal: Journal of Economic Research, Management, Business And Accounting*, 5(3), 3385–3394. <https://doi.org/10.35794/emba.v5i3.17515>

Wiliandri, R. (2011). The effect of blockholder ownership and firm size on the company's debt policy. *Journal of Business Economics*, 16(2), 95–102.

Winata, J., Yuniur, K., Olivia, O. & Sinaga, S. P. (2021). Effect of capital structure, firm size, and profitability on stock prices (A case study on the food and beverage sub-sector listed on the Indonesia Stock Exchange). *Jesya (Journal of Islamic Economics & Economics)*, 4(1), 696–706. <https://doi.org/10.36778/jesya.v4i1.372>

Dünya Sıralamasında Yer Alan Türk Üniversitelerinin Eğitim Yönetimi ve Denetimi Alan Tezlerinin İncelenmesi¹

Nazan BAKIR²

Öz

Bu araştırmada, makale sayısı, atıf sayısı, toplam bilimsel doküman sayısı, toplam yayın etkisi, toplam atıf etkisi gibi gösterge değerlerini esas almış olan University Ranking by Academic Performance (URAP) Araştırma Laboratuvarı tarafından yayınlanan raporda, 11 dünya sıralamasının 11'inde yer alma başarısını göstermiş olan Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Belirtilen üniversitelerde 2018-2021 yılları arasında tamamlanan ve erişime açık 88 tez, araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırma kapsamına alınan tezler sırasıyla yayın yılı, üniversite, yazarın cinsiyeti, tez danışmanının unvanı, ana bilim dalı, bilim dalı, anahtar kavramları ve konuları, çalışma grubu, örneklem seçimi, araştırma yöntemi, araştırma modeli, veri toplama araçları, veri analiz teknikleri, tezlerin yürütüldüğü yer ve sayfa sayısı açısından incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Araştırma kapsamında lisansüstü tezlerin incelemesi ile elde edilen veriler, belirlenen parametreler çerçevesinde içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda; araştırma kapsamındaki üniversitelerde eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine nazaran fazla yapıldığı, tezlerin çoğunun Hacettepe Üniversitesi tarafından yayımlandığı, kadın yazar oranının erkek yazarlardan fazla olduğu, daha çok profesör unvanlı öğretim üyelerinin tez danışmanlığı yaptığı, çalışma grubunu en fazla öğretmenlerin oluşturduğu belirlenmiştir. Ayrıca tezlerde çoğunlukla öğretmen, yükseköğretim, eğitim yönetimi ve örgüt konularının ele alındığı; katılımcıların görüş, algı ve beklentilerinin değerlendirildiği; nitel ve nicel yöntemlerin kullanılma oranının birbirine yakın olmakla birlikte en fazla nitel yöntemin tercih edildiği; tezlerin büyük çoğunluğunun tarama modelinde olduğu tespit edilmiştir. İncelenen tezlerde verilerin çoğunlukla ölçek formları ile elde

---

Atıf İçin / For Citation: BAKIR, N. (2022). Dünya sıralamasında yer alan Türk üniversitelerinin eğitim yönetimi ve denetimi alan tezlerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 349-376. <https://dergipark.org.tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 29.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2021

¹ Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Eğitim Yönetimi Doktora Programı 2020-2021 Bahar Dönemi Doç. Dr. Nihan Demirkasımoğlu yönetimindeki Eğitim Yönetimi ve Denetimi Araştırmaları (EYP727) dersi kapsamında hazırlanan ders materyalinden türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi; Hacettepe Üniversitesi Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı Ankara, Türkiye
E-mail: nazanbakr@gmail.com ORCID: 0000-0002-9442-8993

edildiği, yarıya yakınında betimsel istatistik tekniklerinin kullanıldığı ve tezlerin yürütüldüğü yerin çoğunlukla Ankara ili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: URAP, Eğitim Yönetimi ve Denetimi, Tez İnceleme, İçerik Analizi

Investigation of Educational Administration and Supervision Theses of Turkish Universities in World Ranking

Abstract

This research, it is aimed to evaluate the master and doctoral theses in the field of education management and supervision of Hacettepe University, Istanbul University, ODTÜ and Ankara University, which have succeeded in taking place in 11 of 11 world rankings in the report published by University Ranking by Academic Performance (URAP) Research Laboratory. The study group of 88 open access research has been created. The theses taken under the scope of the research are published year, university, gender of author, theses advisor title, department of education, science, key concepts and, topics, workgroup, sample selection, research method, research model, data collection tools, data analysis techniques, the number of pages and places where the theses are executed has been examined. According to result, it was determined that the theses, education management and supervision in four universities were performed more than the doctoral theses, that theses were published by most of Hacettepe University, that the female author rate was more than male authors, and the professors were more theses advisors, and that the study group was composed by the most teachers. It has also been determined that the most qualitative method is preferred, while the study focuses mainly on teacher, higher education, education management and organization issues, evaluates the views, perceptions and expectations of participants, the rate of use of qualitative and quantitative methods is similar. In the theses examined, it was determined that data was acquired mostly by scale forms and the place where the theses were conducted is mostly Ankara.

Keywords: URAP; Education management and control; Theses review; Content analysis

GİRİŞ

Eğitim, yönetim ve sosyal bilimlerle ilişkili olan eğitim yönetimi alanı; on dokuzuncu yüzyılın sonunda bilimsel yönetime giriş yapmış, eğitim kurumlarının verimli hale gelmesini sağlayan ilke ve çalışma sistemlerini uygulamaya koymuştur (Bursalıoğlu, 2003). Böylece toplumsal ve bireysel hareket neticesinde, üretimi ve yaşam standartlarını yükselterek, eğitim alanında bilgi ve becerilerin elde edilmesi amaçlanmıştır (Şişman ve Turan, 2005). Bu durum; var olan kaynakların, amaçlar doğrultusunda en iyi biçimde kullanılarak, maksimum etkide, başlangıçta hedeflenen esas amaçlar doğrultusunda ve uygulamalar temelinde gerçekleştirilmesi eğitimin bir parçası olarak tanımlanmıştır (Erdoğan, 2006). Eğitim kurumlarında bulunan öğretim hizmetleri, okul taşınmazları, personel yönetimi gibi uygulamalar eğitim yönetiminin, etkili, verimli olmasını sağlarken, aynı zamanda ortaya çıkabilecek durumlara yönelik

yöntemler geliştirmesine ve yönetim süreçlerini işletmesine yardımcı olmaktadır (Ilgar, 2005). Öte yandan eğitim yönetimi, buldukları çevre, toplum ve devlet kurumlarına yönelik sorumlulukları da bulunmaktadır (Oplatka, 2016).

Günümüz bilgi çağında üniversite ve enstitülerde yapılan araştırmalarla pek çok sorunun cevabı aranmakta ya da yeni sorular oluşturulmaktadır. Geçmişten günümüze kadar olan gelişmelere yön veren üniversiteler, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirlemede etkin bir rol üstlenmektedir (Karadağ, 2009). Bu amaçla üniversitelerdeki eğitim, farklı bölüm ve alanlarda bilimsel öğretim yapma, akademisyen gereksinimini karşılamak, ülkemizin istenilen hedefe doğru ilerlemesi adına destek sağlayacak araştırma ve incelemelerde bulunma, sonuçlarını kamuoyuna sunma gibi görevleri yürütmektedir (Başaran, 2006). Bu görevleri gerçekleştirirken alanyazındaki lisansüstü dokümanların ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması, gözden geçirilmesi ve çözümlenmesi önemlidir (Karadağ, 2009).

Eğitim bilimlerinin temel alanlarından biri olan eğitim yönetimi, Türkiye’de genç bir oluşumdur (Bursalıoğlu, 2005). Bu oluşumun ortaya çıkarılması ülkemiz ve dünya açısından eğitim bilimlerinin temellerinin oluşumunda farklılık göstermektedir. Dünyada bu bilim, alan açısından gelişim gösterirken, Türkiye’de kamu yönetiminin bir dalı olarak çalışılmaya başlanılmıştır. Öncelikle Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitü kapsamında eğitim yöneticileri yetiştirmeye yönelik sertifikalar oluşturularak alana katkı sağlanmıştır. Eğitim yönetiminin zamanla daha çok öne çıkmasıyla; Ankara Üniversitesinde Eğitim Yönetimi alanı, Hacettepe Üniversitesinde Eğitim Yönetimi ve Teftişi alanı açılarak önemli bir hamle yapılmıştır (Balcı, 2008; İsaogulları, 2016).

Günümüzde ekonomik açıdan ilerlemeyi sağlayan, üretimin kaynağı olan üniversiteleri karşılaştırarak, dünya genelinde sıralama yapan kurumların sayısı artarak yaygınlaşmıştır. Dünya sıralamalarından biri olan University Ranking by Academic Performance (URAP) 11 tanınmış sıralama kurumundan biridir. Türkiye’de ilk 500 arasında yer alan dokuz üniversite bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Hacettepe Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Koç Üniversitesi, İstanbul

Teknik Üniversitesi (İTÜ), Boğaziçi Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi (İDBÜ), İstanbul Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Çankaya Üniversitesidir. 2009 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü bünyesinde kurulan URAP Araştırma Laboratuvarı, dünya ve Türkiye üniversitelerinin sıralamasını kâr amacı gütmeyen sosyal bir görev olarak gerçekleştirmektedir. Kurumun amacı üniversitelerin bilimsel niteliklerini belirlemek, makale sayısı, atıf sayısı, toplam bilimsel doküman sayısı, toplam yayın etkisi, toplam atıf etkisi göstergelere temel oluşturan ve yükseköğretim kurumlarını akademik başarıları doğrultusunda değerlendirebilmek için bilimsel metotlar geliştirmek ve yapılan çalışmaların sonuçlarını kamuoyuna sunmaktır. Çalışmaların sonuçları üniversitelerin uluslararası saygınlıklarını önemli ölçüde etkilemektedir (URAP, 2021).

Türkiye'de günümüzde eğitim alanının her basamağında nicel verilerin devamlı arttığı bilinmektedir. Ancak enstitülerin bünyesinde binlerce tez olduğu halde bu tezlere gösterilen değer ve etki göstergelerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu nedenle araştırmaların bilimsel üretim süreçlerinin ve üretilen bilgilerin belirli ölçütlerle kontrolünün sağlanması gelişimsel sürece önemli derecede katkı sunmaktadır (Demir, 2008). Nitekim Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yapılan çalışmaların niteliğinin artırılması ve iyileştirilmesi için alanın geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesine yönelik tarama çalışmalarına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Polat'a (2010) göre bu tür çalışmaların amacı; bilimsel araştırmaların sonuçlarının, eğitim sorunlarının görüşüldüğü toplantılarda gündeme alınıp alınmadığının değerlendirilerek işlevselliğini ölçmektir. Bu doğrultuda çalışmada; yükseköğretim kurumlarını akademik başarıları doğrultusunda değerlendirebilmek, bilimsel metotlar geliştirmek ve yapılan çalışmaların sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmayı hedefleyen URAP Araştırma Raporu sıralamasında 11 dünya değerlendirme sıralamasında yer alan Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve İstanbul Üniversitesi'nin lisansüstü "Eğitim Yönetimi ve Denetimi" alan tezlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda "Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanındaki tezlerin yıllara, üniversitelere, yazar cinsiyetine, danışman unvanlarına, ana bilim dalına, bilim dalına,

anahtar kavram kelimesi ve konusuna göre, çalışma grubuna, örneklem seçimine, araştırma yöntemlerine, araştırma modeline, veri toplama teknikleri, veri analiz teknikleri, yürütüldüğü yer kapsamına ve tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı nasıldır?" sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma URAP Araştırma Laboratuvarı tarafından yayımlanan raporda yer alan üniversitelerin; eğitim yönetimi ve denetimi alanında 2018-2021 yılları arasında yayımlanan, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) ulusal tez merkezinde erişime açık olan doktora ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir. Araştırma durum çalışması deseni ile gerçekleştirilen nitel bir çalışmadır. Araştırmada durum çalışması deseninin tercih edilmesinin sebebi belirlenen durumu, çeşitli değişkenler açısından derinlemesine inceleyerek bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktır (Büyüköztürk vd., 2015; Güçlü, 2019). Bu yolla araştırma kapsamında incelenen tezlerden derinlemesine bilgi elde edilebileceği düşünülmüştür.

URAP araştırma raporuna göre; Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ve İstanbul Üniversitesi 11 dünya sıralamasında yer almaktadır. İTÜ, Eğitim Yönetimi ve Denetim alanında lisansüstü tezlerinin olmaması nedeniyle çalışma grubuna dahil edilmemiştir. Araştırma çalışma grubunu Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve İstanbul Üniversitesi'nde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan tezler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu oluşturulurken YÖK Ulusal Tez Merkezinde "eğitim yönetimi, teftişi, denetimi ve planlaması bilim dalı", "eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomisi bilim dalı", "eğitim yönetimi, teftişi ve planlaması bilim dalı", "eğitim yönetimi ve denetimi bilim dalı", "eğitim yönetimi ve planlaması bilim dalı", "eğitim yönetimi ve teftişi bilim dalı" ve "eğitim yönetimi bilim dalı" kelime ve kelime grupları ile 13.04.2021 tarihinde ayrıntılı bir tarama yapılmıştır. Lisansüstü tezler hem Sosyal Bilimler Enstitüsü hem de Eğitim Bilimleri Enstitüsüne bağlı olarak geniş bir alana sahip olduklarından seçim yapılırken enstitü seçimi yapılmamıştır. Tarama sonucunda ulaşılan tezlerden URAP

araştırma raporunda yer alan Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve İstanbul Üniversitesinde 2018-2021 yılları arasında yayımlanan ve Ulusal Tez Merkezinde erişime açık olan 36'sı doktora ve 52'si yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 88 lisansüstü tezin tamamı çalışma kapsamına alınmıştır.

Araştırma kapsamındaki dünya sıralama kurumları tablodaki sırasıyla University Ranking by Academic (URAP), Academic Ranking of World Universities (ARWU), Center for World Universities Ranking (CWUR), Centre for Science and Technology Studies (CWTS-LEIDEN), Nanyang Technological University (NTU), Quacquarelli Symonds (QS), Round University Ranking (RUR), United States News and World Report (USNEWS), Scimago Journal and Country Rank (SCIMAGO-SJR), Times Higher Education (THE) ve Ranking Web of Universities (WEBOMETRICS) yer almaktadır. Bu sıralamaların 11'inde de yer alan Türk üniversitelerinin ayrıntılı sıralaması Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1. 11 Dünya Sıralamasının 11'inde Yer Alan Türk Üniversiteleri

Üniversiteler	URAP	ARWU	CWUR	LEIDEN	NTU	QS	RUR	USNEWS	SCIMAGO	THE	WEBOMETRICS
1. Hacettepe Ü.	500	650	636	455	675	900	378	511	625	550	554
2. İstanbul Ü.	632	450	644	355	625	900	536	714	626	900	702
3. İTÜ	725	650	678	533	675	775	449	486	664	900	552
4. ODTÜ	751	850	571	585	675	625	454	453	654	900	416
5. Ankara Ü.	824	850	659	642	725	900	504	648	670	1001	706

(Kaynak: URAP, 2021 Raporu, 2020 Yılında Üniversitelerimizin 11 Dünya Genel Sıralamasındaki Durumu)

Verilerin Toplanması

Veriler araştırma kapsamına alınan tezlerin incelemesi yoluyla toplanmıştır. İncelenecek tezlere YÖK Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığının web sitesinden (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) erişilmiştir. YÖK Yayın ve Dokümantasyon

Daire Başkanlığı Türkiye'deki üniversitelerde hazırlanmış olan yüksek lisans, doktora gibi lisansüstü tezlerini, 1987 yılı Haziran ayından itibaren bilime katkı sağlamak amacıyla elektronik ortamda bünyesinde bulundurmaktadır. Araştırma kapsamındaki tezler web sitesinden "pdf" formatında bilgisayar ortamına indirilmiş ve belirlenen parametreler açısından analiz edilmek üzere incelenmiştir. Araştırmanın etik boyutunu sağlamak amacıyla tezlerin yazarları referans gösterilmemiştir. Tezlerin kod numaraları verilerin sınıflandırmasında kullanılmış ve bu kodlar çalışma raporuna yansıtılmamıştır.

Verilerin Analizi

Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir teknik olan ve çalışmada kullanılan içerik analizi; insan davranışları üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışmaya olanak tanır. Birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar, kategoriler ve ana konular etrafında bir yerde toplanması ve anlaşılabilir şekilde düzenlenerek yorumlamaya yardımcı olmasını sağlayan bir yöntem olan içerik analizi, nitel araştırma verileri, verilerin kodlanması, temaların bulunması ve temaların düzenlenmesi ile bulguların tanımlanmasını sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu yöntemle herhangi bir konu hakkında farklı kaynaklardaki mesajların analiz edilebilmesi ve materyallerin düzenlenerek uygun kategoriler, işaretler ya da sınıflamalarla karşılaştırılabilmesi sağlanır (Büyüköztürk vd., 2015). Araştırma verileri Microsoft Excel programı kullanılarak sırasıyla yayınlanma yılı, üniversite, yazarın cinsiyeti, danışman unvanları, ana bilim dalı, bilim dalı, anahtar kavram ve konu alanı, çalışma grubu, örneklem seçimi, araştırma yöntemi, araştırma modeli, araştırma veri toplama teknikleri, araştırma veri analiz teknikleri, yürütüldüğü yer kapsamı ve sayfa sayısı açısından analiz edilmiştir. Böylelikle çalışmaya dahil edilen tezlerin birbirine benzeyen verilerinin, belirli kategoriler ve ana konular etrafında toplanması ve anlaşılabilir şekilde düzenlenerek yorumlanması sağlanmıştır. Elde edilen bulgular frekans ve yüzde olarak betimsel istatistik ile ifade edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamındaki tezlerin içerik analizi ile çözümlenmesi sonucunda ulaşılan bulgular yer almaktadır

Lisansüstü Tezlerin Düzey ve Yıllara Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yıllara göre sayısal dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Düzey ve Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans Tezi	Yüzde	Doktora Tezi	Yüzde	Frekans	Yüzde
2018	13	%15	9	%11	22	%26
2019	25	%28	13	%15	38	%43
2020	12	%13	14	%16	26	%29
2021	2	%2	x	0	2	%2
Toplam	f(52)	%58	f(36)	%42	88	%100

Tablo 2'de araştırma kapsamındaki tezlerin yıllara göre dağılımı görülmektedir. Araştırma kapsamında 52 yüksek lisans ve 36 doktora tezi olmak üzere 88 tez bulunmaktadır. Böylelikle 88 tezin sırasıyla 38'inin (%43) 2019; 26'sının (%29) 2020; 22'sinin (%26) 2018; ikisinin (%2) 2021 yılında yayımlanmış olduğu görülmektedir. Örneklemin %58'ini yüksek lisans, %42'sini ise doktora tezi oluşturmaktadır. Yüksek lisans tezlerinin yıllara göre dağılımına bakıldığında yıllar itibariyle 2019 yılında %28 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Bunu %15 ile 2018 yılı, %13 ile 2020 yılı takip etmektedir. Doktora tezlerinin ise %16'sı 2020 yılı, %15'i 2019 yılı, %11'i 2018 yılında yayımladığı tespit edilmiştir.

Lisansüstü Tezlerin Üniversite Açısından Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin üniversitelere göre sayısal dağılımları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Frekans	2018	2019	2020	2021	Yüzde
Hacettepe	37	9	11	17	X	%42
Ankara	34	6	21	5	2	%38
ODTÜ	15	5	6	4	X	%17
İstanbul	2	2	X	X	X	%2
Toplam	f(88)	22	38	26	2	%100

Tablo 3' te Hacettepe Üniversitesinin %42 ile en fazla tez yayımladığı, Ankara Üniversitesinin %38 ile onu takip ettiği, ODTÜ'nün ise %17 oranında tez yayımlamış olduğu görülmektedir. İstanbul Üniversitesinin belirlenen alan filtrelemesi ile yapılan tarama sonucunda sadece 2018 yılında %2 oranında lisansüstü tez yayımladığı; 2019, 2020 ve 2021 yıllarında ise tez yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Tablo 3'te Hacettepe Üniversitesinin 17 tez ile en fazla tez yayımladığı yılın 2020 yılı olduğu, Ankara Üniversitesi 21 tez en fazla tez yayımladığı yılın 2019 yılı, ODTÜ'nün ise altı tez ile en fazla yayımladığı yılın 2019 yılı olduğu bulgular arasındadır.

Tezlerin Yazarlarının Cinsiyet Açısından Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yazar cinsiyetine göre sayısal dağılımları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Tez Yazarlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	2018	2019	2020	2021	Yüzde
Kadın	55	13	27	14	1	%62
Erkek	33	9	11	12	1	%38
Toplam	f(88)	22	38	26	2	%100

Tez yazarlarının cinsiyetlerine göre dağılımlarını gösteren Tablo 4'te kadın tez yazarların 55 (%62), erkek tez yazarlarının oranı ise 33 (%38) olduğu görülmektedir. Ayrıca yıllara göre değerlendirildiğinde kadın yazarların her yıl erkek yazarlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tezlerin Danışman Unvanları Açısından Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin danışman unvanlarına göre sayısal dağılımları Tablo 5 'te sunulmuştur.

Tablo 5. Tezlerin Danışmanının Unvanlarına Göre Dağılımı

	Profesör	Doç. Dr.	Dr. Öğretim Üyesi	Toplam
Frekans	43	31	14	f(88)
Yüzde	%49	%35	%16	%100

Tablo 5'te Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin danışmanlarından %49'unun profesör, %35'inin doçent ve %16'sının doktor öğretim üyesi unvanlı olduğu görülmektedir. Bu durum çoğunlukla profesör unvanlı öğretim üyelerinin tez danışmanı olarak görevlendirildiği görülmektedir.

Tezlerin Üniversitelerde Ana Bilim Dalı Açısından Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin ana bilim dalına göre sayısal dağılımları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Tezlerin Ana Bilim Dalına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	Frekans	Yüzde
Eğitim Bilimleri	56	%64
Eğitim Yönetimi ve Politikası	29	%33
Eğitim Yönetimi ve Planlaması	3	%3
Toplam	f(88)	%100

Tablo 6'da Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin üç ana bilim dalında yayımlandığı, bunların en çok %64 ile "Eğitim Bilimleri" nde yayımlandığı, bunu %33 ile "Eğitim Yönetimi ve Politikası" ve %3 ile de "Eğitim Yönetimi ve Planlaması"nın takip ettiği görülmektedir. Çalışma kapsamındaki tezlerin çoğunluğu eğitim bilimleri ana bilim dalı olarak görülse de diğer ana bilim dallarının isim değişikliğinden kaynaklı farklılık olduğu ancak içerik açısından aynı olduğu söylenebilir.

Tezlerin Üniversitelerde Bilim Dalı Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bilim dalına göre sayısal dağılımları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Tezlerin Bilim Dalına Göre Dağılımı

Bilim Dalı	Frekans	Yüzde
Eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomisi	34	%39
Eğitim yönetimi ve teftişi	27	%31
Eğitim yönetimi ve planlaması	15	%17
Eğitim yönetimi	8	%9
Eğitim yönetimi ve denetimi	2	%2
Eğitim ekonomisi ve planlaması	1	%1
Eğitim yönetimi, teftişi ve planlaması	1	%1
Toplam	f(88)	%100

Tablo 7’de Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin "Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı" nda %39 ile en fazla, "Eğitim Yönetimi ve Teftişi Bilim Dalı" nda %31, "Eğitim Yönetimi ve Planlaması Bilim Dalı" nda %17, "Eğitim Yönetimi Bilim Dalı" nda %9, "Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı" nda %2, "Eğitim Ekonomisi ve Planlaması Bilim Dalı" nda %1 ve "Eğitim Yönetimi, Teftişi ve Planlaması Bilim Dalı" nda %1 oranında olmak üzere toplam yedi bilim dalında yayımlandığı görülmektedir.

Tezlerin Anahtar Kavramları ve Konuları Üzerinde Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin anahtar kavramlara göre dağılımları Tablo 8’da sunulmuştur.

Tablo 8. Tezlerde Anahtar Kavramlara Göre Dağılımı

Anahtar Kodu	Anahtar kavramlar
Öğretmen	Öğretmen (12), Sınıf öğretmenliği (3), Öğretmen yetiştirme (2), Öğretmen görüşleri (2), Öğretmen istihdamı, Sözleşmeli öğretmen, Ücretli öğretmen, Öğretmen Mesleği, Öğretmen Niteliği, Öğretmenlik, Öğretmenlerin Koçluk Davranışları, Öğretmenlik Yetiştirme Programı, Öğretmen Devamsızlığı, Ortaöğretim Öğretmenleri, Öğretmen Tükenmişliği, Öğretmen Yüksek Lisansı Programı vb.
Yükseköğretim	Yükseköğretim (9), Yükseköğretim Kurumları, Yükseköğretimde Engellilik, Yükseköğretim Finansmanı, Yükseköğretimin Yönetimi, Yükseköğretim Öğretim Kalitesi, Yükseköğretimde Uluslararasılaşma,
Okul	Okul Müdürü (8), Okul Kültürü (2), Okul Yöneticisi(2), Okul Terki, Okul İklimi, Okul Algısı, Okul Katılımı, Okul Güvenliği, Okul Geliştirme vb.
Öğretim	Öğretim Elemanı (3), Ortaöğretim Kurumları (2), Öğretimin Denetimi, Öğretim, Öğretim Pratikleri, Öğretim Görevlileri vb.
Örgüt	Öğrenen Örgüt (5), Örgüt Kültürü (3), Örgütsel Adalet (2), Örgütsel İklimi (2), Örgüt, Örgütsel Dışlanma, Örgütsel Bağlılık vb.
Eğitim	Eğitim (4), Eğitim Yönetimi (4), Eğitim Hakkı (2), Eğitim Politikası (2), Eğitim Harcamaları (2), Eğitim Koçluğu, Eğitim Öğretim Desteği, Eğitim Sistemi vb.
Liderlik	Liderlik (3), Teknolojik Liderlik, Liderlik Stilleri, Dönüşümcü Liderlik, Yükseköğretimde Liderlik

Tablo 8'de Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerindeki anahtar kavramların içeriklerinin ortak kavramlarıyla oluşturulan anahtar kodlar doğrultusunda incelenmesi sonucunda tezlerde en fazla öğretmen (12), yükseköğretim (9), okul müdürü (8), öğrenen örgüt (5), eğitim (4), eğitim yönetimi (4), sınıf öğretmenliği (3), örgüt kültür (3), öğretim elemanı (3), öğretmen yetiştirme (2), öğretmen görüşleri (2), okul kültürü (2), okul yöneticisi (2), örgütsel adalet (2), örgütsel iklim (2), ortaöğretim kurumları (2), eğitim hakkı (2), eğitim politikası (2), eğitim harcamaları (2) olduğu ayrıca tabloda anahtar kod olarak yer almayan ancak tezlerde bulunan yönetici (3), üniversite (3), bilgi yönetimi (2), iş doyum (2), akademik başarı (2), öğrenci hizmetleri (2) ve uluslararası öğrenci değerlendirme programlarından olan PISA, TIMSS gibi anahtar kavramların olduğu tespit edilmiştir. Tezlerin konu

çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu görülmektedir, ancak çoğunlukla eğitim yönetimi ve denetimi kapsamında öğretmen ve yükseköğretim alanında çalışıldığı söylenebilir. Tezlerin analizi sonucunda tespit edilen anahtar kavramların, tez başlık ve konusu ile ilişkili olmasından dolayı tezler ayrıca konu açısından incelenmemiştir.

Tezlerin Çalışma Grubuna Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin çalışma grubuna göre sayısal dağılımları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Tezlerin Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Çalışma grupları (örneklem)	Frekans	Yüzde
Öğretmen	45	%37
Okul yöneticisi	22	%18
Diğerleri (Eğitim Personeli, maarif müfettişi, uzman, il/ilçe yöneticisi vb.)	19	%15
Öğrenci	18	%14
Veli	10	%8
Öğretim elemanı- öğretim üyesi	10	%8
Toplam	f(124)	%100

Tablo 9'da Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin çalışma grubunu %37 tez ile en çok öğretmenlerin oluşturduğu, bunu %18 ile okul yöneticisi, %14 ile öğrencilerin takip ettiği görülmektedir. Ayrıca tezlerin çalışma grubunun %8'ini veli, %8'ini öğretim elemanı ve öğretim üyesi oluşturmaktadır. Bunun yanında Doküman (7), Devletler (3), MEB personeli (4), Üniversiteler (2), Devlet Maarif Müfettişi (1), eğitim bütçe uzmanı (1), kadın mühendis (1) çalışma grupları "diğer" kategorisi içerisine alınmıştır ve bunlar tezlerdeki çalışma grubunun %15'ini oluşturmaktadır. Yönetici-öğretmenin konu edildiği, yönetici-veli, yönetici-müfettiş, yönetici-millî eğitim bakanlığı çalışanı, öğretim elemanı-öğrenci, müfettiş-yönetici-öğretmen, yönetici-öğretmen-velinin birlikte çalışma grubu olarak alındığı tezlerde her bir örneklem ayrı ayrı değerlendirilerek tabloya alınmıştır. Bu nedenle Tablo 9'da 124 örneklem sayısı görülmektedir.

Tezlerin Örneklem Seçimine Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin örneklem seçimine göre sayısal dağılımları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Tezlerin Örneklem Seçimine Göre Dağılımı

Örneklem Seçimi	Frekans	Yüzde
Amaçlı örneklem	29	%25
Tabakalı örneklem	28	%24
Maksimum çeşitlilik	16	%14
Belirtilmemiş	16	%14
Rasgele (tesadüfi) örneklem	11	%9
Ölçüt örneklem	5	%4
Kartopu örneklem	3	%3
Kolay ulaşılabilirlik	3	%3
Kümelı örneklem	2	%2
Tipik durum örnekleme	1	%1
Doğrulayıcı ve yanlışlayıcı durum örnekleme	1	%1
Toplam	f(115)	%100

Tablo 10'da Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinde %25 ile en çok amaçlı örneklem seçildiği, bunu %24 ile tabakalı örneklemin ve %14 ile maksimum çeşitlilik örnekleminin takip ettiği görülmektedir. Tezlerin %14'ünde örnekleme yönteminin belirtilmediği tespit edilmiştir. Bu %14'lük kısımda tezlerin tüm örnekleme ulaşıldığından (doküman belgeleri vd.) kaynaklı örneklem seçiminin belirtilmediği, bunun yanında bazı tezlerinde örneklem seçiminin eksik olduğu ve örneklem seçiminin nasıl yapıldığının belirtilmediği tespit edilmiştir. Tezlerin %4'ünde ölçüt örneklem, %3'ünde kartopu örneklem, %3'ü kolay ulaşılabilirlik örneklem, %2'sinde kümelı örneklem, %1'inde tipik durum örneklem ve %1'inde doğrulayıcı ve yanlışlayıcı durum örnekleminin kullanıldığı görülmektedir. Birkaç örneklem seçiminin birlikte kullanıldığı tezlerde her bir örneklem ayrı ayrı

değerlendirilerek tabloya alınmıştır. Bu nedenle Tablo 10'da 115 örneklem seçimi sayısı görülmektedir. Bu durum tezlerde iç içe geçmiş örneklem seçiminin kullanılması ile açıklanabilir.

Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma yöntemlerine göre sayısal dağılımları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemleri	Frekans	Yüzde
Nitel araştırma yöntemleri	35	%40
Nicel araştırma yöntemleri	34	%39
Karma araştırma yöntemleri	19	%21
Toplam	f(88)	%100

Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri araştırmacıların temel aldıkları bakış açılarına göre nicel, nitel ve karma araştırma yöntemi olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Tablo 11'de tezlerin %40 nitel, %39 nicel ve %21 karma yöntem ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bulgudan hareketle tezlerde nitel ve nicel yöntemlerin daha çok tercih edildiği ancak karma yönteminde azımsanamayacak derecede kullanıldığı ifade edilebilir.

Tezlerin Araştırma Modellerine Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma modeline göre sayısal dağılımları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Tezlerin Araştırma Modellerine Göre Dağılımı

Araştırma Modelleri	Frekans	Yüzde
Tarama modeli (ilişkisel, betimsel)	51	%52
Durum çalışması modeli	19	%19
Fenomonoloji (olgu bilim) modeli	9	%9
Belirtilmemiş	9	%9
Açımlayıcı sıralı karma	4	%4
Açıklayıcı sıralı karma	3	%3
Keşfedici sıralı karma	2	%2
Çeşitleme karma	1	%1
Söylem analizi	1	%1
Toplam	f(99)	%100

Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma modeline göre analiz edilmesinde yazar tarafından belirtilme durumu dikkate alınmıştır. Tablo 12’de tezlerin %52’inin tarama modeli, %19’unun durum çalışması, %9’unun fenomonoloji, %4’ünün açımlayıcı sıralı karma model, %3’ünün açıklayıcı sıralı karma, %2’sinin keşfedici sıralı karma modelinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca birer makalede (%1) çeşitleme karma ve söylem analizi modelinin uygulandığı bulgular arasındadır. Tezlerde araştırma modeli ile ilgili bir bilgilendirme yapılmadıysa "belirtilmemiş" şeklinde ifade edilmiştir. Tezlerin %9’unda araştırma modeli belirtilmemiştir. Bu durum, bu tezlerde yalnızca araştırma yönteminin ele alınması, modellemeye yer verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bazı tezlerde birden fazla araştırma modeline yer verildiğinden ve bu modeller ayrı ayrı değerlendirilerek dolaylı toplam 99 modellemeye yer verilmiştir.

Tezlerin Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin veri toplama tekniklerine göre sayısal dağılımları Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Tezlerin Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımı

Veri Toplama Teknikleri	Frekans	Yüzde
Ölçek formu	43	%38
Görüşme formu	40	%35
Doküman	15	%13
Anket formu	10	%9
Gözlem	3	%3
Bilgi formu	2	%2
Toplam	f(113)	%100

Tablo 13'te Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin %38' inde ölçek formu, %35' inde görüşme formu, %13' ünde doküman inceleme, %9' unda anket formu, %3' ünde gözlem tekniği ve %2' sinde bilgi formu ile verilerin toplandığı tespit edilmiştir. Tezler araştırma veri toplama tekniklerine göre analiz edilirken yazar tarafından belirtilme durumu değerlendirilmiştir. Tezlerin bir kısmında birden fazla veri toplama tekniği kullanıldığından Tablo 13'te 113 veri toplama tekniği görülmektedir.

Tezlerin Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin veri analiz tekniklerine göre sayısal dağılımları Tablo 14' te sunulmuştur.

Tablo 14. Tezlerin Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

	Veri analiz teknikleri	Frekans	Yüzde
Nicel veri analizleri	Betimsel istatistik (a.o, s.s., yüzde, frekans)	44	%21
	T testi	34	%17
	Standart çoklu regresyon analizi	15	%7
	ANOVA	14	%6
	Kruskal Wallis H testi	12	%5,5
	Post hoc LSD ve Tamhane testleri	8	%4
	Mann Whitney U testi	4	%2
	Yapısal eşitlik modelleme analizi(YEM)	3	%1,5
	Ki kare	2	%1
	Diğerleri	11	%5
	Nitel veri analizleri	İçerik analizi	28
Betimsel analiz		23	%12
Tematik yorumlayıcı analiz		7	%3
Karşılaştırmalı analiz		2	%1
Yorumlayıcı fenomenolojik analiz		2	%1
Toplam		f(209)	%100

Tablo 14' de Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin %21' inde betimsel istatistik analizi, %17' sinde t-testi analizi, %14'ünde içerik analizi, %12' sinde betimsel analiz, %7' sinde standart çoklu regresyon analizi, %6'sında ANOVA, %5,5' inde Kruskal Wallis H testi, %4' ünde Post hoc LSD ve tamhane testleri, %3'ünde tematik yorumlayıcı analiz, %2' sinde Mann Whitney U testi, %1,5' inde Yapısal Eşitleme Modeli (YEM), %1'er oranında ise yorumlayıcı fenomenolojik analiz, ki kare testi ve karşılaştırmalı analiz kullanılmıştır. Ayrıca %5'lik kısmı oluşturan "diğer" başlığı altında söylem analizi, doküman analizi, yol analizi, parametrik analiz, artı-eksi analizi, Post hoc Dunnet C testi, Post hoc scheffe testi, shapiro wilk testi, Welch's F testi, kolmogorov smirnov testi ve hiyerarşik lineer analiz modelleri gruplandırılmıştır. Tezlerde nitel veri analiz tekniklerine göre nicel veri analiz tekniklerinin daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Tezlerin veri analiz tekniklerine

göre değerlendirilmesinde yazar tarafından belirtilme durumu dikkate alınmıştır. Veri analiz teknikleri ile ilgili bilgilendirmenin yapıldığı tezlerin bir kısmında birden fazla veri analiz tekniği kullanılmıştır. Bu veriler işlenirken her biri ayrı ayrı değerlendirildiğinden dolayı tablo 14'te 209 veri analiz tekniği görülmektedir.

Tezlerin Yürütüldüğü Yer Kapsamına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yürütüldüğü yer kapsamına göre sayısal dağılımları Tablo 15'de sunulmuştur.

Tablo 15. Tezlerin Yürütüldüğü Yer (il-ülke) Kapsamına Göre Dağılımı

Çalışma Alanı	Frekans	Yüzde
Türkiye (Ankara ve Türkiye'deki diğer iller)	73	%83
Belirtilmemiş	9	%10
Yurtdışı ülkeleri	6	%7
Toplam	f(88)	%100

Tablo 15'de Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin %83'ü, büyük çoğunluğu Ankara ili kapsamında olmak üzere Bursa, Denizli, Edirne, Gaziantep, Eskişehir, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Manisa, Nevşehir, Niğde, Tokat, Kırşehir, Yozgat illerinde gerçekleştirilmiştir. %7'lik kısmı oluşturan "yurtdışı ülkeleri" başlığı altında ise karşılaştırmalı olarak Güney Kore, Bakü, Filistin, Moğolistan, İngiltere, Yeni Zelanda, Danimarka, Norveç, ABD, Almanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Singapur, Finlandiya, Polonya, İrlanda ve Nijerya yer almaktadır. Tezlerin %10'unda ise çalışma yeri belirtilmemiştir.

Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımına Ait Bulgular

Araştırma kapsamındaki üniversitelerde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayfa sayısına göre sayısal dağılımları Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16. Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	50-90	91-100	101-130	131-170	171-250	251-500	Toplam
Frekans	6	10	17	20	22	13	f(88)
Yüzde	%7	%11	%19	%23	%25	%15	%100

Tablo 18'de Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin %7'sinin 50-90, %11'i 91-100, %19'unun 101-130, %23'ü 131-170, %25'inin 171-250 ve %15'inin 251-500 sayfa sayısında olduğu görülmektedir. En az 57 sayfa, en çok 358 sayfadan oluşan tez bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tezlerin sayfa sayı ortalaması 167 olarak hesaplanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

URAP Araştırma Laboratuvarı tarafından yayımlanan raporda yer alma başarısını göstermiş olan Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi'nin 2018 yılından 2021 Nisan ayına kadar Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında yapılan lisansüstü tezlerinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleşen bu çalışmada; en fazla tezin eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomi bilim dalında; en az tezin eğitim yönetimi, teftişi ve planlaması bilim dalında yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda; 52'si yüksek lisans ve 36'sı doktora tezinin yayımlandığı, tezlerin en fazla 2019 yılında bulunduğu, 2021 yıl içerisinde Nisan ayı tarama kapsamında yüksek lisans tezi bulunurken, doktora tez çalışması yayımlanmadığı sonucuna varılmıştır. Yüksek lisans tezlerin yıllara göre dağılımına incelendiğinde; 2019 yılında en yüksek yayımlanma oranına sahip olurken doktora tezlerinde 2020 yılında en fazla yayımlandığı görülmektedir. Doktora tezlerinin eğitim yönetimi ve denetimi alanında azımsanmayacak derecede çalışmaların yapılması önemlidir, çünkü alanı geliştirme, kavramlaştırma, uygulamaya dönük hale getirerek, analiz, sentezleme ve değerlendirme üzerinde yoğunlaştırılmaktadır (Granello, 2001).

Araştırmada en fazla tezin Hacettepe Üniversitesinde yayımlandığı tespit edilmiştir. Hacettepe Üniversitesinin artan sayıda tez yayımlaması ile dünya sıralamasına katkı sağladığı söylenebilir. Ankara Üniversitesi ve ODTÜ, Hacettepe Üniversitesini takip

etmektedir. İstanbul Üniversitesinin sadece 2018 yılında lisansüstü yayına sahip olduğu; 2019, 2020 ve 2021 yıllarında ise "Eğitim Yönetimi ve Denetimi" alanında tez yayımlamadığı tespit edilmiştir. Bu sonucun sebebinin üniversitenin seçilen bilim dalı kapsamında yapılan aramalarda isim değişikliği veya bölüm değişikliği sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Alanyazında yapılan benzer çalışmalarda da lisansüstü eğitim veren üniversiteler arasında en fazla tezin sırasıyla Ankara Üniversite, Osmangazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesinde yayımlandığı (Okutan ve Ekşi, 2007; Uysal, 2013) tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki tez yazarlarının cinsiyetleri incelendiğinde; her yıl ve toplamda kadın yazar sayısının erkek yazar sayısından fazla olduğu tespit edilmiştir. İnceoğlu (2009) tarafından yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi çalışmasında erkeklerin ilk sırayı, kadınların ikinci sırayı aldığı; Kolaç (2008) tarafından yapılan çalışmada ise yüksek lisans düzeyinde kadınların, doktora düzeyinde ise erkek yazarların ilk sırayı aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tezlerin danışman unvanları açısından incelenmesi sonucunda en fazla "profesör" unvanlı, en az ise "doktor öğretim üyesi" unvanlı öğretim üyelerinin tez danışmanı olduğu tespit edilmiştir. Tezlerin eğitim bilimleri ana bilim dalı, eğitim yönetimi ve politikası ana bilim dalı ve eğitim yönetimi ve planlaması ana bilim dalı olmak üzere üç ana bilim dalında yayımlandığı; en fazla tezin eğitim bilimleri ana bilim dalında en az tezin ise eğitim yönetimi ve planlaması ana bilim dalında yayımlandığı tespit edilmiştir. Bilim dalına göre tezlerin incelenmesi sonucunda ise en fazla tezin eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomi bilim dalında yayımlandığı belirlenmiştir. Ayrıca eğitim yönetimi ve teftişi bilim dalı, eğitim yönetimi ve planlaması bilim dalı, eğitim yönetimi bilim dalı, eğitim yönetimi ve denetimi, eğitim ekonomisi ve planlaması bilim dalı ve eğitim yönetimi, teftişi ve planlaması bilim dalı olmak üzere toplam yedi bilim dalında tezlerin yürütüldüğü saptanmıştır. Polat (2010) çalışmasında eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomisi alanında yapılan çalışmaların sayıca artan bir grafik çizdiğini saptamıştır. Bu sonuç mevcut çalışmayı destekler niteliktedir.

Tezlerde en çok öğretmen, yükseköğretim, okul müdürü ve örgüt anahtar kavramlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında eğitim, eğitim yönetimi, sınıf öğretmenliği, örgüt kültürü, PISA, TIMMS gibi farklı birçok anahtar kavramın yer almasının tezlerin konu çeşitliliğinin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kavramlar, yayınların kapsam ve içeriği hakkında okuyucuya bilgi vermesi açısından önemlidir. Alanyazında yapılan çalışmalar ile Türkiye'de eğitim yönetimi (Alp, 2004), eğitim programları ve öğretimi (Altın, 2004) alan yönelimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Lisansüstü tezlerin incelendiği bir çalışmada tez konularında ele alınan ana konuların liderlik, denetim, yönetim, örgüt, sistem, felsefe, politika, eğitim ekonomisi ve planlaması olduğu tespit edilmiştir (Ensari vd., 2009; Polat, 2010). Turan vd. (2014) çalışmasında Türkiye'de eğitim alanında yayımlanan makalelerde ele alınan konuların sınırlı kapsamda olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca aynı araştırmada Türkiye'deki eğitim bilimleri araştırmacılarının yeni ve orijinal temalara yöneleceklerine, daha önceden yapılan bir araştırmanın farklı evren ve örneklemeler ile tekrarlarını gerçekleştirmeyi tercih ettikleri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmacıların eğitim alanında yayımlanan lisansüstü tezlerde başarı ve tutum temasında yoğunlaştıkları bilinmektedir (Karadağ, 2009).

Çalışma kapsamındaki tezlerin örneklemelerinin çoğunlukla amaçlı örnekleme ve tabakalı örnekleme yöntemi ile seçildiği, ayrıca bu iki örnekleme yöntemi dışında çok çeşitli örnekleme yöntemlerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Seçilen örneklemelerde en çok öğretmenler ile çalışma grubunun oluşturulduğu, bunu okul yöneticisi ve öğrencilerin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durum, eğitim alanında öğretmen ve okul yöneticilerinin hem kolay ulaşılabilir hem de dağılımlarının yaygın olmasıyla açıklanabilir. Çalışma grubunda en az müfettiş, uzman ve üniversite kurumlarının tercih edilmiş olduğu belirlenmiştir. Polat (2010) yaptığı çalışmada en çok veri toplanan örneklem kitlelerinin öğrenci ve öğretmen olduğunu saptamıştır. Aypay vd. (2010) ise araştırmasında, eğitim yönetimi alanında yayımlanan makalelerde örneklemin çoğunlukla öğrenci, öğretmen ve öğretim elemanlarından oluştuğunu belirlemiştir. Balcı (1990) Ankara Üniversitesi'nde eğitim alanında yayımlanan doktora tezlerini incelediği çalışmasında tezlerin ve tezlerde örneklem seçiminin "iyi" düzeyde ve genel olarak

benzer çalışmalar olduğunu saptamıştır. Gizir ve Köle (2009) çalışmasında eğitim yönetimi alanında yayımlanan tezlerde öğretmen ve öğretmen ile yöneticiden oluşan örneklem gruplarının çoğunlukta olduğunu belirlemiştir.

Çalışma kapsamındaki tezler araştırma yöntemleri açısından incelendiğinde nicel ve nitel yöntemlerin yakın dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ancak yine de nitel araştırmanın daha önde yer aldığı tespit edilmiştir. Alanyazında yapılan araştırmalarda Türkiye'de eğitim yönetimi alanında yapılan çalışmalarda büyük oranda nicel yöntemin kullanıldığı, nitel yöntemin onu takip ettiği, bunun yanında nicel ve nitel yöntemlerin birlikte az oranda kullanıldığı tespit edilmiştir (Balcı, 1990; Polat, 2010). Bu çalışmada nitel yöntemin derinlemesine ve ayrıntılı bilgiler sunması sebebiyle daha çok tercih edildiği, karma yönteminde azımsanamayacak derecede olduğu söylenebilir. Genelde eğitim alanında lisansüstü tezlerin teorik ve sosyal bilimler açısından konu bazı incelenmesinde nitel bakış açısıyla değerlendirmeye alındığı görülmektedir (Paltridge, 2002).

Çalışma kapsamındaki tezlerdeki araştırma modellerinin büyük bir çoğunluğunu tarama modeli oluştururken, en az çalışılan modelin karma modellemelerinden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tezlerde kültür analizi, etnografik gibi modellemelere rastlanılmadığı görülmektedir. Araştırmalarda model, araştırmanın bütünü ve temelini kısaca ortaya koymaktadır (Karasar, 2014). İnceoğlu (2008) lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi amacıyla yaptığı araştırmasında çoğunlukla tarama modelinin kullanıldığını belirlemiştir. Eğitim alanındaki makalelerde ağırlıklı olarak tarama deseni ve veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılırken (Balcı, 1988), sanat eğitimi alanında yapılmış tezlerde betimsel, kuramsal ve deneysel araştırmaların olduğu saptanmıştır (Altinkurt, 2007). Anket ve ölçeğin tercih edilmesi kolay uygulama ve analiz sebebiyledir (Cohen, Marrion ve Marison; 2011). Polat (2010) ve Turan vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalarda, eğitim alanındaki tezlerde çoğunlukla deneysel, tarama ve durum çalışması modellerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Turan vd. (2014) tezlerde istatistiksel veri çözümlene işlemlerinde betimsel ve ilişkisel istatistik analizlerinin çoğunlukla kullanıldığını ifade etmektedir. Mevcut çalışmada incelenen

tezlerde çoğunlukla betimsel istatistik analizi, t testi analizi, içerik analizi kullanıldığı; bunun yanında birçok tezde birden fazla veri analiz tekniğinin birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca söylem analizi, yol analizi, artı-eksi analizleri de çalışmalarda yer almaktadır. Alanyazında doktora tezlerinde çoğunlukla içerik analizi tekniği ile verilerin analiz edildiği (Karadağ, 2009) ve betimsel istatistik tekniklerinin kullanıldığı belirlenmiştir (Kılınç, 1991). Çalışmalarda çeşitli analiz tekniklerinin kullanılması çalışmanın nitelikli olmasını sağlamaktadır (Onwuegbuzie ve Daniel, 2003). Yani, bu yapılan kapsayıcı alan çalışmaları, alan araştırmacılar için kendi alanlarında güçlü ve zayıf yönleri anlamaya, uygun veri toplama yöntemlerini seçmesi ve veri analizi üzerinde bilgi edinilmesi sağlanmaktadır (Boote ve Beile, 2005). Karadağ'a (2009) göre alanyazında yapılan çalışmalarda sıklıkla aynı analiz ve süreçlerin olmasının alanı kısıtladığını ifade etmektedir. Örucü ve Şimşek'e (2011) göre bunun sebebi, eğitim yönetimi alanının karmaşık bir yapıda olmasıyla açıklanmaktadır.

Çalışma kapsamındaki tezlerin yürütüldüğü yer kapsamında incelenmesi sonucunda tezlerin büyük çoğunluğunun Ankara il kapsamında gerçekleştirildiği sonucuna varılmıştır. Bu durumun sebebinin çalışma grubunda yer alan üniversitelerin çoğunluğunun Ankara'da olması olabilir. İncelenen yüksek lisans tezlerinin az sayfa sayısında olduğu, doktora tezlerinin ise daha kapsamlı içeriklere sahip olmasından dolayı daha çok sayfa sayısında olduğu söylenebilir. Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin alana katkısı göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra eğitim yönetimi alanından ilk yapılanmaları gerçekleştirilen Ankara Üniversitesi ile Hacettepe Üniversitesi yayımladıkları tezlerle alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır. Böylelikle lisansüstü yayımlanan tezlerin incelenmesi ve sınıflandırılması, alan yazınının mevcut durumunu ortaya koymakta ve çalışmaya gereksinim duyulan alanların belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Gelişmiş literatür incelemeleri eğitim alanı açısından önemli ve faydalı olmaktadır (Boote ve Beile, 2005).

Öneriler

Bu çalışma dahilinde yapılan araştırmalar, kapsamlı bir grup çalışması ile üç ya da beş yıllık periyodik döngülerle tekrarlanabilir, sonuçları karşılaştırılabilir; böylece eğitim

yönetimi ve denetimi alanyazınındaki gelişmelerin takip edilmesi sağlanabilir. Yeni yayımlanacak tezlerin tasarlanmasında çeşitli analiz ve modellemelerin kullanılmasının teşvik edilmesi önerilir. Ayrıca tezlerin anahtar kavramlar, imla ve yazım hataları, modelleme ve örneklem çeşitliliği yönünden oluşturulacak bir komisyonca incelenmesi niteliksel açıdan alana katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alp, V. (2004). *Eğitim bilimleri alanında yapılan yayınların sınıflandırılması ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altın, N. (2004). *Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin analizi (Ankara, Gazi ve Hacettepe Üniversitesi)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Altinkurt, L. (2007). Sanat Eğitimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi, Sayı:173*, s.105-113.
- Aypay, A., Coruk, A., Yazgan, D., Kartal, O., Çağatay, M., Tuncer, B. & Emran, B. (2010). The status of research in educational administration: An analysis of educational administration journals, 1999-2007. *Eurasian Journal of Educational Research, 39*, 59-77.
- Balcı, A. (1988). Eğitim Yönetimi Araştırmalarının Durumu: EAQ,,de 1970-1985 Arasında Yapılan Araştırmalar. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi Cilt:211*, 2 s. 421-434.
- Balcı, A. (1990). Eğitim Yönetiminde Araştırma. *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesince Düzenlenen Türkiye’de Eğitim Araştırmalarının Durumu Panelinde Sunuldu*, Ankara.
- Balcı, A. (2008). Türkiye’de Eğitim Yönetiminin Bilimleşme Düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Bahar, Sayı 54*, 181-209.
- Başaran, İ. E. (2006). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Ekinoks Yayını.

- Boote, D. N. & Beile, P. (2005). Scholars before researchers: on the centrality of the dissertation literature review in research preparation. *Educational Researcher*, 34(3), 3-15. <http://edr.sagepub.com/content/34/6/3.full.pdf+html>.
- Bursalioğlu, Z. (2005). *Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama*. 8. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, s.13
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Geliştirilmiş 11. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2011). *Research Methods in Education*. New York: Routledge.
- Demir, R. (2008). *Üniversitelerin Bugünü ve Yarını*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ensari, H., Dündar, S., Asan, T. & Parlar, H. (2009). “Ne ve niçin tartışmaları I: Eğitim yönetimi denetimi teftişi ve planlaması ana bilim dalı yüksek lisans ve doktora program içeriklerine ilişkin yurt içi taramayla öneri havuzu oluşturma çalışması”, *IV. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2006). *Eğitim ve Okul Yönetimi*, 6. Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Gizir, S. & Köle, F. (2009). “Eğitim yönetimi alanında liderlik üzerine yapılan çalışmaların kuram, yöntem ve ele alınan değişken açısından incelenmesi”, *IV. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: Anı Yayıncılık, s.191-199
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Granello, DH (2001). Promoting cognitive complexity in graduate written work: Using Bloom's taxonomy as a pedagogical tool to improven literature reviews. *Counselor Education and Supervision*, 40 (4), 292–307
- Hsu, T. (2005). Research methods and data analysis procedures used by educational researchers. *International Journal of Research & Method in Education*, 28(2), 109–133
- İlgar, L. (2005). *Eğitim yönetimi okul yönetimi sınıf yönetimi*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, s.14

- İnceoğlu, G. (2009). “An evaluation of thesis on mathematics education and mathematics teaching”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 2009, Volume: 4, Number: 3, Article Number: 1C0078
- İsaoğulları, Y. (2016). *Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının liderlik teması açısından incelenmesi* (Doctoral Dissertation, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*, 26. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Karadağ, E. (2009). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik ve metodolojik açıdan incelenmesi: Bir durum çalışması, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:3, s.75-87
- Kılınç, H. (1991). *Eğitim yönetimi alanında üniversitelerimizde yapılan bazı araştırmaların sistem yaklaşımı açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kolaç, E. (2008). “İlk okuma yazma alanında yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu 2-4 Mayıs 2008*’de sunuldu.
- Onwuegbuzie, A. J. & Daniel L.G. (2003). Typology of analytical and interpretational errors in quantitative and qualitative educational research. *Current Issues in Education* [On-line], 6(2). <http://cie.ed.asu.edu/volume6/number2/>
- Okutan, M. & Ekşi, A. (2007). “2000-2003 yılları arasında eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanında yapılmış olan yüksek lisans tez özetleri çalışması”, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesince Düzenlenen *16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde* Sunuldu.
- Oplatka, I. (2016). *Eğitim yönetiminin mirası: Akademik bir alanın tarihi analizi*. S. Turan, F. Bektaş ve M. Yalçın (Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Örücü, D., & Şimşek, H. (2011). Akademisyenlerin gözünden Türkiye’de eğitim yönetiminin akademik durumu: Nitel bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(2), 167-197.
- Paltridge, B. (2002). Thesis and dissertation writing: An examination of published advice and actual practice. *English for Specific Purposes*, 21, 125–143.

- Polat, G. (2010). *Eğitim yönetimi ve denetimi anabilim dalında yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Şişman M. & Turan, S. (2005). *Eğitim ve okul yönetimi*. Y. Özden (Ed), Eğitim ve Okul Yöneticiliği, (ss.99-146), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Turan, S., Karadağ, E., Bektaş, F. & Yalçın, M. (2014). Türkiye’de eğitim yönetiminde bilgi üretimi: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi 2003-2013 yayınlarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 93-119.
- Uysal, Ş. (2013). *Türkiye’de eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanındaki doktora tezlerinin incelenmesi*. (Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- <https://newtr.urapcenter.org/> 2020 yılında üniversitelerimizin 11 dünya genel sıralamasındaki durumu 2 Mart 2021 (Ek: Araştırma Üniversitelerimizin 2013-2020 Dönemindeki Durumu)
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (13.04.2021) tarihinde ulaşılmıştır.

The Importance of Profitability and Dividend Policy for Indonesian State-Owned Enterprises – BUMN

Ana KADARNINGSIH¹

Irene Rini DEMI PANGESTUTI²

Abstract

The final aim of this research is to see how far the influence of liquidity and leverage on the dividend payout ratio through the intervening variable profitability. Sampling using a purposive technique that produces 91 data from 13 BUMN or state-owned enterprises registered on the IDX. The data used are financial statements for the period ending 2014 to 2020. This study uses path analysis with the Warp PLS 7.0 application. The results of this study found that profitability and leverage have a significant effect on the dividend payout ratio in state-owned companies. Meanwhile, liquidity cannot increase the dividend payout ratio of state-owned enterprises. The results of the indirect effect and total effect test state that profitability can mediate the relationship between leverage and dividend payout ratio as indicated by T statistic > 1.96 and P-Value < 0.05, but cannot mediate the relationship between liquidity and dividend payout ratio.

Key Words: Liquidity, Leverage, Profitability, Dividend Payout Ratio.

Atf İçin / For Citation: KADARNINGSIH, A. & DEMI PANGESTUTI, I. R. (2022). The importance of profitability and dividend policy for Indonesian state-owned enterprises – BUMN. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 377-388. <https://dergipark.org.tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 15.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2022

¹ Lecturer; Dian Nuswantoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia

E-mail: ana.kadarningsih@dsn.dinus.ac.id

ORCID: 0000-0003-1382-8299

² Lecturer; Diponegoro University, Economics Department, Semarang, Central Java, Indonesia

E-mail: irenerinidp1960@gmail.com

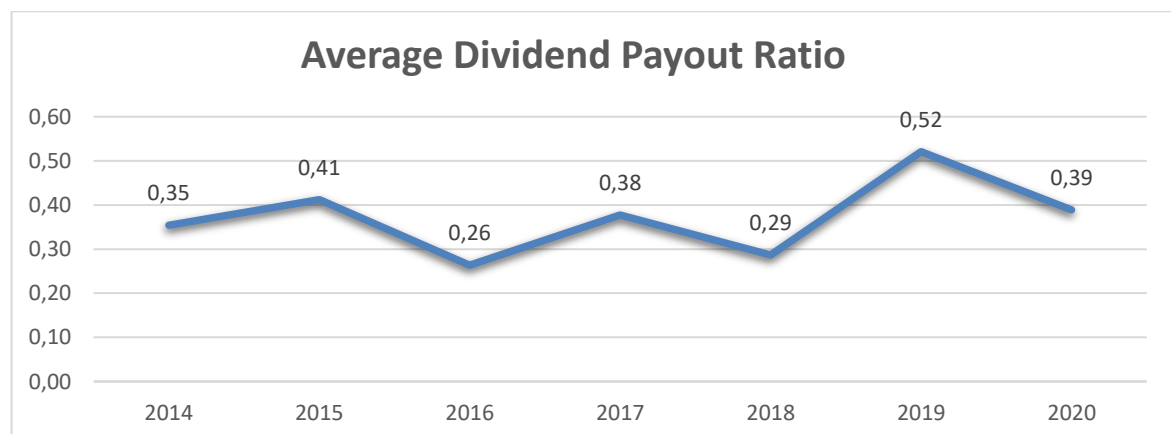
ORCID: 0000-0003-3008-0972

INTRODUCTION

One of the difficult decisions for companies is the policy of paying dividends to shareholders. This dividend policy must be balanced between the returns expected by shareholders and the survival of the company. Dividend payout ratio is a form of company policy in providing returns to shareholders. This ratio shows the amount of profit that can be retained by the company to pay dividends to investors who buy company shares. The greater the dividend payout ratio, the smaller the dividends that will be distributed to investors. Companies need to pay attention to factors that affect dividend ratios, including company size, both from company assets and company age, liquidity, free cash flow, profitability, and leverage or capital structure (Sudana, 2015).

This study uses a state-owned company or Badan Usaha Milik Negara (BUMN) as the object of research. BUMN has a special character, namely that all or most of its capital is owned by the state, not privately owned. (Law number 19 of 2003), there are several forms of BUMN, but the main focus is in this study are BUMN that have gone public or are registered on the Indonesia Stock Exchange. One of the goals of establishing BUMN is to make an important contribution to state revenues in particular and the smooth development of the national economy in general (Lebelaha, 2016). The realization of this goal is the contribution of the number of dividends given by BUMN to the state. The following is dividend payout ratio data from 13 BUMN registered on the Indonesian stock exchange during 2014-2020.

Figure 1. Average Dividend Payout Ratio BUMN in Indonesia in 2016 - 2020

Source: www.idx.co.id (processed, 2020).

In the picture on Figure 1, it can be explained that the dividend payout ratio of BUMN continues to fluctuate from 2014-2020. In 2020, the target for dividend payments for BUMN will be eroded by almost 50%, to be exact 46.73% (Ministry of Finance, 2020). Based on the 2021 Financial Records Book, this BUMN dividend has decreased due to the severe influence of the Covid-19 pandemic on BUMN. The impact of the Covid-19 pandemic which is quite heavy is felt by BUMN engaged in the transportation, tourism, and manufacturing industries. The BUMN's net profit is projected to decline, which will have an impact on dividends that can be distributed to shareholders. To achieve the "BUMN dividend target next year, the government will optimize several steps.

The first step that must be considered is the ability of funding, solvency (capital structure), and the level of profit or profit. Second, maintaining investor perception that has the potential to reduce the market value of state-owned enterprises listed on the stock exchange. Third, adjustment of regulations and agreements binding state-owned enterprises (covenants). Fourth, the determination of dividends is more selective to balance the needs of the state revenue budget with the implementation of programs and the sustainability of state-owned enterprises. Fifth, reform and restructuring of state-owned enterprises in order to improve company performance so as to increase state revenues.

The fluctuation of the Dividend Payout Ratio in BUMN is an interesting thing to study further and what factors make this Dividend Payout Ratio fluctuate in 2014-2020. According to Hanafi (2011), the determinants of dividend policy (DIV-PR) are the liquidity ratio (Current Ratio - CR), solvency ratio (Debt to Equity Ratio - Leverage), and profitability ratio (Return on Equity - ROE). The higher the liquidity ratio (Current Ratio), the dividend payments to shareholders will increase (Martono, 2016). If the liquidity ratio (Current Ratio) is high, it reflects the company's ability to give dividends is also high, so it becomes a strategy to attract investors (Prasetyo, 2011; Ekawati and Siswoyo, 2015; Oladipupo and Peter, 2013). This means that the liquidity ratio (Current Ratio) has a significant positively impact on dividend policy (Mertayani and Sri, 2015). Several previous studies on the relationship of the liquidity ratio (Current Ratio) to dividend policy showed the opposite result, namely the existence of a negative or

insignificant effect. (Purba, Sheren and Angeline, 2019; Fadli, Chabahib and Haryanto, 2013; Prasetyo, 2011). The measurement of Liquidity - Current ratio according Martono (2016) is:

$$LIQ - CR = \frac{Current\ Assets}{Current\ Liabilities}$$

Solvency ratio (Debt to Equity - Leverage) is one of the factors that have a negative significantly impact on dividend policy. A small solvency ratio indicates that the company's capital structure mostly comes from its own capital, so it is expected to generate high profits or Return on Equity, so that the dividends paid to shareholders are also high. This means that DER (leverage) has a significant negatively impact on profitability and dividend policy (Hendawati, 2017).

The opposite result is obtained from previous research, namely there is a significant positive or negative effect between DER (leverage) on profitability (ROE) and dividend policy. This means that if the DER (leverage) is high, there will be a decrease in profitability accompanied by a decrease in dividend payments to shareholders (Ekawati and Siswoyo, 2015). Calculation of debt-to-equity ratio, the formula can be used (Garjito and Basri, 2017):

$$LEV - DER = \frac{Total\ Debt}{Equity}$$

The profitability ratio reflects the extent to which the company's ability to earn profits. The profits obtained are taken into consideration in the size of the distribution of dividends to shareholders (Ginting, 2018). The enterprises' ability to generate high profits reflects the company's ability to pay high dividends as well. Ratio (Finingsih, Nurlaela, and Titisari, 2019). Return on Equity (ROE) is one measure of profitability ratios. ROE shows the company's ability to achieve profits from the capital owned by the company. The formula for Return on Equity according to Christine and Suryono (2017) is:

$$PROF - ROE = \frac{\text{Earnings After Interest and Tax}}{\text{Equity}}$$

The theoretical basis for dividend policy is the Dividend Signaling Theory which explains that the company will continue to strive to increase prosperity as a signal in the form of information that reflects the enterprises' prospects in the future so that maximum dividend distribution is achieved to shareholders (Izdihar, Suhendro, Fajri, 2020). Dividend Signaling Theory is a theory which states that if the enterprises' ability to pay dividends for this period is greater than the previous period, then the company's prospects are moving in a positive direction. (Halim and Hastuti, 2019). Dividend Payout Ratio is one of the measuring tools of dividend policy which describes how big the percentage of profit that can be paid to shareholders compared to the total profit available (Sartono, 2015). To find out the Dividend Payout Ratio, can use formula (Horne, 2013)

$$DIV - PR = \frac{\text{Dividend Per Share}}{\text{Earning Per Share}}$$

While the purpose of this study there are 3 empirical objectives. The first empirical objective is to find out how far the influence of the liquidity ratio (Current Ratio) and Debt to Equity Ratio (leverage) to the profitability ratio (ROE). The second empirical objective is empirical testing of the relationship between the liquidity ratio (Current Ratio), Debt to Equity Ratio (leverage) and profitability ratio (ROE) to dividend policy (Dividend Payout Ratio). The third empirical objective is to examine the ability of the profitability ratio (ROE) to mediate the relationship between the liquidity ratio (Current Ratio) and Debt to Equity Ratio (leverage) on dividend policy.

The formulation of the hypothesis in this study are:

H1. LIQ-CR (Current Ratio) has a significant impact on PROF-ROE (Return on Equity)

H2. LEV-DER (Debt to Equity Ratio) has a impact on PROF-ROE (Return on Equity)

H3. LIQ-CR has a significant influence on DIV-PR (Dividend Payout Ratio)

H4. LEV-DER has a significant impact on DIV-PR (Dividend Payout Ratio)

H5. PROF-ROE has a significant influence on DIV-PR

H6. PROF-ROE is able to mediate the connection between LIQ-CR and DIV-PR

H7. PROF-ROE is able to mediate the connection between LEV-DER to DIV-PR

METHOD

The population of data taken in this study is the company's annual financial statements from 2014-2020 which are listed on the BEI BUMN Index20. The sample of this research is thirteen state-owned companies (BUMN) listed on IDX that meet several sample criteria. The thirteen state-owned companies (BUMN) are PT. Semen Baturaja, PT. Semen Indonesia, PT. Telekomunikasi Indonesia, PT. Adhi Karya, PT. Pembangunan Perumahan, PT. Waskita Karya, PT. Wijaya Karya, PT. Jasamarga, PT. Perusahaan Gas Negara, PT. Bukit Asam, PT. Timah, PT. Kimia Farma, and PT. Indosat. Several sample criteria that must be met, so that the data obtained more representative. The criteria that will be used as samples are:

1. Companies registered on IDX BUMN20 for the 2014-2020 period.
2. BUMN enterprises that present audited financial statements for 2014-2020.
3. BUMN enterprises that distribute dividends during the 2014-2020 period.

Based on the above criteria, the state-owned companies (BUMN) that meet the criteria to conduct the research are 13 (thirteen) state-owned companies with a total of 91 data for the annual financial statements from 2014-2020. The analytical method used in this research is descriptive statistics. Descriptive statistics is a data analysis technique used to describe the condition of research variables (Widodo, 2019). The collected data were analyzed using warpPLS 7.0 software.

RESULTS

Multicollinearity between variables does not occur in the results of this study because 1.192 is the value of AVIF and AFVIF values are 1.594. Both of which are less than 3.3, as well as the GoF value of 0.389, indicating that this exploration model is fit. As seen in Table 1, the model used in this survey is exceptional because it is dependent on the normalization of thumb, which is 3.3. It implies that the model is free of upward, sidelong collinearity, and usual strategy inclination issues. Additionally, the exchange equilibrium was examined at R squared 0.049, which indicates that the effect of the

diversity of current ratio and debt to equity ratio on return on equity is 4.9%. In comparison, the remaining 95.1% are driven by factors not included in the review. The results of R squared which are varied for the effect of current ratio (LIQ-CR), debt to equity ratio (LEV-DER), and return on equity (PROF-ROE) to dividend payout ratio (DIV-PR) are 0.253 or 25.3%; the remaining 74.7% was driven by many factors not part of this inquiry model. The rule of practice for surveying the fundamental model in this audit is that it should be in a strong class, where a changed R squared of 0.253 is more noticeable than an adjusted R squared of 0.25.

Table 1.

Full Collinearity and R squared tests

	LIQ-CR	LEV-DER	PROF-ROE	DIV-PR
Full collinearity	1.201	1.443	1.076	1.286
R squared			0.049	0.253

Source: data processing warpPLS 7.0

Table 2 describes the coefficient model of the path test and the p-value

Table 2.

Path Test and P-Value Results

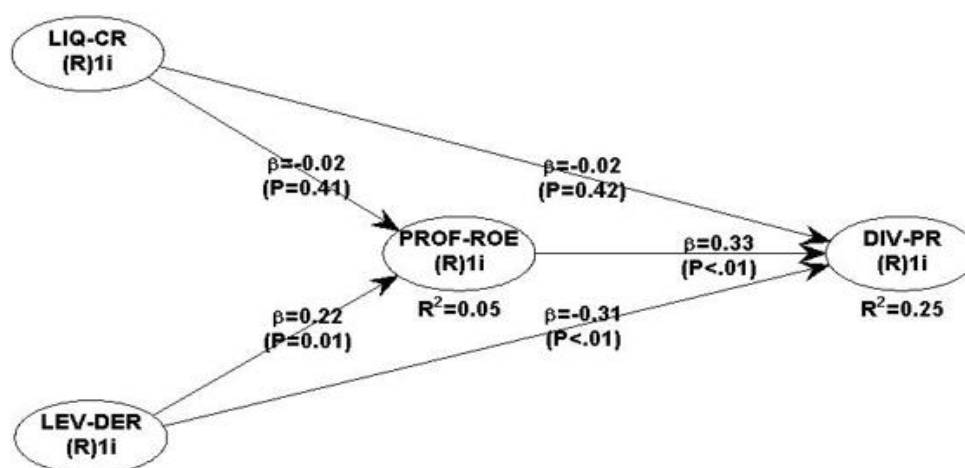
Path	Coefficient	P-value
LIQ-CR → PROF-ROE	-0.025	0.406
LEV-DER → PROF-ROE	0.218	0.015***
LIQ-CR → DIV-PR	-0.021	0.419
LEV-DER → DIV-PR	-0.311	<0.001***
PROF-ROE → DIV-PR	0.328	<0.001***

Source: data processing warpPLS 7.0

The test results for the primary hypothesis indicate that LIQ-CR has no significant impact on the PROF-ROE, as proof by the LIQ-CR coefficient value of - 0.025 and p-value 0.406, at which first hypothesis is not accepted. Then the second hypothesis is testing, the p-value of 0.015 and the LEV-DER coefficient of 0.218 indicate that hypothesis 2 is correct. Thus, LEV-DR was shown to have a beneficial and statistically significant influence on PROF-ROE. Additionally, the negative and no significant effect of LIQ-CR on DIV-PR (-0.021 coefficient and p-value 0.419) implies that hypothesis 3 is not accepted. Additionally, the coefficient value for the fourth

hypothesis is -0.311 , and the p -value is <0.001 , indicating that hypothesis (H4) is accepted. The test findings suggest that speculation 5 is correct, with a path coefficient of 0.328 and a p -value of <0.001 . The result of testing the complete examination model, which depicts the causal link between factors, is shown in Figure 2, where LIQ-CR and LEV-DER are unbound variables and DIV-PR is non-independent variable intervened by PROF-ROE.

Figure 2. Full of Research Model

Table 3.

Indirect Effect and Total Effect

Path	Coefficient	<i>P</i> -value
LIQ-CR → PROF-ROE → DIV-PR	-0.030	0.388
LEV-DER → PROF-ROE → DIV-PR	-0.239	0.008***

Source: data processing warpPLS 7.0

Judging from the results of the mediation test in table 5, the coefficient value for the indirect effect test of LIQ-CR → PROF-ROE → DIV-PR is -0.030 with p -value 0.388 . The hypothesis that states the effect of LIQ-CR on DIV-PR through the intervening variable PROF-ROE resulted in a rejected evaluation. Because the value of T Statistics is -0.030 and P value is 0.388 , it is concluded that LIQ-CR has a negative and insignificant effect on DIV-PR with PROF-ROE as a mediator. Because the cut off

value that gives the limits for the accepted hypothesis must have a T statistic > 1.96 and P-Value < 0.05 . The coefficient of indirect effect for testing the LEV-DER $\rightarrow$ PROF-ROE $\rightarrow$ DIV-PR is -0.239 with p-value 0.008 . The hypothesis that states the effect of LEV-DR on DIV-PR through the intervening variable PROF-ROE resulted in a accepted evaluation.

CONCLUSION

This study finds the fact that the determinants of the dividend payout ratio as a dividend policy are the variables of leverage (Debt to Equity) and profitability. Leverage (Debt to Equity) have a significant and negative influence on dividend payout ratio, profitability has a positive and significant influence on dividend payout ratio. On the other hand, liquidity has no influence on dividend payout ratio. The test results of the relationship between leverage and liquidity on profitability show that only leverage has a negative and significant effect on profitability. While liquidity does not affect profitability. The final decision from the intervening test is that profitability can mediate the connection between the influence of the leverage variable on dividend payout, but cannot mediate the influence of liquidity variable on dividend payout ratio. State-owned companies must regulate the use of debt (leverage) in their capital, so that they can be used optimally to earn profits. If a state-owned company has a lot of debt (leverage), the profit earned will decrease.

The next research agenda is population expansion or the use of different research objects such as banking companies, manufacturer companies and insurance companies. Future research can use another independent variable such as cash ratio, return on investment and companies' age.

REFERENCES

- Christine, D. & Suryono, S. F. (2017). Effect of profitability and leverage on dividend policy (Empirical study on manufacturing companies on the Indonesia Stock Exchange 2010-2014). *Professionalism of Accountants Towards Sustainable Business Practice*, pp.205–214. <http://repository.unpas.ac.id/6523/>
- Ekawati, G. & Siswoyo, B. (2015). The effects of current ratio and debt to equity ratio on dividend policy through net profit margin (A study on manufacturing companies listed in Indonesia stock exchange in the period of 2013). *Research Journal of Finance and Accounting*, Vol.6, No.24, pp. 31- 37.
- Fadli, A. Chabachib & M. Haryanto, M. (2013). Analysis of the effect of debt to equity ratio, return on assets, and current ratio to dividend payout ratio. *Strategy Business Journal* . Vol.22, No.2, pp.128-144.
- Finingsih, O., Nurlaela, S. & Titisari, K. H. (2019). Profitability, liquidity, leverage and company growth on dividend policy in agricultural companies on the Indonesia stock exchange. *Journal of Paradigm Economics*, Vol.20, No.02, pp.44–51.
- Garjito, A. Basri. (2017). Finance management. Yogyakarta:BPFE
- Ginting, S. (2018). Effect of liquidity, profitability. and leverage on dividend policy in lq46 companies listed on the Indonesia stock exchange for the 2012-2016 period. *JWEM STIE Microskill*, Vol.8, No.02, pp.195–204.
- Halim, A. & Hastuti, R. T. (2019). Factors affecting dividend policy in manufacturing companies for the 2015-2017 period. *Multiparadigm Accounting*, Vol.1, No.2, pp.263–272
- Hanafi, M. (2011). International financial management. Yogyakarta: BPFE
- Hendawati, H. (2017). Analysis of current ratio, debt to equity ratio and total asset turn over against return on equity. *Attitude Journal*, Vol.1, No.2, pp.97-111.
- Horne, Wachowicz. (2013). Financial management principles. Thirteenth edition. Second Book. Jakarta : Salemba Empat.

- Izdihar, S., Suhendro, S. & Fajri, R. N. (2020). Effect of profitability, lagged dividend, size, and leverage on dividend policy. *Scientific Journal of Batanghari University Jambi*, Vol.20, No.2, pp.714. <https://doi.org/10.33087/jiubj.v20i2.1012>
- Kasmir. (2012). Financial statement analysis. Jakarta: PT Raja Grafindo Persada.
- Lebelaha, D. L. (2016). The effect of price earnings ratio, debt to equity ratio and dividend payout ratio on the value of BUMN companies listed on the Indonesia Stock Exchange for the period 2011-2014. *Efficiency Scientific Periodic Journal*, Vol.16, No.2.
- Martono, Harjito D.A. (2016). Finance management. Yogyakarta: Ekonisia.
- Mertanyani, D. & Sri, W. (2015). Analysis of the effect of net profit margin, debt equity ratio, current ratio and company size on dividend payout ratio (a case study on LQ 45 companies listed on the Indonesia Stock Exchange for the period 2009-2013). *E-Journal S1 Ak Ganesha University of Education*. Vol. 3, No.1.
- Oladipupo, A. & Peter, Okoeguale I. (2013). Does working capital management matter in dividend policy decision? Empirical evidence from Nigeria. *Financial Research*. Vol.4, No.4. Nigeria: Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Benin
- Purba, DP. Sheren & Valent, A. (2019). Effect of current ratio (CR), debt to equity ratio (DER) and return on equity (ROE) on dividend payout ratio (DPR) in consumer goods industrial sector companies on the Indonesia Stock Exchange (IDX) in 2013 –2017. *Journal of Accounting Research Going Concern*, Vol. 14, No. 1, pp. 214-224
- Prasetyo, B. (2011). The effect of liquidity and working capital efficiency on profitability at PT BPR Sinar Dana Buana Sidoarjo. (Online). <http://stieabibudiprasetyo.com/wpcontent/uploads/2013/05/jurnal/JURNAL%209.pdf>
- Sudana, I. (2015). Corporate financial management. Erlangga. Jakarta.

Sartono, A. (2015). Financial management theory and application. Fourth edition. Yogyakarta : BPF

Widodo. (2019). Popular and practical research methodology. Depok: Rajawali Pers.

Eğitim Araştırmalarında Etkileşimsel Yaklaşımın Önemi

Zekiye YAŞI¹

Öz

Bu makale, etkileşimsel yaklaşımların insan davranışlarını anlamak ve sosyal araştırma yürütmek için merkezi bir öneme sahip olduğunu savunmaktadır. Çalışmanın bakış açısı, insanların davranışlarını anlamanın en iyi yolunun doğrudan çevrelerinde bulunan diğer kişilerin davranışları üzerinden olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu sebeple, sosyal bilimlerdeki geleneksel yaklaşımların sakıncalarını ortaya koymaya çalışarak, toplumsal hayatın ve toplumsal düzenin araştırmacıların kararlaştırdığı değişkenler üzerinden incelenmesi yerine; doğrudan insan davranışlarının ve kişiler arasındaki sosyal etkileşimlerin incelenmesinin önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla, makale ‘toplumsal hayatın ve toplumsal yapının anlaşılması için sosyal etkileşimlerin düzeninin anlaşılmasının gerekli olduğunu’ öne sürmektedir. Sınıf ortamlarındaki öğretim ve öğrenme aktivitelerinin öğretmen ve bir grup öğrenci arasında geçen etkileşimler yoluyla oluşturulduğunu ve bir öğrencinin sınıf etkileşimlerine katılma yetkinliğinin eğitim hayatındaki başarısını etkilediğini dikkate alan makale, etkileşimsel çalışmaların eğitim araştırmaları için çok daha gerekli olduğunu savunmaktadır. Okul öncesi eğitimin çocukları okul hayatına hazırlamadaki başarısını dikkate alarak ve okul öncesi eğitimin bu başarısını çocukların sınıf etkileşimlerine yetkinlik kazanmasını sağlamadaki rolü ile ilişkili’ olarak tekrar değerlendirmektedir. Bu nedenlerle, sınıf etkileşimlerini inceleyen araştırmaların önemi bu bağlamda ayrıca vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Araştırmaları, Etkileşimsel Yaklaşım, Sınıf Etkileşimleri, Okul Öncesi Eğitim, Sınıf Düzeni.

The Importance of Interactional Approach in Educational Research

Abstract

This article argues for centrality of interactional approaches for understanding human behavior and conducting social research. Its perspective is founded on the assumption that a person’s behavior can best be understood through the behavior of others who are immediately about that person. Accordingly, it puts forward objections to the traditional approaches of social sciences, which orient to social life and social order through variables that are determined by researchers rather than directly studying human behavior and social interactions. Thus, the paper argues for centrality of understanding the order of social interactions

---

Atıf İçin / For Citation: YAŞI, Z. (2022). Eğitim araştırmalarında etkileşimsel yaklaşımın önemi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 389-402. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 26.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.03.2022

¹ Öğretim Görevlisi Dr.; Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

E-mail: gazizekiye@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7016-1406

as the foundation of social life and social structure. Given the fact that in school classrooms, teaching and learning activities are produced through social interactions between a teacher and a class of students, and the fact that a student's competence to participation in classroom interactions has consequences for their success in their educational life, the paper suggests that interactional studies are even more important for educational research than any other field of social sciences. In this sense, the known success of early childhood education for preparing children for success in school is reevaluated in relation to its role in helping young children develop required interactional competencies at early ages. In this sense, the importance of research focusing on analysis of classroom interactions is once more highlighted.

Key Words: Educational Research, Interactional Approach, Classroom Interactions, Early Childhood Education, Classroom Order.

GİRİŞ

Biz insanlar, *hayatlarını bir toplum içerisinde geçiren sosyal varlıklar* olarak kabul ederiz. Toplum bilimciler, 'toplum' olgusunu bireylerin toplamından oluşan bir bütün olarak tanımlamanın yetersiz kaldığına dikkat çekerek; *toplum olgusunu kendini oluşturan üyeler arasındaki ilişki ve etkileşim ağlarından oluşan bir bütün* olarak tanımlamaktadırlar (Francis & Hester, 2004). Bu itibarla, hayatlarımızı şekillendiren toplumsal gerçekler, birbirimizle etkileşimlerimize yansıyan, bu etkileşimlerin bir parçası olan özellikler olarak tanımlanmalıdırlar. Sosyal bilim araştırmaları, insanların toplumsal gerçeklerini incelemek üzere düzenlenen bilimsel çalışmalar olduğundan, bulgularının insanların birlikte yaşadıkları toplumsal hayatı, bu hayatı oluşturan etkileşimleri yansıttığı varsayılmaktadır. Bu makalede, etkileşimsel araştırma yöntemlerine genel bir giriş yapılmakta ve sosyal bilimlerin değişkenler üzerinden yürütülen yaygın araştırma yöntemiyle karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, etkileşimsel yaklaşımlara eğitim araştırmalarında başvurulmasıyla sağlanabilecek faydalara dikkat çekmektir.

ETKİLEŞİMSEL YAKLAŞIM

Etkileşimsel yaklaşımlara göre, insan davranışları anlam taşırlar ve bu anlamlarını davranışın sahibi olan kişiyle doğrudan iletişim içinde olan diğer kişilerin davranışları üzerinden kazanırlar. Bu nedenle, insan davranışları uyarlanmış davranışlardır. Kişiler kendi davranışlarını kendileriyle doğrudan etkileşim içinde bulunan diğer kişilerin davranışlarını dikkate alarak gerçekleştirmektedirler. Bir başka ifadeyle, kişilerin davranışları bir araya gelerek bir bağlam oluşturmakta ve böylece sıradaki davranışlara

bir sınırlama getirilmektedir. Bu itibarla insan davranışları; çeşitli davranışsal çevreler içerisinde yapılan, yani bağlamsal kısıtlamalar altında oluşturulan, dolayısıyla sosyal olarak yapılandırılmış türden davranışlardır (McDermott & Roth, 1978). İnsan davranışlarının sosyal bir yapısının olduğu, yani sosyal yollarla sıraya konulduğu, sosyal olarak düzenlendiği kavrayışı Durkheim'dan beri kabul görmektedir (McDermott & Roth, 1978). Etkileşimsel yaklaşımların kavramsal temeli büyük ölçüde 1970'lerde atılmıştır ve oluşturulan paradigma günümüzde de kabul görmektedir. Örnek olarak, konuşma analizi ve etnometodoloji programlarını ve etkileşimsel sosyodilbilim programlarını gösterebiliriz.

Parsons'a göre (1949), Durkheim öncesinde insan davranışları üstündeki sınırlandırmaların aktöre dışsal olan toplumsal yapıdan kaynaklandığı fikri hakimdi (otoriter güç gibi). Durkheim'in kuramsal katkılarından sonra ise kısıtlamaların aktöre içsel (kişiliksel) olabileceğine doğru bir dönüşüm yaşandı. Günümüzde ise sosyal bilim araştırmaları, davranışsal sınırlılıkların kaynağına vurgu bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bazıları, davranışların sosyal yapı tarafından sınırlandırıldığını savunurken; diğerleri ise bireyin iradesine ağırlık vermektedirler. Etkileşimsel yaklaşımda ise, insan davranışları üstündeki sınırlamaların, kişiye dışsal ama bağlama içsel unsurlar tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Şöyle ki, davranışlar üzerindeki sınırlandırmalar, etkileşim içindeki insanların birlikte oluşturdukları bağlamlardan, yani katılımcıların davranışlarından oluşan sosyal çevreden kaynaklanmaktadır (Garfinkel, 1967, Mehan & Wood, 1975).

Sosyal araştırmalar kapsamı bakımından ise, 'makro' ve 'mikro' olarak ayrılmaktadır. Makro çalışmalar, toplumsal düzenin tamamına yoğunlaştığı için daha kapsamlı; mikro çalışmalar ise, sırf kısa davranış şeritlerini inceledikleri için, daha dar kapsamlı olarak görülmektedir. Belirtilen perspektif, 'bağlama odaklanması gerektiğini savunan etkileşimsel yaklaşımlar' tarafından iki gerekçeyle reddedilmektedir: İlk olarak, makro çalışmalar arasındaki ilişkilerin toplumsal hayatın gerçek etkileşimlerini yansıttığı varsayılmaktadır. Bu nedenle, makro çalışmalar değişkenleri arasındaki varsayılan ilişkileri gerçek etkileşimlerde tespit edip gösteremedikleri sürece eksik kalmaktadırlar (McDermott & Roth, 1978). Bu durumda, Blumer'in ifadesiyle sosyal araştırmalar ile

sosyal hayat arasındaki mesafe kapanamaz (Blumer, 1954/1970). Sosyal davranışlar söz konusu olduğunda, araştırma sorularının ve cevapların spesifik bağlamlardan alınması gereklidir.

Sosyal araştırmalarda makro-mikro yöntem ayrımını reddetmenin ikinci nedeni ise, etkileşimsel araştırmaların içerisinde gelmektedir. Yapılan etkileşimsel çalışmalar, toplumsal yapının işleyişinden sorumlu bir mekanizmanın var olduğunu açıkça göstermektedirler (örneğin, Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974; Kendon, Key & Harris, 1975). Bu mekanizmalar insanların erişimine açıktır ve insan etkileşimini düzenlemektedir. Eğer bunlar yakından incelenirse, en basit ve sıradan etkileşimsel davranışlarda bile ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1970'lerde yürütülen analizler, bireylerin etkileşimsel yetkinlikleri olduğunu ve bu sayede etkileşim mekanizmasını etkili bir şekilde kullanabildiklerini göstermektedir. Bireylerin etkileşimsel yetkinliklerinin gelişimi ise, doğdukları ilk günden itibaren, katıldıkları toplumsal hayatın günlük etkileşimlerinin düzenine maruz kalma yoluyla gerçekleşmektedir.

İfade edildiği üzere, böylesine açık tespitlere dayandırılmasına rağmen, etkileşimsel analizlerin bu başarısı maalesef fazla takdir görmemiştir. Bunun sebebi, etkileşimsel analizlerin insan davranışlarının daha önceleri göz ardı edilmiş düzeylerine inmeleridir. Bir diğer yönü ise, etkileşimsel analizlerin üretilmesi ve okunmasının hem çok zor hem de aşırı zaman alıcı olabilmesidir. Gerçekten, bir davranışın sosyal olarak düzenlenmiş olduğunu göstermek karmaşık bir analizi gerektirmektedir. Çünkü, davranış esnasında, davranıştan hemen önce ve sonra gerçekleşen bütün davranışların ele alınmasını ve bunların aralarındaki ilişkilerin tek tek tespit edilmesini gerektirmektedir. Yani, sadece davranışın sahibinin değil, etkileşimin bütün taraflarının aynı anda ve birbirinden öncesi ile sonrasında neler yaptıkları ayrı ayrı incelenerek tarif edilmektedir. Etkileşimi oluşturan bütün davranışlar yol açtığı sonuçlar bakımından da ayrıca ele alınmaktadır. Bu nedenlerle, üç beş dakikalık bir etkileşimin analizi bile günler alabilmektedir.

Etkileşimsel yöntemlerin böylesine ayrıntıya inmesi, ilk bakışta büyük resmin görünmesini engelliyormuş gibi gözükse de gerçek tamamen farklıdır. Unutulmamalıdır ki, makro çalışmaların değişkenleri, toplumsal gerçeği yansıtmak amacıyla

belirlenmektedir. Toplumsal gerçekler ise, toplumsal üyeler arasındaki etkileşimlerde oluşturulmaktadır. Bu nedenle, etkileşimin detaylarında yansıtılmayan toplumsal gerçeklerden bahsedilmesi söz konusu olamaz. Toplumun her kösesine sinmiş sosyal gerçekler bile (cinsiyet, etnik köken, toplumsal statü, rol gibi), aktörlerin birbirleri için oluşturdukları sosyal çevreler içerisinde her defasında ‘yeniden canlandırılmakta, yaratıcı bir şekilde yeniden oynanmaktadır’ (Sapir, 1931). Bir başka ifadeyle, sosyal gerçekler performansların sonucu olarak elde edilirler ve durumsal olarak yapılandırılırlar. En yaygın sosyal gerçeklik bile, ‘her zaman ve her yerde geçerli nesnel bir gerçeklik olmadığı’ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, hangi durumlarda ve anlarda hangi gerçekliklerin ilgili olduğu, katılımcılar tarafından belirlenmekte ve etkileşimsel düzen içerisinde sergilenmektedir.

Davranışsal kısıtlamalar ile kastedilen, etkileşim içerisinde anlam yüklenme potansiyeli olan bütün hareketlerdir. Bunlar bedensel, jest ve mimiksel hareketler olabileceği kadar (bakış yönünün değiştirilmesi ve odaklanması gibi), ses organlarının işlevlerine dayalı sözel unsurları da içerebilirler. Bazen bir öksürme anlamlıdır; bazen ise bir göz kısma hareketi. Bu nedenle, bir insanın öksürüğü bile, aslında bedeninin gösterdiği biyolojik bir tepki olmaktan çok daha fazla anlam ifade edebilir. Çünkü, kişiler öksürecekleri zamanı ayarlayabilirler, yani öksürüğün tam da geldiği anda öksürmeyip, öksürme eylemini birinin sözünün bittiği noktaya yerleştirebilirler. Bazı öğrencilerin sırf öksürdüğü için sınıftan atıldığına ya da öğretmenin öksürük nedeniyle kendini azarlayamayacağına güvenen bir öğrencinin öğretmenin konuşması esnasında uygun bir yer kollamak yerine ‘serbestçe’ öksürdüğü manzaralarla hemen herkes karşılaşmıştır. Her iki örnek de gösteriyor ki, (öğrenci ister sınıftan atılmış ister atılmamış olsun, öğretmeni tarafından ister azarlansın ister hoş görülmüş olsun) mesele sadece biyolojik bir tepkiye verilen bir yanıttan ibaret değildir; mesele öksürmenin karşısındaki davranışlarına uyarlanma şekliyle ilgilidir. Görüldüğü gibi, yüzeysel olarak bakıldığında, uyarlanmamış gibi görünen bir davranışın bile (öğretmenin konuşması esnasında öksürmek); daha farklı bir düzeye inilerek bakıldığında aslında uyarlanmış olduğu anlaşılmaktadır (öksürüğünü öğretmenin konuşmasının sonuna kadar tutmamak da bir uyarlamadır).

Açıklandığı üzere, etkileşimsel çalışmalarda insan davranışları üstündeki kısıtlamalar, insanların kendi etkileşimsel faaliyetlerinin oluşturduğu bağlamlar içerisinde, katılımcıların uyarlanmış aktivitelerinin bir sonraki anlarını düzenledikleri esnada, etkileşimsel faaliyetlere bizzat kendileri dikkatlerini verdikleri esnalar temel alınarak tespit edilmektedir. Bu sebeple, ‘davranışların oluşturduğu zamansal sıra da’ analize yansımaktadır. Böylelikle, sosyal dünyanın nasıl düzenlendiğiyle ilgili mümkün olan en ampirik belgelendirme sağlanmış olmaktadır. Etkileşimsel çalışmalar bu itibarla, toplumsal düzende yer alan, insanların birbirleriyle olan davranışlarının organizasyonunda ellerinin altında bulunan etkileşimsel kaynakların (iletişimsel, kurumsal ya da materyal olmak üzere) tamamının nasıl düzenlenip nasıl kullanıldığıyla ilgili olarak yeterli veriler sağlamaktadır. Böylesi bir yaklaşımda ne davranışların ne de davranışsal kısıtlamaların makro ya da mikro oluşundan bahsedilemez. Kısacası, asıl olan insan davranışlarının etkileşim içerisinde ifade ettiği anlamlardır. Bu anlamlar, niteliklerinin tespit edilmesi mümkün olan bağlamlar içerisinde, birlikte faaliyet gösteren insanlar tarafından ve birbirleri için, beraberce ve yansıtımlı olarak oluşturulduğundan, temel olan insanlar arasındaki sosyal etkileşimlerdir.

Günlük konuşmalar esnasında mikro-makro arasında oluşturulan ayrım, *insan davranışlarının nasıl sosyal olarak düzenlendiğinin incelenmesi* söz konusu olduğu zaman faydalı olmaktan çıkmaktadır. (Giddens, 1976). Aslında biz insanlar dünyayla ilgili konuşurken sosyal politik sonuçları güçlü olduğu için haber değeri yüksek olan önemli olaylardan bahsetmeye meyilliyizdir. Fakat, bu manşet olayları, sosyal düzenin oluşturulması ve incelenmesinde kullanılan anlamlı davranış parçaları olarak görülemezler (Frake, 1975, 1976). İnsanları etkileşim içindeyken inceleyen araştırmalar, hakkında en az konuştuğumuz, minicik bir davranış kesitinin bile, sosyal düzenin hem oluşturulmasında hem de anlaşılmasında çok önemli roller oynadığını göstermektedir (örn., Erickson & Roth, Macbeth, 2003).

ÖRNEK ANALİZ

Erickson ve Shultz'un (1982) sağladığı bir etkileşim analizi, yukarıda açıklanan etkileşimsel yaklaşım için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Analiz, bir yüksek okulda, bir danışman ile bir öğrenci arasında geçmektedir. Her insan aslında doğal bir etkileşim uzmanı olduğundan, bir başkasıyla etkileşim içinde gerçekleşen her konuşmanın normal bir şekilde ilerleyebilmesi için *her konuşmacının bir dinleyiciye ihtiyaç duyduğunu* gayet tabii olarak bilir. Etkileşim esnasında insanlar karşısındaki insandan konuşmaları esnasında uygun dinleyici davranışlarını göstermesini beklerler. Bu nedendir ki, birinin konuşma sırası devam ederken dinleyici rolündeki kişinin dikkati başka bir yöne kaydığında (örneğin, telefonunun çalması gibi) duraksar, dikkatin yeniden kendini dönmesini beklerler ya da ortamdaki diğer katılımcılara yönelir ve uygun dinleyici davranışlarını bu kişilerde ararlar.

Erickson ve Shultz'un (1982) analizi, bir konuşmacının kendi konuşması esnasında 'uygun dinleyici davranışı için ayrılan yapısal boşluk' beklendiği gibi; bu boşluk doldurulmadığı zaman da neler olabileceğine önemli bir örnek oluşturmaktadır. Okulun danışmanı ile bir öğrenci arasında geçen konuşmada, konuşmacının (danışman) duraksaması, dinleyiciden (öğrenci) beklenen uygun baş sallama hareketinin sağlanmadığı zaman, konuşmacı hiçbir şey olmamış gibi devam edemeyecektir. Çünkü, olmayan 'hiçbir şey' *davranışların beklenen akışının içerisinde dikkat çeken; eksikliği sorgulanan bir husus* oluşturmaktadır. Erickson ve Shultz 'un (1982) ele aldığı etkileşimde bu durum yaşandığında konuşmacı, sıklıkla geri adım atmakta; duraksamasından hemen önce zaten söylediği şeyleri daha basitleştirilmiş şekilde yeniden söylemektedir. Görüldüğü gibi, etkileşime yüzeysel bakıldığında 'hiçbir şeyin olmaması' olarak tanımlanabilecek bir durum, daha derinden ve katılımcıların davranışsal düzeylerinde irdelendiğinde 'hiçbir şeyin olmaması olan şey' biçiminde tanımlanabilecektir.

Sunulan etkileşimde, öğrenci yakın zamanda önünde duran kariyer planlarını netleştirmek için danışmandan tavsiyeler almaya gelmiştir. Öğrenci rehberlik öğretmeni olmak istediğini söyler ve yanıt olarak danışmandan böylesi bir kariyer planının hem

öğretmenlik sertifikasını hem de yüksek lisans diplomasını gerektirdiğini bildiren klasik bir cevap gelmeye başlamıştır. Ne var ki öğrenci, danışmanın konuşması boyunca konumlandırılan duraksama noktalarında kendisinden beklenen baş sallama hareketlerini yapmamaktadır. Bu durum ise, danışmandan aşağıda göreceğiniz uzun cevabın gelmesine yol açar. Danışmanın cevabını incelediğimizde, *öğrenciden beklenen her baş sallama hareketinin noksan kaldığı her andan sonra*, danışmanın ilk cevabın çok daha basitleştirilmiş ve çok daha açılmış bir versiyonunu verdiğini göreceğiz (Erickson ve Shultz, 1982).

Danışman:

Aslında senin ihtiyacın olan şey...

İlk önce sana bir eyalet sertifikası gerekli...

Eyalet öğretmen sertifikası...

Bir başka ifadeyle bir alanda belge alman gerekli...

İngilizce ya da Tarih ya da senin düşündüğün herhangi bir alanda...

Beden Eğitimi (dinleyici ellerini yüzüne kavuşturur)

(Dinleyici başını sallar)

(‘mhm’)

İkinci olarak, senin bir yüksek lisans diploması alman gerekecek (iki hafif baş sallaması).

Bu örnekte, *insanların birbirlerinin davranışlarını nasıl aktif bir şekilde düzenledikleri* açıkça görülmektedir. Erickson ve Shultz (1982), *etkileşimsel analizlerin mantığının sadece kişiler arası etkileşimleri yansıtan mikro analizler olmadığını*; organizasyonlar ve kurumsal işleyişleri yansıttığını göstermeye çalışmaktadır. Bu bilinçle hareket eden yazarlar, bu tekil etkileşim analizinden yola çıkarak kurumsal işleyişlerle ilgili bazı önemli noktalara işaret etmektedir.

Danışmanın başını sallamayan öğrenci tarafından üretmeye zorlandığı bir nevi ‘aşağılar konuşma’ öğrencinin arada sırada da olsa baş sallama hareketini üretmesine yol açmaktadır. Ancak, etkileşime bütünüyle bakıldığında, bu durumun danışmandan

öğrenciye makul bir tavsiye akışına engel olduğu görülmektedir. Kısacası, öğrenci nihayetinde kariyer seçimini yaparken işine yarayacak tavsiyelere erişememiştir. Bu yönüyle, danışmanlık oturumu bir başarısızlık örneği oluşturmuştur. Bu etkileşim, başarısızlıkla sonuçlanmış bir etkileşim teşkil etmekten öteye geçerek, toplumsal yapının geneliyle ilgili sistematik bir örnek sağlamaktadır.

Erickson ve Shultz'a göre (1982), irdelenen örneğin ortaya çıkardığı tablo, danışmanın beyaz ve öğrencinin siyahi kökenli olmasıyla ilişkilidir. Ek olarak, kurumsal kaynakların siyahiler ve beyazlar arasında ayrımcı bir şekilde dağıtılmasının kurumsal işleyiş yollarıyla ilgili olarak da bir örnek teşkil etmektedir. Bir diğer ifadeyle, incelenen bu örnekte, kişiler arası etkileşim, 'mikro analizin ötesinde, toplumun genel yapısının bir parçası' olarak ele alınmaktadır. Erickson ve Shultz'un (1982) analizi, toplumu oluşturan sosyal grupların, giyim tarzı, konuşma stilleri, beden rengi gibi özelliklerin yanı sıra, baş sallama ve duraksama hareketlerinin etkileşim içerisinde nasıl sıralanacağını düzenleyen kurallar bakımından da birbirlerinden ayırdıklarını ortaya koymaktadır. İlâveten, etkileşim tarzlarıyla ilgili bu farklılıklar, *toplumsal kaynakların sosyokültürel dağılımı* konusunda, kurumsallaşmış ayrımcılığın günlük hayat temelinde nasıl işlediğiyle ilgili, toplumun tamamını ilgilendiren bilgiler sağlamaktadır.

Etkileşimsel analizin ortaya çıkardığı üzere, *etkileşimsel yaklaşımları mikro olarak değerlendirmek* büyük bir yanılgıdır. *Etkileşimsel analizler, toplum geneline ilgilendiren her türlü işleyişin ve gerçeklik iddiasının etkileşimsel ayrıntılarda tespit edilerek gösterilmesi gerektiği prensibine dayanmaktadırlar.* Bu özellik, sosyal bilimlerin *gelenekselleşmiş yöntemlerini benimseyen geleneksel çalışmaların toplumsal düzeni ve sosyal hayatı hakkında yansıtmakta yetersiz kaldığını* göstermektedir. İlâve olarak, toplumsal hayatın sadece değişkenler üzerinden incelenmesi, *değişkenler arasındaki ilişkilerin insanlar arasındaki ilişkilerle eşit olduğu yanılgısını doğrulamaktadır.* Önemle vurgulanırsa, 'değişkenler arasındaki ilişkiler, kişiler arasındaki etkileşimler içerisinde gösterilmedikçe' araştırmacıların kendi kurguları olmaktan öteye geçemezler (McDermott ve Roth, 1978). Bu itibarla, etkileşimler temelinde tespit edilemeyen ilişkilerden yola çıkan araştırmaların, toplumsal bir müdahale gerektiren durumlar söz konusu olduğunda, yol gösterici olamayacağını vurgulamak önemli

görünmektedir. Özellikle bu son nokta, *etkileşimsel araştırmaların eğitim araştırmaları alanı için merkezi olması gerektiğine* dikkat çekmektedir.

EĞİTİMDE ETKİLEŞİMSSEL YAKLAŞIMLAR

Eğitim ve öğretimin yürütüldüğü sınıf ortamlarındaki faaliyetler, sosyal etkileşimin bizatihi kendisidir. Eğitim ve öğretime dair faaliyetlerin tamamı, öğretmen ve öğrenciler arasında geçen etkileşimsel ortamlarda ve bu etkileşimler sayesinde yapılmaktadır. Bu itibarla, *etkileşimsel yaklaşımların eğitim ve öğretimin merkezi olan sınıf ortamlarında uygulanması* ayrı bir önem taşımaktadır.

Sınıf ortamlarında yürütülen etkileşimsel çalışmalar, *çağdaş sınıf ortamlarının kendilerine has etkileşim düzenleri olduğunu* göstermektedir. Eğitim tarihçilerinin yaptıkları incelemeler bu düzenlerin çağdaşlaşma süreci boyunca, geleneksel dönemlerde kullanılan eğitim-öğretim yöntemlerine hayat veren etkileşimsel düzenlerden koparak, çeşitli dönüşümlerden geçtikten sonra günümüzdeki haline evrildiğini ortaya koymaktadır (Foucault, 1975; Hamilton, 1978). Kısacası, *sınıf düzeni*, bir öğretmen ile yirmiden fazla öğrenciden oluşan bir sınıf topluluğunun, sınıfta tek bir konuşmanın iki ayrı tarafı olarak düzenlenmesini ve sınıf içi konuşmaların bu sayede iki taraf içerisinde geçmesini sağlayan bir yapıdır. Böylesi bir yapıda, bütün bireyler aynı konuşmaya dahil olurlar. Ayrıca, bütün öğrencilerin birbirleriyle eş zamanlı olarak öğrenmeleri sağlanır. Böylece, eğitim ve öğretim geleneksel dönemlere kıyasla daha etkili ve daha verimli bir şekilde yürütülür. Halbuki, çağdaşlık öncesi geleneksel dönemlerde, öğretmenler her öğrenciyle bire-bir ilişki içerisinde etkileşim kurarak öğretim yapmakta; herhangi bir konunun öğretimi her öğrenci için ayrı ayrı yapılmaktaydı. Böylelikle, geleneksel yöntemin öğretmene yüklediği emek ve zaman maliyeti, öğrenci sayısı ile orantılı olarak katlanmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin birbirlerinin katkılarında öğrenmeleri, mesela öğrencilerin arkadaşlarının sağladığı hem doğru hem de yanlış cevaplardan da ders çıkartmaları, öğrenim ve öğretim ortamının bu yolla çeşitlendirilip desteklenmesini sağlamak eski yöntemde mümkün olmuyordu. Bu itibarla, çağdaş etkileşim yöntemleri geliştikçe sınıflar, aynen modern fabrikalarda olduğu gibi, daha verimli ve etkili üretim merkezlerine dönüşmeye başladılar.

Günümüzde, çağdaşlaşma sürecini tamamlamış olan Batı Avrupa ülkelerinde toplumun geneli bakımından; diğer taraftan ülkemiz gibi sürecin devam ettiği toplumlar yönünden ise sadece eğitim sisteminin nesiller boyu bir parçası olduğu için çağdaşlaşmış kesimler bakımından, ‘sınıfların etkileşimsel düzeni günlük hayatın doğal etkileşimlerinin bir uzantısı’ haline gelmiştir. Bu nedenle, ülkemizde modern ailelerden gelen çocuklar sınıf hayatının düzenine çok daha çabuk uyum sağlamaktadırlar. Geleneksel ailelerden gelen çocukların ise, ders konularını öğrenebilmek için, öncelikle bu konuların işlendiği zemin olan etkileşimsel düzene katılım yetkinliğini kazanmaları gerekmektedir (Mehan, 1979). Bu sebeple, geleneksel ailelerin çocukları uygun etkileşimsel becerileri kazanıncaya kadar, onların modern ailelerden gelen yaşlıları sistem içerisinde bir hayli yol kat etmiş olmaktadır. Belirtilen *toplumsal ve kültürel koşulların okul hayatının başlangıcında yarattığı fark*, çocuğun eğitim hayatı boyunca her yıl biraz daha açılarak katlanmaktadır.

Okul öncesi eğitim, söz edilen bu önemli farkı daraltma potansiyeline sahiptir. Kuşkusuz, okul öncesi eğitimde gerçekleştirilen faaliyetler, sınıf ortamlarının simülasyonundan başka bir şey değildir. Bu itibarla, okul öncesi eğitime erken yaşlarda giren çocuklar, *sınıf düzeni ve dolayısıyla etkileşimi ile daha erken tanışma fırsatını yakalamış* olmaktadır. Böylelikle, ait oldukları sosyal ve kültürel koşulların ötesinde etkileşimsel beceriler geliştirerek okul hayatına hazırlanmaktadır. *Okul öncesi eğitimin ülkemiz için önemi* bu noktada iyice belirginleşmektedir. Okula başlamadan önce sınıf ortamına giren çocuklar, öğretmen liderliğinde birlikte oyunlar oynayarak, sanat etkinlikleri yürüterek, şarkılar söyleyerek vb. faaliyetler yoluyla sınıf ortamlarında katılımın gerektirdiği sosyal ve etkileşimsel becerileri geliştirmektedirler. Böylece çocuklar okula başladıklarında, öğrenci kimliğinin gerektirdiği, ders etkileşimlerine öğretmenle karşılıklı olarak katılma; çift-taraflı etkileşimin karşı tarafını oluşturan topluluğun etkili bir üyesi olarak katılım için gerekli becerileri vakitlice geliştirmiş olurlar.

Okul öncesi eğitimin araştırmalarla sabitlenmiş başarısı (Barnett, 1998, Campbell, 2002, Gorey, 2001, Smith, 2014), gerekli etkileşimsel yetkinliklerin oluşturulması için uygun ortamlar sağlıyor olmasıyla doğrudan ilgilidir. Buna rağmen, eğitim araştırmaları genellikle etkileşimsel analizlere yönelmek yerine; araştırmacılar tarafından belirlenmiş değişkenler arasında kurulan ilişki kurulmasına odaklanan geleneksel araştırmalara

yönelmektedir. Yeniden vurgulamak gerekirse, eğitim araştırmalarının gelenekselleşmiş yöntemleri gerçek sınıf etkinliklerine ve çocukların günlük hayatlarının detaylarına mesafeli bir duruş sergilenen yöntemlerdir. Çok iyi bilinmektedir ki, eğitim ve öğretim; öğretmen ve öğrenciler arasında, bir dersten ötekine uzayıp giden etkileşimler aracılığıyla yürütülmektedir. Öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşimlerin niteliği, Erickson ve Shultz'un yukarıda ele alınan analizinde de görüldüğü gibi, öğrencilerin eğitimden sağlayacağı faydayla doğrudan ilişkili olduğu halde, araştırmaların etkileşimsel yaklaşımlara yönelmemesi düşündürücüdür. Geleneksel eğitim araştırmaları, özellikle betimleyici istatistikler elbette eğitimin genel durumuyla ilgili fikirler verir. Mesela, başarı oranının toplumun farklı kesimleri arasında nasıl bir dağılım gösterdiğini ortaya çıkarır. Ancak, bu araştırmalar sınıf etkileşimlerinde yaşanan problemleri yerinde tespit edip tarif etmekten uzak oldukları için, çözüm oluşturma sürecine rehberlik edemezler. Bu nedenlerle, bu makale ile eğitim araştırmalarının etkileşimsel yaklaşımlara yönelmesi çağrısında bulunmaktadır.

SONUÇ

Toplumsal düzenin incelenmesi, sosyal bilimler için önemli konulardan biridir. Toplumsal düzenin, insan davranışlarının sınırlandırılmasını gerektirdiği; dolayısıyla birbirine uyarlanmış bireysel davranışlarla bunun mümkün olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. Bir başka ifadeyle, toplumsal düzen, davranışlarımızın belirli yollarla yapılandırılması sayesinde toplumun üyeleri tarafından oluşturulmaktadır. Bu itibarla, sosyal araştırmaların insan etkileşimlerine yönelmesi gerekmektedir. Fakat, geleneksel araştırmalar doğrudan sosyal etkileşimleri incelemek yerine, araştırmacılar tarafından belirlenmiş değişkenler üzerinden yürütülmektedir. Bu makalede, böylesi bir yaklaşımın sakıncaları ele alınarak, etkileşimsel yaklaşımların önemi vurgulanmıştır.

Etkileşimsel yaklaşımın eğitim araştırmaları için önemini ayrıca vurgulamak gerekir. Şöyle ki, okul sınıflarında gerçekleşen eğitim ve öğretim faaliyetleri öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşimler yoluyla gerçekleştiğine göre, *eğitim araştırmalarının sınıf içi etkileşimleri incelemeye yoğunlaşması* özellikle önem taşımaktadır. Bu bağlamda, okul öncesi eğitimin başarısının sınıflarda gerekli etkileşimsel yetkinliklerin

erken yaşlarda kazanılmasını sağlamasıyla olan ilişkisi de dikkate alındığında, sınıf etkileşimlerinin incelenmesine odaklanan araştırmaların eğitim için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Barnett, W.S. & Boocock, S.S. (1998). Early care and education for children in poverty: Promises, programs, and long-term results. Albany, NY: State University of New York Press.
- Blumer, H. (1954/1970). 'What is wrong with social theory?' In W. Filstead (ed.), *Qualitative Methods*. Markam Books, 52-61.
- Campbell, F.A., Ramey, C.T., Pungello, E., Sparling, J., Miller-Johnson, S. (2002). Early childhood education: Young adult outcomes from the Abecedarian Project. *Applied Developmental Science*, 6, 1.
- Erickson, F. & Shultz, J. (1982). *The counselor as gatekeeper: Social interaction in interviews*. New York: Academic Press.
- Foucault, M. (1975/1979). *The means of correct training. In discipline and punish: The birth of the prison*. New York, NY: Random House.
- Frances, D. & Hester, S. (2004). *An Invitation to Ethnomethodology: Language, Society and Social Interaction*. London: Sage Publications.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Giddens, A. (1976). *New rules of sociological Method*. New York: Basic Books.
- Gorey, K.M. (2001). Early childhood education: A meta-analytic affirmation of the short- and long-term benefits of educational opportunity. *School Psychology Quarterly*, 16, 1.
- Hamilton, D. (1978). Classroom research and the evolution of the classroom system (some interim papers). ERIC Document EA 011 412.
- Kendon, A., Key, M. & Harris, R. (1975). *The organization of behavior in face-to face interaction*. Chicago: Aldine.

- Macbeth, D. (2003). Hugh Mehan's Learning Lessons reconsidered: On the differences between the naturalistic and critical analysis of classroom discourse. *American Educational Research Journal*, 40, 1.
- McDermott, R.P. & Roth, D.R. (1978). *The social organization of behavior: Interactional approaches*. Annual Review of Anthropology, 7: 321-45.
- Mehan, H. (1979). Learning lessons: Social organization in the classroom. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mehan, H. & Wood, H. (1975). The reality of ethnomethodology. New York: Wiley, 259.
- Parsons, T. (1949). The structure of social action. New York, Free Press. Rev. Ed.
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 4.
- Sapir, E. (1931). Communication. Encyl. Soc. Sci. 4: 78-81.
- Smith, A.B. (2014). School completion/Academic achievement-outcomes of early childhood education. Children's Issues Center, New Zealand.

Köy Okulu Yöneticilerinin Salgın Döneminde Uygulanan Uzaktan Eğitime Yönelik Deneyimleri¹

Gamze KARAİBİŞ²
Vildan KATMER BAYRAKLI³

Öz

İnsanlık, çağlar boyunca birçok hastalık ve salgınlarla mücadele etmiştir. Günümüzde yine insanlık dünya çapında bir salgına dönüşen Koronavirüs salgınıyla başa çıkmaya çalışmaktadır. İnsanları sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak etkileyen salgın, eğitim alanında da etkilerini göstermiştir. Özellikle kırsal kesimde eğitim gören çocukların salgın döneminde uzaktan eğitime erişimde çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmada köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitime yönelik deneyimleri incelenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada, fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Tokat ili köylerinde bulunan ilkokul ve ortaokullarda görev yapan 17 okul yöneticisinden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından oluşturulan “yarı yapılandırılmış görüşme formu” yardımıyla okul yöneticileri ile yapılan uzaktan görüntülü görüşme yoluyla toplanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler ise “içerik analizi tekniği” ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, salgın döneminde uzaktan eğitimde en çok kullanılan araçların EBA, Zoom ve WhatsApp uygulamalarının olduğunu göstermiştir. Köy okulu yöneticilerine göre salgın döneminde uzaktan eğitimde en fazla karşılaşılan sorunlar; öğrencilerin derslere düşük katılımı, öğrencilerin motivasyonlarının düşüklüğü, uzaktan eğitime erişim cihazlarının ve internetin yetersizliği, etkin olmayan ölçme değerlendirme yapılması ve velilerin bu sürece ilgisizliği olmuştur. Köy okulu yöneticileri uzaktan eğitimde karşılaşılan bu sorunlara ilişkin olarak teknolojik yeterlik, üst yönetim ve uzaktan eğitimin uygulanması bağlamında çeşitli öneriler getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Salgın Döneminde Uzaktan Eğitim, Köy Okulu Yöneticileri

---

Atf İçin / For Citation: KARAİBİŞ, G. & KATMER BAYRAKLI, V. (2022). Köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitime yönelik deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 403-436. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 05.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2022

¹ Bu çalışma Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından 30.12.2021 tarihinde kabul edilen “Köy Okulu Yöneticilerinin Covid-19 Pandemisi Döneminde Eğitim Öğretim Sürecine Yönelik Deneyimleri” başlıklı tezden üretilmiştir.

² Öğretmen; Millî Eğitim Bakanlığı, İhya Balak Fen Lisesi, Tokat, Türkiye

E-mail: gamzekaraibis@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5629-9190

³ Dr. Öğretim Üyesi; Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

E-mail: vildankatmer@maltepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3740-0599

The Experiences of Village School Administrators Regarding the Distance Education during the Pandemic Period

Abstract

Humanity has struggled with many diseases and epidemics throughout the ages. Today, humanity is still trying to cope with the Coronavirus 2019 (Covid-19) pandemic, which has turned into a worldwide epidemic and is considered a pandemic. The epidemic, which affected people socially, economically and psychologically, also showed its effects in the field of education. It has been observed that especially children studying in rural areas experience various problems in accessing distance education during the quarantine period. In this context, in this study, the experiences of village school administrators regarding the distance education during the pandemic were examined. In this study, in which a qualitative research approach was adopted, the phenomenology design was used. The participants of the research consist of 17 school administrators working in primary and secondary schools in the villages of Tokat province in the fall semester of the 2020-2021 academic year. The data of the study were collected by remote video interview with the school administrators with the help of the "semi-structured interview form" created by the researchers. The data obtained in the research were analyzed with the "content analysis technique". The results of the research have shown that the most used tools in distance education during the pandemic process are EBA, Zoom and WhatsApp applications. According to village school administrators, the most encountered problems in distance education during the pandemic period; low participation of students in classes, low motivation of students, inadequacy of distance education access devices and internet, ineffective assessment/evaluation and indifference of parents. Village school administrators have made various suggestions regarding technological competence, senior management and the application of distance education in relation to distance education.

Key Words: Distance Education during the Pandemic, Pandemic, Village School Administrators

GİRİŞ

Eğitim, insan hayatında belirli dönemlerle sınırlandırılmayan ve bireylerin ihtiyaç duydukları becerileri her yaşta öğrenebilmelerine imkân sağlayan bir alandır (Akkuş, 2008). Zaman zaman ortaya çıkan beklenmeyen durumlar bu süreci engelleyebilmekte ve yüz yüze eğitime engel olabilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde çok hızlı bir değişimin yaşandığı ve dijital teknolojilerin günlük hayatın hemen her alanında etkisini gösterdiği günümüzde, yüz yüze eğitimin alternatifi olarak teknoloji ile yakından ilişkili “uzaktan eğitim” kavramı öne çıkmaktadır (Gökçe, 2008).

Kavramsal olarak ilk defa Wisconsin Üniversitesi 1892 Yılı Kataloğu’nda geçen “uzaktan eğitim”, 1906 yılında yine bu üniversitede yönetici olarak görev yapan William Lighty tarafından ilk defa bir yazıda kullanılmıştır (Yıldız, 2020). Uzaktan eğitim; geleneksel yüz yüze öğrenme-öğretme yöntemlerindeki sınırlılıklar sebebiyle sınıf içi etkinliklerinin

yürütülmesi olanağı kalmadığı durumlarda, öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşimin çeşitli ortamlar üzerinden ve özel olarak hazırlanan öğretim üniteleri yoluyla belirli bir merkezden yürütülmesi yöntemidir (Kaya, 2002). Uzaktan eğitim, öğrenci ile öğreticinin öğrenme ve öğretme sürecinde ayrı mekânlarda oldukları, bireylere yer, mekân ve zaman açısından esneklik, bireysellik ve bağımsızlık olanağı sunan sistematik eğitim biçimlerinden biridir (Uşun, 2006). Bir başka deyişle bu süreç, planlı uzaktan eğitsel süreçler bağlamında düşünüldüğünde, mükemmel olması beklenmeyen eğitsel deneyimler sunan bir tamir süreci olarak değerlendirilebilir (Hodges ve diğerleri, 2020).

Uzaktan eğitim; insanlara farklı eğitim seçenekleri sunma, belirli bir zaman diliminde bir mekânda bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırma, fırsat eşitsizliğini asgari düzey indirme, bağımsız ve bireysel öğrenmeyi sağlama, kişiye öğrenme sorumluluğu kazandırma gibi çeşitli yararları bulunurken, iletişim teknolojilerine bağlı olma, öğrencilerin sosyalleşmesini sağlayamama, kendi kendine öğrenme alışkanlığı olmayan öğrencilerde yeterli etkinliği sağlayamama gibi sınırlılıkları da söz konusudur (Kaya, 2002).

Uzaktan eğitim, artan dijitalleşmeye ve farklı ihtiyaçlara bağlı olarak Türkiye’de orta ve yükseköğretim düzeyinde kullanılmasına karşın, ilköğretim düzeyinde bu kadar geniş ölçekli olarak ilk defa salgın sürecinde uygulanmıştır. Koronavirüs dünya genelinde başta sağlık olmak üzere ticari hayat, ekonomi, sosyal yaşam gibi pek çok alanda ciddi tahribatlara neden olmuştur. Söz konusu olumsuz sonuçlarının görüldüğü alanlardan biri de eğitim olmuştur. Birleşmiş Milletler’in (BM) Ağustos 2020’de yayımladığı bir raporda, dünyadaki öğrenci popülasyonunun %94’ünün salgın döneminde devletler tarafından virüsün yayılmasını engellemek üzere okulların kapatılmasından etkilendiği ve eğitimde yaşanan bu kesinti ile birlikte çocuk, genç, yetişkin, yoksul veya kırsal alanda yaşayanlar, engelliler, mülteciler vb. pek çok bireyin öğrenmeye devam etme fırsatının azaldığı ve eğitim eşitsizliklerinin daha da arttığı ifade edilmektedir (BM, 2020). Koronavirüs salgının ortaya çıkışı ile birlikte devletler bir yandan salgına yönelik pek çok tedbiri hayata geçirmiş, diğer yandan da eğitimde devamlılığı sağlayabilmek üzere sahip oldukları imkânlar ölçüsünde salgın döneminde uzaktan eğitime geçiş yapmışlardır (Telli & Altun, 2020). Salgının ülkemizde de görülmesi sonrasında 16 Mart 2020’de

okullardaki eğitim-öğretime ara verilmiş, 23 Mart 2020’de ise salgın döneminde uzaktan eğitim uygulamasına geçilmiştir.

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de salgınının bulaş hızını azaltmak amacıyla ilköğretim, ortaöğretim ve üniversiteler başta olmak üzere hemen hemen tüm eğitim kurumları kapanmış (Ezginci, 2020; Yılmaz, Güner, Mutlu, & Arın Yılmaz, 2020), salgın döneminde uzaktan eğitime geçilmesi sebebiyle eğitimciler ve öğrenciler bir anda zorunlu ve toplu olarak e-öğrenmenin içine girmek zorunda kalmışlardır. Yükseköğretim kurumları bu süreç içerisinde kendi tercih ettiği uzaktan eğitim sistemini kullanırken ilköğretim ve ortaöğretim kademesinde ise Eğitim Bilişim Ağı (EBA) kullanılmıştır. Salgın sürecinde en çok kullanılan kaynaklardan biri olan EBA, elektronik içerik konusunda öğrenci ve öğretmenlere destek olması amacıyla Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından tasarlanmış olup FATİH (Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesinin de önemli unsurlarından biridir (Bal ve Boz, 2017). TRT ile yapılan iş birliği sonucu kurulan 3 EBA TV kanalı (EBA TV İlkokul, EBA TV Ortaokul ve EBA TV Lise) sayesinde öğrenciler salgın döneminde kendi sınıflarına ait ders anlatımlarını izleyebilmekte, derslerin o haftanın hangi gün ve saatinde yapılacağını öğrenebilmekte ve kendileri için belirlenen saat aralığında da yayını takip edebilmektedir (MEB, 2020a). Yine acil uzaktan öğretim sürecinde öğretmen ve öğrencilerin kullanımına sunulan bir diğer olanak da öğretmen ve öğrencilerin sanal ortamda eşzamanlı bir şekilde bir araya gelmelerini sağlayan “EBA Canlı Sınıf” uygulaması olmuştur. EBA Canlı Sınıf uygulamasında okul yöneticisi istediği öğretmen ve sınıfa belirlenen tarih ve saatte bir ders atayabilmekte, bununla ilgili öğretmen ve öğrencilere EBA üzerinden bir bildirim sağlanmakta ve ders için belirlenen saat aralığında öğretmen ve öğrenciler sanal ortamda eşzamanlı olarak bir araya gelebilmektedir (MEB, 2020b). Ayrıca bu süreçte, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla internet alt yapısına sahip olmayan öğrenciler ve öğretmenler göz önünde bulundurulmuş Türkiye’de faaliyette bulunan tüm GSM operatörleriyle anlaşarak 8 GB’a kadar internet hizmeti ve bu süreçte meydana gelebilecek her türlü problemin çözümüne yönelik 7/24 açık olan çağrı merkezi hizmetleri sunulmuştur (MEB, 2020c).

Ancak, her ne kadar salgın döneminde uzaktan eğitime yönelik çeşitli fırsatlar öğrencilere sunulmuş olsa da uygulamada çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ağırlıklı olarak öğretmenlerinin ders anlatımı ile öğrenmeye alışık olan ilköğretim öğrencilerinin yüze olmadan kendi kendilerine öğrenme becerileri yeterli düzeyde olmayabilmektedir (Küçükler & Selvi, 2016). Diğer taraftan, ilköğretimde görev yapan öğretmenler ile veliler de daha önce bu tür bir deneyim yaşamamışlardır. Bu bağlamda eğitim-öğretimdeki esas nokta olan okulların işleyişlerine yön veren okul yöneticileri önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Çünkü salgın döneminde okul yöneticileri en başta eğitim-öğretim faaliyetlerinin etkin ve verimli şekilde sürdürülebilmesi için genel koordinasyonu sağlama olmak üzere, öğretmen ve öğrencilerin sorumluluk alanlarındaki iş ve işlemleri planlama, yönetme ve yönlendirme; öğrenciler ile velilere EBA bünyesindeki derslerin zamanına ilişkin gerekli bilgilendirmeleri yapma; internet/televizyon erişimi kısıtlı olan öğrenciler ile öğretmenleri belirleyerek gerekli önlemleri alma; öğrencilerin motivasyonlarının düştüğü durumlarda ilave destek tedbirleri alma; salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde öğretmenler ile öğrencilerin teknoloji kullanımına ilişkin teknik sorunlarının giderilmesinde yardımcı olma gibi çeşitli görevler üstlenmektedirler (Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, 2020). Dolayısıyla okul yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitim sistemine yönelik deneyimlerinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Yapılan incelemelerde literatürde salgın döneminde uygulanan salgın döneminde uzaktan eğitime yönelik olarak öğretmenleri (Bakioğlu & Çevik, 2020; Bayburtlu, 2020; Kantos, 2020; Kocayigit & Uşun, 2020) ve öğrencileri (Altuntaş vd., 2020; Çakın & Akyavuz, 2020; Genç & Gümrükçüoğlu, 2020; Kaysi, 2020; Serçemeli & Kurnaz, 2020; Tezer & Cumhuri, 2020; Yıldız, 2020) ve okul yöneticilerini (Bozkurt & Aktaş, 2022; Keleş, Atay & Karanfil, 2020; Külekçi Akyavuz & Çakın, 2020; Özdoğru, 2021a) kapsayan çeşitli çalışmalar olduğu belirlenmiştir.

Salgın döneminde okul yöneticileriyle, öğretmenlerle ve öğrencilerle çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen kırsal kesimdeki okullarda yürütülen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kırsal kesimde bulunan okulların koşullarının kentsel bölgelerdeki okullara nazaran ulaşım, internet, araç gereç ve teknoloji anlamında daha dezavantajlı

olduğu düşünöldüğünde bu bölgelerde bulunan okullara yönelik yapılan çalışmalar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırmada köy okul yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan salgın döneminde uzaktan eğitime yönelik deneyimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde:

1. Salgın döneminde uzaktan eğitimde kullandıkları araçlar nelerdir?
2. Salgın döneminde uzaktan eğitime yönelik düşünceleri nelerdir?
3. Salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaşmış oldukları sorunlar nelerdir?
4. Salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaşmış oldukları sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
5. Öğretmenlerin motivasyonunu arttırmaya yönelik çalışmaları mevcut mudur?
6. Öğrencilerin motivasyonunu arttırmaya yönelik çalışmaları mevcut mudur?
7. Velileri bilgilendirmeye yönelik çalışmaları mevcut mudur?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitime yönelik deneyimlerinin incelendiğı bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar yoruma dayanan, bütüncül bakış açısına sahip olan, esnek veri toplama yöntemleri kullanılan araştırmalardır (Altunışık vd., 2010). Bu çalışma kapsamında dünya genelinde etkisini devam ettiren salgın ile birlikte uygulamaya başlanan uzaktan eğitim sistemini deneyimleyen okul yöneticilerinin deneyimlerinin incelenmesi amaçlandığından çalışmada araştırma deseni olarak fenomenolojik desen benimsenmiştir. Fenomenolojik desende, bireylerin kendi bakış açısına göre algıları ile deneyimlerinin ön plana çıkarılması amaçlanmaktadır (Creswell, 2018).

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını; 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Tokat ili köylerinde bulunan ilkokul ve ortaokullarda görev yapan 17 okul yöneticisinden oluşmaktadır. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan

kolay ulaşılabilir durum örnekleme ile belirlenmiştir. (Yıldırım & Şimşek, 2008). Araştırmanın etiği gereği, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin her biri K1, K2, K3, ... şeklinde isimlendirilmiştir. Katılımcıların tümü kırsal bölgelerde yöneticilik yapmaktadır. Katılımcıların bulunduğu bölgedeki okulların ve öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri düşük ve orta düzey arasında değişmektedir. Araştırmanın katılımcılarının tanıtıcı özellikleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1.**Katılımcıların Tanıtıcı Özellikleri**

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Görev Yapılan Okul Türü	Okuldaki Pozisyon	Mesleki Deneyim (Yıl)	Okul Yöneticiliği Deneyimi (Yıl)
K1	Erkek	32	İlkokul	Müdür Yrd.	9	3
K2	Erkek	42	İlkokul	Müdür Yrd.	11	8
K3	Erkek	30	İlkokul	Müdür	6	4
K4	Kadın	48	Ortaokul	Müdür Yrd.	20	16
K5	Erkek	56	İlkokul	Müdür	30	22
K6	Kadın	49	Ortaokul	Müdür	20	10
K7	Kadın	59	Ortaokul	Müdür	35	25
K8	Erkek	27	Ortaokul	Müdür Yrd.	5	3
K9	Erkek	33	İlkokul	Müdür	18	7
K10	Kadın	32	Ortaokul	Müdür	9	6
K11	Erkek	32	İlkokul	Müdür Yrd.	9	6
K12	Erkek	27	İlkokul	Müdür Yrd.	5	2
K13	Kadın	40	Ortaokul	Müdür	11	4
K14	Erkek	41	Ortaokul	Müdür	18	10
K15	Erkek	39	Ortaokul	Müdür Yrd.	11	5
K16	Kadın	36	Ortaokul	Müdür	12	8
K17	Erkek	35	İlkokul	Müdür Yrd.	10	8

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan köy okul yöneticilerinin 11'inin erkek, altısının kadın olduğu ve büyük bölümünün 30 yaş üstünde olduğu görülmektedir. Köy okulu yöneticilerinden sekizi ilkököl ve dokuzu ortaokulda görev yaparken, dokuzu müdür ve sekizi ise müdür yardımcısı pozisyonunda bulunmaktadır. Araştırmaya katılan köy okulu yöneticilerinden 11'inin mesleki deneyiminin ve altısının da okul yöneticiliği deneyiminin 10 yıl ve üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda köy okulu yöneticilerinden yedisinin mesleki deneyiminin ve 12'sinin de okul yöneticiliği deneyiminin 10 yıl ve altında olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla toplanmıştır. Görüşme formu oluşturulurken ilgili literatür taranarak soru havuzu oluşturulmuş ve nitel araştırma metodolojisine hâkim iki uzmanın görüşleri doğrultusunda görüşme formuna son hali verilmiştir.

Görüşme formu, çalışma grubuna uygulanmadan önce iki okul yöneticisi ile pilot çalışması yapılmıştır. Pilot görüşmelere başlamadan önce okul yöneticilerine, araştırmanın amacı açıklanmış ve görüşme sorularını geliştirmek üzere bu çalışmada buldukları bilgisi verilmiştir. Pilot görüşmeler ortalama 15-20 dakika sürmüştür. Görüşmeler sonrasında okul yöneticilerine görüşme soruları hakkında fikirleri sorulmuştur. Pilot görüşmeler sonrasında görüşme soruları düzenlenerek son hali verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Uygulanan Etik İlkeler

Araştırmanın pilot çalışması yapıldıktan sonra veri toplama sürecine geçilmiştir. Araştırmaya katılımda gönüllülük ilkesi esas alınmış, görüşmeler öncesinde katılımcılar araştırmanın ne maksatla yapıldığı ve araştırma verilerinin gizli tutulacağı konusunda bilgilendirilmiştir.

Etik kurul izni alınarak gerçekleştirilen çalışmada katılımcılarla görüşmeler yapılmadan önce İl Millî Eğitim Müdürlüğünden Tokat ilindeki köylerde bulunan ilköğretim düzeyindeki okullarda araştırma yapabilmek üzere gerekli izinler alınmıştır. Yarı

yapılandırılmış görüşmeler Mayıs-Haziran 2021 döneminde ve salgın dönemi nedeniyle internet üzerinden “uzaktan görüntülü görüşme” şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılarla yapılan her bir görüşme ortalama 20-30 dakika sürmüştür. Araştırma kapsamında görüşülen okul yöneticilerinin onaylarının alınmasına bağlı olarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi türlerinden kategorisel analiz kullanılmıştır. Kategorisel analizde amaç belirli bir ifadenin önce birimlere bölünmesi ve ardından bu birimlerin önceden saptanmış ölçütlere göre kategoriler hâlinde gruplandırılmasıdır (Tavşancıl & Aslan, 2001). Kategorisel analizde önce verilerin kodlanmasıyla başlanmıştır. Kodlar, görüşme sorularına verilen benzer cevapları tanımlayan ve verileri düzenleyip analiz etmeye yardım eden sembollerdir (Robson, 2001). Sonrasına ise kodları genel düzeyde açıklayan kategoriler (temalar) belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Nitel araştırmalarda araştırmacıların ön yargılarının elde edilen bulguların geçerlik ve güvenirliğine olumsuz etki edebileceği ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2015; Yıldırım & Şimşek, 2011). Yapılacak bu çalışmada kapsam geçerliğini sağlamak üzere görüşme formunun hazırlanmasında uzman görüşlerinin alınması sağlanmıştır. Araştırma güvenirliği çerçevesinde ise; eksik veya yanlış anlaşılmaları önlemek üzere yapılan görüşmeler sonrasında okul yöneticilerinin görüşlerinin bulunduğu formlar kendilerine gönderilmiş, söz konusu bilgilerin kendilerine ait olma durumları ile ifade etmek istedikleri hususları yansıtma durumları teyit edilmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından yapılan kodlamaların her aşamasında iki uzman görüşünden yararlanılmıştır. Kodlamalar karşılaştırılırken Miles ve Huberman’ın (2016) formülü (Güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı x 100) kullanılmış ve kodlayıcılar arasındaki uyum %90 olarak hesaplanmıştır.

BULGULAR

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Kullanılan Araçlar

Araştırmanın birinci araştırma sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde görev yaptıkları okulda salgın döneminde uzaktan eğitimde kullandıkları araçlar incelenmiştir. Katılımcıların salgın döneminde uzaktan eğitimde kullandıkları araçlara yönelik elde edilen kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitim İçin Kullanılan Araçlar

Kullanılan Araçlar	Kullanım Amacı	<i>f</i>	Katılımcılar
Elektronik Bilişim Ağı (EBA)/EBA TV	Canlı Ders	17	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17
Zoom	Toplantı	17	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17
WhatsApp	Duyuru	17	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17
BIP	Duyuru	1	K11

Tablo 2 incelendiğinde salgın döneminde uzaktan eğitimde EBA/EBA TV, Zoom, WhatsApp, BIP araçların kullanıldığı görülmektedir. Buna göre tüm katılımcılar ($f=17$) salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde EBA/EBA TV, Zoom ve WhatsApp uygulamalarını kullandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bir katılımcı tarafından da (K11) WhatsApp uygulamasına ilave olarak BIP uygulamasının kullanıldığı belirtilmiştir. Bu uygulamalardan EBA ve EBA TV Millî Eğitim Bakanlığı’nın uzaktan öğretim sürecinde zorunlu tuttuğu uygulamalar arasında yer alırken diğer uygulamalar tercihe bağlı olarak kullanılan uygulamalar olmuştur. Katılımcılar salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde bu araçlardan; EBA/EBA TV’yi dersler, Zoom uygulamasını dersler ve öğretmen/veli toplantıları, WhatsApp uygulamasını da ödevlendirme, ders programları/sınav tarihlerinin duyurulması ve iletişim amacıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K6, salgın döneminde uzaktan eğitimde kullanılan araçlara ilişkin deneyimlerini şu şekilde ifade etmiştir: “EBA üzerinden canlı yayınlarımız devam etti. Derslerimiz devam etti. Onun haricinde saatlerin uymadığı bölümlerde

öğretmenlerimiz Zoom üzerinden istekli olan sınıflara ders yaptı. Ağırlıklı olarak EBA'yı kullandık.”

K13 ise önceliğin EBA TV olduğunu bakanlığın izni dahilinde açık kaynaklı yayınların kullandığını inisiyatifin kendilerine bırakılmadan programların düzenlendiğini şu şekilde belirtmiştir:

Öncelikli EBA TV. Bakanlığın okulumuza göndermiş olduğu resmi yazılarda öncelik EBA TV diyordu. Onun için biz yönetim olarak öğrencilerimiz için ders programı uygularken EBA TV ders saatlerini baz aldık. Yani o saatlere ders koymadık, EBA TV önceliğimiz oldu. Daha sonra EBA üzerinden canlı derslerimizi oluşturduk bununla birlikte açık kaynaklı yayınları bakanlık izin verdikçe kullandık Zoom üzerinden de öğrencilerimize canlı dersler vermeye çalıştık. Bunun yanında bizim iletişim aracımız WhatsApp oldu. Kurduğumuz gruplarda ödevlendirme, ders programları, sınav tarihleri gibi uygulamaların haberlerini verdik. (K13)

Görüldüğü gibi, katılımcılar salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde, EBA TV ve EBA portalına öncelik verilmiştir. Bunların yanı sıra WhatsApp, Zoom, gibi araçlarla da salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinin desteklendiği belirtilmiştir.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimin Etkinliğine Dair Olumlu ve Olumsuz Düşünceler

Araştırmanın ikinci sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitime yönelik düşünceleri incelenmiştir. Katılımcılardan sadece K10 salgın döneminde uzaktan eğitimin etkililiği konusunda olumlu düşüncesini ifade etmiş, birleştirilmiş sınıflarda öğrencilerle daha fazla ilgilenmeyi mümkün kılması uzaktan eğitimi “olumlu” bulduğunu belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise ($f=16$) bu soruyu uzaktan eğitimi yüz yüze eğitim ile kıyaslayarak yanıtlamış ve salgın döneminde uzaktan eğitimin etkinliğinin daha “düşük” olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar genel olarak uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin bir alternatifi olmadığını ve onun yerini tutmadığını düşünmektedir. Bu genel düşüncelerin yanı sıra bazı katılımcılar ise salgın döneminde uzaktan eğitimde öğrencilerle bağ kurulamaması/etkileşime geçilememesinin ($f=3$) eğitim etkinliğini azalttığını ifade etmiştir. Örneğin katılımcılardan K2 öğrencilerle bir bağ kurulamaması ve dönüş alınamamasının öğrenci başarısında olumsuz etki ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Eğitim daha çok yüz yüze öğrenciye dokunarak yapılabilecek bir faaliyet olduğu için öğrenciyle aranızda bir bağ salgın döneminde uzaktan eğitimde pek kurulamadı. Dönüşler anında alınmadı. Öğrencinin neyi ne kadar anladığı tespit edilemedi. Belki o nedenle yüz yüze eğitime göre başarılı olunamadı bu salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde. (K2)

Katılımcılardan K8 ise salgın döneminde uzaktan eğitime katılım oranının yüksek olmasına karşın istenilen verimin alınmadığını şu şekilde belirtmiştir:

Bu dünya genelinde bir problem olduğu için insanlığın şu anki problemi de ortak. Yani bu sadece eğitim alanında değil aşağı yukarı bütün sektörlerde yaşadığımız problem ortak. Yüz yüze eğitimin yerini hiçbir şey tutmuyor tabii. Dolayısıyla öğrencinin sınıf ortamında ki derse katılım etkisi ile salgın döneminde uzaktan eğitimin etkisi aynı değil. Biz tabii katılımı sağladık. Öğretmenlerimiz ile görüştüğümüzde, öğrenci katılımının bizim okulumuzda %90'ın üzerinde olduğunu gördük. Ama ne yaparsak yapalım yüz yüze eğitimin yerini tutmuyor. En büyük olumsuzluk zaten bu. Bazı öğrencilerimiz de maalesef istediğimiz etkileşime ulaşamadık, öğrenci de olması gereken düzeyi yakalayamadık. Tabii öğretmenlerimiz bayağı uğraştılar hatta bazı öğretmen arkadaşlarımız da ekstradan öğrencilerimiz ile birebir görüşüp eksik olduğu yerleri pekiştirme yönünde çalışmalarını da oldu. Ama dediğimiz gibi Ne yaparsak yapalım yüz yüze eğitim yerine hiçbir şey tutmuyor. (K8)

Görüldüğü gibi, katılımcılar, salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitimin öğrenci etkileşiminin az olmasından dolayı verimli olmadığını ve yüz yüze eğitimin yerini tutmadığını düşünmektedir.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar

Araştırmanın üçüncü sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunlar incelenmiştir. Katılımcıların uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunlara yönelik elde edilen temalar, kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Öğrenci/Veli Kaynaklı Sorunlar	Öğrencilerin derslere düşük katılımı	16	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17
	Öğrencilerin motivasyon eksikliği	10	K1, K2, K3, K4, K5, K11, K12, K13, K14, K15

Tema	Kod	f	Katılımcılar
	Velilerin duyarsızlığı	7	K1, K2, K5, K6, K12, K14, K17
	Dijital imkânların yetersizliği	10	K1, K3, K5, K6, K9, K10, K11, K12, K14, K15
	Dijital eşitsizlik	9	K3, K7, K9, K10, K11, K12, K14, K15, K16
Teknik Problemler	Salgın döneminde uzaktan eğitimde EBA'dan kaynaklanan sorunlar	5	K4, K6, K7, K11, K16
	Öğrencilerin ders araçlarını (Akıllı tahta, projeksiyon vb.) kullanma becerileri	5	K1, K5, K10, K11, K16
Değerlendirmeye Yönelik Sorunlar	Etkin olmayan ölçme/değerlendirme	6	K1, K4, K6, K13, K14, K17
Yönetmel Sorunlar	EBA Tv ve diğer uygulamaların (canlı ders, WEB Tv, Youtube vb.) eş zamanlı uygulanmasına bağlı karışıklık	2	K7, K9
	İstikrarsızlık	2	K15, K17
	İletişim engelleri	1	K13

Tablo 3 incelendiğinde katılımcılara göre salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunların; “öğrenci/veli kaynaklı sorunlar” ($f=35$), “teknik sorunlar” ($f=29$), “değerlendirmeye yönelik sorunlar” ($f=6$) ve “yönetmel sorunlar” ($f=11$) olmak üzere dört tema altında ele alınmıştır.

Öğrenci/Veli Kaynaklı Sorunlar

Katılımcıların biri haricinde tamamı öğrencilerin derslere düşük katılımının ($f=16$) salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde en çok karşılaşılan sorun olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan K4, uzaktan eğitim süreci başında derse katılımı düşük olan öğrencilerin derse katılımının ilerleyen dönemlerde kısmen arttığını şu şekilde ifade etmiştir:

Kendimizce okulca bir grup oluşturduk ve bağlanamayan öğrencilerin tamamını tespit ettik. Bir şekilde ulaştık ve formatör öğretmenimizin internet sıkıntısı veya bağlanma sıkıntısı yaşayan öğrenciler için gerektiğinde eve gidebileceğini öğrencileri bir şekilde derse bağlayacağı konusunda velilere bilgi verdik. Bununla ilgili dönüşlerde oldu öğretmenimizin bağlantıyı sağlayıp geri geldiği de oldu. (K4)

Diğer taraftan (K14) ise “tablet dağıtılan bazı öğrencilerin bile derse katılım göstermediğine” dikkati çekmiştir. Öte yandan katılımcılardan K1, K2 ve K6 öğrencilerin derse düşük katılım göstermesini velilerin uzaktan eğitime bakışı ile ilişkili olduğunu, yüz yüze eğitim sürecinde her gün rutin olarak çocuklarını okula gönderen velilerin uzaktan eğitimi yeterince önemsememesinin, çocuklarının derse katılımı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. K1, bu durumu şöyle açıklamıştır: “Bir de ailelerin ilgisi yok, takibi yok. Çocuğun dersi ne zaman haberi yok.”

Katılımcılara göre salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerde “motivasyon eksikliği” de ($f=10$) yaşanmaktadır. Bu soruna ilişkin olarak katılımcılardan bazıları okul öğrencilerin bilgisayar başında çabuk sıkıldıklarını ve uzun süre kalmak istemediklerini, ders esnasında dışarıdan gelen seslerin öğrencilerde olumsuz etkiye neden olduğunu belirtmiş ve çocukların televizyon izleyip internette oyun oynar gibi derslere katılım gösterdiklerini ifade etmiştir. Bunlardan farklı olarak katılımcılardan K15 ise öğrencilerin ilgisizliğini salgın döneminde uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitim arasında yaşanan geçişler ile ilişkilendirmiştir. K15’in konuya dair görüşü şu şekildedir: “Bizim sorunlarımız genelde öğrencilerinde ilgisizliğinden dolayı oldu. Bu salgın öğrencilerin gözünde tatil olarak gözüktü. Belki eleştiri olacak ama okulların bir yüz yüze olması bir uzaktan olması öğrencilerde bir ilgisizlik yarattı.”

Teknik Sorunlar

Katılımcılara göre salgın döneminde uzaktan eğitim sürecindeki sorunlardan bir diğeri teknik sorunlardır. Katılımcılar bu süreçte teknik problem olarak “öğrencilerin telefon, tablet, bilgisayar sayısı/internet imkânının yetersizliği” ($f=10$) ve “internet erişim altyapısının yetersizliği” ($f=9$) öne çıktığını ifade etmişlerdir. Teknik sorunlardan bahseden K5 internet erişimine dikkat çekmiş, aynı zaman da telefon, tablet ya da bilgisayarı olmayan öğrencilerinin olduğunu söylemiştir. Okullarında oluşturdukları destek eğitim odaları oluşturarak öğrencilere imkân sağlansa da öğrencilerin çok özenli olmadıklarını dile getirmiştir. K5’in bağlamda yaşadığı soruna dair görüşleri şu şekildedir:

Olumsuz düşünce de en büyük sıkıntı internet erişimiydi. Öğrencilerimizin bazılarında internet erişimi yoktu. Telefon, bilgisayar ya da laptopu olmayan öğrenciler vardı. Bizde bu öğrenciler için okulumuzda "EBA" erişim noktaları diye bir birim oluşturduk. Oradan annesi babası müsaade ettiği kadarıyla gelip faydalandılar. (K5)

Katılımcılardan bazıları, salgın döneminde uzaktan eğitim süreci başında öğrencilerin daha önce tecrübe etmedikleri için ders araçlarını kullanma becerilerinin düşük olduğunu ($f=4$) ifade etmiş, bazı katılımcılar da EBA'dan kaynaklanan çeşitli sorunlar ($f=5$) yaşadığını açıklamıştır. Bu bağlamda K4 öğrencilerin süreç başında EBA'ya girişte zorluklar yaşadığını söylerken, K7 ise bu zorlukların MEB tarafından EBA altyapısının iyileştirilmesiyle giderildiğini şu şekilde belirtmiştir: "...çocuklar sisteme girmekte zorlandılar, öğretmenlerimiz zorlandı ve bu konuda bayağı bir sıkıntı ile baş başa kaldık. Daha sonra bakanlık altyapıyı güçlendirdi ondan sonra biraz daha düzelmeye başladı."

Değerlendirmeye Yönelik Sorunlar

Katılımcılardan bazılarında göre salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitimde yaşanan sorunlardan biri de ölçme ve değerlendirmenin etkin olmaması ($f=6$) olmuştur. K1 ve K13 uzaktan eğitim uygulamasında ölçme değerlendirme adil olarak yapılamadığına vurgu yaparken, K6 ölçme-değerlendirme yapılmamasının öğrencileri rehavete ittiğine dikkati çekmiştir. Ölçme değerlendirme bağlamında okul yöneticisi K1 şunları dile getirmiştir:

Ölçme-değerlendirmede İl Millî Eğitim Müdürlüğünün "80 puan üzerinde notlar verilecek." denildi. Daha çok derslere katılanlara ya da söz hakkı alanlara mecburen destek verip, onlara göre not verdik. İmkânı olmayanlara, takip etmeyenlere geçen sene olan performanslarını da değerlendirerek o puanlar üzerinden verdik. Tabii adil oldu mu? olmadı. (K1)

Yönetimsel Sorunlar

Katılımcıların bazılarında göre salgın döneminde uzaktan öğretim sürecinin yönetiminde birtakım sıkıntılar yaşanmıştır ($f=5$). K7 ve K9 salgın döneminde uzaktan eğitimde EBA TV ve diğer uygulamaların (canlı ders, WEB Tv, Youtube vb.) eş zamanlı yürütülmesinin karışıklığa neden olduğunu belirtmiştir. K15 ve K17 yüz yüze ve salgın döneminde uzaktan eğitim arasında sürekli geçiş yapılmasının öğrencilerde ilgisizlik yarattığını ifade ederken, K17 köy okullarında ne tam kapanma ne tam açılma olmasının eğitimi daha verimsiz hale getirdiğine dikkati çekmiştir. Süreç yönetimine ilişkin olarak K13 ise son dakikada alınan kararlar nedeniyle MEB kararlarının okullara haftanın son gününde

iletilmesinin faaliyetlerin programlanması bakımından sorun yarattığını şöyle ifade etmiştir:

Öz eleştiri olarak bakanlığımızın resmi olarak yayınladığı yazıları sosyal medyadan öğreniyoruz. Mesela bunu haftanın son günü yayınlamak yerine bize haftanın başında yollasalar programlarımızı ona göre ayarladık. Bu sorunun da son dakika alınan kararlardan kaynaklı olduğunu düşünüyorum. (K13)

Özetle, yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaşmış oldukları başlıca sorunların, internet sıkıntısı, cihaz yetersizliği, öğrencilerin derse aktif olarak katılmamaları, velilerin ilgisizliği, ölçme değerlendirme etkin yapılamaması, cihaz kullanımına yönelik bilgi eksikliği, ders programı saatlerinin okul saati ile EBA saati arasındaki uyumsuzluğu ve köy okullarının sürekli kapanıp açılması olduğu görülmektedir.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Araştırmanın dördüncü sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik önerileri incelenmiştir. Köy okulu yöneticilerinin çözüm önerilerine yönelik elde edilen temalar, kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Teknolojik Yeterliğe İlişkin Öneriler	Öğrencilere internet erişimi olan tablet dağıtılması	6	K1, K2, K10, K11, K12, K14
	İnternet alt yapısının iyileştirilmesi	6	K1, K7, K12, K14, K15, K16
Uygulamaya İlişkin Öneriler	Salgın döneminde uzaktan eğitimde öğrencilerin kameralarının açık olması	2	K5, K6
	Öğrencilerin derse katılımlarının artırılması	2	K10, K14

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
	“Canlı ders” yerine EBA TV üzerinden derslere devam edilmesi	1	K7
	Günlük ders saatinin azaltılması	1	K3
Üst Yönetime İlişkin Öneriler	MEB ve Sağlık Bakanlığı’nın velilere salgın döneminde uzaktan eğitim sürecine dair eğitimler vermesi ve psikolojik destek sağlaması	2	K8, K11
	MEB’in öğretmenlere EBA kullanımına yönelik eğitimler vermesi	1	K15
	MEB’in sürece dair kararlarının okula daha erken bildirilmesi	1	K13

Tablo 4’te görüldüğü üzere salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlara yönelik olarak katılımcıların çözüm önerileri; “teknolojik yeterliğe ilişkin öneriler” ($f=12$), “uygulamaya ilişkin öneriler” ($f=6$) ve “üst yönetime ilişkin öneriler” ($f=4$) olarak üç tema altında ele alınmıştır.

Teknolojik Yeterliğe İlişkin Öneriler

Köy okul yöneticileri salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlara yönelik olarak teknolojik yeterlik bağlamında öğrencilere internet erişimi olan tablet dağıtılması ($f=6$) ve internet altyapısının iyileştirilmesi ($f=6$) gerektiğini düşünmektedir. K1 ve K2 teknolojik yeterliğe ilişkin bu hususların öğrenciler arasında fırsat eşitliği sağlanması bakımından önem arz ettiğine dikkati çekmektedir. Diğer taraftan K7’nin ise teknolojik yeterliğe ilişkin söz konusu çabaların ancak uzun vadede sağlanabileceğine yönelik düşünceleri şu şekilde olmuştur: “Öncelikle altyapının düzelmesi gerekiyor, mesela bizim köye fiber yapının gelmesi gerekiyor. Sonra her çocuğun tablete kavuşturulması gerekiyor ki bunlar uzun süre alacak çalışmalar.”

Uygulamaya İlişkin Öneriler

Salgın döneminde uzaktan eğitim çerçevesinde köy okul yöneticileri uygulamaya ilişkin olarak da çeşitli öneriler sunmuşlardır. K10 ve K14 salgın döneminde uzaktan eğitimde öğrencilerin derse katılımın artırılmasını ($f=2$), K5 ve K6 da öğrencilerin takibi açısından ders esnasında kameralarının açık olmasını ($f=2$) önermiştir. K7, öğrencilerdeki karışıklığı ortadan kaldırmak üzere canlı ders yerine EBA TV üzerinden derslere devam edilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. K3 ise öğrencilerin sıklımlarını önlemek üzere günlük ders saatinin azaltılmasını şu şekilde önermektedir: “Böyle bir süreç bir daha yaşanır, yani salgın döneminde uzaktan eğitim ile ilgili, bence öğretmenler günlük 6 saat ders değil de daha az ders saati yapmalı. Çünkü çocuklar sıkılıyorlar görüyorum, kendi çocuğumdan da görüyorum, üç dersten sonra daha bilgisayarın başında oturtamıyorsun.”

Üst Yönetime İlişkin Öneriler

Katılımcılardan biri (K13), MEB’in sürece dair kararlarının okula daha erken bildirilmesi önerisinde bulunurken, bir diğeri (K15) MEB tarafından öğretmenlere EBA kullanımı konusunda eğitim verilmesi önerisini sunmuştur. Bunların yanında bazı okul yöneticileri (K8, K11) ise velilerin salgın döneminde uzaktan eğitim sürecine dair bilgilendirilmesi/onlara psikolojik destek sağlaması ($f=2$) gerektiğini öne sürmektedir. Okul yöneticisi K8, bu bağlamda MEB’in salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde öğrenci ve öğretmenlerden daha ziyade velilerle görüşerek onları rahatlatmaya yönelik eğitimler yapılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Bence, gerek Millî Eğitim Bakanlığı olsun, gerek Sağlık Bakanlığı olsun velilere çok güzel eğitimler vermeliydi. Hatta şöyle söyleyeyim, bu salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde bakanlığımız öğrencilerle görüşmekten ise ya da bakanımız öğretmenlerimizle devamlı görüşmekten ise bol bol velilerimizle de görüşüp velilerimizin o anki psikolojisini çok iyi anlaması lazımdı ve ona göre de onları telkin etmesi lazımdı, rahatlatması lazımdı. (K8)

Katılımcılara göre salgın döneminde uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm olarak ilk sıralarda her öğrencinin kendine ait tabletin ve buna ek olarak internetin bulunması, ders saatlerinin düzenlenmesi ve köyde bulunan internet alt yapısının fiber olarak değiştirilmesi yer almaktadır. Katılımcıların önerilerine bakıldığında, internetsiz

salgın döneminde uzaktan eğitimin mümkün olmadığı bilinmekle birlikte teknolojik aletlere sahip olmayan öğrencilerin de derse katılımı imkânsızdır.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Öğretmenlerin Motivasyonuna Yönelik Çalışmalar

Araştırmanın beşinci sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitimde öğretmenlerinizin motivasyonunu sağlamak/artırmak üzere yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Öğretmen motivasyonuna yönelik çalışmalarına ilişkin elde edilen temalar, kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Öğretmenlerin Motivasyonuna Yönelik Çalışmalar

Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Motivasyona yönelik görüşmeler yapılması	9	K1, K2, K3, K7, K8, K9, K11, K12, K16
Ders programlarının öğretmenlerin isteklerine uyarlanması	3	K1, K13, K15
Öğretmenlere toleransla yaklaşılması	1	K13
Öğrencilerin derse düşük katılımının önlenmesi	1	K16
Özel günlerde öğretmenlerin hatırlanması (Cenaze, doğum günü vb.)	1	K4
Okul videolarının öğretmenlere gönderilmesi	1	K8
MEB’in ek ders ücret uygulaması	1	K8
Kişisel gelişim etkinliklerinin öğretmenlere duyurulması	1	K14

Tablo 5’de görüldüğü üzere salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde katılımcılar tarafından öğretmenlerin motivasyonlarını sağlamak/artırmak üzere çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Buna göre öğretmenlerin motivasyonunu artırma/sağlamaya yönelik olarak çevrimiçi (Zoom/WhatsApp) görüşmeler yapma ($f=9$) en fazla yürütülen çalışma olmuştur. Bu dönemde okul yöneticileri, ders programlarını öğretmenlerin isteklerine uyarlama ($f=3$), öğretmenlere toleransla yaklaşma ($f=1$), özel günlerde öğretmenleri

hatırlama ($f=1$), öğretmenlere okula yönelik videolar gönderme ($f=1$) ve kişisel gelişim etkinliklerini öğretmenlere duyurma ($f=1$) gibi çalışmalar ile öğretmenleri motive etmeye gayret etmişlerdir. Bunlara ilave olarak K8, salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde MEB'in ek ders ücret uygulamasını sürdürmesinin de öğretmen motivasyonu üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

Bakanlığımızın ek dersini devamı konusunda aldığı karar öğretmenlerimize çok iyi bir motivasyon oldu, çünkü ne olursa olsun bir ihtiyaç bu ek ders ihtiyacıdır. Onun dışında öğretmenlerimize yönelik bizde tabii salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde Zoom'da yaptığımız programlar oldu, öğretmenlerimizin şahsi anlamda ihtiyaçlarına yönelik fikir alışverişlerimiz oldu. Onların motivasyonunu artırmak için okulumuzun ortamının görüntülerini çektik gönderdik, yani öğretmenlerimizle bu süreçte devamlı irtibat halinde olduk. (K8)

Yukarıda görüldüğü üzere öğretmenlerin motivasyonunu artırmak amacıyla WhatsApp grupları oluşturulduğu, Zoom'dan toplantılar ile bilgi alışverişi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcılara göre öğretmenlerin ek ders ücretlerinin kesilmemesi ve ders programlarının öğretmenlerin isteğine göre ayarlanması gibi çalışmaların da bu süreçte öğretmenlerin motivasyonunu arttırmıştır.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Öğrencilerin Motivasyonuna Yönelik Çalışmalar

Araştırmanın altıncı sorusu kapsamında katılımcı köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitimde öğrencilerin motivasyonunu artırmak üzere yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Öğrencilerin motivasyonuna yönelik çalışmalara ilişkin elde edilen temalar, kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Öğrencilerin Motivasyonuna Yönelik Çalışmalar

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Öğretime Yönelik Çalışmalar	Öğrencilere kitap, deneme, test, doküman sağlanması	7	K1, K2, K4, K6, K10, K11, K14
	Ödev verilmesi / Ödev kontrolü	5	K2, K3, K7, K12, K17
	Devamsızlık ve ödev takip çizelgelerinin öğrenci/velilerle paylaşılması	1	K13

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Öğrencilerin Derse Erişimine Yönelik Çalışmalar	İhtiyaç sahibi öğrencilere tablet dağıtılması	6	K2, K6, K11, K9, K12, K13
	EBA destek noktası ile internet erişimi imkânı sağlanması	4	K6, K8, K15, K17
	Derse erişim konusunda teknik destek verilmesi	2	K7, K15
Öğrencilerle Etkileşime Yönelik Çalışmalar	Öğrencilerle telefon görüşmeleri yapılması	6	K2, K3, K9, K12, K14, K15
	Öğrencilere ev ziyaretinde bulunulması	3	K1, K2, K8
Öğrencilerin İlgisini Çekmeye Yönelik Çalışmalar	Yarışmalarla öğrencilerin teşviki/hediyeler verilmesi	2	K4, K17
	Okul kütüphanesinin öğrencilere açılması	2	K1, K12
	Derslerin oyunlaştırılması	1	K5
	İlgi çekecek WhatsApp paylaşımları yapılması	1	K11
	Öğrenciler için özel günlerin kutlanması (23 Nisan, doğum günleri)	1	K1

Tablo 6’da görüldüğü üzere salgın döneminde uzaktan eğitimde öğrencilerin motivasyonunu artırmak üzere köy okullarında “öğretime yönelik çalışmalar” ($f=13$), “öğrencilerin derse erişimine yönelik çalışmalar” ($f=12$), “öğrencilerle etkileşime yönelik çalışmalar” ($f=6$) ve “öğrencilerin ilgisini çekmeye yönelik çalışmalar” ($f=4$) yürütülmüştür.

Öğretime Yönelik Çalışmalar

Salgın döneminde uzaktan eğitim döneminde öğrencilerin motivasyonu arttırmak amacıyla öğretime yönelik olarak bazı çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Bu kapsamda bazı okullarda öğretmenler tarafından öğrencilere ödev verilerek ödevlerin kontrol edilmesi ($f=5$) sağlanmış ve devamsızlık ve ödev takip çizelgeleri velilerle paylaşılarak ($f=1$) öğrencilerin derslere olan ilgilerini sürdürmeleri hedeflenmiştir. Bazı okullarda ise akademik olarak öğrencileri desteklemek üzere onlara kitap, deneme, test, doküman temini ($f=7$) sağlanmıştır. Bu bağlamda bazı okullarda okula çağrılan öğrencilere kitaplar dağıtılırken, bazı okullarda ise öğretmenler tarafından günlük olarak

öğrencilerin evlerine kadar gidilerek doküman temin edildiği belirlenmiştir. Örneğin katılımcılardan K2, öğrencilerin motivasyonuna yönelik yaptıkları çalışmaları şu şekilde ifade etmiştir: “...öğrencilerin evlerini ziyaret ederek bazı arkadaşlarla onlara günlük dokümanlar, çıktılar götürdük. Ödevlerini kontrol ettik. Bu şekilde eğitimi yürütmeye çalıştık.”

Öğrencilerin Derse Erişimine Yönelik Çalışmalar

Salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde bazı köy okullarında cihaz eksikliği nedeniyle öğrencilerin derse katılamamalarının önüne geçilmesi için ihtiyaç sahibi öğrencilere MEB tarafından sağlanan internet erişimine sahip tabletler dağıtılmıştır ($f=6$). Bazı okullarda cihaz/internet erişim sorunu nedeniyle derse giremeyen öğrenciler için EBA destek noktası oluşturularak ($f=4$) öğrencilerin desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Bunların yanı sıra iki köy okulunda öğretmenlerce EBA/Zoom araçlarını kullanmada sorun yaşadıkları için derse katılamayan öğrencilere teknik destek verilmesi ($f=2$) sağlanmıştır. Buna karşın katılımcılardan K7 öğretmenlerin öğrencilerin yaşadığı teknik sorunları çözmelerine rağmen eğitimin verimli olmadığına dair düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır: “Biz okulumuza EBA destek noktaları da kurduk sırf öğrenciler gelsin diye. Öğretmenlerimiz bu konuda öğrencilerimize çok yardımcı oldu. Teknolojik problemlerini çözdüler ama yine de pek verimli olduğunu düşünmüyorum.”

Öğrencilerle Etkileşime Yönelik Çalışmalar

Salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitimde öğrencilerin motivasyonunu sağlamada onlarla etkileşime yönelik çalışmalarda önemli bir yer tutmuştur. Buna göre bazı katılımcılar öğrencilerle telefon görüşmeleri yaptıklarını ($f=6$) ifade etmiş, bazı katılımcılar ise öğrencilere ev ziyaretinde bulunulduğunu ($f=3$) belirtmişlerdir. Öğretmenler tarafından gerçekleştirilen söz konusu görüşmelerde öğrencilerin ihtiyaç ve sorunları tespiti, LGS sınav sürecine yönelik bilgilendirilmeleri, derslerine çalışmalarının hatırlatılması, kitap okuma tavsiyeleri verilmesi sağlanmıştır. Köy okul yöneticisi K2 etkileşime yönelik gerçekleştirilen çalışmaları şu sözlerle ifade etmiştir:

Ben kendi adıma okulumuzdaki öğretmenlere, sınıf rehber öğretmenlerine özellikle, çocukların velileriyle, öğrencilerle telefon görüşmeleri yaparak onların herhangi bir

ihtiyaçlarının olup olmadığını veya sıkıntılarının olup olmadığını araştırarak görüşmeler yaptım. (K2)

Öğrencilerin İlgisini Çekmeye Yönelik Çalışmalar

Salgın döneminde motivasyon kapsamında köy okullarında öğrencilerin ilgisini çekmeye yönelik çalışmalar da yürütülmüştür. Buna göre katılımcılar, öğrencilerin ilgisini çekmek üzere öğretmenlerce ilkökul düzeyindeki öğrenciler için akıllı tahtalarla derslerin oyunlaştırıldığı ($f=1$), kütüphanelerin öğrencilerin erişimine açıldığı ($f=2$), ilgi çekecek WhatsApp paylaşımları yapıldığı ($f=1$), çevrimiçi etkinliklerle 23 Nisan, doğum günleri gibi özel günlerin kutlandığı ($f=1$) ifade etmiştir. Bunların yanında iki köy okulunda öğrencileri motive etmek üzere ödüllendirme/teşvik etme yoluna gidilmiştir. Katılımcılardan K4, yarışmalar düzenleyerek öğrencilerin ödüllendirilmesinin çok verimli olmadığını belirtirken, bunun aksine K17 ise derslere tam katılım sağlaması nedeniyle bir öğrenciye hediye verilmesinin diğer tüm çocukları da teşvik ettiğine dair düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Bizim öğrencilerimize küçük bir jest yapmak demek, onların kalbini kazanmak demek. Online eğitimde tüm derslere giren bir öğrencimiz vardı bir öğretmen arkadaşımız bu şekilde devam ederse ona bir bebek alacağını söyledi. Öğrencimiz bebekleri çok seviyordu. Yüz yüze eğitime geçtiğimizde kendi eli ile örgü bebeği derse katılan öğrencimize getirip hediye etti. Daha sonra bunu gören tüm öğrencilerimiz daha da çok gayret gösterdiler. (K17)

Özetle, okul yöneticilerine göre salgın döneminde uzaktan eğitimde öğrencilerin motivasyonunu sağlamaya ve artırmaya yönelik çalışmaların başında öğrencilere kitap, deneme, test, doküman sağlanması gelmektedir. Aynı zamanda imkanlar dahilinde tableti olmayan öğrencilerin belirlenip onlara tablet verilerek derslere katılımlarının sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte öğrencilerin motivasyonunu artırmak için öğrencilerle telefon görüşmeleri yapılmıştır. Öğrencilerin derslerden daha iyi verim alabilmeleri için ödevler verilmiş ve kontrolleri yapılmıştır. Öğrencilerin derse erişimine yönelik yapılan çalışmalar doğrultusunda ise okullarda EBA destek noktası kurulmuş, öğrencilerin yaşadığı problemler giderilmiş ve derse giremeyen öğrenciler için okulun imkânı dahilinde bulunan bilgisayarlardan derslere katılımları sağlanmıştır.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Velileri Bilgilendirmeye Yönelik Etkinlikler

Araştırmanın yedinci sorusu kapsamında katılımcı köy okul yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitimle ilgili olarak velileri bilgilendirmeye yönelik etkinlikleri incelenmiştir. Velileri bilgilendirmeye yönelik etkinliklere ilişkin elde edilen temalar, kodlar ve bu kodların frekans, yüzde ve katılımcı bilgileri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimde Velileri Bilgilendirmeye Yönelik Etkinlikler

Tema	Kod	<i>f</i>	Katılımcılar
Genel Bilgilendirme	Salgın döneminde uzaktan eğitim sürecine ilişkin bilgilendirmeler	9	K3, K4, K7, K8, K9, K12, K13, K14, K15
Teknik Destek Sağlama	Eğitim araçlarının tanıtımı/erişim sorunları için yardım sağlanması	6	K1, K10, K16, K4, K6, K13
Uzaktan Eğitimin Etkinliği Arttırma	Sorunların çözümü	6	K1, K2, K5, K6, K13, K15
	Motivasyon	4	K2, K4, K7, K10
Öğretime İlişkin Paylaşımlar	Ödev/test/ders programlarının paylaşılması	3	K3, K14, K15

Tablo 7’de görüldüğü üzere salgın döneminde uzaktan eğitimde velileri bilgilendirmeye yönelik olarak “uzaktan eğitimin etkinliğini arttırma” ($f=10$), “genel bilgilendirmeler” ($f=9$), “teknik destek sağlama” ($f=6$) ve “öğretime ilişkin paylaşımlar” ($f=4$) gerçekleştirilmiştir.

Uzaktan Eğitimin Etkinliğini Arttırma

Köy okulları tarafından velilerle gerçekleştirilen çevrimiçi/yüz yüze görüşmelerde salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinin daha etkin şekilde yürütülebilmesi amacıyla yaşanan çeşitli sorunların çözülmesi ($f=6$) hedeflenmiştir. Öğretmenlerin velilerle yaptıkları söz konusu görüşmelerde en fazla çözüm aradıkları hususun öğrencilerin derse düşük katılımının önlenmesi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin salgın döneminde uzaktan eğitimin başarısı açısından velilerin motivasyonunu sağlamaya yönelik çalışmalar ($f=4$) da yürüttükleri belirlenmiştir. Bu kapsamda velilere uzaktan

eğitimin çocuklar açısından önemi ve bu çerçevede derslere katılım göstermeleri gerektiğinin ifade edildiği; bu süreçte öğrencilere nasıl yaklaşım gösterilmesi gerektiği ve onların nasıl motive edilebileceği konusunda destek sağlandığı belirlenmiştir. Katılımcılardan K7 bu bağlamda şunları ifade etmiştir:

Öğrencilerimiz okula gelemediği için velilerimiz de öğrencilerin yeterli eğitimi alamayacağı düşüncesini girdiler. Bu arada biz Whats App gruplarıyla şube şube, grup kurup velilere ulaştık ve onların motivasyonlarını artırdık. Çocukları takip edin derse girip girmediklerini kontrol edin gibi bilgiler verdik. Bu süreçte hep birlikte çocuklara destek vererek bu süreci atlatacağımızı söyledik. Bu şekilde motivasyonu sağladık. (K7)

Genel Bilgilendirme

Katılımcılar velilere salgın döneminde uzaktan eğitim sürecine ilişkin genel bilgilendirmelerde (f=9) bulunmuşlardır. Bu doğrultuda okullarda velilerin çoğunlukla oluşturulan mesaj grupları üzerinden MEB'den gelen genelge/talimatlar ile sürece yönelik olarak bilgilendirildikleri, öğrenci ve velilerin zihinlerindeki soru işaretlerinin giderilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanında kafalarındaki belirsizlikleri gidermek üzere zaman zaman bireysel olarak da velilere açıklamalar yapıldığı belirlenmiştir. K8 velileri bilgilendirmeye yönelik yapılan etkinlikleri aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Veli ile direkt Bakanlığa görüşürme ihtimalimiz yok ya da direkt bir müdürle görüşürme ihtimalimiz yok onlar da bu süreci ister istemez gelip bize sordular. İşte "Ne yapmamız gerek?" gibi sorular. Bizde Bakanlığımızın bize gönderdiği resmi talimatlar doğrultusunda gereken bütün açıklamayı yaptık. Bakanlığımızdan gelen kararları direkt velilere aktardık. Evde alınması gereken önlemleri, çocuğun dışarıda alması gereken önlemleri belirttik. Okulun hijyen çalışması oldu bunu velilerimizle paylaştık. (K8)

Teknik Destek Sağlama

Katılımcılardan bazıları, uzaktan eğitimde velilere yönelik teknik destek sağladıklarını (f=6) ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K1, K10 ve K16 velilere salgın döneminde uzaktan eğitim araçlarının (EBA, Zoom) nasıl kullanılacağı konusunda destek sağladıklarını, bazı katılımcılar ise bu araçlarla derse erişimde yaşanan sorunlara ilişkin olarak velilere yardım sağladıklarını belirtmiştir. Örneğin K6, çalıştığı okulda derse erişimde sorun yaşayan öğrencilere yardımcı olmak üzere bir öğretmenin görevlendirildiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Bizim kendimizce okulca bir grup oluşturduk ve bağlanamayan öğrencilerin tamamını tespit ettik. Bir şekilde ulaştık ve formasyon öğretmenimizin internet sıkıntısı veya bağlanma sıkıntısı yaşayan öğrenciler için gerektiğinde eve gidebileceğini öğrencileri bir şekilde derse bağlayacağı konusunda velilere bilgi verdik. Bununla ilgili dönüşlerde oldu öğretmenimizin bağlantıyı sağlayıp geri geldiği de oldu. Bu şekilde bir çalışma yaptık. (K6)

Öğretime İlişkin Paylaşımlar

Araştırma çerçevesinde bazı köy okullarında salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde velilerle öğretime ilişkin çeşitli paylaşımlarda bulunulduğu ($f=3$) tespit edilmiştir. Buna göre K3, K14 ve K15 okullarında velileri kapsayan mesaj grupları üzerinden ödevlerin, testlerin ve ders programlarının velilerle paylaşıldığını belirtmişlerdir.

Uzaktan eğitimde velileri bilgilendirmeye yönelik etkinlikler çerçevesinde velilerle çevrimiçi ve yüz yüze görüşmeler de yapılmıştır. Bu görüşmelerdeki amaç ise uzaktan eğitim sürecine ilişkin bilgilendirmeler yaparak velinin bu sürece dahil edilmesi olmuştur. Ayrıca, bu süreçte öğretmenler velilerle test, ödev ve ders programlarının paylaşımlarını yaparak evde öğrencilerin derse aktif katılımlarını sağlamayı amaçlamışlardır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uygulanan uzaktan eğitime yönelik deneyimleri incelenmiştir. Salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde sıkça kullanılan ve zengin ve eğitici içerik sunmak, içerik taleplerine yanıt vermek, bilgiyi kullanmak ve yapılandırmak ve teknolojiyi bir araç olarak kullanmak amacıyla tasarlanan (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2016) Eğitim Bilişim Ağı (EBA) katılımcı okul yöneticileri tarafından da en çok kullanılan araç olarak belirtilmiştir. Bu durumun nedeni olarak Millî Eğitim Bakanlığı'nın FATİH Projesi kapsamında geliştirilen EBA'nın daha önce okul yöneticileri ve öğretmenler tarafından bilinir, herkes tarafından erişilebilir ve ücretsiz bir platform olması gösterilebilir. Yapılan araştırmalarda da belirtildiği üzere "eğitime erişimde fırsat eşitliğinin sağlanması" temel bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır (Hansen, Chalk & Ladd, 1999; Tabak, 2019). Bu durumda eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için yerel yönetimlerin, belirli ilkeler çerçevesinde okullara kaynak sağlaması önem arz etmektedir (Coleman, 1968).

Uzaktan eğitimin erişilebilirliğinin kolay olması, aynı anda çok sayıda kişiye ulaşılması, eşzamanlı ve eşzamansız öğrenme seçenekleri sunması ve zamandan tasarruf sağlaması gibi birçok olumlu yönlerini sıralamak mümkündür (Kaya, 2002; Seven, 2012; Şenkal & Dinçer, 2012). Ancak uzaktan eğitimin olumlu yönlerinin yanı sıra sınırlılıklarının da olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur. Uzaktan eğitimin sınırlılıkları arasında ise öğrenci ve öğretmen arasında etkileşimin düşük olması, teknik aksaklıklar, tecrübe eksikliği gibi unsurlar öne çıkmaktadır (Bilgiç ve Tüzün, 2015; Kaya, 2002; Şenkal ve Dinçer, 2012; Yolcu, 2020). Etkili bir öğrenme sürecinde öğrenci ve öğretmen arasındaki etkileşim önem taşımaktadır. Sınıf ortamında öğrenci ve öğretmen arasında göz teması kurabilmekteyken bu durum uzaktan eğitimde mümkün olamayabilmektedir (Yolcu, 2020). Bu çalışma sonuçlarına göre de birleştirilmiş sınıflarda öğrencilerle daha fazla ilgilenmeyi mümkün kılması köy okulu yöneticileri tarafından salgın döneminde uzaktan eğitimin olumlu yönlerinden kabul edilirken; öğrencilerin derslere düşük katılımı ve öğrencilerle yeterince etkileşimde bulunulamaması gibi durumlar uzaktan eğitimin olumsuz yönleri olarak öne çıkmıştır.

Araştırma sonuçları köy okulu yöneticilerinin öğrenci/ veli kaynaklı, teknik, ölçme-değerlendirme ve süreç yönetimiyle ilgili sorunlar yaşadığını göstermektedir. Uzaktan eğitimin öneminin yeterince benimsenememesine bağlı olarak derse katılımın düşük seviyelerde olduğu, internet yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan teknik sorunlar ve ölçme değerlendirme sürecinin etkili bir şekilde uygulanamaması başlıca temel sorunlar olmuştur. Ayrıca velilerin bu süreçte ilgisiz olması okul yöneticileri tarafından tespit edilen bir başka sorunu teşkil etmektedir. Akyavuz ve Çakın'ın (2020) okul yöneticilerinin görüşleri ışığında ele aldıkları çalışma sonucunda da bu çalışma bulguları ile benzer şekilde okul yöneticilerinin salgına bağlı olarak eğitim sistemi içerisinde iletişim ve bilgi eksikliği, teknik yetersizlik, öğretmenlerin ilgisizliği ve planlama yetersizliği gibi sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir.

Donanım yeterliliği ve kullanım becerileri uzaktan eğitimin başarılı bir şekilde yürütülmesinde olmazsa olmaz unsurlardır (Balıkçioğlu, Öz ve Işın 2019). Bu araştırma sonuçlarına göre köy okulu yöneticileri tarafından bu süreçte karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm olarak en başta her öğrencinin kendine ait tablet bilgisayarın ve buna ek

olarak internetin bulunması ve köyde bulunan internet alt yapısının fiber olarak değiştirilmesi önerilmiştir. Köy okulu yöneticilerinin önerilerine bakıldığında internetsiz uzaktan öğretimin mümkün olmadığı bilinmekle birlikte teknolojik aletlere sahip olmayan öğrencilerin de derse katılımı imkânsızdır. Başka bir deyişle uzaktan eğitime erişimde sorun yaşanan öğrencilere diğer öğrencilerle aynı imkânların sağlanması ve gerekli desteğin verilmesi şarttır. Espinoza (2007) bu durumu “erişimde eşitlik” kavramıyla “farklı sosyal gruplardaki çocukların eğitime erişimi ve kaliteli eğitime erişiminde eşitlik” şeklinde açıklamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre yine köy okulu yöneticileri tarafından getirilen öneriler arasında öğrencilerin ders saatlerinde düzenlemeler ve velileri bu süreçte bilgilendirecek etkinlikler yapılması yer almıştır. Benzer sonuçlar literatürde farklı çalışmalarda da elde edilmiştir. Ülger (2021) yapmış olduğu çalışmada salgın ve benzer süreçlerde uygulanan uzaktan eğitim faaliyetlerinde karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri getirmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda karşılaşılan sorunlara yönelik internet alt yapısı bulunan tablet dağıtımı, yapılan salgın döneminde uzaktan eğitim uygulamalarında öğrenci düzeyine uygun olarak ders saatlerinin azaltılması ve velileri rahatlatıcı yönde çalışmalar yapılması gibi öneriler getirilmiştir.

Öğretmenlerin performanslarını ve motivasyonlarını arttırabilmek için ders planları gibi planlamaların öğretmenin istek ve doğrultusunda yapılması önem taşımaktadır (Yılmazsoy & Kahraman, 2018). Derslerin etkili ve verimli bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için öğretmenlerin verimliliği önemlidir. Bu çalışmada köy okulu yöneticilerinin salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin motivasyonunu arttırmak amacıyla WhatsApp grupları oluşturulması, Zoom uygulaması üzerinden toplantılar düzenlenerek bilgi alışverişi yapılması yönünde çalışmalar yaptıkları görülmüştür. Ayrıca köy okulu yöneticilerine göre öğretmenlerin ek ders ücretlerinin kesilmemesi ve ders programlarının öğretmenlerin isteğine göre ayarlanması gibi çalışmaların da öğretmenlerin motivasyonunu arttırmaktadır. Külekçi Akyavuz ve Çakın'ın (2020) da belirttiği gibi özellikle içinde bulunduğumuz süreçte öğrenci ile eğitim arasında bir köprü işlevi gören öğretmenlerin özveri ile çalışmaları eğitsel anlamda yaşanılacak kayıpları daha aza indirebilmektedir. Bu süreçte öğretmenlere maddi-manevi

desteklerde bulunmak, onların okula olan aitlik hissini arttırmaya ilişkin söylemlerde bulunmak, onların sorunlarını dinlemek ve bu süreci kolaylaştıracak etkinlikler düzenlemek öğretmenlerin motivasyonunu arttırmak açısından önem kazanmaktadır.

Eğitim sürecinde salgından en çok etkilenen grubun çocuklar olduğu düşünüldüğünde (Çaykuş & Mutlu Çaykuş, 2020) öğrenci memnuniyetinin sağlanarak onların motivasyonunun artırılması önem taşımaktadır. Araştırma sonucunda, köy okulu yöneticilerinin öğrencilere her türlü dokümanın oluşturularak internet erişiminin sağlanması, erişim imkânı bulunmayan öğrenciler için EBA destek noktaları oluşturularak öğrencilerin motivasyonlarının arttırmayı amaçladıkları görülmüştür. Keleş ve diğerlerinin (2020) okul yöneticileri ile yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarında da salgın döneminde öğrenci motivasyonunun sağlanmasının gereği ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, veliler tarafından evde uygun bir öğrenme ortamının oluşturulması öğrencinin eğitim sürecine önemli katkı sağlamaktadır (Beaty, 2000). Bu nedenle bu süreçte velilerle kurulacak iletişim önem taşımaktadır. Katılımcı köy okul yöneticileri tarafından salgın döneminde uzaktan eğitimle ilgili olarak velilerle yüz yüze ve çevrim içi görüşülerek genel bilgilendirme yapılmış, öğrencilere verilen test doküman ve ödevler veliler ile paylaşılarak öğrencilerin uzaktan eğitim sürecine etkin katılımları amaçlanmıştır. Benzer sonuçlar literatürde yapılan farklı araştırmalarda da elde edilmiştir (Keleş vd., 2020; Özdoğru, 2021b). Keleş ve diğerlerinin (2020) yapmış oldukları çalışmada da katılımcı okul yöneticilerinin tamamı salgın döneminde velilerle olan iletişimi son derece önemsemiş ve velilerle iletişim grupları kurduklarını belirtmişlerdir.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda uygulamaya yönelik şu öneriler getirebilir:

- Uzaktan eğitim sisteminin teknolojiye dayalı olarak yürütüldüğü göz önünde bulundurulduğunda, verimli bir öğretim süreci için öncelikle teknolojik yeterliğe ilişkin önlemler alınabilir.
- Uzaktan öğretim sürecinde okul yönetiminin, öğretmenlerin ve öğrencilerin motivasyonlarına yönelik çalışmalar yürütülebilir.

- Araştırma sonuçları uygulanan uzaktan öğretim sisteminde ölçme ve değerlendirme sürecinde sorunlar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili okul yönetimi ve öğretmenlerin eğitim gereksinimleri tespit edilerek bu gereksinimlere yönelik eğitimler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, N. (2008). *Yaşam boyu öğrenme becerilerinin göstergesi olarak 2006 PISA sonuçlarının Türkiye açısından değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri uygulamalı SPSS*. (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık. <https://doi.org/10.21031>
- Altuntaş, E. Y., Başaran, M., Özeke, B., & Yılmaz, H. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde üniversite öğrencilerinin yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejilerine ve öğrenme deneyimlerine ilişkin algı düzeyleri. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 3(2), 8-23.
- Avcı, F., & Akdeniz, E. C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) salgını ve uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlar konusunda öğretmenlerin değerlendirmeleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 117-154. <https://doi.org/10.51725>
- Bakioğlu, B., & Çevik, M. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 109-129. <https://doi.org/10.31592>
- Bal, H., & Boz, M. S., (2017). *EBA'nın kullanılabilirlik düzeyinin ölçülmesi*. https://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_11/06103543_SERPYLhYLYA_HOCA.pdf adresinden erişilmiştir.
- Balıkçioğlu, N., Öz, D. Ç., & Işın, N. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim derslerindeki memnuniyet araştırması: Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 462-473.
- Bayburtlu, Y. S. (2020). Covid-19 pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde öğretmen görüşlerine göre Türkçe Eğitimi. *Turkish Studies*, 15(4), 131-151. <http://dx.doi.org/10.7827>

- Beaty, J. (2000). *Skills for preschool teachers*. Upper Saddle River, N.J.: Merrill.
- Bilgiç, H. G., & Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 26-50.
- Birleşmiş Milletler [BM]. (2020). Policy Brief: Education During COVID-19 and Beyond. https://www.un.org/development/desa/dspd/wpcontent/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf. 20.10.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Bozkurt, B., & Aktaş, H. İ. (2022). “COVID-19 pandemisi sürecinde okulu yönetmek” olgusuna ilişkin okul yöneticilerinin metaforik algıları. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(1), 183-197. <https://doi.org/10.33308>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (19. Baskı). Ankara: Pegem.
- Coleman, J. (1968). The concept of equality of educational opportunity. *Harvard Educational Review*, 38(1), 7-22.
- Cresswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev: M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakın, M., & Akyavuz, E. K. (2020). Covid-19 Süreci ve eğitime yansımaları: Öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 165-186. <https://doi.org/10.24289>
- Çaykuş, E. T., & Mutlu Çaykuş, T. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5(2), 91- 113.
- Espinoza, O. (2007). Solving the equity–equality conceptual dilemma: a new model for analysis of the educational process. *Educational Research*, 49(4), 343–363. <https://doi.org/10.1080/00131880701717198>
- Genç, M. F., & Gümrükçüoğlu, S. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışları. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 403-422. <https://doi.org/10.33415>
- Gökçe, T.A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 1-12.
- Hansen, J. S., Chalk, R., & Ladd, H. F. (1999). *Equity and Adequacy in Education Finance: Issues and Perspectives*. Washington: National Academies.

- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*, 27, 1-12. Erişim adresi: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Kantos, Z. (2020). Sınıf Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim İle İlgili Düşünceleri. *8'nci Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-Sosyal ve Eğitim Bilimleri*. 22-23 Ağustos 2020. HATTUŞA / Çorum Kongre Bildiri Kitabı, 67-80. <https://doi.org/10.51948>
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem. <https://doi.org/10.37669>
- Kaysi, F. (2020). Covid-19 salgını sürecinde Türkiye’de gerçekleştirilen uzaktan eğitimin değerlendirilmesi. *5'inci Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi* içinde (17-22. ss.). <https://doi.org/10.17240>
- Keleş, H. N., Atay, D., & Karanfil, F. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 155-174 <https://doi.org/10.37669>
- Kocayığıt, A., & Uşun, S. (2020). Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları (Burdur İli Örneği). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 285-299. <https://doi.org/10.33692>
- Küçükler, G. F., & Selvi, K. (2016). İlkokul öğrencilerinin kendi kendine öğrenme becerilerinin geliştirilmesine yönelik öğretici destekli bir model (İÖDKKÖM) önerisi. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 167-198.
- Küleççi Akyavuz, E., & Çakın, M. (2020). Covid-19 salgınının eğitime etkisi konusunda okul yöneticilerinin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 723-737. <https://doi.org/10.24289>
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] FATİH Projesi. (2016). Fatih Projesi. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/icerik/> adresinden 25 Aralık 2021 tarihinde erişilmiştir.
- MEB, (2020a). *Uzaktan eğitim için uydu frekans ve yayın platformları bilgileri*. <http://www.meb.gov.tr/uzaktan-egitim-icin-uydu-frekans-ve-yayin-platformlari-bilgileri/haber/20565/tr> adresinden erişilmiştir.
- MEB, (2020b). *EBA’da canlı sınıfla eğitim başlıyor*. <http://www.meb.gov.tr/ebada-canli-sinifla-egitim-basliyor/haber/20602/tr> adresinden erişilmiştir.
- MEB, (2020c). *Türkiye koronavirüs salgınında ulusal çapta uzaktan eğitim veren 2 ülkeden biri*. <http://www.meb.gov.tr/turkiye-koronavirus-salgininda-ulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri/haber/20618/tr> adresinden erişilmiştir.

- Özdoğan, A. Ç., & Berkant, H. G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 13-43. <https://doi.org/10.37669>
- Özdoğru, M. (2021a). COVID-19 salgınında okul müdürlerinin okul yönetiminde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma stratejileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-14. <https://doi.org/10.52105>
- Özdoğru, M. (2021b). COVID-19 Sürecinde Değişen Veli Rollerini. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 35-50. <https://doi.org/10.52105>
- Robson, C. (2001). *Real world research*. Oxford: Blackwell.
- Saavedra, J. (2020). Educational challenges and opportunities of the Coronavirus (COVID-19) pandemic. <https://blogs.worldbank.org/education/educational-challenges-and-opportunities-covid-19-pandemi>
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2020). COVID-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Seven, M. A. (2012). Uzaktan ve örgün eğitime devam eden öğrencilerin İngilizce dersindeki başarı düzeylerinin karşılaştırılması. *Ekev Akademi Dergisi*, 6(50), 215-228.
- Şenkal, O. ve Dinçer, S. (2012). Geleneksel sınıfların uzaktan eğitim platformuna dönüştürülmesi: Bir model çalışması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 13-17.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020a). Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı. Bilimsel danışma kurulu çalışması. Erişim Tarihi: 29.03.2021, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgiler-epidemiyolojivetanipdf.pdf>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020b). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. Covid-19 nedir? Erişim Tarihi: 22.03.2021, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2021). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. Covid 19 Sözlüğü. Erişim Tarihi: 22.03.2021, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html#:~:text=Bir%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20veya%20enfeksiyon%20etkeninin,geni%C5%9F%20bir%20alanda%20yay%C4%B1n%C4%B1m%20g%C3%B6stermesi>

- Tabak, H. (2019). Türk eğitim sisteminde eğitimde fırsat eşitliğine kuramsal bakış: roller ve sorumluluklar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(2), 370-393.
- Telli, Y. S., & Altun, D. (2020). *Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. <https://doi.org/10.32329>
- Tezer, M., & Cumhuri, M. G. (2020). Salgın hastalık sürecinde çevrimiçi matematik dersine yönelik öğrenci görüşleri. *International Conference on Interdisciplinary Educational Reflections* içinde (88-92. ss.). Kıbrıs: Yakınoğu Üniversitesi. <https://doi.org/10.20493>
- TÜBA. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 393-412.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, V. A. (2020). Üniversite öğrencilerinin pandemi dönemi aldıkları eğitime ilişkin görüşleri. *International Conference on Interdisciplinary Educational Reflections* içinde (19-27. ss.). Kıbrıs: Yakın Doğu Üniversitesi. <https://doi.org/10.17240>
- Yılmaz, E., Güner, B., Mutlu, H., & Arın Yılmaz, D. (2020). Farklı öğrenim kademelerindeki öğrencilere verilen uzaktan eğitim hizmetinin veli görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Millî Eğitim*, (49)1, 477-503. <https://doi.org/10.37669>
- Yılmazsoy, B., & Kahraman, M. (2018). Uzaktan eğitimde sosyal ağlar ve öğrencilerin etkinliği. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 5-9.
- Yolcu, H. H. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemi sürecinde sınıf öğretmeni adaylarının uzaktan eğitim deneyimleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 26-50.

Thomas Hobbes ve John Rawls'da Doğal Durum ve Toplumsal Sözleşme

Yağmur AYDIN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı 17. yüzyılı derinden etkileyen filozof Thomas Hobbes ile 20. yüzyılın önemli bir filozofu olan John Rawls'un adalet teorilerindeki insanın doğa durumu ve toplumsal sözleşme düşüncelerini karşılaştırıp benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Karşılaştırma yapılırken Hobbes'un *Leviathan* adlı kitabı ile Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* adlı kitabı kullanılmıştır. Çalışma toplam üç bölümden meydana gelmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Hobbes'un siyaset felsefesi, devlet anlayışı, insan doğasına ilişkin fikirleri ve sözleşme teorisi açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde J.Rawls'un "Hakkaniyet Olarak Adalet" adını verdiği adalet teorisi, başlangıç durumu ve hakkaniyet olarak adaletin ilkeleri açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde iki düşünürün sözleşme teorileri ve doğa durumunda insan doğasının benzer ve farklı yönleri karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Doğa Durumu, İnsan Doğası, Toplumsal Sözleşme, John Rawls, Thomas Hobbes

The Natural State and The Social Contract in Thomas Hobbes and John Rawls

Abstract

The purpose of this study is to compare the human nature state and social contract ideas of the justice theories of Thomas Hobbes, who deeply influenced the 17th century, and John Rawls, an important philosopher of the 20th century, to reveal the similarities and differences. Hobbes's book *Leviathan* and Rawls's *A Theory of Justice* were used for comparison. The study consists of a total of three parts. In the first part of the study, Hobbes' political philosophy, understanding of the state, ideas about human nature and contract theory are explained. In the second part of the study, the theory of justice, which J. Rawls called "Justice as Fairness", the initial station and the principles of justice as fairness are explained. In the third part of the study, similar and different aspects of the contract theories of the two thinkers and

---

Atıf İçin / For Citation: AYDIN, Y. (2022). Thomas Hobbes ve John Rawls'da Doğal Durum ve Toplumsal Sözleşme. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6, 437-458. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 14.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.03.2022

¹ Doktora Öğrencisi; Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye

E-mail: yagmuraydin23@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6323-7468

human nature in the state of nature are compared. In the conclusion section, the findings have been interpreted.

Keywords: Justice, State of Nature, Human Nature, Social Contract, John Rawls, Thomas Hobbes

GİRİŞ

Thomas Hobbes'un siyaset felsefesi kendinden önceki klasik gelenekten yani Antik Yunan ve orta çağ siyaset kuramlarından kopuşu temsil eder (Grcic, 2007, s. 372). Strauss'a göre, Hobbes'tan önce ayrı ayrı ortaya çıkmış olan insan yaşamına ve insan doğasına ait sorular ve cevaplar bütünlükten uzak ve eksik parçalarla doludur. Bu eksik parçalar modern bütünlüklerini yalnızca Hobbes'ta bulurlar ve Hobbes'tan önceki düşünürlerin hiçbiri, insanın ve toplumun doğru yaşamının nasıl olması gerektiği sorusuna bir bütünlük içinde cevap vermediğini ve onların gelenekten kesin olarak kopmaya teşebbüs etmediğini ifade eder (Strauss, 1952, s. 1). Hobbes'un bu teşebbüsü siyaset felsefesi açısından yeni bir düşünce akımının ortaya çıkmasına ve gelenekten kopuşun başlamasına yol açar.

Hobbes'un yaşadığı dönem, dini ve siyasi açıdan karmaşanın çok olduğu bir döneme denk gelir. Bu dönem, İngiltere'de iç savaş ve mutlak bir otorite arayışı, kilise ve mezheplerin çatışmaları, devlet yönetiminde otorite boşluklarının olduğu bir dönemdir. Bağımsızlık Bildirgesiyle birlikte 17. yüzyılda İngiltere'de bireylerin haklarını güvence altına almak düşüncesiyle bir yönetim kurma çabası beraberinde şu sorunu ortaya çıkarır: otorite bireysel hakları korumada da ve aynı zamanda bireysel hakları ihlal etmede de yeterli güce sahiptir (Arnhart, 2005, s. 193). İçinde bulunduğu dönemin mevcut durumu siyaset kuramının oluşmasında belirleyici öğeler taşır. "Thomas Hobbes, *Leviahtan* adlı eserinde bu paradoksun içinden çıkmaya çalışır. Hobbes, iki uç nokta arasında orta bir yol bularak, bireysel özgürlük ve siyasal otoriteyi birleştirmek ister." (Arnhart, 2005, s. 193). Mevcut ülke durumunun bir sonucu olarak Hobbes, bu karışıklığı politik bir gücün varlığıyla çözmek ister ve bu durum güce dayalı egemenlik içinde bulunduğu iç savaş sorununun da çözümü olacaktır (Yeşilçayır, 2014, s. 63).

Tüm bu gerekçeler ışığında denilebilir ki Hobbes'un siyaset felsefesi, ilk modern siyaset kuramıdır. Çünkü Hobbes, insanların ve toplumların düzenli ve doğru yaşama sorununa

mantıklı, tutarlı ve sistematik olarak cevap veren ilk modern girişimin sahibidir (Strauss, 1952, s. 1). Hobbes'un kuramını kendinden öncekilerden ayıran yanı, temelde onun devlet ve toplum yapısını tündengelimsel matematiksel bir kesinlikle çözmeye çalışması çabasıyla, kendinden önceki devlet ve toplum yapısını sadece ampirik temellere dayandırarak kurmaya çalışmalarına karşı çıkmasıdır. Bu açıdan devletin temel dayanağının sadece tanrı ve vahiyden oluştuğu düşüncesini benimsemeyiz (Grcic, 2007, s. 372). Bunun yanında daha akılcı temellere ihtiyaç vardır, bu akılcı temel "toplumsal sözleşme" kuramıdır ve bu kuram kendinden sonraki düşünceleri etkilemiştir. Hobbes'un siyaset felsefesindeki yerinin önemini Strauss, sadece on sekizinci yüzyıl rasyonalizminin değil, aynı zamanda Rousseau, Kant ve Hegel'in ahlak felsefelerinin de Hobbes'un çalışmaları olmadan mümkün olmayacağına ve insanın doğru yaşam sorusuna temel bir yanıt olarak sadece siyaset felsefesi açısından değil tüm modern felsefe için oldukça önemli olduğunu vurgular (Strauss, 1952, s. 1).

Hobbes'un bıraktığı toplumsal sözleşme mirasının etkileri, Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* ve *Toplum Sözleşmesi* adlı eserlerinde görülür. Bir toplumsal sözleşmeci olan Rousseau da Hobbes gibi doğal durumdaki insanın varlığını kabul eder. Doğal durumdaki insanla uygar insan arasındaki benzerlik ve farkları göstererek insanların doğal durumdan toplumsal sözleşme ile uygar topluma geçişini anlatır. Ancak Rousseau'nun doğal durum ve toplumsal sözleşme fikirleri Hobbes'tan farklılıklar gösterir. Rousseau'ya göre, kendinden önceki filozoflar doğa durumundaki insanı bencil, kötü, rekabetçi, güvensiz, savaş durumunda şeklinde betimlerken bunlar aslında uygar insanın özellikleridir ve bu betimlemeler doğa durumundaki insanı anlama neticesinde yanıltıcıdır. Hobbes ve Locke'un aksine Rousseau'ya göre, doğa durumunda insanlar eşit, mutlu, savaş ortamından uzak bir yaşam sürerler (Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 1990, s. 120). Hobbes'un olumsuzladığı doğa durumuna Rousseau olumlu bir içerik kazandırır. Doğa durumundaki insan bir devlet düzenine tabi olmadığı için politik değil ahlaksal ilkelerle oluşmuş bir topluluktur. Burada insanlar içgüdüsel olarak eylemlerde bulunur. Rousseau'nun doğa durumundan çıkışı Hobbes'un bahsettiği şekilde insanın doğasında olan kötücül bencillikten kaynaklanan savaş durumundan dolayı değil, insanın ilerleme,

gelişme yetisinden ve mülkiyetin ortaya çıkmasıyla güç sahibi olmak istemesinden kaynaklanır. “Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip ‘Bu, bana aittir!’ diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu” (Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma, 1990, s. 135). Mülkiyetin olması insanlar arasında eşitsizlik ve düzensizliğe yol açar. Doğa durumundaki özgür, eşit, mutlu insan doğa ve başkalarıyla uyum içerisinde yaşarken toplumsallaşıp uygarlaştıkça, mülkiyet kavramı ortaya çıktıkça güçsüzleşir, eşitsizlikler ortaya çıkar ve doğa durumundaki iyi özelliklerini kaybedip rekabetçi, güvensiz bireylere dönüşür (Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma, 1990, s. 119). Tüm bu sebeplerden dolayı doğa durumundan uygar topluma geçerken insanları yeniden doğa durumundaki özgür ve eşit haline dönmelerini sağlayacak özgürlük ve eşitlik temelli bir toplumsal sözleşmeyle olmalıdır (Rousseau, Toplum Sözleşmesi, 1990, s. 26). Hobbes ile Rousseau gerekçeleri farklı olsa da toplumu düzenleyecek “sözleşme” fikrinde ortak düşünceye sahiptir. Hobbes için egemenin hakim olduğu insanların haklarını egemene devrettiği bir sözleşme ile toplum düzeni sağlanacak ve devlet kurular savaş durumundan çıkılacaktır. Rousseau için ise mülkiyetin ortaya çıkmasıyla beraber savaş ve rekabet durumunda olan insanlar özgür ve eşit olarak hayatlarına devam edebilmeleri için bu temelde bir sözleşmeye ihtiyaç duyarlar. Ancak sözleşme ile kurulacak olan devlet ve uygar toplum devletin egemen olduğu, bireyler üzerinde tahakküm kurup onların haklarını elinden aldığı bir devlet değildir. Egemen olan, halkın ortak iradesidir. Çünkü Rousseau’ya göre, doğa durumundaki insanın temel özelliği özgür olmasıdır ve bu özgürlük kısıtlanamaz. Bu yüzden oluşturulacak bu toplumsal sözleşme halkın ortak özgür istemesi/iradesi ile olmalıdır (Rousseau, Toplum Sözleşmesi, 1990, s. 45). Böylece insanlar hem devlete güvenecek yeniden özgürlük ve eşitlik inşa edilecek, hem de ortak irade toplumun ve kendilerinin çıkarlarını da koruyacaklar. Rousseau’nun sözleşmedeki özgürlük temeli, ortak çıkarların korunması ve özgür iradenin devrede olması konusu onu Hobbes’tan ayıran, Kant ve Rawls’u da etkilediği noktalarıdır.

Kant da siyaset kuramında Hobbes, Locke ve Rousseau gibi sözleşmecilerdir. Kant, toplumsal sözleşme yerine “orijinal sözleşme” der ve bir sözleşmenin varlığını

kabul eder. Kant'a göre, orijinal sözleşme hukuki, rasyonel bir devleti meydana getirir. Ortaya çıkan devletin tüm tahakküm ilişkilerine, eşitliksiz ve özgürlüğü kısıtlayıcı biçimlerine karşı çıkar. Kendinden önceki sözleşme fikirleri aklın *a priori* idesinden yoksun deneyime dayandığı ve tüm halkın ortak iradesiyle kurulduğunu söyledikleri için varsayımsaldır (Kant, Varsayımsal Sözleşme, 2006, s. 96). Kant'a göre sözleşme bir olgu olarak ortaya çıkmaz bu yüzden onu gerçekten ortaya çıkmış veya kâğıt üzerinde imzalanmış gibi düşünmemize gerek yoktur aklın bir idesi olarak varsayımsaldır (Kant, Yaygın Bir Söz Üstüne: "Teoride Doğru Olabilir ama Pratikte İşe Yaramaz" [Teori ve Pratik], 2010, s. 40). Kant'ın devlet anlayışı Hobbes ve Rousseau'dan farklı olarak ahlak yasalarına yani ödevlere dayanır. Ahlak yasasının ilkeleri amprik bilgidan uzak aklın *a priori* ilkelerinden oluşmalıdır. "Kant'ın akıldan türettiği adalet yasası, eylem özgürlüğünün evrensel biçimsel bir yasasıdır." (Kersting, 2010, s. 60). İnsanlar eylemlerinde özgürlerdir çünkü insan özgür ve otonom bir varlıktır. Bu yüzden aklıyla hareket ederek yasaları kendi koyar, eylemlerini özgürce yaparlar. Yine de bu eylemler ödevin ve aklın zorunluluğuna tabidir ancak insanların özgürlüklerini kısıtlamaz, sadece özgürlüklerin sınırsızlığını ortadan kaldırır ve ahlaki eylemleri ödevle ilişkilendirir. İnsanların yasaları özgür iradeleri ile kendi koymaları açısından Rousseau'da halkın genel ortak istemeye özgür iradeleriyle ortaya çıkması benzerlik gösterir ancak Kant bu yasaların temeline ek olarak ahlak yasalarını ve ödev anlayışını koyar. Kısaca Hobbes'tan farklı olarak, iki düşünürde de devleti oluşturan temel halkın iradesidir.

Sözleşmeci teorisyenlerden bir diğer isim de John Rawls'dır. Rawls'a gelene kadar doğal durum ve sözleşme teorilerinde büyük öneme sahip olan düşünürlerin fikirlerine genel hatlarıyla değinildi. "Rawls'a gelince o, Kant'ın kendine özgü politika felsefesinin keşfedilmesine ve çağdaş araştırmaların merkezine yerleşmesine öncülük eder." (Çörekçioğlu, 2010, s. 4). Rawls kendi adalet teorisini kurarken Kant'tan etkilendiği noktalar vardır. Toplum sözleşmesi anlayışını benimsiyor olması, Kant'ın pratik akıl ilkelerini kullanması ve rasyonel akla sahip öznelerin oluşturduğu bir çerçevede adalet ilkelerini temellendirmesi, bireylerin özgürlüklerinin önemine yaptığı vurgusu ve insanların otonomisi yönleri ile Kant'tan etkilendiğini görülmektedir. Ayrıca adalet ilkelerinin sadece bireyler için değil, kamu için de kabul edilebilir olması gerektiği

düşüncesi Rawls'un Kant'ın "kamusallığına" bir göndermedir (Rawls, 2018, s. 281). Özgürlüklerin sınırlandırılmaması konusunda da Rawls'un Kant'ın izinden gittiği söylenebilir. İki düşünür için de, bireylerin dokunulmazlık hakları mevcuttur, her birey amaçtır ve asla araç değildir; rızaları olmadan sadece çoğunluğun iyiliği için veya çoğunluğun amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için bireysel hakları ve özgürlükleri sınırlandırılmaz (Nozick, Yan Sınırlamalar Olarak Haklar, 2006, s. 242).

Rawls'un *A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)* adlı eseri 1971 yılında tamamlanır. Bu eser 20. Yüzyılda siyaset felsefesi alanında çağdaş siyaset kuramlarının incelenmesi ve yeni bir adalet anlayışı oluşturması açısından yazılan önemli eserler arasındadır. Nozick, Rawls'un bu eseri için "*A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)*, siyaset ve ahlak felsefesi alanında John Stuart Mill'in yazılarından beri, benzeri görülmemiş, güçlü, derin, ustaca hazırlanmış, geniş kapsamlı ve sistematik bir eserdir." (Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya, 2015, s. 241) Sözleriyle eserin önemine ve felsefeye katkısına vurgu yapar. Bir Adalet Teorisi adlı kitabı yapılan çalışmanın ikinci bölümünün temel kaynağını oluşturmaktadır. Rawls'un yapmak istediği, o zamana kadar egemenliğini sürdürmüş olan faydacılığa karşı yeni bir adalet anlayışı geliştirmektir. Bu açıdan faydacılık kuramına karşı "Hakkaniyet Olarak Adalet" ismini verdiği adalet teorisini ortaya koymaktır. Bu adalet anlayışı öyle olmalıdır ki faydacılık gibi sadece toplumun çoğunluğun yararını değil, şimdiye kadar göz ardı edilen bireyin haklarını da koruması amaçlanmalıdır. Çalışmasının bir diğer amacı da Locke, Hobbes, Rousseau ve Kant tarafından ortaya koyulmuş olan toplumsal sözleşme anlayışını genelleştirmek ve bu anlayışı yüksek soyutlama düzeyine ulaştırıp ayrıntılı bir hale getirip; bu amaca uygun bir adalet kuramı ortaya koymaktır (Rawls, 2018, s. 22-39). Bu amacın ışığında çalışma içerisinde Hobbes'un kuramı ile Rawls'un kuramının benzer ve farklı yönleri tartışılacaktır.

1. Hobbes'ta Doğa Durumu ve Toplumsal Sözleşme

Hobbes'un siyaset kuramında "toplum sözleşmesi" ve "doğa durumu/ doğal durumu" açıklamak için yararlanılan eser *Leviahtan*'dır. Onun siyaset kuramının amacı, neden sonuç ilkeleri ve mantıksal akıl yürütmelerle doğa durumundan oradaki ilkel güvensizlikten kurtulup barış ve güven içerisinde yaşanan uygarlaşmış bir toplum inşa etmektir. Bu açıdan bakıldığında Hobbes'un siyaset kuramı hem tarihsel hem kurgusaldır. Ancak bu kurguyu gerçekleşmesi mümkün olmayan nesnel gerçeklikten uzak hayali bir serüven olarak anlamamamız gerekir. Çünkü kurgusal düşünceler algılardan oluşmaktadır. Algı Hobbes'un teorisinde önemli bir yere sahiptir. Algılar bilgileri oluşturmaktadır. "Bunların kökeni, ALGI dediğimiz şeydir, çünkü insanın zihninde ilk olarak tümüyle veya kısmen duyu organlarında vücuda gelmemiş hiçbir algılama yoktur. Bütün diğerleri işte bu kökenden türer." (Hobbes, 2013, s. 23). Bir düşünce kurgudan algılar yoluyla sıyrılır ve nesnel gerçekliğe kavuşur.

Hobbes adalet kavramını yeniden farklı bir zeminde inşa eder. Adalet anlayışının temelinde doğa durumunu koyar ve doğa durumunda adalet veya adaletsizlikten bahsedilmez. Adalet Hobbes'a göre doğa durumundan ayrı düşünülemez. Adaletin oluşum zemini doğa durumu ile başlar toplumsal sözleşme ile tamamlanır (Aydın, 2021, s. 115). Hobbes'a göre doğal durumda insanlar, duygularının yönelimleri bakımından kötü, bencil, kendi çıkarlarını korumak için her şeyi yapan insanlardır ve onlar savaş halindedirler. İnsanların savaş halinde olmalarının başlıca sebeplerinden biri ölüm korkusudur. "Ölümü en büyük kötülük olarak tanımlayan Hobbes, liberal idealin veya projenin insanın liberal olmayan doğasına karşı mütemadiyen bir savaş yürütmek zorunda olduğunu kabul eder." (Günsoy & Turowski, 2020, s. 3). İnsanlardaki ölüm korkusu doğasında var olan şiddet eğilimleri ile birleşince gücü yettiği kadar kendini korumak ve hayatta kalmak arzusu ile onları her zaman savaş durumunda tutacaktır. Doğa durumunda insanların güvenliğini sağlayabilecekleri bir pozitif yasadan bahsetmek mümkün olmadığı için her koşulda kişi bu güvenliği sağlamak ve kendini korumak için her şeyi yapmaya hakkı olduğunu düşünür (Ekici, 2006, s. 81). Hobbes'a göre,

Doğal olarak, herkesin her şeye hakkı vardır. Temel doğa yasası. Önceki bölümde ifade edildiği gibi, insanlık durumu, herkesin her şeye karşı savaş durumu olduğu için ve bu durumda, herkes kendi aklıyla hareket ettiği ve kendi hayatını düşmanlarına karşı korumak için ona yardımcı olabilecek her şeyi kullanabileceği için, böyle bir durumda, herkesin her şeye hakkı vardır; hatta bir başkasının bedenine bile. (Hobbes, 2013, s. 104).

Hobbes burada bahsettiği doğal durumda, insanın durumu oldukça tehlikeli bir konumdadır. İnsanların birbirleri ile olan ilişkileri, kendilerini her zaman savunmak zorunda oldukları “düşmanlar” olduğu gerçeğidir. Böyle bir toplumda ve doğal savaş durumunda insanların güdüleriyle hareket ettiği kendilerini korumak için her şeyin mubah olduğu bir uygarlık öncesi durumdan bahsedildiğini anlamak gerekir. Bu da Hobbes'un en çok bilinen sözünü akıllara getirir: *İnsan insanın kurdudur.*

Hobbes'un kullandığı kurt metaforu doğa durumundaki insanın savaş halinde oluşunun bir özetidir. Bu insanın doğasında olan bir davranıştır. Çünkü güvenliğini sağlayamadığı doğada savaş halinde olmak durumun doğal sonudur. Doğa durumundaki insan kurt benzetmesiyle sürü oluşturamayacak kapasitededir ve Hobbes bu sözü olumsuz anlamda kullanıp doğa durumundaki insanın vahşi, yalnız kötü durumda olan tek başınalığını anlatmak istemiştir (Özmkas, 2020, s. 211). Ayrıca anlaşılır ki doğa durumunda insanların birbirlerine karşı statü, yetenek veya güç bakımından eşitsizlikleri yoktur. “Bu durumdaki insan doğasında üç temel kavga nedeni buluyoruz. Birincisi, rekabet: ikincisi, güvensizlik; üçüncüsü de, şan ve şeref.” (Hobbes, 2013, s. 101). Tüm bu kavga nedenleriyle, doğa durumunda insanlar kendilerini korumak için hayatta kalma mücadelesi konusunda hak olarak eşitliğe sahiptir yani tüm insanlar birbirleri üzerinde aynı haklara sahiptir. Bu hak eşitliğinin bir sonucu olarak kişi, kendisine tehlike olarak gördüğü insanı ya öldürecek ya da onu tahakküm altına alacaktır. Bu doğrultuda Hobbes'a göre;

İnsanlar doğuştan eşittir. DOĞA, insanları, bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen, bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya çok daha çabuk düşünebilen birisi bulursa bile, her şey göz önüne alındığında iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Çünkü bedensel güç bakımından, en zayıf olan kişi ya gizli bir düzenle ya da kendisiyle

aynı tehdit altında olan başkalarıyla birleşerek en güçlü kişiyi öldürmeye yetecek kadar güçlüdür. (Hobbes, 2013, s. 99).

Doğal durumda insanların ölüm korkusu ve hayatta kalma arzusuyla yapabilecekleri tahayyül edilememektedir. Hobbes'un siyaset kuramına göre doğa durumundaki bu insanların kontrol altına alınmasını sağlayan bir gücün olması gerekmektedir. Çünkü Hobbes'a göre, "*Devlet olmadıkça herkes savaş halindedir.*" (Hobbes, 2013, s. 101). Bu savaş, insanları korkuyla etkisi altına alan herkesin herkese karşı mecburen savaşmak zorunda olduğu bir savaştır. "Genel bir gücün olmadığı yerde, yasa yoktur; yasa olmayan yerde de, adaletsizlik yoktur." (Hobbes, 2013, s. 103). Doğal durumda adalet ve adaletsizlikten bile bahsetmek mümkün değildir çünkü neyin adil neyin adil olmadığını bir ölçütü yoktur. Eğer devlet ya da insanları korkutup tek korkuda birleştirerek yönetecek bir egemen güç yoksa savaş durumu devam eder. Ancak Hobbes inanır ki Doğa Yasaları veya uygun barış şartları sağlanabilirse akıllı insanlar da savaş durumundan vazgeçeceklerdir. Zaten Hobbes'a göre, akıllı insandan beklenen de budur. Çünkü her şeyden önce insanları savaşa iten duyguları olduğu gibi barışı istemeye yönelen duyguları da vardır; ölüm korkusu ve yaşama tutunma iyi bir yaşam sürme arzusu baskın olacaktır.

Dolayısıyla, *herkesin, onu elde etme umudu olduğu ölçüde, barışı sağlamak için çalışması gerektiği; onu sağlayamıyorsa, savaşın bütün yardım ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği* ilkesine veya aklın bu genel kurallarına varılır. Bu kuralın ilk bölümü, birinci ve temel doğa yasasını içerir: *barışı aramak ve izlemek.* İkinci bölümü ise, doğal hakkın özetini verir: *bütün yolları kullanarak kendimizi korumak.* (Hobbes, 2013, s. 104).

Doğa durumunda bir sözleşme yoktur ve insanlar, diğer bireyler üzerindeki etkileri ve sonuçları ne olursa olsun, nihayetinde herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmadıkları için istediğini yapmakta özgürlüklüdür ve bu özgürlüğün sona ermesi şiddetin bastırılabilmesi bir toplum düzeninde barış içinde yaşanabilmesi için toplumsal bir sözleşmeye ihtiyaç vardır (Jefferey, 1987, s. 1). İnsanlar bu doğa yasalarıyla topluluk halinde birlikte yaşayabilir. Güvenlikleri güvence altına alınır ve beraberinde ortak bir ahlak değeri de toplumda oluşmuş olur. Hobbes'a göre, bu sözleşmenin ilkeleri aslında oldukça basittir. Herkesin özgürlüğü ve yaşama isteği uğruna her şeyi yapabildiği doğa durumundan

ayrılıp bu tür özgürlüklerinden feragat etmesi gerekir ki herkes istediğini istediği kişiye yapmamış olsun. Bunu Leviathan'da İncil'den verdiği bir alıntıyla yapar Hobbes: “başkalarının sana ne yapmalarını istiyorsan, sen de onlara onu yap.” (Hobbes, 2013, s. 104). Bu Hobbes'a göre doğa durumundan uygar topluma geçişte insanlığın en genel ilkesidir aslında. Bu açıdan herkesin uyması gerektiği hem bir ahlak hem de bir toplum yasası ortaya koymaya çalışır. Böylelikle insanlar arzularını dizginleyip bazı haklarından feragat edeceklerdir. Hobbes'a göre bu haklar, insanın başkalarını gözetmeksizin dilediğini yapmakta sınırsız özgürlüğü ve dünyadaki her şeye birbirlerinin bedenleri üzerinde bile sahip olma hakkıdır. Başka bir deyişle, insan diğer bireylerin özgürlüğüne ve mülkiyetine saygı göstermek zorundadır. Bunun yapılmasının kabul edildiği ve anlaşmalara uyulması şartıyla bir sözleşme oluşturulmuştur (Jefferey, 1987, s. 2). Bilinmelidir ki, toplumda yaşadığı düşünülen her insan bu sözleşmeyi kabul etmek ve uymak zorundadır. Aksi halde doğa durumundan çıkılamayacak savaş durumu devam edecek ve toplumsal bir ilerleme sağlanmayacaktır. Hobbes' göre sözleşme, hakların devredilmesidir (Hobbes, 2013, s. 106). Devletin amacı zaten insanların bireysel güvenliklerini sağlamaktır. Bunu da sözleşme aracılığı ile yapar. Böylelikle insanlar bu karşılıklı sözleşme ile güvenli bir ortamda yaşamaya başlar. Kişiler sözleşmeyi onaylarken oy çokluğu ile haklarından feragat ederek haklarını kendi rızaları ile bir egemen güce devrederler ve kendilerini yönetmesine izin verir. Bu sayede devlet kurulmuş olur.

Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir. Herkes herkese, *senin de hakkını egemene bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum* dermişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir (Hobbes, 2013, s. 136).

Hobbes'un sözleşmesi, güvenlik endişesi duyan insanların toplumsal çıkarlarının gözetilerek karşılıklı söz verme esasına dayanır. Zira sözleşme yapılırken bireyler doğa durumundaki bencilliklerinden dolayı kendi çıkarlarını gözetecektir. Ancak sözleşme bireylerin tek tek çıkarlarını değil toplumun çıkarlarını önemser. Bu sayede, her bireyin aslında diğer bireylerin de çıkarlarını göz ardı edemeyeceği şekilde tasarlanmış bir sözleşmeden bahsetmek mümkündür.

2. Rawls'un Başlangıç Durumu (Orijinal Pozisyon) ve Sözleşme

John Rawls, 1950 yıllarından itibaren bir adalet teorisi ortaya koymak için adalet konusunda makalelerini yazmaya başlar. Bu süreçte Vietnam Savaşı Rawls'un adalet düşüncelerini etkiler. Uzun çalışmalarının sonucunda yirmi yıllık sürecin sonunda yazdığı bu makaleleri *Bir Adalet Teorisi* adlı kitabında toplar ve 1971 yılında kitabı basılır. Bu eser siyaset felsefesi alanında yazılmış 20.yüzyılın en önemli eserleri arasındadır. Daha sonra 1993'te kaleme aldığı *Siyasal Liberalizm* adlı kitabı da adalet kuramı çalışmalarının bir devamını oluşturmaktadır. Rawls, *Bir Adalet Teorisi* kitabıyla uzun bir süredir canlılığını yitirmiş olan siyaset felsefesini yeniden canlandırır. Çağdaş siyaset kuramları yeniden incelenmeye başlanır. Rawls, adalet teorisiyle sadece siyaset alanında değil ahlak felsefesi alanında da oldukça etkili olmuştur. Robert Nozick'e göre, "Siyaset felsefecileri ya Rawls'un teorisi üzerinde çalışmak zorundalar ya da neden böyle yapmadıklarını açıklamak zorundadırlar." (Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, 2015, s. 241). Rawls'un adalet kuramı tüm bu açılardan çağdaş siyaset felsefesinde oldukça önemli yeni tartışma alanları açar. Toplumsal sözleşmenin yeniden gündeme gelmesini ve sözleşmeye geri dönüşün yolunu yeniden açar. Rawls, adalet kuramını oluştururken geleneksel toplum sözleşmecisi düşünürleri Hobbes, Locke, Rousseau ve Kant'tan etkilenir. Amacı kendinden önceki sözleşme teorilerini soyut bir pozisyona taşıyarak detaylandırarak açıklamak ve bu amaca uygun bir adalet teorisi geliştirmektir.

Rawls'un ortaya koyduğu "hakkaniyet olarak adalet" teorisinde bir başlangıç durumundan bahseder. Rawls'un başlangıç durumu geleneksel sözleşme teorilerindeki doğa durumuna denk gelen bir kurgudur. Bu kurguya göre başlangıç durumu, kendilerini yönetecek olan adalet ilkelerini seçmek için bir araya gelmiş insanlardan oluşur. Rawls'a göre, eğer bir toplum için adalet ilkeleri seçilecek ve belirlenecekse en adil yol başlangıç durumunda yapılmasıdır. Rawls'un burada amaçladığı öncelikle başlangıç durumunda olan tarafsız bireyleri bir araya getirmek ve onlara seçmeleri gereken en genel ilkelerle temel kurumları düzenleyen bir adalet anlayışını ilkelerini adil bir seçim ile seçmelerini sağlamaktır (Rawls, 2018, s. 45). Başlangıç durumundaki bu kişiler, adalet ilkelerini seçtikten sonra, bir anayasa ve yasaları yürürlüğe koymak

için bir yasama organı seçeceklerini varsayacak ve böylece adalet ilkelerine uygun bir başlangıç durumu oluşturabilmektir (Rawls, 2018, s. 45). Bu varsayıma göre bireyler başlangıç durumunda özgür ve eşit olarak varlardır ve ilkelerin seçim süreci bu sebeple oldukça adildir. Böylelikle süreç ne kadar adil işlerse sonuç da o kadar adaletli olacaktır.

Başlangıç durumunda, bireyler adalet ilkelerini seçmek için bir araya gelmişlerdir ve hiçbiri bir diğersinin toplumdaki yerini, statüsünü, zekâsını, yeteneklerini doğal gücünü, eğilim, inanç, ırk ve cinsiyetlerini bilmezler. Kişiler aynı zamanda kendileri için bile yeteneklerin dağıtım içindeki şanslarını da birbirlerinin kötü yanlarını, zaaflarını ve psikolojik durumlarını da bilemezler (Rawls, 2018, s. 41). İşte Rawls, insanların kendileri ve birbirleri hakkında bilgilere sahip olmaması durumuna 'bilinmezlik peçesi' veya 'cehalet perdesi' (veil of ignorance) demektedir (Rawls, 2018, s. 163). Çünkü insanlar kendileri ve başkaları ile ilgili ne kadar az bilgi sahibi olurlarsa seçimlerinde o kadar adil olacaklardır. Rawls'a göre her durumda, insanları tuhaflaştıran ve onları kendi çıkarları doğrultusunda kendi avantajları için yoldan çıkartmayacak özel koşulların etkisini azaltmalı ve bu caydırıcılar ortadan kalkmalıdır (Rawls, 2018, s. 163). Bu yüzden de bireyler bilinmezlik peçesi altında adalet ilkelerinin seçimlerini yaparlar. Bilinmezlik peçesi içerisinde kimse daha avantajlı veya daha dezavantajlı durumda değildir. Hatta insanlar hangi kuşağa ait olduklarını bile bilmemektedirler. Kendilerini yaşamlarının sonuna kadar etkileyecek olan ilkeleri seçerken hiç bir durumda dezavantajlı grup içerisinde yer almak istemeyecek bireyler, kuşaklar arası fark gözetmeden soy, ırk ayrımına gitmeden tüm toplumlar ve tüm kuşaklar için makul olanı düşünmek zorundalar. Rawls, herkesin eşit olarak başladığı bir orijinal pozisyondan bahseder. Durum böyle oluca kimse kendi çıkarlarının peşinden koşmayacak ve seçecekleri her ilkenin kendi çıkarlarını korurken mecburen başkalarının doğal olarak toplumun da çıkarlarını gözetmeleri gerekecektir. Böylelikle bilinmezlik peçesi sayesinde çoğunluğun dolayısıyla bir grubun kazançlı çıkması engellenmiş herkesin her durumda kazançlı çıkması sağlanmış olur.

Rawls'un amacı herkes tarafından kabul gören, yurttaşların bireysel farklılıklarını gözetken, en az avantajlı olanın yararına olacak, her bireyin eşit ve özgür seçimler yapabileceği hakkaniyet olarak adalet temelli bir toplum inşa etmektir. Bu toplum da belirli adalet ilkelerinin bireyler tarafından seçilmesi ile mümkündür. Rawls'a göre hakkaniyet olarak adaletin iki ilkesi bulunur.

İlk ilke: Her kişi, herkes için benzer bir eşitlik sistemiyle uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit bir hakka sahiptir. İkinci ilke: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki, her ikisi de: a) daha az avantajlı olanlar için daha fazla yarar sağlanmalı, adil tasarruf ilkesiyle uyumlu bulunmalı ve b) adil fırsat eşitliği koşulları altında makamlar ve mevkiler herkese açık olmalıdır (Rawls, 2018, s. 331).

Adalet ilkelerinin birincisi bireyin temel hakları konusundaki özgürlüğü ve eşitliği ile ilgilidir. Kişilerin bu birinci ilkeyi doğrudan seçmeleri beklenir. Çünkü özgürlük ilkesi bireylerin geleceklerini de bugünlerini de güvence altına alır. Bu ilkeye göre, temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmaz ve bu ilke bireyi koruma altına alır. İnsanlar seçimleri sırasında fark ilkesini mecburen benimseyeceklerdir çünkü bilinmezlik peçesi ardında kimse dezavantajlı ya da avantajlı durumda değildir. Bu peçe kalktığı zamanda bireyler dezavantajlı grupta olmak istemeyecekleri için kendileri ve dolayısıyla toplum için en iyi olanı seçeceklerdir. Bu da bireyler arasındaki eşit mal paylaşımına vurgu yapan fark ilkesi olacaktır. Başlangıç durumu rasyonel akla sahip bireylerden oluşmaktadır. Böyle olunca insanlar seçimlerini yaparken kendisi için en iyisi olanı isteyeceklerdir. "Her kim olursa olsun doğa tarafından şanslı kılınan kimileri, kendi iyi talihlerini kaybedenlerin durumunu birlikte iyileştirerek hep birlikte kazanabilirler." (Rawls, 2018, s. 129). Böyle bir durumda da bu ilk ilkeyle herkese eşit dağılım yapılacağı için bireyler her durumda kazançlı olacaklarını düşüneceklerdir.

Hakkaniyet olarak adaletin ikinci ilkesi yani adil fırsat eşitliği ilkesi, temel iyiliklerin nasıl paylaşılması gerektiğini açıklar. Rawls'un dağıtıcı adalet düşüncesinin bir örneği olan ikinci ilke dezavantajlı grupların avantajlı hale gelmesi ve en az avantajlı olanın yararının gözetilmesi üzerine kurulmuştur. Bu sayede adil bir toplum oluşabilecektir. Adil fırsat eşitliği ilkesi de fark ilkesi de bireylerin statülerini gözetmez ve bütün

makam ve mevkiler bu ilkelerle herkese açıktır. Doğuştan gelen yetenekler bireyler başlangıç durumunda olduğu için bir öneme sahip değildir. Başlangıç durumunda eşit olan bireyler ikinci ilkenin alt ilkesi olan adil tasarruf ilkesi ile bu sözleşmenin sürekliliği sağlanır. Rawls'a göre, "Sözleşme doktrini bu problemi orijinal pozisyonun bakış açısından ele alır ve tarafların uygun tasarruf ilkelerini benimsemelerini öngörür." (Rawls, 2018, s. 318). Çünkü hangi kuşağa ait olduğunu bilmeyen bireyler kendinden sonraki çocukları veya torunları için sorumluluk hissederler. "Biz ilk önce tarafların aile çizgilerini temsil ettiklerini varsayalım ve torunlarının daha acil olduklarını en azından kimin dikkate alınacağını ve ikincisi benimsenen ilkenin hangisini onlar önceki kuşakların takip etmelerini isterdi diye düşünürüz." (Rawls, 2018, s. 319). Böylece insanlar ilkeleri seçerken daha duyarlı davranırlar, sadece kendi var oldukları nesli değil kurdukları aile bağlarıyla kendinden sonrakilerin çıkarlarını da gözetirler. İşte bu durumda bile bilinmezlik peçesi adalet ilkelerini seçen bireylerin sadece kendi soyu için yarar gözetmesinin önüne geçer. Böylelikle bireyler her kuşağın menfaatine olan en iyiyi düşünmek, adalet ilkelerinin seçimlerini ona göre yapmak zorunda kalırlar. Rawls'a göre adil tasarruf ilkesi toplumlarda gerek gördükçe uygulanmalıdır ve bu tasarruf bir kereye mahsus olmamalı uzun vadede tüm kuşakların çıkarları gözetilerek devam edilmelidir.

3. Hobbes ve Rawls'un Doğa Durumu ve Sözleşme Fikirleri

Rawls'un *Adalet Teorisi* başta söylenildiği gibi faydacılığa karşı bir adalet teorisi geliştirmek amacıyla kurulur. Ancak öncelikli amacı bu olsa da, diğer amaçlarından biri Locke, Hobbes, Rousseau ve Kant tarafından ortaya koyulmuş olan toplumsal sözleşme anlayışını genelleştirmek ve bu anlayışı yüksek soyutlama düzeyine ulaştırıp ayrıntılı bir hale getirip; bu amaca uygun bir adalet kuramı ortaya koymaktır (Rawls, 2018: 22-39). Hobbes'un teorisi, Rawls'un haklar, hükümetin amacı ve kişinin doğası anlayışıyla farklılık göstermektedir. Hobbes'un teorisi bir etik temellilik biçimidir ve Rawls'un politik liberalizminde kabul edilemezdir (Grcic, 2007, s. 371). Farklılıkları olmasına rağmen temelde Rawls' da, Locke, Hobbes, Rousseau ve Kant gibi bireylerin akıl sahibi

varlıklar olduğunu, bu yüzden de yok sayılmaması gereken bazı haklara sahip olmaları gerektiği düşüncesini benimser.

Rawls'un sözleşme teorisi, sözleşme geleneğinden bazı yönleriyle farklılık göstermektedir. En önemli farklardan biri ise Rawls'un sözleşme geleneğine cehalet peçesi ardında bir başlangıç durumunu eklemesidir. Bir diğer fark ise, Hobbes'un kötücül yaklaşımından uzak durmasıdır. Hobbes'a göre doğa durumunda insanlar bencildir, kötüdür ve hep savaş halindedir. Ancak Rawls insanların birbirine zarar vermelerini engelleyen ahlaki değerlere sahip olması gerektiği düşüncesini toplumsal sözleşmesinin temeline oturtmaktadır. Rawls'a göre toplumsal sözleşme, varsayımsal olma özelliğini taşır. Rawls'un eşitlik ve özgür birey temelli başlangıç durumu, içerdiği farklılıklarla birlikte klasik toplumsal sözleşme geleneğindeki doğa durumuna karşılık gelir. Sözleşme teorisi Rawls'a göre, adalet ilkelerinin rasyonel kişiler tarafından seçilecek ilkeler olarak düşünülmelidir ve bu ilkeler sayesinde adil bir toplum oluşabilecektir (Rawls, 2018, 45).

Rawls'a göre, sözleşme düşüncesi sadece kapsam olarak adaleti değil diğer bütün ahlaki erdemlerin ilkelerini kapsar (Rawls, 2018, 45). Rawls için sözleşmeden bahsederken unutmamak gerekir ki sözleşme geleneğini belirli bir soyutlama düzeyine çıkarmayı öngörür (Rawls, 2018, 45). Bu yüzden Rawls'un bahsettiği "sözleşme" fikri, Hobbes'un aksine belirli bir toplum içerisinde korkudan dolayı ve savaş durumunu bitirmek için egemenin dayatmalarını benimsemek değildir. Bu açıdan sözleşme belirli ahlak ilkelerini benimser. Hobbes'un sözleşmesi tarihsel bir yapıdayken Rawls'un sözleşme teorisi başlangıç durumunda verilen belirli adalet ilkelerin seçilmesi açısından varsayımsaldır.

Rawls'un da Hobbes'un da doğa durumunda insanın eşit olduğunu görülür. Ancak bu eşitlik iki düşünür için de farklı açılardan oluşur. Hobbes'un doğa durumunda eşitliği, her insanın doğa durumunda birbirini öldürmek için eşit yeteneğe sahip olduğuyken Rawls'un eşitliği, her bireyin kendi özel durumuyla ilgili olarak aynı miktarda bilgiyle donatıldığı varsayımına dayanır (Jefferey, 1987, s. 4). Hobbes'un doğa durumundan

farklı olarak Rawls'un başlangıç durumunda insanlar mevcut yerlerini, statülerini, yaşlarını, soylarını, hangi kuşağa ait oldukları gibi kendileri ve birbirleri ile ilgili bilgilerin sahibi değillerdir.

Hobbes için sözleşme uyulması zorunlu kurallar bütünüdür. İnsanlar doğa durumundaki savaş halinden kurtulup can güvenliklerini sağlaması amacıyla yapılan bu sözleşme karşılığında bazı haklarını egemene devretmek zorundadırlar ki barış sağlanabilmiş olsun. Yani insanlar diğer bireylerin özgürlüğüne ve mülkiyetine saygı göstermelidir. İnsan, bunu yapmayı kabul etmekle ve anlaşmalarına uymakla bir sözleşme oluşturmuştur, ancak bilinmelidir ki, toplumda yaşadığı düşünülen her insan bu sözleşmeyi kabul etmek ve uymak zorundadır ve uymadığı zaman savaş durumu devam eder ve ilerleme sağlanamaz (Jefferey, 1987, s. 2). Bir benzerlik de burada görülmektedir, Rawls da cehalet peçesi ardında adalet ilkelerinin seçilmesini isterken hakkaniyet olarak adaletin iki ilkesinden bahseder. Başlangıç durumundaki insanlar kendilerini yönetecek olan bu adalet ilkelerini seçtikten sonra bu ilkelerin şartlarıyla yaşamlarına devam ederler. Ancak ihtiyaç duyulduğu takdirde yeniden seçim yapılması gerekir. Tüm bu açılardan bakıldığında Hobbes'un sözleşmesi egemen ve halk arasında değildir, bu sözleşme insanların kendi arasındadır. Çünkü egemen bir sözleşmeye tabi olamaz, eğer olursa bu egemenin sınırlandırılması anlamına gelir. Ancak Rawls'un sözleşmesi yani hakkaniyet olarak adalet ilkeleri bir anayasal düzenlemeye benzetilebilir. İnsanlar arasında değil hükümet ve tüm insanlar arasında var olan ve olması gereken bir yönetim biçimini ifade eder.

Doğa durumunda insanın savaş halinde olmasının üç nedeni vardır, bunlar rekabet, güvensizlik ve şan şereftir (Hobbes, 2013, s. 101). Hobbes'a göre bu üç neden insanı tutkularının yönettiğinin bir göstergesidir. İnsanı yöneten tutkuları ve arzularıdır. Hobbes'a göre insan hedonisttir, doğası gereği açgözlü ve bencildir. İşte bu tutkularının yönlendirmesiyle hareket eden bencil ve açgözlü insan ancak bir sözleşmenin sınırları içerisinde dizginlenebilir. İnsan doğasına ait gördüğü bencillik ve tutkuların esiri olma durumu sözleşmeyle birlikte insanların doğa durumundaki savaş halini sona erdirecektir. Bir bakıma denilebilir ki sözleşmeden önce bir toplumdan söz dilemez,

toplum sözleşmeden sonra oluşur ve kaotik durum sonlanır sözleşmeye uyulduğu takdirde barış içerisinde bir yaşam başlar. Bu düşünce Hobbes'un sözleşme teorisinin ortaya çıkışında önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Rawls, insanın doğası hakkında tam olarak bencildir dememiş olsa bile insanın bencil bir varlık olduğunu düşünüyor olabilir yorumu yapılabilir. Şöyle ki, başlangıç durumunda cehalet peçesi insanların bencilliğini kontrol altına almak için vardır. Burada insan doğasındaki bencillik, Hobbes'un doğa durumundan farklı olarak güç ve rekabet için herkesin bir başkasını öldürebileceği bir bencillikten ziyade, kendi çıkarlarını gözetecek kadar bencil olan insan doğasından bahsetmek mümkündür. Eğer insan bencil olmasaydı bu peçe ardında durmaya gerek olmayacaktı. Ancak insan kendi çıkarlarının peşinden koşup kendi menfaatine uygun olacak adalet ilkelerini yöneteceği ve dezavantajlı olanının durumunu gözetmeyeceğini düşünmüş olmalı ki Rawls, insanları her bakımdan eşit ve birbirinin bilgisine muhtaç vaziyette başlangıç noktasına yerleştirmiştir. Başka bir açıdan bakmak gerekirse Rawls'un olmasını beklediği başlangıç durumundaki insanların adalet duygusuna sahip rasyonel insanlar olduğudur ve onları yöneten tutkuları değil muhakeme edebilen bireyler olması ve adalet anlayışlarıdır. Böylece insanlar her ne olursa olsun en az riski alacaklar ve ortalama olarak en iyi gördükleri seçimleri yapacaklardır. Çünkü perde açıldığında hiç kimse en az avantajlı durumda olmak istemeyecektir. Ancak Rawls, Hobbes'un aksine hakkaniyet olarak adalet ilkeleri seçilmeden önce bir toplumun var olmadığından bahsetmez. Sadece yapmak istediği adil ve düzenli bir toplum oluşturmaktır.

SONUÇ

Hobbes'tan başlayıp Rawls'a kadar devam eden toplumsal sözleşme geleneğinin süreci çalışma içerisinde Rousseau ve Kant'ın doğal durum ve sözleşme fikirlerinin temel noktalarına değinilerek açıklanır. Bu doğrultuda Hobbes'un, Rousseau, Kant ve Rawls'u etkilediği ve ayrıldığı yönleri görülür. Aynı şekilde Rawls'un kendinden önceki düşünürlerden hangi açılardan etkilendiği ve ayrıldığı noktaların anlaşılmasını sağlar. Mevcut çalışmada Hobbes ve Rawls'un doğa durumundaki insanın doğasına

dair düşüncelerinin farkları ve benzerlikleri ortaya konulmuştur. Aynı şekilde iki düşünürün sözleşme teorileri de karşılaştırılmıştır.

17. yy ve öncesinde ortaya çıkan ve gelişen felsefe alanında yapılan siyasi düşüncelerin temellerini sarsan ve yeni bir bakış açısı getirmiş olan Thomas Hobbes, toplumu ve devleti oluşturan insanı, insanın doğasını merkeze alır. Bu çıkış noktasıyla klasik Antik Yunan'ın insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğu düşüncesini temel alan toplum anlayışından ayrılır. Bu açıdan Hobbes ile birlikte bireylerin çıkarlarını koruma düşüncesi gündeme gelir. Böylece modern siyasetin tartışma konusu değişir. İnsan doğasının toplumun ve devletin oluşumunda etkisi nedir? İnsanlar savaş durumundaysa devletin amacı bireyin güvenliğini sağlamak mıdır? Doğa durumunda insanı savaş durumuna getiren sebepler nelerdir? Sözleşme neden gereklidir? Şeklindeki yeni soruların sorulmasını siyaset felsefesinin gündemine getirir. İnsan doğasının kötü, bencil olduğunu bu yüzden bir arada yaşarken ortaya çıkan savaş durumunu işaret ederek güce dayalı yeni bir devlet anlayışı geliştirir. Bu anlayışla birlikte insan, doğası gereği bencil bir yapıya sahiptir ve doğa durumunda rekabet, güvensizlik ve kargaşa hakimdir. İnsanların birbirinin kurdu olduğu, herkesin hayatta kalabilmek ve kendini koruyabilmek için bir başkasını öldürme hakkının bulunduğu ve bu öldürme hakkının eşit olduğu bir durumdur. Güvensizlik, şan-şeref, rekabet gibi motivasyonların fazla olması insanları savaş durumuna sokar. Oluşan bu durum Hobbes'a göre bir devlet ihtiyacını ortaya çıkartır. Bu egemen devlet insanları savaş durumundan sözleşme sayesinde çıkartacaktır ve uygar bir topluma geçiş egemen gücün ortaya koyduğu toplumsal sözleşme ile mümkün olacaktır. Güvensizlik, şan şeref ve rekabet etkenleri hem doğa durumunda savaş halinde olmanın nedenleridir hem de doğa durumundan uygar topluma geçişin dolaylı nedenleridir. Çünkü doğa durumundaki kargaşanın ve savaş halinin sebepleri olan rekabet, şan şeref ve güvensizlik, beraberinde insanların yaşama arzusunun ve ölüm korkusunun da temel kaynağını oluşturur. Savaş durumunda insanı açık hedef haline getiren birbirlerini öldürme haklarının eşit olması durumu insanlarda sistematik bir güvensizliğe sebep olur. Bu güvensizlik de ölüm korkusunu yaratır. İnsanları uygar toplumda yaşamaya iten temel istek de ölüm korkusu olmadan hayatta kalma ve yaşama arzusudur. Hobbes'un sözleşme fikri günümüz dünyasında

insanların tüm haklarını gönüllü olarak egemene bırakması açısından pek mümkün görünmemektedir. Özgürlüklerini güvence altına almak için haklarını egemene emanet eden toplumların aslında özgürlükleri mutlak egemen tarafından sınırlandırılmış olmaz mı? Günümüz dünyası açısından düşünüldüğünde Hobbes'un teorisi uygulanabilir niteliktedir. Toplumların kendi haklarını koruyamadığı güvenliklerini tehdit edildiği durumlara bir kurtarıcıya mutlak güçlü bir egemene ihtiyaç duyar ve aslında bir Leviahtan yaratırlar. Ancak düşünülmesi gereken ikilem şudur ki; mutlak egemen toplumdaki insanları birbirinden korurken sınırsız otoritesiyle bireyleri kendine bağımlı hale getirip kendisi karşısında bireyi korumasız bırakır. Bu ikilem tehlikeli bir durumdur.

Hobbes'un çağını ve kendinden sonraki birçok düşünürü etkileyen bu düşünce yapısı özellikle Rousseau ve Kant'la birlikte daha rasyonel temellerle açıklanır. Rousseau'nun otonom insan anlayışı, insanların kendi iradeleri ile devletin kurallarına tabi oldukları düşüncesi bireylerin özgürlüklerinin ellerinden alınmadığı anlamına gelir. Kendisi için, kendi çıkarlarına uygun olarak özgür iradeleriyle yasalar koyup o yasalara uyarlar. Böylece ortak irade ile oluşan sözleşme uygulanmış olur. İnsanlar sözleşmeye zorunlu olarak değil gönüllü olarak katılırlar. Bu düşünce Rawls'un adalet ilkelerinin seçiminde de vardır. Bireyler adalet ilkelerini seçerken zorunlu değil gönüllülerdir, çünkü kendilerini yönetecek olan adalet ilkelerinin seçerken kendileri için en iyisi olduğunu düşündükleri ilkeleri seçebilirler. Rousseau'dan sonra otonom insan anlayışı Kant'la birlikte benzer şekilde devam eder. Rasyonel akıl sahibi insan kendi evrensel yasalarını koymaktadırlar. Rawls'un başlangıç durumunda da rasyonel akla sahip insan bulunması Kant'tan etkilendiği bir noktadır.

Sözleşme teorisi, duraklama dönemine girdikten sonra 20. yüzyıla gelindiğinde John Rawls tarafından yeniden ele alır. Bu açıdan hem kendinden önceki filozoflardan etkilenmiş hem de onların görüşlerini eleştirmiştir. Kendisi de bir adil toplum düzeni oluşturmak ister ve adalet teorisi Hobbes'ta olduğu gibi doğa durumundan –Rawls buna başlangıç durumu diyecektir- başlar. İki düşünür de toplumun ve devletin oluşması için bireyi merkeze koyarlar ve insan doğasının ilk durumundan bahsederler. Rawls, doğa

durumda insanın doğasına ilişkin olarak Hobbes'un aksine kötücül bir düşünce yapısından uzak daha hümanist bir yaklaşım sergiler. Rawls'un başlangıç durumunda insanlar, statüleri, yaşları, ekonomik durumları, aile yapıları, kökenleri bakımından eşit değildir ancak bunları bilme düzeyleri bakımından eşittir. Bu eşitlik güçlüyü güçsüzle, zengini fakirle, kısaca dezavantajlıyı avantajlı olanla eşit konuma getirir. Burada Rawls'a "Eşitlik inancı en az avantajlı olanın avantajlı olması temeline kuruluysa, doğal yetenekleri bakımından avantajlı durumdaki bireyleri engelleyerek onlara gereğinden fazla fedakârlık istek olmayacak mıdır? Başka açıdan, varlıklı insanların mallarını yoksul insanlarla paylaşması gerektiğini söyleyen adalet ilkesi zengin insanların buna zorunlu bırakılması anlamına gelmez mi?" soruları sorularak eleştirilebilir.

Hobbes'un doğa durumunda bahsettiği insana bakılacak olursa, oradaki insanlar da eşit konumda değildirler. Ancak herkesin birbirinin konumunu bilmesi ve mevcut konumlarını koruyacak bir gücün (egemen, yasa, ilke) olmaması bireyin güvenliğini tehlikeye atar. Hobbes'a göre doğa durumundaki insan hakları bakımından eşittir. Bu da demek oluyor ki herkes bir diğeri üzerinde tahakküm kurabilir. Böylece güçlü olan güçlenmeye, zayıf olan daha çok ezilmeye başlar. Hayatta kalmaya çalışmak zorunda kalan insanlar güçlü bir ölüm korkusu yaşarlar. Ölüm korkusu güçlendikçe yaşama arzusu da o kadar güçlenir. Bu arzu da insanları tek bir egemen gücün tahakkümüne ve toplumsal sözleşmeye ikna eder. Sözleşme sayesinde insanların özgürlüklerin sınırları belirlenmiş olur. Kısaca, kaos ve kaosu sona erdirecek olan mutlak güç. Rawls, Hobbes'un insanların güvensizliğinden ve korkularından dolayı bir devlet kurma ihtiyacına itiraz etmektedir. Rawls'a göre bir devlet kurulacaksa bu hakkaniyet olarak adalet ilkelerine bağlı toplumdandır oluşmalıdır. Bu devlet kurma veya yönetim ihtiyacı, kaostan kurtulmak ve hayatta kalmaya çalışmak ile ilgili değildir. Toplum içerisinde yaşayan insanların malların, kaynakların, hak ve özgürlüklerin adil dağıtılmasından dolayı, en az avantajlı olanın yararı ve bireysel farklılıkların gözetildiği adalet ilkelerine bağlı bir devlete düzenine ihtiyaç duyarlar.

Hume'un adalet anlayışının kaynağı kamu yararadır. Bu açıdan faydayı temele koyan Hobbes'un aksine Rawls faydacılık kuramlarına ve adaletin fayda ilkeleri ile

temellendirilmesine karşı çıkar. Adalet teorisinin çıkış noktalarından biri de zaten o yaşadığı döneme kadar uzun süre hâkimiyetini sürdüren faydacılık düşüncesine karşı hak temelli bir adalet teorisi geliştirmektir. Rawls'a göre, faydanın hakka önceliği değil hakkın faydaya önceliği olmalıdır ve çoğunluğun yararına uygun olanın adaleti veya adaletsizliği belirlediği bir adalet anlayışından bahsedilemez. Faydacılık kuramı bireyi ve bireysel farkları görmezden gelir. Hobbes'un adalet anlayışında adaletin toplum için yararlı olduğu düşüncesi Rawls ile ayrıldığı bir noktadır.

KAYNAKÇA

- Arnhart, L. (2005). *Siyasi düşünce tarihi Plato'dan Rawls'a*. (A. K. Bayram, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Aydın, C. (2021). Platon'dan Marx'a adaletin kavramsallaştırılması. *Akademik Açı* , 1(2), 107-129.
- Çörekçioğlu, H. (2010). Kant: Çağdaş politik düşüncenin ufku. H. Çörekçioğlu (Ed.) içinde, *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (s. 1-17). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ekici, E. (2006). Hobbes ve Rousseau: Toplumsal sözleşme kuramı. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (6), 78-89.
- Grcic, J. (2007). Hobbes and Rawls on political power. *Etica & Politica / Ethics & Politics* , 371-392.
- Günsoy, F., & Turowski, M. (2020). Thomas Hobbes'un politik düşüncesinde sosyal düzen fikrinin iki kaynağı:Yaşam ve ölüm (korkusu). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19).
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jefferey, G. M. (1987). Thomas Hobbes and John Rawls: Two views of a social contract [an honors thesis (HONRS 499)].
- Kant, I. (2006). Varsayımsal sözleşme. M. Rosen, & J. Wolff içinde, *Siyasal Düşünce* (S. Çalışkan, & H. Çalışkan, Çev., s. 96-97). Ankara: Dost Kitabevi.

- Kant, I. (2010). Yaygın bir söz üstüne: "Teoride doğru olabilir ama pratikte işe yaramaz" [Teori ve Pratik]. H. Çörekçioğlu içinde, *Kant Felsefesinin Politik Eylemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kersting, W. (2010). Politika, Özgürlük ve düzen: Kant'ın politika felsefesi. H. Çörekçioğlu içinde, *Kant Felsefesinin Politik Eylemi* (s. 57-80). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nozick, R. (2015). *Anarşi, devlet ve ütopya*. (A. Oktay, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nozick, R. (2006). Yan Sınırlamalar Olarak Haklar. M. Rosen, & J. Wolff içinde, *Siyasal Düşünce* (H. Çalışkan, & S. Çalışkan, Çev., s. 2240-244). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özmkas, U. (2020). "Homo Homini Lupus" sözü üzerine. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 200-2019.
- Rawls, J. (2018). *Bir adalet teorisi*. (V. A. Coşar, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1990). *Toplum sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Adam Yayınları.
- Strauss, L. (1952). *The political philosophy of Thomas Hobbes: Its Basis and Genesis*. (E. M. Sinclair, Çev.) London: Chicago: University of Chicago Press.
- Yeşilçayır, C. (2014). Thomas Hobbes'un geleneksel siyaset felsefesine karşı çıkışı. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62-72.